

ขัตติยานีศรีล้านนา

ᨡᨲ᩠ᨲᩥᨿᩣᨶᩦᩈᩕᩦᩃ᩶ᩣ᩠ᨶᨶᩣ

ทรงพระเจริญ

สิริกิติ์ราชสดุดี

ทรง	ยศอัครเรศแก้ว	มเหสี
ทรง	ศักดิ์ราชินี	นาถไท้
ทรง	เกียรติทั่วธาตรี	ไผท่า องค์เอย
ทรง	คุณสร้างป่าไว้	เกิดน้ำธารสาย
เป็น	ใจจอมเจื้องเจ้า	ภูมินทร์
เป็น	แม่ไทยทั่วดิน	แหล่งพื้น
เป็น	องค์เสกสรรค์ศิล-	ปาชีพ
เป็น	โพธิ์ไทรใหญ่ขึ้น	ร่มกว้างเงาเย็น
แม่	น้ำไหลหลั่งล้น	ฟองใส
แม่	สิริกิติ์หลั่งใจ	ไพร่น้อย
แม่	ช่วยเมื่อมีภัย	ลำบาก
แม่	ตั้งสร้อยทองร้อย	สอดขั้วใจไทย
แห่ง	ใดคนคลั่งแค้น	เคืองใจ
แห่ง	ใดมีเภทภัย	หมาดไหม้
แห่ง	ใดราษฎร์ทุกข์ใน	อาชีพ
แห่ง	นั้นแม่ช่วยไว้	เหือดร้ายหายเข็ญ
ชาติ	ไทยจักตั้งมั่น	ยืนนาน
ชาติ	มีใจสมาน	พี่น้อง
ชาติ	ศาสน์กษัตริย์สาน	ใจไพร่
ชาติ	จักมีเกียรติก้อง	อยู่ยั้งสถาวร

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้าประชาชนชาวเชียงใหม่

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ มณี พยอมยงค์ ร้อยกรอง

ภาคสาม : เจ้านายสตรีล้านนา

เจ้าทิพเกสร เจ้านางในรอยต่อแห่งยุคสมัย ๒๕๔
ปลายอ้อ ทองสวัสดิ์

เจ้าอุบลวรรณา ๒๖๘
ฟอลเกอร์ กราบอฟสกี้ (Volker Grabowsky)

แม่เจ้าบัวเขียว ๒๗๙
กฤษณา อโศกสิน

หม่อมบัวไหลและชุมชนไทใหญ่ในเวียงเชียงใหม่ ๒๘๕
สมโชติ อ๋องสกุล และประพันธ์ ศิริมณี

แม่เจ้าจามรี ๒๙๓
คุณหญิงวิจันทรา ครเสนี บุนนาค

หม่อมบัวเขียว ๓๐๒
ประพันธ์ ศิริมณี และสมโชติ อ๋องสกุล

แม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง ๓๑๒
นัดดาเจ้าผู้ครองนครลำปางและมหาเทวีแห่งนครเชียงตุง
เจ้าวรจักร ณ เชียงตุง

คุณหญิงหม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่ ๓๑๗
วิลักษณ์ ศรีป่าซาง

คุณหญิงเจ้าพงศ์แก้ว ณ ลำพูน ๓๒๔
พิเชษฐ ตันตินามชัย

เจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่ ๓๒๙
เจ้าวิไลวรรณ ณ เชียงใหม่
สมโชติ อ๋องสกุล
ไพศาล จั่วทอง

ภาคผนวก

คณะกรรมการมูลนิธิ ๓๔๐
แนะนำผู้เขียน ๓๔๐
ดรรชนีภาพ ๓๔๑
ผู้สนับสนุนในการจัดพิมพ์ ๓๔๓
คณะผู้จัดทำ ๓๔๔

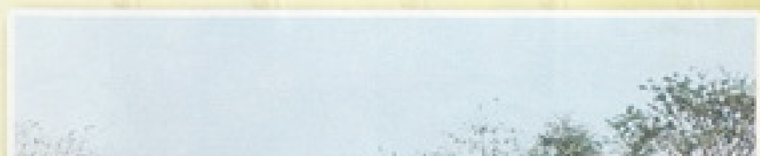
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

ดาวศรัทธาอุ่นหล้าลือสรวง
พระคือดวงประทีบแจ้งกลางใจ

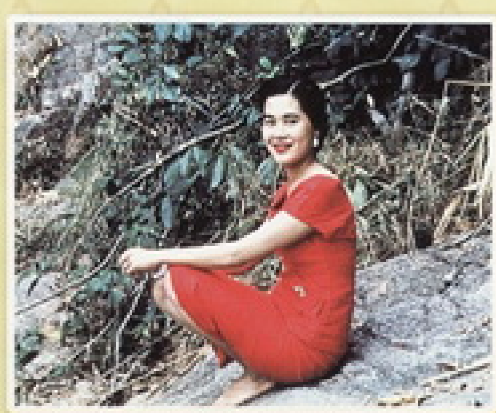

อาศิรวาท

จุลสักราชได้ ๑๓๖๕ ตัว ปีก่าเม็ด เดือน ๑๑ เพ็ง เม็งวันอังคาร ไทเมืองใส้ เป็นสรี สวัสดี มหามังคละ มีริทธีเตชะ คือวันที่ ๑๒ สิงหาคม ศาสนาพระโคดมเจ้า ล่วงเข้าแล้ว สองพันห้าร้อยสี่สิบหกปี ยามเที่ยงดีได้อุทธังราชายาม งดงามด้วยแสงสุริยะคราอุตุวัส สาวส้นต์ อันจักเสกสีรุ้งมาปันแห่งกาลเที่ยง แลเสียงตะริยดนตรี จักมี่ก้องกังสดาลแตรสังข์ อันสดับดังเมื่อขวบหน้าสิบสองนักษัตรคราครบที่หก แห่งแก้วแก่นใจพสกในใต้หล้า ปถมะมูลละศรัทธาหมายมี ม่อนข้าเจ้าทั้งหลายเป็นเค้าอันสืบเชื้อเครือเจ้ามาแต่ราชวงศาทิพจักร แล้วล้วนแต่ภักดีในใต้เบื้องพระยุคคลบาท พร้อมเหล่าไพร่ฟ้าอันสืบเชื้อชาติในแว่นแคว้น สถิตสำราญในแผ่นดินทิพย์ล้านนา นพีสี คือนพบุรีสรีพิงค์ไชย เชียงใหม่แก้วเมืองระมิงค์ ทั้งชายหญิงพร่ำพร้อม ขอนอบน้อมวันทา อัญเชิญบุปผาลาชาดวงดอก แลเข้าตอกดอกไม้ลำเทียน ยอขึ้นเหนือเศียรก่ายเกล้า ฮอมใจใฝ่เฝ้าบูชาพร้อมกันยอยกไหว้สาคุณแก้วสามประการ อันจักยังนิพพานเป็นยอดเป็นที่สุด คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แลทิพย์เทพเทวดาซู่องค์ ล้วนแต่สถิตทรงสำราญ ในเวียงแก้ว มหาเนรพานชั้นฟ้า หมายมีเจ้าสุวรรณคำแดงเป็นเค้า พระนางเจ้าจามเทวีศรีหริภุญไชย อันไขข่างธรรมพระเจ้า มาสำเนาไว้ถิ่นนี้ หมายมีพระเจ้ามังรายมหาราช ตนสืบสายเจ้าผู้วาดฟ้าก่ายเกรินเงิน ดำเนินมาแต่เมืองบน นามว่าลวจังราช แลผู้ประสาทอุ่นธรรมบำรุงในแผ่นดินถิ่นนี้ทั้งหลาย หมายมีเจ้านายราชวงศา ทิพจักราเจ้าเชื้อเจ็ดตนผู้ได้ม้างม่าน จนได้อยู่ม่วนกินหวานทานบุญอุ่นงัน ภายใต้ร่มโพธิสมภารแห่งเจ้าช้างจักรีวงศ์องค์ประเสริฐ ม่อนข้าเจ้าทั้งหลายผู้กำเนิดใต้ร่มฟ้าบารมี จึงเป็นมหายินดีหน้าบุญอุ่นใจ ต่างล้วนสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ จึงยอบุญด้วยศรัทธา อภิวาทวันทาด้วยเศียรเกล้า ฮอมเหล่าขัตติยานีศรีล้านนาซู่ผู้ซู่องค์ ตามแวดวงได้สร้างประโยชน์ หมายโปรดเป็นกุศลศรัทธา นบพระบาทด้วยเกศาถวายพร้อม แลน้อมนำกั่นโลงเป็นโคลงเค้า หมายขอเอาสุขในเมืองคนเป็นยอด พร่ำพร้อมด้วยตะริยดนตรีทอดซวนระเมา อันมีซึงสะล้อปี่เลาและกลองหลวง เพื่อบำบวงเป็นเกสรม้อนแก่นตาแก่นใจ เพื่อถวายทิพยะมิ่งแก้วตนวิเศษ จึงน้อมเกศลำดับตามสำนวน เป็นกระบวนดั่งช่อช้างและตุงไชยไหลหลั่งดั่งแม่ระมิงค์มิ่งเมืองมาอิ่มอ้อม แม่นว่าคือน้ำพระราชหฤทัยทิพย์ย้อม หล่อหล้าลือสรวง เจ้าเฮย

อัญเชิญทิพย์เทพฟ้า มาประสุมส่องหน้า
ม่อนข้าฯ อัญเชิญ เจ้าเฮย
ยอยัน เชิญดอกไม้ เก็บเก็ดถะหวาไว้
มะลิซ้อนซอนหอม เจ้าเฮย
สะบันงาออมกลิ่นแผ้ว ข่างรสกับดอกแก้ว
กรุ่นเกล้าเนาขวัญ เจ้าเฮย
ข้ามั่งหวันกิ่งซ้อน เก็บแต่พวงมิ่งม้อน
เหมียดไว้งามงาม เจ้าเฮย
เอื้องผึ้งหลามหล่นร้าง ค้างแต่สามปอยค้าง
กอดแก้วกอหลวง เจ้าเฮย
หอมยวงยืนอยู่ถ้า สะหลิดซอนเครืออ้า
ไต่ต้นตาเหิน เจ้าเฮย
เก็บม่วนเพลินดอกไม้ ล้านนา
ขันดอกใส่ศรัทธา เทิดเกล้า
ยอยกถวายสา สิริเสก
จุ่งแม่ฟ้าเป็นเจ้า อุ่นหล้าลือสรวง เจ้าเฮย

ไหว้สาค่านบครพย่ำถวายพระบาทเจ้า

ม่อนข้าฯ นายวิลักษณ์ ศรีป่าซาง แต้มคำเฉลิมถวาย
ในนามของคณะกรรมการมูลนิธินวราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือ และคณะผู้จัดทำหนังสือ ซู่ผู้ซู่ตน

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

ขัตติยานีศรีล้านนา

คำนำ

ด้วยมูลนิธินวราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือได้จัดทำหนังสือ *"ขัตติยานีศรีล้านนา"* โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นหนังสือเฉลิมฉลองเนื่องในวโรกาสที่ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มีพระชนมพรรษา ครบ ๖ รอบ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ และเพื่อเป็นการศึกษาค้นคว้าเรื่องราว วีรกรรม ตลอดจนบทบาทความเป็นมาของขัตติยานีและเจ้านายสตรีในประวัติศาสตร์ล้านนา พร้อมทั้งเป็นการรวบรวมความรู้บางแง่มุม และภาพประกอบที่ไม่มีการเผยแพร่มาก่อนให้แก่เยาวชนและประชาชนที่สนใจจะศึกษาอ้างอิง

มูลนิธินวราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือฉบับนี้จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อวงการศึกษา เป็นแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์ เรื่องราวและวีรกรรมของขัตติยานีและเจ้านายสตรีในประวัติศาสตร์ล้านนา ขอขอบคุณบรรณาธิการและคณะกรรมการจัดทำหนังสือทุกท่าน ขอขอบคุณนักวิชาการ นักเขียน ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ที่ให้เกียรติเขียนบทความลงในหนังสือฉบับนี้ ทำให้หนังสือน่าอ่านน่าติดตามมีคุณค่ายิ่งขึ้น ตลอดจนขอขอบคุณหน่วยงาน/องค์กรและบุคคลที่สนับสนุนการพิมพ์หนังสือในครั้งนี้ ทำให้หนังสือฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีสมดังวัตถุประสงค์ที่วางไว้ทุกประการ

สุดท้ายนี้ ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงอำนวยพรให้ผู้สนับสนุนหนังสือฉบับนี้ทุกท่าน มีแต่ความสุข ความเจริญตลอดไป

(นายสุวัฒน์ ตันติพัฒน์)
ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่
ประธานมูลนิธินวราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือ

บทบรรณาธิการ

ในการจัดกิจกรรมขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗๒ พรรษาในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ นี้ มูลนิธินวราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือและจังหวัดเชียงใหม่ ได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง *"ขัตติยานีศรีล้านนา"* เพื่อเป็นการถวายพระพรและจะได้นำขึ้นทูลเกล้าถวายในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

คณะกรรมการได้เล็งเห็นว่า ในประวัติศาสตร์ล้านนานั้นไม่ค่อยได้กล่าวถึงสุภาพสตรีที่มีบทบาทสำคัญต่อบ้านเมืองมากนัก แต่ก็มีหลายครั้งหลายสมัยมีเหตุการณ์สำคัญได้เกิดขึ้นอันมีเจ้านายสตรีเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองและสังคมล้านนาในด้านการปกครอง การรบ การกอบกู้อิสรภาพเพื่อแผ่นดิน ด้านเศรษฐกิจ การเมือง ความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านต่างเมือง ตลอดจนความจงรักภักดีที่มีต่อราชวงศ์จักรี ล้วนแล้วแต่เป็นตัวอย่างที่ดีงามที่ควรได้รับการยกย่องสรรเสริญ นักประวัติศาสตร์และผู้ทรงคุณวุฒิ จึงได้เรียบเรียงเรื่องราวขัตติยนารีของนครเชียงใหม่ในอดีตขึ้นมา โดยอาศัยหลักวิชาลำดับเหตุการณ์และกลั่นกรองเอกสารซึ่งมีอยู่น้อย พร้อมทั้งหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่นสิ่งปฏิกรรมทางวัตถุ บทกวี ดนตรี นาฏศิลป์ บทสัมภาษณ์ ภาพถ่ายเก่าๆ เหล่านั้นมาเรียบเรียงและตีพิมพ์รวบรวมไว้เป็นหลักฐานที่อ้างอิงได้ อันจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมและชนรุ่นหลัง

การจัดเรียบเรียงของเนื้อหานั้นได้แบ่งออกเป็นภาคหลักใหญ่ๆ ไว้ ๓ ภาค โดยได้กำหนดเอาไว้ตามกาลสมัย คือภาคที่หนึ่งให้ชื่อว่า *"ขัตติยานีในประวัติศาสตร์ล้านนา"* ภาคที่สองคือ *"พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกับนครเชียงใหม่"* ภาคที่สามมีชื่อว่า *"เจ้านายสตรีล้านนา"* ในการที่จะช่วยให้หนังสือมีความสมบูรณ์มากขึ้น จึงได้จัดสรรสอดแทรกรูปภาพที่สำคัญอันเกี่ยวเนื่องสอดคล้องกับบทบรรยาย โดยเฉพาะรูปภาพของสิ่งปลูกสร้างในอดีต ซึ่งเป็นซากปรักหักพังที่ยังพอหลงเหลือให้เห็นอยู่บ้าง ก็ย่อมเป็นสิ่งที่เราได้มีโอกาสรำลึกถึงอดีตอันมีความหมายที่สำคัญของล้านนาได้เป็นอย่างดี

การดำเนินการจัดทำก็ได้เชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านมาร่วมกัน ซึ่งก็ได้รับการตอบรับด้วยความเต็มใจ และยินดีที่ได้มีโอกาสช่วยเหลือในกิจกรรมที่มีความสำคัญนี้อย่างเต็มความสามารถ ทั้งในด้านการจัดการแบ่งกันเขียนและช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามความถนัด โดยที่ไม่ได้คาดหวังในสิ่งตอบแทนใดๆ นับว่าเป็นเรื่องที่สมควรยกย่องและภาคภูมิใจเป็นที่สุด ขอขอบพระคุณคณะผู้เขียนทุกๆ ท่านตามรายนามที่ได้แนะนำไว้แล้ว และขอขอบคุณเป็นพิเศษ

อีกครั้งหนึ่งสำหรับนักประพันธ์อาวุโสที่มีชื่อเสียง กฤษณา อโศกสิน ที่ให้เกียรติมาร่วมงานด้วยในครั้งนี้

ในส่วนของคณะผู้จัดทำนั้นเป็นคณะที่ได้มีการประชุมในลักษณะการประชุมกึ่งพบปะสังสรรกันบ่อยครั้งเป็นผลทำให้การจัดการประสานงานต่างๆ ดำเนินไปด้วยความสะดวกและรวดเร็ว ต้องขอขอบคุณมากๆ ที่ทุกๆ ท่านได้ให้ความร่วมมือช่วยเหลือด้วยความตั้งใจจริง ทำให้กิจกรรมนี้แล้วเสร็จทันตามกำหนด

ในการจัดหารูปภาพประกอบได้รับความช่วยเหลือจากหลายแห่งด้วยกัน ในแห่งแรกนี้ต้องขอขอบพระคุณ ท่านผู้หญิง มนัสนิตย์ วณิกกุล ม.ร.ว. พัฒนฉัตร รพีพัฒน์ และคุณขจรวิทย์ เชี่ยวอิ่ม ที่ได้ช่วยดำเนินการเรื่องอัญเชิญพระบรมฉายาลักษณ์พระราชทานมาลงพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้

สำหรับภาพประกอบอื่นได้มาจากหลายแห่ง เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร โดยมีผู้อำนวยการสมชาย ณ นครพนม ท่านได้ช่วยอำนวยความสะดวกให้และยังได้ให้ยืมภาพถ่ายและสไลด์ของสัปคับงาช้าง ซึ่งเป็นภาพจากสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ถ่ายโดย คุณสมชาย วรศาสตร์ ภาพจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ ก็มีคุณวิเศษ เพชรประดับ ผู้อำนวยการได้ช่วยอำนวยความสะดวกให้ทีมงาน ภาพจากหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ โดยมีคุณสุวารี วงศ์กองแก้ว ช่วยอำนวยความสะดวกให้ นอกจากแหล่งภาพที่ได้กล่าวแล้วยังได้ภาพจากพิพิธภัณฑ์วัดเกตุ โดยมีคุณเสถียร ณ วงศ์รักษ์ ช่วยอำนวยความสะดวก คุณบุญเสริม สาตราภัย ได้ให้ยืมภาพถ่ายเมืองเชียงใหม่ในอดีต และอีกท่านหนึ่งคือ คุณโสมสุดา ลียะวนิช ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ได้ให้คำปรึกษาที่เกี่ยวกับภาพประกอบ บรรณาธิการขอถือโอกาสนี้ขอบคุณทุกท่านที่ได้กล่าวนามแล้วข้างต้น

ขอขอบพระคุณ คุณสุวัฒน์ ตันติพัฒน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ และประธานมูลนิธินวราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือที่ได้ให้การสนับสนุนในการจัดทำและพิมพ์หนังสือ เรื่อง *"ขัตติยานีศรีล้านนา"* เล่มนี้แล้วเสร็จทันตามกำหนด เพื่อจะได้นำขึ้นทูลเกล้าถวายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสอันเป็นมงคลนี้

(นายวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่)

บรรณาธิการ

สารบัญ

ภาคหนึ่ง : ขัตติยานีในประวัติศาสตร์ล้านนา

บทบาทของ ขัตติยนารีล้านนาในสมัยโบราณ ๑๘
สรัสวดี อ๋องสกุล

บทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีจิรประภา ๓๑
กษัตรีพระองค์แรกแห่งราชวงศ์มังราย
สรัสวดี อ๋องสกุล

พระวิสุทธิเทวี กษัตรีย์แห่งล้านนา ๕๘
สุเนตร ชุตินธรานนท์

ระบบเครือญาติกับการถ่ายทอดศิลปะวัฒนธรรม ๗๕
กรณีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์แห่งล้านนา
กับพระเจ้าโพธิสาลราชแห่งล้านช้าง
โยชิยูกิ มาซูฮารา

เจ้าศรีอโนชา : มหาสุรสิงหนาทราชปฏิพัทธ์ ๘๙
ขวัญดี อัตวาวุฒิชัย

เจ้าจอมมารดาทิพเกสร ๑๐๙
คมเนตร เชษฐพัฒนวนิช

ภาคสอง : พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกับนครเชียงใหม่

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี : พระประวัติ ๑๒๔
ณัฐกานต์ ลิ้มสภาพร

บทบาทของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี
ในการสร้างภาพลักษณ์ "ผู้หญิงเหนือ" ๑๓๕
ภักดีกุล รัตนา

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี กับวัฒนธรรม
ด้านภาษาและวรรณกรรม ๑๔๗
ธัครชุพา สวัสดิพงษ์

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี กับการทำนุบำรุงพุทธศาสนา ๑๖๘
พิเชษฐ ตันตินามชัย

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี กับการดนตรี นาฏศิลป์และการละคร ๑๘๓
เบญจวรรณ ทองศิริ

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี กับการเกษตร ๑๙๙
นรินทร์ ทองศิริ

หลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ๒๑๑
รัศมี แดงสุวรรณ และคณะ

รำลึกถึง...พระตำหนักดาราภิรมย์ ๒๑๙
เทียนฉาย กีระนันทน์

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี กับการสร้างประวัติศาสตร์ ๒๓๕
สมโชติ อ๋องสกุล

๑

ขัตติยานีในประวัติศาสตร์ล้านนา

๑

บทบาทของ ขัตติยนารีล้านนา ในสมัยโบราณ

สรัสวดี อ๋องสกุล

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของขัตติยนารีหรือสตรีสูงศักดิ์ในดินแดนล้านนา กำหนดขอบเขตศึกษาเฉพาะสมัยโบราณ ตั้งแต่ยุคสร้างบ้านแปลงเมือง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนถึงสิ้นราชวงศ์มังรายในพุทธศตวรรษที่ ๒๒

จากการค้นคว้าหลักฐานตำนานและศิลาจารึก ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญ พบเรื่องราวของขัตติยนารีน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวของเจ้านายบุรุษ เรื่องของเจ้านายสตรีที่พบนั้นเป็นลักษณะกล่าวพาดพิงถึง ดังนั้นข้อจำกัดของหลักฐานจึงเป็นอุปสรรคของการศึกษาในครั้งนี้ อย่างไรก็ตามหลักฐานที่พอมีอยู่นั้น สะท้อนบทบาทของขัตติยนารีในด้านการเมืองและด้านพระพุทธศาสนา

แท้จริงแล้วขัตติยนารีย่อมมีบทบาทในด้านต่างๆ มากกว่าด้านการเมืองและพุทธศาสนา อย่างไม่ต้องสงสัย โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจการค้าและการดูแลครอบครัว ซึ่งเป็นงานหลักสำหรับสตรีแต่กลับไม่มีหลักฐาน

สังคมล้านนาเป็นสังคมปิตาธิปไตยหรือสังคมชายเป็นใหญ่ เช่นเดียวกับหลายสังคมอื่นในโลก สตรีมีสถานภาพด้อยกว่าบุรุษ สตรีจะมีอำนาจต้องผ่านทางบุรุษ รัฐล้านนาในสมัยโบราณ กษัตริย์มีอำนาจสูงสุด ขัตติยนารีมีอำนาจได้เพราะมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์ในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นพระธิดา พระมเหสี หรือ พระมหาเทวี(พระมารดา) ขัตติยนารีจึงมีอำนาจ โดยผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และอำนาจจะมีมากหรือมีน้อย เพราะฐานะความเป็นญาติกับกษัตริย์ว่าใกล้ชิดเพียงใด

ตามประวัติศาสตร์ล้านนา มหาเทวีหรือพระมารดามีอำนาจสูงมาก รองลงมาเป็นพระมเหสี ซึ่งมีหลายระดับ ส่วนพระธิดามีอำนาจน้อย ดังนั้นหากขัตติยนารีใด ต้องการเพิ่มพูนอำนาจก็ต้องสร้างความสัมพันธ์ให้ใกล้ชิดกับกษัตริย์ ซึ่งเป็นศูนย์อำนาจ และแท้จริงแล้วที่มาแห่งอำนาจของขัตติยนารีคือการเข้าอภิเษกสมรสกับกษัตริย์ ซึ่งจะทำให้มีฐานะเป็นมเหสี การจะเป็นมเหสีได้ย่อมต้องมีพื้นฐานทางครอบครัวสูงพอสมควร เช่น อาจเป็นธิดาของกษัตริย์เมืองใดเมืองหนึ่ง หรือเป็นธิดาของขุนนางระดับสูงในเมืองนั้นๆ

อย่างไรก็ตามกษัตริย์ของรัฐโบราณสร้างความมั่นคงทางการเมือง โดยการสร้างความเป็นเครือญาติกับเมืองต่างๆ อย่างกว้างขวาง โดยวิธีการอภิเษกกับเจ้าหญิงต่างเมือง ดังคำสอนพญามังรายให้กษัตริย์มีชายาเป็นเจ้าหญิงต่างเมืองให้ได้ ๗ องค์จึงจะดี ดังความว่า

"เป็นพระยาใหญ่ หื้อมีราชไมตรีติดต่อด้วยท้าวพระยาทั้งหลาย หัวบ้านคอนเมือง หื้อได้ลูกสาวเขามาปฏิบัติใช้สอยหื้อพอ ๗ คนจิ่งดีและ"(๑)

ในเรื่องนี้มีหลักฐานจากจีนซึ่งเรียกดินแดนที่ราบลุ่มน้ำกก หรือ เมืองโยน ว่า *"ปาไปสีฟู่"* หมายถึง เมืองแปดร้อยชายา(๒) ตัวเลขนี้สะท้อนการปกครองโดยใช้ความสัมพันธ์ทางอภิเษกสมรสชัดเจน และถือว่ากษัตริย์ที่มีชายามากย่อมมีอำนาจมากด้วย

ในประวัติศาสตร์ล้านนา มีหลักฐานไม่น้อยกล่าวถึงกษัตริย์ล้านนารับธิดาของกษัตริย์จากเมืองต่างๆ เป็นชายา อย่างเช่น พญามังรายยกทัพไปหงสาวดี กษัตริย์หงสาวดีถวายพระธิดา *"นางพายโค"* ในครั้งนั้นมีผู้คนตามนางพายโคมา ๕๐๐ ครัว ซึ่งได้มอบเป็นข้าวัดกานโถมในเวียงกุมกาม ศิลปวัฒนธรรมของมอญ-พม่าคงเข้ามาเผยแพร่ในล้านนาด้วย(๓) หรืออย่างเช่น พระเจ้าติโลกราชเสด็จไปเมืองปั่นและเมืองนาย เจ้าฟ้าเมืองนายถวายพระธิดาองค์หนึ่งและเครื่องบรรณาการเป็นอันมาก(๔) นอกจากเป็นฝ่ายรับเจ้าหญิงจากเมืองต่างๆ เข้ามาเป็นชายาแล้ว เจ้าหญิงจากล้านนาก็ออกไปอภิเษกกับกษัตริย์ต่างเมืองเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น ท้าวคำแดง กษัตริย์เมืองพะเยา ขอนางแก้วพอตาพระธิดาของพญาไชยสงครามกษัตริย์ล้านนา ให้แก่ท้าวคำลือ ซึ่งเป็นเจ้าราชบุตร ในครั้งนั้นพญาไชยสงครามมอบพระธิดา พร้อมกับผู้ติดตาม ๓๐๐ ครัว(๕) หรือพระธิดาของพญากือนากษัตริย์ล้านนาอภิเษกสมรสกับเจ้าอ้ายอ่อนแห่งเมืองเชียงตุง(๖) และนางยอดคำทิพย์ พระธิดาของพญาเกสเชษฐราชกษัตริย์ล้านนาอภิเษกสมรสกับพระโพธิสาลราชกษัตริย์ล้านช้าง(๗)

เจ้าหญิงในสมัยโบราณจึงทำหน้าที่ เชื่อมสัมพันธไมตรีระหว่างรัฐต่างๆ ในภูมิภาคนี้ สันนิษฐานว่าเจ้าหญิงคงได้รับการกล่อมเกลาตามจารีตให้ยอมรับอำนาจของบิดามารดาในการหาคู่ครองให้(๘) และให้ถือเป็นเกียรติยศที่ได้อภิเษกกับกษัตริย์ต่างเมืองผู้ยิ่งใหญ่ ความคิดนี้ปรากฏในตำนาน ซึ่งกล่าวถึงพญามังรายยกทัพไปหงสาวดี เจ้าเมืองหงสาวดีได้ยกนางพายโคพระธิดาให้อภิเษกสมรสกับพญามังราย ดังความตอนหนึ่งว่า

"ดั่งพระยามังรายบุญอาณาจักรก็ใหญ่แท้แล ดั่งเจ้าตนบุญใหญ่อันได้อวบพักรักสาผาบเป็นเจ้าในหงสาวดีก็เป็นบุพพกัมม์อันก่อนแล ดั่งลูกหญิงเจ้านั้น ก็เป็นแต่บุญใหญ่ได้ประสบพบเจ้าผู้ใหญ่ ก็เป็นแต่บุญแต่หลังมาแลดั่งพระยามังรายนี้ ท้าวพระยาตนอื่น อันมีในอาณารัฐบ้านเมืองใด ก็บ่เผียบ (เปรียบ) เทียบได้แล..."(๙)

ส่วนกษัตริย์ผู้เป็นพระสวามีย่อมดูแลสวัสดิภาพของชายาซึ่งเป็นเจ้าหญิงต่างเมืองให้มีเกียรติในฐานะเมืองพันธมิตร

เจดีย์วัดกานโถม เวียงกุมกาม อ.สารภี จ.เชียงใหม่ ๑

เพราะหากมีปัญหาจะกระทบกระเทือนความสัมพันธ์ระหว่างเมือง

ด้วยเหตุที่กษัตริย์มีชายาหลายองค์ ซึ่งเป็นเจ้าหญิงจากเมืองต่างๆ และธิดาของขุนนางในเมือง ในสภาพครอบครัวขนาดใหญ่ของกษัตริย์โบราณ ย่อมทำให้กษัตริย์ไม่มีความใกล้ชิดกับโอรส แตกต่างกับชายาผู้ให้กำเนิด ผู้ซึ่งเลี้ยงดูอบรมโอรสจึงมีความใกล้ชิดที่สุด ด้วยเหตุนี้พระมารดาจึงมีบทบาทอยู่เบื้องหลังโอรสตั้งแต่เยาว์วัย มีหลายกรณีที่พระมารดาสนับสนุนโอรสให้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบิดา เมื่อโอรสเสวยราชย์แล้ว พระมารดาจะได้รับตำแหน่ง *"พระมหาเทวี"* ซึ่งเป็นตำแหน่งของเจ้านายสตรีที่มีอำนาจสูงเคียงคู่กับกษัตริย์ กรณีเช่นนี้อำนาจของขัตติยนารีมีสูงไม่น้อย โดยอยู่เบื้องหลังกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ บทบาทของขัตติยนารีเริ่มจากในพื้นที่ครอบครัวหรือพื้นที่ส่วนตัวในฐานะชายา ซึ่งมีอำนาจอยู่ภายในบ้าน ดูแลโอรสและสวามีรวมทั้งเครือญาติ และด้วยความเป็นครอบครัวใหญ่มีอำนาจทางการเมืองสูงสุด ได้ดึงให้ขัตติยนารีออกมามีบทบาททางการเมืองซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะของบุรุษ อย่างไรก็ตามบทบาทของขัตติยนารีที่เป็นไปทั้งหมดทั้งปวง ก็เพื่อสนับสนุนอำนาจของบุรุษ มิใช่ว่าสตรีจะขึ้นมาเป็นผู้นำเสียเอง เพราะประเพณียอมรับสังคมชายเป็นใหญ่ ย่อมกำหนดบทบาทให้สตรีเป็นรอง

ศาลพระยามังราย วัดกานโถม เวียงกุมกาม ๒

กล่าวโดยสรุป ขัตติยนารีมีอำนาจโดยผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์ และบทบาทของขัตติยนารี กระทำเพื่อสนับสนุนอำนาจให้แก่กษัตริย์ซึ่งมีฐานะเป็นพระสวามี หรือพระโอรส บทความนี้เสนอบทบาทขัตติยนารีสองด้าน ด้านแรกคือบทบาทด้านการเมือง ชี้ให้เห็นว่าขัตติยนารีได้ทำหน้าที่ช่วยเหลือกษัตริย์ในด้านต่างๆ เช่น ปกครองเมือง เป็นผู้สำเร็จราชการ และทำสงครามเป็นต้น ด้านที่สองคือบทบาทด้านทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเด่นชัดในฐานะผู้อุปถัมภ์ใหญ่ ดังรายละเอียดจะกล่าวต่อไป

บทบาทด้านการเมือง

ขัตติยนารีได้ช่วยกษัตริย์ปกครองบ้านเมือง ตั้งแต่ยุคสร้างบ้านแปลงเมือง โดยอยู่ในฐานะเจ้าเมือง ทำหน้าที่ปกครองเมืองใดเมืองหนึ่งแทนกษัตริย์ และต่อมาในสมัยที่อาณาจักรล้านนาเจริญรุ่งเรือง ได้เพิ่มพูนอำนาจและบทบาทยิ่งขึ้น โดยทำหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแห่งราชอาณาจักรว่าราชการแทนกษัตริย์ในขอบเขตที่กว้างขวางกว่าเดิม ซึ่งปกครองเฉพาะเมืองใดเมืองหนึ่ง และท้ายที่สุดได้ก้าวมาเป็นกษัตรี คือเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดทำการปกครองแผ่นดินล้านนา นอกจากช่วยปกครองแล้ว ยังช่วยทำสงครามขยายอำนาจร่วมกับกษัตริย์ด้วย

ขัตติยนารีเป็นเจ้าเมือง พบหลักฐานจากพื้นเมืองน่าน หรือตำนานเมืองน่าน กล่าวถึงพญาเก้าเกลื่อน เป็นราชบุตรของขุนฟองครองเมืองปัว เมืองเครือญาติกับเมืองย่าง ต่อมาเจ้าเก้าเกลื่อนไปครองเมืองย่างของเจ้าปู่คือพญาภูคา ส่วนเมืองปัวได้ให้แม่ท้าวคำพินชายาครองเมืองเพียงผู้เดียว แสดงว่าเจ้านายสตรีได้รับความไว้วางใจให้ดูแลบ้านเมืองได้ แม่ท้าวคำพินปกครองไม่นานพญางำเมือง เจ้าเมืองพะเยาก็ยกทัพมายึดเมืองปัวสำเร็จ แม่ท้าวคำพินหนีออกจากเมืองไปและให้กำเนิดโอรสชื่อท้าวผานอง พญางำเมืองยึดเมืองปัวได้แล้ว ให้ชายาชื่อนางอั้วสิมครองเมืองปัว ส่วนพญางำเมืองกลับไปครองเมืองพะเยา(๑๐) แม่ท้าวคำพินและนางอั้วสิมมีฐานะเป็นเจ้าเมือง โดยได้รับสืบทอดอำนาจจากพระสวามี ในสมัยนั้นลักษณะการขยายอำนาจเป็นการสร้างบ้านแปลงเมืองใหม่ โดยเมืองใหม่จะแยกตัวจากเมืองเดิม และอาศัยความเป็นเครือญาติระหว่างสองเมือง ซึ่งในกรณีเมืองปัวและเมืองพะเยาต่างก็ให้ชายาครองเมือง

อย่างไรก็ตาม บางกรณีกษัตริย์ส่งเจ้าราชบุตรไปครองเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ หลักฐานจากชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึง พญาแสนภูแต่งตั้งราชบุตรและพระมารดาของพระองค์ ให้ครองเมืองเชียงใหม่แทน ส่วนพญาแสนภูเสด็จไปเมืองเชียงแสน เพื่อช่วยงาน ของพญาไชยสงคราม(๑๑) ซึ่งในสมัยของพญาไชยสงคราม กษัตริย์ล้านนาไปประทับที่เมืองเชียงแสน ขณะที่เมืองเชียงใหม่ให้ชายาปกครองร่วมกับพระนัดดา การให้ชายาปกครองเท่ากับการมอบอำนาจให้ช่วยดูแล

ขัตติยนารีเป็นผู้สำเร็จราชการ โดยใช้อำนาจแทนกษัตริย์ พบในกรณีพระเจ้าติโลกราช เมื่อออกผนวช ได้ให้พระมารดาซึ่งเป็นมหาเทวี ทำหน้าที่แทนพระองค์ระหว่างทรงผนวช(๑๒) แสดงว่าพระเจ้าติโลกราชให้ความไว้วางใจต่อมหาเทวีมากที่สุด ตามประวัติพระเจ้าติโลกราชเป็นโอรสของพญาสามฝั่งแกน ลำดับที่ ๖ และมีพี่น้องต่างมารดาถึง ๑๐ พระองค์ ท้าวลกหรือต่อมาเป็นพระเจ้าติโลกราช กระทำการยึดอำนาจจากพระบิดา โดยได้รับความช่วยเหลือจากขุนนาง แม้ไม่พบหลักฐานว่าพระมารดามีส่วนสนับสนุนในการยึดอำนาจ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าพระนางเป็นเจ้านายสตรีที่มีจิตใจเข้มแข็งมาก ดังมีหลักฐานช่วยพระเจ้าติโลกราชทำสงคราม อาจเป็นไปได้ที่พระมารดาซึ่งผูกพันกับโอรสย่อมให้การช่วยเหลือ

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดภูมินทร์ อ.เมือง จ.น่าน ๓

นอกจาก กรณีพระมารดาของพระเจ้าติโลกราชแล้ว พบกรณีพระมารดา หรือ มหาเทวี ใช้อำนาจปกครองร่วมกับกษัตริย์ตามประวัติศาสตร์ล้านนาพบขัตติยนารีมีอำนาจเพิ่มขึ้นตั้งแต่สมัยพญาสามฝั่งแกนเป็นต้นมา จนถึงสมัยพญาแก้ว (หรือ แก้วภูตาธิปติราช) หรือ พระเมืองแก้ว ดังตัวอย่าง พญาสามฝั่งแกน ขึ้นครองราชย์ต่อจากพญาแสนเมืองมา ขณะที่มีอายุ ๑๓ ปี โดยการสนับสนุนจากพระมารดาคือ พระนางติโลกจุฑาเทวี ดังนั้น เมื่อพญาสามฝั่งแกนเสวยราชย์ จึงอยู่ภายใต้การดูแล แนะนำจากพระมารดาในลักษณะกษัตริย์และพระมารดาเสวยราชย์ร่วมกัน(๑๓)

กรณีพระนางสิริยสวดี หรือนางปงน้อย หรืออโนชาเทวี เป็นชายาของพญายอดเชียงราย พระนางเป็นธิดาของขุนนางผู้ใหญ่ สันนิษฐานว่า ได้ร่วมมือกับขุนนางเมืองเชียงใหม่ ปลดพญายอดเชียงราย แล้วสนับสนุนพระนางสิริยสวดี และโอรส หรือ พญาแก้ว ซึ่งมีอายุ ๑๔ ปี ให้ขึ้นครองราชย์ร่วมกัน พระนางสิริยสวดีดำรงตำแหน่งพระมหาเทวี อย่างมีอำนาจมาก ได้รับการยกย่องเสมือนเป็นกษัตริย์ เพราะเรียกมหาเทวี และกษัตริย์ว่า *"พระเป็นเจ้าสองพระองค์" "พระเป็นเจ้าแม่ลูกทั้งสอง"*(๑๔) (พระเป็นเจ้า หรือ พระเจ้า หมายถึงกษัตริย์) หลังจากพญาแก้วสิ้นพระชนม์ลง พญาเกสราชบุตรครองราชย์ต่อมา มหาเทวีสิริยสวดีมีฐานะเป็นพระอัยยิกา (ย่า) พระนางมีอำนาจและมีเครือข่ายการเมืองกว้างขวางได้ค้ำจุนบัลลังก์พญาเกส จนถึง พ.ศ. ๒๐๗๗ พระนางสิ้นพระชนม์ลง หลังจากนั้นก็เกิดกบฏหมื่นสามล้าน ใน พ.ศ. ๒๐๗๘(๑๕) และอาณาจักรล้านนาเกิดความอ่อนแอลงตามลำดับ ในที่สุดตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ใน พ.ศ. ๒๑๐๑

๔
รูปปั้นพระเจ้ายอดเชียงราย

ขัตติยนารีเป็นกษัตรี มีอำนาจสูงสุดเพียงผู้เดียว ในฐานะกษัตริย์ผู้หญิง ซึ่งก่อนหน้านั้น แม้ขัตติยนารีจะมีอำนาจสูง แต่ก็เป็นอำนาจที่เคียงคู่กับกษัตริย์ซึ่งเป็นโอรส ดังกรณี พระมารดาของพญาสามฝั่งแกนพระมารดาของพระเจ้าติโลกราช และพระมารดาของพญาแก้ว ดังได้กล่าวมาแล้ว ในประวัติศาสตร์ล้านนา มีขัตติยนารีก้าวขึ้นสู่อำนาจสูงสุด ในฐานะกษัตรีสององค์ องค์แรก คือ พระมหาเทวีจิรประภา องค์ที่สองคือ พระนางวิสุทธิเทวี(๑๖) การเข้ามามีบทบาททางการเมือง สะท้อนความสามารถของขัตติยนารี

พระมหาเทวีจิรประภา (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๘๘-๒๐๘๙) มเหสีของพญาเกส (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๖๙-๒๐๘๑ และ พ.ศ. ๒๐๘๖-๒๐๘๘) พระมารดาของท้าวซาย (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๘๑-๒๐๘๖) มหาเทวีครองราชย์ช่วงที่บ้านเมืองกำลังแตกแยก ความอ่อนแอนี้ชักนำให้กรุงศรีอยุธยา โดยพระไชยราชายกทัพมารบล้านนาสองครั้ง ครั้งแรก พ.ศ. ๒๐๘๘ เนื่องจากสถานการณ์ขณะนั้นไม่พร้อมรบ มหาเทวียอมสวามิภักดิ์ กองทัพอยุธยายกกลับไป โดยไม่เสียเลือดเนื้อ ในสงครามครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๐๘๙ มหาเทวีเตรียมตั้งรับศึกเต็มที่ โดยขอกองทัพล้านช้างของพระธิดาและพระชามาดา (ลูกเขย) ให้มาช่วยป้องกันเมืองเชียงใหม่ สงครามครั้งนี้ เชียงใหม่ป้องกันเมืองสำเร็จ กองทัพพระไชยราชาเสียหายหนัก ต้องยกทัพกลับอย่างบอบช้ำ และ

เจดีย์วัดตโปธาราม (วัดร่ำเปิง) อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕

เสด็จกลับไปถึงอยุธยาได้ไม่นานก็สวรรคต ใน พ.ศ. ๒๐๘๙ นอกจาก มีสงครามจากอยุธยาแล้ว ยังมีกองทัพไต จากเมืองนาย และเมืองยองห้วย ยกมาล้อมเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมหาเทวีป้องกันเมืองได้ กองทัพไตแตกพ่ายไป และระหว่างที่มีศึกติดพัน ทั้งศึกทางเหนือและศึกทางใต้ เมืองเชียงใหม่เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่จนยอดพระเจดีย์หลวงหักพังทลายลงมา สร้างความยุ่งยากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม มหาเทวีได้แก้ไขภัยพิบัติทั้งปวงให้ผ่านพ้นไป แสดงความเป็นขัตติยนารีที่เข้มแข็งสามารถแก้ไขสถานการณ์ ให้ลุล่วงได้อย่างเฉลียวฉลาด

พระนางวิสุทธิเทวี หรือ วิสุทธเทวี ครองราชย์ในสมัยพม่าปกครองล้านนา ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๗-๒๑๒๑

พระนางมีเชื้อสายราชวงศ์มังราย ครองราชย์เป็นกษัตริย์ภายใต้การปกครองของพม่า มีฐานันดรเทียบเท่า กษัตริย์อิสระที่เคยเป็นใหญ่มาก่อน แต่ต้องยอมรับฐานะความเป็นใหญ่ของกษัตริย์พม่าจากกรุงหงสาวดี ซึ่งมีอำนาจเหนือกว่า(๑๗) พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์จากหงสาวดีเป็นผู้แต่งตั้งพระนางวิสุทธิเทวีให้ครองราชย์ หลังจากปลดพระเมกุฏิหรือท้าวแม่กุออก แล้วส่งตัวไปหงสาวดี พระนางวิสุทธิเทวีปกครองเชียงใหม่ โดยได้รับเกียรติจากเจ้าแม่ทัพของพม่า และข้าหลวงชาวอังวะ-หงสาวดี ซึ่งส่งมาประจำที่เชียงใหม่ ดังพบการหล่อพระพุทธรูปเมืองรายเจ้า ข้าหลวงพม่าได้เชิญพระนางเข้าร่วมทำบุญในฐานะ *"สมเด็จพระมหาเทวีเจ้า ผู้ทรงเป็นใหญ่ในนพบุรี"*(๑๘) นอกจาก แม่ทัพนายกองชาวพม่าแล้ว การปกครองได้ใช้รูปแบบเดิมของล้านนาคือ มีเสนาบดีระดับสูง ตำแหน่งพญาแสนหลวง พญาสามล้าน เป็นคนในท้องถิ่น ทำหน้าที่ช่วยงานบริหารของกษัตริย์(๑๙)

พระนางวิสุทธิเทวีในฐานะพระประมุข ปกครองตามจารีตท้องถิ่นมีอำนาจของตน ดังพบการสร้างเวียง "เวียงหิน" ที่ประทับ และสร้างวัดราชวิสุทธาราม (วัดบ้านแปะ ตำบลบ้านแปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่) พ.ศ. ๒๑๑๐ พร้อมกับกัลปนาที่ดินและผู้คนให้กับวัด โดยออกตราหลวงหลาบเงินรับรองสิทธิ(๒๐)

พระนางวิสุทธิเทวีสิ้นพระชนม์ในพ.ศ. ๒๑๒๑ หลังจากนั้น พระเจ้าบุเรงนองได้ส่งนรธาสอ หรือมังนรธาช่อ โอรสซึ่งเกิดจากราชเทวี (ประสูติ พ.ศ. ๒๐๙๔) มาครองราชย์แทน(๒๑) ซึ่งเท่ากับเชื้อสายราชวงศ์มังรายหมดอำนาจอย่างสิ้นเชิง

ขัตติยนารีเป็นแม่ทัพ ขัตติยนารีเป็นกำลังสำคัญช่วยเหลือกษัตริย์ทำสงคราม กรณีที่โดดเด่นมากคือ พระมารดาของพระเจ้าติโลกราช ยังไม่ทราบพระนาม ได้ช่วยพระเจ้าติโลกราชขยายอำนาจไปสู่ดินแดนล้านนาทางด้านตะวันออก ซึ่งเป็นเขตอิทธิพลของสุโขทัยมาก่อน การขยายอำนาจครอบครองล้านนาตะวันออกเป็น

๖

พระเจ้าหลวง (พระประธาน) วัดราชวิสุทธาราม (วัดบ้านแปะ) ต.บ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่

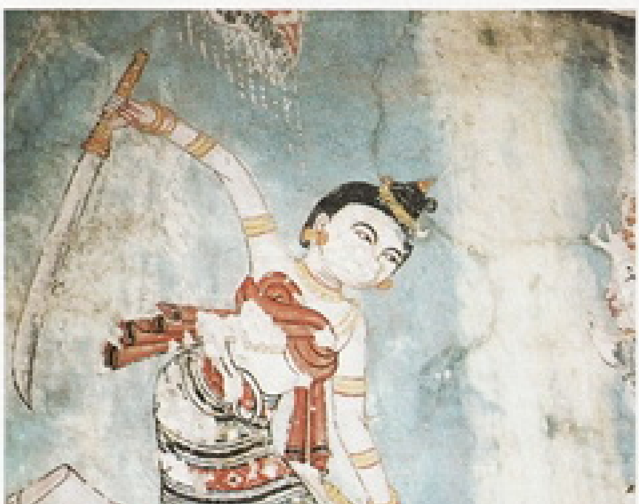
เรื่องยาก จึงใช้เวลาไม่น้อย ตามประวัติศาสตร์ อาณาจักรล้านนาขยายอำนาจออกไปสู่ล้านนาตะวันออก ในสมัยพญาคำฟู เริ่มจากการยึดเมืองพะเยาสำเร็จ แล้วยกทัพไปตีเมืองแพร่ กองทัพเชียงใหม่พ่ายแพ้ สะท้อนความเข้มแข็งของเมืองแพร่ ครั้นในสมัยพระเจ้าติโลกราช เป็นยุคที่อาณาจักรล้านนามีความเข้มแข็งที่สุดได้ขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง ดินแดนล้านนาด้านตะวันออกเป็นอีกเขตหนึ่งที่สามารถเข้าครอบครองสำเร็จ

๗

วัดราชวิสุทธาราม (วัดบ้านแปะ) ต.บ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่

พระเจ้าติโลกราชยกทัพไปตีเมืองน่าน และเมืองแพร่ โดยให้มหาเทวี ซึ่งเป็นพระมารดา เข้าตีเมืองแพร่ ส่วนพระองค์ยกทัพไปตีเมืองน่าน ใน พ.ศ. ๑๙๘๗ (๒๒) มหาเทวีในฐานะแม่ทัพได้ล้อมเมืองแพร่ไว้ ฝ่ายท้าวแม่นคุณเจ้าเมืองแพร่ไม่ยอมสวามิภักดิ์ มหาเทวีได้สั่งให้กองทัพเชียงใหม่ยิงปืนใหญ่เข้าไปในเมืองแพร่ ในที่สุดท้าวแม่นคุณยอมแพ้ นำข้าวของออกมาถวายแด่มหาเทวี มหาเทวีให้ท้าวแม่นคุณปกครองเมืองต่อไป ส่วนพระเจ้าติโลกราชใช้เวลาตีเมืองน่านยาวนานกว่าเมืองแพร่ คือต่อเวลาออกไปถึง ๖ ปี จึงตีเมืองน่านสำเร็จ(๒๓)

๘

นางพรหมจารี นำทัพรบกับพระญากาวินทะ จากจันทมาศชาดก ในปัญญาสชาดก จิตรกรรมฝาผนัง วัดหนองบัว อ.ท่าวังผา จ.น่าน

ดังที่กล่าวมา มหาเทวี ได้ช่วยโอรสทำสงครามขยายอำนาจ ในลักษณะทำงานร่วมกัน มหาเทวีจึงมีส่วนสร้างความเข้มแข็งอย่างยิ่ง มีความเป็นไปได้ว่า ขัตติยนารีในสมัยโบราณ อาจได้เรียนรู้วิชาการทำศึกสงคราม และการใช้อาวุธ และย่อมมีขัตติยนารีบางคนที่ได้ฝึกฝนจนเก่งกาจ ดังพบภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน มีรูปทำสงคราม บนหลังช้างระหว่างเจ้าหญิงและเจ้าชาย ภาพนั้นแสดงความสามารถของเจ้าหญิงที่เก่งกล้าเหนือกว่าเจ้าชาย โดยใช้มือสองข้างถือดาบคู่ ยืนบนหลังช้าง แล้วกระโดดขึ้นไปเหยียบอยู่บนหัวช้างของศัตรูได้ด้วย(๒๔) แม้ว่าความเก่งกล้าสามารถขนาดนั้นดูผิดปกติ แต่ก็สะท้อนสามารถของขัตติยนารี

นอกจากขัตติยนารีออกรบข้าศึกแล้ว ยังมี "นางเมือง" หรือ ภรรยาของเจ้าเมือง ในสมัยพระเจ้าติโลกราช ได้ออกรบกับข้าศึกด้วย ดังปรากฏตำนานพระธาตุจุมพิตนคร ได้เล่าถึง "ราชาพระญาใต้" (คงหมายถึงกษัตริย์อยุธยา) นำกองทัพมารบเมืองลำปาง ขณะนั้นเจ้าเมืองลำปางไม่อยู่ นางเมืองซึ่งกำลังตั้งครรภ์ออกรบ โดยสวมเสื้อเกราะและขึ้นขี่ช้าง นางนำกองทัพเข้าต่อสู้ พร้อมกับส่งเสียงดนตรีดังลั่น และตีฝุ่นให้ตลบและให้ร้องว่า

กองทัพกษัตริย์มาทันแล้ว การรบครั้งนั้น นางเมืองสามารถไล่ตีข้าศึกแตกพ่าย ข้าศึกถอยหนีตกน้ำมากมายนัก ภายหลังบริเวณที่ข้าศึกถูกตีตกน้ำ *"แม่วัง"* ได้ชื่อว่า มหาสนุก เพราะการรบครั้งนั้นสนุกมาก(๒๕)

หลังจากชนะศึกครั้งนั้น นางเมืองได้รับชื่อเสียงและเกียรติคุณยิ่ง เมื่อนางคลอดบุตรมา บุตรของนางได้ชื่อว่า *"เจ้าหาญแต่ท้อง"* หมายถึงมีความกล้าหาญตั้งแต่อยู่ในครรภ์

บทบาทด้านทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

ขัตติยนารีมีบทบาทด้านนี้เด่นชัดยิ่ง ด้วยความเชื่อในพระพุทธศาสนา กำหนดให้ผู้หญิงมีสถานภาพต่ำกว่าชาย ด้วยเชื่อว่า สาเหตุที่เกิดเป็นผู้หญิง เพราะชาติก่อนทำบุญมาน้อย ต้องเกิดมาเป็นผู้หญิง ดังนั้น ผู้หญิงต้องทำบุญให้มาก เพื่อจะได้สั่งสมบุญในชาติหน้าจะไปเกิดเป็นผู้ชาย การเป็นผู้ชายย่อมมีโอกาสได้บวชเรียนในพระพุทธศาสนา และปฏิบัติธรรม เพื่อบรรลุนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา อิทธิพลของพระพุทธศาสนา เป็นผลต่อความเชื่อที่ว่า สตรีมีฐานะต่ำต้อย จะต้องทำบุญเป็นประจำและทำบุญให้มากกว่าผู้ชาย (เพราะมีบุญน้อยกว่า) ความเชื่อในพระพุทธศาสนาทำให้ผู้หญิงยอมรับฐานะของตน โดยยอมจำกัดบทบาทในฐานะผู้ปกครองรัฐ ปล่อยให้ผู้ชายเป็นผู้นำทางการเมืองการปกครองและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ในพื้นที่สาธารณะจึงเป็นเรื่องของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงมีบทบาทในครอบครัว ดูแลลูกและปรนนิบัติสามี โลกของผู้หญิงจึงอยู่ในครอบครัว(๒๖) ผู้หญิงเป็นฝ่ายสนับสนุนผู้ชายและยอมรับให้ผู้ชายมีฐานะเหนือกว่า สังคมล้านนาจึงเป็นสังคมที่ชายเป็นใหญ่

๙

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดหนองบัว อ.ท่าวังผา จ.น่าน

ขัตติยนารีล้านนา เป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาที่เข้มแข็ง พบหลักฐานจำนวนมากในตำนาน และจารึก ซึ่งกล่าวถึงการทำบุญ การสร้างวัด สร้างพระพุทธรูป อุทิศคนและที่ดิน ให้วัดและมักกระทำบุญร่วมกับกษัตริย์ ซึ่งเป็นการสนับสนุนกษัตริย์ให้สั่งสมบุญบารมีให้มากยิ่งขึ้น เพื่อสร้างความชอบธรรมในฐานะเป็นธรรมราชา หรือ พระราชาผู้ทรงธรรม เชื่อกันว่า กษัตริย์คือ ผู้มีบุญบารมีสูงสุดในอาณาจักร ฝ่ายกษัตริย์ก็ยอมรับบทบาทด้านทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของขัตติยนารี ดังพบหลักฐานกษัตริย์ให้พระมหาเทวีออกคำสั่งแทนพระองค์ในทางพระพุทธศาสนาได้ อย่างเช่น การขออนุญาตสร้างวัดพระแก้วและวัดพระคำ ที่เมืองเชียงแสน ปรากฏว่า พญากือนาประชวร ได้ขอให้มหาเทวีปฏิบัติหน้าที่แทน(๒๗) และมีหลักฐานแสดงว่า มหาเทวีทำหน้าที่เป็นหัวหน้าหน่วยการกุศล *"พระมหาราชเทวีเจ้า เจ้าหน่วย นางตนแม่ เทศนาแก่เจ้าพวก (มงคล) ว่าหื้อ ผังสีมาวัดพระเกิด หนบางนากว้าง ๑๐ ข้าว"*(๒๘)

ในบางกรณี มหาเทวีใช้อำนาจตามลำพัง โดยไม่ผ่านทางกษัตริย์ผู้เป็นโอรส เช่น มหาเทวีให้ขุนนางนำคำสั่งมาให้นางเมืองพะเยา คือภรรยาเจ้าเมืองพะเยา ให้ถวายผู้คนให้เป็นข้าวัดดอนครามในเมืองพะเยา(๒๙) กรณีนี้ แสดงถึงบทบาทของสตรีที่ทำบุญได้เอง โดยไม่ต้องผ่านกษัตริย์และเจ้าเมืองซึ่งเป็นบุรุษ ทั้งที่การอุทิศคนให้แก่วัดนั้น บ้านเมืองย่อมเสียกำลังคน เข้าใจว่า หากเป็นเรื่อง "บุญ" แล้วคงไม่มีข้อขัดข้อง และมหาเทวี (พระมารดาของพญาแก้ว) มีคำสั่งให้เจ้าเมืองพะเยา ตรวจสอบการถวายที่ดิน ข้าวัด และผลประโยชน์ต่างๆ ให้แก่วัดพระคำ ให้ครบตามจำนวน ซึ่งเท่ากับสมัยพญาสามฝั่งแกน(๓๐)

มหาเทวีและกษัตริย์ร่วมกันทำบุญ พบหลักฐานศิลาจารึก ส่วนใหญ่อยู่ในสมัยพญาแก้ว กล่าวถึงบทบาทของกษัตริย์และมหาเทวีสร้างวัด และอุทิศ คน ที่ดิน และผลประโยชน์ต่างๆ ให้แก่วัด จารีตนี้ได้ปฏิบัติสืบต่อมา ดังพบในตำนานพระธาตุจอมทอง กล่าวถึง สมัยท้าวแม่กุ กษัตริย์และมหาเทวีได้นิมนต์พระบรมธาตุจอมทองเข้าไปในเมืองเชียงใหม่ และกัลปนาอุทิศคนเป็นข้าวัด พร้อมกับที่ดินและผลประโยชน์ โดยสั่งเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้ง ๔ คือ พญาแสนหลวง พญาสามล้าน พญาจ่าบ้าน และพญาเด็กชาย ดังนี้

> *"ตั้งแต่ (นี้) ไปภายหน้า ข้า (คนถูกอุทิศ) (ของ) พระเจ้าจอมทองนี้ ไผอย่าได้ใช้สอยในกิจราชการเมืองพิงใดก็ดี แม้ว่าส่งแขกคราวบกคราวน้ำ (ทางบก-ทางน้ำ) หญ้าช้างหญ้าม้าอยู่มื้อทือครัว (เข้าเวร)ไปเสิก (ไปทำศึก) กิจการเยิงใด (อันใด) อย่าได้ใช้ที่ดินไร่นาคามเขตย่านน้ำ วังปลา ป่าที่ท่ง ที่ไม้สัก ไม้สา ไม้ต้น ไม้ก้วง เส้นหญ้าใบคา อันใดก็ดี อันมีในดอยในที่ทังหลายฝูงนี้เล่า ก็หื้อทานไว้เป็นอุปฐากกับด้วยมหาธาตุเจ้าจอมทอง อย่าได้ขับจัดเข้ามาในราชโกฎิสักเยิงสักอัน ไว้กับวัดมหาธาตุเจ้าตราบต่อเท่าเมื้อนสาสนา ๕ พันวัสสา แม้ว่าเจ้านายท้าวขุนบุคคลผู้ใดแล บ่นับบ่ยำน้ำหยาด (หยาดน้ำ-อุทิศ) แห่งเรานี้ จุ่งหื้อได้เถิงวินาศฉิบหาย ตายไปสู่นิริยนารกเป็นที่ไปเกิดเทอะ คันว่าบุคคลผู้ใดแลขับ จุ่งหื้อจำเริญด้วยธัมมวุฒิ ๔ ประการ หื้อมีอายุวัณณะเป็นต้น"*(๓๑)

บทบาทการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของขัตติยนารี แสดงถึงความศรัทธาอย่างยิ่ง และมีส่วนชี้ให้เห็นอำนาจของสตรีชั้นสูงที่ผ่านทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเจ้านายบุรุษก็ยอมรับความเชื่อว่าสตรีต้องทำบุญให้มากจึงให้โอกาสทำบุญอย่างเต็มที่ ดังนั้น เมื่อพิจารณาค่าใช้จ่ายการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในล้านนาแล้ว พบมูลค่ามหาศาล อย่างเช่น

"...คำขึ้นพระธาตุหริภุญชัย พระเมืองลกมี เก้าแสน ห้าหมื่น ห้าพัน ห้าร้อย แปดสิบเอ็ดคำ มหาเทวีมีแปดแสน ห้าหมื่น ห้าพัน แปดร้อยคำ แม่ท้าวหอมุกต์มีแปดหมื่น เจ็ดร้อย เจ็ดสิบสามคำ แม่เลี้ยงอ้ายเลี้ยงน้อยสามมี พันเก้าร้อย สี่บาทซีกคำ ท้าวเชียงงามมี พันสี่ร้อยสามบาท"(๓๒) และ *"ให้นาแก่ (วัด) พระสุวรรณวิหาร มีประมาณ ๒๑๖๘๕ เข้า ผิจะเข้าเป็นค่าว่าได้ ๔๖๘๖๐๐๐ แล แม้จะนับหมากไซร้ ได้หมื่นคำ จะนับบ้าน ไซร้ได้ ๑๘๗ บ้าน ย่อมบ้านมีเลิน (เรือน) ผิจะนับเริน (เรือน) ว่าไซร้ได้ ๒๔๖ เริน"*(๓๓)

เชิงอรรถ

๑ คำสอนมังราย หน้า ๓

๒ วินัย พงศ์ศรีเพียร **ปาไป่สีฟู-ปาไป่ต้าเตี้ยน** หน้า ๗

๓ สรัสวดี อ๋องสกุล **เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา** หน้า ๖๐, ๖๘

๔ พระยาประชากิจกรจักร์ **พงศาวดารโยนก** หน้า ๓๔๐

๕ หวญ. เลขที่ ๐๐๑.๒/๑๔ ตำนานลานนาไทย เมืองเงินยาง หรือ เชียงแสน (หน้า ๓๑)

๖ ในฐานะราชบุตรเขย เจ้าอ้ายอ่อน ได้ช่วยพญากือนาสู้รบกับอยุธยา เจ้าอ้ายอ่อนถูกข้าศึกจับตัว ส่งไปเป็นคนเลี้ยงช้าง ภายหลังได้กลับไปเชียงตุง โปรดดู ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต ลำดับที่ ๙

๗ โปรดดู บทความของโยชิยูกิ มาซูฮารา *"ระบบเครือญาติกับการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรม : กรณีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์แห่งล้านนากับพระเจ้าโพธิสาลราช แห่งล้านช้าง"* ในหนังสือเล่มนี้ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า แท้จริงแล้วการอภิเษกสมรสไม่ได้เป็นเพียงการสร้างระบบเครือญาติเท่านั้น แต่ยังเป็นการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยีระหว่างรัฐ

๘ เจ้าหญิงถูกจำกัดสิทธิในการเลือกคู่ครองด้วยตนเองมาแต่โบราณ การที่เจ้าหญิงเลือกคู่ครองด้วยตนเองเป็นเรื่อง "*พิเศษ*" ดังกรณีเจ้าทิพเกสรหรือเจ้าเทพไกรสร ธิดาของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เป็นฝ่ายเลือกพระสวามี แสดงอำนาจของเจ้าหญิงที่เหนือเจ้าชาย ซึ่งมีน้อยมาก

๙ **ราชวงศาพื้นเมืองเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ ๔** หน้า ๓

๑๐ สรัสวดี อ๋องสกุล **พื้นเมืองน่าน** ฉบับวัดพระเกิด นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ หน้า ๕๔-๕๕

๑๑ พระรัตนปัญญาเถร **ชินกาลมาลีปกรณ์** ร.ต.ท. แสง มนวิทูร แปล หน้า ๑๐๓

๑๒ พระยาประชากิจกรจักร์ **พงศาวดารโยนก** หน้า ๓๒๗

๑๓ โปรดดู ลพ.๙ จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๓-๒๑ ใน **ประชุมจารึกเมืองพะเยา** หน้า ๕๑

๑๔ โปรดดู **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓** หน้า ๑๙๕, ๑๙๘ **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔** หน้า ๑๑๒ และ**ประชุมศิลาจารึกเมืองพะเยา** หน้า ๒๖๓

๑๕ รายละเอียดโปรดดู สรัสวดี อ๋องสกุล บทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีจิระประภา : กษัตรีพระองค์แรกแห่งราชวงศ์มังรายในหนังสือเล่มนี้

๑๖ เกี่ยวกับ พระมหาเทวีจิรประภา โปรดดู สรัสวดี อ๋องสกุล บทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีจิรประภา และพระนางวิสุทธิเทวี โปรดดู สุเนตร ชุตินธรานนท์ ในหนังสือเล่มนี้

๑๗ สุเนตร ชุตินธรานนท์, **การเมืองในประวัติศาสตร์ราชสำนัก หงสาวดี-ศรีอยุธยา พระสุพรรณกัลยา จากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์,** หน้า ๑๒๑ อธิบายลักษณะการปกครองของพม่าใน สมัยพระเจ้าบุเรงนอง มีความคิด

จักรพรรดิราชย์ ซึ่งให้ความสำคัญเรื่อง ความเหนือกว่าของกษัตริย์พม่า ในฐานะ เจ้าเอกราช (Min Ekaret) หรือ ราชาที่เหนือกว่าราชาทั้งหลาย (Rajadiraja หรือ ราชาธิราช)

๑๘ ฮันส์ เพนธ์ **คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่** หน้า ๑๐๑

๑๙ ศิลาจารึก วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ จ.ศ.๙๓๔ (พ.ศ. ๒๑๒๔) ใน **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓** หน้า ๒๑๑

๒๐ โปรดดู รวมบทความ **"ล้านนาคดีสัญจร : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่"** ชมรมล้านนาคดี เชียงใหม่

๒๑ Sithu Gamani Thingyan, **Zinme Yazawin**, p.69 และ Ni Ni Myint *"VICTORY LAND OF GOLDEN YUN"* - - A QUEEN AND HER POEM, p.9-11

๒๒ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ฉบับ เชียงใหม่ ๗๐๐ ปี หน้า ๖๔

๒๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๕ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๙๒ (ส่วน ชินกาลมาลีปกรณ์ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๙๑)

๒๔ โปรดดู ภาพประกอบ อ้างอิงจาก **ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดภูมินทร์และวัดหนองบัว** หน้า ๑๐๖-๑๐๗

๒๕ สรุปจาก หวญ.เลขที่ ๘๔๑/๑ ตำนานพระธาตุจุมพิต หน้าลานที่ ๔-๕ (อักษรธรรมล้านนา ยังไม่ปริวรรต)

๒๖ อดิศร ศักดิ์สูง **"สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเจ็ดตน พ.ศ. ๒๓๓๙-๒๔๗๖"** วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๙ หน้า ๔๙-๕๔

๒๗ สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต ตรวจสอบ และวิเคราะห์ **พื้นเมืองเชียงแสน** หน้า ๙๕

๒๘ ศิลาจารึกพบที่วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน จ.ศ.๘๖๒ (พ.ศ. ๒๐๔๓) หลักที่ ๗๒ ใน **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓** หน้า ๑๙๕

๒๙ จารึกวัดดอนคราม (พย.๒) ใน **ประชุมจารึกเมืองพะเยา** หน้า ๑๐๗-๑๐๘

๓๐ จารึกวัดพระคำ (ลพ.๑๐) ใน **ประชุมจารึกเมืองพะเยา** หน้า ๑๗๕-๑๘๑

๓๑ ผู้เขียน ปริวรรตจาก คัมภีร์ใบลานเรื่อง ตำนานจอมทอง รหัสไมโครฟิล์ม สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 82 112 01L 067-067 หน้าลาน ๗๗-๗๘ และตำนานจอมทอง รหัสไมโครฟิล์ม 85 142 11L 153-154 หน้าลาน ๕๘-๖๐ ส่วนตำนานพระบรมธาตุจอมทอง ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖ โดยวัดพระธาตุจอมทอง ทางวัดใช้วิธีเก็บความ (ไม่ได้ปริวรรต-คำต่อคำ) บางตอน

๓๒ **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตรโอสถ (รอด สุต้นตานนท์) ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๐๕ หน้า ๒๕

๓๓ จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย (ลพ.๙) ใน **ประชุมจารึกเมืองพะเยา** หน้า ๕๓-๕๕

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น (ยังไม่พิมพ์/อัดสำเนา)

หวญ.เลขที่ ๘๔๑/๑ ตำนานพระธาตุจุมพิต.

หวญ.เลขที่ ๐๐๑.๒/๑๔ ตำนานลานนาไทย เมืองเงินยาง หรือ เชียงแสน.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คัมภีร์ใบลานเรื่อง ตำนานจอมทอง รหัสไมโครฟิล์ม 82 112 01L 067-067 วัดบ้านกลาง ตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๑ ผูก มี ๘๓ หน้าลาน.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คัมภีร์ใบลานเรื่อง ตำนานจอมทอง รหัสไมโครฟิล์ม 85 142 11L 153-154 วัดดอยชัยมงคล ตำบลแม่ตื่น อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๑ ผูก มี ๙๕ หน้าลาน.

เอกสารชั้นต้น (พิมพ์/อัดสำเนา)

คำสอนพระยามังราย ภาคปริวรรต ลำดับที่ ๑๑ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๑๙ (อัดสำเนา).

ตำนานพระธาตุหริภุญชัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตรโอสถ (รอด สุตันตานนท์) ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๐๕.

ตำนานพระบรมธาตุจอมทอง ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยวัดพระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๖๒ หน้า (มปป.).

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ เชียงใหม่ ๗๐๐ ปี เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๓๘.

ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9 จัดทำและเผยแพร่โดย ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙ (อัดสำเนา).

ประชุมจารึกเมืองพะเยา กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓ พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔ พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

พระรัตนปัญญาเถระ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ร.ต.ท. แสง มนวิทูร แปลพิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗.

มหาราชวงษ์ พงศาวดารพม่า สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕.

ราชวงศาพื้นเมืองเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ ๔ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๘.

สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต ตรวจสอบ และวิเคราะห์.**พื้นเมืองเชียงแสน ประชุมพงศาวดาร ฉบับราษฎร์ ภาคที่ ๔** นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๔๖.

สรัสวดี อ๋องสกุล **พื้นเมืองน่าน ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ ๒** นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙.

ฮันส์ เพนธ์ **คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๙.

เอกสารชั้นรอง

พระยาประชากิจกรจักร์ **พงศาวดารโยนก** พิมพ์ครั้งที่ ๗ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

รวมบทความ **"ล้านนาคดีสัญจร : ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่"** ชมรมล้านนาคดีเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๓ (อัดสำเนา).

วัดภูมินทร์และวัดหนองบัว, ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๙.

วินัย พงศ์ศรีเพียร **ปาไป่สีฟู่-ปาไป่ต้าเตี้ยน** กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษา จีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๙.

สรัสวดี อ๋องสกุล **เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา** พิมพ์ครั้งที่ ๓ เชียงใหม่ โรงพิมพ์ Within Design Co.,Ltd., ๒๕๔๗.

สุเนตร ชุตินธรานนท์, **การเมืองในประวัติศาสตร์ราชสำนัก หงสาวดี-ศรีอยุธยา พระสุพรรณกัลยา จากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์,** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.

อดิศร ศักดิ์สูง **"สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเจ็ดตน พ.ศ. ๒๓๓๙-๒๔๗๖"** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๙.

Ni Ni Myint ***"Victory Land of Golden Yun"- - A Queen and her poem,*** Proceeding of the 16th International Conference on Thai Studies, ChiangMai, Thailand, 14-17 October 1996.

Sithu Gamani Thingyan, **Zinme Yazawin,** (Chronicle of Chiang Mai) Translated by Thaw Kaung and Ni Ni Myint, Edited by Tun Aung Chain, Published by Universities Historical Research Centre, Yangon, 2003.

๑

บทบาททางการเมืองของ
พระมหาเทวีจิรประภา
กษัตรีพระองค์แรกแห่งราชวงศ์มังราย

สรัสวดี อ๋องสกุล

เรื่องราวของพระมหาเทวีจิรประภา ยังไม่แพร่หลายในหมู่ประชาชนทั่วไป ทั้งๆ ที่พระองค์เป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ล้านนาที่เป็นเช่นนี้เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาให้ความสำคัญต่อบทบาทของกษัตริย์ และเจ้านายบุรุษมาตลอด การละเลยบทบาท ของเจ้านายสตรี ย่อมทำให้ประวัติศาสตร์สมบูรณ์ไม่ได้ เพราะแท้จริงแล้วเจ้านายสตรีมีบทบาทเคียงคู่ร่วมกับเจ้านายบุรุษเสมอ กรณีของพระมหาเทวีจิรประภาเป็นตัวอย่างให้เห็นบทบาทเจ้านายสตรีซึ่งมีอำนาจสูงสุด เพราะได้เสวยราชย์เป็นกษัตรี

จากการละเลยไม่ให้ความสำคัญต่อเจ้านายสตรี ทำให้องค์ความรู้ส่วนนี้ขาดหายไป ความรู้เกี่ยวกับพระมหาเทวีจิรประภา นอกจากไม่แพร่หลายแล้ว ความรู้ที่มีอยู่เล็กน้อยยังเป็นความรู้ที่คลาดเคลื่อนไม่ตรงกับข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ และยังมีผู้นำเรื่องของพระนางไปใช้ประโยชน์ทางการเมืองและการแสดง กล่าวได้ว่าจนบัดนี้เรื่องราวของพระมหาเทวียังไม่ชัดเจน ดังนั้นจึงสมควรศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง

วัตถุประสงค์ของบทความนี้ เพื่อศึกษาบทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีจิรประภา ในฐานะกษัตรีแห่งล้านนาซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๘๘-๒๐๘๙ และศึกษาบทบาททางการเมืองในช่วงคาบเกี่ยว คือ ช่วงก่อน และหลังการเสวยราชย์ด้วย เนื้อหาแบ่งออกเป็นสามตอน

ตอนแรก การรับรู้เกี่ยวกับพระมหาเทวีผ่านงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ประเภทตำนาน พงศาวดาร งานนิพนธ์ของผู้รู้ งานบทละคร การแสดงละคร และภาพยนตร์

ตอนที่สอง พระประวัติและสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ ซึ่งเป็นที่มาแห่งอำนาจของพระมหาเทวีจิรประภา และความสำคัญของตำแหน่งมหาเทวี

ตอนที่สาม บทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีจิรประภา การขึ้นสู่อำนาจสูงสุดภายใต้ความยุ่งยากทางการเมืองในล้านนา กองทัพกรุงศรีอยุธยาล้อมเชียงใหม่มหาเทวีป้องกันบ้านเมืองสำเร็จ

การรับรู้เกี่ยวกับพระมหาเทวีจิรประภา

เรื่องราวของพระมหาเทวี มีการรับรู้โดยผ่านหลักฐาน และการนำเสนอในรูปแบบต่างๆ ในที่นี้จะกล่าวถึงหลักฐานและการรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพระมหาเทวี

หลักฐานประเภทตำนาน กล่าวถึงพระมหาเทวีจิรประภา มีอยู่ไม่มากนัก ตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่ (ฉบับ เชียงใหม่ ๗๐๐ ปี) เป็นหลักฐานสำคัญที่กล่าวถึง เหตุการณ์ในสมัยพระนางครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๘๘-๒๐๘๙ (มีเพียงสองหน้า) โดยระบุพระนามไว้สองแห่งว่า *"มหาเทวีเจ้าจิรปภา"* และ *"พระเป็นเจ้ามหาจิรปภาเทวี"* ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ทำให้ทราบว่า มหาเทวีขึ้นเสวยราชย์ ต่อจากพญาเกสหรือเกสเชษฐราช หรือพระเมืองเกสเกล้าท่ามกลางความแตกแยกภายในบ้านเมือง ขณะนั้นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยายกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ มหาเทวียอมอ่อนน้อม โดยถวายบรรณาการ อยุธยาจึงเลิกทัพกลับไป ต่อมากองทัพไทใหญ่เมืองนายและเมืองยองห้วยเข้ามาล้อมเมืองเชียงใหม่ ชาวเชียงใหม่ต่อสู้เต็มกำลังกองทัพไทใหญ่แตกไป กองทัพล้านช้างมาช่วยป้องกันเมืองเชียงใหม่ กษัตริย์อยุธยายกทัพมาตีเมืองลำพูนแตก แล้วมาล้อมเมืองเชียงใหม่ อยุธยาตีเมืองเชียงใหม่ไม่สำเร็จ กองทัพอยุธยาเสียหายหนัก(๑)

นอกจากนั้น ตำนานเมืองเชียงใหม่ฉบับวัดเชียงมั่น กล่าวถึงมหาเทวีโดยไม่ได้ระบุพระนาม *"จิรประภา"* และไม่นับพระมหาเทวีจิรประภาในฐานะกษัตริย์พระองค์หนึ่งของราชวงศ์มังราย ดังนั้นเมื่อกล่าวลำดับกษัตริย์ตั้งแต่มังรายจนถึงท้าวแม่กุจะตัดพระนามมหาเทวีออกไป ดังความว่า *"คาถานี้ได้ตัดมหาเทวี แม่เจ้าจอมเมือง เมียพระญาเกษกินเมือง หมื่นซแล"*(๒) และตำนานพระธาตุหริภุญชัย ไม่ระบุพระนามมหาเทวีเช่นเดียวกันดังความว่า "นางมหาเทวีแม่พระจอมเมืองทิ้งเมืองเชียงใหม่ปีเปิกสัน"(๓)

น่าสังเกต นอกจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานเมืองเชียงใหม่ และตำนานพระธาตุหริภุญชัยแล้ว เรื่องของพระมหาเทวีจิรประภา ไม่ปรากฏในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานมูลศาสนา อย่างไรก็ตามพบหลักฐานแวดล้อมเกี่ยวกับมหาเทวี ในตำนานอื่นๆ ของล้านนา เช่น พื้นเมืองเชียงแสน (ตำนานเมืองเชียงแสน) ตำนานพระธาตุดอยตุง ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระธาตุจอมทอง ซึ่งนำมาใช้ประกอบได้ ดังนั้นหลักฐานเกี่ยวกับพระมหาเทวีในเอกสารโบราณล้านนา ซึ่งถือเป็นเอกสารชั้นต้นมีน้อย สะท้อนความไม่รับรู้มาแต่โบราณ

หลักฐานประเภทพระราชพงศาวดารของกรุงศรีอยุธยา เป็นหลักฐานของฝ่ายชาวสยาม ที่บันทึกเหตุการณ์ในสมัยสมเด็จพระไชยราชา จากการตรวจสอบพบพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกล่าวถึงพระไชยราชาการยกทัพมารบเชียงใหม่ มี ๔ ฉบับ คือ

๑. พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

๒. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)

๓. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับบริติชมิวเซียม (Chronicle of the Kingdom of Ayutthaya)

๔. พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

ทั้ง ๔ ฉบับ(๔) กล่าวเหมือนกันถึงพระไชยราชายกทัพมารบกับเชียงใหม่สองครั้ง เป็นการบรรยายการนำกองทัพขึ้นมาสู้รบ โดยไม่ได้กล่าวถึง พระมหาเทวีจิรประภา ซึ่งครองเชียงใหม่เลย ส่วนข้อความสำคัญซึ่งแตกต่างกัน มีดังนี้ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันนุมาศ (เจิม)

ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) และฉบับบริติชมิวเซียม ทั้งสามฉบับระบุศักราช ที่ทำสงคราม คือ ศักราช ๘๘๗ (พ.ศ. ๒๐๖๘) และ ๘๘๘ (พ.ศ. ๒๐๖๙) ในศักราช ๘๘๘ ซึ่งเป็นสงครามครั้งที่สองระบุว่า ได้เมืองลำพูน และเมืองเชียงใหม่ และระบุพระไชยราชาสวรรคตศักราช ๘๘๙ (พ.ศ. ๒๐๗๐) แตกต่างกับพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ แต่ง พ.ศ. ๒๒๒๓ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้ระบุศักราชที่ทำสงครามคือ ศักราช ๙๐๗ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๐๘๘) สงครามครั้งที่สอง ได้เมืองลำพูน ส่วนเมืองเชียงใหม่ตีไม่สำเร็จ และพระไชยราชาสวรรคต ศักราช ๙๐๘ มะเมียศก (พ.ศ. ๒๐๘๙) น่าสังเกตศักราชที่ทำสงครามแตกต่างกันถึง ๒๐ ปี จากการตรวจสอบพบฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ เป็นฉบับที่ถูกต้องตรงกับตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และโดยทั่วไปนักประวัติศาสตร์เชื่อถือฉบับนี้มากที่สุด

บันทึกของชาวตะวันตกเป็นหลักฐานร่วมสมัย เรื่อง *"The Travels,Voyages,and Adventures of Ferdinand Mendez Pinto"* ปินโตเป็นชาวโปรตุเกส เดินทางท่องเที่ยวมายังประเทศต่างๆ ทางตะวันออก เขาได้เข้ามาสยามในสมัยพระไชยราชา หลังจากเดินทางกลับไป เขาได้เขียนเรื่องราวที่ได้ผจญภัยและพิมพ์เป็นหนังสือข้างต้น ปินโตได้เขียนถึงพระไชยราชายกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่มีข้อสับสนเพราะสงครามมีสองครั้งแต่ปินโตเขียนโดยนำเหตุการณ์ต่างๆ มาปะปนกันจนกลายเป็นทำสงครามครั้งเดียว แสดงว่าปินโตไม่ได้ร่วมมากับกองทัพ เขาอาศัยฟังจากคำบอกเล่า บันทึกของปินโตเรียกพระนามมหาเทวีจิรประภาว่า ฟัมบาคอร์ (Fumbacor) และเรียกอาณาจักรล้านนาว่า อาณาจักรกีเบม (Quibem)(๕) บันทึกของปินโตมีคุณค่า เพราะช่วยให้ข้อเท็จจริงบางอย่างชัดเจนขึ้น แต่มิได้หมายความว่าเชื่อถือได้หมด

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นหลักฐานซึ่งผลิตในสมัยโบราณแสดงการรับรู้เรื่องของพระมหาเทวีจิรประภาในฐานะกษัตรีแห่งล้านนาที่ทำสงครามกับสยาม ในสมัยต่อมาการรับรู้เรื่องพระมหาเทวีผ่านงานเขียนของผู้รู้ยุคหลัง เริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา

พงศาวดารโยนก หรือตำนานโยนกของพระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค) เรียบเรียง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๔๒ เป็นหลักฐานชั้นสอง มีผู้ใช้กันอย่างแพร่หลายและมีอิทธิพลต่อผู้อ่านมาก เนื้อหาเกี่ยวกับพระมหาเทวีจิรประภาใช้วิธีเรียบเรียงจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เป็นหลัก และอธิบายเพิ่มเติมขยายความให้ชัดเจน การเขียนของพระยาประชากิจกรจักร์ เป็นภาษาที่เข้าใจง่ายกว่าการอ่านตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นสำนวนภาษาเชียงใหม่โบราณ (แม้ปริวรรตเป็นอักษรไทยแล้วก็ตาม)

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ พ.ศ. ๒๔๕๗ อธิบายถึงสมัยพระไชยราชา หัวข้อเรื่องรบเชียงใหม่ กล่าวถึง สงครามระหว่างอยุธยาและเชียงใหม่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับรู้ โดยผ่านพงศาวดารโยนก พบว่ามีความเห็นคลาดเคลื่อน ๓ ประเด็น

๑. พญาเกสเชษฐราช (พระเมืองเกสเกล้า) เป็นพระอนุชาของพญาแก้ว (พระเมืองแก้ว) (เช่นเดียวกับพงศาวดารโยนกและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่)

๒. มหาเทวีเป็นธิดาของพญาเกสเชษฐราช ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ไม่ได้กล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมหาเทวีกับพญาเกสว่าเป็นอะไรกัน ความเห็นนี้ หลวงวิจิตรวาทการ และสงวน โชติสุขรัตน์นำไปขยายต่อ เกิดการผิดพลาดตามๆ กัน

๓. ผู้เขียนพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา อ้างว่า พระราชพงศาวดาร (ไม่ระบุชื่อพงศาวดารเล่มใด) และจดหมายเหตุ ปีนโต ยุติต้องกันว่าสงครามพระไชยราชาตีเมืองเชียงใหม่ครั้งที่สองสำเร็จ เมืองเชียงใหม่แตก(๖) แท้จริงแล้วจดหมายเหตุปีนโต และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ ไม่ได้บอกว่าเชียงใหม่แตก ความเห็นที่คลาดเคลื่อนข้างต้น กลายเป็นความเห็นที่ถูกต้องโดยปราศจากข้อสงสัย ดังพบเขียนต่อๆ กันมา โดยเฉพาะข้อ ๑ และข้อ ๒

หลังจากนั้น เรื่องราวของพระมหาเทวีจิรประภา ได้รับรู้ โดยผ่านผลงานการแต่งบทละครเรื่อง *"มหาเทวี"* ของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งแต่งและแสดง พ.ศ. ๒๔๘๑ หลวงวิจิตรวาทการเขียนถึงวัตถุประสงค์ของการสร้างละครเรื่องนี้ มีความตอนหนึ่งว่า

> *"...เพื่อเชิดชูเกียรติของวีระสตรีไทยอีกคนหนึ่ง ซึ่งได้ทำงานสำคัญที่สุดอันหนึ่ง ในประวัติศาสตร์ของชาติไทย และเพื่อเป็นการฉลองปีที่ระลึกที่ลานนาไทยได้เริ่มรวมกับสยามมาบรรจบครบรอบ ๔๐๐ ปี นั้นแล้ว ยังมีความมุ่งหมาย สำคัญอีกประการหนึ่งคือ แต่ก่อนมาเรามักเข้าใจกันว่าพี่น้องของเราทางภาคเหนือ และภาคอีสานนั้นเป็นลาว ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด และความเข้าใจผิดอันนี้ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดต่อไปอีกว่า เชียงใหม่และเมืองสำคัญต่างๆ ทางภาคเหนือนั้น เป็นเมืองขึ้น หรือเป็นประเทศราชของไทย ความเข้าใจเช่นนี้เป็นการผิดอย่างมาก พี่น้องของเราทางภาคเหนือก็ดี ภาคอีสานก็ดี ล้วนเป็นคนไทยที่มีเลือดเนื้อเชื้อสายอันเดียวกันกับพวกเราโดยแท้...การที่ไทยเข้ามารวมกับไทยก็ทำให้เป็นไทยด้วยกัน"(๗)*

หลวงวิจิตรวาทการได้ยกย่องมหาเทวีเป็นวีรสตรีคนหนึ่งในประวัติศาสตร์ของชาติไทย เพราะได้สร้างวีรกรรมโดยมีนโยบายเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา เมื่อกองทัพอยุธยายกมาก็รับรองอย่างฉันท์มิตร

จากการพิจารณาบทละครเรื่อง มหาเทวี พบว่า หลวงวิจิตรวาทการ จงใจสร้างบทละครอิงประวัติศาสตร์ เพื่อรับใช้ความคิดชาตินิยมของตน ซึ่งได้เขียนไว้ในวัตถุประสงค์ของการสร้างละครเรื่องนี้อย่างชัดเจน ทั้งๆ ที่ทราบกันทั่วไปว่า ในสมัยมหาเทวีนั้น ไม่มีความคิดเรื่อง "ชาติไทย" และเป็นไปไม่ได้ที่เชียงใหม่รวมกับอยุธยาเพราะความเป็นคนไทยเหมือนกัน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าละครเรื่องมหาเทวีไม่ตรงกับความจริงในประวัติศาสตร์ แต่ก็ได้สร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระมหาเทวี ในฐานะวีรสตรีคนสำคัญในประวัติศาสตร์ของชาติไทย ดังบทเพลง มหาเทวี ซึ่งร้องประกอบการแสดงเรื่องมหาเทวี ดังนี้

เมื่อพระมหาเทวี　　วีระสตรี
　　ทรงกอบกิจใหญ่ไพศาล
เชียงใหม่ได้ความชื่นบาน　　เพราะทรงจัดการ
　　ให้รวมกับศรีอยุธยา
แม้มีเหตุร้ายนานา　　ก็สู้ฟันฝ่า
　　อุปสรรคหน้าหลังทั้งมวล
เผชิญภัยไม่คิดผันผวน　　ทรงสู้ชักชวน
　　รวมชาติชาวไทยทั้งปวง
พระเกียรติเลิศล้ำเลอสรวง　　พระคุณใหญ่หลวง
　　แก่หมู่ชนชาติไทยสยาม
ชาติจักจารึกพระนาม　　เทอดไว้ด้วยความเคารพ
　　เคารพรักยิ่งยืนนาน(๘)

บทละครเรื่อง มหาเทวี ของหลวงวิจิตรวาทการ ได้จัดแสดงอีกครั้งหนึ่ง ที่เชียงใหม่ ณ โรงภาพยนต์ศรีวิศาล พ.ศ. ๒๔๙๕(๙) เพื่อหารายได้สมทบทุนสร้างพุทธสถาน เชียงใหม่ โดยยุวพุทธิกะหนุ่มสาวฝึกซ้อมการแสดงละคร รวบรวมรายได้ ๒๔,๘๘๖.๒๐ บาท(๑๐) การแสดงละครที่เชียงใหม่ในครั้งนั้นย่อมทำให้มีการรับรู้เรื่องมหาเทวี ในระดับหนึ่ง ดังพบ สงวน โชติสุขรัตน์ ได้นำเรื่องราวของมหาเทวีซึ่งรับอิทธิพลจากบทละครของหลวงวิจิตรวาทการมาเขียน หัวข้อ *"พระนางเจ้าจิรประภา"* รวมอยู่ในหนังสือสารคดีจากลานทอง ซึ่งเขียนรวมเรื่องเกี่ยวกับ ประวัติกษัตริย์ เจ้านาย บุคคลสำคัญแลสถานที่สำคัญ พิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๐๓(๑๑)

อย่างไรก็ตาม การรับรู้เรื่องพระมหาเทวีไม่แพร่หลาย แม้จะดึงให้เกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์ชาติก็ตาม ดังพบหนังสือส่งเสริมการอ่านระดับมัธยมศึกษาเรื่อง *"เล่าเรื่องเมืองเหนือว่าด้วยประวัติบุคคลสำคัญ"* ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง พ.ศ. ๒๕๒๔ เรียบเรียงโดย อำพัน ไชยวรศิลป์ ได้กล่าวถึงบุคคลสำคัญ อย่างหลากหลาย เช่น ขุนเจือง เมงราย (มังราย) เจ้าแสนภู พระเจ้ากาวิละ หมอแมค พระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระนางสุชาดา พระชนนีของพระเจ้าติโลกราช มารดาของเจ้าหาญแต่ท้อง ขุนฟ้า พญาผาบ ฯลฯ(๑๒) น่าประหลาดใจหนังสือเล่มนี้ ไม่ปรากฏเรื่องของพระมหาเทวีจิรประภา สะท้อนการไม่รับรู้ ทั้งผู้เรียบเรียงและหน่วยงานด้านวิชาการของรัฐ

เรื่องของพระมหาเทวีจิรประภา ออกมาเผยแพร่ครั้งล่าสุด ในภาพยนตร์แห่งสยามประเทศ เรื่องสุริโยไท เนื้อหาเน้นบทบาทของพระศรีสุริโยไท วีรสตรีของประวัติศาสตร์ชาติไทย แต่ก็มีอยู่จุดหนึ่งที่พาดพิงถึงพระมหาเทวีจิรประภา ซึ่งเป็นตอนพระไชยราชายกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ ในครั้งแรกพระมหาเทวีจิรประภายอมสวามิภักดิ์ ภาพยนตร์เสนอให้เห็นพระมหาเทวีแต่งขบวนออกไปรับพระไชยราชาด้วยพระองค์เอง(๑๓) โดยพระมหาเทวีสวมฉลองพระองค์ "ฉลองนม"(๑๔) พร้อมเสนอภาพมหาเทวีเป็นผู้หญิงสวยเจ้าเสน่ห์ จนพระไชยราชาและออกญาพิษณุโลกตกตะลึง ผลของการยกทัพมาครั้งแรกคือการเป็นไมตรี พระไชยราชายกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่นานพระไชยราชาก็ยกทัพมาอย่างเร่งด่วนเป็นครั้งที่สอง เพราะแค้นที่มหาเทวีหันไปฝักใฝ่กับล้านช้าง ทั้งๆ ที่ยอมสวามิภักดิ์กับอยุธยา โดย พระไชยราชารู้สึกเสียรู้มหาเทวี และเห็นว่าเป็นหญิงเจ้าเล่ห์(๑๕) สงครามในครั้งที่สอง ยึดเมืองเชียงใหม่ไม่สำเร็จ กองทัพอยุธยาเสียหายหนัก ในที่สุดพระไชยราชาถอนทัพกลับไป หลังจากนั้นพระองค์ถูกลอบวางยาโดยท้าวศรีสุดาจันทร์และเสด็จสวรรคตหลังจากกลับเชียงใหม่ ในเวลาไม่นาน(๑๖)

ภาพของพระมหาเทวีจิรประภา ที่ปรากฏในภาพยนตร์ เป็นที่ฮือฮาอยู่พักหนึ่ง หลังจากนั้นก็เงียบไป ซึ่งไม่น่าจะมีผลต่อการรับรู้เกี่ยวกับพระมหาเทวีเท่าใดนัก การสร้างภาพยนตร์เรื่องสุริโยไทต้องการนำเสนอวีรสตรีของกรุงศรีอยุธยา เรื่องของพระมหาเทวีจิรประภา จึงเป็นการกล่าวผ่านๆ ไป เพราะไม่ใช่สาระสำคัญในภาพยนตร์เรื่องนี้ ดังนั้นการกล่าวถึงพระมหาเทวีก็มีค่าเพียงเพื่อให้เรื่องสมบูรณ์ และทั้งหมดเป็นมุมมองทางสยาม ซึ่งมองว่า มหาเทวีเป็นสาวเจ้าเสน่ห์ หญิงเจ้าเล่ห์ แท้จริงแล้วในมุมมองของล้านนา พระมหาเทวีจิรประภาย่อมเป็นวีรสตรีที่สามารถยิ่ง เพราะสามารถนำพาให้บ้านเมืองพ้นวิกฤต รายละเอียดจะได้กล่าวต่อไป

ดังที่กล่าวมา การรับรู้เรื่องพระมหาเทวีมีน้อยมาก อีกทั้งในบางเรื่องก็ผิดข้อเท็จจริง หรือ เป็นมุมมองของชาวสยาม การศึกษาเรื่องราวของพระมหาเทวีให้กระจ่าง ในทุกแง่มุม ย่อมเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการและสาธารณชนโดยเฉพาะเรื่องของผู้หญิงในประวัติศาสตร์ล้านนามีการศึกษากันน้อยมาก

พระประวัติและสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ ซึ่งเป็นที่มาแห่งอำนาจของพระมหาเทวีจิรประภา และความสำคัญของตำแหน่งมหาเทวี

เพื่อให้เข้าใจบทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีจิรประภา จำเป็นต้องสืบค้นพระประวัติและสืบสาวสายสัมพันธ์ทางเครือญาติของมหาเทวี ซึ่งเป็นที่มาของอำนาจในระบบการเมืองสมัยโบราณ ดังนั้นเนื้อหาสาระในตอนสองจะแบ่งออกเป็นสองประเด็น

ประเด็นแรก พระประวัติและสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ จากการสืบค้นพระประวัติของพระมหาเทวีจิรประภา ยังไม่พบหลักฐาน ซึ่งจะบ่งชี้ชีวิตในเยาว์วัย เช่น สถานที่เกิด ปีที่เกิด และพระบิดาพระมารดา หลักฐานจากตำนานโบราณล้านนาเริ่มกล่าวถึง เมื่อขึ้นครองราชย์เป็นพระมหาเทวีแล้ว ดังนั้นจึงไม่ทราบว่า เพราะเหตุใดมหาเทวีจึงขึ้นครองอำนาจต่อจากพญาเกส ทั้งสองพระองค์เกี่ยวพันเป็นอะไรกัน จึงสืบผ่านอำนาจต่อกันมา หลักฐานสำคัญคือตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ก็ไม่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสองพระองค์

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า มหาเทวีเป็นธิดาของพญาเกส โดยไม่ได้ระบุหลักฐานที่ใช้ แต่ก็เป็นความเห็น ซึ่งดูราวกับเป็นความจริง เพราะมีผู้นำมาเขียนต่อ(๑๗)

จากการสืบค้นหลักฐานของผู้เขียน พบว่า พระมหาเทวีจิรประภาเป็นพระมเหสีของพญาเกส หลักฐานสำคัญคือ ตำนานเมืองเชียงใหม่ ฉบับวัดเชียงมั่น เป็นคัมภีร์ใบลาน รวม ๓๔ หน้าลาน ในหน้าที่ ๑๕ มี ๕ บรรทัด ระหว่างบรรทัดที่ ๔-๕ ปริวรรตได้ว่า

"...คาถานี้ได้ตัดมหาเทวี แม่เจ้าจอมเมือง เมียพระญาเกษกินเมืองหมื่นชแล..."(๑๘)

แสดงว่า พระมหาเทวี เป็นพระมารดาของเจ้าจอมเมือง และเป็นพระมเหสีของพญาเกส ตำนานพระธาตุหริภุญชัย ช่วยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังความตอนหนึ่งว่า

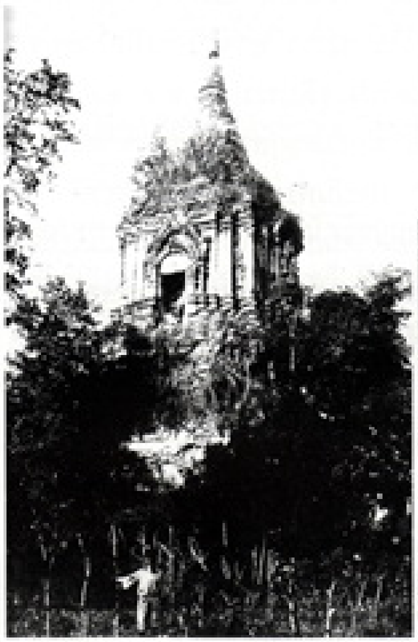
"...นางมหาเทวีแม่พระจอมเมืองทิ้งเมืองเชียงใหม่ ปีเปิกสัน..."(๑๙)

แสดงว่า พระมหาเทวี ซึ่งเป็นพระมารดาของพระจอมเมือง หรือ เจ้าจอมเมือง ไม่ยอมอยู่เมืองเชียงใหม่ ในปีเปิกสัน จ.ศ. ๙๑๐ หรือ พ.ศ. ๒๐๙๑ เนื่องจากมหาเทวีตามเสด็จพระไชยเชษฐากลับไปครองเมืองล้านช้าง พ.ศ. ๒๐๙๑ เหตุการณ์มหาเทวีทิ้งเมืองเชียงใหม่ย่อมมีความสำคัญ จึงถูกบันทึกไว้ในตำนาน

เมื่อตรวจสอบกับหลักฐานศิลาจารึกของลาวพบจารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง กล่าวถึง พ.ศ. ๒๐๙๑ พระราชอัยยิกามหาเทวเจ้า สร้างวัดพระมหาธาตุ พร้อมกับกัลปนาข้าวัดและกัลปนาหมู่บ้านให้ส่งข้าว และหมาก รวมทั้งอุทิศที่นา เพื่อให้เป็นนาข้าวของวัด กรรณิการ์ วิมลเกษม อ่านมีความตอนหนึ่งว่า

"จุลศักราช ๙๑๐ ปีเปิกสัน เดิน ๗ ออก ๑๑ ค่ำ วันศุกร์ มื้อระวายยี่ ยามพาดลั่นฤกษ์หัสตะ พระราชไอยกามหาเทวเจ้า ตั้งพระมหาธาตุ ก็โอกาส หยาดน้ำ ข้อยข้ากับอารามแลไพร่"(๒๐)

การสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๐๙๑ เป็นปีที่พระไชยเชษฐาครองอาณาจักรล้านช้าง ผู้สร้างพระมหาธาตุมีฐานะเป็นพระราชอัยยิกา ของพระไชยเชษฐา จารึกระบุชัดเจนว่า พระราชไอยกา มหาเทวเจ้า หมายถึง พระอัยยิกา (ยาย) เป็นมหาเทวี ก็คือ พระมหาเทวีจิรประภา (รายละเอียด นางยอดคำเป็นพระธิดาของพระมหาเทวีจิรประภาจะกล่าวต่อไป) แสดงว่า มหาเทวีติดตาม พระไชยเชษฐาไปล้านช้างและระหว่างประทับที่หลวงพระบางได้สร้างวัดพระมหาธาตุ จากการศึกษา ของสุรศักดิ์ ศรีสำอาง ท่านให้ความเห็นว่า รูปทรงเจดีย์ของวัดพระมหาธาตุมีความสัมพันธ์กับ เจดีย์วัดโลกโมฬี ในนครเชียงใหม่ ซึ่งพญาเกสสร้างไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๑(๒๑)

เจดีย์วัดโลกโมฬี อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๑๐

วัดพระมหาธาตุ หลวงพระบาง ประเทศลาว ๑๑

หลักฐานที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พระมหาเทวีจิรประภาเป็นพระมเหสีของพญาเกส (กษัตริย์ล้านนาครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๖๙-๒๐๘๑ และ พ.ศ. ๒๐๘๖-๒๐๘๘) พญาเกสมี ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพญาแก้วภูตาธิปติราช (พญาแก้ว หรือ พระเมืองแก้ว) อย่างไร ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า พญาเกสเป็นอนุชาของพญาแก้วครองเมืองน้อย(๒๒) ส่วนชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งเป็นหลักฐานร่วมสมัย เพราะเขียนในสมัยพญาแก้ว โดยพระรัตนปัญญาเถระ ระบุว่า พญาเกส เป็นโอรสของพญาแก้ว(๒๓) ซึ่งมีน้ำหนักกว่าตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ส่วนพื้นเมืองเชียงแสน หรือตำนานเมืองเชียงแสน เป็นหลักฐานที่สนับสนุนชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวว่า

"*...ถัดนั้นพระเมืองเกศเกล้าลูกพระเมืองแก้วกินเมืองพิงเชียงใหม่เล่าแล...*"(๒๔)

เนื่องจากพญาเกส เป็นราชบุตรองค์โต จึงเรียก "อ้าย" หรือ พระเมืองอ้าย ดังพบตำนานพระธาตุหริภุญชัย กล่าวว่า "*พระเมืองอ้ายลูกพระเมืองแก้ว*"(๒๕) ตำนานเมืองลำพูนเรียก "*พระเมืองอ้าย*"(๒๖) ตำนานพระธาตุดอยตุงเรียก "*ท้าวอ้ายเกล้า*"(๒๗) พื้นเมืองน่าน หรือตำนานเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิดเรียกว่า "*พระญาอ้าย*"(๒๘) ชินกาลมาลีปกรณ์ระบุชัดเจนว่า พญาเกส เป็นโอรสองค์โตของพญาแก้ว ดังความว่า

"*...พระยุพราชผู้เป็นราชบุตรองค์ใหญ่ของพระราชานั้น ประสูติปีมะเส็ง ประทับอยู่ในพระราชนิเวศน์แห่งเดียวกัน...*"(๒๙)

พญาเกสประสูติปีมะเส็ง จุลศักราช ๘๕๙ พ.ศ. ๒๐๔๐ เสวยราชสมบัติ พ.ศ. ๒๐๖๙ ขณะที่มีอายุ ๒๙ ปี(๓๐) หลักฐานนี้ทำให้ทราบว่า พระนางจิรประภาดำรงตำแหน่ง "*ราชเทวี*" พ.ศ. ๒๐๖๙ เมื่อพญาเกสขึ้นครองราชย์ ส่วนปีประสูติของพระมหาเทวี ยังไม่พบหลักฐานโดยตรง อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานแวดล้อมที่ช่วยให้คาดคะเนได้ โดยอาศัยหลักฐาน ของท้าวชาย หรือ ชายคำ หรือ ทรายคำ ซึ่งเป็นราชบุตรของพญาเกส และพระมหาเทวี

อนึ่ง หลักฐานความสัมพันธ์ระหว่างท้าวชาย ซึ่งเป็นราชบุตร และพระมหาเทวีจิรประภาใน

ฐานะพระมารดา คือ พระนางจิรประภาเป็นมเหสีของพญาเกส เมื่อพญาเกสถูกปลดจากตำแหน่ง แล้วขุนนางเชิญท้าวชายขึ้นครองราชย์แทน ทำให้พระนางจิรประภาเลื่อนฐานะจากราชเทวี เป็นมหาเทวี เพราะมหาเทวี แปลว่า เป็นพระมารดาของกษัตริย์ ประเด็นเกี่ยวกับตำแหน่งมหาเทวีจะกล่าวต่อไป

ท้าวชายประสูติปีดับใค้ จ.ศ.๘๗๗ พ.ศ. ๒๐๕๘(๓๑) ปีเปิกเส็ด จ.ศ.๙๐๐ พ.ศ. ๒๐๘๑ ครองราชย์(๓๒) ปีกาเหม้า จ.ศ.๙๐๕ พ.ศ. ๒๐๘๖ ถูกปลงพระชนม์(๓๓) พญาเกสประสูติ พ.ศ. ๒๐๔๐ ท้าวชายประสูติ ๒๐๕๘ แสดงว่าพญาเกสมีราชบุตรองค์นี้ขณะมีอายุ ๑๘ ปี สันนิษฐานว่า พระมหาเทวีจิรประภา อาจให้กำเนิดราชบุตรองค์แรกขณะมีอายุ ๑๖ ปี ดังนั้น พอคาดได้ว่า พระมหาเทวีคงประสูติประมาณ พ.ศ. ๒๐๔๒ หรือ พ.ศ. ๒๐๔๓

พื้นเมืองเชียงแสนกล่าวถึง ท้าวชาย เป็นเชษฐาของนางยอดคำ ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า

> "...*ถัดนั้นพระอุปโย ลูกนางยอดคำ ลูก (มาจาก) เมืองล้านช้าง มากินเชียงใหม่แทน ท้าวชายคำตนเปนลุงเล่า เหตุว่า แม่เปนลูกพระเมืองเกศเกล้าแล...*"(๓๔)

พระอุปโย หมายถึง พระไชยเชษฐา เป็นราชบุตรของนางยอดคำมเหสีของพระโพธิสาลราช กษัตริย์ล้านช้าง นางยอดคำเป็นธิดาของพญาเกส และพระมหาเทวีจิรประภา และเป็นน้องของท้าวชาย ดังนั้น ท้าวชายจึงเป็นลุงของพระไชยเชษฐา หากเทียบเคียงอายุของพระไชยเชษฐาขณะเสด็จมาครองเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๙ มีอายุ ๑๒ ปี ประสูติ พ.ศ. ๒๐๗๗(๓๕) นางยอดคำควรอภิเษกสมรสประมาณ พ.ศ. ๒๐๗๖ ขณะมีอายุ ๑๖ ปี และนางยอดคำน่าจะประสูติประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐ คือ มีอายุน้อยกว่าท้าวชาย ๒ ปี

ตำนานพระธาตุหริภุญชัย กล่าวถึง พญาเกส มีราชบุตรสององค์ องค์พี่ชื่อ ชายคำ องค์น้องชื่อ จอมเมือง ดังความตอนหนึ่งว่า

> "...*มีลูกสอง ชายผู้พี่ชื่อว่า ท้าวชายคำ ผู้น้องชื่อเจ้าจอมเมืองแล...*"(๓๖)

ทั้งสองคนเกิดกับพระมหาเทวีจิรประภา ดังนั้น เท่าที่พบหลักฐาน พระมหาเทวีมีโอรสสององค์ และธิดาหนึ่งองค์ (จริงๆ อาจมากกว่านี้ก็ได้)

จากพระประวัติของพระมหาเทวี ทำให้ทราบความเป็นเจ้าหญิงสูงศักดิ์ และมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ เชื่อมระหว่างอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้าง ด้วยพระมหาเทวี เป็นพระมเหสีของพญาเกส กษัตริย์ล้านนา และเป็นพระมารดาของท้าวชาย กษัตริย์ล้านนา และเป็นพระมารดาของนางยอดคำอัครมเหสีของอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งเป็นพระมารดาของพระไชยเชษฐา ความเป็นเครือญาติที่ใกล้ชิดดังกล่าว ทำให้ล้านช้างส่งกองทัพร่วมทำสงครามป้องกันเมืองเชียงใหม่ รายละเอียดจะกล่าวต่อไป

น่าสังเกตว่า พระมหาเทวีจิรประภา น่าจะมีพื้นเพเป็นธิดาของขุนนาง หรือ มีเชื้อสายเจ้านาย เพราะการก้าวมาสู่ตำแหน่งมเหสี ย่อมมีสถานะทางสังคมสูงมาก่อนแล้ว แต่ยังไม่พบหลักฐานกล่าวถึงพระบิดาและพระมารดาว่าเป็นใคร อย่างไรก็ตาม คงต้องอาศัยหลักฐาน แวดล้อมจากพญาเกส ตามประวัติของพญาเกสก่อนหน้าขึ้นครองราชย์ เมื่ออายุได้ ๒๙ ปีเคยอยู่เมืองน้อยมาก่อน เมืองน้อยตั้งอยู่ในเขตตำบลเวียงเหนือ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีลักษณะเป็นกลุ่มเมืองไทใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกันประกอบด้วย เมืองสาด เมืองซะมาด และเมืองน้อย เป็นกลุ่มเมืองตั้งอยู่สาขาของลุ่มน้ำสาละวิน เมืองดังกล่าวเป็นฐานอำนาจของกษัตริย์ล้านนาหลายพระองค์ ดังพบ ตำนานพื้นเมือง

เชียงใหม่กล่าวถึง พญาสามฝั่งแกน หลังจากถูกพระเจ้าติโลกราชยึดอำนาจได้แล้ว ก็เสด็จไปประทับที่เมืองสาด(๓๗) ท้าวบุญเรืองราชบุตรของพระเจ้าติโลกราชถูกลงโทษเอาไปไว้เมืองน้อย(๓๘) พญายอดเชียงราย ราชบุตรของท้าวบุญเรืองถูกขุนนางปลดจากตำแหน่งกษัตริย์เอาไปไว้เมืองชะมาด(๓๙) พญาเกสก่อนครองราชย์เคยอยู่เมืองน้อยมาก่อน เมื่อถูกขุนนางปลดจากตำแหน่ง โดยให้ท้าวชายราชบุตรขึ้นครองแทนพญาเกสกลับไปอยู่เมืองน้อยอีกครั้ง(๔๐) เมืองน้อยจึงเป็นถิ่นฐานเดิม ซึ่งเป็นฐานอำนาจของพญาเกส พญาเกสน่าจะมี เทือกเถาเหล่ากอสืบมาตั้งแต่ท้าวบุญเรือง และพญายอดเชียงราย ส่วนพระมหาเทวีจิรประภาอาจจะมีเชื้อสายทางไทใหญ่ โดยเป็นธิดาของขุนนาง หรือ เจ้านายซึ่งอยู่ในเมืองน้อย หรือ กลุ่มเมืองไทใหญ่ในละแวกนั้นก็เป็นได้ ซึ่งเป็นเพียงข้อสังเกตเท่านั้น

ประเด็นที่สอง ความสำคัญของตำแหน่งมหาเทวี มหาเทวีเป็นตำแหน่งพระมารดาของกษัตริย์แห่งล้านนา ตามประวัติศาสตร์พบที่มาของมหาเทวีมีลักษณะดังนี้

๑. เป็นมเหสีของกษัตริย์ ครั้นกษัตริย์หมดอำนาจลง อาจเพราะสิ้นพระชนม์ หรือถูกปลดออก และพระโอรสของมเหสีขึ้นครองราชย์สืบต่อ พระมเหสีจะมีตำแหน่งเป็นพระมหาเทวี มีข้อสังเกตด้วยว่ากษัตริย์มีมเหสีหลายองค์ มเหสีของกษัตริย์มีฐานะไม่เท่าเทียมกัน เท่าที่พบอัครมเหสีเทวี เป็นมเหสีที่มีฐานะสูงสุด ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า

"...*เมื่อนั้น ยังมีเมียรักเจ้าแสนพูผู้ ๑ ชื่อนางชิบคำ เปนอัคคมเหสีเทวี*..."(๔๑)

และรองลงมาเป็นราชเทวี ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า

"...*เจ้าพระญายอดมีราชเทวีผู้ ๑ ชื่อว่า นางปงน้อย มีรูปงามนัก*..."(๔๒)

มหาเทวีซึ่งเป็นมเหสีของกษัตริย์พระองค์ก่อน และเป็นพระมารดากษัตริย์องค์ต่อมา เป็นกรณีพบโดยทั่วไป

๒. ไม่เป็นมเหสีของกษัตริย์แต่ราชบุตรขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ กรณีแบบนี้คงมีน้อย ดังตัวอย่าง พระมารดาของพญายอดเชียงราย ซึ่งเป็นชายาของท้าวบุญเรือง ราชบุตรของพระเจ้าติโลกราช ท้าวบุญเรืองถูกพระเจ้าติโลกราชลงโทษเอาไปไว้เมืองน้อย ท้าวบุญเรืองไม่ได้ครองราชย์ ชายาจึงไม่เป็นมเหสี หลักฐานศิลาจารึกสองหลักกล่าวถึงมหาเทวีซึ่งเป็นพระมารดาของพญายอดเชียงราย หลักแรกคือ ศิลาจารึกวัดพวกชอด พ.ศ. ๒๐๓๔ กล่าวถึง มหาเทวี (พระมารดาของพญายอดเชียงราย) สร้างวัดพวกชอด และขอนา ขอบ้านจากกษัตริย์ (พญายอดเชียงราย) ถวายให้วัดด้วย(๔๓) หลักที่สอง ศิลาจารึกวัดยางหนุ่ม พ.ศ. ๒๐๖๖ กล่าวถึง พระมหาเทวีเจ้าตนย่า (ย่าของพญาแก้ว เป็นมารดาของพญายอดเชียงราย) และกษัตริย์ (พญาแก้ว) ร่วมกันทำบุญให้กับวัดยางหนุ่ม(๔๔)

หลักศิลาจารึกวัดพวกชอด ๑๒

ด้วยเหตุที่ตำแหน่งมหาเทวีเปิดว่าง โดยไม่ได้ระบุว่า ต้องเป็นอัครมเหสี หรือ ราชเทวี หรือชายาของกษัตริย์มาก่อน น่าจะมีส่วนให้เกิดการแย่งชิงอำนาจ ในลักษณะแต่ละฝ่ายต่างก็สนับสนุนราชบุตร ของตนขึ้นมาเป็นกษัตริย์ เมื่อราชบุตรครองราชย์เป็นกษัตริย์แล้ว พระราชมารดาจะเป็นมหาเทวีมีบทบาทปกครองบ้านเมืองร่วมกับกษัตริย์ ในฐานะ *"เจ้าแผ่นดิน"* โดยเรียก กษัตริย์ว่า *"มหาราช"*

และเรียกพระมารดาว่า "มหาเทวี" ดังตัวอย่างจากศิลาจารึกหลักที่ ๖๗ ศิลาจารึกวัดสันมะค่า จังหวัดลำพูน ด้านที่ ๑ จ.ศ ๘๕๐ พ.ศ. ๒๐๓๑ กล่าวถึงพญายอดเชียงราย ได้ทำบุญสร้างวัดชื่อเวฬุวัน แล้วถวายให้เป็นวัดของมหาเทวี ดังความบันทัดที่ ๔-๖ ว่า

"...แล้วถวายหื้อ เป็นอารามมหาเทวีเจ้า และถวายบุญทั้งมวล อันได้สร้างอารามนี้หื้อรักษามหาราชและมหาเทวีตนเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน..."(๔๕)

ลายปูนปั้นที่วัดเวฬุวัน อ.สารภี จ.เชียงใหม่ ๑๓

ในประวัติศาสตร์ล้านนาพบมหาเทวี หรือพระมารดาของกษัตริย์ มีอิทธิพลต่อกษัตริย์มากกว่ามเหสี ดูเหมือนมเหสีอยู่ภายใต้อำนาจมหาเทวีด้วย มเหสีไม่มีโอกาสกำกับกษัตริย์ ผู้มีอิทธิพลต่อกษัตริย์อย่างมากคือ พระมารดาผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิด ย่อมมีบทบาทในการศึกษาอบรมบ่มเพาะรวมทั้งดูแลและกำกับความเป็นไปของราชบุตร ด้วยความอาวุโส และมีประสบการณ์ทางการเมืองย่อมรู้เห็นความเป็นไปของบ้านเมือง และพยายามหาช่องทางสนับสนุนราชบุตรให้ก้าวขึ้นมาเป็นกษัตริย์ พระมารดาที่มีความสามารถสูงย่อมมีโอกาสผลักดันโอรสให้เป็นกษัตริย์สำเร็จ หลังจากราชบุตรขึ้นครองราชย์แล้ว พระมารดาจะเป็นมหาเทวี และมีบทบาทปกครองบ้านเมืองร่วมกับกษัตริย์

ข้อสังเกต พื้นเพของมเหสีย่อมอยู่ในแวดวงของชนชั้นสูงมาก่อน พระญาติของมเหสีมักเป็นขุนนางผู้ใหญ่ หรือ มีเชื้อสายเจ้า พรรคพวกของมเหสีจึงมีบทบาททางการเมือง และเป็นฐานอำนาจที่สนับสนุนมเหสี เพราะโดยลำพังมเหสีผู้เดียวย่อมทำไม่ได้ หากมเหสีองค์ใดประสบความสำเร็จสามารถส่งเสริมพระโอรสให้เป็นกษัตริย์ได้ พระนางจะเป็นมหาเทวี ทั้งกษัตริย์และมหาเทวี ย่อมอวยยศแก่พรรคพวกของตน นอกจากนั้น มเหสีซึ่งมีฐานอำนาจเข้มแข็งย่อมเสริมอำนาจให้แก่พระสวามีอย่างไม่ต้องสงสัย

เพื่อให้เห็นความสำคัญของมหาเทวี ซึ่งมีบทบาทต่อกษัตริย์ล้านนาให้ชัดเจน ขอยกตัวอย่างมหาเทวี ดังต่อไปนี้

๑. จิตราเทวี พระมารดาของพญากือนา มเหสีของพญาผายู เป็นธิดาของเจ้างั่วเถิง เจ้าเมืองเชียงของ มหาเทวีผู้นี้ สนับสนุนญาติของตนคือ นางยสุนทรา ซึ่งเป็นหลานเจ้างั่วเถิง เจ้าเมืองเชียงของให้สมรสกับเจ้าราชบุตรกือนา มหาเทวีจิตรามีบทบาทปกครองร่วมกับกษัตริย์ เพราะมีหลักฐานว่า มหาเทวีให้อนุญาตสร้างวัดแทนพญากือนา ขณะที่พญากือนาประชวร ดังความตอนหนึ่งว่า

"...วันนั้นยังมีมหาเถรเจ้าตนนึ่งชื่อว่า สีริวังโสนำเอาพุทธรูป ๒ องค์ คือว่า พระแก้วแลพระคำ...ยามนั้นท่านเลงหันเกาะดอนแท่นที่นั้นเพิงใจนัก จักใคร่สร้างวัดสองหลังนี้จิ่งหื้อคนเมือเมตตามหากระสัตรเจ้ากือนายังเชียงใหม่โพ้น ยามนั้นท่านทรงพยาธิ ก็จิ่งถามมหาเทวีเจ้าเชียงใหม่ เมื่อนั้นมหาเทวีเจ้าก็อนุญาต หื้อมหาเถรเจ้าสร้างแล..."(๔๖)

๒. ยสุนทราเทวี พระมารดาของพญาแสนเมืองมา มเหสีของพญากือนา ยสุนทราเทวีมี

ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับจิตราเทวี หลังจากยสุนทราเทวีเป็นมหาเทวีได้แล้ว ก็สนับสนุนนางสนม ซึ่งรับใช้ใกล้ชิดตน ให้เป็นมเหสีของพญาแสนเมืองมา(๔๗) เท่ากับพระมเหสีเป็นคนของมหาเทวี มหาเทวียสุนทราได้ช่วยเหลือให้พญาแสนเมืองมาสร้างเจดีย์หลวงให้สำเร็จลุล่วง เนื่องจากพญาแสนเมืองสิ้นพระชนม์ระหว่างสร้างเจดีย์หลวง มหาเทวีได้รับมาสร้างต่อ แสดงความผูกพันของสองแม่ลูก(๔๘)

๓. ติโลกจุฑาเทวี เป็นพระมารดาของพญาสามฝั่งแกน และเป็นมเหสีของพญาแสนเมืองมา มหาเทวีไม่ใช่มเหสีองค์แรก เพราะก่อนหน้าเจ้าสาม มีเจ้าอ้ายและเจ้ายี่ ซึ่งเป็นราชบุตรของมเหสีองค์อื่น มหาเทวีติโลกจุฑาเป็นผู้ที่พระมารดาของพญาแสนเมืองมาสนับสนุน จึงมีอำนาจมาก และพื้นฐานของพระนางเป็นเจ้าหญิงของสิบสองพันนา ซึ่งเท่ากับพระนางเป็นสายสัมพันธ์ของสองอาณาจักร ย่อมมีส่วนให้พระสวามีเกรงพระทัย ด้วยเหตุผลดังกล่าว เจ้าสามจึงเป็นลูกรักของพญาแสนเมืองมา ก่อนสวรรคตพญาแสนเมืองมาได้มอบหมายให้เจ้าสามฝั่งแกนครองราชย์ต่อมา

"...*สั่งเมืองไว้หื้อเจ้าสามฝั่งแกนเสวยราชสัมปัตติแทนตน*..."(๔๙)

เจ้าสามฝั่งแกนครองราชย์ขณะมีอายุ ๑๓ ปี มหาเทวีผู้แม่ได้ทำพิธีราชาภิเษก และปกครองบ้านเมืองร่วมกัน

"...*เกิดมาได้สิบสามปี ทั้งมหาเทวีผู้แม่จึงจะได้ราชาภิเษกเอกจุฬา เป็นพญาแทนพ่อ... เสด็จเจ้าแม่ลูกแลได้เสวยสมบัติในนครเชียงใหม่*..."(๕๐)

๔. พระมารดาของพระเจ้าติโลกราช (ไม่ทราบพระนาม) ตามประวัติพญาสามฝั่งแกนมีโอรส ๑๐ พระองค์ เกิดจากมเหสีหลายองค์ ท้าวลก หรือ พระเจ้าติโลกราช เป็นโอรสลำดับที่ ๖ ท้าวลกยึดอำนาจพระบิดาสำเร็จ สันนิษฐานพระมารดาอาจมีส่วนร่วมรู้เห็นด้วยก็เป็นได้ เพราะพระนางเป็นสตรีที่กล้าหาญ ดังพบพระนางช่วยเหลือพระเจ้าติโลกราชทำสงครามขยายอำนาจ โดยนำกองทัพเข้าโจมตีเมืองแพร่ จนเมืองแพร่ยอมอ่อนน้อม ในขณะที่พระเจ้าติโลกราชต้องยกทัพไปตีเมืองน่านในช่วงเวลาเดียวกัน ความเข้มแข็งของมหาเทวีช่วยให้กองทัพประสบชัยชนะ และสะท้อนว่า พระเจ้าติโลกราชพึ่งพาพระมารดาอย่างมาก มหาเทวีสิ้นพระชนม์ ที่เชียงใหม่ พ.ศ. ๑๙๙๒(๕๑) หลังจากพระเจ้าติโลกราชตีเมืองน่านสำเร็จ

๕. พระมารดาของพญายอดเชียงราย (ไม่ทราบพระนาม) ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า มหาเทวีผู้นี้ไม่ได้เป็นมเหสีของกษัตริย์ แต่เมื่อเป็นมหาเทวีก็ได้อำนาจเช่นเดียวกัน มหาเทวีปกครองดูแลราษฎรร่วมกับกษัตริย์ ราวกับพระนางเป็นกษัตริย์ ดังพบตำนานพระธาตุดอยตุงเรียกมหาเทวีว่า "*กษัตราราชมารดา*"(๕๒) และกล่าวถึงเหตุการณ์ ที่ครั้งหนึ่งเมืองเชียงใหม่ขาดฝน แห้งแล้งมาก มหาเทวีได้รับคำแนะนำจากขุนนางเมืองเชียงแสนให้สรงน้ำพระธาตุดอยตุง แล้วฝนจะตก มหาเทวีได้แจ้งแก่พญายอดเชียงราย ให้นำน้ำเจ็ดลินไปสรงพระธาตุดอยตุง หลังจากสรงน้ำแล้วฝนก็ตกลงมา

๑๙

วัดพระธาตุดอยตุง (ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐) จ.เชียงราย

"...พญายอดเมืองกับแม่ท้าวเทวีและเสนาอามาตย์ทังหลายก็มี โสมนัส..."(๕๓)

๖. สิริยสวดี หรือ นางปงน้อย(๕๔) หรือ อโนชาเทวี พระมารดาของพญาแก้ว มเหสีของพญายอดเชียงราย เป็นธิดาของขุนนางผู้ใหญ่ เมื่อบิดาเสียชีวิต มหาเทวีได้ยกบ้านของบิดา ให้สร้างเป็นวัดชื่อ วัดนันทาราม อยู่ที่หนองขวาง เมืองเขลางค์นคร(๕๕) การเป็นธิดาขุนนางผู้ใหญ่ย่อมเป็นฐานอำนาจเข้มแข็งที่จะแย่งชิงอำนาจต่อพญายอดเชียงราย เนื่องจากพญายอดเชียงรายให้ความรักต่อบุตรบุญธรรมซึ่งเป็นชาวฮ่อยิ่งกว่าพญาแก้ว ซึ่งเป็นราชบุตรแท้จริง ชาวฮ่อคงมีอิทธิพลต่อพญายอดเชียงรายยิ่ง ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า

> *"...เจ้าพระญายอดเท่าเอาใจไพคบหร้อ เสนาอามาตย์ไหว้สาว่ารือค็บ่ฟัง บ่ขับตามรีตท้าวคลองพระญา บ่ชอบทัสสธัมม์ เสนาอามาตย์บ่เพิงใจ จิ่งพร้อมกันเอาพระญายอดไพไว้เสียเมืองชะมาดแล้ว พร้อมกันอุสสาภิเสกเจ้ารัตตนราชบุตร อายุได้ ๑๔ ปลีเปนพระญา..."(๕๖)*

บิดาของมหาเทวี ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่คงมีบทบาทต่อการชิงอำนาจ และสนับสนุนมหาเทวี และพญาแก้วซึ่งเป็นหลานชายให้ขึ้นครองอำนาจ มหาเทวีพระองค์นี้มีอำนาจสูงมากมีบทบาทในการปกครองร่วมกับพระโอรส โดยเรียกพระนามอย่างยกย่องว่า *"พระมหาราชเทวีเจ้า" "พระอัครราชมาดาพระมหาเทวีเจ้า" "พระเป็นเจ้าสองพระองค์" "พระเป็นเจ้าแม่ลูกทั้งสอง"*(๕๗) (พระเป็นเจ้า หรือ พระเจ้าหมายถึงกษัตริย์)

๗. มหาเทวีจิรประภา พระมารดาของท้าวชาย มเหสีพญาเกส เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ล้านนาที่พระมหาเทวีขึ้นครองราชย์เป็นกษัตรี มีอำนาจสิทธิ์ขาดเพียงผู้เดียว เพราะมหาเทวีพระองค์อื่น ซึ่งมีมาก่อนหน้านั้นครองอำนาจร่วมกับพระโอรส มหาเทวีจิรประภามีบทบาททางการเมืองสูงมาก รายละเอียดสำหรับมหาเทวีพระองค์นี้จะได้กล่าวต่อไป

บทบาททางการเมืองของพระนางจิรประภา

พระมหาเทวีจิรประภาก้าวขึ้นสู่อำนาจสูงสุด ในขณะเกิดความยุ่งยากการเมืองภายในล้านนาเพื่อให้บ้านเมืองพ้นวิกฤต มหาเทวีพยายามแก้ไขปัญหาของบ้านเมืองอย่างดีที่สุด หลังจากแก้ปัญหาลุล่วงไปแล้วระดับหนึ่ง ก็ลาออก โดยเลิกยุ่งเกี่ยวกับการเมืองในล้านนาอย่างสิ้นเชิง เนื้อหาตอนนี้เป็นการวิเคราะห์สถานการณ์ โดยชี้ให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขต่างๆ ในขณะนั้น

สภาพการเมืองในล้านนา สมัยปลายราชวงศ์มังราย ตั้งแต่พญาเกส ขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๖๙ จนกระทั่งล้านนาถูกพม่ายึดครอง พ.ศ. ๒๑๐๑ ในสมัยท้าวแม่กุ รวมเวลา ๓๒ ปี เป็นช่วงปลายราชวงศ์มังราย อาณาจักรล้านนาเกิดความอ่อนแอ เนื่องจากการแย่งชิงอำนาจระหว่างกษัตริย์และขุนนาง และในกลุ่มขุนนางเองก็แตกแยกเป็นหลายฝ่าย สภาพกษัตริย์ในขณะนั้นสูญเสียอำนาจมาก เพราะขุนนางมีอำนาจเหนือกว่ากษัตริย์ โดยสามารถแต่งตั้ง หรือปลดกษัตริย์ออกได้ตามความพอใจ เมื่อวิเคราะห์ความอ่อนแอของรัฐล้านนา พบเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างของรัฐในหุบเขาคือ เมืองต่างๆ ตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายตามที่ราบระหว่างหุบเขา ลักษณะทางกายภาพเอื้อ

ให้เมืองต่างๆ สามารถพึ่งพาตนเอง ทั้งการคุมกำลังคน การเก็บส่วย และเศรษฐกิจ ดังนั้น เมืองต่างๆ ค่อนข้างมีอิสระ(๕๘) ทำให้เมืองราชธานีพยายามควบคุมเมืองขึ้น ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างสูงในสมัยยุคทองล้านนา (ช่วงกลางราชวงศ์มังราย) หลังจากสิ้นยุคทองแล้ว ก็อ่อนแอลงตามลำดับ รายละเอียดจะกล่าวต่อไป

พญาเกสขึ้นครองราชย์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๐๖๙ ถึง พ.ศ. ๒๐๘๑ เป็นเวลา ๑๒ ปี ในช่วงแรก พ.ศ. ๒๐๖๙ ถึง พ.ศ. ๒๐๗๗ สถานภาพของพญาเกสยังมั่นคง เนื่องจากเพิ่งเข้ามาปกครอง ยังสามารถใช้ฐานอำนาจเดิม ซึ่งสืบเนื่องมาจากพระบิดาคือ พญาแก้ว ดังนั้น ในตอนต้นยังไม่พบความขัดแย้งกับพวกขุนนาง จนดูเหมือนว่า พญาเกสปกครองบ้านเมืองตามปกติ เช่นเดียวกับกษัตริย์องค์อื่นๆ เงื่อนไขของความมั่นคงในช่วงแรก คงเพราะได้รับการสนับสนุนจากคณะสงฆ์ และมหาเทวีซึ่งเป็นฐานอำนาจมาแต่เดิม

ประการแรก การสนับสนุนจากคณะสงฆ์ เมื่อพญาเกสขึ้นครองราชย์ ได้ทำนุบำรุงพระพุทธ-ศาสนา สืบทอดแนวทางเดียวกับพระบิดา โดยส่งเสริมพระภิกษุสงฆ์สำนักสีหล หรือฝ่ายป่าแดง เนื่องจากพระองค์เคยผนวชในสำนักสีหล ที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) จึงให้พระครูของพระองค์มาอยู่ประจำที่วัดมหาโพธาราม และแต่งตั้งพระภิกษุฝ่ายสีหลให้รับสมณศักดิ์เป็นสังฆราช และมหาสามี และโปรดให้พระภิกษุอุปสมบทในนิกายสีหล(๕๙) การเกื้อกูลระหว่างกษัตริย์และพระสงฆ์เป็นฐานอำนาจสำคัญของพญาเกส ดังนั้น ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ เขียนโดยพระรัตนปัญญาเถร แห่งวัดมหาโพธารามขณะพญาเกสครองราชย์ได้ ๑-๒ ปี ได้สรรเสริญ พญาเกสว่า *"...เป็นพระเจ้าธรรมิกราชโดยแท้"*(๖๐)

ประการที่สอง การสนับสนุนจากมหาเทวี เนื่องจากมหาเทวี ซึ่งเป็นพระมารดาของพญาแก้ว มีฐานะเป็นพระอัยยิกา (ย่า) ของพญาเกส มีชีวิตสืบมาจนถึง พ.ศ. ๒๐๗๗ มหาเทวีเจ้าตนย่าผู้นี้ ได้สั่งสมอำนาจมาเป็นเวลานาน ย่อมมีเครือข่ายทางการเมืองกว้างขวาง สามารถค้ำจุนพญาเกส เพราะพบว่าหลังจากพระนางสิ้นพระชนม์แล้ว ก็เกิดกบฏหมื่นสามล้าน ใน พ.ศ. ๒๐๗๘

ภาพวาดพระมหาเทวี จิรประภา ที่วัดโลกโมลี

๑๕

ด้วยการสนับสนุนดังกล่าว ทำให้พญาเกสมีสถานะมั่นคง ดังนั้นพบว่าในช่วงแรกที่ครองราชย์ ได้แต่งตั้งคนใกล้ชิดไปครองเมืองเชียงแสน(๖๑) ซึ่งเป็นศูนย์อำนาจสำคัญทางตอนบนของล้านนา เมืองเชียงแสนจึงเป็นฐานอำนาจฝ่ายพญาเกส สืบมาถึงสมัยมหาเทวีจิรประภา และพระไชยเชษฐา ทางด้านการปกครองมีลักษณะปรึกษาร่วมกันกับสิงเมือง และบรรดาขุนนาง เพราะมีหลักฐานกล่าวถึง เมื่อพญาเกสครองราชย์ได้ไม่นานราชเทวี (ไม่ระบุนาม) ก็ประสูติราชบุตรองค์หนึ่ง เพื่อความเป็นสิริมงคลได้สร้างพระพุทธรูป *"พุทธพิมพาเจ้าราชบุตร"* แล้วหารือกับสิงเมืองและเสนาอามาตย์ว่า จะนำพระพุทธรูปไปไว้ที่ใด เจ้าเมืองเชียงแสนเสนอให้ไปไว้ในถ้ำปุ่ม เมืองเชียงแสน(๖๒) นอกจากนั้น พญาเกสได้ปฏิบัติตามราชประเพณีสืบต่อกันมา คือ เป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา(๖๓) ดังพบหลักฐานการบำเพ็ญกุศลในเมืองต่างๆ เช่น ลำพูน เชียงใหม่ เชียงแสน เป็นต้น โดยเฉพาะการสร้างวัดโลกโมลี(๖๔) ซึ่งเป็นวัดที่ผูกพันกับพระองค์ยิ่ง ในทำนองวัดประจำรัชกาลทีเดียว

สถานะอันมั่นคงของพญาเกสในช่วงต้นนี้ ย่อมมีเกียรติยศเป็นที่ยอมรับทางการเมืองระหว่างรัฐ ดังพบว่า พระโพธิสาลราช กษัตริย์แห่งล้านช้าง ได้ขอนางยอดคำ ธิดาของพญาเกสไปเป็นอัครมเหสี เพื่อสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้าง ในงานอภิเษกสมรส ระหว่าง พระโพธิสาลราชและนางยอดคำ ราว พ.ศ. ๒๐๗๕-๒๐๗๖(๖๕) มีเรื่องเล่าสืบมาว่า พระโพธิสาลราช แต่งพานหมากพร้าว (มะพร้าว) พืชมงคลในงานพิธีอย่างใหญ่โตไว้รับขบวนเจ้าสาว จนกระทั่งต่อมา เมืองนี้ได้ชื่อว่า *"พานพร้าว"*(๖๖) ส่วนขบวนเจ้าสาวมีชาวเชียงใหม่ติดตามมาเป็นข้ารับใช้ ย่อมจัดขบวนยิ่งใหญ่เช่นกัน ทั้งหมดนี้สะท้อนบารมีของพญาเกส

อย่างไรก็ตาม หลังจาก พ.ศ. ๒๐๗๗ แล้ว ฐานอำนาจที่เคยค้ำจุนได้มลายลง อำนาจ ระหว่างกษัตริย์และขุนนางเสียสมดุลย์ เริ่มจากพญาเกสขัดแย้งกับพวกขุนนาง ใน พ.ศ. ๒๐๗๘ ขุนนางเมืองลำปางเป็นแกนนำก่อการกบฏ ดังความตอนหนึ่งว่า

> *"...เสนาทังหลายเปนต้นว่า หมื่นสามล้านกินนคร ๑ ลูกหมื่นสามล้านชื่อว่า หมื่นหลวงชั้นนอก ๑ หมื่นยี่อ้าย ๑ จักกะทำคดแก่เจ้าพระญาเกสเชฎฐราชะ พระเปนเจ้ารู้ จิ่งหื้อเอาหมื่นส้อยสามล้านไพข้าเสียวันนั้นแล..."*(๖๗)

แสดงว่า ขุนนางตามภูมิภาค ไม่พอใจกษัตริย์ และความขัดแย้งรุนแรงยิ่งขึ้น ในที่สุด พ.ศ. ๒๐๘๑ ขุนนางมีอำนาจเหนือกษัตริย์ ได้ร่วมกันปลดพญาเกสออก แล้วส่งไปอยู่เมืองน้อย หลังจากนั้น ขุนนางเชิญท้าวซายราชบุตรขึ้นเป็นกษัตริย์แทนพระบิดา(๖๘) ท้าวซายครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๘๑ ขณะมีอายุ ๒๔ ปี ตำนานพระธาตุหริภุญชัยกล่าวว่า

> *"...พระยาซายคำถือเมืองได้ ๖ ปี มีลูกหญิงก็หลาย มีลูกชายก็มาก เถิงปีก่าเหม้า เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ วันอาทิตย์ ไทยระวายยี (พ.ศ. ๒๐๘๖) ชาวดาบเรือนหื้อสิ้นชีวิต ในคุ้มน้อยทั้งมวนแล..."*(๖๙)

แสดงว่า ท้าวซายถูกขุนนางฆ่าตายในคุ้ม พร้อมด้วยครอบครัว ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ อ้างท้าวซาย

> *"...เสวยเมืองบ่ชอบทสราชธัมม์ เสนาอามาตย์พร้อมกันข้าพ่อท้าวซายเสียในปลีก่าเหม้า สก ๙๐๕ ตัว..."*(๗๐)

มีข้อสังเกต เรื่องของท้าวซาย มีหลักฐานน้อยมาก จนยากที่จะทราบข้อเท็จจริง โดยเฉพาะ มหาเทวีจิรประภา มีส่วนเกี่ยวข้องต่อเหตุการณ์ต่างๆ อย่างไร

เมื่อปลงพระชนม์ท้าวซายแล้ว ขุนนางไปเชิญให้พญาเกส กลับมาครองราชย์ ครั้งที่สอง ในครั้งนี้ครองราชย์ได้เพียงสองปีก็ถูก แสนคราว หรือ แสนดาว ขุนนางใหญ่ปลงพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๐๘๘ แผ่นดินล้านนาว่างกษัตริย์ ขณะนั้นบรรดาขุนนางล้านนาแตกแยก เป็นกลุ่มต่างๆ แต่ละกลุ่มต่างสนับสนุนเจ้านายของตนขึ้นเป็นกษัตริย์ เนื่องจากจารีตล้านนา ถือว่า ต้องมีเชื้อสายกษัตริย์จึงจะเป็นกษัตริย์ได้ ดังนั้น แม้ขุนนางจะมีอำนาจมากขนาดถอดถอนกษัตริย์ได้ แต่ก็ไม่สามารถสถาปนาตนเป็นกษัตริย์ ความแตกแยกสูงมากถึงขั้นทำสงครามกลางเมือง ยิ่งไปกว่านั้นได้ดึงกำลังภายนอกเข้าช่วย

กลุ่มแสนคราว : เป็นขุนนางในเมืองเชียงใหม่ ปลงพระชนม์พญาเกส แล้วไปอัญเชิญเจ้านายเชียงตุง ซึ่งมีเชื้อสายราชวงศ์มังรายให้มาครองเมืองเชียงใหม่ เจ้านายเชียงตุงไม่ยอมมา จึงไปเชิญเจ้าเมืองนาย

กลุ่มหมื่นหัวเคียน(๗๑) : นำกำลังเข้ามาสู้รบกับแสนคราวที่เมืองเชียงใหม่ รบกันสามวันสามคืน ฝ่ายหมื่นหัวเคียนพ่ายแพ้ หนีไปลำพูน กลุ่มนี้แจ้งให้กรุงศรีอยุธยายกทัพขึ้นมายึดเชียงใหม่ ด้วยเหตุนี้พระไชยราชาจึงยกกองทัพมาตีเชียงใหม่

กลุ่มเชียงแสน : ประกอบด้วยเจ้าเมืองเชียงแสน เจ้าเมืองเชียงราย เจ้าเมืองลำปาง และเจ้าเมืองพาน กลุ่มนี้เป็นพวกของมหาเทวีจิรประภา ได้ทำการกวาดล้างกลุ่มแสนคราวสำเร็จ แล้วสนับสนุนพระไชยเชษฐาเจ้าจากล้านช้างมาครองล้านนา ด้วยมีพระมารดาเป็นเจ้าหญิงเชียงใหม่ ระหว่างรอการเสด็จมาของพระไชยเชษฐา บรรดาขุนนางอัญเชิญ มหาเทวีจิรประภาครองราชย์เป็นกษัตริย์ ใน พ.ศ. ๒๐๘๘ มหาเทวีจิรประภาครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๘๘ ถึง พ.ศ. ๒๐๘๙(๗๒) ครั้นพระไชยเชษฐาเสด็จมาครองราชย์ มหาเทวีสละราชสมบัติให้ ในช่วงเวลาประมาณหนึ่งปี แม้จะเป็นช่วงสั้นๆ แต่ก็สำคัญ เพราะมหาเทวีได้ทำสงครามครั้งใหญ่กับกรุงศรีอยุธยา และช่วยให้บ้านเมืองรอดพ้นวิกฤตสำเร็จ

เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้บรรดาขุนนางเชิญมหาเทวีจิรประภาขึ้นครองราชย์ เพราะพระนางมีความพร้อมสูง เนื่องจากมีบทบาททางการเมือง ในฐานะที่เคยเป็นพระมเหสีของพญาเกส และเป็นพระมารดาของท้าวซายเป็นเวลา ๑๙ ปี (ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๙-๒๐๘๘) ย่อมสั่งสมประสบการณ์ทางการเมืองไว้มาก ดังนั้น เป็นไปได้ว่า มหาเทวีอยู่เบื้องหลังการเมืองในนครเชียงใหม่มานานแล้ว นอกจากนั้น เมื่อพิจารณาพระชนมายุแล้วนับว่าเหมาะสม เพราะในช่วงที่มหาเทวีเสวยราชย์สันนิษฐานว่ามีอายุราว ๔๕-๔๖ ปี ด้วยประสบการณ์และความพร้อมดังกล่าว ทำให้มหาเทวีสามารถแก้ไขสภาวะบ้านเมืองคับขันให้ลุล่วงไปได้

สงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยาและล้านนา สมเด็จพระไชยราชานำกองทัพจากกรุงศรีอยุธยายกขึ้นมาตีเชียงใหม่ ครั้งแรก พ.ศ. ๒๐๘๘ เนื่องจากสถานการณ์ในเชียงใหม่กำลังอ่อนแอ เกิดความแตกแยกวุ่นวายหนัก พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กล่าวถึง การยกกำลังออกจากอยุธยา วันพุธ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๗ มีพระยาพิษณุโลกเป็นทัพหน้า ยกไปทางเมืองกำแพงเพชร ถึงกำแพงเพชรแล้ว ยกทัพต่อไปเชียงทอง(๗๓) ซึ่งเป็นเมืองชายแดนระหว่างอยุธยาและล้านนา ถึงเชียงทอง วันอาทิตย์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ ซึ่งใช้เวลาเดินเพียง ๑๖ วัน จากนั้นมุ่งสู่เชียงใหม่(๗๔) การเดินทัพครั้งนี้ รีบเร่ง เพื่อฉวยโอกาสตอนบ้านเมืองเชียงใหม่กำลังยุ่งยาก

ฝ่ายเชียงใหม่ในขณะนั้นมหาเทวีจิรประภา เพิ่งขึ้นครองราชย์ ขณะที่พระสวามีสวรรคตได้ไม่นาน สภาพเมืองเชียงใหม่จึงไม่พร้อมรับศึก ดังนั้น เพื่อให้บ้านเมืองไม่บอบช้ำ เมื่อพระไชยราชายกทัพมาถึงชานเมืองเชียงใหม่ มหาเทวีใช้ยุทธวิธีแต่งบรรณาการไปถวายพระไชยราชา พระไชยราชายอมรับการเป็นไมตรี ในครั้งนี้มหาเทวีออกต้อนรับให้พระไชยราชาประทับในเวียงเจ็ดลิน พระราชวังฤดูร้อนเชิงดอยสุเทพ และเชิญพระไชยราชาร่วมทำบุญอุทิศให้พญาเกส ณ วัดโลกโมลี โอกาสนั้นพระไชยราชาได้ร่วมบริจาคเงินสบทบสร้างกู่บรรจุอัฐิพญาเกส พร้อมกับให้รางวัลแก่เจ้านายและขุนนางที่ไปต้อนรับ(๗๕) หลังจากนั้นเสด็จกลับอยุธยา

เมื่อวิเคราะห์วิธีการของมหาเทวี ดังกล่าว พบความสามารถในการจัดการให้บ้านเมืองรอดพ้นภัยพิบัติ ด้วยการยอมเป็นไมตรีกัน และการเชิญพระไชยราชาร่วมทำบุญให้พญาเกสถือเป็นการให้เกียรติแด่พระสวามี มหาเทวีคงมีศิลปะในการเจรจาหว่านล้อมชักชวนให้พระไชยราชายกทัพกลับไป

โดยใช้เวลาประทับที่เชียงใหม่ไม่นาน(๗๖) น่าสังเกตพระไชยราชาไม่ได้เสด็จเข้าเมืองเชียงใหม่เลย คือ ประทับที่เวียงเจ็ดลิน อยู่ห่างจากกำแพงเมืองราว ๓ กิโลเมตร ส่วนวัดโลกโมลีอยู่นอกกำแพงเมืองเชียงใหม่ด้านเหนือ แท้จริงแล้วการให้เกียรติอย่างสูงสุดแด่กษัตริย์ต้องอัญเชิญเสด็จเข้ามาในเมืองเชียงใหม่ โดยผ่านประตูช้างเผือกด้านหัวเวียง ดังนั้น การต้อนรับครั้งนี้ แม้ดูเป็นไมตรี แต่แท้จริงแล้วก็แฝงความคิดไม่ยอมรับอำนาจอยุธยา ซึ่งกระทำได้แยบยลยิ่งจึงสะท้อนความสามารถพิเศษของมหาเทวี

วัดเจดีย์หลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๑๖

ในปีเดียวกัน หลังจากกองทัพอยุธยายกกลับไป กองทัพเมืองนายและเมืองยองห้วยจากรัฐฉาน ยกทัพมาล้อมเมืองเชียงใหม่ โดยเข้าปล้นค่ายเชียงโฉม และวางกำลังที่เวียงสวนดอก ในช่วงมีศึกติดพันนั้นซ้ำเกิดแผ่นดินไหว เจดีย์หลวง รวมทั้งเจดีย์วัดพระสิงห์ และเจดีย์อื่นๆ หักพังลงมาด้วย สร้างความยุ่งยากภายในเมืองยิ่งขึ้น แต่สงครามกับชาวไต "เงี้ยว" ในครั้งนี้เชียงใหม่สู้ศึกเต็มกำลัง ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตอนหนึ่งกล่าวว่า

"...แปลงแตะ (ทำแผงไม้ไผ่สาน) แปลงทับตู่ (ทำเครื่องกำบัง) เข้าถมคือ (คูเมือง) เหนือแจ่งกู่เรือง ชาวเชียงใหม่แปลงทับตู่ ออกรับ ขนดินที่เงี้ยวถมนั้นออกเสีย เงี้ยวเหลี้ยมหลาวไม้ตาลลงจคคือ ชาวเชียงใหม่คือเอาออกเสีย เงี้ยวอยู่ถมคือ เดือนปลาย ๒๕ วัน บ่ได้..."(๗๗)

กองทัพชาวไตล่าถอยกลับไป เมื่อเปรียบเทียบศักยภาพของกองทัพกรุงศรีอยุธยาและกองทัพเมืองนาย เมืองยองห้วย ย่อมแตกต่างกันอย่างไม่ต้องสงสัย กรุงศรีอยุธยาย่อมมีแสนยานุภาพสูงมาก ดังนั้นมหาเทวีจึงตัดสินใจยอมถวายบรรณาการ ส่วนกองทัพจากเมืองนายและเมืองยองห้วยมีขนาดเล็กกว่า และไม่มีอาวุธยุทโธปกรณ์ชั้นดี ทำให้ มหาเทวีตัดสินใจรบศึก

เนื่องจากในปีนั้นมีข้าศึกมาติดพันอยู่ตลอด มหาเทวีจิรประภาจึงขอกำลังจากอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งเป็นเมืองของพระธิดา *"ยอดคำ"* และพระโพธิสาลราช ให้มาช่วยป้องกันเมืองเชียงใหม่ สำหรับอาณาจักรล้านช้างในสมัยพระโพธิสาลราชอยู่ในช่วงเจริญรุ่งเรือง(๗๘) ด้วยพระองค์ส่งเสริมให้ชาวล้านช้างนับถือพระพุทธศาสนา แทนการนับถือผี(๗๙) ความเชื่อ พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานความเข้มแข็งของรัฐซึ่งกำลังขยายตัวอย่างกว้างขวาง สถานะของอาณาจักรล้านช้างกำลังจะก้าวไปสู่ความเจริญถึงขีดสุด ขณะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาและล้านช้างแนบแน่น และล้านช้างยังได้สร้างสายสัมพันธ์กับแกว (ญวณ) ด้วย(๘๐) การรวมตัวกันของรัฐตอนบน ดังกล่าว สร้างความวิตกต่อพระไชยราชา(๘๑) โดยเฉพาะล้านช้างเข้ามาแทรกแซงล้านนา ซึ่งอยู่ในปริมณฑลอำนาจของอยุธยา กองทัพอยุธยาจึงทำสงครามปราบเชียงใหม่

สงครามครั้งที่สอง พระไชยราชามุ่งตีเมืองเชียงใหม่ให้แตก ด้วยโกรธแค้นมหาเทวี โดยระดมพลเร่งด่วน ให้พร้อมภายใน ๑๒ วัน ปีนโตเขียนในจดหมายเหตุว่า กองทัพใหญ่มากมีพล ๔๐๐,๐๐๐ คน

เรือ ๓๐๐ ลำ ช้าง ๔,๐๐๐ เชือก เกวียนสำหรับบรรทุกปืนใหญ่ ๒๐๐ เล่ม(๘๒) ตัวเลขดังกล่าวดูมากเกินจริง แต่ก็สะท้อนว่า เป็นกองทัพอันเกรียงไกรหมายเอาชัยชนะเต็มที่ ที่สำคัญในนั้นมีทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส เป็นกองรักษาพระองค์ร่วมไป ๑๒๐ คน ซึ่งกษัตริย์ให้ผลตอบแทนสูงยิ่ง เกี่ยวกับชาวโปรตุเกส เป็นพวกพ่อค้าเข้ามาค้าขายและตั้งบ้านเรือนเป็นหมู่บ้านโปรตุเกสอยู่ในอยุธยา กษัตริย์อยุธยาต้องการอาวุธปืน และความรู้จากชาวโปรตุเกส ในสมัยพระไชยราชา ซึ่งเป็นช่วงที่อยุธยาขยายออกไปสู้รบกับพม่าและล้านนา ได้ตั้งกองทหารแม่นปืน เป็นหน่วยทหารรักษาพระองค์ และตั้งกองทหารปืนใหญ่ขึ้นในหน่วยทหารเดินเท้า(๘๓) กองทัพขนาดใหญ่ พร้อมอาวุธทันสมัย และทหารรับจ้าง ได้เปรียบกว่ากองทัพล้านนายิ่งนัก ด้วยล้านนาเป็นเมืองตั้งอยู่ตอนในภาคพื้นทวีป ยากต่อการติดต่อค้าขายและรับเทคโนโลยีจากชาวตะวันตก ดังพบหลักฐาน กองทัพล้านนาหล่อปืนใช้เอง(๘๔) ความอ่อนด้อยด้านปืนใหญ่และปืนเล็กนี้ ถูกจดบันทึกไว้ในจดหมายเหตุปินโตว่า ไม่มีของดีๆ ใช้(๘๕)

กองทัพของพระไชยราชายกเข้าตีเมืองลำพูน เมืองลำพูนแตกพ่าย มีผู้คนล้มตายเป็นอันมาก

"...ได้เมืองลำพูนชัย วันศุกร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ มีอุบาทว์เห็นเลือดติดอยู่ ณ ประตูบ้านและเรือน และวัดทั้งปวงในเมืองนอกเมืองทั่วทุกตำบล..."(๘๖)

ส่วนเมืองเชียงใหม่ ในคราวนี้มหาเทวีต่อสู้ โดยมีกองทัพล้านช้างมาช่วยสามารถต้านกองทัพอยุธยาอย่างเข้มแข็ง และตีกองทัพอยุธยาแตกหนีไป อยุธยาเสียหายมาก ฝ่ายเชียงใหม่จับ ม้า ช้าง และคนของข้าศึกได้มากมาย ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า

"...พระญาใต้หื้อหมื่นสุกโขทัยทือพลมารบด้านวันตก พ่ายหนี เจ้าหมื่นสามล้านอ้ายแต่งเช้าขุนทังหลายออกรบทางหัวลิน ชาวใต้ตายนักลวดหักหนีพ่ายไพ ด้านวันออก พระญาใต้หื้อหมื่นกำแพงเพ็กทือพลมารบยังท่งหนองหย้าหนองมวน เจ้าแสนพิงชัยแก้วแต่งขุนแก้วหานออกรบ ชาวใต้ตายมากนัก หกตกแม่พิงข้ามไพฝ่ายวันออก ...ชาวใต้มาปล่นเอาปะตูแสนพุง บไจ้ วัน ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ ซ้ำมารบ บได้ ลวดเผาวัดแสนทอง เผาบ้านเสีย วัน ๙ ค่ำ ยามเที่ยงคืน พระญาใต้ถกหนี ...ออกไล่เถิงเชียงเคริง ได้มล้าพุ่น ๓๐ ตัว ได้ข้า (ฆ่า) คนหื้อตายมากนัก ได้คนเปนศึมากนัก..."(๘๗)

หลักฐานข้างต้นสอดคล้องกับจดหมายเหตุของปินโตว่า

"...พระเจ้าแผ่นดินทรงรู้สึกว่า ทรงประชวรมาก พระองค์ทรงถอยทัพกลับลงมา..."(๘๘)

สงครามครั้งนี้จบลงด้วยพระไชยราชาพ่ายแพ้ และเสด็จกลับไปถึงอยุธยาได้ไม่นานนักก็สวรรคตใน พ.ศ. ๒๐๘๙(๘๙)

พระมหาเทวีจิรประภาสละราชสมบัติ สงครามระหว่างล้านนาและอยุธยา ได้สร้างความชอบธรรมแก่พระโพธิสาลราชและเจ้าราชบุตรไชยเชษฐา ที่จะเข้ามามีบทบาทในดินแดนล้านนา เนื่องจากกองทัพล้านช้างได้เข้าช่วยล้านนาทำสงครามจนประสบชัยชนะ มหาเทวี และบรรดาขุนนางย่อมให้การยอมรับและชื่นชมกษัตริย์ล้านช้าง ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาและล้านช้างในสมัยนี้จึงแนบแน่นยิ่ง

เมื่อวิกฤตการณ์ในล้านนาผ่านพ้นไป ในปี พ.ศ. ๒๐๘๙ พระโพธิสาลราชเจ้าและนางยอดคำได้แต่งขบวนเกียรติยศนำพระไชยเชษฐามาครองล้านนา จัดขบวนยิ่งใหญ่มีไพร่พล ๓,๐๐๐ คน ช้าง

๒๐๐ เชือก ให้กองช้างมารอที่เชียงแสน โดยเสด็จจากหลวงพระบางมาเชียงแสนทางเรือ(๙๐) ฝ่ายล้านนาต้อนรับอย่างสมเกียรติเช่นกัน พระไชยเชษฐาได้ทำพิธีราชาภิเษกตามราชประเพณีล้านนา ขณะมีอายุ ๑๒ ปี พระองค์อภิเษกกับพระราชธิดาของอดีตกษัตริย์ล้านนาสององค์คือ พระตนทิพ และพระตนคำ(๙๑) สันนิษฐาน สององค์นี้คงเป็นธิดาของท้าวซาย ซึ่งมีฐานะเป็นลูกพี่ลูกน้องกับพระไชยเชษฐา การอภิเษกครั้งนี้ย่อมสร้างความสัมพันธ์ล้านนาและล้านช้างใกล้ชิดยิ่งขึ้น ผู้มีส่วนสนับสนุนให้ราชนัดดาสองสายอภิเษกต้องเป็นมหาเทวีจิรประภาอย่างไม่ต้องสงสัย

พระโพธิสาลราชเข้ามาจัดการสถาปนาพระไชยเชษฐา ให้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์ล้านนา ซึ่งเท่ากับปริมณฑลแห่งอำนาจของพระองค์แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางครอบคลุมทั้งล้านนาและล้านช้าง พงศาวดารล้านช้างกล่าวถึง พระโพธิสาลราช ผลักดัน(ยู้)ให้ราชบุตรเป็นกษัตริย์ ดังนี้

> *"...เจ้าเชษฐวังโส เกิดมาปีกาบสง้า ศักราชได้ ๘๙๖ ตัว ครั้นใหญ่มาได้ ๑๒ ปีนั้น พระโพธิสาราชเจ้าก็ไปยู้ไว้ให้เปนพระยาในเมืองเชียงใหม่...ก็ราชาภิเษกขึ้นชื่อว่า พระไชยเชษฐาธิราชเจ้า...เหตุว่าวงษาท้าวพระยา ในเมืองล้านนาหากฉิบหายเสียแล้ว เสนาอามาตย์ราชมนตรีชีบามหาเถรเจ้าทั้งหลายพร้อมกันแล้ว ก็มาเวนบ้านเมืองทั้งปวงให้แก่พระโพธิสาราชเจ้า จึงได้ไปปลูกลูกตนเพื่ออันแล..."*(๙๒)

สอดรับกับตำนานพระธาตุหริภุญชัย กล่าวถึง พระโพธิสาลราชมาเมืองเชียงใหม่อย่างมีอำนาจเหมือนกับมาเสวยเมือง ดังความว่า

> *"...พระยาล้านช้างตนชื่อว่า โพธิสาล นั่งแท่นแก้ว เสวยเมืองเชียงใหม่อยู่เดือนหนึ่ง แล้วให้อุปปโยวราชโอรสเสวยเมืองเชียงใหม่แทนพระองค์ แล้วก็เสด็จกลับไปล้านช้างดังเก่า..."*(๙๓)

อย่างไรก็ตาม แม้พระโพธิสาลราชจะกลับไปล้านช้างแล้ว แต่ยังมีอำนาจค้ำจุนบัลลังก์ให้พระไชยเชษฐา

เมื่อพระไชยเชษฐาเสด็จมาถึงเชียงใหม่มหาเทวีจิรประภาในฐานะผู้รักษาบ้านเมืองสละราชสมบัติ อย่างไรก็ตาม ขณะนั้นพระไชยเชษฐายังเป็นยุวกษัตริย์ มหาเทวีย่อมให้คำแนะนำดูแลอยู่เบื้องหลัง พระไชยเชษฐาครองล้านนา ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๘๙-๒๐๙๐ และ พ.ศ. ๒๐๙๐ พระโพธิสาลราชสิ้นพระชนม์กระทันหัน พระไชยเชษฐาจึงเสด็จกลับล้านช้าง ใน พ.ศ. ๒๐๙๐ พร้อมกับอัญเชิญพระแก้วมรกตไป การเสด็จกลับในคราวนั้นมหาเทวีติดตามไปด้วย(๙๔) โดยประทับที่หลวงพระบาง(๙๕) เมื่อกลับไปถึงล้านช้าง พระไชยเชษฐากำจัดอนุชาต่างมารดาสำเร็จแล้วเสวยราชย์ล้านช้าง พ.ศ. ๒๐๙๑

หลังจากพระไชยเชษฐาเสด็จไปล้านช้าง พร้อมกับมหาเทวี แผ่นดินล้านนาว่างกษัตริย์ เกิดสงครามกลางเมืองเชียงใหม่ โดยขุนนางกลุ่มต่างๆ แย่งชิงอำนาจ ดังนั้น ระหว่าง พ.ศ.๒๐๙๑-๒๐๙๔ ล้านนาเป็นกลียุค

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึง ใน พ.ศ. ๒๐๙๔ พระไชยเชษฐา แจ้งให้ฝ่ายล้านนา ทราบว่าพระองค์ไม่เสด็จกลับมาครองล้านนาอีกแล้ว โดยยกอำนาจให้มหาเทวี

> *"...ปลงบ้านเวนเมืองเชียงใหม่ทังมวลไว้แก่มหาเทวีหั้นแล..."*(๙๖)

ส่วนขุนนางเมืองเชียงใหม่ เมื่อเห็นว่า พระไชยเชษฐาไม่เสด็จกลับแล้ว จึงไปอัญเชิญท้าวแม่กุเสวยราชย์สืบต่อไป ด้วยเหตุนี้ พระไชยเชษฐาจึงเห็นว่า ท้าวแม่กุขึ้นมาครองเมืองโดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากพระองค์ ความไม่พอใจนี้นำไปสู่การยกทัพมาตีเมืองเชียงแสน ส่วนมหาเทวีไม่

ประสงค์ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองในล้านนาอีกแล้ว โดยตามเสด็จพระไชยเชษฐาไปประทับที่หลวงพระบาง อย่างไรก็ตามไม่พบหลักฐานว่า มหาเทวีประทับล้านช้างตลอดพระชนม์ชีพหรือเสด็จกลับมาประทับเชียงใหม่ยามชราภาพ และไม่ทราบสิ้นพระชนม์ลงเมื่อใด

สรุปแล้ว พระมหาเทวีจิรประภาครองอาณาจักรล้านนาในช่วงบ้านเมืองอ่อนแอ เกิดความแตกแยกทำสงครามสู้รบกันเอง ในสภาพเช่นนั้นเปิดโอกาสให้รัฐที่เข้มแข็งเข้ามารุมเร้า มหาเทวีสามารถต่อสู้กับข้าศึกผู้คุกคามจนข้าศึกพ่ายแพ้ โดยป้องกันบ้านเมืองให้พ้นจากกองทัพอยุธยา และกองทัพจากรัฐฉาน โดยเฉพาะอยุธยามีกองทัพใหญ่ ได้ยกทัพมาสองครั้ง แต่ละครั้งมหาเทวีใช้วิธีตัดสินใจแก้ปัญหาต่างกัน ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์ การต่อสู้ป้องกันบ้านเมืองสำเร็จติดต่อกันถึงสามครั้ง แสดงความเฉลียวฉลาดและจิตใจที่แข็งแกร่งของมหาเทวี

พระไชยเชษฐาอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญจากเชียงใหม่ ไปหลวงพระบาง มีพระมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) พระพุทธสิหิงค์ และพระแทรกคำ (แซกคำ) เป็นอาทิ ๑๗

อย่างไรก็ตาม หากวิเคราะห์ชีวิตจิตใจของมหาเทวีแล้ว มีสภาพน่าเห็นใจยิ่ง เนื่องจาก พญาเกสพระสวามีและท้าวชายพระโอรสมีความขัดแย้งจากการแย่งชิงอำนาจ ย่อมมีผลกระทบต่อจิตใจของมหาเทวีอย่างแน่นอน และในที่สุดทั้งพระสวามีและพระโอรสถูกขุนนางสังหาร ระหว่างโศกเศร้ากับการสิ้นพระชนม์ของพระสวามี ก็ต้องรับศึกใหญ่จากอยุธยายกขึ้นมา หลังจากจัดการกับ *"ศึกเหนือเสือใต้"* เสร็จสิ้น มหาเทวีได้รับการสนับสนุนจากพระโพธิสาลราชแห่งล้านช้าง และหวังให้อาณาจักรล้านนาและล้านช้างร่วมกันสร้างเสถียรภาพ แต่แล้วพระโพธิสาลราช กำลังสำคัญของมหาเทวีสิ้นพระชนม์อย่างกระทันหัน พระไชยเชษฐาพระนัดดาซึ่งเป็นความหวังครองล้านนาเพียงปีเดียวก็ต้องเสด็จกลับล้านช้าง ความรู้สึกโดดเดี่ยวทำให้มหาเทวีตามเสด็จพระไชยเชษฐา พร้อมกับเลิกยุ่งเกี่ยวกับการเมือง ในล้านนาโดยปริยาย

บทบาททางการเมืองของมหาเทวีจิรประภาซึ่งกล่าวมานั้น ชี้ให้เห็นความสามารถของขัตติยานีคนสำคัญในประวัติศาสตร์ล้านนาที่ช่วยแก้ไขวิกฤตการณ์ของบ้านเมืองให้พ้นภัย

ผู้เขียนหวังว่า งานสร้างองค์ความรู้เรื่องมหาเทวีจิรประภาชิ้นนี้ คงช่วยให้เรื่องราวต่างๆ ที่เคยคลาดเคลื่อน และสับสน เกิดความชัดเจนขึ้น รวมทั้งสาธารณชนได้รับรู้เรื่องราวของมหาเทวีจิรประภาอย่างกว้างขวาง

คำขอบคุณ

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์ อาจารย์พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ ที่ช่วยทำสำเนาเอกสารจากกรุงเทพฯ ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ระบุตำแหน่งบ้านเชียงทอง และให้กำลังใจเสมอมา

เชิงอรรถ

๑ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี หน้า ๘๘-๘๙ (ต่อไปอ้างตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่)

๒ คัมภีร์ใบลาน **"ตำนานเมืองเชียงใหม่, จ.ศ.๑๑๘๑"** วัดเชียงมั่น ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ รหัสไมโครฟิล์ม 78.012.05.006-006 หน้าลานที่ ๑๕ (ต่อไปอ้างตำนานเมืองเชียงใหม่ ฉบับวัดเชียงมั่น)

๓ **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย** หน้า ๓๓

๔ นอกจาก ๔ ฉบับนี้แล้ว มีพงศาวดารฉบับวัน วลิต กล่าวว่า พระไชยราชายกทัพไปยังชายแดนเขมร และยึดเมืองลำพูนได้ ซึ่งเป็นฉบับที่ต่างกับฉบับอื่น

๕ Fernao Mendes Pinto, **The Travels of Mendes Pinto,** p 399-411 และนันทา วรเนติวงศ์ แปล *"การท่องเที่ยว การเดินทาง และการผจญภัยของเฟอร์ดินันท์ เมนเดส ปินโต"* ใน **รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๓** หน้า ๗-๒๗

๖ **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** หน้า ๕๓๒

๗ หลวงวิจิตรวาทการ *"บทละครเรื่องมหาเทวี แต่งและแสดง พ.ศ. ๒๔๘๑"* **หนังสืออนุสรณ์ คุณหญิงประภาพรรณ วิจิตรวาทการ** หน้า ๒๒๘

๘ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๖๙

๙ ข้อมูลจากคุณนวลศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา

๑๐ **พุทธสถาน เชียงใหม่** หนังสืออนุสรณ์เนื่องในโอกาสเปิดป้ายพุทธสถาน ๒๙ มกราคม ๒๕๐๑ หน้า ๒๐๓

๑๑ สงวน โชติสุขรัตน์ **สารคดีจากลานทอง** : ประวัติศาสตร์ลานนาไทย หน้า ๒๕๗-๒๖๒ น่าสังเกต สงวน โชติสุขรัตน์ มีผลงานหลายชิ้น ได้แก่ ประชุมตำนานลานนาไทย, คนดีเมืองเหนือ, รวมสารนิยายไทย, ผลงานดังกล่าว ไม่ได้กล่าวถึง พระมหาเทวีจิรประภา

๑๒ **เล่าเรื่องเมืองเหนือว่าด้วยประวัติบุคคลสำคัญ** กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๙๐ หน้า

๑๓ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๘๘ กล่าวว่า พระนางมหาเทวี *"แต่งเจ้าขุนเอาปัณณาการไปถวาย"*

๑๔ ชุดนี้สร้างความฮือฮา จากการสอบถามศาสตราจารย์เกียรติคุณมณี พยอมยงค์ ที่ปรึกษาภาพยนตร์เรื่อง สุริโยไท ท่านให้ความเห็นว่า ฉลองพระองค์ ในชุดฉลองนม หรือยกทรง พบในวรรณกรรมมหาชาติ ตอนนครกัณฑ์ ฉบับเฒ่าลืมหลับ เป็นชุดพระราชพิธี ท่านคิดว่า จริงๆ แล้ว ตรงหน้าอกคงประดับประดาลวดลายทึบ ไม่ใช่ลายโปร่ง ดังปรากฏในภาพยนตร์

๑๕ ผู้เขียนสรุปจากภาพยนตร์ ผู้สนใจโปรดชมรายละเอียดใน วิดีโอ ซีดี เรื่อง สุริโยไท ผลิตโดย บริษัท แมงป่อง จำกัด มี ๓ แผ่น (ค.ศ. ๒๐๐๒)

๑๖ เรื่องเดียวกัน

๑๗ ดังปรากฏในผลงาน ต่อไปนี้

หลวงวิจิตรวาทการ **"บทละครเรื่องมหาเทวี แต่งและแสดง พ.ศ. ๒๔๘๑"** หน้า ๒๒๕-๒๗๘

สงวน โชติสุขรัตน์ **สารคดีจากลานทอง : ประวัติศาสตร์ลานนาไทย** หน้า ๒๕๓

ไกรศรี นิมมานเหมินท์ *"ตราหลวงหลาบเงินของพระนางวิสุทธิเทวี"* ใน รวมบทความ **ล้านนาคดีสัญจร ตามโคลงมังทรารบเชียงใหม่** (อัดสำเนา) โดยชมรมล้านนาคดีเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๓ หน้า ๓ และเอกสารดังกล่าวมีบทความของ ยุพิน เข็มมุกด์ *"เล่าเรื่อง : ประวัติศาสตร์จากโคลงมังทรารบ เชียงใหม่"* หน้า ๙๘ กล่าวว่า พระนางจิรประภาเป็นธิดาหนึ่งใน ๔ องค์ ของพระเมืองเกสเกล้า

๑๘ เช่นเดียวกับ เชิงอรรถ ๒

๑๙ **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย** หน้า ๓๓

๒๐ ผศ.กรรณิการ์ วิมลเกษม "จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง" ใน **๘๐ ปี ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร** รวมบทความวิชาการด้านจารึกและเอกสารโบราณ หน้า ๖๔

๒๑ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง **ลำดับกษัตริย์ลาว** หน้า ๙๑-๑๐๓

๒๒ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๘๗ น่าสังเกต พงศาวดารโยนก เรียบเรียงจาก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จึงกล่าวว่าพญาเกสเป็นอนุชาของพญาแก้ว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพใช้พงศาวดารโยนก ซึ่งมีผู้ให้ความเห็นตามพระองค์สืบต่อมา ส่วนเมืองน้อยตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างอำเภอปาย และกิ่งอำเภอเวียงแหง เมืองน้อยอยู่ในเขต อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน รายละเอียดเกี่ยวกับเมืองน้อยจะกล่าวต่อไป

๒๓ พระรัตนปัญญาเถระ **ชินกาลมาลีปกรณ์** หน้า ๑๖๒-๑๖๓

๒๔ สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต ตรวจสอบและวิเคราะห์ **พื้นเมืองเชียงแสน** หน้า ๑๐๖

๒๕ **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย** หน้า ๓๐

๒๖ หวญ.ตำนานเมืองลำพูน เลขที่ ๐๐๑.๒/๒๓

๒๗ ฮันส์ เพนธ์ บรรณาธิการ **ประวัติพระธาตุดอยตุง** หน้า ๑๓๑

๒๘ สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด** หน้า ๘๕

๒๙ พระรัตนปัญญาเถระ **ชินกาลมาลีปกรณ์** หน้า ๑๖๓

๓๐ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และชินกาลมาลีปกรณ์ ตรงกัน

๓๑ **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย** หน้า ๓๐

๓๒ ตำนานพระธาตุหริภุญชัย (หน้า ๓๐) และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (หน้า ๘๗) ระบุศักราชตรงกัน ตำนานพระธาตุหริภุญชัย ยังระบุว่า ครองราชย์ขณะมีอายุยี่สิบสี่ปี ส่วนตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ไม่ระบุอายุ

๓๓ ตำนานพระธาตุหริภุญชัย (หน้า ๓๑) และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (หน้า ๘๗) ตรงกัน

๓๔ สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต ตรวจสอบ และวิเคราะห์ **พื้นเมืองเชียงแสน** หน้า ๑๐๖-๑๐๗

๓๕ พงศาวดารล้านช้าง ฉบับพระยาประชากิจกรจักร์ ใน**ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑** หน้า ๒๕

๓๖ **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย** หน้า ๓๐

๓๗ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๖๐

๓๘ เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๓

๓๙ เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๔ ระบุ "เมืองซะมาด" และ "ซะมาด เมืองน้อย" ซึ่งแสดงว่าสองเมืองตั้งอยู่ใกล้กัน จากการตรวจสอบในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีแม่น้ำสายหนึ่งชื่อแม่สะมาด ต้นน้ำอยู่ที่ดอยแม่สะมาด ตำบลห้วยโป่ง น้ำแม่สะมาด ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำปายที่บ้านห้วยเดื่อ บ้านห้วยเดื่อห่างจากที่ตั้งอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอนมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้วัดทางอากาศ ประมาณ ๘ กิโลเมตร อย่างไรก็ตามชุมชนริมน้ำแม่สะมาดซึ่งตั้งอยู่บริเวณปลายน้ำก่อนจะสบกับน้ำปาย ห่างจากที่ตั้งอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอนไปทางใต้ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ดังนั้น ซะมาดเป็นชุมชนขนาดเล็กอยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

๔๐ เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๗

๔๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๖

๔๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๓

๔๓ **ประชุมศิลาจารึก เล่ม ๔ จารึกในพิพิธภัณฑ์ฯ เชียงใหม่** หน้า ๗๑-๗๕

๔๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒๑-๑๒๖

๔๕ **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓** หน้า ๑๖๐

๔๖ สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต ตรวจสอบ และวิเคราะห์ **พื้นเมืองเชียงแสน** หน้า ๙๕

๔๗ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๕๔

๔๘ เรื่องเดียวกัน

๔๙ เรื่องเดียวกัน

๕๐ ลพ.๙ จารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๓-๒๑ ใน **ประชุมจารึกเมืองพะเยา** หน้า ๕๑

๕๑ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๖๔-๖๕

๕๒ ฮันส์ เพนธ์ บรรณาธิการ **ประวัติพระธาตุดอยตุง** หน้า ๑๒๑

๕๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒๒

๕๔ ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า สิริยสวดี ส่วนตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า นางปงน้อย

๕๕ พระรัตนปัญญาเถร **ชินกาลมาลีปกรณ์** หน้า ๑๓๙, ๑๔๓

๕๖ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๘๔

๕๗ โปรดดู **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓** หน้า ๑๙๕, ๑๙๘ **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔** หน้า ๑๑๒ และ**ประชุมจารึกเมืองพะเยา** หน้า๒๖๓

๕๘ ความอ่อนแอเชิงโครงสร้างของล้านนา โปรดดูรายละเอียด ใน สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** หน้า ๑๕๐-๑๖๙

๕๙ พระรัตนปัญญาเถระ **ชินกาลมาลีปกรณ์** หน้า ๑๖๓ และ**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๘๗

๖๐ พระรัตนปัญญาเถระ **ชินกาลมาลีปกรณ์** หน้า ๑๖๓

๖๑ สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต ตรวจสอบและวิเคราะห์ **พื้นเมืองเชียงแสน** หน้า ๑๐๖

๖๒ ฮันส์ เพนธ์ บรรณาธิการ **ประวัติพระธาตุดอยตุง** หน้า ๑๓๑-๑๓๒

๖๓ สงวน โชติสุขรัตน์ **ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม ๒** หน้า ๑๒๖ และ ๒๐๒

๖๔ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๘๗

๖๕ พระไชยเชษฐาประสูติ พ.ศ. ๒๐๗๗ พระมารดาควรอภิเษกประมาณ พ.ศ. ๒๐๗๕-๒๐๗๖ ขณะมีอายุประมาณ ๑๕-๑๖ ปี (นางยอดคำประสูติราว พ.ศ. ๒๐๖๐)

๖๖ เมืองพานพร้าว ตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตรงข้ามกับเวียงจันทน์ ปัจจุบันเป็นตำบลพานพร้าว อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ส่วนชื่อศรีเชียงใหม่ มีที่มาจากชาวเชียงใหม่ ที่ติดตามนางยอดคำมาแต่ครั้งอภิเษกสมรส ได้ตั้งถิ่นฐานสืบมา โปรดดู สิทธิพร ณ นครพนม *"เมืองพานพร้าว"* ในเมืองโบราณ ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๑ มค.-มีค. ๒๕๔๕ (หน้า ๕๒-๕๕)

๖๗ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๘๗

๖๘ คัมภีร์ใบลาน **"ตำนานเจดีย์หลวงกลางเวียงเชียงใหม่"** วัดสันป่าข่อย ต.วัดเกต อ.เมือง จ.เชียงใหม่ รหัสไมโครฟิล์ม 78.020.01L.044-044 หน้าลานที่ ๒๙ กล่าวว่า ท้าวชายเป็นลูกชายคนโต (อ้าย) เพราะเรียก *"พระญาอ้ายชาย"*

๖๙ **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย** หน้า ๓๑

๗๐ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๘๗

๗๑ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า ๘๘ เรียก **"หมื่นหัวเคียนแสนหวี"** ขุนนางเมืองแสนหวี ส่วนหัวเคียน แสดงว่า โพกศีรษะ

๗๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๙๐

๗๓ ขอขอบพระคุณเจ้าวงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ และคุณชนิดา ณ เชียงใหม่ ท่านทั้งสองได้สำรวจบ้านเชียงทอง (ต.ประโดง อ.เมือง จ.ตาก) ทำให้ทราบที่ตั้งบ้านเชียงทอง ซึ่งเป็นเมืองประวัติศาสตร์ ตั้งอยู่ริมถนนซุปเปอร์ไฮเวย์บนเส้นทางไปเชียงใหม่ ระหว่างหลักกิโลเมตรที่ ๔๐๓-๔๐๘ ท่านให้ความเห็นว่า สภาพเชียงทองมีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งมีน้ำดีมาก สะดวกต่อการพักของกองทัพขนาดใหญ่

๗๔ **พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** หน้า ๔๕๔-๔๕๕

๗๕ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๘๘

๗๖ เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๘ ระบุ แรม ๔ ค่ำ วัน ๗ ตั้งทัพอยู่เวียงรั้วน่าง แรม ๖ ค่ำ ทำบุญอู่ที่วัดโลกโมลี แรม ๗ ค่ำ สรงเสพยังเจ็ดลิน (หมายถึง ประทับเวียงเจ็ดลิน โดยได้ดื่มน้ำและ

อาบน้ำเจ็ดลินอันศักดิ์สิทธิ์) แรม ๑๒ ค่ำ เสด็จกลับ ประทับแรมสบน้ำแม่กวงลำพูน จะเห็นว่า พระไชยราชา ประทับที่เชียงใหม่น้อยมาก ทั้งๆ ที่สภาพการเดินทางขึ้นมายากลำบาก

๗๗ เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๙

๗๘ ล้านช้างเจริญรุ่งเรืองสองศตวรรษ ตั้งแต่สมัยพระวิชุลราช (พ.ศ. ๒๐๔๔-๒๐๖๓) ถึงสมัยพระเจ้าสุริยวงศา (พ.ศ. ๒๑๘๑-๒๒๓๘) ในสมัยพระโพธิสาลราช (พ.ศ. ๒๐๖๓-๒๐๙๐) เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่มีความเจริญอย่างรวดเร็วทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม และส่งผ่านความเจริญรุ่งเรืองต่อไปสู่ยุคทองล้านช้าง (ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗) โปรดดูรายละเอียดใน โยชิยูกิ มาซูฮารา **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง** หน้า ๗๓-๗๙

๗๙ "พงศาวดารล้านช้าง" ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑** หน้า ๔๑๑

๘๐ Martin Stuart-Fox, **The Lao Kingdom of Lan Xang: Rise and Decline,** p. 175

๘๑ นันทา วรเนติวงศ์, "*การท่องเที่ยว การเดินทาง และการผจญภัยของเฟอร์ดินันท์ เมนเดซ ปินโต*" **รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ ๓** หน้า ๗-๘ กล่าวถึง เชียงใหม่เป็นพันธมิตรกับทิโมคูโฮ (Timocuho) ลาว และแกว แล้วนำกำลังมาล้อมเมืองกีเตรวน (Quiteruan) เมืองชายแดนของสยาม มีคนตายกว่า ๓๐,๐๐๐ คน ไม่ทราบกีเตรวนคือเมืองอะไร และสงสัยจำนวนคนตาย อย่างไรก็ตาม หลักฐานนี้แสดงความร่วมมือกันระหว่างล้านนาและล้านช้าง

๘๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๙-๑๐

๘๓ ดำเนิร เลขะกุล "ปืน" ใน **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี** ปีที่ ๑๖ เล่ม ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๒๕) หน้า ๒๒

๘๔ **พงศาวดารโยนก** หน้า ๓๓ กล่าวถึงพญาไสยลือไทยยกทัพสุโขทัยมาล้อมเมืองพะเยา ชาวพะเยารื้อเอาทองเหลืองมุงหลังคาวัดมาหล่อปืนใหญ่ แสดงว่า ใน ล้านนาหล่อปืนใหญ่ใช้เอง โดยใช้เทคนิคท้องถิ่น

๘๕ นันทา วรเนติวงศ์ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๓

๘๖ **พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** หน้า ๔๕๕

๘๗ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๘๙

๘๘ นันทา วรเนติวงศ์ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๓

๘๙ สาเหตุที่พระไชยราชาสวรรคต จดหมายเหตุของปินโต (หน้า ๑๔) ระบุ ถูกท้าวศรีสุดาจันทร์วางยาพิษ ตำนานพระธาตุหริภุญชัย (หน้า ๓๑) ระบุ "*ลวดตายออกสุก*" คือเป็นไข้อีสุกอีใสตาย

๙๐ เจ้าคำหมั้นวงกตรัตนะ **พงศาวดารชาติลาว** ความเป็นมาของชาติแต่ดึกดำบัน หน้า ๓๗

๙๑ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๙๐

๙๒ พงศาวดารล้านช้าง ฉบับพระยาประชากิจกรจักร์ ใน **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑** หน้า ๒๕

๙๓ ตำนานพระซินธาตุแห่งเมืองหริภุญชัย นครลำพูน ใน **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี** ปีที่ ๔ เล่ม ๓ เดือนกันยายน ๒๕๑๓ หน้า ๑๓๐

๙๔ **ตำนานพระธาตุหริภุญชัย** หน้า ๓๓
๙๕ โปรดดูจารึกวัดพระธาตุเมืองหลวงพระบาง
๙๖ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** หน้า ๙๑

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น (ยังไม่พิมพ์/อัดสำเนา)

หวญ. เลขที่ ๐๐๑.๒/๒๓ ตำนานเมืองลำพูน.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คัมภีร์ใบลานเรื่อง ตำนานเจดีย์หลวงกลางเวียงเชียงใหม่ วัดสันป่าข่อย ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ รหัสไมโครฟิล์ม 78.020.01L. 044-044 จำนวน ๑ ผูก มี ๓๒ หน้าลาน.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คัมภีร์ใบลานเรื่อง ตำนานเมืองเชียงใหม่ วัดเชียงมั่น ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ รหัสไมโครฟิล์ม 78.012.05.006-006 จำนวน ๑ ผูก มี ๓๔ หน้าลาน.

เอกสารชั้นต้น (พิมพ์/อัดสำเนา)

กรรณิการ์ วิมลเกษม อ่าน-แปล-อธิบายศัพท์ ประเสริฐ ณ นคร ตรวจแก้ **"จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง"** ใน ๘๐ ปี ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร รวมบทความวิชาการด้านจารึกและเอกสารโบราณ เนื่องในวาระฉลองอายุครบ ๘๐ ปี ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ๒๑ มีนาคม ๒๕๔๒ กรุงเทพฯ : บริษัทพิฆเณศ พริ้นท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๒.

"ตำนานพระแก้วมรกฎ" ใน ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑ กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๓๘.

ตำนานพระชินธาตุแห่งเมืองหริภุญชัย นครลำพูน ใน **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี** ปีที่ ๔ เล่ม ๓ กันยายน ๒๕๑๓.

ตำนานพระธาตุหริภุญชัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพิจิตรโอสถ (รอดสุตันตานนท์ ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๐๕).

นันทา วรเนติวงศ์ แปล **"การท่องเที่ยว การเดินทาง และการผจญภัยของเฟอร์ดินันท์ เมนเดซ ปินโต"** ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ ๓ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากรจัด พิมพ์, ๒๕๓๘.

ประชุมจารึกเมืองพะเยา กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘.

ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๔ จารึกในพิพิธภัณฑ์ฯ เชียงใหม่ เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา, ๒๕๔๓.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓ พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔ พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓.

"พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง" ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕** พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.

"พงศาวดารล้านช้าง" ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑** พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

"พงศาวดารล้านช้าง" ฉบับพระยาประชากิจกรจักร์ ใน **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑** พิมพ์ครั้งที่สอง เนื่องในงานฌาปนกิจศพ ปริก วิเศษภักดี ๓ ธันวาคม ๒๔๗๓.

พระรัตนปัญญเถระ **ชินกาลมาลีปกรณ์** แสง มนวิทูร แปล. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ใน **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์** พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

สงวน โชติสุขรัตน์ **ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม ๒** พระนคร : สำนักพิมพ์โอเดียนบุ๊คสโตร์, ๒๕๑๕.

สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต ตรวจสอบ และวิเคราะห์ **พื้นเมืองเชียงแสน ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ ๔** นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๔๖.

สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต **พื้นเมืองน่าน ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ ๒** นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙.

ฮันส์ เพนธ์ บรรณาธิการ **ประวัติพระธาตุดอยตุง** กรุงเทพฯ : มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงและธนาคารไทยพาณิชย์ ๒๕๓๖.

เอกสารชั้นรอง

เจ้าคำหมั้นวงกตรัตนะ **พงศาวดารชาติลาว : ความเป็นมาของชาติแต่ดึกดำบัน** หอสมุดแห่งชาติ นครเวียงจันทน์ จัดพิมพ์ ๒๕๑๖. (ภาษาลาว)

ดำเนิร เลขะกุล "ปืน" ใน **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี** ปีที่ ๑๖ เล่ม ๑ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๒๕.

ประอรรัตน์ บูรณมาตย์ **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการ ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๘.

พระยาประชากิจกรจักร์ **พงศาวดารโยนก** พิมพ์ครั้งที่ ๗ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๗ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พุทธสถานเชียงใหม่ **หนังสืออนุสรณ์เนื่องในโอกาสเปิดป้ายพุทธสถาน** ๒๙ มกราคม ๒๕๐๑.

ยอร์ช เซเดซ์ แต่ง **ชนชาติต่างๆ ในแหลมอินโดจีน** ปัญญา บริสุทธิ์ แปล กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๑.

โยชิยูกิ มาซูฮารา **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖.

"รวมบทความล้านนาคดีสัญจรตามโคลงมังทรารบเชียงใหม่" รวบรวมโดยชมรมล้านนาคดี เชียงใหม่ ๒๕๓๓ (อัดสำเนา)

สงวน โชติสุขรัตน์ **สารคดีจากลานทอง : ประวัติศาสตร์ลานนาไทย** พระนคร : สำนักพิมพ์โอเดียนบุคสโตร์, ๒๕๐๓.

สรัสวดี อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๔.

สายชล สัตยานุรักษ์ **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕

สิทธิพร ณ นครพนม **"เมืองพานพร้าว"** ใน **เมืองโบราณ** ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๕.

สุเนด โพทิสาน **ปะหวัดสาดลาว (ดึกดำบัน-ปะจุบัน)** กะซวงถะแหลงข่าวและวัดทะนะทำ จัดพิม, ๒๐๐๐. (ภาษาลาว)

สุรศักดิ์ ศรีสำอาง **ลำดับกษัตริย์ลาว** สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ ๒๕๔๔.

หลวงวิจิตรวาทการ *"บทละครเรื่องมหาเทวี แต่งและแสดง พ.ศ. ๒๔๘๑"* **หนังสืออนุสรณ์คุณหญิงประภาพรรณ วิจิตรวาทการ** ๒๖ ธันวาคม ๒๕๓๖.

อำพัน ไชยวรศิลป์ เล่าเรื่องเมืองเหนือว่าด้วยประวัติบุคคลสำคัญ กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๔.

Chronicle of the Kingdom of Ayutthaya The British Museum Version, Published by The Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco,The Toyo Bunko, 1999.

Fernao Mendes Pinto, **The Travels of Mendes Pinto,** Edited and Translataed by Rebecca D.Catz, Chicaco and London : The University of Chicago Press., 1989.

Martin Stuart-Fox **The Lao Kingdom of Lan Xang : Rise and Decline.** Bangkok : White Lotus, 1998.

๑

พระวิสุทธิเทวี
กษัตรีย์แห่งล้านนา

สุเนตร ชุตินธรานนท์

ขัตติยนารีล้านนาเป็นหนึ่งในแบบอย่างและภาพสะท้อนที่น่าสนใจยิ่งของขัตติยนารีของรัฐจารีตอุษาคเนย์ภาคพื้นทวีป ในด้านการมีบทบาททางการเมืองการปกครองทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม คือ เป็นทั้งมหาเทวีนั่งเมืองเช่นพระมหากษัตริย์ และผู้อยู่เบื้องหลังราชบัลลังก์คอยคุมบังเหียนทางการเมือง อาจารย์สรัสวดี อ๋องสกุล ได้แจกแจงบทบาททางการเมืองของขัตติยนารีล้านนาในทางการเมืองไว้ถึง ๔ ลักษณะ คือ ขัตติยนารีเป็นเจ้าเมือง ขัตติยนารีเป็นผู้สำเร็จราชการ ขัตติยนารีเป็นกษัตริย์และขัตติยนารีเป็นแม่ทัพ(๑) ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงบทบาทและสถานะของขัตติยนารีที่เปรียบเสมือนเงาแห่งอำนาจเบื้องหลังเศวตฉัตรล้านนา อาทิ พระมารดาของพญายอดเชียงรายที่รั้งตำแหน่ง *"มหาเทวี"* ปกครองดูแลราษฎรร่วมกับกษัตริย์ราวกับพระนางเป็นกษัตริย์ หรือกรณีมหาเทวีสิริยสวดี หรือนางปงน้อย หรืออโนชาเทวี พระมารดาของพญาแก้ว มเหสีของพญายอดเชียงราย มหาเทวี *"ตนย่า"* ผู้นี้ได้สั่งสมอำนาจมาเป็นเวลานาน มีเครือข่ายทางการเมืองกว้างขวางเป็นผู้ค้ำจุนราชบัลลังก์ให้มั่นคง หลังจากพระนางสิ้นพระชนม์แล้วก็เกิดกบฏหมื่นส้อยสามล้าน ใน พ.ศ. ๒๐๗๘(๒)

ขัตติยนารีอุษาคเนย์

บทบาทของขัตติยนารีล้านนานั้นเทียบเคียงได้กับบทบาทของขัตติยนารีของรัฐจารีตอุษาคเนย์ภาคพื้นทวีปย้อนหลังไปได้ถึงยุคเขมรก่อนพระนครหลวง (พ.ศ. ๑๓๔๕/ค.ศ. ๘๐๒) และหลังจากนั้นมีหลักฐานชี้ชัดว่าขัตติยนารียุคก่อนพระนครหลวงมีอำนาจทางการเมืองที่เป็นอิสระของตนเอง หนึ่งในจำนวนนั้นได้แก่ Kulaprabhavati ผู้เป็นอัครมเหสีของโกณฑัญญชัยวรมัน (Kaundinya Jayavarma) ผู้ครองฟูนันระหว่างปี พ.ศ. ๑๐๑๘-๑๐๕๗ (ค.ศ. ๔๗๕-๕๑๔) เรื่องมีอยู่ว่าพระเจ้ารุทธวรมัน (Rudravarman) ผู้เป็นโอรสของโกณฑัญญชัยวรมันอันเกิดแต่มเหสีรองได้สังหารพระโอรสต่างมารดา

ของพระบิดาอันเกิดแต่พระอัครมเหสี Kulaprabhavati เป็นเหตุให้พระนาง Kulaprabhavati ก่อกบฏต่อต้านพระเจ้ารุทรวรมันด้วยการสนับสนุนของกลุ่มผู้นำทางการเมืองที่สำคัญอยู่ได้ถึง ๓ ปี

นอกจากกรณีข้างต้นแล้วยังมีหลักฐานกล่าวถึงพระนางชัยเทวี (Jayadevi) ผู้เป็นพระธิดา ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๒๒๘/ค.ศ. ๖๕๗-๖๘๕) ซึ่งได้ขึ้นครองราชบัลลังก์ระหว่างปี พ.ศ. ๑๒๒๘-พ.ศ. ๑๒๖๓ (ค.ศ. ๖๘๕-๗๒๐) เรื่องมีอยู่ว่าพระนางชัยเทวีทรงอภิเษกสมรสด้วยเจ้าชายนรปทิตยะ (Nripaditya) แห่งแคว้นอนินทิตปุระ (ปริมณฑลที่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรพระนครหลวงสมัยหลังซึ่งกินอาณาบริเวณแต่ทิวเขาพนมกุเลนถึงทะเลสาปใหญ่-ผู้เขียน) เพื่อประโยชน์ในทางการเมืองในการผนวกรวมพันธมิตรระหว่างอนินทิตปุระกับแว่นแคว้นของพระราชบิดา ภายหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ สิ้นพระชนม์ เจ้าชายนรปทิตและราชเทวีได้ปกครองเหนืออาณาจักรอันไพศาลที่ได้ถูกผนวกรวมกันไว้สิ้นแล้ว ซึ่งกินพื้นที่ครอบคลุมแว่นแคว้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ อันได้แก่ วยาธปุระ (Vyádhapura ซึ่งกินอาณาบริเวณตอนใต้จากอังกอร์บุรีถึงลุ่มน้ำบาสัก/Bassac และออกแก้ว/Oc-eo โดยประมาณ) อิศานปุระ (สัมโบร์เปรยกุก/Sambor Prei Kuk) และดินแดนด้านตะวันออกของทะเลสาป (Tonlé Sap) และแว่นแคว้นของพระนางและพระสวามีคือ อนินทิตปุระ โดยยังคงเมืองราชธานีไว้ที่ออกยม (Ak Yum) ภายหลังจากที่พระสวามีนรปทิตยะสิ้นพระชนม์ พระนางชัยเทวีก็ครองอำนาจการปกครองสืบต่อแต่เพียงผู้เดียว(๓)

ขัตติยนารียังคงมีบทบาทสำคัญทางการเมืองสืบต่อมาถึงยุคพระนครหลวง ซึ่งมีหลักฐานปรากฏว่าการอ้างความชอบธรรมทางอำนาจของกษัตริย์เขมรนั้นจะยึดโยงอยู่กับสายสัมพันธ์ข้างมารดาเป็นสำคัญ อาทิกรณี พระเจ้ายโสวรมันที่ ๑ (Yasóvarman I, พ.ศ. ๑๔๓๒-๑๔๕๓/ค.ศ. ๘๘๙-๙๑๐) จะไม่เน้นในข้อเท็จจริงที่ว่าพระองค์ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ (Indravarman I, กษัตริย์องค์สำคัญแห่งหริหราลัย/Hariharalaya ซึ่งเชื่อว่าเป็นราชธานีระยะต้นของเขมรยุคพระนครหลวง) แต่จะเน้นย้ำสายสัมพันธ์ที่ทรงมีกับพระมารดาคือพระนางอินทรเทวีเพื่อแสดงว่าพระองค์นั้นสัมพันธ์กับบูรพกษัตริย์ของศูนย์กลางแห่งอำนาจของอาณาจักรยุคก่อนพระนครหลวง อาทิ วยาธปุระ (Vyadhapura) ซึ่งก็เป็นทำนองเดียวกันกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (Suryavarman, I, พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๙๓/ค.ศ. ๑๐๐๒-๑๐๕๐) ซึ่งจะย้ำความสัมพันธ์ของพระองค์กับพระมารดาซึ่งปรากฏหลักฐานว่าพระนางสืบสายข้างมารดามาแต่พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑(๔) พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (Jayavarman VII, พ.ศ. ๑๗๔๒-๑๗๖๒ /ค.ศ. ๑๑๘๑-๑๒๑๙) กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในช่วงปลายของอาณาจักรพระนครหลวงก็ทรงให้ความสำคัญต่อพระมารดาคือ พระนางชัยราชจุฑามณี (Jayarajacudamani) เหนือพระราชบิดาดังเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงสร้างปราสาท ตาพรหม (Ta Prohm, พ.ศ. ๑๗๒๙/ค.ศ. ๑๑๘๖ - ปีที่สร้างเสร็จ) อุทิศถวายเป็นพระราชกุศลให้พระราชมารดา ก่อนจะสร้างปราสาทพระขรรค์ (Preah Khan) ถวายให้พระราชบิดาคือ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ (Dharanindravarman II) ซึ่งสำเร็จลงภายหลังปราสาทตาพรหม ๕ ปี(๕) นอกจากพระราชมารดาชัยราชจุฑามณีแล้ว ยังปรากฏหลักฐานว่าพระอัครมเหสีของพระองค์อันได้แก่ พระนางชัยราชเทวีซึ่งเป็นมเหสีองค์แรก และมเหสีองค์ถัดมาคือพระนางอินทรเทวี (พระเชษฐภคินีของพระนางชัยราชเทวี - ถูกสถาปนาขึ้นเป็นพระอัครมเหสีภายหลังจากที่พระนางชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์) ต่างได้รับยกย่องอย่างสูงยิ่งและมีบทบาทในการพระศาสนาอย่างเอกอุในช่วงรัชกาลของพระองค์(๖)

บทบาทขัตติยนารีล้านนายังเทียบเคียงได้กับบทบาทของขัตติยนารีแห่งรามัญเทศะ(Ramanyadesa)

ซึ่งเป็นอาณาจักรมอญโบราณที่สตรีสูงศักดิ์มีบทบาททางการเมืองในฐานะสื่อกลางของการสานสันถวไมตรีระหว่างรัฐ และรวมถึงการได้มีโอกาสขึ้นนั่งเมืองในฐานะพระมหากษัตริย์

หลักฐานในพงศาวดารมอญ (Rajawan) พงศาวดารพม่าฉบับสำคัญ อาทิ ฉบับอูกาลา (U Kala Mahayazawingyi) และมหายาสะวินเต๊ะ (Mahayazawinthet) ตลอดรวมถึงตำนานวังธาตุมอญว่าด้วยตำนานพระเจดีย์ย่างกุ้งหรือชเวดากองต่างระบุถึงขัตติยนารีมอญนางหนึ่งซึ่งมีพระนามเป็นที่แพร่หลายว่าเชงสอบู (Shinsawbu) ผู้ได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์กรุงหงสาวดี (พ.ศ. ๑๙๙๖-๒๐๐๓) พระนางเชงสอบูมีพระนามที่เป็นทางการปรากฏในศิลาจารึกว่า ปรวรธัมมเชตรโลกยานาถปรวระมหาธัมมราชาธิราชเทวี ขณะที่พงศาวดารมอญจะระบุพระนามไว้ต่างกันมีทั้งวิหารเทวี วิสุทธราชา อิตถิราชา เมงโอ (พญาโอ) และเชงสอบู

พระนางเชงสอบูเป็นพระธิดาของราชาธิราชบาเยง (พระเจ้าราชาธิราช กับพระนางสุทธมายา พระนางประสูติในเดือนมีนาคม (วันพุธขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๔) พ.ศ. ๑๙๓๖ (จ.ศ. ๗๕๕) พระนางมีพระอนุชาร่วมพระมารดานามว่าพญาราน (Binnyaran, พ.ศ. ๑๙๖๙-๘๗) เมื่อพระนางมีพระชนมายุ ๒๐ ชันษาได้อภิเษกสมรสด้วยสมิงสีตู แต่ต่อมาพระสวามีได้เสียชีวิตไป ภายหลังจากที่พระราชบิดาคือ พระเจ้าราชาธิราชสิ้นพระชนม์ (พ.ศ. ๑๙๖๔) พญารานพระอนุชาซึ่งขึ้นเสวยราชต่อได้ส่งพระนางขึ้นไปถวายพระเจ้ากรุงอังวะช้างเผือกสีหตู (Thihatu, พ.ศ. ๑๙๖๕-๖๙) เพื่อเป็นการตอบแทนที่พระเจ้ากรุงอังวะได้ช่วยเหลือให้พระองค์ได้ขึ้นเสวยราชย์ที่พะโคหรือกรุงหงสาวดี ซึ่งขณะนั้นพระนางได้ให้กำเนิดพระโอรส ๑ พระองค์ และพระธิดา ๒ พระองค์แล้ว พระนางต้องประทับอยู่ที่กรุงอังวะ นานถึง ๗ ปี(๗)

พงศาวดารพม่าระบุว่าพระเจ้ากรุงอังวะทรงหลงใหลรูปสมบัติและคุณสมบัติของพระนางเชงสอบูเป็นที่ยิ่งถึงกับสถาปนาพระนางขึ้นเป็นหนึ่งในพระมเหสี เป็นเหตุให้พระมเหสีองค์หนึ่ง คือ พระนางเชงโบเม (Shinbomai) ซึ่งมีสายสัมพันธ์กับทางไทยใหญ่ไม่พอพระทัยด้วยแรงริษยา หลักฐานข้างพม่าสะท้อนบทบาทของขัตติยนารีแห่งราชสำนักอังวะที่น่าสนใจ กล่าวคือ มเหสีเชงโบเมได้ลักลอบติดต่อกับเจ้าฟ้าโองปอง (Onbaung หรือ สีปอ-Hsipaw) ให้นำกำลังเข้ากรุงอังวะ จนเป็นเหตุให้พระเจ้ากรุงอังวะเสียทีถึงสิ้นพระชนม์ในสมรภูมิ ต่อมาภายหลังพระโอรสของพระเจ้ากรุงอังวะในพระบรมโกศ สีหตู (Thihathu) นามเมงละเง (Minhla-nge) ซึ่งมีพระชนม์เพียง ๙ พรรษา ได้ขึ้นเสวยราชย์ต่อจากพระบิดา แต่ภายหลังก็ได้ถูกพระนางเชงโบเมลอบวางยาพิษสิ้นพระชนม์หลังครองราชย์ได้เพียง ๓ เดือน พระนางยังได้มีบทบาทต่อเนื่องโดยเป็นผู้ชักนำให้พระญาติ (Kaleye-taungnyo/กเลเจตองโย) ขึ้นครองราชบัลลังก์อังวะ (พ.ศ. ๑๙๖๙-๑๙๗๐) กระนั้นกษัตริย์พระองค์ใหม่นี้ก็ถูกขับไล่ออกจากราชบัลลังก์หลังจากที่ครองราชย์ได้เพียงไม่กี่เดือน เป็นเหตุให้พระนางเชงโบเมจำต้องหนีออกจากพระนคร

กษัตริย์อังวะองค์ต่อมาคือตะโดโมเยง (Thado Mohnyin, พ.ศ. ๑๙๖๙-๘๒) จากเมืองโมเยง (กษัตริย์ผู้นี้เป็นผู้ขับไล่พระญาติของพระนางเชงโบเมออกจากราชบัลลังก์อังวะ) ยังคงฐานะพระนางเชงสอบูไว้ในที่มเหสีตามเดิม ทั้งสร้างพระตำหนักให้ประทับอย่างสมพระเกียรติ ต่อมาภายหลังได้มีพระภิกษุ ๒ รูป ซึ่งหนึ่งในจำนวนนั้นคือ ธรรมธร หรือธรรมเจดีย์ (หลักฐานไทยในพงศาวดารรามัญราชาธิราชระบุนามว่า พระมหาปิฎกธร) ได้ลอบนำพระนางเชงสอบูกลับคืนสู่กรุงหงสาวดี ภายหลังเมื่อมิเหลือเชื้อสายพระเจ้าราชาธิราชที่เป็นชายสืบสกุล พระนางก็ได้ขึ้นเสวยราชย์ (พ.ศ. ๑๙๙๖)(๘)

ความสำคัญของพระนางเชงสอบูในหน้าประวัติศาสตร์มิได้เพียงเป็นด้วยที่พระนางเป็นสตรีคนแรกและคนเดียวในประวัติศาสตร์รามัญ ที่ได้ขึ้นเสวยราชย์เทียบที่พระมหากษัตริย์ แต่พระนางยังได้รับยกย่องทั้งจากข้างมอญและพม่าว่าทรงเป็นผู้ปกครองที่กษัตริย์รุ่นหลังควรยึดเป็นแบบอย่าง ด้วยพระนางเป็นที่เคารพยกย่องของเหล่าอาณาประชาราษฎร์ เป็นผู้อุทิศตนทำนุบำรุงพระศาสนา ถึงกับถวายทองคำเท่าน้ำหนักของพระนางให้ทำเป็นทองหุ้มองค์เจดีย์ชเวดากองเป็นพระพุทธบูชา โดยเฉพาะผู้แต่งพงศาวดารพม่าได้ใช้พระนางเป็นทั้งต้นแบบและตัวแทนส่งผ่านหลักการปกครองแก่กษัตริย์เป็นทำนองคำสอนผ่านบทสนทนาที่พระนางมีกับพระเจ้านรสีหบดีเป็นอาทิ(๙)

พื้นที่แห่งอำนาจ ของขัตติยนารีล้านนา

การจะเข้าใจถึงฐานะและความสำคัญทางการเมืองของขัตติยนารีล้านนา และขัตติยนารีของบ้านเมืองอุษาคเนย์ยุคจารีตนั้นจำเป็นต้องปรับกระบวนทัศน์และประเมินค่าของสิ่งที่เรียกว่าเป็น "พื้นที่แห่งอำนาจ" (power space) เสียก่อน ปกติแล้วมักจะเป็นที่เข้าใจและยอมรับว่ารัฐจารีตอุษาคเนย์นั้นบุรุษเพศจะผูกขาดหรือมิฉะนั้นก็ได้รับสิทธิที่เหนือกว่า สตรีในการขึ้นครองราชบัลลังก์ในฐานะกษัตริย์ และนั่นย่อมหมายถึงการมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดในการปกครองหรือการบริหารราชการแผ่นดิน ทัศนะตามกล่าว ดูจะสวนทางกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่มีบ่อยครั้งที่สะท้อนให้เห็นว่าในความเป็นจริงแล้วพระมหากษัตริย์มิได้เป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในการครองแผ่นดินเสมอไป ยกเว้นพระมหากษัตริย์บางพระองค์ซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษอาทิมีความสามารถในการรณรงค์สงคราม หรือความสามารถในการดำเนินกุศโลบายด้านการปกครองเฉพาะพระองค์ ดังกรณีสมเด็จพระนเรศวร พระเจ้าปราสาททอง(๑๐) พระเจ้าธรรมเจดีย์ หรือพระเจ้าติโลกราช ในทางกลับกันผู้ที่สถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ หรือถูกสถาปนาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์นั้นมักหลีกหนีไม่พ้นที่จะต้องตกอยู่ในที่นั่งซึ่งเป็นเป้าหมายของการถูกประทุษร้าย หรือแย่งชิงราชบัลลังก์ "พื้นที่แห่งอำนาจ" ซึ่งในทางทฤษฎีเป็นสมบัติอันควรถูกครอบครองเป็นสิทธิ์ขาดโดยพระมหากษัตริย์แต่ผู้เดียวนั้น ในโลกแห่งความเป็นจริงทางการเมือง มักจะกระจัดกระจายจัดแบ่งกันไปประหว่างกลุ่มอำนาจที่แวดล้อมราชบัลลังก์ บ่อยครั้งที่ผู้ที่มีอำนาจแท้จริงจะมิได้เป็นผู้ครองบัลลังก์ แต่เป็นผู้อยู่เบื้องหลังหรือมีอิทธิพลเหนือผู้ครองบัลลังก์ซึ่งเป็นได้ทั้งเจ้านาย ขุนนาง หรือเสนาบดีผู้ใหญ่ ที่คุมกระทรวง ทบวงกรม หรือตำแหน่งสำคัญ ทั้งนี้รวมถึงขัตติยนารีสตรีสูงศักดิ์ อาทิ พระอัครมเหสี มหาเทวี พระพันปีหลวง แม่อยู่หัวหรือแม่นม(๑๑) ด้วยปัจจัยนัยตามกล่าว การที่ขัตติยนารี ทั้งนี้รวมถึงขัตติยนารีล้านนามิได้มีโอกาสหรือรับสิทธิ์เทียบเท่าบุรุษเพศในการขึ้นนั่งเมือง มิได้หมายความว่าขัตติยนารีเหล่านั้นมีอำนาจหรือครอบครอง "พื้นที่แห่งอำนาจ" น้อยกว่าบุรุษ ในทางกลับกันการที่ขัตติยนารีล้านนาไม่จำต้องขึ้นนั่งเมืองเยี่ยงบุรุษเสมอไป แต่มักจะใช้อำนาจอยู่เบื้องหลังราชบัลลังก์กลับส่งผลทางอ้อมให้ขัตติยนารีล้านนาสามารถรักษาไว้ซึ่งเสถียรภาพทางการเมืองได้อย่างต่อเนื่อง

พระนางสิริยสวดี หรืออโนชาเทวี พระมารดาของพญาแก้ว มเหสีของพญายอดเชียงราย เป็นตัวอย่างของขัตติยนารีล้านนา ผู้รั้งตำแหน่งมหาเทวีที่มีอำนาจบริหารบ้านเมืองหลังราชบัลลังก์สามารถแย่งชิงอำนาจจากพญายอดเชียงรายพระสวามี

"เนื่องจากพญายอดเชียงรายให้ความรักต่อบุตรบุญธรรมซึ่งเป็นชาวฮ่อยิ่งกว่าพญาแก้วซึ่งเป็นราชบุตรแท้"

พระพุทธรูปทองสัมฤทธิ วัดชัยพระเกียรติ์ พ.ศ. ๒๑๐๔ ๑๘

มหาเทวีพระองค์นี้มีบทบาทปกครองร่วมกับพระโอรสและมีบทบาทต่อมาถึงรัชกาลของพญาเกศ หรือพระเมืองเกศเกล้า หรือพญาเกศเชษฐราช (พ.ศ. ๒๐๖๘-๒๐๘๑) ผู้เป็นโอรสของพญาแก้ว(๑๒) สรัสวดี อ๋องสกุล ตั้งข้อสังเกตว่ามหาเทวีผู้นี้มีบทบาทค้ำจุนบัลลังก์พญาเกศ จนพระนางมาสิ้นพระชนม์ลงในปี พ.ศ. ๒๐๗๗ หลังจากนั้นก็เกิดกบฏหมื่นส้อยสามล้านซึ่งเป็นขุนนางครองเมืองลำปาง(๑๓) พระมหาเทวีจิรประภาผู้เป็นพระมเหสีของพญาเกศเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของขัตติยนารีล้านนา ผู้พอพระทัยจะมีอำนาจเบื้องหลังราชบัลลังก์มากกว่าจะดำรงฐานะกษัตริย์ครองแผ่นดินถึงแม้ว่าพระนางจะต้องขึ้นครองราชย์ในฐานะกษัตริย์แห่งล้านนาระหว่าง พ.ศ. ๒๐๘๘-๒๐๘๙ เพื่อรอการเสด็จมาครองเมืองของพระไชยเชษฐาเจ้าจากล้านช้าง ภายหลังจากที่สละราชสมบัติให้กับพระไชยเชษฐาแล้ว พระนางน่าจะยังมีบทบาทดูแลอยู่เบื้องหลังพระไชยเชษฐา ซึ่งขณะนั้นมีพระชนม์เพียง ๑๒ พรรษา พระไชยเชษฐาครองล้านนาได้เพียง ๑ ปี (พ.ศ. ๒๐๘๙-๒๐๙๐) ก็เสด็จกลับไปครองล้านช้าง เนื่องด้วย พระราชบิดาคือพระโพธิสาล (พระโพธิสาลนี้ได้อภิเษกสมรสกับนางยอดคำ ผู้เป็นธิดาของพญาเกศแล้วให้กำเนิดพระไชยเชษฐาเป็นเหตุให้พระไชยเชษฐามีสิทธิธรรมเหนือราชบัลลังก์ล้านนา) สิ้นพระชนม์ ซึ่งครั้งนั้นพระมหาเทวีจิรประภาตามเสด็จพระไชยเชษฐากลับไปประทับยังเมืองหลวงพระบาง และมิได้เสด็จกลับมาครองล้านนาอีกเลย(๑๔)

ประเด็นที่ไม่อาจมองข้ามเห็นจะได้แก่ข้อเท็จจริงที่ว่าในช่วงสมัยที่พระมหาเทวีจิรประภาประทับในแคว้นล้านนานั้น ทั้งพญาเกศ พระสวามี และท้าวชายราชโอรสล้วนถูกขุนนางสังหาร มีพระนางเท่านั้นที่ยังสามารถรักษาพระชนม์ชีพไว้ได้ เป็นไปได้ว่าพระนางเป็นหนึ่งในกลุ่มอำนาจที่มี "พื้นที่แห่งอำนาจ" ที่มั่นคง ขณะที่ก็ทรงมีบทบาทอยู่หลังราชบัลลังก์มากกว่าจะออกหน้านั่งเมือง การนั่งเมืองก็กระทำแต่เพียงระยะสั้นและมีกรอบเวลาที่จำกัดชัดเจน ขณะที่ทรงหยั่งรู้สถานการณ์และหลบเลี่ยงที่จะไม่ครองแผ่นดินซึ่งล่อแหลมต่อการถูกแย่งชิงอำนาจจากขุนนาง การณ์ปรากฏว่าหลังจากที่พระไชยเชษฐาเสด็จกลับล้านช้าง พร้อมกับมหาเทวีจิรประภาแล้ว แผ่นดินล้านนาก็ว่างกษัตริย์ขุนนางกลุ่มต่างๆ แย่งชิงอำนาจกันจนบ้านเมืองเป็นกลียุคอยู่กว่า ๓ ปี (พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๐๙๔) ก่อนจะอัญเชิญ ท้าวแม่กุ (พ.ศ. ๒๐๙๔-๒๑๐๗) หรือพญาเมกุฏิหรือเจ้าขนานกุแห่งเมืองนายมาครองบัลลังก์จนล้านนาตกเป็นประเทศราชของพระเจ้าบุเรงนอง แห่งราชวงศ์ตองอู

อาจกล่าวได้ว่านับแต่รัชกาลพระเจ้าติโลกราชเป็นอย่างช้า ขัตติยนารีล้านนาดูข้างจะพอใจกับการได้ครอง "พื้นที่แห่งอำนาจ" เบื้องหลังราชบัลลังก์ซึ่งมีบ่อยครั้งที่อำนาจของขัตติยนารีเหล่านั้น

โดยเฉพาะผู้ได้รั้งตำแหน่งราชเทวีหรือมหาเทวีจะมีอำนาจเหนือกว่าพระมหากษัตริย์ผู้ครองบัลลังก์ เห็นได้ว่าภายใต้บรรยากาศของความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง จนเป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ถูกขุนนางถอดถอนหรือปลงพระชนม์ ผู้รั้งตำแหน่งมหาเทวีไม่ว่าจะเป็นพระนางสิริยสวดี (อโนชาหรือมหาเทวีตนย่า) หรือพระนางมหาเทวีจิรประภาก็ประคองตนอยู่ในอำนาจและมีบทบาทอยู่หลังราชบัลลังก์อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ดีเงื่อนไขตามกล่าวได้ถูกปรับเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง เมื่อราชสำนักพม่าขยายอำนาจเข้าสู่ล้านนานับแต่ปี พ.ศ. ๒๑๐๑ การที่ล้านนาต้องตกเป็นประเทศราชของพม่า ได้ส่งผลให้ขัตติยนารีซึ่งแต่เดิมพอใจหรือจำเป็นต้องครอง "พื้นที่แห่งอำนาจ" ในฐานะบุคคลหลังราชบัลลังก์ ได้มีโอกาสผงาดขึ้นนั่งเมืองอย่างมั่นคงในฐานะกษัตริย์ผู้ครองบัลลังก์ ลักษณะตามกล่าวที่ออกจะแหวกจารีตกฎเกณฑ์เดิมนี้ได้เกิดขึ้นกับพระนางวิสุทธิเทวี หรือวิสุทธเทวี ผู้ครองราชย์ในสมัยพม่าปกครองล้านนาระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๐๗-๒๑๒๑

พระนางวิสุทธิเทวี...ใครกัน?

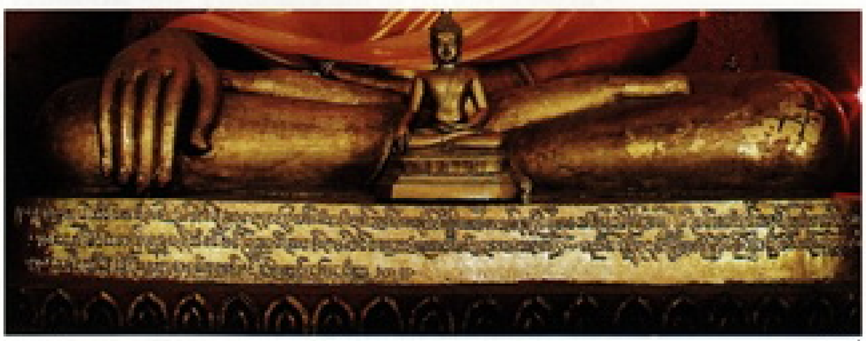
นักประวัติศาสตร์และนักล้านนาศึกษาส่วนใหญ่ลงความเห็นต้องกันว่าพระนางวิสุทธิเทวี กษัตรีย์แห่งล้านนา ผู้ครองราชย์บัลลังก์อยู่นานถึง ๑๔ ปีนั้นเป็นมารดาของมังนรธาช่อ หรือที่หลักฐาน พม่าออกนามว่า นรธาสอ (Nawrahtasaw) หรือนรธาเมงสอ (Nawrahtaminsaw) ผู้มีฐานะเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ที่บุเรงนองส่งมาปกครองภายหลังการสิ้นพระชนม์ของพระนางวิสุทธิเทวี(๑๕) ข้อสันนิษฐานตามกล่าวในโสตหนึ่งมีที่มาจากการตีความโคลงบทหนึ่งของโคลงเรื่อง มังทรารบเชียงใหม่ ที่ระบุว่า

ได้แล้วภิเษกท้าว เทวี
เป็นแม่มังทราศรี เร่งเรื้อง
เมืองมวลส่วยสินมี ตามแต่ เดิมเอ่
บ่ถอดถอนบั้นเบื้อง ว่องไว้วางมวล(๑๖)

ซึ่งนักภาษาศาสตร์ อาทิ ดร.ประเสริฐ ณ นคร และนายสิงฆะ วรรณสัย ถอดความว่า

"แล้วอภิเษกมหาเทวี (พระนางวิสุทธิเทวี-ผู้เขียน) ผู้เป็นแม่มังทรา (ซึ่งผู้แปลเข้าใจว่าคือเจ้าเชียงใหม่ คนถัดไปคือ นรตรามังช่อ หรือนรธาเมงสอ เจ้าเมืองสาวัตถี โอรสบุเรงนอง) ขึ้นเสวยราชย์เหมือนเดิม ให้รวบรวมสินส่วยส่งเหมือนแต่ก่อน ไม่ทรงถอดถอนออก แต่มอบอำนาจให้ปกครองเมืองทั้งสิ้น"(๑๗)

คำว่า มังทรา นี้โดยรากศัพท์น่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า เมงตะยา (Mintaya) ซึ่งมีความหมายตรงตามตัวว่า ธรรมราชา คำนี้เป็นสมัญญานาม ใช้ระบุถึงหรือกล่าวนำหน้าพระนามกษัตริย์พม่าโดยทั่วไปเช่น เมงตะยาชเวที (Mintashwehti) ซึ่งหมายถึงพระมหาธรรมราชาฉัตรทอง(๑๘) อย่างไรก็ดีในงานวรรณกรรม มังทรารบเชียงใหม่นี้

๑๙
คำจารึกฐานพระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์ วัดชัยพระเกียรติ เป็นภาษาพม่า

ผู้ประพันธ์ใช้คำว่า มังทรา แทนตัวพระเจ้าแผ่นดิน อาทิเรียกพระเจ้าบุเรงนองว่า มังทรา(๑๙) หรือประกอบนามพระเจ้าแผ่นดิน อาทิ มังรายตรา(๒๐) หรือใช้เรียกผู้ครองเชียงใหม่ อาทิเรียกนรตรามังช่อว่า มังทรา(๒๑) ด้วยเหตุนี้จึงอาจเป็นได้ว่าคำว่า *"แม่มังทราศรี"* ในโคลงบทที่ ๑๒ อาจหมายถึง แม่ผู้เป็นเจ้าแผ่นดินก็ได้ ซึ่งย่อมหมายความว่าคำนี้มิได้หมายถึง แม่ของพระเจ้าแผ่นดินองค์ถัดไป ขณะเดียวกันก็อาจเป็นได้ว่า หมายถึงแม่ของเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ พระองค์ก่อนคือท้าวแม่กุ หรือพญาเมกุฏิ (พ.ศ. ๒๐๙๔-๒๑๐๗) ก็เป็นได้ ยิ่งไปกว่านั้นในโคลงบทที่ ๑๕ ซึ่งระบุถึงภูมิหลังความเป็นมาของนรตรามังช่อก็ไม่มีความตอนใดที่ระบุว่าพระองค์เป็นโอรสของ *"มหาอัครราชท้าวเทวี"* หรือพระนางวิสุทธิเทวีแต่ประการใด ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือไม่มีหลักฐานอื่นใดไม่ว่าจะเป็นตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พงศาวดาร เชียงใหม่ ฉบับภาษาพม่า (Zinme Yazawin) หรือพงศาวดารโยนกจะยืนยันในข้อเท็จจริงว่านรตรามังช่อ หรือนรธาเมงสอ หรือฟ้าสาวัด-ถีนรภามังค้อย หรือเจ้าเมงซานรธามังคุยผู้นี้เป็นโอรสของพระนางวิสุทธิเทวี(๒๒)

ในทางตรงกันข้ามหลักฐานข้างพม่าอาทิยาสะวินฉบับต่างๆมีมหายาสะวินเต๊ะ (Mahayazawinthet) เป็นปฐมยืนยันชัดเจนว่านรตรามังช่อ หรือนรธาเมงสอเจ้าเมืองเชียงใหม่นี้เป็นโอรสของมเหสีคนสำคัญของพระเจ้าบุเรงนอง อันแสดงว่ามิได้มีสายสัมพันธ์ใดเกี่ยวข้องกับพระนางวิสุทธิเทวี ส่วนพระนางวิสุทธิเทวีจะมีความสัมพันธ์ใดกับพระเจ้าบุเรงนองนั้นไม่มีหลักฐานปรากฏชัด(๒๓)

หลักฐานในพงศาวดารพม่าระบุชัดเจนว่าพระเจ้าบุเรงนองทรงมีมเหสีสำคัญหรือมเหสีใหญ่ ๓ องค์ด้วยกัน ได้แก่

๑) พระอัครมเหสี อตุลศรีมหาราชเทวี หรือมีนามเป็นที่รู้จักว่า ตะเกงจี มเหสีพระองค์นี้เป็นสมเด็จพระพี่นางของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ โอรสอันเกิดจากมเหสีพระองค์นี้คือผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าบุเรงนอง คือพระเจ้านันทบุเรง ซึ่งหลักฐานพม่านิยมเรียกว่า งาสุดายกา ซึ่งแปลว่าผู้อุปถัมภ์พระเจดีย์ทั้งห้า เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐออกพระนามพระองค์ได้ใกล้เคียงกับพระนามในภาษาพม่าคือเรียกพระองค์ว่า *"พระเจ้าหงษางาจีสยาง"*(๒๔)

๒) มเหสีจันทาเทวี ซึ่งเป็นพระธิดาพระเจ้าอังวะ

๓) มเหสีราชเทวี ซึ่งเป็นธิดาของสตุกามณี แห่งตีมเยง มีนามเดิมว่าเชงทเวละ พระนางให้กำเนิดโอรส ๑ พระองค์ นามว่านอรธาสอ ผู้ต่อมาภายหลังได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าเมือง เชียงใหม่ นอรธาสอมีพระอนุชาอีก ๑ องค์ ซึ่งต่อมาถูกส่งไปครองเมืองเมาะตะมะ(๒๕)

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ หลักฐานในพงศาวดารหรือยาสะวินของพม่ายังระบุชัดเจนว่ามเหสีราชเทวีได้สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. ๒๑๐๖ ก่อนปีที่พระเจ้าบุเรงนองจะสถาปนาพระนางวิสุทธิเทวีขึ้นครองนครเชียงใหม่ ๑ ปี(๒๖) ซึ่งเท่ากับเป็นการยืนยันว่ามารดาของนรตรามังช่อ หรือนรธาเมงสอเป็นบุคคลคนละคนกับพระนางวิสุทธิเทวี หากเป็นเช่นนั้นแล้วพระนางวิสุทธิเทวีน่าจะเป็นผู้ใด?

พระนางวิสุทธิเทวีจะเป็นผู้ใดก็แล้วแต่ หลักฐานที่แวดล้อมพระนางล้วนยืนยันว่าพระนางเป็นขัตติยนารีที่สำคัญยิ่ง และมีฐานันดรศักดิ์ที่สูงส่งในราชอาณาจักรล้านนา ถึงแม้ว่าในยุคสมัยของพระนางล้านนาจะต้องตกเป็น *"ขัณฑสีมา"*(๒๗) ของราชสำนักตองอูที่ครองหงสาวดีก็ตาม หลักฐานในโคลงมังทรารบเชียงใหม่ ระบุฐานันดรศักดิ์ของพระนางว่า *"มหาอัครราชท้าวเทวี"* ขณะที่พงศาวดารเชียงใหม่ฉบับภาษาพม่าเรียก พระนางมหาเทวี (Mahadevi) และพงศาวดารโยนกออกพระนามว่า

นางพระยาวิสุทธิราชเทวีทำให้เข้าใจได้ว่าพระนางวิสุทธิเทวีนี้น่าจะมีฐานันดรศักดิ์เป็นทั้งพระอัครมเหสี (มหาอัครราชท้าวเทวี) ของพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง หรือมิฉะนั้นก็มีฐานันดรศักดิ์เทียบที่พระราชมารดา (มหาเทวี) ของพระมหากษัตริย์

ในที่นี้ใคร่สันนิษฐานว่าพระนางวิสุทธิเทวีอาจมีฐานะเป็นพระราชมารดาของเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ คือ ท้าวแม่กุ หรือพญาเมกุฏิ(๒๘) ประการแรกนั้นสืบเนื่องจากพระนางถูกระบุถึงในฐานะมหาเทวี ซึ่งเป็นไปได้ว่าพระนางน่าจะมีตำแหน่งเป็นพระราชมารดากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ประการที่สองเมื่อพิจารณาถึงวัยของพระนางที่ครองล้านนาได้เพียง ๑๔ ปีก็สิ้นพระชนม์จนผู้แต่งโคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่ ระบุไว้ในโคลงบทที่ ๑๓ ว่า

มหาอัครราชท้าว เทวี
ย้อมหงอกกินบุรี ก่อมเถ้า

ซึ่งมีความหมายว่ามหาเทวีย่อมเสวยราชย์ในยามชราภาพ(๒๙) ประการที่สาม โคลงบทที่ ๑๒ ระบุว่าพระนางเป็นแม่ของมังทรา ซึ่งในที่นี้น่าจะหมายถึงเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ แต่หลักฐานข้างพม่ายืนยันแน่ชัดว่าพระนางมิได้เป็นมารดานรธาเมงสอ กษัตริย์เชียงใหม่พระองค์ใหม่ ก็ย่อมเป็นไปได้ว่าพระนางอาจจะเป็นพระมารดาของกษัตริย์เชียงใหม่พระองค์ก่อนคือท้าวแม่กุ ประกอบกับวัยของพระนางก็ควรแก่ผู้ที่จะเป็นมารดาได้ ประการที่สี่ การที่พระเจ้า บุเรงนองนำท้าวแม่กุกลับไปหงสาวดีราชธานี และสถาปนาพระนางวิสุทธิเทวีซึ่งเริ่มชราภาพ แล้วครองล้านนาก็เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าท้าวแม่กุถูกนำตัวไปในฐานะตัวประกัน ซึ่งโดยนัยนี้ ท้าวแม่กุต้องเป็นบุคคลที่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับผู้ครองแผ่นดินคนต่อไปทั้งนี้เพื่อให้เป็นหลักประกันว่าเจ้าแผ่นดินคนใหม่จะไม่คิดแข็งเมือง ด้วยนัยตามกล่าวนี้ท้าวแม่กุจึงอาจมีฐานะเป็นลูกของพระนางวิสุทธิเทวีได้ พม่าใช้กุศโลบายเดียวกันนี้กับอาณาจักรอยุธยา โดยนำทั้งพระโอรสและพระธิดาของกษัตริย์อยุธยาไปเป็นองค์ประกันยังกรุงหงสาวดี(๓๐)

นอกจากประเด็นสถานะความเป็นมารดาหรือมหาเทวีตามกล่าวข้างต้นแล้ว ประเด็นที่ตกค้างอีกประเด็นหนึ่งคือสถานะความเป็น *"ราชเทวี"* หรือมเหสี สรัสวดี อ๋องสกุล ได้สันนิษฐานว่า พระนางวิสุทธิเทวีนี้เดิมชื่อ พระตนคำ เป็นพระธิดาพระเมืองเกศเกล้า ซึ่งบุเรงนองพาไปหงสาวดีเพื่อเป็นตัวประกันและเรียนรู้วัฒนธรรมพม่า ซึ่งย่อมหมายถึงพระนางได้ตกเป็นมเหสีของบุเรงนองไปโดยปริยาย(๓๑) อย่างไรก็ดีเมื่อผู้เขียนได้ตรวจสอบทำเนียบมเหสีของบุเรงนองตามมีระบุในพงศาวดารพม่าโดยละเอียดแล้วไม่ปรากฏว่ามีราชธิดา เจ้านางหรือขัตติยนารีที่ออกพระนามวิสุทธิเทวี หรือพระตนคำเป็นมเหสีของพระเจ้าบุเรงนอง

กล่าวได้ว่าทำเนียบนามมเหสีบุเรงนองตามมีในพงศาวดารพม่าแยกออกได้เป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกคือเหล่า มีพะยาจี (Miphayagyi) หรือมเหสีใหญ่ซึ่งมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ๓ พระองค์ดังได้แสดงไว้แล้ว กลุ่มที่สองคือ มีพะยาเง (Miphayange) หรือมเหสีเล็ก หรือบาทบริจาริกา (โกโล๊ะตอ/Koulouto) ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายนาง แต่พงศาวดารพม่าหรือยาสะวินขึ้นทำเนียบระบุนามไว้เพียงผู้ที่ให้กำเนิดพระโอรสหรือพระธิดากับพระเจ้าบุเรงนองซึ่งมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ๔๒ นาง ซึ่งในจำนวนนี้มีไม่น้อยที่เป็นพระราชธิดาหรือพระราชนัดดาของเจ้าประเทศราชต่างแดน อาทิ พระนางสุธรรมโยงอโยงโยง (Yon Ayonyon) จากล้านช้าง พระนางเคง อองคาน (Khin Aung Khan) พระธิดานรบดีเจ้าเมืองนาย พระนางเกงมยะซาน (Khin Myat San) พระธิดาเจ้าเมืองฆ้อง พระนัดดาเจ้าเมืองยองห้วย ราชธิดาพระเจ้าเซงโยง

(Zinyon) ราชธิดาพระเจ้าโคง (Gon) ราชธิดาพระเจ้าอาจอ (A Kyaw) อะเมี้ยวโยง (A Myo Yong- นางผู้เชื่อมั่นในเผ่าพันธุ์แห่งตน-ผู้เขียน) ผู้เป็นพระพี่นางในพระนริศกษัตริย์โยธยา และในจำนวนทั้ง ๔๒ พระนางที่ได้ขึ้นทำเนียบนี้ ได้ปรากฏ *"นางผู้เป็นชาวเชียงใหม่ (Zimme) นามว่าเคงเก้า (Khin Kank) ซึ่งให้กำเนิดพระธิดากับพระเจ้าบุเรงนองนางหนึ่งนามว่า ราชมิตร"*(๓๒)

อาจเป็นได้ว่าพระนางเคงเก้าเป็นหนึ่งในขัตติยนารีของเชียงใหม่ ที่ตกเป็นองค์ประกันอยู่ในราชสำนักพม่าที่พระนางมีนามปรากฏในทำเนียบมเหสีเล็กก็ด้วยพระนางให้กำเนิดพระธิดากับบุเรงนอง ส่วนประเด็นที่ว่าพระนางจะเป็นบุคคลเดียวกันกับพระตนคำหรือไม่ และพระตนคำจะเป็นบุคคลเดียวกับพระวิสุทธิเทวีหรือไม่ หรือพระนางเคงเก้านี้จะเป็นคนเดียวกับพระวิสุทธิเทวีหรือไม่ หรือพระวิสุทธิเทวีจะเป็นใครก็ตามแต่เป็นหนึ่งในมเหสีของบุเรงนองหรือไม่นั้น เห็นจะต้องทิ้งให้เป็นปมปริศนากับผู้เชี่ยวชาญด้านล้านนาศึกษาให้ค้นคว้ากันต่อไป

พระวิสุทธิเทวี - ประเทศกษัตรียา

การขยายอิทธิพลทางการเมืองและการทหารของกษัตริย์ตองอู ยุคต้นอันมีกรุงหงสาวดีเป็นราชธานีนั้นได้นำความเปลี่ยนแปลงสำคัญมาสู่การเมืองว่าด้วยการสืบราชสมบัติของกษัตริย์ล้านนา เห็นได้ว่าก่อนที่ล้านนาจะตกเป็นประเทศราชของพม่านั้น กลุ่มผู้มีบทบาทสับเปลี่ยนและแต่งตั้งกษัตริย์ รวมถึงที่มีบทบาทในการค้ำจุนราชบัลลังก์นั้นจะเป็นกลุ่มอำนาจภายในท้องถิ่น ซึ่งกินอาณาบริเวณจากลุ่มสาละวินตอนบนถึงลุ่มน้ำโขง ผู้มีบทบาทในการถอดถอน แต่งตั้ง และพิทักษ์รักษากษัตริย์และราชบัลลังก์จะมีทั้งเหล่าเจ้านาย ขุนนาง และขัตติยนารี อาทิ ผู้รั้งตำแหน่งราชเทวี และมหาเทวี บ่อยครั้งที่ผู้ขึ้นเป็นกษัตริย์จำต้องพยายามประสานประโยชน์ของกลุ่มอำนาจหลายกลุ่มให้ลงตัว ทั้งนี้เพราะกลุ่มอำนาจทั้งหลายอาจเป็นได้ทั้งฐานค้ำจุนราชบัลลังก์และฐานท้าทายอำนาจราชบัลลังก์ ภายใต้สภาวะการทางการเมืองตามกล่าวนี้จะเห็นว่า ขัตติยนารีนั้นจะมีบทบาทหรือครอง **"พื้นที่ทางอำนาจ"** อยู่เบื้องหลังราชบัลลังก์มากกว่าจะสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์โดยตรง

กล่าวได้ว่าภายหลังจากที่ล้านนา โดยเฉพาะเชียงใหม่ต้องตกเป็นประเทศราชของพม่า ดุลย์อำนาจอันสัมพันธ์กับการเมืองว่าด้วยการสืบราชสมบัติก็ได้เปลี่ยนไปอย่างน้อยก็ในช่วงที่พระวิสุทธิเทวีเสวยราชย์ กล่าวคือกลุ่มอำนาจภายในท้องถิ่นได้สูญเสียอำนาจการแต่งตั้งและโค่นล้มกษัตริย์ลง ขณะที่กลุ่มอำนาจใหม่ที่มีบทบาทแทนที่คือราชสำนักหงสาวดี เห็นได้ว่าภายหลังจากที่เชียงใหม่ได้ตกเป็นประเทศราชในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ ในรัชกาลท้าวแม่กุ ราชสำนักหงสาวดีได้เข้ามามีบทบาทในการเมืองสืบราชสมบัติล้านนาหลายครั้ง เริ่มจากการสถาปนาท้าวแม่กุกษัตริย์ผู้ยอมสิโรราบไว้ในราชบัลลังก์ตามเดิม ตามความในพงศาวดาร พม่าที่ระบุว่า

> *"ครั้นจุลศักราช ๙๒๐ (พ.ศ. ๒๑๐๑) พระองค์ก็มีไชยชนะประเทศน้อยใหญ่สิ้น คือประเทศเงี้ยว (ไทยใหญ่หรือฉาน) ประเทศลาวญวน (ที่จริงควรเป็นยวนหรือโยนก) เชียงใหม่ แต่เมืองเชียงใหม่นั้นมิได้รบพุ่ง เจ้าเชียงใหม่ (ท้าวแม่กุหรือพญาเมกุฏิ) เข้ายอมสวามิภักดิ์ เมื่อพระองค์สมพระราชประสงค์เชียงใหม่แล้ว ให้เจ้าเชียงใหม่ครองเชียงใหม่ตามเดิม"*(๓๓)

ต่อมาปรากฏว่าเหล่าเจ้านายขุนนางเชียงใหม่แสดงอาการมิยอมอ่อนน้อมต่อท้าวแม่กุ เป็นเหตุ

ให้พระเจ้าบุเรงนองมีราชสารให้ข้าหลวงถือมาบังคับให้เจ้านายขุนนางน้อมนำเคารพเจ้าเชียงใหม่สืบไป ดังความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ที่ระบุว่า

> *"ลูนนั้นมา ท้าวพระยาเจ้าขุนทั้งหลายฝูงอยู่พ่ำเริญพระเป็นเจ้าเมืองพิงค์เชียงใหม่ บไหว้นพครบยำแก่พระเป็นเจ้าตนเป็นเจ้า พระเจ้าฟ้ามังทรา (บุเรงนอง-ผู้เขียน) จึงให้อภินท ๑ ลูนเครือช้อง ๑ (Aphintha และ Luk Khrua Khrong) ถือลายเจ้าฟ้าพระยามังทรามาหื้อท้าวพระยาขุนนางไหว้กราบพระเป็นเจ้าตนเป็นพระนั้นแลฯ"*(๓๔)

ครั้นต่อมาท้าวแม่กุคิดแข็งข้อต่อบุเรงนอง ไม่ยอมส่งกำลังไปช่วยรบอยุธยาในคราวสงครามช้างเผือก พ.ศ. ๒๑๐๖ เป็นเหตุให้พระเจ้าบุเรงนองถอดถอนท้าวแม่กุออกจากราชบัลลังก์ล้านนา และนำกลับไปยังกรุงหงสาวดี พระราชทานตำหนักขาวให้ประทับดังความในยาสะวินฉบับหอแก้วที่ว่าในปี พ.ศ. ๒๑๑๐

> *"ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานตำหนักให้กับนะระปะติเจ้าเมืองแพร่ ๑ อะวะนะระปะติจีสู ๑ (นะระปะติสีตู) พระสังข์เจ้าเมืองเชียงใหม่ ๑ (ที่ถูกต้องเป็นพระตานซึ่งอาจเป็นได้ว่าเพี้ยนมาจากนาม "เจ้าขนานแม่กุ" - ผู้เขียน) พระสาธิราชพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา (พระเธียรราชา) แล้วพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอันมาก"*(๓๕)

ขณะเดียวกันก็ปรากฏหลักฐานในตำนานพงศาวดารท้องถิ่น มีตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เป็นอาทิว่า เมื่อพระเจ้าบุเรงนองทรงปลดท้าวแม่กุลงจากราชบัลลังก์แล้วก็สถาปนา พระวิสุทธิเทวี (นางวิสุทธเทวี) ขึ้นกินเมืองแทน ครั้นต่อมาภายหลังเมื่อพระวิสุทธิเทวีสิ้นพระชนม์ก็สถาปนาพระโอรสของพระองค์เอง คือ นรธาเมงสอ ซึ่งมิได้มีเชื้อสายสืบมาในวงศ์พระยาเมงราย (เจ้าพระมังราย) ขึ้นเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ นับว่าขัดต่อธรรมเนียมนิยมที่มีสืบมาในการเมืองล้านนาช้านาน กล่าวได้ว่าการแทรกแซงการเมืองของการสืบราชสมบัติของพม่านับแต่ปี พ.ศ. ๒๑๐๑ เป็นต้นมาได้เปิดช่องทางให้ ขัตติยนารี เยี่ยงพระนางวิสุทธิเทวีได้ขึ้นครองราชย์เทียบที่กษัตริย์ที่เป็นบุรุษได้อย่างสืบเนื่องมั่นคง ซึ่งไม่เคยมีปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์การเมืองล้านนานับตั้งแต่พระเจ้าเมงรายสถาปนาวงศ์ขึ้น ขณะที่เสถียรภาพทางการเมืองของพระนางก็มิได้ผูกติดกับการรักษาไว้ซึ่งดุลย์อำนาจภายใน เช่น บุรพกษัตริย์ล้านนาทำสืบกันมาแต่ขึ้นอยู่กับการสนองตอบต่อนโยบายของราชสำนักหงสาวดีบนพื้นฐานของการแสดงออกซึ่งความจงรักภักดีอย่างสืบเนื่องและเปิดเผย เช่น การส่งส่วยและบรรณาการเป็นประจำทุกปีมิได้ขาด หรือการส่งกำลังช่วยราชการสงครามเมื่อจำเป็น ปัญหาที่ชวนให้คิดตามมาคือภายใต้สถานะความเป็นประเทศราชของอาณาจักรหงสาวดีนี้ พระวิสุทธิเทวีจะมีอำนาจในทางการเมืองการปกครองจริงแท้เพียงใด

อำนาจทางการเมืองของพระวิสุทธิเทวี ในร่มบารมีหงสาประเทศ

การจะเข้าใจระดับอำนาจทางการเมืองของพระวิสุทธิเทวีว่าจะมีมากน้อยประการใด ภายใต้เงื่อนไขที่แผ่นดินล้านนาต้องตกเป็นประเทศราชพม่าหงสาวดีนั้นจำเป็นต้องทำความเข้าใจในเงื่อนไข

อันเป็นฐานรากของการเมืองพม่าในยุคตองอูตอนต้นเสียก่อน กล่าวได้ว่าราชอาณาจักรพม่าในยุคตองอูตอนต้น (First Toungu Period, พ.ศ. ๒๐๗๔-๒๑๔๒) นั้น(๓๖) เป็นราชอาณาจักรที่มีความยิ่งใหญ่ไพศาล เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์ที่ปกครองในระยะแรก สามารถขยายปริมณฑลแห่งอำนาจออกไปยังบ้านเมืองด้านเหนือและตะวันตกได้อย่างกว้างขวาง ขอบเขตปริมณฑลทางอำนาจของพระเจ้าบุเรงนอง มีปรากฏสะท้อนให้เห็นจากการที่พระองค์ได้ประมวลรวมชื่อเหล่าเมืองประเทศราชมาตั้งเป็นชื่อประตูเมืองหงสาวดีที่พระองค์โปรดให้สร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๑๐๙ ซึ่งประกอบด้วยประตูตะนาวศรี อยุธยา เมาะตะมะ ปะคาน พะสิม แปร อังวะ ตองอู ล้านช้าง ตะละ เชียงใหม่ โองบอง โมเยง โมกอง ทวาย กะเล (อยู่ในรัฐชิน) เมืองนาย ยองห้วย ตายาวดี และแสนหวี(๓๗)

กระนั้น ความยิ่งใหญ่อลังการเป็นแต่ภาพที่ปรากฏให้เห็นเพียงภายนอก ลึกลงไปในโครงสร้างทางการเมืองของราชอาณาจักรพม่ายุคตองอูตอนต้น นับย้อนไปได้ถึงสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ คือความเปราะบางทางอำนาจที่พร้อมจะแตกสลายลงเป็นเสี่ยง หากพระมหากษัตริย์ที่ครองแผ่นดินอยู่เกิดมีอันเป็นไป เห็นได้ว่าภายหลังจากที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ (Mintayashweti หรือ Tabinshweti พ.ศ. ๒๐๗๔-๒๐๙๓) ผู้สถาปนาราชวงศ์ตองอู ณ กรุงหงสาวดีราชธานีมอญเดิม ถูกน้องชายของสมิงสอตุด (Tamin Taw) ซึ่งเป็นพนักงานเชิญพระแสงลอบปลงพระชนม์ ณ วันพุธ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ศักราช ๙๑๒ (วันพุธที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๐๙๓) แล้วนั้น(๓๘) ราชอาณาจักรของพระองค์ซึ่งทรงใช้เวลาปลุกปล้ำมาไม่ต่ำกว่า ๑๗ ปี ได้สลายลงเพียงชั่วข้ามคืน มานนานมหายาสะเวงดอจี หรือพงศาวดารฉบับหอแก้ว บรรยายสภาพความแตกแยกในครั้งนั้นไว้ว่า

"ข้างสีหตู น้องชายบุเรงนอง (ซึ่งขณะนั้นรักษาเมืองหงสาวดีอยู่ - ผู้เขียน) ก็ระดมช้างม้าทั้งสิ้นอันมีในกรุงหงสาวดี ทั้งเรียกเอาเหล่าอำมาตย์ที่ประสงค์จะติดตาม รีบเร่งไปยังเมืองตองอู ครั้นลุถึงตองอูแล้วก็จัดแต่งค่ายคูประตูหอรบเป็นมั่นคง สถาปนาพระนามใหม่ว่าเมงกอง (แปลว่ายอดกษัตริย์ - ผู้เขียน) แต่นั้นก็ตั้งตนเป็นอิสระ ข้างสมิงสอตุดก็สถาปนาพระนามว่าสมิงจักรวอ (สมิงจักรวาล) แล้วยั้งอยู่ยังเมืองสะโตงราวครึ่งเดือน ต่อมาภายหลังล่วงรู้ว่าสีหตูขึ้นไปเมืองตองอูแล้ว จึงมายังหงสาวดี แล้วสถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระเจ้าหงสาวดีข้างตะโดธรรมราชา (ผู้นี้เป็นหนึ่งในราชครูของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ - ผู้เขียน) เจ้าเมืองแปร ก็เถลิงพระนามใหม่ว่า ตะโดตู แล้วตั้งตนเป็นอิสระอยู่ยังเมืองแปร บ้านเมือง อีกมากหลายต่างตั้งตนเป็นอิสระ อันมีเมืองมะริด มเยเท สตุ สเลง บองเลง เลกาย ปะกานเง สเลง พุกาม งตเย้า ดุยเวงตาย เจ้าบ่านตอง ตองดเวง กระทั่งแว่นแคว้นตะเลงทั้งสามก็แตกลงเป็นก๊กเป็นเหล่าสิ้น"(๓๙)

ปัญหาในลักษณะเดียวกันนี้มีปรากฏให้เห็นเช่นกัน เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าบุเรงนอง ด้วยปรากฏหลักฐานว่า ภายหลังจากที่พระเจ้านันทบุเรงขึ้นเสวยราชย์ไม่ถึง ๒ ปี ตะโดเมงสอพระเจ้าน้าผู้ครองกรุงอังวะก็คิดแข็งข้อ ทั้งชักชวนเจ้าฟ้าไทยใหญ่หลายพระองค์เข้าร่วมเป็นกบฏต่อพระเจ้ากรุงหงสาวดีด้วย(๔๐) ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรก็ทรงฉวยโอกาสนำกำลังทัพอยุธยา ซึ่งถูกเกณฑ์ให้มาช่วยศึกอังวะ จู่เข้าชิงหงสาวดี (พ.ศ. ๒๑๗๕)(๔๑) อันเป็นต้นเค้าให้พระเจ้านันทบุเรงต้องหันมาเปิดศึกกับอยุธยาอย่างต่อเนื่อง จนเป็นเหตุให้ราชอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ แต่เปราะบาง ซึ่งพระเจ้าบุเรงนองทรงสถาปนาขึ้น ต้องมีอันล่มสลายลงในที่สุด

ถึงแม้จะมีหลักฐานปรากฏว่าราชอาณาจักรพม่า ได้สถาปนาความยิ่งใหญ่ขึ้นเหนือลุ่มอิระวดี นับย้อนไปได้ถึงรัชกาลพระเจ้าอโนรธา (Anawrahta, พ.ศ. ๑๕๘๗-๑๖๒๐) และพระเจ้าจานสิตา

(Kyanzittha, พ.ศ. ๑๖๒๗-๑๖๕๕) แห่งราชอาณาจักรพุกาม แต่พัฒนาการของราชอาณาจักรพม่านั้นมิได้มีความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะประเด็นการสืบทอดของศูนย์อำนาจทางการเมือง อันได้แก่เมืองราชธานี เห็นได้ว่าภายหลังการล่มสลายของราชอาณาจักรพุกาม (พ.ศ. ๑๘๓๐) จะด้วยเหตุปัจจัยจากภายในหรือภายนอกก็ตามที่(๔๒) ราชอาณาจักรพม่าก็ล่มสลายลง และแตกแยกเป็นหลายหัวเมืองกลุ่มเหล่า ไม่ว่าจะเป็นสะกาย (Sagaing) เปียงยา (Pinya) และอังวะ (Ava) ทั้งนี้ยังไม่รวมการรุกรานและยึดครองของฉานหรือไทยใหญ่ (พ.ศ. ๑๘๓๐-๒๐๗๔) อีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง(๔๓)

ราชวงศ์ตองอูของพระเจ้าตะเบงชเวตี้และบุเรงนอง ซึ่งสืบสายมาจากพระเจ้าเมงจีโย (Minkyinyo) หรือที่รู้จักในสังคมวัฒนธรรมไทยว่าพระเจ้ามหาสิริชัยสุระ (พ.ศ. ๒๐๒๙-๒๐๗๔) นั้น ได้สถาปนาอำนาจขึ้นในภายหลัง ณ เมืองตองอู ซึ่งตั้งแยกออกไปในลุ่มน้ำสะโตง หรือเซ๊ะโตง (Sittang)

ตองอู เป็นศูนย์อำนาจใหม่ซึ่งตั้งอยู่ในแดนที่มีขุนเขาล้อมรอบ นักวิชาการอังกฤษและพม่าสมัยหลัง ถือว่าเมืองนี้เป็นเพียงเมืองหลบภัยของชนชาติพม่า(๔๔) หาได้เป็นเมืองราชธานีมั่นคงสำคัญเช่นพุกามไม่ ทั้งพระเจ้าเมงจีโยเองก็ทรงเป็นผู้นำรุ่นใหม่ ที่ได้สถาปนาตนเองขึ้นในช่วงที่บ้านเมืองแตกแยกออกเป็นก๊กเป็นเหล่า เงื่อนไขดังกล่าวทำให้ราชอาณาจักรพม่า ขาดปัจจัยเกื้อหนุนในการสถาปนาระบบการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะการ จัดสรรและควบคุมกำลัง ผ่านระบบราชการที่รวมศูนย์อำนาจไว้ ณ ที่ใดที่หนึ่งอย่างต่อเนื่อง

ลักษณะดังกล่าวนี้ต่างจากราชอาณาจักรสยาม อันมีกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งมีพัฒนาการที่ต่อเนื่องมั่นคงกว่าราชอาณาจักรหงสาวดีภายใต้การนำของราชวงศ์ตองอู ซึ่งถึงแม้จะเติบโตเร็ว แต่ก็มีช่วงพัฒนาการที่สั้นมาก คือไม่เกิน ๓ ช่วงรัชกาล หรือ ๘๓ ปี (เป็นอย่างมาก) หากจะนับจากปีการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าเมงจีโย ถึงปีการเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๑๒ สภาพอันขาดปัจจัยที่เอื้อในราชอาณาจักรพม่าโดยเฉพาะในช่วง สมัยราชวงศ์ตองอูยุคต้น ได้พัฒนาโครงสร้างทางการเมืองผ่านระบบราชการเช่นอยุธยา ทำให้ราชสำนักตองอูยุคตะเบงชเวตี้และบุเรงนอง ซึ่งขยายอำนาจอย่างรีบเร่งทุกทิศทางเหมือนลูกโป่งที่ถูกอัดลมให้พองโตโดยพลันนั้น ขาดโครงสร้างทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพในการควบคุมจัดการรองรับ(๔๕) เป็นเหตุให้ต้องหันไปพึ่งพิงระบบการสร้าง *"ความจงรักภักดีส่วนตัว"* (personal loyalty) เพียงประการเดียว กล่าวคือการเมืองภายในราชอาณาจักรพม่ายุคพระเจ้าตะเบงชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนอง ยังคงยึดติดอยู่กับนโยบายการสร้างเครือข่ายพันธมิตรมากกว่าจะมุ่งทำลายบ้านเมืองของคู่สงครามให้สิ้นซาก เช่น ผู้ปกครองพม่ายุคคองบอง (Konbaung) นโยบายดังกล่าววางอยู่บนพื้นฐานความจำเป็นของรัฐตองอูยุคต้นมากกว่าจะยึดโยงกับกุศโลบายและความพึงใจของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ เงื่อนไขตามกล่าวส่งผลให้ราชสำนักหงสาวดีค่อนข้างจะ *"ประคบประหงม"* และพร้อมใจจะถ่ายโอนอำนาจที่ยึดได้คืนให้กับเจ้าท้องถิ่น

ตราบเท่าที่เจ้าท้องถิ่นหรือเจ้าประเทศราชพร้อมจะยินดีรักษาเครือข่ายพันธมิตรกับเจ้าพม่าที่หงสาวดีโดยยอมรับสถานะความเป็น *"ราชาเหนือราชาทั้งหลาย"* ของพระองค์

กล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าราชอาณาจักรตองอูยุคต้นนั้นเกาะเกี่ยวแนบแน่นกับเครือข่ายพันธมิตร ซึ่งในภาคปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์ผู้ครองหงสาวดีจะไม่เข้าไปแทรกแซงกิจการภายในยกเว้นเสียแต่ว่าเกิดภาวะจำเป็นเช่นราชการงานศึก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดการแข็งข้อจากเครือข่ายพันธมิตร เพราะหากการแข็งข้อแผ่ขยายลุกลาม อาณาจักรตองอูก็จะถึงแก่การล่มสลาย ด้วยเหตุนี้

กษัตริย์ผู้ครองหงสาวดีจึงไม่ยอมเพิกเฉยกับพันธมิตรที่ท้าทายอำนาจของพระองค์ และจะรีบจัดการเยียวยาแก้ไข ซึ่งหากชัยชนะตกเป็นของฝ่ายกษัตริย์หงสาวดีก็จะมีปฏิบัติการการปรับเปลี่ยนผู้นำของบ้านเมืองที่แข็งข้อโดยจะเลือกจากประดาเจ้านายในพื้นที่ที่จงรักภักดีต่อราชสำนักหงสาวดี ดังเห็นได้จากการสถาปนาพระมหาธรรมราชาขึ้นครองอยุธยาแทนพระมหินทร์ และสถาปนาพระวิสุทธิเทวีขึ้นครองเชียงใหม่แทนท้าวแม่กุ

เงื่อนไขความจำเป็นและความเปราะบางทางการเมืองของรัฐตองอู ตามอรรถธิบายมาส่งผลต่อการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่มุ่งคงสภาพเครือข่ายสัมพันธมิตรให้มั่นคงถาวร ซึ่งส่งผลต่อการสนับสนุน พิทักษ์ ค้ำจุน และยกย่องผู้ที่ยอมตนเป็นพันธมิตร ขณะเดียวกันก็สร้างเงื่อนไขการควบคุมความจงรักภักดีด้วยระบบตัวประกัน ระบบดังกล่าวนี้ถูกนำมาปฏิบัติกับกลุ่มบ้านเมืองในลุ่มน้ำอิรวดีและสะโตงในเครือข่ายพระบรมวงศานุวงศ์ก่อน สืบต่อมาภายหลังเมื่ออาณาจักรขยายปริมณฑลแห่งอำนาจออกไปเกินลุ่มน้ำอิรวดีตอนล่างสู่แผ่นดินฉาน ล้านนา อยุธยา และล้านช้าง อย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง ระบบเดียวกันนี้ก็ได้ถูกนำมาปรับใช้กับเหล่าหัวเมืองประเทศราชด้วย

กล่าวได้ว่าพระนางวิสุทธิเทวีนั้นเข้าใจธรรมชาติทางการเมืองดังกล่าวมาข้างต้นอย่างแจ่มชัดจึงสามารถครองแผ่นดินภายใต้การยอมรับและสนับสนุนของราชสำนักบุเรงนองมาได้ต่อเนื่องยาวนานตลอดรัชกาล ต่างกับท้าวแม่กุ พระมหาจักรพรรดิ และพระมหินทร์ มีหลักฐานปรากฏชัดว่าพระนางวิสุทธิเทวีได้จัดทัพล้านนาไปช่วยพม่าทำศึกโดยเฉพาะในคราวสงครามตีกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๑๑๒ หลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า

> *"พลพระเจ้าหงสาวดียกมาครั้งนั้น คือพลพม่ามอญในหงสาวดี อังวะ ตองอู เมืองปรวนและเมืองประแสนิว เมืองกอง เมืองมิต เมืองตะละ เมืองหน่าย เมืองอุมวง เมืองสะพัวบัวแส และเมืองสรอบ เมืองไทยใหญ่ อนึ่งทัพเชียงใหม่นั้น พระเจ้าเชียงใหม่ประชวร จึงแต่งให้พระแสนหลวงพิงชัย เป็นนายกองถือพลลาวเชียงใหม่ทั้งปวงมาด้วย พระเจ้าหงสาวดีเป็นทัพหนึ่ง"*(๔๖)

เป็นไปได้ว่าผลจากการที่พระนางวิสุทธิเทวีทรงยึดมั่นในความจงรักภักดีต่อพระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งสอดประสานกับนโยบายของผู้ปกครองพม่าที่มุ่งประคับประคองมิตรภาพระหว่างหงสาวดีกับล้านนาให้ยั่งยืน พม่าจึงไม่เพียงไม่แทรกแซงปรับเปลี่ยนจารีตท้องถิ่น แต่ยังศึกษาและปกปักษ์จารีตท้องถิ่นซึ่งส่งผลทางอ้อมต่อการคงไว้ซึ่งอำนาจของพระนางวิสุทธิเทวี(๔๗) ขณะเดียวกันยังปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าพระนางวิสุทธิเทวีปกครองเชียงใหม่โดยได้รับเกียรติจากแม่ทัพของพม่าและข้าหลวงชาวอังวะ-หงสาวดี ซึ่งถูกส่งมาประจำที่เชียงใหม่ ดังกรณีการหล่อพระพุทธรูปเมืองรายเจ้า ข้าหลวงพม่าได้เชิญพระนางเข้าร่วมทำบุญในฐานะ *"สมเด็จพระมหาเทวีเจ้า ผู้ทรงเป็นใหญ่ในนพบุรี"*(๔๘) เกียรติยศที่พระนางได้รับยังปรากฏร่องรอยให้เห็นในพงศาวดารโยนกที่ระบุว่าเมื่อ

> *"นางพระยาวิสุทธิราชเทวีผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ถึงพิราลัย พระยาแสนหลวงแต่งการศพทำเป็นพิมานบุษบก ตั้งบนหลังนกหัสดินทร์ขนาดใหญ่รองด้วยเลื่อนแม่สะดึง เชิญหีบพระศพขึ้นไว้ในบุษบกนั้น แล้วจูดชักไปด้วยแรงคชสาร เจาะพังกำแพงเมืองไปถึงทุ่งวัดโลก ก็กระทำฌาปนกิจถวายพระเพลิง ณ ที่นั้น เผาพร้อมทั้งรูปสัตว์และวิมารที่ทรงศพนั้นด้วย จึงเป็นธรรมเนียมลาวในการปลงศพเจ้าผู้ครองนครทำเช่นนี้สืบกันมา"*(๔๙)

พระนางวิสุทธิเทวีจะมีอำนาจทางการเมืองน้อยมากประการใดนั้น คงมิอาจประเมินจากความรู้สึกนึกคิดของปัจจุบันต่อสภาวะการต้องตกเป็นประเทศราชของเจ้าต่างด้าวท้าวต่างแดน ทั้งนี้

เนื่องจากอำนาจทางการเมืองดังกล่าวจะมีมากน้อยนั้นขึ้นกับเงื่อนไขของสถานการณ์และยุคสมัย อำนาจรัฐของพม่ายุคบุเรงนองกับ พม่ายุคยองยาน (Nyaungyan) และคองบองนั้นแตกต่างกัน ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อระดับการบริหารอำนาจอิสระแห่งตน (autonomy) ของเจ้าประเทศราชใน "ขัณฑสีมา" ของพม่า ถึงแม้ "พื้นที่แห่งอำนาจ" ของพระนางวิสุทธิเทวีจะมีจำกัดบ้าง แต่ก็ไม่อาจกล่าวว่าน้อยไปกว่ากษัตริย์ที่ครองแผ่นดินล้านนามานับแต่รัชกาลของพญาเกศเชษฐราช (พ.ศ. ๒๐๖๘-๒๐๘๑) ซึ่งเป็นยุคที่ขุนนางมีอำนาจโค่นล้มกษัตริย์ได้ อัจฉริยภาพของพระนางวิสุทธิเทวีเห็นจะอยู่ที่การที่พระนางเป็นผู้หยั่งรู้ซึ่งสถานการณ์ พระนางครองราชย์ในช่วงที่อำนาจของราชวงศ์ตองอูยุคต้นรุ่งโรจน์ที่สุด ซึ่งถึงแม้โครงสร้างทางอำนาจของราชวงศ์จะขาดซึ่งฐานรากที่มั่นคง แต่ก็ยังคงเสถียรภาพได้ด้วยอำนาจบารมีของพระเจ้าบุเรงนอง หรือพระเจ้าชนะสิบทิศ ซึ่งยากที่เจ้าแผ่นดินรัฐจารีตร่วมสมัยจะขันแข่งได้ พระนางวิสุทธิเทวีดำเนินนโยบายการปกครองอย่างระมัดระวัง รักษาประโยชน์ของอาณาประชาราษฎร์และพระศาสนาไม่ให้ต้องกระทบกระเทือน เลือกทางประนีประนอมแต่ก็รักษาพระอิสริยยศ อิสริยศักดิ์ไว้ได้อย่างสมบูรณ์จนสิ้นรัชกาลนับได้ว่าพระนางวิสุทธิเทวีเป็นขัตติยนารีล้านนาพระองค์แรกและพระองค์เดียวที่ครองแผ่นดินได้สืบเนื่องยาวนานในฐานะพระมหากษัตริย์เยี่ยงบุรุษเพศ

คำขอบคุณ

ผู้เขียนขอขอบคุณในความอนุเคราะห์ด้านข้อมูลและความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์จากอาจารย์สรัสวดี อ๋องสกุล ที่ได้ส่งบทความให้ผู้เขียนได้ศึกษาทำความเข้าใจในการเขียนงานนี้

เชิงอรรถ

๑ สรัสวดี อ๋องสกุล *"บทบาทขัตติยนารีล้านนาในสมัยโบราณ"*, ใน **ขัตติยานีศรีล้านนา.**

๒ เพิ่งอ้าง

๓ Trudy Jacobsen, **"Deviranu? Sovereignty in pre-colonial Combodia"**, paper presented at the Third International Convention of Asia Scholars, National University of Singapore, 19-22 August 2003, p. 2.

๔ A. Thomas Kirsch, *"Kinship, Genealogical Claims, and Societal Integration in Ancient Khmer Society : An Interpretation"* in C.D. Cowan and O.W. Wolters, **Southeast Asian History and Historiography,** essays presented to D.G.E. Hall (Cornell University Press, 1976), p. 194.

๕ Michael Freeman and Chaude Jacques, **Ancient Angkor** (Bangkok : Book River, 1999) pp. 136, 170.

๖ มาดแลนจิโต (Madeleine Giteau) แต่ง, ศาสตราจารย์ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล แปล, **ประวัติเมืองพระนครของขอม** (สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖) หน้า ๑๐๐, ๑๐๑; ดูเพิ่มเติม. G. Coedes, **Angkor an Introduction** (Oxford University Press, 1965)

๗ **Myanma swe zon Kyan, Vol. 11,** p. 352; ดูเพิ่มเติม **Taw Sein-Ko, Some Remarks on the Kalyani Inscriptions** (Bommbay,1894) pp. 1-4

๘ Sir Arthur P. Phayre, **History of Burma** (NewYork, 1969) pp. 83, 84 ; G.E. Harvey, **History of Burma** (London, 1967) pp. 166, 167, 368. R. Holliday, **The Talaings** (Rangoon, 1917) pp. 12, 130, 131.

๙ Than Tun, **"Historiography of Burma", Shiroku,** Kagoshima University, no. 9 (October, 1966) pp. 6, 7.

๑๐ สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิชย์, **ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย,** เอกสารวิจัยหมายเลข ๖ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (๒๕๒๓), บทที่ ๘.

๑๑ สรัสวดี อ๋องสกุล, *"บทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีจิรประภา"* ใน **ขัตติยานีศรีล้านนา.**

๑๒ เพิ่งอ้าง

๑๓ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๑, หน้า ๑๘

๑๔ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๑๑, หน้า ๔๗

๑๕ สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา** (กรุงเทพฯ อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๗) หน้า ๒๓๖, ๒๓๗; ภายหลังสรัสวดีได้เปลี่ยนความคิดใหม่ และเห็นว่านรธาสอมิได้เป็นเชื้อสายราชวงศ์มังรายดังที่เคยเข้าใจกัน, ดูผู้แต่งคนเดียวกัน, อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๑, หน้า ๖.

๑๖ ดร. ประเสริฐ ณ นคร, **"โคลงมังทราตีเชียงใหม่" ภาษาและหนังสือ,** ๓ : ๑ (๒๕๐๕) หน้า ๑๐๑; ดูเทียบเคียงกับ **โคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๒๒) หน้า ๑๑.

๑๗ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๑.

๑๘ **The Judson Burmese English Dictionary** (Rangoon, 1921) pp. 470, 739.

๑๙ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๑๖, หน้า ๑๐.

๒๐ เพิ่งอ้าง, หน้า ๘.

๒๑ เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๕.

๒๒ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** (โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔) หน้า ๗๙ ; David K. Wyatt and Aroonrut Wichienkeeo, tr, **The Chiang Mai Chronicle** (Silkworm Books, 1995) p. 122 ; Sithu Gamani Thingyan, **Zinme Yazawin** (Chronicle of Chiang Mai) (Universities Historical Research Centre 2003) pp. 32, 33; พระยาประชากิจกรจักร์, **พงศาวดารโยนก** (คลังวิทยา, ๒๕๑๖) หน้า ๔๐๓.

๒๓ **Mahayazawinthet vol. II** (Yamgon, 1998) p. 204.

๒๔ Saya Scin Lwin Lae, **Mintaya Shwe Htihnin Bayin Naung** (เรื่องพระเจ้าตะเบงชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนอง) (Rangoon : Modern Publishing House, 1968) p. 425.

๒๕ เพิ่งอ้าง, หน้า ๔๒๕.

๒๖ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๒๓.

๒๗ **"ศิลาจารึก วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ หลักที่ ๗๖" ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓** (โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘) หน้า ๒๑๑.

๒๘ เป็นทัศนะที่ได้จากการสนทนากับอาจารย์สรัสวดี อ๋องสกุล.

๒๙ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๑๖, หน้า ๑๑.

๓๐ สุเนตร ชุตินธรานนท์, **พระสุพรรณกัลยา จากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์** (มติชน, ๒๕๔๖) หน้า ๑๑๐-๑๑๖.

๓๑ สรัสวดี อ๋องสกุล, อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๑๕, หน้า ๒๓๖.

๓๒ **Hmannan Mahayazawindawgyi, vol. III** (Mandalay, 1955) p. 76.

๓๓ นายต่อ แปล, **มหาราชวงษ์ พงศาวดารพม่า,** (มติชน, ๒๕๔๕) หน้า ๖๗.

๓๔ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๒๒, หน้า ๗๘.

๓๕ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๓๓, หน้า ๑๐๓; ดูเทียบเคียง **Hmannan,** อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๓๒, หน้า ๔๐๐.

๓๖ Victor B. Lieberman, **Burmese Administrative Cycles : Anarchy and Conquest c.** 1580-1760 (New Jersey : Princeton University Press, 1984) pp. 15-46.

๓๗ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๓๒, หน้า ๓๙๕.

๓๘ **Myanmar Swe zon Kyan, vol. 4, p. 406.**

๓๙ **Hmannan Mahayazawindawgyi, vol. II** (1963) p. 266.

๔๐ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๓๒, หน้า ๗๗, ๗๘.

๔๑ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๒๓, หน้า ๒๑๔, ๒๑๕.

๔๒ Sunait Chutintaranond, Cakravartin : The Ideology of Traditional Warfare in Siam and Burma, 1548-1605, Ph.D. Dissertation, Department of History, Cornell University (1990) pp. 304, 305.

๔๓ Michael Aung Thwin, **Pagan : The Origins of Modern Burma** (Honolulu : University of Hawaii Press, 1985).

๔๔ G.E. Harvey, **History of Burma,** pp. 76-126.

๔๕ Ibid, p. 125.

๔๖ **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์** (จาด) (คลังวิทยา, ๒๕๐๗) หน้า ๙๖.

๔๗ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๑๕, หน้า ๒๒๙, ๒๓๐.

๔๘ อ้างแล้วในเอกสารอ้างอิงที่ ๑, หน้า ๑๙.

๔๙ **พงศาวดารโยนก**, หน้า ๔๐๒, ๔๐๓.

๑

ระบบเครือญาติกับการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรม กรณีการอภิเษกสมรสระหว่าง เจ้าหญิงยอดคำทิพย์ แห่งล้านนากับพระเจ้าโพธิสาลราชแห่งล้านช้าง

โยชิยูกิ มาซูฮารา

บทนำ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ ที่จะแสดงให้เห็นการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมโดยผ่านระบบเครือญาติ โดยมุ่งพิจารณาถึงการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์ ธิดาของพญาเกสเชษฐราช (พ.ศ. ๒๐๖๘-๘๑ และ ๒๐๘๖-๘๘) แห่งล้านนา กับพระเจ้าโพธิสาลราช (พ.ศ. ๒๐๖๓-๙๑) แห่งล้านช้าง เป็นกรณีศึกษา นักประวัติศาสตร์หลายท่าน มักจะใช้ความคิดอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า *"ระบบเครือญาติ"* ในการอธิบายโครงสร้างทางการเมืองของบรรดารัฐโบราณในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวคือ การปกครองของรัฐเหล่านั้น จำเป็นต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของ *"ระบบราชการ"* อันเป็นปึกแผ่นมั่นคง อย่างที่เห็นในบรรดาประเทศสมัยปัจจุบัน ระบบเครือญาตินี้ประกอบด้วยรูปแบบสองอย่าง คือ

(๑) กษัตริย์ส่ง บุตรชาย อนุชา และญาติ ซึ่งพระองค์ให้ความไว้วางใจ ไปปกครองเมืองสำคัญๆ ในท้องถิ่น กษัตริย์กับเจ้าเมืองต่างๆ จึงมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ที่สืบสายโลหิตเดียวกัน ในกรณีล้านนา พญามังรายส่งโอรส คือ ขุนคราม (พญาไชยสงคราม ในสมัยต่อมา) ไปครองเมืองเชียงราย และส่งขุนเครือไปครองเมืองพร้าว พญาสามฝั่งแกนส่งโอรสทั้งสิบองค์ไปครองเมืองตามที่ต่างๆ เช่น ท้าวลก (พระเจ้าติโลกราช ในสมัยต่อมา) ครองเมืองพร้าว ท้าวเจ็ด ครองเมืองเชียงราย ท้าวสิบ ครองเมืองฝาง เป็นต้น(๑)

(๒) กษัตริย์ยังอภิเษกสมรสกับธิดาของเจ้าเมืองต่างๆ ในท้องถิ่น หรือธิดาของกษัตริย์รัฐใกล้เคียง เพื่อสร้างความสัมพันธ์ไมตรีกับอำนาจดังกล่าว ดังตัวอย่าง พญามังรายอภิเษกสมรสกับนางปายโค ธิดาของเจ้าเมืองหงสาวดี พญาแสนเมืองมาอภิเษกสมรสกับธิดาของเจ้าเมืองในเขตสิบสองพันนา

ซึ่งพระนางได้ให้กำเนิดพญาสามฝั่งแกน เป็นต้น(๒) กรณีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์กับพระเจ้าโพธิสาลราช ที่จะพิจารณาในบทความนี้ ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งในรูปแบบนี้

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ระบบเครือญาติมีบทบาทอันสำคัญทางการเมือง ที่ทำให้ผู้ปกครองของบรรดารัฐโบราณ สามารถขยายและรักษาอำนาจของตนไว้ในภูมิภาค เจ้าเมืองที่สืบเชื้อสายจากราชสกุล คงจะยอมตามอำนาจการปกครองของกษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ บรรดากษัตริย์ที่ได้สร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติโดยการอภิเษกสมรสใหม่ ก็จะพยายามหลีกเลี่ยงการขัดแย้งกันทางการเมืองระหว่างทั้งสองฝ่าย ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่ว่าจะใช้รูปแบบใดของระบบเครือญาติก็ตาม กษัตริย์แต่ละองค์ย่อมมีเจตนารมณ์ทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่งตามสภาพแวดล้อมในแต่ละสมัย จากการศึกษาในเบื้องต้น พบว่านอกจากบทบาททางการเมืองแล้ว ระบบดังกล่าวยังมีประโยชน์ไม่น้อยในการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรม จากศูนย์กลางไปสู่ท้องถิ่น หรือจากรัฐแห่งหนึ่งไปสู่รัฐอีกแห่งหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเครือญาติกับการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมนั้น อาจจะเป็นประเด็นหนึ่งที่ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากนักประวัติศาสตร์เท่าไรนัก แต่เราไม่ควรลืมไปว่าในสมัยก่อน *"ผู้สร้างสรรค์"* หรือ *"ผู้สืบทอด"* ของศิลปวัฒนธรรม เช่น พระสงฆ์ นักปราชญ์ ช่างศิลป เป็นต้น อยู่ภายใต้อุปถัมภ์ของสถาบันกษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ การโยกย้ายของสมาชิกราชวงศานุวงศ์ ซึ่งมักจะติดตามด้วย พระสงฆ์ นักปราชญ์ และช่างศิลปด้านต่างๆ เป็นจำนวนมากนั้น จึงย่อมมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมไปสู่เมืองหรือรัฐอื่นๆ

ในการศึกษาครั้งนี้ เราจะพิจารณาถึงการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมจากล้านนาไปสู่ล้านช้าง โดยมีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์กับพระเจ้าโพธิสาลราชเป็นโอกาสหนึ่ง สมัยที่ได้มีการอภิเษกสมรสดังกล่าว คือ ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ นั้นตรงกับช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของอาณาจักรล้านช้าง ที่มีการเจริญก้าวหน้าทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว(๓) บทความนี้มุ่งจะแสดงให้เห็นว่า การสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติใหม่โดยใช้การอภิเษกสมรสดังกล่าว ไม่เพียงมีบทบาทสร้างเสถียรภาพทางการเมืองระหว่างอาณาจักรทั้งสองเท่านั้น แต่ยังมีประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของอาณาจักรล้านช้าง โดยผ่านการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมจากอาณาจักรล้านนาอีกด้วย

การอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์กับพระเจ้าโพธิสาลราช

ความเป็นจริงแล้ว มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์น้อยมาก ที่กล่าวถึงเจ้าหญิงยอดคำทิพย์ ตามพงศาวดารโยนกเล่าว่า พระนางยอดคำทิพย์ อีกนัยหนึ่งเรียกว่า พระนางหอสูง เป็นธิดาพระเมืองเกสเกล้าเจ้านครเชียงใหม่ (พญาเกสเชษฐราช) ถูกส่งไปอภิเษกกับพระโพธิสาลราช ผู้เป็นราชโอรสพระเจ้าวิชุลราช กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างสืบสันตติวงศ์มา พระนางนั้นมีโอรสและธิดากับพระเจ้าโพธิสาลราช รวม ๕ องค์ คือ เจ้าเชษฐวงษ์ (เชษฐวังโส คือ ไชยเชษฐาธิราช ในสมัยต่อมา) ท้าวท่าเรือ ท้าววรวงษ์ (วรวังโส คือ พระมหาอุปราชาวรวังโส ในสมัยต่อมา) นางแก้วกุมารี นางคำเหลา(๔) เจ้าเชษฐวงษ์เป็นโอรสองค์ใหญ่ ได้เป็นพระอุปโยวราช(๕) ล้านช้าง(๖) งานวิจัยเกี่ยวกับพระมหาเทวี

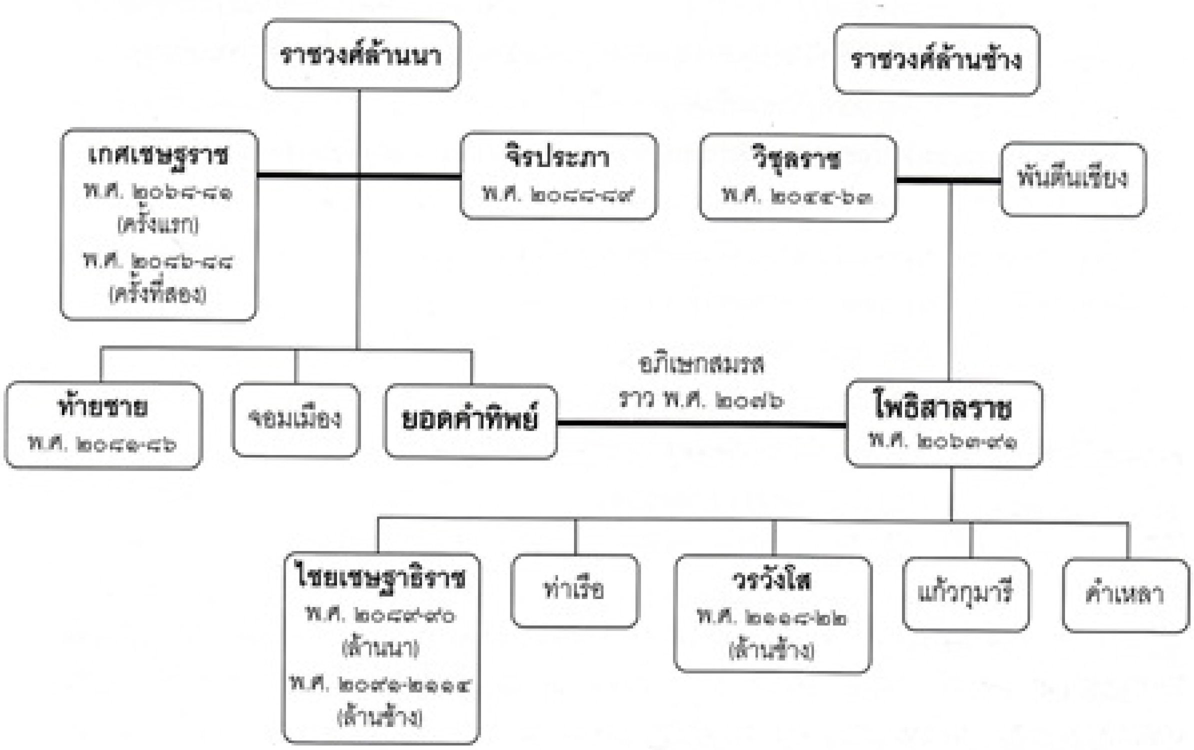
๒๐

ศิลาจารึก วัดจอมมณี (วัดมณีเชษฐาราม) ต.มีชัย อ.เมือง จ.หนองคาย

จิรประภา ของ สรัสวดี อ๋องสกุล ทำให้ทราบว่า พระมหาเทวีจิรประภา (พ.ศ. ๒๐๘๘-๘๙) เป็นพระมเหสีของพญาเกสเชษฐราช ทั้งสองพระองค์มีโอรสสององค์ องค์พี่ชื่อ ท้าวชาย องค์น้องชื่อ เจ้าจอมเมือง และธิดาหนึ่งองค์ คือ เจ้าหญิงยอดคำทิพย์ (โปรดดูแผนภาพ-๑) พร้อมกันนั้น เจ้าหญิงยอดคำทิพย์ ประสูติประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐(๗)

อีกเรื่องหนึ่งจารึกหลักหนึ่งในวัดจอมมณี(วัดมณีเชษฐาราม) ต.มีชัย อ.เมือง จ.หนองคาย (พ.ศ. ๒๐๙๘) กล่าวว่า "พระราชมารดาอัครมหาเทวี" ทำนุบำรุงศาสนา รวมทั้งกำหนดเขตกัลปนา ที่ดินและอุทิศทาสโอกาสแก่วัด(๘) เนื่องจากว่ากษัตริย์ล้านช้างในขณะนั้นเป็นพระไชยเชษฐาธิราช จึงสันนิษฐานได้ว่าบุคคลดังกล่าวเป็นเจ้าหญิงยอดคำทิพย์ อีกนัยหนึ่ง พระนางได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าโพธิสาลราชในฐานะที่เป็น "*อัครมเหสี*"

แผนภาพ - 1 : ความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างราชวงศ์ล้านนากับราชวงศ์ล้านช้าง (กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒)

หมายเหตุ ปีศักราชอยู่ล่างชื่อกษัตริย์หมายถึงระยะเวลาที่พระองค์ครองราชสมบัติ

เรายังไม่มีหลักฐานชิ้นใดๆที่กล่าวถึงปีอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์กับพระเจ้าโพธิสาลราชโดยตรง แต่อย่างที่จะกล่าวต่อไป การอภิเษกสมรสดังกล่าวได้จัดขึ้นตามข้อตกลงระหว่างพญาเกสเชษฐราช (พ.ศ. ๒๐๖๘-๘๑ และ ๘๖-๘๘) และพระเจ้าโพธิสาลราช (พ.ศ. ๒๐๖๓-๙๐) ดังนั้น งานอภิเษกสมรสก็จำเป็นต้องจัดขึ้นในระยะเวลาครองราชสมบัติของทั้งสองพระองค์ และต้องจัดขึ้นก่อนประสูติของไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗) อย่างช้าที่สุดหนึ่งปี หลักฐานเหล่านี้ทำให้ทราบว่า ปีอภิเษกสมรสควรจะอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๘-๗๖ พร้อมกันนั้น เนื่องจากว่าพระเจ้าโพธิสาลราชจัดงานพิธีต้อนรับขบวนเจ้าสาวขึ้นที่ชานเมืองเวียงจันทน์ (รายละเอียดจะกล่าวต่อไป)งานพิธีดังกล่าวจึงมีความเป็นไปได้สูงที่ได้จัดขึ้นภายหลังพระเจ้าโพธิสาลราชจากหลวงพระบางลงมาประทับชั่วคราวอยู่ที่เวียงจันทน์ใน พ.ศ. ๒๐๗๖ ด้วยเหตุดังกล่าว พอสันนิษฐานได้ว่างานอภิเษกสมรสน่าจะจัดขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๗๖ ขณะเจ้าหญิงยอดคำทิพย์มีอายุราว ๑๖ ปี

อนึ่ง พงศาวดารเมืองหลวงพระบางกล่าวถึงความเป็นมาของการอภิเษกสมรสระหว่างราชวงศ์ทั้งสองดังนี้

> *พระแซกคำเดิมอยู่ในพระวิหารวัดเมืองเชียงใหม่เสด็จมาประดิษฐานอยู่ร่วมแท่นใหญ่กับพระบางที่วัดวิซุลราชธาราม เมืองศรีสัตนา คนหุตล้านช้างร่มขาว พระยาพรหมราช(๙) เจ้าเมืองเชียงใหม่รู้ว่าพระแซกคำหายไป จึงแต่งให้แสนท้าวคุมไพร่ ๒๐ คน ไปเที่ยวหาตามหัวเมืองนานาประเทศ มาพบพระแซกคำอยู่ในพระอุโบสถวัดวิซุลราชธาราม ครั้นดึกประมาณสองยามเศษ คนเมืองเชียงใหม่พากันตัดหน้าต่างเข้าไปยกเอาพระแซกคำ พวกซึ่งรักษาอุโบสถตื่นขึ้นจับพวกเมืองเชียงใหม่ได้ทั้ง ๒๐ คน พระยาโพธิสาระให้ยกโทษเสียปล่อยตัวกลับไป เมืองเชียงใหม่ทราบว่าเจ้าเมืองหลวงพระบางตั้งอยู่ในยุติธรรมเห็นแก่พระยาพรหมราช จึงปล่อยตัวพวกซึ่งทำความผิดมาดังนี้ ก็มีบุญคุณมาก จึงแต่งให้ท้าวพระยาพานางยอดคำบุตรไปยกให้เป็นภรรยาพระยาโพธิสาระ(๑๐) (พงศาวดารฯ ๒๕๐๖: ๕๖๙)*

ผู้เขียนพงศาวดารมุ่งจะยกย่องความโอบอ้อมอารีของพระเจ้าโพธิสาลราช โดยกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระแซกคำก็จริง แต่เราไม่ควรมองข้ามเจตนารมณ์ทางการเมืองของทั้งสองฝ่าย ซึ่งแอบแฝงอยู่เบื้องหลังของการอภิเษกสมรสคราวนั้น เพราะสถานภาพทางการเมืองภายในและภายนอก ซึ่งกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในขณะนั้น น่าจะผลักดันให้อาณาจักรทั้งสองพยายามกระชับความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เพื่อรักษาความมั่นคงของตนไว้ อย่างที่ สรัสวดี อ๋องสกุล ก็ชี้ให้เห็น การเสื่อมของอาณาจักรล้านนาเด่นชัดขึ้น นับตั้งแต่พญาเกสเชษฐราชขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๐๖๘ ปัญหาการเมืองที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง ก็คือ ในขณะที่ขุนนางเพิ่มพูนอำนาจ สถาบันกษัตริย์กลับอ่อนแอลง ขุนนางมีอำนาจมากมาย ถึงขนาดแต่งตั้งกษัตริย์ตามความต้องการของตนได้ หากไม่พอใจก็ปลดออก จนกระทั่งถึงกับปลงพระชนม์กษัตริย์หลังจากพญาแก้วสิ้นพระชนม์ขุนนางจึงไปเชิญพญาเกสเชษฐราชอนุชาของพญาแก้ว ขึ้นครองราชย์ ก่อนหน้านั้น พญาเกสเชษฐราชครองเมืองน้อย(๑๑) พระองค์จึงไม่มีฐานอำนาจในเมืองเชียงใหม่ ในการบริหารราชการพระองค์มีอุปสรรค เพราะถูกต่อต้านจากกลุ่มขุนนาง เช่น ใน พ.ศ. ๒๐๗๓ ไฟไหม้พระราชวัง ซึ่งเข้าใจว่าถูกลอบวางเพลิง ต่อมา พ.ศ. ๒๐๗๘ เจ้าเมืองลำปางก่อการกบฏ พญาเกสเชษฐราชจับได้ประหารชีวิต แต่ในที่สุด พ.ศ. ๒๐๘๑ ขุนนางปลดพระองค์จากตำแหน่ง โดยส่งให้ไปครองเมืองน้อยตามเดิม พร้อมกันนั้น ปัญหาการรุกรานจาก

รัฐใกล้เคียง ก็ทำให้อาณาจักรล้านนาเสื่อมสลายเร็วขึ้น ดังเช่น หัวเมืองเงี้ยว ซึ่งเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย เคยขึ้นกับเชียงใหม่มาก่อน ก็ฉวยโอกาสยกทัพเข้ามาปล้นเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๐๘๘ (สรัสวดี ๒๕๓๙: ๒๐๔-๗) แสดงว่าในรัชสมัยพญาเกสเชษฐราช อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรล้านนาคงไม่ถึงบรรดารัฐใกล้เคียงอยู่แล้ว ท่ามกลางความอ่อนแอลงของอาณาจักรดังกล่าว ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างรัฐเริ่มได้รับการจัดตั้งใหม่ในตอนเหนือของภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในสมัยเดียวกัน อาณาจักรล้านช้างเพิ่งเข้าไปสู่ *"สองศตวรรษแห่งความเจริญรุ่งเรือง"* ซึ่งนับตั้งแต่การเสวยราชสมบัติของพระเจ้าวิชุลราช (พ.ศ. ๒๐๔๔) จนกระทั่งถึงการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. ๒๒๓๘) ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว (ยกเว้น สมัยหนึ่งที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเป็นเวลา ๒๔ ปีในครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๒) สถานภาพทางการเมืองภายในนั้น น่าจะมีเสถียรภาพมากพอสมควร ซึ่งไม่เหมือนกับกรณีล้านนา แต่สภาพแวดล้อมภายนอกของอาณาจักรล้านช้างนั้น ใช่ว่าสงบราบรื่นตลอดเวลา อันที่จริง เมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๖ กองทัพอยุธยามาโจมตีเมืองเวียงคุก(๑๒) ได้แล้ว จึงข้ามแม่น้ำโขงมุ่งจะบุกรุกเข้าเวียงจันทน์ (กองทัพล้านช้างตีข้าศึกถอยกลับไปได้สำเร็จในที่สุด) สำหรับอาณาจักรล้านช้างแล้ว อาณาจักรอยุธยาซึ่งกำลังเจริญรุ่งเรืองในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ นั้น น่าจะเป็นภัยที่มิอาจเฉยเมยได้ ทำให้ชนชั้นผู้ปกครองของล้านช้างรู้สึกถึงความจำเป็นที่จะดำเนินนโยบายอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อสกัดกั้นไม่ให้อยุธยามารุกราน

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น นอกจากเรื่องราวเกี่ยวกับพระแซกคำแล้ว ยังไม่มีหลักฐานชิ้นใดๆ ที่กล่าวถึงความเป็นมาของการอภิเษกสมรสดังกล่าวโดยตรงก็จริง แต่สถานการณ์ต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้น น่าจะเป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้อาณาจักรทั้งสองสร้างสันถวไมตรีต่อกัน กล่าวคือ พญาเกสเชษฐราชคงจะมองว่า การสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับราชวงศ์ล้านช้างซึ่งกำลังจะเข้มแข็งขึ้นในขณะนั้น จะช่วยถ่วงดุลการแข็งข้อของขุนนางล้านนากลุ่มต่างๆ ที่มีต่อพระองค์ พร้อมทั้งจะฟื้นฟูความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางการเมืองที่เคยมีมา ในตอนเหนือของภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนพระเจ้าโพธิสาลราชก็ถืออาณาจักรล้านนาว่า จะเป็นรัฐพันธมิตรอันสำคัญที่ร่วมกันต่อสู้กับอาณาจักรอยุธยาอย่างไม่ต้องสงสัย

แต่ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า นอกจากการสร้างเสถียรภาพทางการเมืองในภูมิภาคแล้ว การอภิเษกสมรสดังกล่าวยังมีประโยชน์ไม่น้อย ในการพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคมของอาณาจักรล้านช้างอีกด้วย โดยผ่านการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมจากอาณาจักรล้านนา ไม่ว่า สถาบันกษัตริย์หรือขุนนางชั้นสูงของทั้งสองฝ่าย ซึ่งตัดสินใจและดำเนินการอภิเษกสมรสดังกล่าว รู้ตัวแต่แรกหรือไม่ก็ตาม กล่าวคือ มาถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เครือข่ายทางเศรษฐกิจของอาณาจักรล้านช้าง ได้ขยายออกไปสู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้เรื่อยๆ และศูนย์กลางของเครือข่ายดังกล่าวเองก็ย้ายจากหลวงพระบางลงไปเวียงจันทน์อีกด้วย(๑๓) การเปลี่ยนแปลงของสถานภาพทางเศรษฐกิจเช่นนี้ คงจะเป็นเงื่อนไขอย่างหนึ่งที่ทำให้พระเจ้าโพธิสาลราชลงมาประทับอยู่ที่เวียงจันทน์ ระยะเวลาหนึ่งนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๗๖ ทั้งๆ ที่หลวงพระบางยังเป็นราชธานีของอาณาจักรดังกล่าวอยู่ก็ตาม(๑๔) พระองค์จำเป็นต้องวางพื้นฐานอำนาจทางการเมืองของตนให้มั่นคง และสร้างเมืองเวียงจันทน์ให้สมกับชื่อว่า *"ศูนย์กลางการค้าแห่งใหม่"* ภายใต้สถานภาพดังกล่าว การถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมอันก้าวหน้าจากล้านนาไปสู่ล้านช้าง โดยมีการอภิเษกสมรสเป็นโอกาสหนึ่งนั้น คงจะมีประโยชน์ไม่น้อยในการพัฒนาอาณาจักรล้านช้างสมัยนั้น

การถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมจากล้านนาไปสู่ล้านช้าง

มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาว่า เมื่อพระเจ้าโพธิสาลราชอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยอดคำทิพย์ ฝ่ายอาณาจักรล้านช้างได้จัดพิธีอย่างใหญ่โตไว้รับขบวนเจ้าสาว โดยแต่งพานมะพร้าวอันเป็นพืชมงคลที่เมืองหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามของเวียงจันทน์ เมืองนี้จึงได้ชื่อว่า พานพร้าว (เมื่อตั้งอำเภอใน พ.ศ. ๒๕๐๑ จึงเป็น อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย สืบมา) [สิทธิพร ๒๕๔๕: ๕๓-๔] นอกจากนี้ยังเล่ากันว่าบริพารของเจ้าหญิงยอดคำทิพย์ ที่ตามเสด็จมาจากเชียงใหม่ในครั้งนั้น คงมีจำนวนมาก พระองค์จึงจัดให้ผู้ชายอยู่ที่ *"บ้านหัวซาย"* (*"ซาย"* หมายถึง *"ชาย"* ปัจจุบัน เรียกว่า *"บ้านหัวทราย"*) ส่วนผู้หญิงให้อยู่ที่ *"บ้านกองนาง"*(๑๕) [ที่ว่าการฯ ๒๕๔๓: ๒] ที่แท้จริง เรายังไม่พบหลักฐานร่วมสมัยชิ้นใดๆ ที่ชี้บอกขนาดและโครงสร้างของคณะผู้ติดตามครั้งอภิเษก แต่เจ้าคำหมั้น วงกตรัตนะ กล่าวว่าเมื่อพระไชยเชษฐาธิราชเสด็จมาครองล้านนา พระเจ้าโพธิสาลราช ผู้เป็นพระบิดา จัดขบวนยิ่งใหญ่ มีเสนาผู้ใหญ่ ๙ คน เช่น แสนหมื่นเมือง เป็นต้น ไพร่พล ๓,๐๐๐ คน ช้าง ๒๐๐ เชือก(๑๖) ถ้าเช่นนั้น เมื่อเจ้าหญิงยอดคำทิพย์เสด็จไปอภิเษกสมรส พญาเกสเชษฐราชก็น่าจะจัดขบวนยิ่งใหญ่เช่นเดียวกัน จึงสันนิษฐานได้ว่า *"ชาวเชียงใหม่"* ติดตามเจ้าหญิงยอดคำทิพย์ไปล้านช้างนั้น นอกจากข้าราชบริพารส่วนพระองค์แล้ว ยังมีผู้ติดตามเป็นจำนวนมาก อย่างที่จะพิจารณาต่อไป คณะผู้ติดตามมีความเป็นไปได้ที่จะรวมพระสงฆ์ นักปราชญ์ ช่างศิลป์ด้านต่างๆ หรือถึงแม้ว่าคณะผู้ติดตามครั้งอภิเษกไม่ได้รวมกลุ่มบุคคลประเภทนี้ก็ตาม ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันซึ่งสร้างขึ้นด้วยการอภิเษกสมรสนั้น คงจะเปิดโอกาสให้อาณาจักรทั้งสองแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมซึ่งกันและกันในสมัยต่อมา ต่อไปนี้ เราจะพิจารณาศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ ซึ่งได้ถ่ายทอดจากล้านนาไปสู่ล้านช้างในขณะนั้นอย่างเป็นรูปธรรม

ด้านการเผยแพร่ของพระพุทธศาสนา อย่างที่เราทราบกันดีอยู่แล้ว ในระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อาณาจักรล้านนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก กษัตริย์องค์ต่างๆ ในสมัยนั้นเลื่อมใสและพยายามทำนุบำรุงพุทธศาสนา เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองราษฎร โดยแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในอาณาจักร จึงทำให้พุทธศาสนามีความเจริญก้าวหน้าอย่างยิ่ง พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔-๒๐๓๐) สนับสนุนคณะสงฆ์นิกายสีหล ซึ่งเน้นการศึกษาภาษาบาลี และการปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยที่ถูกต้อง ทำให้พระภิกษุล้านนามีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกอย่างสูง และการศึกษาปริยัติธรรมอย่างละเอียดลึกซึ้ง นอกจากนี้ พระภิกษุสมัยพญาแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๘-๖๘) ก็ได้รับการส่งเสริมให้ศึกษาภาษาบาลีและพระไตรปิฎกเช่นเดียวกัน พระภิกษุจึงเขียนวรรณกรรมพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีจำนวนมาก และมีชื่อเสียงแพร่หลายไปสู่อาณาจักรใกล้เคียง เช่น ล้านช้าง เป็นต้น(๑๗)

ส่วนพระเจ้าโพธิสาลราชก็ศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมาก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๖ พระองค์ได้แต่งราชทูตไปขอเอาพระไตรปิฎกและพระสงฆ์มาจากเชียงใหม่ (คงจะเป็นเพราะได้ยินความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา) พญาแก้วแห่งล้านนาจึงส่งพระเทพมงคลเถระและพระสงฆ์บริวาร พร้อมทั้งพระไตรปิฎกอีก ๖๐ คัมภีร์ มายังหลวงพระบาง สืบพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ถึงปี พ.ศ. ๒๐๖๘ พระองค์ได้เสด็จออกอุปสมบทเป็นภิกษุ ทรงประทับอยู่ที่วัดวิซุลมหาวิหาร

ในขณะนั้น พระกรรมวาจาของพระองค์ คือ พระมหาสมุทรโฆษเจ้าวัดอโศการาม ซึ่งได้เรียนหนังสือจากเชียงใหม่ พร้อมกันนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๐ พระองค์ได้ประกาศให้ราษฎรเลิกนับถือผีฟ้าผีแถน ซึ่งเคยมีมาแต่โบราณกาลนั้นเสียหมด และก็ได้รื้อถอนทิ้งบรรดาหอโรง กว้านศาล ซึ่งเป็นสถานที่ขึ้นฟ้าขึ้นแถน (สักการะ) ของกษัตริย์องค์ต่างๆในสมัยก่อน(๑๘) นโยบายทางศาสนาของพระเจ้าโพธิสาลราชเช่นนี้ ทำให้ทราบว่า

(๑) พระองค์เองก็เป็นพุทธศาสนิกชนที่มีศรัทธามาก และมีความกระตือรือร้นอย่างมากในการนำเข้าและเผยแพร่พุทธศาสนาในอาณาจักร

(๒) พระองค์คงจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษในการสร้างความสัมพันธ์กับล้านนา ซึ่งเป็น *"เขตก้าวหน้าทางพุทธศาสนา"*

อีกด้านหนึ่ง ดังได้อ้างแล้วข้างต้น มีจารึกน่าสนใจหลักหนึ่งที่กล่าวถึงเจ้าหญิงยอดคำทิพย์ มีสาระสำคัญดังนี้

> *พระราชมารดาอัครมหาเทวี (เจ้าหญิงยอดคำทิพย์) ทรงอ้างรับสั่งของสมเด็จบรมบพิตรพระเจ้าเหนือหัว (พระไชยเชษฐาธิราช) ให้พระยานครและพระยาทั้งหลายดูแลทำนุบำรุงการพระศาสนาในวัดมณีเชษฐารามตราบต่อเท่า ๕,๐๐๐ วัสสา ถวายเขตที่ดินและไว้ครัวเรือนแก่พระอารามนี้(๑๙)*

เท่าที่พิจารณาจารึกลาวในสมัยเดียวกัน ในขณะที่ผู้สั่งสร้างจารึกส่วนใหญ่เป็นกษัตริย์ ขุนนางชั้นสูง และเจ้าเมือง เมืองใหญ่ ผู้สั่งสร้าง ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นผู้หญิงนั้น หายากมาก จึงสามารถกล่าวได้ว่าเจ้าหญิงยอดคำทิพย์เป็นบุคคลหนึ่งที่เด่นกว่าคนอื่นในด้านทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในขณะนั้น ความศรัทธาของพระนางในพระพุทธศาสนาเช่นนี้คงจะได้ปลูกฝังตั้งแต่สมัยปฐมวัยที่อาณาจักรล้านนา

เราไม่ทราบแน่ชัดว่าครั้งอภิเษกสมรส คณะสงฆ์ล้านนาติดตามพระนางไปล้านช้างจริงหรือไม่ แต่เท่าที่พิจารณาความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของเจ้าหญิงยอดคำทิพย์และพระเจ้าโพธิสาลราชที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อย่างน้อยก็กล่าวได้ว่าการอภิเษกสมรสครั้งนั้น ช่วยเปิดโอกาสทำให้พระพุทธศาสนาอันเจริญก้าวหน้าในล้านนาแพร่หลายไปยังล้านช้างในสมัยต่อมา

ด้านวิจิตรศิลปและสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา

เคียงคู่กับปรัชญาและความเชื่อทางพุทธศาสนา ศิลปทางพุทธศาสนาบางอย่างก็น่าจะถ่ายทอดจากล้านนาไปสู่ล้านช้าง โดยมีการอภิเษกสมรสดังกล่าวเป็นโอกาสหนึ่ง ดังตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปปางมารวิชัย วัดศรีสะเกษ กำแพงนครเวียงจันทน์ (พระมหาสามีเจ้าญาณมังคละปัญโญสร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๔ รัชสมัยพระเจ้าโพธิสาลราช) นั้นได้รับอิทธิพลจากศิลปล้านนา(๒๐) พร้อมกันนั้น อย่างที่ สิทธิพร ณ นครพนม ก็ชี้ให้เห็นพระเจ้าองค์ตื้อ วัดศรีชมภูองค์ตื้อ ต.น้ำโซง อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูป ฉลองพระองค์ของเจ้าหญิงยอดคำทิพย์

๒๑

พระเจ้าองค์ตื้อ วัดศรีชมภูองค์ตื้อ
อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย

สร้างในสมัยพระไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. ๒๑๐๕) ก็เข้าใจว่าเป็นศิลปแบบล้านนาเช่นเดียวกัน(๒๑) ที่แท้จริง อย่างที่ Somkiart Lopetcharat ก็ชี้ให้เห็นพระพุทธรูปลาวที่แสดงเอกลักษณ์ในศิลปลาวนั้น เริ่มบังเกิดและพัฒนาขึ้นระหว่างรัชสมัยพระเจ้าโพธิสาลราช แต่ยังปนกับอิทธิพลจากศิลปล้านนาอยู่บ้าง พอมาถึงรัชสมัยพระไชยเชษฐาธิราช พระพุทธรูปลาวก็ได้แสดงอุดมคติของความงาม (ในศิลปะลาว)(๒๒) อีกนัยหนึ่ง ในรัชสมัยพระเจ้าโพธิสาลราช ทางล้านช้างได้รับอิทธิพลมากที่สุดจากศิลปแบบล้านนา จนประยุกต์ให้เป็นส่วนหนึ่งของศิลปล้านช้างไม่ทัน เป็นไปได้ว่าช่างหล่อพระพุทธรูปจำนวนหนึ่งจากล้านนา ติดตามเจ้าหญิงยอดคำทิพย์ไปล้านช้างครั้งอภิเษก หรือไม่ก็ได้ส่งไปล้านช้างหลังการอภิเษกตามคำเรียกร้องของพระเจ้าโพธิสาลราชและ/หรือเจ้าหญิงยอดคำทิพย์ มีส่วนร่วมในการถ่ายทอดฝีมือสร้างพระพุทธรูปแบบล้านนาไปสู่ล้านช้าง

อีกเรื่องหนึ่ง พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔-๒๐๓๐) แห่งล้านนาสร้างวัดหลายแห่ง เช่น วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล วัดป่าแดงมหาวิหาร เป็นต้น และสร้างต่อเติมเจดีย์หลวง ต่อมาพญาแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๘-๖๘) ก็สร้างวัดบุพพาราม (วัดเม็ง) วัดศรีสุพรรณ และอื่นๆ พร้อมทั้งสร้างพระอุโบสถและหอไตรที่วัดมหาโพธาราม(๒๓) อาณาจักรล้านนาในขณะนั้น คงจะมีการพัฒนาฝีมือช่างด้านสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนามากทีเดียว

วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๒๒

ในกรณีล้านช้าง ตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าวิชุลราช (พ.ศ. ๒๐๔๔-๖๓) เป็นต้นมา ภายใต้อุปถัมภ์ของกษัตริย์องค์ต่างๆ การสร้างพุทธศาสนสถานเพิ่มมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ตำนานขุนบรมฉบับหนึ่งกล่าวถึงบทบาทของกษัตริย์ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาดังนี้

> *เขาเอาเบี้ย เงิน และทองมาแสดงความเคารพพระเจ้าวิชุลราช ขอที่ดินสร้างเจดีย์และวิหาร เมื่อสร้างเสร็จแล้ว พระองค์จึงส่งของเขา (เบี้ย เงิน และทอง) คืนให้เขาค้ำศาสนา นี่คือจารีตประเพณี ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินสืบๆ มาแต่ก่อน*(๒๔)

เข้าใจว่า "เขา" ในที่นี้ หมายถึงขุนนางและเจ้าเมืองที่มีฐานเศรษฐกิจมากพอ ไม่น่าจะเป็นไพร่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า อย่างช้าในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ได้มีการสร้างพุทธศาสนสถาน โดยมีกษัตริย์ ขุนนาง และเจ้าเมืองเป็นผู้อุปถัมภ์ แพร่หลายอย่างกว้างขวาง ทางอาณาจักรล้านช้างจึงต้องการช่างศิลปด้านสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา อันเจริญก้าวหน้าจากภายนอก จากหลักฐานแวดล้อมเหล่านี้ พอสันนิษฐานได้ว่าช่างศิลปด้านดังกล่าวจากล้านนาได้โยกย้ายไปล้านช้างโดยมีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์กับพระเจ้าโพธิสาลราชเป็นโอกาสหนึ่ง

ด้านการผลิตอิฐ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น เนื่องจากว่าอย่างช้าในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ได้มีการสร้างพุทธศาสนสถานแพร่หลายอย่างกว้างขวาง นอกจากช่างศิลปด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพุทธศาสนสถานแล้ว ทางอาณาจักรล้านช้างคงมีความต้องการวัสดุก่อสร้างปริมาณมาก ยิ่งไปกว่านั้น ในบางกรณี อาจจะต้องการ "ผู้ผลิต" วัสดุก่อสร้างอีกด้วย ตำนานขุนบรมกล่าวถึงการเก็บสะสมวัสดุก่อสร้างในเมื่อพระเจ้าวิชุลราชสั่งให้สร้างวิหารและเจดีย์ว่าดังนี้

"พระเจ้าวิซุลราชกับนางเทวีก็ยินดี มีใจภิรมย์มากนัก จึงตกแต่ง (มอบหมาย) ให้เสนาทั้งหลายเป็นต้นว่า หมื่นหลวง เจ้าซ้าย เจ้าขวา ภูมิใต้ ภูมิเหนือ หมื่นแกให้หาไม้ที่จะแปงวิหาร ตีนแท่น ตีนเชียง สี่พัน จำเรือน ขุนพอง ขุนหอ กองข้อย (ทาส) ทั้งหลายให้หาดินกี่ (อิฐ) ที่จะตั้งเจดีย์คลุมก้อนหิน ที่ออกในตำนานนั้นว่าพระพุทธเจ้านั่งที่นั้น"(๒๕)

เกี่ยวกับ "ไม้" สำหรับการสร้างวิหารนั้น พระเจ้าวิซุลราชคงจะสั่งให้ขุนนางชั้นสูงส่งมาเป็นบรรณาการ ส่วน "อิฐ" สำหรับสร้างเจดีย์นั้น ยากที่จะสันนิษฐานว่า "ผู้ไปหาอิฐ" เป็นบุคคลประเภทใด "*กองข้อย*" อาจจะหมายถึงพวกทาสที่สังกัดพระราชวัง แต่คำศัพท์อย่างอื่นๆหมายถึงอะไร สุเนตโพธิสาน กล่าวว่า "ตีนเชียง" ตรงกับเมืองไชยบุรี ประเทศลาว ปัจจุบัน(๒๖) ถ้าหากคำศัพท์เหล่านี้ยกเว้น "*กองข้อย*" หมายถึงชื่อเมืองหรือชื่อเจ้าเมืองในท้องถิ่น แหล่งผลิตอิฐนั้นน่าจะกระจัดกระจายไปตามที่ต่างๆ ในอาณาจักร อีกนัยหนึ่ง อิฐในขณะนั้นใช่ว่าได้ผลิตเป็นปริมาณมากในราชธานีหรือเขตใกล้เคียงโดยเฉพาะ

ในอาณาจักรล้านนาสมัยเดียวกัน พระแก้วก่อกำแพงเมืองลำพูนด้วยอิฐใน พ.ศ. ๒๐๕๙ ต่อมาก่อกำแพงเมืองเชียงใหม่ (ก่อด้วยอิฐเป็นกำแพงสี่เหลี่ยมชั้นใน) เพื่อจะป้องกันบ้านเมืองจากกองทัพอยุธยาซึ่งใช้ปืนใหญ่เข้าโจมตี(๒๗) เป็นไปได้ว่าอาณาจักรล้านนามีฝีมือและโรงงานที่จะสามารถผลิตอิฐเป็นปริมาณมากในระยะเวลาสั้นๆ แล้ว

อีกด้านหนึ่ง หลังจากย้ายราชธานีจากหลวงพระบางไปสู่เวียงจันทน์แล้ว พระไชยเชษฐาธิราชบูรณะกำแพงเมืองเวียงจันทน์ ช้ากว่าการก่อกำแพงเชียงใหม่เกือบครึ่งศตวรรษ หน้ากำแพงขุดร่องน้ำขนานไปกับความยาวของกำแพง ร่องน้ำกว้าง ๕-๘ เมตร ลึกท่วมศีรษะคนยืน กำแพงสูงกว่าหลังช้างใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็นระบบป้องกันภัยได้ดีที่สุดในสมัยนั้น นอกจากนี้ พระองค์ยังดำเนินการก่อสร้างและบูรณะพุทธศาสนสถานหลายแห่งในราชธานีใหม่ เช่น พระธาตุหลวง หอพระแก้วมรกต วัดจันวัดอินแปง วัดโพนคำ วัดแสน เป็นต้น(๒๘) แสดงว่าความต้องการที่มีต่ออิฐในเวียงจันทน์นั้น อยู่ในระดับสูงพอสมควรแล้ว จากการเปรียบเทียบสถานภาพการเก็บสะสมอิฐในรัชสมัยพระเจ้าวิซุลราช (กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑) กับสถานภาพการใช้อิฐเป็นปริมาณมากในรัชสมัยพระไชยเชษฐาธิราช (ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒) เราจึงสันนิษฐานได้ว่าในระหว่างระยะเวลาครึ่งศตวรรษดังกล่าว น่าจะมีการนำเข้าฝีมือใหม่พร้อมด้วยช่างผลิตอิฐ อันทำให้การผลิตอิฐในล้านช้างเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นไปได้ว่า ในรัชสมัยพระเจ้าโพธิสาลราช ช่างผลิตอิฐจำนวนหนึ่งจากล้านนาได้โยกย้ายไปสู่ล้านช้างโดยมีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์กับพระเจ้าโพธิสาลราชเป็นโอกาสหนึ่ง จึงมีส่วนร่วมในการสร้างพุทธศาสนสถานและกำแพงเมืองเวียงจันทน์ในสมัยต่อมา

ด้านการผลิตเครื่องปั้นดินเผา เราทราบกันดีอยู่แล้วว่า ในอาณาจักรล้านนา มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นจำนวนมาก โดยมีแหล่งเตาเผากระจายอยู่ตามชุมชนต่างๆ เช่น แหล่งเตาเผาสันกำแพง แหล่งเตาเผาสันทราย ในเขตเชียงใหม่ เป็นต้น สรัสวดี อ๋องสกุล ชี้ให้เห็นว่าเครื่องปั้นดินเผาล้านนามีคุณภาพสูง ฮ่อจึงให้พญากือนาส่งส่วยเครื่องถ้วย ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นไปได้ว่า การผลิตเครื่องปั้นดินเผาในล้านนาที่มีคุณภาพสูงนั้น ควรเริ่มขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ แล้ว มิใช่เริ่มในสมัยพระเจ้าติโลกราช (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐) ดังที่เคยเชื่อกัน(๒๙) อย่างไรก็ตาม เราสามารถเรียกอาณาจักรล้านนาในขณะนั้นได้ว่า "*เขตก้าวหน้าทางการผลิตเครื่องปั้นดินเผา*" อย่างไม่ต้องสงสัย

การสำรวจแหล่งเตาเผาในประเทศลาวนั้น ยังไม่มากพอที่จะศึกษาสถานภาพการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในอดีต แต่การสำรวจแหล่งเตาเผาศรีสัตตนาค นครเวียงจันทน์ ทำให้ทราบว่า แหล่งเตาเผาดังกล่าวย้อนกลับไปถึงราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๑(๓๐) พร้อมกันนั้น Roxanna M. Brown ชี้ให้เห็นว่าแหล่งเตาเผาศรีสัตตนาคนี้มีลักษณะคล้ายกับแหล่งเตาเผาสันกำแพง และเครื่องปั้นดินเผาหลายชิ้นของศรีสัตตนาคก็มีรูปร่างคล้ายคลึงกับของสันกำแพงอย่างเด่นชัดอีกด้วย(๓๑) เหตุผลของความคล้ายคลึงกันดังกล่าว คงจะเนื่องมาจากว่าภายหลังต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ แหล่งเตาเผาศรีสัตตนาคนี้ ได้บริหารด้วยช่างเครื่องปั้นดินเผาจากสันกำแพง ซึ่งอพยพหนีไปล้านช้างเนื่องจากชาวพม่ากำลังบุกรุกเข้ามาล้านนา(๓๒) เป็นที่แน่นอนอยู่แล้ว เราต้องยอมรับความเป็นไปได้เช่นนี้ แต่นอกจากนี้แล้ว เรายังไม่สามารถปฏิเสธความเป็นไปได้อีกอย่างหนึ่งได้ว่า การกระชับความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างราชวงศ์ทั้งสอง โดยมีการอภิเษกสมรสระหว่างพระเจ้าโพธิสาลราชกับเจ้าหญิงยอดคำทิพย์เป็นโอกาสหนึ่งนั้น ช่วยทำให้ช่างเครื่องปั้นดินเผาที่มีฝีมือดี จากล้านนาโยกย้าย ไปล้านช้างอีกด้วย ต่อมาวิธีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบล้านนานั้น คงจะค่อยๆ ถ่ายทอดจากช่างเชียงใหม่ไปสู่ช่างเวียงจันทน์

๒๓

ตัวอย่างศิลปะยุคทองของล้านนา

บทส่งท้าย

ที่ผ่านมา เรามักจะมอง *"ระบบเครือญาติ"* จากแง่มุมบทบาททางการเมืองเป็นหลักที่แท้จริง ระบบดังกล่าวมีประโยชน์มากที่ทำให้ผู้ปกครองขยายและรักษาอำนาจของตนไว้ในอาณาจักร และสร้างเสถียรภาพทางการเมืองในภูมิภาคอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ดังได้พิจารณา แล้วข้างต้น การอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงยอดคำทิพย์กับพระเจ้าโพธิสาลราชนั้น น่าจะช่วยถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ จากล้านนาไปสู่ล้านช้าง สำหรับอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งกำลังจะเข้าสู่สมัยเจริญรุ่งเรืองแล้ว การนำเข้าของวิธีการผลิตอันก้าวหน้าและศิลปวัฒนธรรมแบบใหม่นั้น คงจะเป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างหนึ่งในการส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคมอย่างแน่นอน

เราไม่สามารถทราบได้ว่า เจ้าหญิงยอดคำทิพย์เองเข้าใจความหมายของการอภิเษกสมรสกับเจ้าโพธิสาลราชที่มีต่อราชวงศ์ทั้งสองว่าอย่างไร แต่เพื่อจะแสดงเกียรติยศของราชวงศ์ล้านนาและความเคารพต่อพระเจ้าโพธิสาลราช พญาเกสเชษฐราช ผู้เป็นพระบิดา และพระมหาเทวีจิรประภา ผู้เป็นพระมารดา คงจะพยายามแต่งขบวนเจ้าสาวให้ยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่จะทำได้ แม้ว่าขณะอภิเษกสมรสมีอายุเพียงราว ๑๖ ปีเท่านั้นก็ตาม เจ้าหญิงยอดคำทิพย์ก็คงจะนำหน้าคณะผู้ติดตามของตน ซึ่งประกอบด้วยพระสงฆ์ นักปราชญ์ ช่างศิลป์ด้านต่างๆ มีส่วนร่วมในการพัฒนาบ้านเมืองอย่าง

กระตือรือร้น ในฐานะที่เป็นพระอัครมเหสีแห่งอาณาจักรล้านช้าง หรือไม่ก็ ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันซึ่งสร้างขึ้นด้วยการอภิเษกสมรสดังกล่าวน่าจะเปิดโอกาสให้อาณาจักรทั้งสองแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมซึ่งกันและกันในสมัยต่อมา อย่างไรก็ตาม เราควรจารึกไว้ในดวงใจว่า เคยมีเจ้านายสตรีล้านนาท่านหนึ่งที่ได้อุทิศชีวิตเพื่อสร้างสันถวไมตรีระหว่างล้านนากับล้านช้าง พร้อมทั้งพัฒนาอาณาจักรล้านช้างให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น

คำขอบคุณ

ข้าพเจ้าขอขอบคุณอาจารย์สุทัศน์ พงษ์สุพรรณ์ ๕๔ หมู่ ๑๓ ตำบลพานพร้าว อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคายที่กรุณาให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ *"เมืองพานพร้าว"* พร้อมทั้งพาไปดูสถานที่สำคัญๆ ในอำเภอดังกล่าว (วันที่ ๒ กันยายน ๒๕๔๖)

เชิงอรรถ

๑ สรัสวดี ๒๕๓๙: ๑๕๖

๒ เรื่องเดียวกัน: ๑๕๖

๓ เกี่ยวกับ **"อาณาจักรล้านช้างในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ"** โปรดดู [มาซูฮารา ๒๕๔๖: ๗๓-๙๑]

๔ ข้อมูลที่เกี่ยวกับโอรสและธิดาของพระเจ้าโพธิสาลราชนั้น ค่อนข้างสับสนอยู่ ดังเช่น สิลา วีระวงส์ กล่าวว่า พระองค์มีโอรส ๓ องค์ และธิดา ๓ องค์ คือ (๑) เจ้าเชษฐวังโส ประสูติจากพระนางยอดคำทิพย์ (๒) พระล้านช้าง ประสูติจากมเหสีฝ่ายซ้าย ผู้เป็นธิดาของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยา (๓) เจ้าท่าเรือ หรือพระวรวังโส ประสูติจากสนมเอก ผู้เป็นธิดาของเจ้าเมืองขวาชื่อท้าวเทพา ส่วน (๔) เจ้านางแก้วกุมารี (๕) เจ้านางคำเหลา หรือ เจ้านางแท่นคำ และ (๖) นางคำไข นั้น สิลาไม่ระบุชื่อมารดา [สิลา ๒๕๓๙: ๘๐] อีกด้านหนึ่ง เจ้าคำหมั้น วงกตรัตนะ กล่าวว่า พระองค์มีโอรส ๓ องค์ และธิดา ๔ องค์ คือ (๑) เจ้าเชษฐวังโส (๒) เจ้านางแก้วกุมารี และ (๓) เจ้านางคำเหลา ประสูติจากพระนางยอดคำทิพย์ (๔) เจ้าท่าเรือ ประสูติจากมเหสีฝ่ายซ้ายไม่ทราบชื่อผู้เป็นธิดาของชาวอยุธยา (๕) เจ้าวรวังโส (๖) เจ้านางคำใบ หรือ คำไค และ (๗) เจ้านางแท่นคำ ประสูติจากสนมเอกชื่อนางสูงผู้เป็นธิดาของเจ้าเมืองขวา ชื่อท้าวเทพา [เจ้าคำหมั้น ๒๕๑๖: ๓๖]

๕ เข้าใจว่า *"อุปโยวราช"* หมายถึง *"อุปยุวราช"* ซึ่งเป็นตำแหน่งเจ้านครล้านช้างรองพระเจ้าแผ่นดิน แต่อยู่เหนือ อุปราช [พจนานุกรมฯ ๒๕๓๔ : ๖๑๕]

๖ ประชากิจกรจักร์ ๒๕๑๖: ๓๘๗-๘

๗ รายละเอียด โปรดดู บทความของ สรัสวดี อ๋องสกุล **"บทบาททางการเมืองของพระมหาเทวีจิรประภา - กษัตรีพระองค์แรกแห่งราชวงศ์มังราย -"** ในหนังสือเล่มนี้

๘ ธวัช ๒๕๓๐: ๒๔๗-๕๑

๙ เข้าใจว่าเป็นพญาเกสเชษฐราช

๑๐ พงศาวดารฯ ๒๕๐๖: ๕๖๙

๑๑ เมืองน้อย ตั้งอยู่ในเขตตำบลเวียงเหนือ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน (โปรดดู บทความของ สรัสวดี อ๋องสกุล "บทบาททางการเมือง..." ในหนังสือเล่มนี้)

๑๒ เมืองเวียงคุกเป็นชุมชนใหญ่บริเวณชายฝั่งแม่น้ำโขง อยู่ระหว่างอำเภอท่าบ่อกับอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ทุกวันนี้

๑๓ มาซูฮารา ๒๕๔๖: ๙๐

๑๔ พระไชยเชษฐาธิราชย้ายราชธานีจากหลวงพระบางลงไปเวียงจันทน์ใน พ.ศ. ๒๑๐๓

๑๕ บ้านหัวทราย และ บ้านกองนาง ยังคงปรากฏชื่ออยู่ที่อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ทุกวันนี้

๑๖ เจ้าคำหมั้น ๒๕๑๖: ๓๗

๑๗ สรัสวดี ๒๕๓๙: ๑๔๑-๕๐

๑๘ สิลา ๒๕๓๙: ๗๘

๑๙ สุรศักดิ์ ๒๕๔๓: ๘๘

๒๐ สุรศักดิ์ ๒๕๔๓: ๖๖

๒๑ สิทธิพร ๒๕๔๕: ๕๕

๒๒ Somkiart 2000: 161

๒๓ สรัสวดี ๒๕๓๙: ๑๔๓, ๑๔๙

๒๔ สิลา และ นวน ๒๕๓๗: ๗๓

๒๕ สิลา และ นวน ๒๕๓๗: ๗๒

๒๖ Souneth 1996: 242

๒๗ สรัสวดี ๒๕๓๙: ๑๔๗-๘

๒๘ กระทรวงฯ ๒๕๔๓: ๑๘๗-๙

๒๙ สรัสวดี ๒๕๓๙: ๑๓๙, ๑๘๑

๓๐ Hein 1992: 101

๓๑ แต่ยังมีทัศนะว่าความคล้ายคลึงกันระหว่างลักษณะแหล่งเตาเผาทั้งสองแห่ง และระหว่างรูปร่าง เครื่องปั้นดินเผาในแหล่งเตาเผาทั้งสองแห่งนั้น ยังไม่ค่อยชัดเจนเท่าไรนัก (Hein 1992: 102)

๓๒ Brown 1988: 94-5

บรรณานุกรม

กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม (ลาว), ๒๕๔๓, **ปะหวัดสาดลาว (ดึกดำบัน-ปะจุบัน),** ภาษาลาว, เวียงจันทน์

เจ้าคำหมั้น วงกตรัตนะ, ๒๕๑๖, **พงศาวดารชาติลาว ความเป็นมาของชาติแต่ดึกดำบัน,** ภาษาลาว, หอสมุดแห่งชาติ (ลาว), เวียงจันทน์

ประชากิจกรจักร์, พระยา, ๒๕๑๖, **พงศาวดารโยนก,** พิมพ์ครั้งที่ ๗, สำนักพิมพ์คลังวิทยา, กรุงเทพฯ

ที่ว่าการอำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย, ๒๕๔๓, ที่ระลึกพิธีเปิดอาคาร ที่ว่าการอำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๓, หนองคาย.

ธวัช ปุณโณทก, ๒๕๓๐, **ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว ศึกษาทางด้านอักขรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน,** คุณพินอักษรกิจ, กรุงเทพฯ.

"พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน" (ประชุมพงศาวดาร *ภาคที่ ๕*), ๒๕๐๖, ใน **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔,** คุรุสภา, พระนคร

พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐, ๒๕๓๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, กรุงเทพฯ

มาซูฮารา, โยชิยูกิ, ๒๕๔๖, **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง,** สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพฯ

สรัสวดี อ๋องสกุล, ๒๕๓๙, **ประวัติศาสตร์ล้านนา,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, สำนักพิมพ์อมรินทร์, กรุงเทพฯ

สิทธิพร ณ นครพนม, ๒๕๔๕, เมืองพานพร้าว, **เมืองโบราณ** ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม: ๕๒-๕๕

สิลา วีระวงส์, ๒๕๓๙, **ประวัติศาสตร์ลาว,** สมหมาย เปรมจิตต์ (แปล), พิมพ์ครั้งที่ ๒, สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพฯ

สิลา วีระวง และ นวน อุเทนสักดา (ปริวรรต), ๒๕๓๗, **ตำนานขุนบรมราชาทิราช,** ภาษาลาว, ไผ่หนาม, เวียงจันทน์

สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ๒๕๔๓, **ลำดับกษัตริย์ลาว,** สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘, อุบลราชธานี

Brown, Roxanna M., 1988, **The Ceramics of South-East Asia: Their Dating and Identification, 2nd ed.,** Oxford University Press, Singapore

Hein, Don et al., 1992, **An Excavation at the Sisattanak Kiln Site, Vientiane, Lao P.D.R.,** 1989, University of Sydney

Somkiart Lopetcharat, 2000, **Lao Buddha: The Image and Its History,** Amarin, Bangkok

Souneth Phothisane, 1996, **The Nidān Khun Borom:** Annotated Translation and Analysis, Ph.D.thesis, University of Queensland

๑

เจ้าศรีอโนชา:
มหาสุรสิงหนาทราชปฏิพัทธ์

ขวัญดี อัตวาวุฒิชัย

อารัมภบท

เรื่องราวภายในของวังหน้าหรือพระบวรราชวังนั้นไม่สู้เป็นที่รับรู้กันมากนักไม่ว่าจะเป็นวังหน้าของสมัยใด ทั้งนี้อาจจะเป็นด้วยหลายสาเหตุ แน่นอนที่สุดก็คือเพราะวังหลวงเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่างในประเทศ ทั้งพระราชพิธี การปกครอง มหรสพ วรรณคดี นาฏศิลป์ ฯลฯ นักปราชญ์ราชบัณฑิตก็รวมตัวกันอยู่ในวังหลวงเสียเป็นส่วนใหญ่ ขุนทหารก็อยู่ในวังหลวง แม้แต่สตรีสูงศักดิ์ที่เราได้ยินชื่อมาบ้างแต่เก่าก่อนก็ล้วนเป็นสตรีของวังหลวงเกือบทั้งสิ้น

แต่ในความเป็นจริงแล้วบทบาทของวังหน้าก็มีความสำคัญไม่น้อยเลย เพียงแต่เราไม่ค่อยสนใจศึกษากันนัก ในครั้งกรุงศรีอยุธยาพระมหากษัตริย์อย่างสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ประทับในวังหน้าเป็นส่วนใหญ่ การเตรียมพระองค์เพื่อประกาศเอกราชของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ทรงกระทำในวังหน้า วรรณคดีประเภทกาพย์ห่อโคลงที่แสนไพเราะของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ก็ทรงนิพนธ์ในวังหน้า มาในสมัยรัตนโกสินทร์ การเตรียมรับศึกเก้าทัพที่ทุ่งลาดหญ้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทก็ทรงใช้นายทหารของวังหน้าเป็นส่วนมาก สุนทรภู่กวีเอกระดับโลกก็รับราชการในระยะหลังของชีวิตในวังหน้า แม้เมื่อประเทศไทยเริ่มผันเข้าสู่ยุคใหม่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสร้างเรือกลไฟแบบฝรั่งลำแรกที่วังหน้า การฝึกทหารแบบตะวันตกก็เกิดขึ้นที่วังหน้าก่อน โรงก๊าดโฮเต็ล ร้านซ่อมนาฬิกา ก็เกิดขึ้นที่นั่น แม้แต่งิ้วเด็กของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญก็เกิดขึ้นในวังหน้า

นอกจากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วก็ยังมีเรื่องราวในวังหน้าอีกมากมายรอการศึกษาของผู้ที่สนใจเช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ หอพระสมุดวชิรญาณได้รับมอบสมุดข่อยเล่มหนึ่งซึ่งพบในวังหน้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาเอกสารเล่มนั้นด้วยพระองค์เองอย่างละเอียดทุกคำทุกวรรค เราจึงได้มีจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีมาเป็นเอกสารชั้นต้นที่สำคัญที่สุดเล่มหนึ่งสำหรับอ้างอิงกันอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่

ทรงใช้วิธีตัดความในบันทึกเป็นตอนสั้นๆ แล้ววิจารณ์พร้อมอธิบายอย่างชัดเจนด้วยเหตุผลข้ออ้างอิงต่างๆ มากมาย เรียกได้ว่าจะหางานอื่นมาเทียบไม่ได้เลย

ในช่วงวิกฤตของปลายสมัยกรุงธนบุรี กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกเหตุการณ์ตอนหนึ่งไว้ในจดหมายเหตุดังกล่าวว่า:

"ยามเกิดศึกกลางเมือง พระยาสรรค์ปล่อยเจ้ารามลักษณ์ออกไปเรียกท่านที่ทรงผนวช ว่าประจุออกเถิด ท่านว่าสิ้นบุญเราแล้วอย่าทำเลย เจ้ารามลักษณ์ออกไปจุดไฟบ้านไหม้ตลอดตลงมาถึงวังหลัง ได้สู้รบกันจนแสงทองขึ้น พระยาเจ่ง ขุนแก้วน้องพระยาสรรค์ ลากปืนใหญ่มาช่วยพระวังหลัง เจ้ารดจาแต่งกองมอญเป็นทัพเรือตีกระหนาบหนุนพระวังหลัง เจ้ารามลักษณ์สู้แต่ผู้เดียวโดยโมหันธ์ เหลือกำลังแตกหนีไปอยู่วัดยาง พระวังหลังติดตามจับได้ ไต่ถามได้ความจริงว่า พระยาสรรค์ปล่อยเธอออก ความก็ตกอยู่พระยาสรรค์สิ้น"(๑)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายถึงชื่อสตรีที่ปรากฏในข้อความว่า:

"เจ้ารดจาน่าที่จะไม่ใช่คนอื่น เห็นจะเป็นท่านผู้หญิงเจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งตั้งบ้านอยู่เหนือกำแพงพระนครฟากตะวันออก คือวังกรมหลวงจักรเจษฎา เหตุฉะนั้นจึงต้องเป็นทัพเรือ เพราะข้ามฟาก เจ้ารดจาผู้นี้เป็นชาวเมืองเชียงใหม่ เป็นมารดาเจ้าฟ้าพิกุลทอง กรมหลวงศรีสุนทร ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท"(๒)

เหตุการณ์ในช่วงวิกฤตเมื่อกรมขุนอนุรักษ์สงคราม พระเจ้าหลานเธอในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเข้าด้วยพระยาสรรค์คุมพวกขุนนางและไพร่พลเผาบ้านพระยาสุริยอภัยนั้น หลักฐานทุกฉบับกล่าวไว้แต่เพียงว่า บ้านของพระยาสุริยอภัย* รอดจากอัคคีภัยมาได้เพราะแรงอธิษฐานของเจ้าของบ้านบันดาลให้ลมหวนกลับไฟจึงไม่ได้ลุกลาม แต่จากการศึกษารายละเอียดพบว่า เหตุการณ์ในตอนนั้นชุลมุนมาก พระยาสรรค์ขึ้นนั่งสั่งว่าราชการแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงถูกคุมขังอยู่ในพระอุโบสถวัดแจ้ง สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ยังติดราชการสงครามอยู่ในเมืองเขมร เพียงแต่ได้ข่าวว่าในกรุงเกิดวุ่นวาย จึงได้ให้พระยาสุริยอภัยผู้หลานซึ่งขณะนั้นว่าราชการอยู่ที่เมืองนครราชสีมากลับเข้ามาสืบความจริงและช่วยกรุง พระยาสุริยอภัยจึงได้มาทันป้องกันบ้านเมืองจนกลายเป็นศึกกลางเมืองดังกล่าว

เพียงสิบห้าปีหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาขวัญของราษฎรยังไม่ทันจะได้รับการบำรุงกรุงธนบุรีก็กลับวุ่นวาย ไร้หลัก ข้าราชการและราษฎรตกอยู่ในความทุกข์ยากแสนสาหัสจากเหตุการณ์ภายในอันพอสรุปดังที่กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกไว้ว่า *"ต้นแผ่นดินเย็นด้วยพระบารมี ชุ่มพื้นชื่นผลจนมีแก่น ปลายแผ่นดินแสนร้อนรุมสุมรากโคน โค่นล้มถมแผ่นดินด้วยสิ้นพระบารมีแต่เพียงนี้"*(๓)

หลายฝ่ายเข้ามาเกี่ยวข้องในความวุ่นวายครั้งนั้น ความผันแปรของคนและเหตุการณ์ยากที่จะเข้าใจได้ชัดเจน บางกลุ่มฉวยโอกาสเพื่อตนเองและบางกลุ่มก็พยายามแก้ไขเหตุการณ์เพื่อคอยแม่ทัพใหญ่ทั้งสองกลับมาจากกัมพูชา หลายท่านที่ทำความดีในตอนนั้นไม่ได้ถูกระบุไว้ในประวัติศาสตร์ให้อนุชนได้รู้จัก ทั้งที่เมื่อมีการตั้งราชวงศ์ใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ รายนามของท่านเหล่านั้นได้รับการปูนบำเหน็จความดีความชอบปรากฏชัดอยู่

** ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) พระองค์แรกของรัตนโกสินทร์*

หนึ่งในหลายฝ่ายที่เข้าไปเกี่ยวข้องในคืนวันเผากรุงธนบุรี คือ 'เจ้ารดจา' ที่กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกไว้ ความจริงเรื่องนี้ถูกย้ำชัดเจนในพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อเหตุการณ์ผ่านไป นาม 'เจ้ารดจา' ก็เงียบหายไปด้วยทั้งที่ท่านเป็นสตรีเพศเพียงผู้เดียวที่เข้าไปมีส่วนช่วยแก้ไขวิกฤตการณ์นั้นอย่างกล้าหาญ

เจ้ารดจาเป็นใคร? เหตุใดจึงเข้าไปเกี่ยวข้อง? และท่านใช้วิธีใดในการดำเนินการ?

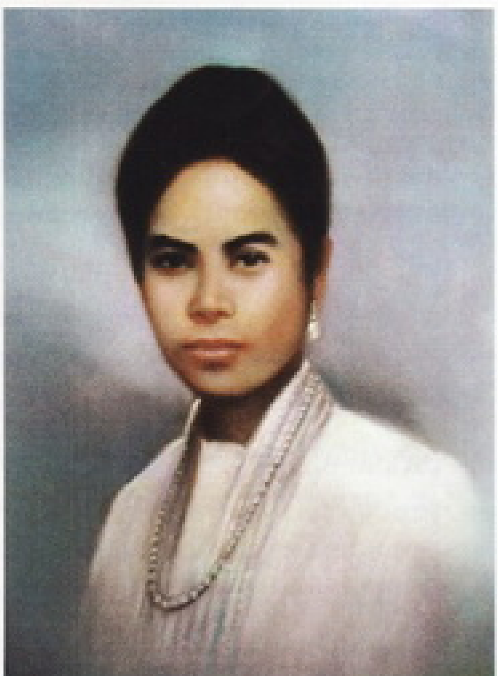
เหล่านี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เราควรได้ศึกษากันให้ถ่องแท้ หากเหตุการณ์ในคืนวันนั้นเปลี่ยนไปจากที่เป็นไปแล้ว การก่อตัวเป็นเมืองหลวงปัจจุบันของประเทศไทย รวมทั้งการตั้งราชวงศ์ใหม่ก็อาจเปลี่ยนรูปไปด้วย เพราะขณะนั้นทั้งสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ยังติดภารกิจสงครามอยู่ในกัมพูชา การติดต่อและการเดินทัพกลับกรุงธนบุรี ย่อมไม่สามารถกระทำได้รวดเร็วเป็นลัดนิ้วมือเดียวอย่างเช่นทุกวันนี้

เรื่องราวของสตรีที่ชื่อ 'เจ้ารดจา' จึงไม่น่าจะถูกลืมเลือนไป ทั้งในฐานะพระอัครชายาในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในฐานะเจ้านายฝ่ายเหนือที่ต้องมามีชีวิตอยู่ในเมืองใต้ และในฐานะพระมารดาของเจ้าฟ้าหญิงพระองค์แรกและพระองค์เดียวของวังหน้า กรุงรัตนโกสินทร์

พึงเรียกขาน 'เจ้ารดจา' เช่นไร

เนื่องจากผู้เขียนจะต้องเอ่ยนามของเจ้ารดจารวมทั้งต้องใช้ภาษาให้เหมาะกับศักดิ์ของท่านด้วยเรื่องนี้จึงต้องนำขึ้นมาเสนอก่อนเพื่อช่วยกันพิจารณาทั้งจากหลักฐานของฝ่ายล้านนาและฝ่ายเมืองใต้ คือ ทั้งฝ่ายลำปางและเชียงใหม่กับฝ่ายกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์

ฝ่ายทางเมืองเหนือ พงศาวดารโยนก[*] ได้กล่าวถึงตระกูลวงศ์ของ หนานทิพช้าง ไว้อย่างละเอียดว่า อดีตเป็นนายพรานป่าบ้านปงยางคก ต่อมาได้รับการอภิเษกจากพระมหาเถรเจ้าอธิการวัดพระแก้ว ลำปาง และราษฎรชาวบ้านให้เป็นพระยาสุลวฦๅไชยสงคราม[*] ครองเมืองลำปางหลังจากได้สู้รบชนะท้าวมหายศ[*] เจ้าเมืองลำพูนซึ่งเป็นฝ่ายพม่าแล้ว และในพงศาวดารได้เอ่ยถึง บุตรหญิง

๒๘

เจ้าศรีอโนชา

---

[*] ในเอกสารอ้างอิงมีเชิงอรรถที่ข้อความแตกต่างกันอยู่บ้าง ผู้เขียนได้พิจารณาเห็นว่าในเชิงอรรถเขียนชัดเจนกว่าจึงได้ถือเอาเป็นหลักในที่นี้

[*] และ [*] ทั้งสองชื่อนี้สะกดแตกต่างกันหลายแบบ ผู้เขียนอนุโลมใช้ตามแหล่งที่ศึกษา

ผู้เป็นหนึ่งในสิบของลูก นายชายแก้ว หรือเจ้าฟ้า ชายแก้วบุตรพระยาสุลวฦๅไชยสงครามว่า:

"นางศรีอโนชา *เกิดเมื่อจุลศักราช ๑๑๑๒ ปีมะเมีย โทศ*

(ได้เป็นห้ามกรมพระราชวังมหาสุรสีห์)"(๔)

"*เจ้าพระยาสุรสีห์มีจิตปฏิพัทธในนางศรีอโนชาน้อง เจ้ากาวิละ*"(๕)

ในบัญชีการสืบตระกูลพระยาสุลวฦๅชัยสงครามโดยละเอียด เรียกธิดาคนแรกของเจ้าชายแก้วว่า

"*เจ้าหญิงศรีโนชา เป็นชายาเจ้าพระยาสุรสีห์ ภายหลังเป็นกรมพระราชวังบวร-สิงหนาท*"(๖)

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้บันทึกชื่อของท่านไว้ในเหตุการณ์ระหว่างสงครามไทยกับพม่าที่เชียงใหม่ดังนี้

"*พั่นดังเจ้าพระยาสุรสีห์ก็มีใจรักใคร่ได้ยังนางศรีอโนชาราชบุตรีอันเป็นน้องเจ้ากาวิละ*"(๗)

ในเนื้อเพลงลาวลำปางใหญ่ของคณะจ้าวสุนทร ณ เชียงใหม่ เรียกขานนามท่านว่า

เฉลิมเวียงเขลางค์ปางนั้น ทรงธรรม์กาวิละแกล้วกล้า

ประกาศฉลองงานการวิวาห์ เจ้าหญิงศรีอโนชาภาคินี(๘)

ฝ่ายทางเมืองใต้ กรมหลวงนรินทรเทวีทรงเรียกว่า

"*เจ้ารดจาแต่งกองมอญเป็นทัพเรือ...*"(๙)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกบรรดาศักดิ์ของท่านว่า

"*เจ้ารดจาน่าจะไม่ใช่คนอื่น เห็นจะเป็นท่านผู้หญิงเจ้าพระยาสุรสีห์*"(๑๐)

สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียกธิดาคนโตของเจ้าฟ้าชายแก้วว่า

"ที่ ๕ ธิดาชื่อศิริรจนา *(ชาวมณฑลพายัพเรียกกันว่า เจ้าศรีอโนชา)* ได้เป็นพระอัครชายาใน*กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท*"(๑๑)

และทรงเรียกเมื่อพูดถึงเหตุการณ์วิกฤตว่า

"*เจ้าศิริรจนาท่านผู้หญิงของเจ้าพระยาสุรสีห์อยู่ที่บ้านปากคลองบางลำภู*"(๑๒)

หลักฐานหนักแน่นที่สุดปรากฏอยู่ในเรื่องนิพพานวังน่าของพระองค์เจ้ากัมพุชฉัตร พระราชธิดา ใน สมเด็จฯ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทกับนักองค์อี ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

"จะสนองแทนลอองอิศรา *กับพระอรรคชายาไม่เล็งยล*"(๑๓)

เนื่องจากการเรียกขานนามของเจ้ารดจา หรือ เจ้าศรีอโนชากระทำกันในหลายรูปแบบดังที่ยกมาเปรียบเทียบแล้ว จึงจำต้องวิเคราะห์กันทั้งสองฝ่าย ทางเชียงใหม่นั้นจะเรียกขานกันว่า "*เจ้าศรีอโนชา*" หรือไม่ก็ "*เจ้านางศรีอโนชา*" เพราะเหตุที่หนานทิพช้างนั้นได้รับการอภิเษกเป็นพระยาสุละวะฦๅไชยสงครามเจ้าเมืองลำปางแล้ว และบิดาของเจ้าศรีอโนชาซึ่งเป็นบุตรคนที่ ๓ ของพระยาสุละวะฦๅไชยสงครามก็ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าอังวะให้เป็นเจ้าชายแก้ว เจ้าฟ้านครลำปาง จึงเรียกกันว่า เจ้าฟ้าชายแก้ว(๑๔) บุตรธิดาทั้ง ๑๐ คนของท่านก็ได้รับการเรียกขานกันว่าเป็น "*เจ้า*" และ "*เจ้านาง*" ตามแบบล้านนา มาลา คำจันทร์ นั้นถึงกับเน้นกำเนิดของเจ้าศรีอโนชาตลอดเวลาว่า "*เกิดเป็นเจ้าหญิงขัตติยะนารีชาติเชื้อ*"(๑๕)

สำหรับทางฝ่ายเมืองใต้ ควรอาศัยลักษณะการเรียกขานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และโดยเฉพาะการเรียกขาน กันตั้งแต่สมัยยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ของพระองค์เจ้ากำพุชฉัตร เป็นหลัก กล่าวคือ เจ้าศรีอโนชา จะถูกเรียกขานด้วยคำว่า

"เจ้า" นำหน้าชื่อใหม่ที่คงจะมาได้ในครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานีว่า *"เจ้ารดจา"* หรือ *"เจ้าศิริรจนา"* พร้อมด้วยบรรดาศักดิ์เป็น *"ท่านผู้หญิง"* เพราะในสมัยกรุงธนบุรีนั้น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ยังทรงเป็นสามัญชนบรรดาศักดิ์ *"เจ้าพระยาสุรสีห์พิษณวาธิราช"* อยู่ ต่อเมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์และได้รับอุปราชาภิเษกเป็น *"สมเด็จพระอนุชาธิราช เสด็จเถลิงราชมไหสวรรย์ ณ ที่พระอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ว่าราชการพระนครกึ่งหนึ่ง"*(๑๖) แล้วนั่นแหละ การเรียกขานนามและยศเจ้ารดจาจึงเปลี่ยนมาเป็น *"พระอัครชายาในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท"* หรือ *"พระอรรคชายา"*

อีกด้านหนึ่งของการพิจารณาของทางฝ่ายราชวงศ์ในรัตนโกสินทร์อาจทำได้โดยอาศัยอิสริยยศของสายพระโลหิต ซึ่งในกรณีของสายพระโลหิตพระองค์เดียวในสมเด็จฯ กรมพระราชวังบวรมหา-สุรสิงหนาทและพระอัครชายา จะเห็นได้ว่าเจ้าฟ้าพิกุลทองทรงเป็นเจ้าฟ้า พระองค์เดียวในสมเด็จฯ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จะว่าเป็นเพราะพระมารดาเป็นเจ้าเชียงใหม่ก็คงจะไม่ถูกนัก เพราะยังมีสายพระโลหิตที่ประสูติแต่พระธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา และที่ประสูติแต่ธิดาเจ้านคร(พัด) แต่ทั้งหมดก็ทรงเป็นเพียงพระองค์เจ้า(๑๗) และหากเปรียบเทียบกับเจ้าฟ้าอีกพระองค์หนึ่งของวังหน้า คือ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ พระโอรสในสมเด็จฯกรมพระราชวังบวรมหา-ศักดิพลเสพและพระองค์เจ้าดาราวดี ก็ยังเห็นความแตกต่างอยู่ดี คือ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์นั้นทรงดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าอิศราพงศ์ มาโดยตลอด เพิ่งจะมาได้รับการสถาปนาเป็น เจ้าฟ้าในรัชกาลที่ ๔ ทั้งยังทรงมีพระกำเนิดเป็นอุภโตสุชาตในราชวงศ์เดียวกันด้วย

เมื่อเจ้าฟ้าพิกุลทองเจริญพระชนมายุได้ ๓๑ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๓๕๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธ-ยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังได้ทรงสถาปนาให้ทรงกรมจารึกพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทร(๑๘) ซึ่งก็นับเป็นเจ้านายฝ่ายหญิงของวังหน้าเพียงพระองค์เดียวที่ทรงได้รับอิสริยศสูงถึงเพียงนั้น

เหตุผลของการที่ทรงเป็น เจ้าฟ้า ก็ดี ทรงเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน ก็ดีตามหลักฐานก็เขียนกันว่าเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงต้องการจะพระราชทานพระเกียรติแก่สมเด็จพระบวรราชเจ้าฯผู้ทรงเป็นพระชนก แต่ผู้เขียนพิจารณาว่าเมื่อเปรียบเทียบกับพระองค์เจ้าองค์อื่นๆ แล้ว น่าจะยังมีเหตุผลอื่นแฝงอยู่ด้วยแม้จะไม่มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานก็ตาม และเหตุผลหนึ่งน่าจะมาจากการที่เจ้ารดจาตัดสินใจกระทำการเพื่อช่วยกรมพระราชวังหลังในวันวิกฤตนั้น

โดยสรุปแล้ว แม้ทางฝ่ายเชียงใหม่จะไม่มีระบบการใช้ราชาศัพท์อย่างเคร่งครัดเหมือนทางรัตนโกสินทร์ แต่ในเมื่อพระองค์เจ้ากัมพุชฉัตรทรงเรียกว่า พระอรรคชายา สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพเองทรงเรียกขานเจ้ารดจาว่า *"พระอัครชายา"* และการที่ทรงเป็นพระมารดาของ *"สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน"* ผู้เขียนจึงเห็นว่าสมควรจะต้องใช้ราชาศัพท์ให้ถูกต้องด้วย ส่วนพระนามที่แต่เดิมทางเชียงใหม่เรียกขานกันว่า เจ้าศรีอโนชา เจ้านางศรีอโนชาเจ้าดอกศรีอโนชา หรือแม้แต่ นางศรีอโนชา นั้น เข้าใจว่าเมื่อลงมายังกรุงธนบุรี ได้มีการเปลี่ยนชื่อให้ท่านเสียใหม่เป็น เจ้ารดจา แต่ก็ไม่มีหลักฐานว่าเหตุใดจึงเปลี่ยนและใครเป็นผู้เปลี่ยนให้ นอกจากจะสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นเพราะพระศิริโฉมที่งดงามแบบสตรีเมืองเหนือ จึงได้พระนามใหม่ว่า เจ้าศิริรจนา หมายถึง *"เจ้าผู้ดีงาม"* ดังที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียก หรือแม้แต่แท้จริงพระนามใหม่อาจเป็นเจ้าศิริรุจา แล้วต่อมาเกิดเรียกเพี้ยนและตัดสั้นไปตามความถนัดลิ้นของคนไทยเป็น เจ้ารดจา ก็อาจเป็นได้เช่นเดียวกัน

สงครามในบ้านเกิดเมืองนอน

ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี การรบระหว่างไทยกับพม่าติดพันเป็นระยะไม่ขาดสาย ทั้งทางกาญจนบุรี ราชบุรี ตาก แม้แต่ที่ตีวกจากลาวเข้าทางเมืองพิชัย สำหรับเชียงใหม่นั้นแม้จะมีความพยายามฟื้นม่านคือปลดแอกจากพม่าครั้งแล้วครั้งเล่า แต่ก็ทำไม่สำเร็จ เพราะพระเจ้าเชียงใหม่ก็เป็นเชื้อสายกษัตริย์พม่า ซ้ำยังมีกองทัพขนาดใหญ่คอยคุมเชียงใหม่และลงมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยอยู่ร่ำไป แม่ทัพพม่าที่ประจำอยู่ในเชียงใหม่ช่วงกรุงธนบุรีนั้น ชื่อ โปมะยุง่วน ชาวเชียงใหม่เรียกกันว่า โปหัวขาว แล้วต่อมายังมีแม่ทัพที่ใหญ่กว่ามาเพิ่มอีกคนหนึ่ง คือ โปสุพลา ที่คนไทยรู้จักกันในชื่อ เนเมียวสีหบดี แม่ทัพพม่าที่ทำลายกรุงศรีอยุธยา จนยับเยินมาแล้วนั่นเอง โชคยังดีอยู่สำหรับเมืองเชียงใหม่ที่แม่ทัพพม่าทั้งสองดูจะมีเรื่องขัดแย้งกันอยู่เสมอ

การรบระหว่างไทยกับพม่าในสมัยกรุงธนบุรีที่เมืองเชียงใหม่มีอยู่ ๓ ครั้งด้วยกัน

ครั้งที่ ๑ เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๔ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงต้องการขับไล่พม่าที่คอยลงมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ แต่ทรงกระทำไม่สำเร็จเพราะกำลังยังน้อยและขาดเสบียง แม่ทัพหน้าในครั้งนั้นคือเจ้าพระยาสุรสีห์ และสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นแม่ทัพหลวง

ครั้งที่ ๒ เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๗ เป็นศึกใหญ่และกองทัพไทยเตรียมพร้อมกว่าครั้งแรกมาก เจ้าพระยาสุรสีห์รับผิดชอบดูแลรักษาเมืองพิษณุโลกอยู่ และได้กรำศึกพม่าร่วมกับพระยาพิชัย (ดาบหัก) มาแล้วสองครั้ง หลังการรบกับเชียงใหม่ครั้งก่อน ครั้งนี้มีหน้าที่เกณฑ์กำลังฝ่ายเหนือและเป็นแม่ทัพปีกขวา เจ้าพระยาสวรรคโลกเป็นแม่ทัพปีกซ้าย เจ้าพระยาจักรี (รัชกาลที่ ๑) เป็นแม่ทัพใหญ่ติดตามมาด้วยทัพหลวงที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นจอมทัพเอง ทั้งสามเจ้าพระยาวางแผนแบ่งกันเข้าล้อมและตีเชียงใหม่โดยเจ้าพระยาสุรสีห์เข้าตีทางด้านตะวันออก เจ้าพระยาสวรรคโลกเข้าตีทางเหนือ ส่วนเจ้าพระยาจักรีเข้าตีทางตะวันตกและด้านใต้ เชียงใหม่แตกทุกด้านนอกจากด้านเหนือเพราะเจ้าพระยาสวรรคโลก ล่าช้าในการตั้งค่ายปีกกา พม่าและชาวเมืองเชียงใหม่จึงหนีทะลักออกทางด้านประตูช้างเผือก มากที่สุด ชัยชนะครั้งนี้เองที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เจ้ารดจาอย่างน่าสนใจและจะกล่าวถึงรายละเอียดภายหลัง

ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๙ นับเป็นการรบกับพม่าที่เชียงใหม่เป็นครั้งสุดท้ายในสมัยกรุงธนบุรี หลังการรบครั้งใหญ่ที่สุดที่พิษณุโลกเพียง ๒ ปี พระยาวชิรปราการ (พระยาจ่าบ้าน) ต้องทิ้งเมืองเชียงใหม่หนีลงมากรุงธนบุรี เหลืออยู่แต่พระยากาวิละเจ้าเมืองลำปางที่ยังเข้มแข็งรักษาเมืองไว้ได้ เจ้าพระยาสุรสีห์คุมกองทัพหัวเมืองเหนือจากพิษณุโลกขึ้นไปช่วยพระยากาวิละไว้ได้สำเร็จ ผลของชัยชนะครั้งนี้คือเชียงใหม่ถูกทิ้งให้เป็นเมืองร้างต่อมาเป็นเวลา ๒๐ ปีก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยากาวิละเป็นพระบรมราชาพระเจ้าเชียงใหม่รวบรวมผู้คนสร้างเมืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

รักระหว่างรบ

ในการรบกับพม่าครั้งที่ ๒ ที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๗ นั้น ฝ่ายพม่าได้ให้พระยาจ่าบ้านและพระยากาวิละยกกองทัพล่วงหน้าลงมาสู้กับทัพหน้าของไทย แต่พระยาทั้งสองกลับมาเข้าข้างไทยเสีย

ยอมถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะการที่ไม่อาจปลดแอกล้านนาจากพม่าได้ประการหนึ่ง เรื่องเชื้อชาติประการหนึ่ง ประจวบกับในตอนนั้นโปมะยุง่วนได้จับเจ้าฟ้าชายแก้วซึ่งตนไม่ไว้วางใจไปจำคุกไว้ที่เชียงใหม่เพื่อแยกเสียจากพระยากาวิละ รวมทั้งจับเอาบุตรภรรยาพระยาจ่าบ้านส่งไปอังวะ พระยากาวิละและพระยาจ่าบ้านจึงร่วมมือกันฆ่าพวกพม่าเสียเข้าชิงเอาตัวประกันคือบุตรภรรยาของพระยาจ่าบ้านคืนมาได้ที่ฮอด เหตุการณ์ร้ายนี้อาจทำให้ทางเชียงใหม่และลำปางไม่ไว้ใจพม่าและมาเข้าข้างไทย

วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้นสามค่ำ พ.ศ. ๒๓๑๗ กองทัพฝ่ายไทยก็พร้อมกันเข้าล้อมเมืองเชียงใหม่ทุกด้านดังกล่าวแล้ว และเชียงใหม่ก็แตกในวันนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จเข้าเหยียบเมืองเชียงใหม่ในวันรุ่งขึ้นนั่นเอง

ก่อนหน้าเชียงใหม่แตกได้ ๘ วัน ซึ่งแน่นอนว่าทางเชียงใหม่กำลังเตรียมตัวรับทัพธนบุรีอยู่อย่างเต็มที่นั้น เจ้าศรีอโนชาซึ่งอยู่ในเมืองเชียงใหม่ได้แต่งงานกับเจ้าลาวพุงดำผู้หนึ่ง ชื่อใดไม่ปรากฏ ขณะเมื่อเมืองแตก เหตุการณ์อันเป็นบุพเพสันนิวาสก็เกิดขึ้นเมื่อ

> *"ทหารปีนกำแพงเมืองเข้าไปได้ จับตัวเจ้าเมืองมาส่งถวายเจ้าพระยาสุรสีห์พิศณวาธิราชยังกองทัพ แต่ภัสดาเจ้ารจจากับเจ้ารจจาขึ้นม้าไปคนละตัวกับบ่าวไพร่ตามมาหลายคน กองทัพล้อมจับตัวได้ นำมาถวายภายหลัง ขณะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้ทอดพระเนตรเห็นเจ้ารจจามีศิริวิลาศอันงาม มีพระทัยปฏิพัทธ์ จึงรับสั่งให้นำตัวภัสดาเจ้ารจจา ไปจำตรวนไว้ แต่ตัวเจ้ารจจา นั้นรับเข้าไว้ในค่าย ครั้นเพลาผู้คนสงัด จึงรับสั่งเกลี้ยกล่อมเจ้ารจจาว่า จะทรงเลี้ยงเป็นพระชายา อย่าได้คิดอาลัยกับผัวเดิมซึ่งจับมาได้ด้วยกันนั้น แล้วทรงซักไซ้ไล่เลียงว่า อยู่ด้วยกันกับผัวเดิมประมาณสักกี่ปี เจ้ารจจาจึ่งทูลว่าพึ่งแต่งงาน อยู่ด้วยกันแปดวันพอเมืองแตก อนึ่งซึ่งท่านจะเลี้ยงข้าพเจ้าเป็นบาทบริจาร์นั้น ขอให้ปล่อยภัสดาข้าพเจ้าให้กลับคืนไปอยู่ที่บ้านเมืองของเขาเถิด ครั้นจะเอาตัวไว้ที่กรุงเทพฯ จะใกล้กัน ท่านจะมีความแหนงไม่สิ้น กรมพระราชวังบวรก็ทรงรับคำ และมีรับสั่งให้ถอดตรวนภัสดา เจ้ารจจาปล่อยไป ส่วนเจ้ารจจาทรงเลี้ยงไว้เป็นพระชายาตราบเท่าได้อุปราชาภิเศกเป็นกรมพระราชวังบวร"*(๑๙)

หลักฐานฝ่ายไทยที่คัดมานั้นมีความพิเศษที่จะกล่าวต่างหากภายหลัง เมื่อทั้งสองพบกันครั้งแรกกลางศึกนั้นเจ้าพระยาสุรสีห์อายุ ๓๑ ปี เคยมีภรรยาและบุตรแต่เลิกร้างกันไปและบุตรเสียชีวิต เจ้าศรีอโนชาอายุได้ ๒๔ ปี เพิ่งแต่งงานได้ ๘ วัน

เวลาและรายละเอียดในเรื่องการเข้าตีเมืองเชียงใหม่ตามหลักฐานฝ่ายไทยนี้คลาดเคลื่อน กับทางฝ่ายเหนือบ้างเล็กน้อย ทางฝ่ายเหนือเขียนไว้ว่า:

> *...เจ้ากาวิละเข้าเมืองเชียงใหม่ได้ นายน้อยวิทูรแลน้อยสมพมิตรชาวเชียงใหม่ ซึ่งอยู่กับพม่าแจ้งความว่าเจ้าฟ้าชายแก้วยังมีชีวิตอยู่ในคุกเจ้ากาวิละจึงถอดบิดาออกจากเรือนจำแล้วจึงนำไปเฝ้าพระเจ้าตากยังทัพหลวง กองทัพไทยได้เชียงใหม่ในวันอาทิตย์เพ็ญเดือนห้าเหนือคือเดือนสามใต้ จุลศักราช ๑๑๓๖ ปีมะเมียฉอศก...*(๒๐)

นอกเหนือจากนั้นแล้วเอกสารของทางฝ่ายเหนือยังได้ให้รายละเอียดในเรื่องครอบครัวของเจ้ากาวิละรวมทั้งเจ้าศรีอโนชาด้วยดังต่อไปนี้

> *"พระมหากษัตริย์เจ้าตากสินปราบชนะมารปักขะข้าศึกได้เชียงใหม่ในศักราช ๑๑๓๖*

ตัว ปีกาบสง้า เดือน ๕ เพ็ง วัน ๑ หั้นแลฯ ... ก็ตั้งพระยาจ่าบ้านหื้อเป็นพระยาเชียงใหม่... หื้อรักษาขอบขันธเสมาบ้านเมืองแล้วก็เสด็จยาตราลาทัพกลับไปทางเมืองละคร เจียะทัพหยุดพักอยู่บ้านลำปางนมัสการไหว้นบพระมหาชินธาตุ เจ้าอยู่ที่นั้น เจ้ากาวิละเมื่อได้พระราชบิดาเมือถึงเมืองละครก็มีใจชมชื่นยินดี ก็พา เอายังน้องทั้ง ๖ พระองค์เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้ายังลำปางกษัตริย์เจ้าก็ตั้งเจ้ากาวิละขึ้นเป็นพระยาละคร พระมหา-กษัตริย์เจ้าตากสินและเจ้าพระยาจักรี ก็พาเอาเสนาโยธาล่องไปทางเมืองเถินล่องไปตามกระแสแม่น้ำระมิงค์แลฯ"*

พันดั่งเจ้าพระยาสุรสีห์ก็มีใจรักใคร่ได้ยังนางศรีอโนชาราชบุตรีอันเป็นน้องเจ้ากาวิละจึงใช้ขุนนางผู้ฉลาดมาขอเจ้าทั้ง ๗ พระองค์พี่น้อง มีเจ้าชายแก้วพระบิดาเป็นประธาน รำพึงเห็นกัลญาณมิตรอันจักสนิทติดต่อไปภายหน้า ก็เอายังนางศรีอโนชาถวายเป็นราชเทวีแห่งเจ้าพระยาเสือคือพระยาสุรสีห์หั้นแลฯ

เจ้าพระยาสุรสีห์เมื่อได้นางศรีอโนชาราชเทวีแล้วก็เสด็จเมือทางเมืองสวรรคโลกหั้นแลฯ(๒๑)

พิเคราะห์ดูเหตุผลและหลักฐานแล้ว พออนุมานได้ว่า ในช่วงเวลาศึกสงครามนั้น เจ้าศรีอโนชาคงจะอยู่กับบิดาคือเจ้าฟ้าชายแก้วในเชียงใหม่ การแต่งงานกับเจ้าลาวพุงดำซึ่งคงเป็นเจ้าจากเมืองอื่นกระทำกันในเชียงใหม่อย่างเร่งรีบเพราะเป็นยามศึกและพม่าก็ไม่ไว้ใจทั้งเจ้าฟ้าชายแก้วและพระยากาวิละ แต่แล้วเหตุการณ์กลับพลิกผันคือเจ้าฟ้าชายแก้ว ถูกพม่าจับตัวไปขังคุก และเชียงใหม่แตก ความตระหนกย่อมเกิดกับทุกผู้ทุกคนในเมือง ในเมื่อทางเดียวที่จะหนีออกไปได้จากการบุกของกองทัพไทยคือ *"ตามม่านเป็นอันกลัวพึ่งฟ้าวนักไปหัวชาวก็ลวดแตกออกเวียงทางประตูช้างเผือก"*(๒๒) ภัสดาและเจ้าศรีอโนชา จึงได้พากันรีบหนีออกไปทางนั้น แต่เมื่อเส้นทางนั้นพม่าหนีออกทหารไทยก็ย่อมตามจับผู้คนที่หนีไปด้วยเป็นเชลยเป็นธรรมดา

ความบังเอิญย่อมเกิดขึ้นได้ในทุกที่เพียงแต่ในกรณีนี้เกิดขึ้นกับเจ้าศรีอโนชาและเจ้าพระยาสุรสีห์ดูประหนึ่งว่าฝ่ายหนึ่งเป็นนางเชลยมาตกอยู่ในเงื้อมมือของผู้พิชิต หากหลักฐานของทางฝ่ายเหนือเป็นจริงก็เป็นสิ่งที่น่ายินดียิ่งนัก เพราะเป็นการเสริมคุณธรรมของเจ้าพระยาสุรสีห์ทหารเอกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ไม่ได้หักหาญน้ำใจของสตรีเพศผู้ไร้ทางสู้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็เป็นหลักฐานให้เราได้ทราบถึงความเฉลียวฉลาดกอปรด้วยสติควบคุมตนเองได้ของเจ้าศรีอโนชาโดยนอกจากไม่ฟูมฟายแล้วยังสามารถหาทางช่วยให้ภัสดารอดชีวิตได้ด้วยเหตุผลที่เจ้าพระยาสุรสีห์ไม่อาจปฏิเสธได้

แม้หลักฐานทางฝ่ายเหนือจะหลีกเลี่ยงไม่พูดความจริงเรื่องที่เจ้าศรีอโนชาสยุมพรแล้ว ผู้เขียนบทความนี้เชื่อว่า เจ้าพระยาสุรสีห์คงมองการณ์ไกลเช่นเดียวกับฝ่ายเชียงใหม่ เลือกกระทำการสู่ขอเจ้าศรีอโนชาตามประเพณีล้านนาอย่างถูกต้องเพราะหากไม่ทำเช่นนั้นก็เป็น การทำลายความเชื่อมั่นความภักดีของฝ่ายเจ้าเจ็ดตนซึ่งล้วนแต่ต่อมามีตำแหน่งสำคัญทางเมืองเหนือทั้งสิ้น อีกประการหนึ่งการสยุมพรอย่างถูกต้องตามประเพณีจะเป็นเครื่องซื้อใจหัวเมืองเหนือทั้งหมดได้ด้วยเพราะผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายก็พร้อมกันอยู่ ณ ที่นั้นแล้ว คือเจ้าฟ้าชายแก้วและพี่น้องทั้งเก้าคนของเจ้าศรีอโนชา

**ความตอนนี้คลาดเคลื่อนเพราะเจ้าพระยาจักรียังต้องอยู่จัดการเมืองเชียงใหม่ต่อ*

ฝ่ายหนึ่ง เจ้าพระยาจักรีแม่ทัพใหญ่ของไทยพี่ร่วมสายโลหิตของเจ้าพระยาสุรสีห์ อีกฝ่ายหนึ่ง ไม่มีหลักฐานเรื่องพิธีสยุมพรครั้งนั้น แต่น่าจะกระทำกันที่ลำปางและที่วัดพระธาตุลำปางหลวงด้วยการณ์ทุกอย่างจึงดูจะลงเอยด้วยดี เว้นเสียแต่ความรู้สึกของเจ้าศรีอโนชาที่จะต้องจากบ้านเมือง กับความเศร้าโศกของเจ้าลาวพุงดำผู้แม้จะได้รับการปลดตรวนให้เป็นอิสระแต่ก็ต้องสูญเสียภริยาไป ซึ่งเรื่องนี้จะได้กล่าวถึงในตอนหลัง

เส้นทางสู่กรุงธนบุรี

เจ้าพระยาสุรสีห์นั้นเกิดมาเพื่อเป็นนักรบกู้ชาติไทยโดยแท้ หากเรียงเวลาเรื่องศึกสงคราม ในสมัยกรุงธนบุรีและรัชสมัยที่หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็จะเห็นได้ว่า ขุนพลแก้วสองกรุงผู้นี้แทบไม่มีเวลาได้หยุดพักจากการจับดาบเพื่อบัญชาการรบเลย

แม้เมื่อเสร็จสงครามกับเชียงใหม่และหลังการสยุมพรครั้งนี้ก็เช่นกัน แทนที่จะได้พักอยู่ในเชียงใหม่และลำปางสักระยะหนึ่งกับครอบครัวก็ทำไม่ได้ เจ้าพระยาจักรีต้องรับหน้าที่จัดการเรื่องหัวเมืองเหนือให้เรียบร้อย เจ้าพระยาสุรสีห์นั้นตั้งแต่สงครามกับเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ ก็ต้องเป็นเสมือนเจ้าเมืองพิษณุโลก คอยระวังการย่ำยีของพม่าจากทางเหนือ ครั้งนี้ก็เช่นกัน หาได้ตามเสด็จกลับกรุงธนบุรีไม่ หากแต่ต้องเดินทัพทางสวรรคโลกกลับพิษณุโลก เพียงแต่คราวนี้มีท่านผู้หญิงศรีอโนชาร่วมเดินไปทางด้วย ความรู้สึกของบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือที่จะต้องจากธิดาคนโต ก็ดี จากพี่และน้องร่วมทุกข์ร่วมสุขก็ดี โดยเฉพาะความรู้สึกของเจ้าศรีอโนชาคงจะสับสนเป็นที่สุดที่จะต้องจากบ้านเกิดเมืองนอนไปอย่างไม่มีทางรู้ว่าอะไรคอยอยู่ข้างหน้าบ้าง ก็ดี ได้ถูกประมวลไว้ในเนื้อ เพลงลำปางใหญ่ของคณะดนตรีเจ้าสุนทร ณ เชียงใหม่ ดังนี้

เฉลิมเวียงเขลางค์ปางนั้น	*ทรงธรรม์กาวิละแกล้วกล้า*
ประกาศฉลองงานการวิวาห์	*เจ้าหญิงศรีอโนชาภาคินี*
ถวายเจ้าสุรสีห์สิงหนาท	*จักรีราชอนุชาสง่าศรี*
ชาวลำปางต่างปลื้มเปรมปรีดิ์	*เอื้อไมตรีมั่นไว้ไม่เสื่อมคลาย*
สยุมพรสำเร็จเสร็จทุกสิ่ง	*ก่อนจะทิ้งเมืองไปให้ใจหาย*
อยู่ลานนาผาสุกสนุกสบาย	*ต้องโยกย้ายหมายมุ่งสู่กรุงธน*
พระตรัสปลอบอ่อนโยนให้คลายหมอง	*พระน้องจงปรีดาอย่าฉงน*
เจ้าพระยาสุรสีห์นี้เลิศคน	*น้องจงคลายกังวลเถิดคนดี*
ภายหน้าจะยิ่งใหญ่ในประเทศ	*ทุกเขตน้อมประณตบทศรี*
จะเป็นศรีลานนาธานี	*สมที่จะเป็นใหญ่ในเวียงวัง*
ด้วยอำนาจพระธาตุลำปางหลวง	*จะลุล่วงความดีดังที่หวัง*
ทั้งพระธาตุจอมพิงค์อันยิ่งยัง	*เป็นที่ตั้งคุ้มครองพระน้องเหอญ*
ร้องรับขับเพลงลำปางใหญ่ไพเราะ	*แสนเสนาะล้ำรสบทสรรเสริญ*
ตำนานเก่าเล่าเล่นเป็นเพลงเพลิน	*ขอเชิญฟังบรรเลงเป็นเพลงพลาง*
โอ้ละหนองามแท้งามบ่จาง	*เขลางค์บุรีศรีลานนาฯ(๒๓)*

เจ้าศรีอโนชาจะลงมาอยู่กรุงธนบุรีเมื่อใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด ดูเหมือนว่านอกจากการรบกับพม่าที่บางแก้ว ราชบุรี แล้ว เจ้าพระยาสุรสีห์คงจะอยู่ประจำที่พิษณุโลก คอยรับพระราชบัญชาคุมกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือร่วมกับทัพเจ้าพระยาจักรีรบกับอะแซหวุ่นกี้ที่พิษณุโลกใน พ.ศ. ๒๓๑๘ ซึ่งครั้งนั้นเราต้องทิ้งเมืองจนพม่าเผาบ้านเรือนและอารามใหญ่น้อยทุกตำบลแสงเพลิงสว่างดังกลางวัน แล้วกลับยกติดตามไปตีทัพพม่าใหม่(๒๔) จากนั้นก็ทรงเป็นแม่ทัพยกทัพไปช่วยพระยากาวิละรบพม่าป้องกันเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๑๙ ซึ่งไทยเป็นฝ่ายชนะ แต่ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตัดสินพระทัยทิ้งเชียงใหม่ให้เป็นเมืองร้างเพื่อตัดปัญหา และในปีเดียวกันเจ้าพระยาสุรสีห์ก็ยังต้องยกกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงไปตีเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อเสร็จศึกจำปาศักดิ์นั่นแล้วจึงมีหลักฐานว่าทั้งเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์เลิกทัพกลับมาถึงกรุงธนบุรีเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๒๐ จึงน่าจะเป็นไปได้ว่าเจ้าศรีอโนชาคงจะมาอยู่ที่พิษณุโลกก่อนถึงสามปีก่อนที่จะลงมากรุงธนบุรี หรือเจ้าพระยาสุรสีห์จะส่งให้ลงมาอยู่กรุงธนบุรีก่อนก็ไม่น่าจะเป็นได้เพราะเจ้าศรีอโนชาไม่มีใครที่รู้จักอยู่ทางกรุงธนบุรีเลย หรือจะเป็นไปได้แต่ก็ไม่มีหลักฐานใดยืนยัน

ชีวิตใหม่ในกรุงธนบุรีและกรุงเทพมหานคร

หลักฐานสำคัญที่ว่าเจ้าศรีอโนชาน่าจะลงมาอยู่กรุงธนบุรีใน พ.ศ. ๒๓๒๐ ก็คือการที่เจ้าฟ้าพิกุลทองประสูติในปีนั้น นิวาสถานที่เจ้าศรีอโนชาในฐานะท่านผู้หญิงของเจ้าพระยาสุรสีห์พำนักในสมัยธนบุรีตั้งอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา ใกล้ป้อมพระสุเมรุ ริมกำแพงพระนครด้านปากคลองบางลำพู ปัจจุบันยังมีซากประตูให้เห็นแต่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นวังของเจ้าฟ้าจักรเจษฎา พระอนุชาพระองค์เล็กของราชสกุลซึ่งแท้จริงได้ทรงย้ายเข้ามาประทับหลังจากพระราชพิธีอุปราชาภิเษกเพราะสมเด็จฯ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ทรงย้ายไปประทับในพระบวรราชวังแล้ว แสดงว่าตั้งแต่ครั้งยังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ ท่านไม่ได้พำนักอยู่ในละแวกเดียวกับเจ้าพระยาจักรีและพี่น้องอื่นซึ่งล้วนมีนิวาสถาน เรียงรายกันอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำตั้งแต่ปากคลองนครบาล สวนมังคุด สวนลิ้นจี่เรื่อยมาจนถึงปากคลองบางกอกน้อยเป็นที่สุด

พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ๒๕

หลังพระราชพิธีอุปราชาภิเษก เจ้าศรีอโนชา ในพระฐานะและพระนามใหม่ว่า เจ้าศิริรจนา พระอัครชายาในสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ได้ตามเสด็จเข้าประทับในพระบวรราชวัง ขณะนั้นพระวิมานที่ประทับทั้งสามองค์คือ วสันตพิมาน วายุสถานอมเรศ และพรหมเมศธาดา ยังไม่ได้สร้าง แต่ที่ประทับฝ่ายในของวังหน้านั้น สร้างเป็นตึกหมู่มาตั้งแต่ต้น แล้วในขณะที่พระตำหนักของวังหลวงยังสร้างด้วยเครื่องไม้ในพระราชนิพนธ์ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงทันเห็นสภาพเดิมภายในวังหน้าได้กล่าวไว้ว่า

"...มีตำหนักอยู่หมู่หนึ่งยกหลังคาเป็นสองชั้นคล้ายพระวิมาน เป็นที่ประทับของเจ้ารจจาผู้เป็นพระอัครชายาและเป็นพระมารดาของเจ้าฟ้าพิกุลทอง..."(๒๕)

รูปหมู่พระพิมาน ๒๖

นอกจากนี้ เมื่อการก่อสร้างพระบวรราชวังแล้วเสร็จ ปรากฏคลองสายเล็กเหนือคลองคูเมืองเดิมด้านตะวันออกเฉียงเหนือเรียกว่าคลองโรงไหม ติดคลองนี้มีเรือนหลังใหญ่ (ตรงเชิงสะพานพระปิ่นเกล้าฯ ในปัจจุบัน)เป็นบ้านรับแขกเมืองชาวเชียงใหม่[๖] เรียกกันว่า "บ้านหลวงของเจ้าฟ้าพิกุลทอง"(๒๖) สันนิษฐานว่า เมื่อพระอัครชายา เจ้าศรีอโนชามาประทับอยู่ในวังหน้านั้น พระราชสวามีทรงรักและพระราชทานเกียรติอย่างเต็มที่ และหากตรวจดูการลงมาเมืองใต้ของเจ้าเจ็ดตน โดยเฉพาะเจ้ากาวิละจะเห็นว่าลงมากันแทบทุกปี ในบางครั้งมากันเป็นหมู่ใหญ่ทั้งครอบครัวพี่น้องลูกหลาน กรมพระราชวังบวรฯจึงพระราชทานที่และเรือนไว้รับรองเป็นการเฉพาะ นับเป็นความโดดเด่นของเจ้าเมืองประเทศราชในขณะนั้นเช่นเดียวกับฝ่ายนครศรีธรรมราชหรืออาจจะยิ่งกว่าด้วยซ้ำไป เลียบคลองโรงไหมที่เรียกกันจนถึงปัจจุบันว่าตรอกโรงไหม ผู้เขียนก็สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นที่อยู่ของช่างทอผ้าไหมจากเชียงใหม่ตั้งแต่ครั้งพระอัครชายา เจ้าศรีอโนชา เพราะเรียงรายติดต่อไปจากบ้านหลวงของเจ้าฟ้าพิกุลทอง จึงจะเป็นอื่นไปมิได้

การวางพระองค์และวีรกรรม

ชีวิตในวังไม่ว่าวังใดในประเทศไหนย่อมเต็มไปด้วยการแก่งแย่ง แข่งดี ริษยา เป็นปรกติ ธรรมดา เพราะมีอิสตรีอยู่ร่วมกันมากและลำดับชั้นก็ขึ้นอยู่กับภูมิหลัง กำเนิด และการได้รับการโปรดปรานหรือไม่เพียงใด ในกรณีพระอัครชายา เจ้าศรีอโนชานั้นไม่ปรากฏหลักฐานแม้น้อยว่าทรงมีปัญหา ทั้งนี้สันนิษฐานว่าเพราะทรงเป็นที่โปรดปรานของพระราชสวามีผู้รักษาสัญญาเดิมไว้อย่างมั่นคงประการหนึ่ง กับการวางพระองค์ไม่กระทำการอันใดอันเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศ อีกประการหนึ่ง มิฉะนั้น ก็จะต้องมีหลักฐานเล็ดลอดออกมาให้รับรู้กันบ้าง เช่นกรณีของพระสนมที่ชื่อเจ้าจอมวันทา หรือกรณีคนของนักองอีที่ถูกใช้ให้ไปสืบเรื่องราวในวังหลวง แม้แต่เมื่อพระสวามีประชวรหนักและเสด็จสวรรคตก็ไม่ปรากฏว่าพระอัครชายาทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องพระบวรราชวังหรือเรื่องใดๆทั้งสิ้น ซ้ำน้ำเสียงของ "ลูกเลี้ยง"อย่างพระองค์เจ้ากัมพุชฉัตรก็ยังทรงถวายความเคารพและสงสารเห็นพระทัยด้วยซ้ำไป

---

[๖] ต่อที่ดินบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของวังกรมพระนเรศวรฤทธิ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดากลิ่น ปู่ของเจ้าจอมมารดากลิ่นคือ เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง)

การวางพระองค์ได้อย่างดีและเฉลียวฉลาดนี้ด้วยกระมังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเพิ่มความโปรดปรานแก่เจ้าฟ้าพิกุลทองนอกเหนือไปจากวีรกรรม ของพระมารดาแล้ว

ด้านวีรกรรมในคืนวิกฤตเผากรุงธนบุรีของพระองค์เจ้ารามลักษณ์ กรมขุนอนุรักษ์สงครามนั้นนับว่าเป็นความเด็ดเดี่ยวและเฉลียวฉลาดของท่านผู้หญิงศรีอโนชาอย่างที่ไม่ปรากฏมาก่อน เพราะในตอนนั้นยังทรงเป็นเพียงกุลสตรีลาวจากเมืองเชียงใหม่ที่เพิ่งมาอยู่ในกรุงธนบุรีได้เพียง ๕ ปี เมื่อเกิดเรื่องนั้น ทางฝั่งธนบุรีมียังสมเด็จพระพี่นางเธอทั้งสองพระองค์ พระเจ้าหลานเธอ และยังจะต้องมีผู้ใหญ่อื่นๆ อยู่มากที่เหตุการณ์นั้นใกล้ชิดและวิกฤตยิ่งกว่า เพราะเกิดฟากเดียวกันของแม่น้ำ การตัดสินใจและลงมือปฏิบัติการอย่างกล้าหาญเด็ดเดี่ยว ของท่านผู้หญิงน่าจะมองได้สองทาง คือ การที่ได้ติดตามและอยู่ร่วมกับเจ้าพระยาสุรสีห์มาถึง ๘ ปีก่อนเกิดเหตุ ผ่านสงครามมามากมายหลายครั้งกลยุทธต่างๆที่เจ้าพระยาใช้คงจะเป็นที่ประจักษ์แก่ใจอยู่ อาจจะตั้งแต่เชียงใหม่เสียด้วยซ้ำไป ทำให้ท่านกะสถานการณ์ได้ถูกว่าหากไม่มีฝ่ายใดลงมือกระทำอะไรสักอย่าง บ้านเมืองก็จะต้องตกอยู่ในมือของฝ่ายพระยาสรรค์อย่างแน่นอน อีกประการหนึ่ง ในแง่ครอบครัว การตัดสินใจของท่านก็เท่ากับช่วยครอบครัวของ *"พี่สาวและหลานของสามี"* ของท่านเองด้วย

หากมองอีกด้านหนึ่ง อาจสันนิษฐานได้อีกเหมือนกันว่าขุนพลแก้วสองกรุงอย่างเจ้าพระยาสุรสีห์นั้น ก่อนเสด็จไปทัพเขมรคงจะต้องเตรียมการระแวดระวังหลังไว้บ้างอย่างแน่นอน อย่างน้อยริมแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้นิวาสถานของท่านคือที่อยู่ของพระยาเจ่ง หัวหน้าชาวมอญที่พาพรรคพวกจำนวนมากมายเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มอญกลุ่มพระยาเจ่งนี้เป็นคนละกลุ่มอย่างชัดเจนกับมอญกลุ่มพระยารามัญวงศ์ซึ่งเป็นฝ่ายพระยาสรรค์ กิตติศัพท์ความกล้าหาญเก่งกาจของพระยาเจ่งในการต่อสู้กับพม่าก่อนอพยพเข้ามาในไทยนั้นย่อมเป็นที่ทราบกันดี เจ้าพระยาสุรสีห์จึงเลือกเป็นมิตรกับกลุ่มนี้ไว้ แม้เมื่อทรงเป็นพระมหาอุปราชแล้วพระยาเจ่งก็ยังเป็นนายทัพนายกองทุกครั้งในการศึกที่พระองค์ทรงต้องรับผิดชอบ การที่กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกไว้ว่า *"เจ้ารคจาแต่งกองมอญเป็นทัพเรือตีกระหนาบหนุนพระวังหลัง"* นั้นเป็นเรื่องที่แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเชื่อ ท่านผู้หญิงศรีอโนชาและพระยาเจ่งอยู่ทางฟากกรุงเทพฯปัจจุบัน ต้องแต่งกองเรือข้ามฟากไปรบดังที่มีในบันทึก

เรื่องนี้หลักฐานฝ่ายเหนือเป็นอีกแบบหนึ่งอย่างสิ้นเชิงเพราะมีเขียนไว้ในผูกที่ ๖ ของตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า

> *...ศึกเกิดกลางเมืองเขมร เจ้าพระยาจักรีและสุรสีห์สององค์พี่น้องยกทัพออกไปตีเมืองเขมร ในศักราช ๑๑๔๓ ตัว ปีร้วงเป้า พระยาสิงห์พระยาสันคืนฆ่ากษัตริย์เจ้าตากสินเสีย พระยาสิงห์พระยาสันขึ้นเป็นกษัตริย์แทนเจ้าคอกศรีอโนชาจึงใช้ตั้นหาชาวปากเพียวเข้ามาแล้ว มีอาชญาว่า กันสูยังอาษาเอาพระยาสิงห์พระยาสันได้ ในเมื่อกูมีชีวิตอยู่ให้สูได้ทำการบ้านการเมือง จักหื้อสูสะดวก ค้าขายกินตามสะบาย เท่าเว้นไว้แต่การกูต้องประสงค์ว่าฉันนั้น ชาวปากเพียวอาษาเข้ายับ (จับ) เอาพระยาสิงห์พระยาสันได้แล้วฆ่าเสีย เจ้าคอกศรีอโนชาหงายเมืองได้ไว้แล้ว ให้ไปเชิญเอาเจ้าพระยาจักรีเจ้าพระยาสุรสีห์สององค์พี่น้องเข้ามาผ่านพิภพขึ้นเสวยราชย์ เจ้าพระยาจักรีเป็นพี่เป็นกษัตริย์วังหลวงปรากฏด้วยสิรินามว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าบรมโกฏิ เจ้าพระยาสุรสีห์ตนน้อง ปรากฏว่าสันเกล้าสันกระหม่อมพระราชวังบวรสถานมงคลวังหน้า แล*ฯ(๒๗)

เรื่องนี้ดูจะซับซ้อนและเชื่อไม่ได้สนิทหรือทั้งหมดอยู่ เพราะผู้เขียนเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินผิดพลาด ชื่อพระยาสิงห์ก็ไม่มีปรากฏ พระนามรัชกาลที่ ๑ เมื่อขึ้นครองราชย์ก็ผิด จริงอยู่ที่ปากเพรียว จังหวัดสระบุรีมีเชื้อสายลาวพุงดำอาศัยอยู่มากจนทุกวันนี้และยังพูดกันด้วยภาษาเหนือ ผู้เขียนได้ไปที่นั่นเพื่อสอบเรื่องนี้หลายครั้ง มากที่สุด ที่ได้ก็คือการอ้างพระราชพงศาวดารว่าลาวที่นั่นเป็นพวกที่อพยพมาจากเชียงแสนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ แต่เหตุการณ์วิกฤตนั้นเกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ จึงขัดแย้งกันมาก เบื้องลึกลงไปในเรื่องการช่วยรักษากรุงธนบุรีไว้ในคืนนั้นมีกลุ่มอื่นนอกจากพระยาเจ่งเข้ามาร่วมด้วยจริง เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันริมแม่น้ำป่าสัก หัวหน้าคือ นายบุนนาก อยู่บ้านแม่ลา พระนครศรีอยุธยาและนายเพ็ง อยู่บ้านวังม่วง สระบุรี(๒๘) ท่านสองท่านนี้เป็นฝ่ายวังหลวง ไม่ใช่วังหน้า และเมื่อมีพิธีปราบดาภิเษกของรัชกาลที่ ๑ ทั้งสองท่านก็ได้รับการปูนบำเหน็จความชอบ นายบุนนากได้เป็นเจ้าพระยาไชยวิชิต (ผู้รักษากรุงเก่า) และต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาพลเทพ (บ้านแม่ลา) ส่วนนายเพ็งได้เป็นพระยาสีหราชเดโชชัย พร้อมกับพระยาเจ่งที่ได้เป็นพระยามหาโยธา (ว่ากองมอญทั้งสิ้น)

ผู้เขียนตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่อาจจะไม่รู้เหตุการณ์ด้านอื่นทั้งหมดและมีความปรารถนาที่จะยกย่องเจ้าศรีอโนชามากเกินไปถึงกับให้เป็นผู้หงายเมืองและทูลเชิญทั้งสองพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ แต่เรื่องที่เจ้าศรีอโนชาติดต่อลาวทางปากเพรียวนั้นก็ไม่ใช่ถึงกับจะต้องตัดทิ้งเสียทีเดียวเพราะลาวจากเมืองเหนือหาใช่จะลงมาแต่ใน พ.ศ. ๒๓๔๗ ไม่ พระเจ้ากาวิละเองก็ทรงทราบดีถึงขนาดเคยกราบทูลขอลาวเชียงใหม่ที่หนีพม่าลงมาอยู่แถวบ้านป้อมพระนครศรีอยุธยา กลับไปเชียงใหม่ ฉะนั้น อาจเป็นได้ว่ามีการติดต่อระหว่างเจ้าศรีอโนชากับกลุ่มลาวทางปากเพรียวในระยะนั้น เพียงแต่แน่นอนว่าไม่ใช่กลุ่มนายเพ็งที่วังม่วง สระบุรีเพราะเขาไม่ใช่คนเหนือ และต้องไม่ใช่ส่งคนไปติดต่อให้รีบลงมาช่วยในวาระวิกฤตนั้นอย่างเร่งรีบเพราะคงจะลงกันมาช่วยเรื่องไฟไหม้ลุกลามอย่างรวดเร็วไม่ทัน จึงเห็นจะเป็นกลุ่มมอญพระยาเจ่งที่ไม่ได้ไปทัพเมืองเขมรและไม่เข้ากับฝ่ายพระยาสรรค์เป็นแน่ที่ร่วมมือกับเจ้าศรีอโนชา

สายพระโลหิต-เจ้าฟ้าพิกุลทอง

เจ้าฟ้าพิกุลทองประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๐ จะมีพระนามเดิมว่าอะไรไม่ปรากฏ แต่ยังไม่ได้เป็นเจ้าเพราะในตอนนั้นพระบิดายังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิษณวาธิราชอยู่ อาจจะเรียกกันตามธรรมเนียมไทยว่า **"คุณ"** เมื่อสมเด็จพระปิตุลาปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์นั้นมีหลักฐานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง ได้ทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า พระราชวงศ์ใหม่มีเจ้าฟ้าอยู่ทั้งสิ้น ๑๙ พระองค์ เป็นเจ้าฟ้าชั้นเอก ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ๒ พระองค์และสมเด็จฯกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เจ้าฟ้าชั้นโท ๔ พระองค์ เป็นพระโอรสธิดาในรัชกาลที่ ๑ เจ้าฟ้าพิกุลทองนับเป็นเจ้าฟ้าชั้นตรี แต่เป็นพระองค์เดียวจากวังหน้า มีหลักฐานที่รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

...แต่กรมพระราชวังฯมีพระธิดาประสูติแต่พระมารดาเป็นเชื้อเจ้าเมืองเชียงใหม่ โปรดให้เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าด้วย...(๒๙)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปรารถนาอย่างยิ่งที่จะจัดพระราชพิธีโสกันต์ตาม

ราชประเพณีกรุงศรีอยุธยาพระราชทานให้แก่เจ้าฟ้า ๗ พระองค์แรกของรัตนโกสินทร์ซึ่งรวมทั้งเจ้าฟ้าพิกุลทอง สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าในกรมพระราชวังพระองค์ ๑ ด้วย แต่ก็ทรงทำไม่ได้เพราะ *"ใน ๑๐ ปีนี้พม่ายกมารบแทบทุกปี มีราชการทัพศึกมาก ไม่มีช่องที่จะได้คิดทำการโสกันต์เลย เป็นแต่ทำโดยสังเขป"*(๓๐)

เราสามารถหาหลักฐานเกี่ยวกับเจ้าฟ้าพิกุลทองเมื่อยังทรงพระเยาว์ได้น้อยมากนอกจากสรรออกมาจากพระราชนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเองเรื่อง นิราศเสด็จไปปราบพม่าเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๒๙ ตอนนั้นเจ้าฟ้าพิกุลทองพระชนมายุได้ ๙ พรรษา น่าจะกำลังเป็นที่สนิทเสน่หาของพระราชบิดาและพระมารดายิ่งนักเพราะเป็นพระองค์แรก ทรงมีพระกิริยาท่าทางแบบเด็กผู้หญิงไทย ทรงช่างตรัสช่างสรวล เพราะกรมพระราชวังบวรทรงเขียนบรรยายลักษณะพระธิดาเมื่อทรงเพิ่งตื่นบรรทมว่า *"พระบุตรีตื่นชม้อยค่อยดำรงเสด็จตรงเข้าห้องสนานใน"* และขณะสรงก็ทรงเขียนว่า *"อรไทสรวลสันต์จำนรรจา"* เชื่อว่าพระฉวีของเจ้าฟ้าพิกุลทองคงจะขาวเนียนแบบพระมารดา พระราชบิดาจึงทรงพระราชนิพนธ์ชมไว้ว่า *"ผัดพักตร์ผิวผ่องเหมือนทองทาดังจะเย้ยจันทราเมื่อราตรี"* ทั้งพระรูปโฉมก็งดงาม เมื่อแต่งพระองค์แล้วจึง *"แลเลิศวิไลดังเลขา"*

เมื่อทรงพระเยาว์ เจ้าฟ้าพิกุลทองมีพี่เลี้ยงคอยดูแลรักษาถึงสี่คน และจากพระราชนิพนธ์ พี่เลี้ยงทุกคนคงรักพระองค์มาก ทรงเรียกพระพี่เลี้ยงและพระพี่เลี้ยงก็เรียกตนเองว่า "พี่" เวลาเสด็จไปไหนกับพระราชบิดาเป็นทางราชการก็จะมีข้าหลวงตามไปด้วย ๓๐ คน ครั้งที่กล่าวนี้ ทรงตามเสด็จพระราชบิดาพระมารดาไปถวายพระกฐินที่วัดปทุมคงคาและส่งเสด็จไปทัพภาคใต้ด้วย การแต่งพระองค์ให้เยาวนารีวังหน้าในวันนั้น พระราชบิดาทรงพระนิพนธ์ไว้เองอย่างย่อๆ ว่า

ภูษาทรงจีบประจงเข็มขัดรัด　　อรเอวอ่อนอัดสำอางศรี
สไบบางริ้วทองปิดของดี　　สอิ้งมณีทับทรวงดวงจินดา
กรรเจียกจรงามงอนพอสมพักตร์　　แลเลิศวิไลลักษณ์ดังเลขา(๓๑)

เจ้าฟ้าพิกุลทองทรงเจริญวัยในวังหน้าที่ในขณะนั้นงดงามด้วยพระวิมานทั้งสามองค์อุทยานสวนกระต่าย พระพิมานดุสิดากลางสระน้ำที่เต็มไปด้วยปลานานาพันธุ์ ฯลฯ ทรงได้มีโอกาสพบพระญาติจากเมืองเหนือเป็นครั้งคราว แต่ไม่ทรงมีโอกาสเสด็จขึ้นเยี่ยมเขาเหล่านั้นเลย แต่ก็คงจะทรงเหมือนกับเจ้าพี่เจ้าน้องทั้งหลายมีพระองค์เจ้ากัมพุชฉัตรเป็นอาทิที่ได้ทรงรับรู้ทุกเรื่องเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระราชบิดาจากพระองค์เอง หากถือเอารายละเอียดในการพรรณาในนิพพานวังน่าแล้วก็ตัดสินได้เลยว่า *"ครอบครัว"* ในวังหน้ามี *"หัวหน้า"* ที่คอยให้ความรักความอบอุ่น ห่วงใย และมีความใกล้ชิดกันมากทีเดียว

เมื่อเจ้าฟ้าพิกุลทองมีพระชนมายุ ๒๖ พรรษาก็เริ่มการสูญเสียผู้เป็นที่รัก พระราชบิดาเสด็จสวรรคตด้วยโรคนิ่ว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖ ต่อมาอีก ๔ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๑ ก็ทรงได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศขึ้นทรงกรม

ถึงปีมะโรง พ.ศ. ๒๕๕๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เลื่อนกรมและตั้งกรมเจ้านายอีกคราวหนึ่งเป็นที่สุดในรัชกาลที่ ๑ ...เลื่อนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าพิกุลทองในกรมพระราชวังบวรมหา-สุรสิงหนาท เป็นกรมขุนศรีสุนทร(๓๒) เมื่อสมเด็จฯกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖ นั้น มีเรื่องราวอันไม่เป็นมงคลเกิดขึ้นมากมายในวังหน้า ทุกพระองค์เกรงว่าจะต้องย้ายออกจากวังตามธรรมเนียมเพราะจะต้องมีกรมพระราชวังบวรฯพระองค์ใหม่เข้ามาประทับ แต่ก็ยังไม่มีจน พ.ศ. ๒๓๔๙ รัชกาลที่ ๑ จึงทรงอุปราชาภิเษกสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร (รัชกาล

ที่ ๒) เป็นกรมพระราชวังบวรฯพระองค์ที่ ๒ แต่มิได้โปรดให้เสด็จไปสถิตในพระราชวังบวรฯ ด้วยเหตุที่ทรงคิดว่าอีกไม่นานพระราชโอรสก็จะเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว จะได้ไม่ต้องย้ายอีก กับด้วยเหตุผลที่ทรงน้อยพระทัยสมเด็จพระอนุชาธิราชที่ทรงขอ (หรือตามที่ว่ากันว่าทรงแช่ง) ไว้ให้วังหน้าเป็นที่ประทับของพระโอรสธิดาของพระองค์เท่านั้น หากมีผู้อื่นเข้ามาประทับก็ให้มีอันเป็นไป เหตุนี้ การโยกย้ายของฝ่ายวังหน้ารวมทั้งเจ้าฟ้าพิกุลทองจึงยังไม่เกิดขึ้น หลังจากได้รับเฉลิมพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทรเพียงปีเดียว เจ้าฟ้าพิกุลทองก็ทรงสูญเสียสมเด็จพระปิตุลาผู้ทรงเมตตาพระองค์มาโดยตลอด กรมพระราชวังบวรฯพระองค์ที่ ๒ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และทรงอุปราชาภิเษกให้สมเด็จพระอนุชาธิราชพระชนม์ ๓๗ พรรษา เป็นสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ เสด็จมาสถิตอยู่ ณ วังหน้า ครั้งนั้นมีความคิดกันที่จะให้เจ้าฟ้าพิกุลทอง ซึ่งขณะนั้นพระชนม์ได้ ๓๒ พรรษา อภิเษกเสียกับวังหน้าพระองค์ที่ ๓ นี้ เพื่อที่จะได้แก้เรื่องราวคำสาปที่เชื่อกัน แต่การณ์ยังไม่ทันเกิด เจ้าฟ้าพิกุลทองก็สิ้นพระชนม์เสียก่อนใน พ.ศ. ๒๓๕๓ พระชนมายุได้ ๓๓ พรรษา

ชาตินี้มีกรรม...จะก้มหน้าสู้กรรมไปชาติหนึ่ง

ไม่มีหลักฐานใดเกี่ยวกับพระภัสดาเดิมของพระอัครชายา เจ้าศรีอโนชา ซึ่งเป็นเจ้าลาวพุงดำชื่อใด มาจากเมืองใดไม่ปรากฏ นอกจากในจดหมายเหตุของ ท่าน...ว่า "*เป็นน้องเจ้าเชียงใหม่คำ*"(๓๓)

เมื่อเจ้าศรีอโนชาจากเชียงใหม่และลำปางมากว่า ๑๐ ปีแล้ว เจ้าลาวผู้นี้ได้มาปรากฏตัวในวังหน้าขอพบพระอัครชายาครั้งหนึ่งซึ่งนับว่าเป็นความห้าวหาญและเสี่ยงราชภัยอย่างน่ากลัว แต่เหตุการณ์ครั้งนั้นกลับทำให้เราได้ซาบซึ้งในลักษณะ 'ลูกผู้ชาย' แท้ของกรมพระราชวังบวรมหาสิงหนาทเป็นที่ยิ่งเช่นเดียวกันเพราะท่าน... ได้เล่าไว้ในจดหมายเหตุดังนี้:

> *เมื่อในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กรุงรัตนโกสินทร์นี้ ภัสดาของเจ้ารจจาลงมาเฝ้าในหลวง แล้วไปเฝ้ากรมพระราชวัง กราบทูลขอพบเจ้ารจจาก็ทรงพระอนุญาตให้ไปที่หอรับแขกเมืองหน้าตำหนักเจ้ารจจา ซึ่งตั้งอยู่นอกบริเวณตำหนัก และรับสั่งให้เจ้ารจจาออกไปรับรองพูดจากับภัสดา เจ้ารจจา ก็ได้ออกไปหาภัสดาในที่หอรับแขกเมืองภัสดาของเจ้ารจจาเมื่อได้เห็นเจ้ารจจาก็กราบลงก้มหน้าร้องให้สะอื้นอยู่นาน แต่เจ้ารจจา นั้นฝืนอารมณ์แข็งใจไม่ร้องให้ เป็นแต่ทำตาแดงๆ ด้วยเกรงจะมีโทษอย่างเช่นเจ้าจอมข้างในทั้งวังหลวงวังหน้า ทรงพระกรุณาโปรดให้ไปเผาศพเจ้ากรุงธนบุรี บางคนร้องให้เพื่อคิดถึงพระเดชพระคุณเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งมีมาแต่ก่อน เมื่อเผาศพแล้วเจ้าจอมข้างในกลับเข้าในพระบรมมหาราชวัง และพระบวรราชวัง รับสั่งให้มีตระลาการชำระ ได้ความว่าคนนั้นๆ ในวังหลวง คนนั้นๆ ในวังหน้าร้องให้ รับสั่งให้ลงพระราชอาญาเจ้าจอมข้างในทั้งวังหลวงและวังหน้าคนละ ๓๐ ที เพราะฉะนั้นเจ้ารจจาจึงได้ฝืนอารมณ์ แข็งใจกลั้นน้ำตา แต่กระนั้นก็ปรากฏแก่คนทั้งหลายในขณะนั้นเป็นอันมาก ฝ่ายเจ้ารจจาพูดส่งภาษาเป็นภาษาลาวว่า 'ชาตินี้มีกรรมจึงพลัดพรากไม่ได้อยู่ด้วยกัน ให้กลับไปอยู่บ้านอยู่เมืองเถิด อย่าคิดอาลัยในตัวข้าพเจ้าเลย ตัวของข้าพเจ้าก็จะก้มหน้าสู้กรรมไปชาติหนึ่ง'*

ฝ่ายภัสดาเจ้ารจจาก็พูดตอบเป็นภาษาลาวว่า 'ชาตินี้มีกรรมไม่ได้อยู่ด้วยกัน แม้เกิดชาติใดๆ ไปในภายภาคหน้าขอให้ได้พบกันทุกชาติกว่าจะสิ้นสุดถึงแก่พระนิพพาน' พูดเท่านั้นแล้วก็ก้มหน้าลงร้องไห้สะอื้นอยู่อีกเป็นนาน แล้วก็ทูลลาเจ้ารจจากลับออกมา

'เมื่อขณะภัสดาเจ้ารจจาเข้าไปเฝ้าเจ้ารจจานั้นมีของไปถวาย คือ แอบลาวกระบุงลาว โต๊ะลาว ผ้าห่มนอน หมอนขวานเล็กๆ เป็นส่วนถวายเจ้าฟ้าพิกุลทองส่วนหนึ่ง ในคำเล่าว่าได้มาพบกันครั้งเดียวแล้วก็สาบสูญไป ฤๅเป็นเหตุด้วยความกลัวเกรงว่าจะมีความผิดก็ไม่ได้ความชัด'(๓๔)

ผู้เขียนใคร่วิเคราะห์ข้อมูลสำคัญนี้เสียก่อนว่า น่าจะเป็นของใครและน่าเชื่อถือหรือไม่ ผู้ที่นำมาอ้างไว้ คือ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม นั้นเป็นนักค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ชั้นยอด มักจะได้ข้อมูลที่ลึกและไม่มีผู้อื่นหาได้มาอ้างเสมอ ทุกครั้งจะเป็นเรื่องจริงมีที่มาถูกต้อง เพียงแต่ครั้งนี้ณัฐวุฒิ สุทธิสงครามอ้างที่มาแต่เพียงว่า "*ท่าน...*" ทำให้ดูเสมือนไม่ต้องการเปิดเผยหรือยังหาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ น่าเสียดายที่เมื่อผู้เขียนตั้งใจไปสอบถามท่านเรื่องนี้ ณัฐวุฒิ สุทธิสงครามป่วยมาก ไม่สามารถพูดหรือเขียนได้แม้แต่คำหรืออักษรเดียวเสียแล้ว

อย่างไรก็ตาม การที่ผู้เขียนได้อ่านเอกสารเก่ามามากพอสมควร ทำให้แน่ใจที่จะพูดว่า... ที่ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม ละไว้นั้น คือ คำว่า "*ท่านแต่ก่อน*" และคำนี้ผู้ใช้คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ใดก็ตามที่อ่านพระราชนิพนธ์ทุกประเภทของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้จะรู้สึกเสมือนได้ใกล้ชิดและรู้จักสนิทสนมกับพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์นักเขียน ทั้งนี้เพราะลีลาการเขียนที่ทรงเปิดพระทัยเปิดพระอารมณ์ และพระอุปนิสัยให้เราทราบ ทั้งยังทรงชอบและช่างเก็บความเก่าๆ โดยเฉพาะภายในพระราชวังที่สามัญชนไม่มีโอกาสทราบมาเขียนเล่าไว้ หรือไม่ก็ทรงเล่าสู่พระราชโอรสทำให้เราได้ทราบมาอีกทอดหนึ่ง และเมื่อใดก็ตามที่ทรงต้องการเล่าเรื่องเก่าๆ ที่เกิดขึ้นจริงแต่ไม่ทรงต้องการเจาะจงแหล่งที่มา เมื่อนั้นจะทรงใช้ว่า "*ท่านแต่ก่อน*" เสมอ ในข้อความที่ณัฐวุฒิ สุทธิสงครามยกมา จะเห็นได้ว่าพระนามของรัชกาลที่ ๑ ก็ทำให้ทราบอยู่แล้วว่าจะเขียนขึ้นก่อนรัชกาลที่ ๓ ไปไม่ได้เป็นอันขาด ฉะนั้น เรื่องที่ภัสดาเดิมของพระอัครชายา เจ้าศรีอโนชา มาเฝ้ารัชกาลที่ ๑ ก่อนแล้วจึงมาขอพระราชานุญาตกรมพระราชวังบวรฯพบพระอัครชายานั้น ต้องเป็นเรื่องจริง เรือนที่ทรงอนุญาตให้พบกันก็คือที่บ้านรับแขกเมืองของเจ้าฟ้าพิกุลทองที่กล่าวมาแล้ว ปีที่พบกันจะต้องเป็นหลังจาก พ.ศ. ๒๓๒๗ เพราะได้เอ่ยถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทางเชียงใหม่เองเมื่อเปลี่ยนแผ่นดิน เจ้ากาวิละก็พาพี่น้องและวงศ์ญาติลงมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและกรมพระราชวังบวรฯหลายครั้ง เจ้าลาวพุงดำท่านนั้นก็คงอยู่ในหมู่พระญาติที่ตามลงมาด้วย แต่จะเป็นครั้งไหนแน่นั้นคงต้องค้นคว้ากันต่อไปหากต้องการทราบความจริง

ปัจฉิมบท

ปัจจุบัน สถูปหรือกู่บรรจุพระอัฐิของพระอัครชายาในสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาสุรสิงหนาท ตั้งอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง น่าเสียดายที่ไม่อาจค้นคว้าหาหลักฐานได้ว่าพระองค์สิ้นพระชนม์

ที่ไหนเมื่อไร พระอัฐิที่วัดพระธาตุลำปางหลวงนั้นจะเป็นส่วนที่แบ่งไปจากกรุงเทพฯหรือไม่ หรือพระอัฐิจะอยู่ในพระวิมานกับพระอัฐิของพระราชสวามี ก็ไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัด

ผู้เขียนได้แต่สันนิษฐานว่า เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จสวรรคตนั้น พระอัครชายาเจ้าศรีอโนชายังมีพระชนม์ชีพอยู่ เพราะพระองค์เจ้ากัมพุชฉัตรทรงย้อนเล่า เรื่องเก่าเมื่อพระราชบิดาเสด็จยกทัพขึ้นไปช่วยพระเจ้ากาวิละและเชียงใหม่ว่า

แต่กาวิลมีวิทยายง　　ยังขามองค์อิศยมบังคมเชิญ
เสด็จออกช่วยรณรงค์จึงคงชีพ　　สี่ทวีปแซ่ซ้องสรรเสริญ
อันพระเจ้าเชียงใหม่แต่ก่อนเกิน　　หมิ่นประเมินมิได้น้อมประนมคม(๓๕)

ซึ่งจะเห็นว่าไม่ได้พูดถึงพระอัครชายาแต่อย่างใด กลับไปทรงพูดเปรียบเทียบทั้งสองพระองค์ว่าทรงเป็นดั่งธงหน้าและธงหลังของชีวิต พร้อมทั้งแสดงความเสียใจที่พระอัครชายาไม่ทรงมีพระโอรส มิฉะนั้นทุกอย่างก็จะดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่.

...จะพึ่งเขาพระสุเมรุก็เอนหาย　　สุดจะว่ายเมฆข้ามไปตามหา
ดังม้วยดินสิ้นดวงพระสุริยา　　เหมือนนิราปิ่นเกษบวรวัง
ลูกคิดถึงพระบิดาน้ำตาตก　　สงสารอกแสนพะวงแลธงหลัง
จะเหลียวดูธงน่าดังฟ้าบัง　　กระไรช่างไกลกันสักพันวา
โอ้พระคุณบุญน้อยไม่มีบุตร　　เปนมงกุฎสืบสายไปภายน่า
จะสนองแทนลอองอิศรา　　กับพระอรรคชายาไม่เลิงยล(๓๖)

ผู้เขียนเชื่อว่าหลังจากนั้นพระอัครชายา เจ้าศรีอโนชายังประทับอยู่ในพระบวรราชวังกับพระธิดาพระองค์เดียวอย่างน้อยก็จนกระทั่งเจ้าฟ้าพิกุลทองสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๕๓ เมื่อไม่มีห่วงใดเหลืออยู่ทางกรุงเทพฯแล้วอาจจะเสด็จกลับลำปางเช่นเดียวกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงกระทำในรัชกาลที่ ๖ แต่หลังจากตรวจสอบประชุมจารึกล้านนา: จารึกพระเจ้า กาวิละอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้วก็ไม่พบพระนามของพระอัครชายาเจ้าศรีอโนชาเลย ไม่ว่าพระนามในแบบเมืองเหนือ หรือเมืองใต้ พระเจ้ากาวิละนั้นมักจะรวมพระญาติทำบุญสร้างถาวรวัตถุด้วยกันเสมอ และทุกครั้งจะจารึกนามของทุกคนในสกุลที่ร่วมบุญกิริยาด้วย โดยเฉพาะพระญาติสนิท ผู้เขียนได้ตรวจจารึกทั้งหลายรวมทั้งซี่รั้วเหล็กล้อมพระธาตุลำปางหลวงทุกซี่ ครั้งแล้วครั้งเล่าอย่างละเอียดก็ไม่พบพระนามของพระอัครชายาเจ้าศรีอโนชาเลยแม้แต่สักที่เดียว จึงเป็นอันต้องยอมรับว่า เรื่องนี้ยังเป็นปัญหาไม่สามารถหาหลักฐานใดได้มากกว่านี้ในปัจจุบัน นอกจากทุกคนจะรำลึกถึงพระองค์ได้เมื่อไปวัดพระธาตุลำปางหลวง หรือเข้าในพระวิมานที่ประทับในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ซึ่งก็ควรได้รับการจัดให้เป็นดังพิพิธภัณฑ์

๒๗
สถูปพระอัฐิเจ้านางศรีอโนชา วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

มีชีวิตเพื่อให้อนุชนผู้ไปเยือนได้ย้อนอดีตรำลึกถึงผู้ที่เคยประทับมาแต่เดิม รวมไปถึงวีรกรรมของท่านที่มีต่อชาติบ้านเมืองหรือ...อาจจะยังมีจดหมายเหตุพระนิพนธ์ที่อ้างถึง *"ท่านแต่ก่อน"* อยู่ที่ไหนสักแห่งให้ได้หลักฐานที่กระจ่างขึ้นและสมบูรณ์มากกว่านี้

เชิงอรรถ

๑ **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,** พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิมพ์ พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปี บุษบากร, ๒๕๒๖ : ๑๓-๑๔

๒ เรื่องเดียวกัน ๒๕๒๖ : ๒๑๓

๓ เรื่องเดียวกัน ๒๕๒๖ : ๑๒

๔ ประชากิจกรจักร, พระยา. พงศาวดารโยนก. กรมศิลปากร: ๒๔๙... : ๕๗๘ - ๕๗๘

๕ เรื่องเดียวกัน ๒๔๙... : ๕๗๗

๖ **บัญชีการสืบตระกูลโดยละเอียด: พระยาสุรวฦาชัยสงคราม.** เอกสารถ่ายสำเนา : ๔

๗ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ม.ป.ป.: ๙๔

๘ สุนทร ณ เชียงใหม่, เจ้า. เพลงลำปางใหญ่. แถบบันทึกเสียง

๙ **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี** ๒๕๒๖ อ้างแล้ว: ๑๔

๑๐ เรื่องเดียวกัน ๒๕๒๖ : ๑๘๓

๑๑ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. **ไทยรบพม่า ภาค ๒.** คลังวิทยา : ๒๔๙๔ : ๑๐๘

๑๒ เรื่องเดียวกัน ๒๔๙๔ : ๒๔๔

๑๓ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท.** ราชบัณฑิตยสถาน : ๒๕๓๓ : ๑๙๕

๑๔ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา, ๒๔๙๔, อ้างแล้ว : ๑๐๗

๑๕ มาลา คำจันทร์. **เจ้าจันท์ผมหอม นิราศพระธาตุอินทร์แขวน.** คณาธรบุ๊ครีวิว : ๒๕๓๔ : ๗๔

๑๖ **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรมศิลปากร: ๒๕๔๒ : ๒๓๓

๑๗ **ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม.** กรมศิลปากร: ๒๕๓๖ : ๘๑

๑๘ **เฉลิมพระยศเจ้านาย** ฉบับมีพระรูป. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิมพ์ในงานพระราชพิธีสถาปนา พระอิศริยศักดิ์และบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุหกรอบสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา : ๒๕๓๘ : ๓๓

๑๙ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, ๒๕๓๓ อ้างแล้ว : ๑๒๒-๑๓๓

๒๐ ประชากิจกรจักร, ๒๔๙...อ้างแล้ว : ๕๙๖

๒๑ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่,** อ้างแล้ว : ๙๔

๒๒ เรื่องเดียวกัน : ๙๓
๒๓ สุนทร ณ เชียงใหม่, เจ้า, อ้างแล้ว
๒๔ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา, ๒๔๙๔ อ้างแล้ว : ๔๐๐
๒๕ **ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๑** (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓-๑๔). คุรุสภา : ๒๕๐๗ : ๓๖
๒๖ **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์.** คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี: ๒๕๒๕ : ๙๑
๒๗ **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่,** อ้างแล้ว : ๙๗
๒๘ **ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม,** ๒๕๓๖ อ้างแล้ว : ฉ-ฎ
๒๙ **ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒** สมัยกรุงรัตนโกสินทร์, ๒๕๓๕ อ้างแล้ว : ๑๑๖
๓๐ เรื่องเดียวกัน : ๑๑๗
๓๑ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, ๒๕๓๓ อ้างแล้ว : ๑๔๘
๓๒ **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี,** ๒๕๒๖ : ๓๓
๓๓ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, ๒๕๓๓ อ้างแล้ว : ๑๒๒
๓๔ เรื่องเดียวกัน : ๑๒๔-๑๒๕
๓๕ เรื่องเดียวกัน : ๑๘๙
๓๖ เรื่องเดียวกัน : ๑๙๕

บรรณานุกรม

คณะทายาทสายสกุล ณ เชียงใหม่. **เจ้าหลวงเชียงใหม่.** พิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี : ๑๒ เมษายน ๒๕๓๙., อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปี บุษบากร, ๒๕๒๖.

เฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิมพ์ในงานพระราชพิธีสถาปนาพระอิสริยศักดิ์และบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุหกรอบสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา : ๒๕๓๘.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท.** ราชบัณฑิตยสถาน : ๒๕๓๓.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. **ไทยรบพม่า ภาค ๒.** คลังวิทยา : ๒๔๙๔.

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จากต้นฉบับใบลานอักษรไทยยวน. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ม.ป.ป.

ทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค),เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** กรมศิลปากร : ๑๔๓๑.

บัญชีการสืบตระกูลโดยละเอียด : พระยาสุรวฦๅชัยสงคราม. เอกสารถ่ายสำเนา : ๔
ประชากิจกรจักร, พระยา. **พงศาวดารโยนก.** กรมศิลปากร: ๒๔๙....
ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๒ จารึกพระเจ้ากาวิละ. เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.
ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๑ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓-๑๔). คุรุสภา : ๒๕๐๗.
ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์. คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี : ๒๕๒๕.
พระเกียรติคุณสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาสุรสิงหนาท (บุญมา). พิมพ์ทูนถวายพระเกียรติในวโรกาสเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบวรราชานุสาวรีย์ : ๒๕๒๒.
พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. กรมศิลปากร : ๒๕๔๒.
มรดกทางวัฒนธรรมอำเภอเสาไห้. สภาวัฒนธรรมอำเภอเสาไห้ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นอำเภอเสาไห้. ๒๕๔๕.
มหาราชวงษ์ พงศาวดารพม่า : นายต่อ แปล. สุจิตต์ วงษ์เทศ บก. ศิลปวัฒนธรรม : ๒๕๔๕
มาลา คำจันทร์. **เจ้าจันท์ผมหอม นิราศพระธาตุอินทร์แขวน.** คณาธรบุ๊ครีวิว : ๒๕๓๔.
ราชสกุลวงศ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. กรมศิลปากร : ๒๕๓๖.
ราชสัมภารากรลิขิต. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมขาว เกษมศรี ณ อยุธยา : ๒๕๐๕
วังถนนพระอาทิตย์. สำนักงานยูนิเซฟ : ม.ป.ป.

๑

เจ้าจอมมารดา
ทิพเกสร

คมเนตร เชษฐพัฒนวนิช

เจ้าจอมมารดาทิพเกสร เป็นเจ้าหญิงเชียงใหม่คนแรกที่ได้ไปถวายตัวเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีจะถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายในเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๙ ต่อมาได้ประสูติพระราชโอรสคือ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐซึ่งทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์เดียวในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯที่ทรงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก

สายสกุลเจ้าจอมมารดาทิพเกสร

เจ้าจอมมารดาทิพเกสรถือกำเนิดในราชวงศ์ทิพจักราธิวงศ์ แห่งสายสกุล ณ เชียงใหม่ โดยบิดาของเจ้าจอมมารดาทิพเกสรคือ เจ้าสุริยะ ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าหนานมหาวงศ์ (โอรสองค์ที่ ๓ ของพระเจ้ากาวิละ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๑) กับเจ้าหญิงบุญนำ (ธิดาเจ้าหลวงเศรษฐีคำฝั้น เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๓ และแม่เจ้าทิพเนตรนารีไวย (แม่เจ้าตาเวย)) ส่วนมารดาของเจ้าจอมมารดาทิพเกสร คือเจ้าสุวรรณา ธิดาคนใหญ่ของพระยาอุตรการโกศลเจ้าน้อยมหาพรหม โอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้ามโหตรประเทศ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ ๕ ซึ่งพระเจ้ามโหตรประเทศเป็นโอรสองค์ที่ ๒ ของพระเจ้าช้างเผือกธรรมลังกา(๑)

พญาสุลวฦาชัย + แม่เจ้าพิมพา
(หนานทิพช้าง)

เจ้าฟ้าชายแก้ว + แม่เจ้าจันทา

พระเจ้ากาวิละ
(เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๑)

เจ้าหนานมหาวงศ์ + เจ้าหญิงบุญน้ำ

เจ้าสุริยะ

เจ้าธรรมลังกา
(เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๒)

พระเจ้ามโหตรประเทศ
(เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๕)

เจ้าน้อยมหาพรหม

เจ้าสุวรรณา

เจ้าทิพเกสร
(เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๕)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี

ถวายตัวรับราชการฝ่ายใน

การถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายในของเจ้าจอมมารดาทิพเกสรนั้น มีหลักฐานกล่าวถึงน้อยมาก ที่พอสืบค้นได้และใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงกันมากคือ งานของ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง ได้เขียนเล่าไว้ใน *"ประวัติพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ"* ใน หนังสือ เพ็ชร์ลานนา เล่ม ๑ มีเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงเจ้าจอมมารดาทิพเกสร ว่า เจ้าทิพเกสรเดินทางไปสู่ราชสำนักกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ ก่อนหน้าการไปถวายตัวของพระราชชายาฯ ซึ่งเป็นพระญาติของเจ้าทิพเกสรเองในปี พ.ศ. ๒๔๒๙ และยังได้บรรยายต่อมาอีกว่า ก่อนที่เจ้าทิพเกสรจะถวายตัวเป็นพระสนมในรัชกาลที่ ๕ ได้เคยอยู่ในสำนักของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าจอมมารดาแพ) มาก่อน และรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯให้ เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต มานิตยกุล) เป็นผู้อุปการะ รับเป็นบุตรบุญธรรม(๒) ซึ่งตรงนี้ผู้เขียนเข้าใจว่าปราณี ศิริธร ณ พัทลุง คงได้ข้อมูลดังกล่าวมาจากหนังสือ ราชินีกุล รัชกาลที่ ๕ ซึ่งจอมพลสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงพระนิพนธ์ไว้ โดยกล่าวว่า เมื่อเจ้าทิพเกสรลงมาจากเชียงใหม่เป็นพระสนมในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้มาอยู่ในสำนักเจ้าคุณจอมมารดาแพเป็นผู้อภิบาล ทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) เป็นผู้อุปการะเช่นธิดาบุญธรรมด้วย ซึ่งต่อมา ส.พลายน้อย ก็ได้ใช้อ้างอิงและผลิตซ้ำข้อมูลดังกล่าวนี้อีกหลายครั้ง(๓)

ในเรื่องวันเวลาที่เจ้าจอมมารดาทิพเกสรลงมาถวายตัวรับราชการฝ่ายในนั้น จึงน่าจะมีความคลาดเคลื่อนในเรื่องนี้อยู่บ้าง เพราะในหนังสือราชินีกุลรัชกาลที่ ๕ ที่ใช้อ้างอิงกันสืบมาก็ไม่ได้ระบุถึงวันเวลาที่เจ้าจอมมารดาทิพเกสรลงมาถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายใน ที่สำคัญกว่านั้นจากการสืบค้นข้อมูลของกองจดหมายเหตุแห่งชาติซึ่งเป็นเอกสารราชการ ได้ปรากฏหลักฐานในเอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงวัง รหัสไมโครฟิล์ม มร.5ว/24 เรื่องบัญชีจำนวน เจ้าจอมมารดา เจ้าจอม ซึ่งรับราชการครบ ๑๐, ๒๐, ๓๐, ๔๐ ปี (๑๑ พ.ย. ๑๑๗) กลับระบุถึงวันเข้ารับราชการของเจ้าจอมมารดาทิพเกสรไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

> *"รับราชการมาตั้งแต่ปีกุนสัปตศก ๑๒๓๗ รัตนโกสินทร์ศก ๙๔ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๗) ถึงปีรกาสัปตศก ๑๒๔๗ รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๔ รวม ๑๐ ปี พระราชทานแล้ว ๕๓ ขาน ๑๖ เจ้าจอมมารดาทิพเกสร ท,จ, ได้รับพระราชทานเงิน ๑๐ ปี แล้วจำหน่าย"*

ประสูติพระราชโอรส

หลังเจ้าจอมมารดาทิพเกสรถวายตัวเป็นเจ้าจอมแล้ว ต่อมาเมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ก็ได้ประสูติพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง ครั้งแรกประสูติได้พระราชทานนามว่า พระองค์เจ้าดิลกจันทรนิภาธร ต่อมาในราชพิธีสมโภชเดือนเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯได้เสด็จฯพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี และได้พระราชทานพระนามให้ใหม่ว่า *"พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ"* ซึ่งพระบรมราชเทวีทรงแปลคำว่า *"ดิลกนพรัฐ"* ให้เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารฟังว่าหมายความถึง *"ศรีเมืองเชียงใหม่"* ขณะที่ในเนื้อความตอนหนึ่งของหนังสือกราบบังคมทูลของพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐในการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตใช้ตราประจำพระองค์ได้กล่าวถึงพระนามของพระองค์ว่า *"ดิลกนพรัฐ"* เป็นนาคนามตามชื่อแปลว่า *"เป็นที่เชิดชูเฉลิมเมืองใหม่ คือเมืองเชียงใหม่"* ซึ่งเรียกว่านพีสีหฤาุนพบุรี ตามภาษามคธว่า เมืองใหม่(๔)

๒๘

พระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ กรมหมื่นสรรควิไสยนรบดี

พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔๔ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเป็นพระราชโอรสพระองค์เดียวที่มีเจ้าจอมมารดาเป็นชาวเหนือ เมื่อพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐมีพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษาได้เสด็จไปศึกษา ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ภายหลังพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐได้ทรงย้ายไปศึกษาต่อที่ประเทศเยอรมันจนสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกทางด้านเศรษฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยทืบบิงเงนมหาวิทยาลัยเก่าแก่ทางตอนใต้ของเยอรมัน โดยมีชื่อเรียกดุษฎีบัณฑิตเป็นภาษาเยอรมันว่า *"ดอกเตอร์วิทสตาตส์วิสเซนชัพท์"* พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐได้ทรงพระนิพนธ์วิทยานิพนธ์เรื่อง *"เกษตรกรรมในสยาม : บท*

วิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรสยาม" นับว่าทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์เดียวที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก และเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับปริญญาทางด้านเศรษฐศาสตร์(๕)

ภายหลังสำเร็จการศึกษา ปลายปี พ.ศ. ๒๔๕๐ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐได้เสด็จกลับกรุงเทพฯ และทรงได้รับการบรรจุเข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทยในตำแหน่งปลัดกรมพิเศษ แผนกอัยการต่างประเทศ ก่อนจะทรงย้ายไปเป็นปลัดสำรวจกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ และทรงเป็นเจ้ากรมเลขานุการขึ้นตรงต่อเสนาบดี ตามลำดับ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ก่อนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ทรงได้รับพระราชทานพระยศเป็นอำมาตย์เอกและทรงดำรงตำแหน่งเป็น "*เจ้ากรมพลำภัง*"*

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ทรงได้เลื่อนพระยศขึ้นเป็นมหาอำมาตย์ตรี และได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้ช่วยราชปลัดทูลฉลอง ขณะยังคงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ากรมพลำภังต่อไปด้วย ต่อมาทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัตรว่าพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี ทรงศักดินา ๑๕,๐๐๐ ไร่ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าหลังจากทรงกรมได้ไม่นาน พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐได้ทรงกระทำอัตวินิบาตกรรมด้วยพระแสงปืนสิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม ๒๔๕๕ (ปัจจุบันคือ พ.ศ. ๒๔๕๖) ขณะมีพระชนมายุเพียง ๒๘ พรรษา หลังการอนิจกรรมของเจ้าจอมมารดาทิพเกสร ๑๐ ปี

เกร็ดชีวิตเจ้าจอมมารดาทิพเกสร
สายใยความผูกพันระหว่างพ่อ (บุญธรรม) กับลูก

เรื่องราวชีวิตของเจ้าจอมมารดาทิพเกสรครั้งเมื่อยังอยู่ในราชสำนักที่กรุงเทพฯ มีข้อมูลกล่าวถึงน้อยมาก ที่พอจะทราบอยู่บ้างคือเมื่อเจ้าจอมมารดาทิพเกสรลงมากรุงเทพฯเป็นพระสนมในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้อยู่ในสำนักท่านเจ้าคุณพระประยูรวงศ์หรือเจ้าจอมมารดาแพ เป็นผู้อภิบาลดูแล และรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต(โต มานิตยกุล)เป็นผู้อุปการะเช่นธิดาบุญธรรม(๖)

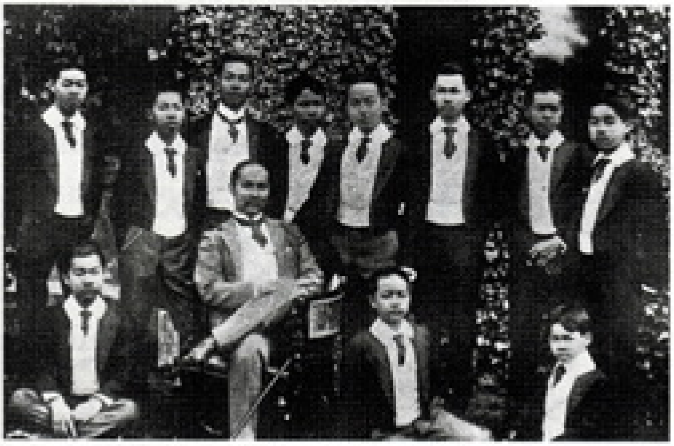
สำหรับประวัติเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต มานิตยกุล)นั้น มีนามเดิมว่า โต เกิดเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๓๘๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นบุตรท่านน้อย มหาดเล็กในสมเด็จพระอัยกาเธอกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ และท่านเจียก น้องพระเทเวศร์เจ้ากรม (ฉิม) เป็นมารดา ต่อมาท่านได้เป็นมหาดเล็กคนสนิทในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยยกาเธอ และกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์สมเด็จพระบรมราชชนนี ภายหลังได้เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๕ ครั้นเมื่อรัชกาลที่ ๕ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เป็นนายพินัยราชกิจ มหาดเล็กหุ้มแพร แล้วเลื่อนเป็นนายจ่าเรศ แล้วเป็นเจ้าหมื่นสรรพเพธภักดี หัวหมื่น ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เป็นพระยานรรัตนราชมานิต จางวางมหาดเล็ก ครั้นปี พ.ศ. ๒๔๓๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เป็นเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ ไร่

---

*ถือได้ว่าเป็นหน่วยงานสาย "*เสนาธิการ*" ของกระทรวงมหาดไทยในครั้งกระนั้น และเป็นต้นตระกูลของกรมการปกครองในปัจจุบัน

เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากรัชกาลที่ ๕ อย่างมาก โดยยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เป็นพระอภิบาลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ตลอดจนเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ต่อมาเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตได้ป่วยด้วยโรคชราและถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๔ สิริอายุได้ ๗๑ ปี(๗)

การที่รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต เป็นผู้อุปการะเจ้าจอมมารดาทิพเกสรดังเช่นธิดาบุญธรรม จึงทำให้เจ้าจอมมารดาทิพเกสรมีสายสัมพันธ์ที่สนิทแน่นกับเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตเป็นอย่างมาก ดังปรากฏ ในกาลต่อมาว่า เมื่อแรกที่เจ้าจอมมารดาทิพเกสรถึงแก่อนิจกรรมลง เจ้าพระยานรรัตนราชมานิตได้เสนอให้ตั้งศพเจ้าจอมมารดาทิพเกสรไว้ที่บ้านของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตเอง แต่กรมหมื่นพิทยลาภ พฤฒิธาดาซึ่งทรงดูแลกระทรวงวังอยู่ในเวลานั้นมีหนังสือกราบทูลรัชกาลที่ ๕ ว่าไม่ทรงเห็นด้วยเพราะตัวเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตเองขณะนั้นก็เจ็บป่วยเดินเหินไม่ได้ เกรงว่าถ้าเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตล้มป่วยหนักและถึงแก่อสัญกรรมลงในระหว่างนั้น *"จะอีหลักอีเหลื่อเต็มที จะตั้ง (ศพ) ด้วยกันก็ไม่เข้าที"*(๘)

๒๙

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงฉายภาพร่วมกับพระราชโอรสบางพระองค์ที่ทรงศึกษาอยู่ในยุโรป พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐประทับนั่งอยู่ทางพระหัตถ์เบื้องซ้าย

นอกจากนั้นสายใยความผูกพันระหว่างเจ้าจอมมารดาทิพเกสร และเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต ยังสะท้อนให้เห็นได้จากหนังสือกราบบังคมทูลของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ ลงวันที่ ๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗ มีถึงรัชกาลที่ ๕ เพื่อขอถวายที่ดินที่เป็นที่เรือกสวนไร่นาของพระองค์แด่รัชกาลที่ ๕ พร้อมกับขอพระราชทานเงินค่าที่ดินเหล่านี้ มีเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตว่า ได้ทำพินัยกรรมยกที่ดินให้เจ้าจอมมารดาทิพเกสรและพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ

> *"...ข้าพเจ้าอยากจะทูลเกล้าฯ ถวายที่ทางเรือกสวนไร่นาต่างๆ ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานค่าที่เหล่านี้เปนราคาเท่าไร เว้นไว้แต่ที่ๆ เจ้าพระยานรรัตนราชมานิตย์ได้ให้แก่ข้าพระพุทธเจ้าฤๅได้ให้มารดาข้าพระพุทธเจ้าซึ่งมีปรากฏในพินัยกรรม์ของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตย์นั้นเพราะฉนั้นในส่วนที่เหล่านี้ข้าพระพุทธเจ้ายังทูลเกล้าฯถวายมิได้..."*(๙)

ยิ่งกว่านั้นเมื่อพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐมีพระประสงค์จะปลูกสร้างบ้าน (วัง) และอยู่ระหว่างการหาที่ดินสำหรับปลูกสร้างบ้านนั้น เจ้าพระยานรรัตนราชมานิตยังได้ยกที่ดินบริเวณข้างบ้านของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตเพื่อให้พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐปลูกสร้างบ้าน ดังปรากฏในหนังสือกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ.๑๒๗ ดังนี้

> *"...ในส่วนที่บ้านนั้นข้าพเจ้าได้สืบสวนตลอดมาจนเวลานี้ เพราะฉนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึ่งได้มีหนังสือทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายช้าวันไป ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าได้สืบสวนหามาก็เห็นว่าเป็นการยากที่จะหาที่ๆ เหมาะ ที่บ้านเจ้าพระยานรรัตน์ราชมานิตนั้นไม่สู้เหมาะอยู่ข้างจะจอแจเต็มที เจ้าพระยานรรัตน์ราชมานิตนั้นอยากจะให้ข้าพระพุทธเจ้าไปสร้าง*

บ้านขึ้นในที่นั้น คือข้างบ้านของเจ้าพระยานรรัตน์ราชมานิต บนที่ๆ มีโรงลครเก่าตั้งอยู่เดี๋ยวนี้ รวมอยู่ในเขตบ้านเจ้าพระยานรรัตน์ราชมานิตเหมือนกัน"(๑๐)

อย่างไรก็ตาม พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐไม่ได้ทรงเลือกปลูกสร้างบ้านหรือวังของพระองค์บนที่ดินของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตเพราะทรงเห็นว่า ถ้าปลูกสร้างบ้านขึ้นอีกหลังหนึ่งในบริเวณนั้นที่ค่อนข้างจะคับแคบอีกทั้งทางเข้าออกก็ไม่สะดวก ส่วนพระราชชายาเจ้าดารารัศมีซึ่งมีศักดิ์เป็นเจ้าน้าของพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐก็อยากจะให้พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐขอพระราชที่ดินริมแม่น้ำอยู่ใกล้ๆ กับบ้านพายัพ (เรือนรับรองเจ้านายฝ่ายเหนือ) เพื่อว่าเมื่อเวลาพระประยูรญาติจากหัวเมืองเหนือเสด็จลงมาเยี่ยมเยือนหรือมาเข้าร่วมในงานพระราชพิธีต่างๆ เช่น งานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกจะได้มาอาศัยจอดเรือที่วังของพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐได้บ้าง(๑๑) ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระราชบิดาก็ได้พระราชทานที่ดินริมแม่น้ำใกล้บ้านพายัพให้เป็นที่ปลูกสร้างวังที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ พร้อมพระราชทานพระราชทรัพย์ให้สำหรับปลูกสร้างวัง พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐทรงเริ่มดำเนินการก่อสร้างวังประมาณเดือนพฤษภาคม ๒๔๕๓ ก่อสร้างแล้วเสร็จเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยมีนายคาร์ล เดอหริง สถาปนิกชาวเยอรมันเป็นผู้ออกแบบวัง ซึ่งนายคาร์ล เดอหริ่งคนนี้ ตามประวัติได้เป็นผู้ออกแบบวังในประเทศไทยถึง ๔ แห่งด้วยกันคือ พระรามราชนิเวศน์ (พระราชวังบ้านปืน) วังวรดิศ วังบางขุนพรหม และวังพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าเสียดายว่าพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐผู้เป็นเจ้าของวัง มีโอกาสประทับที่วังของพระองค์เองได้ไม่นาน หลังจากนั้นก็สิ้นพระชนม์ลงเมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ปัจจุบันวังของพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐคือที่ทำการฝ่ายโรงงาน (ฝรง.) ของการไฟฟ้านครหลวงสามเสน โดยยังคงเหลืออยู่แต่ตัวพระตำหนักส่วนอาคารหลังอื่นๆ ได้ถูกรื้อถอนไปหมดแล้ว(๑๒)

มรดกเจ้าจอมมารดาทิพเกสร

แม้เจ้าจอมมารดาทิพเกสรจะอาภัพ ด้วยถึงแก่อนิจกรรมตั้งแต่อายุยังน้อย อย่างไรก็ตามในช่วงที่ยังมีชีวิตอยู่ในราชสำนักกรุงเทพฯ เจ้าจอมมารดาทิพเกสรไม่ได้กระทำตัวเป็นเจ้าจอมมารดาที่คอยรับพระราชทานเงินจากราชสำนักแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ได้มีความวิริยะอุตสาหะในการประกอบสัมมาอาชีพอย่างยิ่ง ดังปรากฏหลักฐานต่อมาในหนังสือกราบบังคมทูลของพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐว่าพระมารดาคือเจ้าจอมมารดาทิพเกสรได้สะสมทรัพย์สมบัติไว้จำนวนหนึ่งและเป็นมรดกตกทอดมาถึงพระองค์ ทั้งนี้เป็นทรัพย์ที่ได้มาจากการรับซื้อจำนองจำนำเรือกสวนไร่นาไว้หลายรายการด้วยกัน ซึ่งพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐเองก็ไม่มีพระกำลังพอที่จะดูแลทรัพย์สมบัติเหล่านี้ ดังนั้นจึงมีพระประสงค์จะถวาย (ขาย) ที่ทางเรือกสวนไร่นาต่างๆ เหล่านี้ให้แก่รัชกาลที่ ๕ พร้อมขอพระราชทานเป็นเงินค่าที่แทน ดังความตอนหนึ่งในหนังสือกราบบังคมทูลลงวันที่ ๕ ธันวาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗ ดังนี้

(สำเนา)

สวนดุสิต

ถนนพุตตาลนอก

วันที่ ๕ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

...อนึ่งในส่วนที่เรือกสวนไร่นาของข้าพระพุทธเจ้าต่างๆ ซึ่งมารดาของข้าพระพุทธเจ้าได้สะสมไว้โดยซื้อไว้บ้างรับจำนำแลขาดไปแล้วก็ตกเปนของข้าพระพุทธเจ้ามีอยู่หลายรายด้วยกัน ข้าพระพุทธเจ้าทำราชการฉลองพระเดชพระคุณอยู่ทางนี้หามีเวลาที่จะไปจัดการดูแลให้ตลอดไปได้ไม่ ครั้นจะจัดคนออกไปเปนแม่กองจัดการดูแลแทนข้าพระพุทธเจ้าก็หามีคนที่ไว้วางใจไม่ทั้งกำลังพาหนะก็ไม่มีเพียงพอที่จะจัดการให้สำเร็จตลอดไปได้ไม่ ที่ต่างๆเปนเรือกสวนไร่นาก็ตกลงเปนต้องทิ้งร้างอยู่เปล่าๆ ข้าพระพุทธเจ้าหาได้รับผลประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใดไม่เลย

ถ้าละทิ้งไว้ฉนี้ต่อไปก็คงจะมีคนบุกรุกเข้าไปทำโดยมิได้รับอนุญาตจากข้าพระพุทธเจ้าๆ ก็คงจะได้รับความเดือดร้อนจะเกิดเปนข้อเกี่ยงแย่งกรรมสิทธิ์กันขึ้น จะต้องเปนถ้อยความกันยุ่งยิ่งไม่มีที่สุด เพราะฉนั้นข้าพระพุทธเจ้าอยากจะทูลเกล้าฯถวายที่ทางเรือกสวนไร่นาต่างๆ ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานค่าที่เหล่านี้เป็นราคาเท่าไร เว้นไว้แต่ที่ๆ เจ้าพระยานรรัตนราชมานิตย์ได้ให้แก่ข้าพระพุทธเจ้าฤๅได้ให้มารดาข้าพระพุทธเจ้าซึ่งมีปรากฏอยู่ในพินัยกรรม์ของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิตย์นั้น เพราะฉนั้นในส่วนที่เหล่านี้ข้าพระพุทธเจ้ายังทูลเกล้าฯถวายมิได้

ในส่วนที่ต่างๆ ซึ่งเปนส่วนของข้าพระพุทธเจ้าโดยที่มารดาข้าพระพุทธเจ้าได้ซื้อไว้ฤๅรับจำนำไว้แลขาดไปแล้วนั้น ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าอยากทูลเกล้าฯถวาย สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเปนราคาเท่าไรนั้น ถ้ามิต้องพระราชประสงค์แล้ว ขอให้ฝ่าลอองธุลีพระบาททรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระคลังข้างที่จัดการขายเสีย แล้วข้าพระพุทธเจ้าอยากจะขอรับพระราชทานเงินรายนี้ที่ได้จากขายที่เหล่านี้ กับทั้งเงินในส่วนที่ข้าพระพุทธเจ้าได้รับมรฎกจากมารดาของข้าพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะได้แบ่งฝากไว้ที่ในแบงค์ใหญ่ๆ เช่นห้องกงแลเซี่ยงไฮ้แบงค์แลชาร์เตอร์แบงค์ออฟอิเดียร์ในกรุงเทพในชั้นต้น เพื่อว่าบางทีจะต้องชักเงินรายนี้มาใช้เพิ่มเติมในค่าขึ้นบ้านใหม่บ้างเล็กน้อย เพราะฉนั้นเมื่อการทำบ้านแลขึ้นบ้านที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานแก่ข้าพระพุทธเจ้านั้นเปนการเสร็จไปแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะส่งเงินเหล่านี้ออกไปที่แบงค์ของข้าพระพุทธเจ้าที่เบอร์ลิน ซึ่งเปนแบงค์ของสถานทูตสยามที่เบอร์ลินเหมือนกัน เพื่อจะให้เขาจัดการซื้อคอนโซล (ใบกู้หนี้ของรัฐบาล) ของรัฐบาลสยามแลของรัฐบาลเยอรมันไว้ ซึ่งให้ดอกเบี้ยร้อยละ ๔ ครึ่งในปีหนึ่ง เพราะหนี้เหล่านี้เปนหนี้แผ่นดินซึ่งเปนหนี้ตาย หรือหนี้ผ่อนใช้ ซึ่งไม่อาจเปนอันตรายลงอย่างหนึ่งอย่างไรได้เพื่อจะได้รับดอกเบี้ยมาใช้เปนกำลังฉลองพระเดชพระคุณต่อไป

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

(ลงพระนาม) ข้าพระพุทธเจ้า ดิลกนพรัฐ ขอเดชะ

ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ซึ่งดูแลกระทรวงพระคลังข้างที่ ให้ไปไต่สวนตรวจตราดูว่าทรัพย์สมบัติของเจ้าจอมมารดาทิพเกสรมีอยู่ที่ไหนอย่างไรบ้าง ซึ่งต่อมากรมขุนสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ให้ทรงทราบ พร้อมกับได้ถวายแผนที่แสดงบาญชีที่ดินของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐซึ่งเป็นทรัพย์มรดกที่ได้มาจากการสะสมของเจ้าจอมมารดาทิพเกสรพระมารดา ดังมีรายละเอียดหลักฐานต่อไปนี้

(สำเนา)

พระคลังข้างที่

วันที่ ๒๔ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ขอเดชะ ฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ กราบบังคมทูลเรื่องที่วัง แลเรื่องเรือกสวนไร่นาที่อยากจะขาย ต้องพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรแผนที่ที่ริมถนนพายัพแลต้องพระราชประสงค์จะทรงทราบเรื่องที่ดินว่ามีที่ไหนบ้างนั้น ได้รับพระราชทานทูลเกล้าฯถวายแผนที่เดิมแผ่นหนึ่ง กับแผนที่ขยายใหญ่แผ่นหนึ่งมาพร้อมทั้งบาญชีที่ดินของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐด้วยแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

(ลงพระนาม) สมมตอมรพันธุ์ ขอเดชะ

(สำเนาพระราชกระแส)

"น่ากลัวจะสาบสูญเสียมาก ขอให้กรมขุนสมมตคิดอ่านไปเปนถ้อยร้อยความตามเอาสมบัติเหล่านี้มาให้อยู่ในมือเราเสียก่อน เมื่อควรจะจำหน่ายขายซื้ออย่างไร ให้พูดกับเจ้าของแลขายไป"

จากหนังสือกราบบังคมทูลของพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐถึงรัชกาลที่ ๕ และตารางบาญชีแสดงที่สวน นา ตึก ที่แนบมากับหนังสือกราบบังคมทูลของกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ เห็นได้ว่า ทรัพย์มรดกที่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐได้รับมาจากพระมารดามีจำนวนมากพอสมควรคือมีทั้งเงินมรดก ตึกแถว ที่สวนและที่นาอีกหลายพันไร่ ทรัพย์มรดกเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าเจ้าจอมมารดาทิพเกสรนอกจากจะเป็นผู้หญิงที่เก่งในการประกอบสัมมาอาชีพแล้ว ยังเป็นแม่ที่ดีมีความรักและห่วงใยลูกมากได้กระทำหน้าที่แม่ได้อย่างสมบูรณ์แบบเท่าที่แม่คนหนึ่งจะทำให้แก่ลูกได้

ทรัพย์มรดกเหล่านี้ปรากฏต่อมาว่าเมื่อเจ้าจอมมารดาทิพเกสรถึงแก่อนิจกรรมไปแล้ว พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐพระราชโอรสได้ทูลเกล้าฯถวาย (ขาย) ต่อรัชกาลที่ ๕ พร้อมกับขอพระราชทานเงินค่าที่เหล่านี้แทน และภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯได้พระราชทานพระราชทรัพย์ให้พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐสำหรับปลูกสร้างวังเป็นจำนวนเงิน ๘๐,๐๐๐ บาท (๑,๐๐๐ ชั่ง) พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐก็ทรงได้นำเงินส่วนที่เหลือจากการสร้างวัง (๖,๑๑๘.๒๗ บาท) รวมกับเงินบางส่วนที่เป็นทรัพย์มรดกจากพระมารดาไปซื้อเครื่องเฟอร์นิเจอร์สำหรับตกแต่งวัง เช่น โต๊ะเก้าอี้ ตู้ต่างๆ สำหรับ

ห้องรับแขก ห้องสมุด ห้องรับประทานอาหาร เตียงนอน โต๊ะเครื่องล้างหน้า โต๊ะเครื่องแป้ง พรม ม่าน ฯลฯ โดยที่ไม่ได้ขอพระราชทานเงินเพิ่มเติมจากพระราชบิดาอีก(๑๓)

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ทรัพย์มรดกของเจ้าจอมมารดาทิพเกสรพระมารดา ได้มีส่วนเกื้อหนุนช่วยให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐสามารถดำรงสถานะได้อย่างสมพระเกียรติและได้รับความสุขสบายในชีวิตพอสมควร

บั้นปลายชีวิตของเจ้าจอมมารดาทิพเกสร

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ก่อนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต เจ้าจอมมารดาทิพเกสรได้ล้มป่วยลง กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาซึ่งกำกับดูแลกระทรวงวังอยู่ในขณะนั้นได้มีหนังสือกราบบังคมทูลถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ว่า หมอไรเตอร์ที่รักษาดูแลอยู่ได้แนะนำให้เจ้าจอมมารดาทิพเกสรเปลี่ยนบรรยากาศไปพักผ่อนที่ทะเล ซึ่งเจ้าจอมมารดาทิพเกสรก็ไม่ขัดข้อง กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาจึงได้กราบทูลหารือกับกรมหลวงดำรงราชานุภาพและมีความเห็นร่วมกันว่าควรให้ไปพักรักษาตัวที่บางปะอินแทน ซึ่งเจ้าจอมมารดาทิพเกสรก็ตกลงตามนี้และขอว่าถ้าพอมีกำลังขึ้นอยากจะขอพระราชทานกราบถวายบังคมลาไปเที่ยวตามหัวเมืองข้างเหนือต่อไป โดยปรารถนาอยากขึ้นไปจนถึงพิษณุโลก ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯก็ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมมารดาทิพเกสรไปพักรักษาตัวที่พระราชวังบางปะอิน อยุธยาได้ โดยมีเจ้าพนักงานตามหน้าที่ขึ้นไปดูแล แต่ไม่ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ขึ้นไปหัวเมืองเหนือเพราะเห็นว่ากำลังมีกบฏเงี้ยวอยู่(๑๔)

ในวันที่ ๔ มกราคม ร.ศ.๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา มีหนังสือถึงรัชกาลที่ ๕ กราบบังคมทูลว่า เจ้าจอมมารดาทิพเกสรมีอาการทรงกับทรุด ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนให้หมอเชลยศักดิ์มารักษาอาการป่วยตามที่เจ้าจอมมารดาทิพเกสรทูลขอ

อย่างไรก็ตาม ต่อมาเจ้าจอมมารดาทิพเกสรมีอาการเพียบหนักมาก สุดที่จะเยียวยารักษาต่อไปได้ ในที่สุดก็ถึงแก่อนิจกรรมในเวลา ๒ โมงเช้าของวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ.๑๒๑ ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (แต่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ได้ลงข่าวการถึงอนิจกรรมของเจ้าจอมมารดาทิพเกสรว่าตรงกับวันที่ ๓ มีนาคม ร.ศ.๑๒๑-ดังนั้นตรงนี้คงมีความผิดพลาดในเรื่องของการคัดลอกเอกสาร)

ทั้งนี้ในการจัดเตรียมงานศพของเจ้าจอมมารดาทิพเกสรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงความห่วงใยในเรื่องการเตรียมโกศบรรจุศพและได้มีพระราชหัตถเลขามอบหมายให้กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ดูแลจัดการในเรื่องดังกล่าว(๑๕)

งานพระเมรุ

งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาทิพเกสรไม่ได้จัดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ หลังการอสัญกรรมในทันที หากยังคงเก็บศพไว้ต่อมา เข้าใจว่าเพื่อรอจนพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐสำเร็จการศึกษาจากประเทศเยอรมันเสียก่อน อีกทั้งในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เวลานั้นหัวเมืองเหนือต้องเผชิญกับเหตุการณ์กบฏเงี้ยวกระจายอยู่ทั่วไป ครั้นถึงปี ร.ศ.๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐสำเร็จการศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิตทางเศรษฐศาสตร์จากมหาวิทยาลัยทุบบิงเงนเสด็จกลับประเทศก็ได้จัดงานพระเมรุขึ้นในปีเดียวกันนั้น

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ เวลาย่ำค่ำเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงรถพระที่นั่งแต่วังสวนดุสิตไปประทับในเมรุ ทรงทอดผ้าไตร ๑๐ ไตร แล้วทรงจุดเพลิง เสด็จฯขึ้นพระราชทานเพลิงศพ โปรดเกล้าฯให้มีดอกไม้เพลิง เสด็จกลับ ๒ ทุ่มเศษ(๑๖)

กรมขุนสมมต

เครื่องบรรจุกระดูกนางศพ
มีอะไรแล้วหรือยัง ฉันลืมสั่ง
แต่ก่อนนางงามเคยให้แต่สี่
ไม่ได้ให้กี่ลูก เหมือนจะมี ส่วนองค์
ดิลก เกรงว่า สิ้นอยู่ บางที
จะไม่ได้เตรียม แต่ก่อนเคย
ให้เป็นรูปเจดีย์ทองใส่ต่าง ๆ
หาได้ก็มี ทำใหม่ก็มี ถ้าหาก
ยังไม่ได้เตรียม ให้ไปจะได้คิดอ่าน
หาเรื่องถามแต่จะได้

สยามินทร์

๓๐

เชิงอรรถ

๑ บัญชีการสืบตระกูล ณ เชียงใหม่ ใน **เจ้าราชบุตร** หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลตรีเจ้าราชบุตร (วงษ์ตวัน ณ เชียงใหม่) กรุงเทพ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๑๖ และดู **แม่เจ้าอุษา ณ เชียงใหม่** เจ้านายฝ่ายเหนือแห่งราชวงศ์ทิพย์จักราธิวงศ์ เจ้านายผู้มีอายุยืน น. ๗ เชียงใหม่ : พิทักษ์การพิมพ์, มปพ.

๒ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง. **เพ็ชร์ลานนา เล่ม ๑** พิมพ์ครั้งที่ ๒ เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, ๒๕๓๘ หน้า ๑๓๐-๑๓๑

๓ ส. พลายน้อย. **พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา** พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพ : อักษรพิทยา, ๒๕๔๑ น. ๓๖๐ -ครั้งแรกตีพิมพ์ปี ๒๕๐๖

๔ เอกสารไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ว 6.1/41 พระองค์เจ้าดิลกขอใช้ตราสำหรับพระองค์ ๒ กันยายน ร.ศ.๑๒๔

๕ ดร.วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพ็ชร. เศรษฐกิจสยาม บทวิเคราะห์ในพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี กรุงเทพ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔ น. ๑๔-๑๙

๖ ราชินีกูล รัชกาลที่ ๕ จอมพลสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงพระนิพนธ์. พระองค์เจ้าหญิงรำไพประภา พิมพ์เนื่องในวันพระชนมายุครบ ๕ รอบ วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๑๐ น. ๑๓๑

๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมสมมตอมรพันธ์และสมเด็จฯพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรวบรวม. **ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์** กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาการพิมพ์, ๒๕๔๒ น.๑๐๘-๑๑๐. และ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **ชีวประวัติเจ้าพระยา กรุงรัตนโกสินทร์** กรุงเทพ : สำนักพิมพ์บันดาลสาส์น, ๒๕๑๗ น. ๑๙-๒๓

๘ เอกสารรัชกาลที่ ๕ รหัสไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ว/18 อาการเจ้าจอมมารดาทิพเกสร ๒๘ พ.ย.- ๒๖ ม.ค. ๑๒๑

๙ เอกสารรัชกาลที่ ๕ รหัสไมโครฟิล์ม กร.5 ค/32 เรื่องที่ ๓๗ ที่ทำวังพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ และเรื่องทรัพย์สมบัติบรรดาที่ดิน กับเรื่องขอใช้ตราม้าทรงเครื่องสำหรับพระองค์ ๕ ธันวาคม-๒๙ มกราคม ๑๒๗ และ เอกสารรัชกาลที่ ๕ รหัสไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ว 6.1/41 พระองค์เจ้าดิลกขอใช้ตราม้า สำหรับพระองค์ ๒ กันยายน ๑๒๔-๒๙ มกราคม ๑๒๗

๑๐ เอกสารรัชกาลที่ ๕ กรมพระคลังข้างที่รหัสไมโครฟิล์ม กร.5 ค/32 เรื่องที่ทำวังพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ และเรื่องทรัพย์สมบัติบรรดาที่ดิน กับเรื่องขอใช้ตราม้าทรงเครื่องสำหรับพระองค์ ๕ ธ.ค.-๒๙ ม.ค. ๑๒๗

๑๑ เอกสารรัชกาลที่ ๕ กร.5 ค/32 เรื่องที่ทำวังพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ และเรื่องทรัพย์สมบัติบรรดาที่ดิน และ ม.ร 5 ว 6.1/41 พระองค์เจ้าดิลกขอใช้ตราสำหรับพระองค์

๑๒ สนใจรายละเอียดเรื่องวังพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ ดู นิตย์ อินทรพิมล. "เจ้าชายและวังที่ถูกลืม" **ข่าวการไฟฟ้า** ฉบับที่ ๓๒๗ หน้า ๕๒-๖๐

๑๓ นิตย์ อินทรพิมล. "เจ้าชายและวังที่ถูกลืม". **ข่าวการไฟฟ้า** ฉบับที่ ๓๒๗ หน้า ๕๗

๑๔ เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงวัง รหัสไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ว/18 อาการเจ้าจอมมารดาทิพเกสร ๒๘ พ.ย.-๒๖ ม.ค. ๑๒๑

๑๕ เอกสารรัชกาลที่ ๕ รหัสไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ว 99/22 เรื่องโกศอัฏฐิเจ้าจอมมารดาทิพเกสร

๑๖ **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔** วันที่ ๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๖ หน้า ๑๓๐๖-๑๓๐๗ สำเนาถ่ายเป็นไมโครฟิล์ม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๙ วันที่ ๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๑ หน้า ๙๙๖

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ วันที่ ๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๖ หน้า ๑๓๐๖-๑๓๐๗

สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม ๒๖ จ.ศ. ๑๒๔๕-๑๒๔๖ รหัสไมโครฟิล์ม กร.5 รล-พศ/26 ลำดับที่ ๑๐๓ หนังสือพระยาราชสัมภารากร กราบบังคมทูลเรื่อง ได้นำตุ้มหูระย้าเพชรขึ้นไปส่งให้เจ้าดารารัศมีแล้ว

สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม ๒๖ จ.ศ. ๑๒๔๕-๑๒๔๖ รหัสไมโครฟิล์ม กร.5 รล-พศ/26 ลำดับที่ ๑๒๔ เรื่องพระราชทานตุ้มหูระย้าเพชรให้เจ้าดารารัศมีในการมงคลตัดจุก จ.ศ. ๑๒๔๕

เอกสารรัชกาลที่ ๕ กรมพระคลังข้างที่ รหัสไมโครฟิล์ม กร.5 ค/32 เรื่องที่ ๓๗ ที่ทำวังพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ และเรื่องทรัพย์สมบัติบรรดาที่ดิน กับเรื่องขอใช้ตราม้าทรงเครื่องสำหรับพระองค์ ๕ ธันวาคม-๒๙ มกราคม ๑๒๗

เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงวัง รหัสไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ว/18 อาการเจ้าจอมมารดาทิพเกสร ๒๘ พฤศจิกายน-๒๖ มกราคม ๑๒๑

เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงวัง รหัสไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ว/24 เรื่องบัญชีจำนวนหม่อมเจ้า เจ้าจอมมารดา ซึ่งรับราชการครบ ๑๐, ๒๐, ๓๐, ๔๐ ปี ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๙

เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงวัง รหัสไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ว 6.1/41 พระองค์เจ้าดิลก ขอใช้ตราสำหรับพระองค์ ๒ กันยายน ๑๒๔-๒๙ มกราคม ๑๒๗

เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงวัง รหัสไมโครฟิล์ม ม.ร.5 ว 99/22 เรื่องโกศอัฏฐิเจ้าจอมมารดาทิพเกสร

เอกสารชั้นรอง

หนังสือ

จอมพลสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงพระนิพนธ์. **ราชินีกุล รัชกาลที่ ๕** พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำไพประภา พิมพ์เนื่องในวันพระชนมายุครบ ๕ รอบ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๑๐

เจ้าราชบุตร หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลตรีเจ้าราชบุตร (วงษ์ตวัน ณ เชียงใหม่) วันเสาร์ที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๑๖ กรุงเทพ : โรงพิมพ์แผนที่ทหาร, ๒๕๑๖

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **ชีวประวัติเจ้าพระยา กรุงรัตนโกสินทร์** กรุงเทพ : สำนักพิมพ์บันดาล สาส์น, ๒๕๑๗

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง. **เพ็ชร์ลานนา เล่ม ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๒** เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, ๒๕๓๘

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมสมมตอมรพันธ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรวบรวม. **ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์** กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณา การพิมพ์, ๒๕๔๒

พระประวัติพระราชชายา เจ้าดารารัศมี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญ ๑๐๐ วัน เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ วันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๑๗

แม่เจ้าอุษา ณ เชียงใหม่ เจ้านายฝ่ายเหนือแห่งราชทิพย์จักราธิวงศ์ เจ้านายผู้มีอายุยืน เชียงใหม่ : พิทักษ์การพิมพ์, มปพ

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพ็ชร. **เศรษฐกิจสยาม บทวิเคราะห์ในพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ กรมหมื่นสรรควิสัยนรบดี กรุงเทพ** : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔

ส. พลายน้อย **พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา** พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพ : อักษรพิทยา, ๒๕๔๑

วารสาร

นิตย์ อินทรพิมล. **"**เจ้าชายและวังที่ถูกลืม**" ข่าวการไฟฟ้า** ฉบับที่ ๓๒

วิทยา วงศ์วิรัต. **"ดารารัศมี-นิทานชาวไร่ยังจบไม่ได้"** ใน คอลัมน์สโมสรศิลปวัฒนธรรม ศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๔๖

๒

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี
กับนครเชียงใหม่

๒

พระราชชายา
เจ้าดารารัศมี :
พระประวัติ

ณัฐกานต์ ลิ่มสถาพร

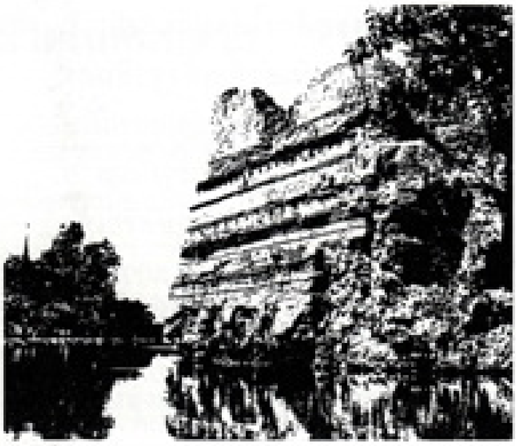

พระราชชายา เจ้าดารารัศมี ๓๑

เชียงใหม่ หัวใจล้านนา

นับตั้งแต่จากพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๑๘๓๙ เมืองที่เพิ่งสร้างเสร็จใหม่ๆ นั้นไม่ได้เป็นศูนย์กลางการปกครองของล้านนาที่แท้จริง เพราะอำนาจในการปกครองบางส่วนยังอยู่ที่เชียงราย และต่อมาอยู่ที่เชียงแสน กระทั่งทายาทพญามังรายได้รวบรวมเอาเมืองพะเยาไว้ในปกครอง ต่อมาได้ผนวกเอาเมืองแพร่และเมืองน่านไว้ในอำนาจ เชียงใหม่จึงเป็นศูนย์กลางการปกครองล้านนาอย่างแท้จริง ไม่เพียงแต่เป็นศูนย์กลางทางการเมืองของรัฐไทที่มีอำนาจกว้างขวางครอบคลุมถึงบางส่วนของพม่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และสิบสองปันนาในมณฑลยูนนานของจีน

ไม่มีราชสำนักใดยืนยงอยู่ได้ตลอด ล้านนาก็เป็นบทพิสูจน์ความจริง หลังจากรุ่งเรืองมานานถึง ๒๖๐ ปี ล้านนาก็ตกต่ำลงเสียเมืองแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ ด้วยเหตุผลทางการเมืองและความอ่อนแอภายใน หลังจากนั้นส่วนอื่นๆ ก็ตกเป็นของพม่าบ้าง ล้านช้างบ้าง บางช่วงเวลาอำนาจจากอยุธยาก็เข้ามาเกี่ยวข้องหากกษัตริย์พระองค์ใดมีอานุภาพก็สามารถรวมล้านนาและล้านช้างไว้ในอำนาจได้ พอสิ้นกษัตริย์ที่มีอานุภาพแล้ว ดินแดนทั้งสองกลับแยกเป็นอิสระ หรือตกไปเป็นประเทศราชของพม่า

กำแพงเมือง "แจ่งศรีภูมิ" จ.เชียงใหม่ ๓๒

อำนาจที่เหนือกว่าในขณะนั้นต่างพยายามจะครอบครองล้านนา หลายเมืองใหญ่ๆ ปราศจากผู้คน อพยพโยกย้ายหนีภัยรบ บ้างถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย เมืองรกร้าง ว่างเปล่า ชนชั้นผู้นำของเชียงใหม่ถูกกวาดต้อนไปสิ้น รวมไปถึงพระสงฆ์องค์เจ้า ช่างฝีมือต่างๆ เช่น ช่างเงิน ช่างร่ม ช่างทอง ช่างแกะสลัก ช่างลงรักปิดทอง ประดับกระจก ฯลฯ คนเหล่านี้ถูกบังคับให้สร้างวัดวาอาราม และประสาทราชวังจนสุดฝีมือ ช่วงเวลานั้นหัวใจล้านนาได้แตกสลายเป็นผุยผง

ครั้นอำนาจพม่าตกต่ำลง เจ้ากาวิละ เจ้าเมืองลำปางได้สวามิภักดิ์พระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรีปลดแอกตนเองจากพม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ แต่กระนั้นก็ไม่สามารถปกครองเชียงใหม่ได้ เมืองทรุดโทรมปราศจากผู้คน พระยากาวิละ เจ้าเมืองเชียงใหม่ต้องขึ้นไปกวาดต้อนเอาคนจากเมืองยอง เชียงตุง เชียงรุ่งในพม่าและสิบสองปันนา คนเหล่านี้มีเชื้อสายไทลื้อ ไทยอง ไทเขิน ที่มีเชื้อชาติ ภาษา และใช้ตัวหนังสือเดียวกันกับไทยวนที่เชียงใหม่ จนบ้านเมืองกลับมีผู้คนหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ

กว่า ๓๐ ปี (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๖) ที่พระยากาวิละได้ฟื้นฟูเชียงใหม่ให้กลับมาสู่สภาพความเป็นเมืองที่สมบูรณ์ ต้องทำสงครามอีกหลายครั้งกับพม่าที่พยายามจะหวนกลับมายึดครองเมืองต่างๆ ในดินแดนล้านนาคืน จนล้านนากลับมาปึกแผ่นอีกครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงตอบแทนความดีความชอบ แก่พระยากาวิละ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนจากพระยาเป็นพระเจ้าประเทศราช พ.ศ. ๒๓๔๕

นับตั้งแต่นั้นมาเชียงใหม่ได้กลายเป็นประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนาได้เข้าเป็นประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ทางกรุงเทพฯก็ปล่อยให้เจ้าเมืองในล้านนาปกครองตนเองอย่างอิสระ โดยกำหนดหน้าที่ของเจ้าเมืองไว้เพียง ๔ ประการ(๑) คือ

๑. ให้ช่วยป้องกันพระราชอาณาเขต

๒. ให้ช่วยขยายพระราชอาณาเขต

๓. ให้ช่วยเหลือในการสงคราม

๔. ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการและต้นไม้เงินต้นไม้ทองทุก ๓ ปี

การปกครองหัวเมืองประเทศราชในสมัยรัตนโกสินทร์ เชียงใหม่ในฐานะเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนาต้องช่วยเหลือเมืองแม่ยามมีสงคราม ต้องส่งเครื่องบรรณาการเพื่อแสดงความอ่อนน้อม ส่งส่วยต้องถูกควบคุมด้วยวิธีการปกครองด้วยตราและเครื่องยศแสดงอำนาจและบารมีจากกรุงเทพฯ และต้องทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ หน สิ่งที่ผูกแน่นและมั่นยืนในความจงรักภักดีต่อราชวงศ์จักรีของบรรดาเจ้านายในพระราชวงศ์ฝ่ายเหนือ *"ทิพย์จักราธิวงศ์"* ได้จารและจดจำด้วยพระโอวาทคำสอนนับจากเจ้าฟ้าชายแก้ว ผู้เป็นบิดา *"เจ้าเจ็ดตน"* จนถึงพระเจ้ากาวิละที่ได้มีพระโอวาทแก่พระญาติวงศ์

พระโอวาทนี้ไม่ใช่เป็นพระโอวาทแบบนักรบ แต่เป็นพระโอวาทของผู้ครองเมือง ผู้ทรงมองอนาคตอันไกล

"...เราทั้งหลายและข้าเจ้าไพร่ไทยจิ่งได้อยู่เย็นเป็นสุขยุต้างได้อยู่กินอยู่ทาน พระมหากษัตริย์เจ้าก็ชุบเลี้ยงเราทั้งหลายหื้อเป็นเจ้าเจียกเงินขันคำหื้อเถิงฐานันดร อันเป็นกษัตริย์เมืองใท เป็นไทยเป็นใหญ่ในล้านนา ๕๗ เมือง ตั้งแต่เช่นเราทั้งหลายนี้ไป ภายหน้าสืบเช่นลูกหลานเหลนหลีดหลี้ ตราบเสี้ยงสุดมุดม้วยราชตระกูลแห่งเราทั้งหลาย แม่นลูกหลานเหลนหลีดหลี้บุคคลผู้ใดยังมีใจใคร่สบถพื้นกับด้วยพระมหากษัตริย์เจ้า กรุงศรีอยุธยาและจักเอาตัวและบ้านเมืองไปพึ่งเป็นข้าม่าน ข้าฮ่อ ข้ากูลวากาสี แกวญวน ดั่งอั้นก็ดี บุคคลผู้นั้นคิดบ้านอย่าหื้อเปลือง คิดเมืองอย่าหื้อนหม้า หื้อวินาศฉิบหายตายวาย พลันฉิบหายเหมือนกอกล้วย พลันม้วยเหมือนกอเลากอคา ครั้งตายก็หื้อได้ไปตกนรก แสนมหากัลป์ อย่าหื้อได้เกิดได้งอก ดั่งเจ้าทั้งหลายน้องนุ่งทั้งมวลก็ได้รักแปงกับด้วยกัน หื้อเป็นอันทะวาทีน้ำหนึ่งเกลียวเดียวกับด้วยกัน อย่ากูดกมึงถ่าง ล้มปลกตกเก็บกับด้วยกัน อย่างดูร้ายดูดีกัน พี่รู้พี่ปอง น้องรู้น้องกล่าว ศึกตกหัวเมืองช่วยกันฆ่า ศึกตาหล้าเมือง ช่วยกันฟัน อย่ามีใจคดเลี้ยวจากพระมหากษัตริย์เจ้าอยู่เกล้าอยู่หัวแห่งเรา..."(๒)

ต่อมา ความหวั่นศึกจากพม่าได้ซาลง การแข่งขันกันล่าอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ อังกฤษเริ่มบีบพื้นที่เข้ามาทางพม่า ขณะที่ฝรั่งเศสบีบเข้ามาทางตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ และในที่สุดพม่าก็ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ (พ.ศ. ๒๔๒๙)

เชียงใหม่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในมิติทางเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรม คอยเชื่อมโยงกับพื้นที่ต่างๆ ที่หลั่งรินสัมพันธ์กับหัวใจล้านนา ชาวอังกฤษเริ่มเข้ามามีอิทธิพลทางการเมือง และการค้ากับเชียงใหม่ ด้วยการติดต่อทำการค้าโดยตรงกับบรรดาพระราชวงศ์เชียงใหม่ จากนั้นก็ค่อยๆ ขยายตัวเป็นระบบธุรกิจที่ใหญ่ขึ้น แต่บรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือก็ยังจงรักภักดีกับกรุงเทพฯเสมอมา

อังกฤษยังกอบโกยผลประโยชน์จากกิจการค้าไม้ จนกลายเป็นชนวนทางการเมือง ลึกๆ แล้วก็คือการเริ่มต้นสงครามทางเศรษฐกิจ และเป็นการแย่งชิงอำนาจระหว่างอังกฤษกับกรุงเทพฯ เมื่อปัญหามากขึ้นอังกฤษที่อินเดียได้เรียกร้องให้กรุงเทพฯจัดระเบียบการปกครองให้เรียบร้อย นี่เป็นที่มาของสัญญาเชียงใหม่ฉบับแรก (พ.ศ. ๒๔๑๖) เป็นนัยว่านครเชียงใหม่ในฐานะประเทศราชได้ผนวกเป็นหัวเมืองลาวเฉียง ต่อมารัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน โดยโยงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือกรุงเทพฯ จัดการปกครองอาณาจักรทั้งหมด รวมไปถึงประเทศราชให้เป็นมณฑลต่างๆ และเชียงใหม่ได้กลายเป็นมณฑลพายัพนับตั้งแต่นั้นมา ด้วยสัญญาเชียงใหม่ฉบับนี้ทำให้เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ต้องปฏิบัติตามสนธิสัญญา ต้องปฏิบัติตามคำสั่งทางกรุงเทพฯในการดำเนินนโยบายต่างประเทศมิให้กระเทือนความสัมพันธ์กับอังกฤษ

ปีเดียวกันที่เกิดสัญญาเชียงใหม่ วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีระกา เวลา ๐๓.๐๐ น.เศษ **"เจ้าอึ่ง"** ได้ประสูติที่คุ้มหลวงกลางเวียงเชียงใหม่ เป็นพระธิดาองค์สุดท้าย ลำดับที่ ๑๑ ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ ๗ กับพระเทวีแม่เจ้าทิพเกสร

ชีวิตในคุ้มหลวง

๓๓

บรรยากาศ และชีวิตความเป็นอยู่ของเจ้าเมืองซึ่งแสดงฐานะที่เหนือกว่าผู้คนอื่นๆ บรรดาเจ้าเมืองและเจ้านายต่างๆ ในล้านนามีที่อยู่ที่เรียกว่า *"คุ้ม"* คุ้มมีฐานะเป็นศูนย์กลางด้านต่างๆ โดยเฉพาะคุ้มหลวงกลางเวียงเชียงใหม่ที่มีท้องพระโรงในคุ้มหลวงที่สง่างาม มีการจัดระเบียบและประดับประดาอย่างงดงาม บรรดาเจ้าชาย เจ้าหญิง และขุนนางทั้งหลายที่อยู่ในท้องพระโรงหมอบกราบอยู่ที่หน้าที่นั่งของเจ้าหลวง

ท้องพระโรงในคุ้มหลวงคล้ายกับว่าได้จำลองชีวิตราชสำนักที่กรุงเทพฯ เพียงแต่ย่อส่วนให้เหมาะสมกับฐานะ นับว่าเป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยอำนาจ และความมั่งคั่งที่สุดในเมืองเชียงใหม่ ชีวิตเจ้าเมือง และเจ้านายชั้นสูงก็จะแสดงออกถึงฐานะความมั่งคั่ง มีบ่าวไพร่ หมู่บริพารและทหารทำงานในคุ้มภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้าเมือง

ตั้งแต่ประสูติมาและระหว่างที่ยังทรงพระเยาว์ ชีวิตของเจ้าดารารัศมีในคุ้มหลวงเหมือนกับเป็นการเตรียมตัวเพื่อเสด็จสู่ยังราชสำนักกรุงเทพฯ และเป็นความจริงที่ชีวิตเจ้าหญิงองค์น้อยได้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ และเกี่ยวโยงกับอิทธิพลของอังกฤษในสมัยนั้น

๓๔

๓๕

๓๖

๓๗

มีเรื่องเล่ากันว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย กษัตริย์จักรพรรดินีของอังกฤษ ได้ส่งทูตจากพม่ามาเจรจาทาบทามกับพระเจ้าอินทวิชยานนท์ โดยมีพระราชประสงค์จะขอรับเจ้าหญิงองค์น้อยไว้ในพระบรมราชินูปถัมภ์...ขณะนั้นพระธิดาอายุได้ ๙ ชันษา...

การขอพระธิดาเจ้าเมืองไปเป็นพระธิดาบุญธรรม ถือว่าเป็นนโยบายทางการเมืองที่ฉลาดล้ำลึก นั่นหมายถึงว่าเจ้าดารารัศมีจะมีฐานันดรศักดิ์เป็นพระองค์เจ้าหญิงแห่งราชวงศ์วินเซอร์ของอังกฤษทันที และกลายเป็นทายาทเจ้านครสตรีที่จะปกครองนครเชียงใหม่ในอนาคต ข้อเสนอนี้ หากมองภายนอกจะเห็นว่ามีจุดประสงค์ที่จะเชื่อมความสัมพันธ์ทางการเมือง แต่หากมองให้ลึกถึงเจตนา จะเห็นว่าเป็นการเพิ่มอิทธิพล ของอังกฤษให้มากยิ่งขึ้น ในดินแดนล้านนา

ต่อมาพระยาเทพประชุน(๓) (เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์) ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่เมืองเชียงใหม่ ในขณะนั้น ได้จัดงานงานโสกันต์ (พ.ศ. ๒๔๒๖) พระธิดา องค์เล็กของพระเจ้าเชียงใหม่ เมื่อเจ้าหญิงองค์น้อยมีพระชนม์ได้ ๑๑ ชันษา พิธีโสกันต์นี้เจ้านายฝ่ายเหนือไม่เคยมี และไม่เคยทำมาก่อน ได้กระทำเฉพาะเจ้าดารารัศมีองค์เดียวเท่านั้น และภายหลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏว่าพระบุตรีเจ้าครองนครคนใดกระทำพิธีดังกล่าวนี้อีกเลย นอกจากมีมหรสพสมโภชยิ่งใหญ่ตามวัฒนธรรมประเพณีเชียงใหม่แล้ว ยังมีการฉลองตามแบบเมืองใต้คือกรุงเทพฯ ตั้งแต่การแต่งองค์ ฟังสวดและโสกันต์ มีการตรึงนวมลองฉลองพระองค์สำหรับแต่งในวันฟังสวด แบ่งพระเกศาเป็นสามปอย แต่ละปอยมีแหวนวงใหญ่สวมไว้ มีเบญจาที่ประทับเมื่อโกนพระเกศาแล้ว รดน้ำสังข์แล้วก็แต่งองค์ใหม่ ผัดแป้งบนพระเศียรแล้วสวมมงคลย่นบนพระเศียร แล้วไปประทับทอดพระเนตรมหรสพฉลอง ทรงรับของเฉลิมพระขวัญอันเป็นเงิน ทอง และเครื่องรูปพรรณของแต่งพระองค์

๓๘

ทั้งหมดนี้พระยาราชสัมภาราก ข้าหลวงกำกับราชการเมืองเชียงใหม่ได้เป็นธุระดูแลช่วยเหลือให้งานโสกันต์เจ้าดารารัศมีเป็นไปโดยถูกต้องตามแบบแผนทุกประการของขวัญที่เจ้าหญิงองค์น้อยได้รับและถือว่าสูงศักดิ์ที่สุด คือ พระกุณฑล (ตุ้มหู) ประดับเพชร จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเชิญมาพระราชทาน

ในสมัยนั้นงานโสกันต์และเกศากันต์หลายต่อหลายครั้ง ของพระขวัญที่พระราชทานมีแต่เงิน ทอง และพระธำมรงค์ชุด แต่ไม่เคยเลยที่จะได้พระราชทานพระกุณฑล นัยของการพระราชทานพระกุณฑลแก่เจ้าดารารัศมีเหมือนจะบอกกล่าวว่า วันข้างหน้าที่พระธิดาพระองค์เล็กของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่จะเสด็จมารับราชการในพระองค์ พระกุณฑลและพระธำมรงค์เพชรที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนั้น จึงมิใช่เป็นแค่ของพระขวัญ แต่ถือว่าเป็นของหมั้น

ต้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๒๙ พระเจ้าอินทวิชยานนท์เสด็จลงมากรุงเทพฯเพื่อร่วมงานในพระราชพิธีลงสรง และเฉลิมพระนามาภิไธยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พระเจ้าเชียงใหม่ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งใน

๓๙

การนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ปฐมจุลจอมเกล้า หลังจากนั้น ๒ สัปดาห์ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ได้นำพระธิดา *"เจ้าดารารัศมี"* เข้าเฝ้าฯ และถวายตัวเป็น *"พระสนม"* รับราชการฝ่ายใน มีบรรดาศักดิ์เป็น *"เจ้าจอม"* ฉลองพระเดชพระคุณ ขณะมีชนมายุ ๑๓ ชันษา

เจ้าดารารัศมีทำทุกอย่างตามกระแสความเปลี่ยนแปลง สำหรับบางสิ่งที่ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้เสนอ บ้านเมือง แผ่นดิน อาณาเขต ความรัก ความผูกพัน ชีวิตเป็นบานกระจกที่แจ่มชัดเกินไป ไม่เพียงแต่มองเห็นตัวเองชัดเจนเกินไปเท่านั้น ยังถูกบีบบังคับ ถูกกดดัน จากบุคคลหลายฝ่าย ชีวิตของเจ้าดารารัศมีที่ดูไปก็มีกำเนิดสูงศักดิ์กว่าพระสนมอื่นๆ เพราะเป็นถึงพระธิดาของเจ้าประเทศราช ที่มีคำว่า *"พระเจ้า"* นำหน้านาม และมี *"ความหมาย"* ในทางการเมืองต่อสยามประเทศขณะนั้น

ความเป็น *"คนนอก"* ที่ต่างวัฒนธรรมสำหรับเจ้าดารารัศมี คือความรู้สึกโดดเดี่ยว และประสบการณ์อันขมขื่น สิ่งเดียวที่คอยเตือนอยู่ตลอดเวลา นั่นคือ ความรักเป็นเรื่องส่วนตัว แต่หน้าที่เป็นเรื่องของตระกูลเชื้อชาติ เกิดเป็นเจ้าหญิงเลือดขัตติยะมีหน้าที่ หน้าที่สำคัญกว่าความรัก และหน้าที่มาก่อนความรัก

ชีวิตในวังหลวง

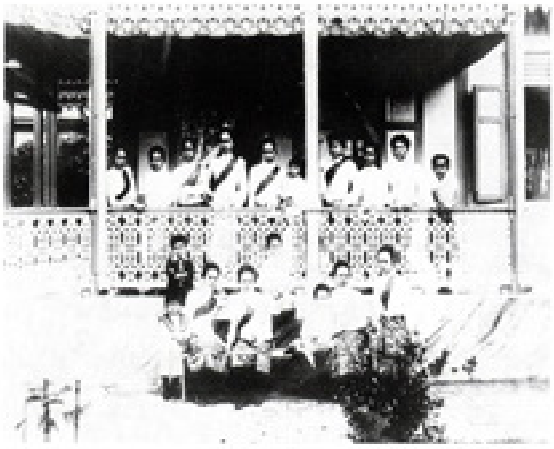
หลังจากพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษโดยสิ้นเชิงแล้ว ไม่นานนักอังกฤษก็มีทีท่าว่าจะเอื้อมอำนาจเข้ามาผนวกเชียงใหม่เข้ามาอยู่ในอาณานิคมให้ได้ เวลานั้นเจ้าดารารัศมีได้รับราชการฝ่ายใน ในตำแหน่งเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 แล้ว คราวหนึ่งพระเจ้าอินทวิชยานนท์ทรงมีศุภอักษรถึงเจ้าจอมเจ้าดารารัศมีเป็นการลับ ทรงเล่าเรื่องข่าวลือที่เชียงใหม่คิดเอาใจออกห่างกรุงเทพฯให้พระธิดาได้ทรงทราบ เจ้าจอมเจ้าดารารัศมีได้ถวายศุภอักษรของพระบิดาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้พระราชทานศุภอักษรให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้ทอดพระเนตรด้วย หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินพระราโชบายอย่างชาญฉลาดโดยให้เจ้าดารารัศมีมีลายพระหัตถ์ตอบศุภอักษรของพระบิดาไปว่า ถ้าหากพระเจ้านครเชียงใหม่จะทรงยอมให้เชียงใหม่ไปรวมอยู่ในเมืองขึ้นของอังกฤษแล้ว ก็ขอให้เตรียมพระองค์มารับพระศพของเจ้าดารารัศมีที่กรุงเทพฯเถิด

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ๔๐

ตั้งแต่ประสูติและเมื่อทรงพระเยาว์ เหตุการณ์ทางการเมืองและอิทธิพลทั้งราชสำนักกรุงเทพฯกับอิทธิพลของมหาอำนาจอังกฤษที่คืบคลานสู่ล้านนา ล้วนมีอิทธิพลต่อพระดำริ การตัดสินพระทัยและการดำรงอยู่ของเจ้าดารารัศมีมาตลอด สิ่งที่ย้อนรำลึกล้วนจมอยู่ในก้นบึ้ง สิ่งที่พอจะค้นหาความสุขได้ คือการนั่งลงแล้วฟังเสียงหัวใจตัวเอง จิตใจล่องลอยไปตาม เส้นทางที่ไม่อาจติดตามได้

ตำหนักหลังใหญ่ในพระราชฐานชั้นในพระบรมมหาราชวังนั้นมีไม่มากนัก แต่ตำหนักของเจ้าดารารัศมีซึ่งได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้นเป็นที่ประทับส่วนพระองค์กับพระญาติและข้าหลวงที่ติดตามมาจากเชียงใหม่ ที่สร้างขึ้นบนพื้นที่เต็มรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีถนนโดยรอบสี่ด้าน ผนังด้านนอกทำหน้าที่เป็นขอบเขตของตำหนัก ตัวตำหนักก่ออิฐฉาบปูน ๓ ชั้น สถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ทาสีชมพูขอบหน้าต่างสีเขียวเข้ม

๔๑

มุงกระเบื้องดิน ขอไม่เคลือบสี ผนังฉาบปูนและทำบัวปูนปั้นเป็นเส้นคาดรอบอาคารแบ่งให้เห็นเป็น ๓ ชั้นเด่นชัดถนัดตา มีหน้าต่างตรงกันทุกชั้น เพียงแต่ไม่มีซุ้มหน้าต่าง(๔)

บรรยากาศเมืองเหนือ ผู้คนในตำหนัก นับแต่องค์เจ้าของตำหนักเองล้วนแต่นุ่งซิ่นเกล้ามวย ของกินของขบเคี้ยวมาจากเมืองเหนือ เช่น แหนม เมี่ยง แคบหมู น้ำพริกแดง ฯลฯ ชั้นล่างที่เป็นตำหนักพระราชชายาฯ มีตู้ขายเป็นร้านชำ ขายหมากพลู สีเสียด ปูน ผลหมากรากไม้ ฉากและชีวิตในหนังสือ *"สี่แผ่นดิน"* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้รับการยืนยันว่าเขียนขึ้นจากความเป็นจริงทุกประการดังนี้...

"...ตำหนักแต่ละหลังมีบรรยากาศแตกต่างกันไปบางตำหนักก็ขายขนมขายน้ำอบแป้งร่ำเครื่องหอม บางตำหนักก็เปิดเป็นห้างขายผ้า ขายแพรและเครื่องใช้ต่างๆ ตลอดจนเครื่องเพชร บางตำหนักที่เจ้าของเป็นชาวเมืองเพชร ก็พูดสำเนียงเป็นชาวเมืองเพชรไปทั้งตำหนัก ที่มาจากปักษ์ใต้ก็พูดปักษ์ใต้..ตำหนักเจ้าดารา นับว่าแปลกกว่าที่อื่นทั้งสิ้น เพราะข้าหลวงนุ่งซิ่น ไว้ผมยาว แต่งกายอย่างชาวเมืองเชียงใหม่ พูดภาษาเมืองเหนือทั้งตำหนัก และเป็นที่เดียวที่มีเมี่ยงแจกกันกินเป็นประจำ..."(๕)

๔๒

ต่อมาเมื่อภายในพระบรมมหาราชวังคับแคบลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจุลจอมเกล้าทรงซื้อที่บริเวณที่เป็นสวนดุสิต ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตำหนักที่ประทับพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ และเจ้าจอม ในการนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานแก่เจ้าจอมมารดา เจ้าดารารัศมีหนึ่งหลังชื่อว่า *"สวนฝรั่งกังไส"*

เจ้าจอมเจ้าดารารัศมี เสด็จอยู่ในฐานะเจ้าจอมอยู่ ๒ ปีก็ทรงครรภ์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีฉลู (๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒) ประสูติพระราชธิดา ทรงพระนามว่า *"พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวิมลนาคนพีสี"* หรือที่ข้าราชบริพารชาวเหนือเรียกขานพระนามว่า *"เสด็จเจ้าน้อย"* การประสูติพระราชธิดาอันเนื่องจากองค์พระมหากษัตริย์ ทำให้ฐานะของเจ้าดารารัศมีได้รับพระเกียรติสูงขึ้นตามโบราณราชประเพณี จากเจ้าจอมเป็นเจ้าจอมมารดา แต่เป็นที่น่าสลดใจที่พระราชธิดาได้ประชวรสิ้นพระชนม์ (๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕) ขณะมีพระชันษาได้เพียง ๓ ชันษาเศษ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ทรงมีพระราชดำรัสกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง พระราชธิดา ที่สิ้นพระชนม์ว่า *"ฉันผิดไปแล้ว ลูกเขาควรจะเป็นเจ้าฟ้า แต่ฉันลืมตั้งจึงตาย.."* เนื่องเพราะเจ้าจอมมารดาดารารัศมีมิใช่บุคคลชั้นสามัญเช่นเจ้าจอมอื่นๆ แต่เป็นพระธิดาของพระเจ้าแผ่นดินเหมือนกัน แม้ว่าจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินประเทศราชก็ตาม

๔๓

พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวิมลนาคนพีสี

หลังจากเสด็จเจ้าน้อยสิ้นพระชนม์ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ได้มีศุภอักษรเขียนด้วยลายมือถึงเจ้าจอมมารดาเจ้าดารารัศมี เขียนไปตามความรู้สึกของพ่อที่มีต่อลูกและอาลัยในการจากไปของหลาน ศุภอักษรฉบับนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรด้วยพระองค์เองภายหลังที่เจ้าจอมมารดา เจ้าดารารัศมีได้อ่านถวายให้พระองค์ได้ทราบทุกข้อความถึงการแสดงความจงรักภักดีต่อพระองค์

"...พ่อขอพูดกับเจ้าน้อยผู้ซึ่งจากอกและจากพ่อมาตั้งแต่อายุ ๑๔ ปีกว่า เข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ตัวของลูกจากมาก็จริง แต่ใจของพ่อจดจ่ออยู่กับลูกเสมอ พ่อคิดถึงลูกอยู่ทุกลมหายใจ สำหรับความจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทของเจ้าน้อยที่ได้มีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขออย่าให้ได้เสื่อมคลายแม้แต่น้อย ขอให้พยายามเพิ่มพูนยิ่งเป็นพันเท่า ยิ่งโยชน์โกฏิหมื่นแสนเทอญ

ขอให้ลูกจงเคารพบูชากราบไหว้ในพระองค์เหมือนกับเป็น "พ่อ" และเป็น "พระพุทธองค์พระเจ้าหลวง" ในหอหลวงในคุ้มหลวงของเรา ที่พ่อเคยนำเจ้าน้อยไปกราบไหว้ทุกเช้าทุกค่ำ ก่อนเข้านอนขอให้เจ้าน้อยจงเคารพบูชากราบไหว้ในพระองค์ ขอพึ่งบุญบารมีล้นเกล้าล้นกระหม่อมของเจ้าน้อยลูกพ่อ ขอให้เจ้าน้อยจงอย่าทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดอันเป็นที่ไม่ถูกอกถูกใจ และขัดพระราชหฤทัยของพระองค์ท่านเป็นอันขาดนะลูกนะ

ตามความเป็นจริงที่ได้บังเกิดขึ้นนับตั้งแต่เจ้าเมาะ เจ้าหม่อน เจ้าอุ้ย เจ้าปู่ เจ้าย่า ตา ยาย ในสกุลวงศ์ของเราซึ่งเป็นเจ้านายฝ่ายเหนือมาตราบถึงตัวพ่อและตัวเจ้าน้อยมาตราบเท่าทุกวันนี้ล้วนแต่ได้รับหน้าที่เป็นผู้รักษาพระราชอาณาจักรหัวเมืองฝ่ายเหนือมานับร้อยๆ ปี ด้วยความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาทุกๆ รัชกาล และพร้อมกันนั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ประทานพระกรุณามหาธิคุณมาทุกๆ รัชกาล ชุบเลี้ยงแต่งตั้งให้มีอำนาจเป็นเจ้าชีวิต ทรงแต่งตั้งเลื่อนยศฐานันดรศักดิ์ให้สูงส่ง เหนือคนทั้งหลายในแผ่นดินสยามมาตลอด กรุณาชุบเลี้ยงเจ้านายทั้งหลายในพระญาติวงศ์มาตลอด

พวกเราเจ้านายฝ่ายเหนือก็ได้อาสาฝากชีวิตไว้เป็นข้าราชการและเป็นทหารของแผ่นดิน ถวายชีวิตเป็นราชพลี ถวายความภักดีต่อพระบรมราชวงศ์จักรีตลอดมา

พ่อขอให้เจ้าน้อยจงทำจิตใจให้สบายอกสบายใจ มอบกายถวายชีวิตไว้แทบพระยุคลบาทเป็นราชพลีแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจนชีวิตจะหาไม่

บัดนี้พ่อก็แก่เฒ่าชราลงไปมาก ปีนี้อายุก็ได้ ๗๕ ปีแล้ว มีความห่วงใยเจ้าน้อยมากยิ่งขึ้น พ่อขอให้เจ้าน้อยจงได้ปฏิบัติตามข้อความทุกๆ อย่างที่พ่อบอกเล่ามาในหนังสือนี้ พ่อจะมีความสุขที่สุดจะตายไปจากโลกนี้จะได้นอนตาหลับ..."(๖)

ศุภอักษรฉบับนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซาบซึ้งเป็นที่สุด

ในเวลาต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายในขึ้น (พ.ศ. ๒๔๓๖) สำหรับพระราชทานแก่ฝ่ายในทั้งปวง แทนหีบหมาก กล่องหมาก ซึ่งแต่ก่อนเคยพระราชทานเป็นเครื่องยศสตรี

ในการพระราชทานครั้งแรกที่ท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท (๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๓๖) เจ้าจอมมารดาเจ้าดารารัศมี พระสนมเอกได้รับพระราชทานตราปฐมจุลจอมเกล้า พร้อมสายสะพาย ซึ่งบรรดาผู้ที่ได้รับพระราชทานตราชั้นนี้ล้วนแต่เป็นพระภรรยาเจ้า พระราชธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายใน มีชั้นเจ้าจอมเพียงแต่เจ้าดารารัศมีกับเจ้าจอมมารดาแพ (เจ้าคุณพระประยูรวงศ์) เท่านั้น

ขัตติยนารีศรีล้านนา

พ.ศ. ๒๔๔๐ พระเจ้าอินทวิชยานนท์พระบิดาถึงแก่พิราลัย น่าแปลกที่พระบิดาถึงแก่พิราลัย เจ้าจอมมารดาเจ้าดารารัศมีก็มิได้เสด็จกลับเชียงใหม่แต่อย่างใด เจ้าน้อยสุริยะ พระเชษฐาต่างพระมารดา โอรสพระเจ้าอินทวิชยานนท์กับแม่เจ้ารินคำได้ขึ้นครองนครเชียงใหม่แทน มีฐานะเป็นประมุขเมืองเชียงใหม่นาม *"เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์"* มิได้เรียกว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกต่อไป และเป็นการสิ้นสุดฐานะประเทศราชของอาณาจักรล้านนา เพราะทางกรุงเทพฯได้ใช้นโยบายรวมหัวเมืองประเทศราชเป็นแผ่นดินในพระราชอาณาจักรเดียวกัน

พ.ศ. ๒๔๕๑ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่พระบรมมหาราชวัง เจ้าจอมมารดา เจ้าดารารัศมี จึงได้กราบถวายบังคมทูลลาไปเยี่ยมมาตุภูมิและประยูรญาติเป็นครั้งแรก พร้อมกับเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ หลังจากถวายตัวเป็นเจ้าจอมนานถึง ๒๒ ปี แต่ก่อนจะกลับไปเยี่ยมนครเชียงใหม่ เจ้าจอมมารดา เจ้าดารารัศมี ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็น *"พระราชชายา"* อันเป็นตำแหน่งพระมเหสีเทวีพระองค์หนึ่ง ดำรงตำแหน่งพระมเหสีลำดับที่ ๕ เป็นตำแหน่งใหม่ที่เพิ่งจะมีการสถาปนาขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยนั้น

การที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จกลับมาเยี่ยมนครเชียงใหม่ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระเกียรติเต็มที่ จากพระสนมเอกขึ้นเป็นพระราชชายา ตำแหน่งพระมเหสีแล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพวกสนม กรมวัง คุณท้าว เถ้าแก่ โขลน จ่า ตามเสด็จพระราชทานวอช่อฟ้ากับพระกลดเป็นเกียรติยศ มีพระตำรวจเอก และนายพลตรีพระยาอนุชิตชาญชัย เป็นพระอภิบาลควบคุมกระบวนเสด็จครั้งนี้ด้วย

๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๑ ก่อนเสด็จจากพระราชวังสวนดุสิต พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้กราบถวายบังคมทูลลา จากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ตลอดจนบรรดาข้าราชการทั้งปวงไปส่งพระราชชายาฯที่ยังสถานีรถไฟสามเสน

๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๑ เสด็จถึงนครเชียงใหม่ ใช้เวลาเดินทาง ๕๖ วัน พระราชชายาเจ้าดารารัศมีประทับที่เชียงใหม่ได้ ๖ เดือน ๘ วันก็เสด็จกลับ (๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๒) กรุงเทพฯ ประทับที่ตำหนักสวนฝรั่งกังไส เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต นับเป็นการสิ้นสุดการเสด็จมาสู่ใต้ร่มพระบารมีโพธิสมภารแห่งพระพุทธเจ้าหลวงของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี รวม ๒๓ ปีเศษ ดังนั้นพระราชชายาฯ ก็จำเป็นต้องเสด็จเข้าประทับในพระบรมมหาราชวัง พร้อมด้วยพระมเหสีเทวี ตลอดจนฝ่ายในทุกพระองค์และทุกท่านตามโบราณราชประเพณี

ท่านผู้หญิงพัว อนุรักษ์ราชมณเฑียร ได้เขียนเล่าถึงเหตุการณ์ตอนสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จสวรรคตแล้วว่า

> *"ที่พระตำหนักสมเด็จพระพันวัสสาอยู่ใกล้พระที่นั่งดุสิต จึงเป็นทางผ่านที่จะไปเฝ้าที่พระมหาปราสาท พวกเราเด็กๆ ไม่มีอะไรทำมากนัก จึงหาเวลาดูคนผ่านไปมา มีสิ่งที่ติดตาอยู่จนบัดนี้ คือเห็นพระราชชายา เจ้าดารารัศมีทรงเปลื้อยพระเกศาตามประเพณีอย่างชาวเหนือ คือปล่อยพระเกศายาวมาจนถึงปลายชิ้นที่ทรงอยู่"*(๗)

แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าสวรรคตแล้ว พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ก็ยังประทับที่กรุงเทพฯ ต่อไป ขณะนั้นพระชนม์มายุล่วงวัยสี่สิบแล้ว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๙ ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่กรุงเทพฯ พระราชชายาฯได้กราบถวายบังคมทูลลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อเสด็จคืนมาประทับเป็นศรีเมืองนครเชียงใหม่จนตลอดพระชนม์ชีพ

พระราชชายาฯได้เสด็จไปตามที่ต่างๆ ทั่วล้านนา ทั้งในที่กันดาร ประทานทรัพย์ส่วนพระองค์ในการทำงานค้นคว้า และสืบหาสายสกุลวงศ์ของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ นครลำพูน นครลำปาง เมืองเชียงราย และเชียงแสน ทำให้ประวัติของบรรดาเจ้าผู้ครองนครในฐานะเจ้าประเทศราช ตั้งแต่ปฐมราชวงศ์เชียงใหม่ได้สมบูรณ์ครบถ้วนใหม่

ทรงขี่ม้าเสด็จไปถึงยอดดอยอ่างกาซึ่งเป็นจุดสูงที่สุดในประเทศไทย ได้นำพระอัฐิพระบิดาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (เจ้าอินทนนท์) ที่พระองค์ทรงพกติดตัวอยู่ตลอดเวลาในตลับทองคำ ไปฝังไว้บนยอดดอยแห่งนี้ จนกลายเป็นชื่อดอยอินทนนท์นับตั้งแต่นั้น

ทรงฝักใฝ่ในพระพุทธศาสนา รู้ระเบียบแบบแผนประเพณี รวบรวมประวัติศาสตร์และพงศาวดารล้านนา สนใจศิลปศาสตร์ทุกแขนง ทรงปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ วิหาร ลาน โบสถ์ มากมาย ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษา ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมล้านนาผสมผสานกับวัฒนธรรมทางภาคกลาง ฯลฯ

มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ เมื่อทรงมีพระชนมายุเข้าเขตปัจฉิมวัย เริ่มประชวรด้วยพระโรคพระปับผาสะ (ปอด) พระอาการมีแต่ทรงกับทรุด ประชวรอยู่นานถึง ๕ เดือน ๙ วัน วันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ เวลา ๑๕.๑๔ นาที พระราชชายาเจ้าดารารัศมีสิ้นพระชนม์ที่คุ้มรินแก้วด้วยพระอาการสงบ ท่ามกลางพระประยูรญาติห้อมล้อม รวมพระชนมายุ ๖๐ พระชันษา

ช่วงรอยต่อประวัติศาสตร์เชียงใหม่หัวใจล้านนาในฐานะเมืองประเทศราช ที่มีเจ้าผู้ครองนครสืบต่อกันมา จนกลายเป็นจังหวัดหนึ่งของราชอาณาจักรไทย ผ่านกระบวนการอารยธรรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ บทบาทของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ถือได้ว่าเป็นช่วงรอยต่อที่เต็มไปด้วยสีสัน เป็นห่วงโซ่ร้อยทั้งประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง และศิลปวัฒนธรรม(๘)

เชิงอรรถ

๑ วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ) **เจ้าหลวงเชียงใหม่** หน้า ๑๓๓

๒ วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ) **เจ้าหลวงเชียงใหม่** หน้า ๓๔ พระโอวาทของเจ้าฟ้าชายแก้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ และของพระเจ้ากาวิละ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๙ ศรีเลา เกษพรหม คัดลอกจากต้นฉบับใบลาน *"ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่"* CMA.HPMS ของ ดร.ฮันส์ เพนธ์

๓ พระยาเทพประชุน (พุ่ม ศรีไชยันต์) ผู้ตั้งชื่อให้เจ้าหญิงองค์พี่ว่า *"จันทรโสภา"* และองค์น้องว่า *"ดารารัศมี"* องค์พี่สิ้นพระชนม์ตอนอายุ ๕ ชันษา และได้แนะนำให้เจ้าดารารัศมีทรงไว้พระเกศาจุกอย่างเด็กกรุงเทพฯ เนื่องจากเป็นนายชั้นสูงเป็นพระบุตรีของเจ้าผู้ครองนคร และเป็น *"เจ้า"* ให้ถือแบบอย่างเจ้านายในพระราชวงศ์จักรี

๔ นงเยาว์ กาญจนจารี **ดารารัศมี** หน้า ๔๔ บรรยายภาพหมายเลข ๘๔ ตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในบริเวณพระราชฐานชั้นใน พระบรมมหาราชวัง อ้างถึงที่มาคำบรรยาย : หนังสือ **สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม ๒** หน้า ๓๖๐

๕ นงเยาว์ กาญจนจารี **ดารารัศมี** หน้า ๔๙ อ้าง คึกฤทธิ์ ปราโมช,หม่อมราชวงศ์, สี่แผ่นดิน เล่ม ๑,พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๖ คำนำ หน้า ข.

๖ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง **เพ็ชร์ลานนา เล่ม ๑** หน้า ๑๘-๑๙ คัดลอกจากความในจดหมายเอกสารฉบับจริงเอาไปเก็บรักษาไว้ในที่เก็บพระอัฐิของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีที่กู่บรรจุอัฐิของเจ้านายฝ่ายเหนือ วัดสวนดอก.

๗ ลาวัณย์ โชตามระ **พระมเหสีเทวี** หน้า ๑๐๘ อ้างถึงท่านผู้หญิงพัว อนุรักษ์ราชมณเฑียร ได้เขียนเล่าเหตุการณ์ตอนสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จสวรรคตแล้ว

๘ ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร **เชียงใหม่ หัวใจล้านนา พระราชประวัติ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี** *"เกิดเป็นเจ้าหญิงมีหน้าที่ หน้าที่สำคัญกว่าความรัก"* หน้า ๒๒๕

บรรณานุกรม

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ **เจ้าหลวงเชียงใหม่** กรุงเทพ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง ๒๕๓๙.

นงเยาว์ กาญจนจารี **ดารารัศมี พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี,** กรุงเทพฯ. ทรีดีการพิมพ์. ๒๕๓๓.

ปราณี ศิริธร **เพ็ชร์ลานนา เล่ม ๑** เชียงใหม่ นอร์ทเทิร์นพริ้นติ้ง, ๒๕๓๘.

ลาวัณย์ โชตามระ **พระมเหสีเทวี** กรุงเทพฯ โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร **เชียงใหม่ หัวใจล้านนา,** กรุงเทพฯ, บริษัท ภัคธรรศ จำกัด, ๒๕๔๔.

๒

บทบาทของพระราชชายา
เจ้าดารารัศมี
ในการสร้างภาพลักษณ์ "ผู้หญิงเหนือ"

ภักดีกุล รัตนา

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกับภาพลักษณ์ "ผู้หญิงเหนือ"

การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ และสังคมของสยามภายหลังการปฏิรูปประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งนำความเปลี่ยนแปลงหลากหลายมาสู่สยาม โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงในโลกทัศน์เกี่ยวกับสิ่งรอบตัวของชนชั้นปกครองสยาม ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดกระแสความเปลี่ยนแปลงทางค่านิยม และบทบาทของผู้หญิงท่ามกลางกระบวนการทำให้เป็นตะวันตกตามความคิดเรื่องความก้าวหน้าของสังคม รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงบางประการในวิถีชีวิต เช่น การได้รับการศึกษาแบบใหม่ ส่งผลให้ผู้หญิงสยามโดยเฉพาะผู้หญิงชั้นสูงและชั้นกลางถูกคาดหวังให้มีคุณสมบัติเพิ่มขึ้นกว่าเดิม แม้ว่าบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงในความคาดหวังใหม่ของสังคมจะยังอยู่ในขอบเขตของการเป็นเมีย แม่ และแม่เรือน แต่ภายใต้บทบาทดังกล่าวของสังคมสยามใหม่เริ่มคาดหวังให้ผู้หญิงมีบทบาทมากขึ้น เช่นนอกจากจะมีความสามารถในงานบ้านงานเรือนอย่างไม่ขาดตกบกพร่องแล้ว ผู้หญิงยังต้องมีความรู้ในการสนทนาต้อนรับแขกได้อีกด้วย

ความพยายามในการดำเนินนโยบายตามคติการปกครองแบบรวมศูนย์(๑) ของกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ ๕ กับล้านนานั้นนอกจากจะด้วยนโยบายทางการเมืองด้วยการนำระบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมาใช้ในการปกครองแล้ว พระราชกุศโลบายอีกประการหนึ่ง ในการโน้มน้าวและสร้างความผูกพันทางความรู้สึกกับเจ้านายล้านนาคือ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยในตัวเจ้าดารารัศมีอยู่ก่อนแล้ว ได้นำไปสู่การนำพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเข้าถวายตัวตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ส่งผลให้พระองค์เติบโตขึ้น มาพร้อมกับความแปลี่ยนแปลงใน

กระแสความคิดของการทำให้ประเทศ *"ศิวิไลซ์"* ของสยาม อีกทั้งการเข้ามาในราชสำนักกรุงเทพฯ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ทำให้พระองค์มีโอกาสได้รับการศึกษาทั้งจากสยามและล้านนา ดังที่พระองค์ทรงเข้าพระทัยทั้งภาษาล้านนา และภาษาไทย ซึ่งความสามารถของพระองค์ในข้อนี้ถูกนำมาใช้เมื่อครั้งมีราชฑูตจากเมืองแสนหวีและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เข้ามามีส่วนร่วมในการต้อนรับแก่ราชฑูตนั้นเมื่อครั้งพำนักในเมืองสยามด้วย(๓)

นอกจากนี้ความใกล้ชิดต่อประเพณีวัฒนธรรมของสยามน่าจะส่งผลให้พระองค์ทรงได้รับอิทธิพลความคิดจากชนชั้นสูงกรุงเทพฯ โดยเฉพาะการรับโลกทัศน์แบบคนชั้นสูงสยามเข้ามาปรับแต่งพระดำริของพระองค์เอง แม้ว่าขณะประทับในราชสำนักกรุงเทพฯ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีจะทรงยังคงขนบธรรมเนียมประเพณีของล้านนา เช่น ภาษาพูด และการแต่งกายตามอย่างประเพณีของล้านนาคือ โปรดนุ่งผ้าซิ่น สวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสไบเฉียง และไว้ผมยาวเกล้ามวย แทนที่จะนุ่งโจงกระเบนและไว้ผมสั้นแบบชาววังทั้งหลาย ซึ่งการแต่งกายดังกล่าว พระองค์โปรดให้เจ้านายจากเชียงใหม่ที่ตามเสด็จและข้าราชบริพาร ในพระตำหนักของพระองค์แต่งกายตามประเพณีนี้ด้วย(๔) ซึ่งการคงรักษาขนบธรรมเนียมแบบล้านนาของพระราชชายาฯ ดังกล่าว มีผลต่อการสร้างภาพลักษณ์ของผู้หญิงเหนือ โดยเฉพาะในด้านวัฒนธรรม และการแต่งกายจนเป็นที่รับรู้และยอมรับในหมู่เจ้านายฝ่ายในของราชสำนัก ดังสะท้อนให้เห็นจากวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน ที่ช้อยพาพลอยไปเที่ยวและแนะนำตำหนักต่างๆ ในพระราชวังฝ่ายในว่า

> *"...ส่วนตำหนักใหญ่สูงสี่ชั้นมียอดหอคอยกลาง ที่ช้อยบอกว่า*
> *เป็นตำหนักเจ้าดารา นับว่าแปลกกว่าที่อื่นทั้งสิ้น เพราะข้าหลวง*
> *นุ่งซิ่นไว้ผมมวย แต่งกายอย่างชาวเชียงใหม่ พูดภาษาเมืองเหนือ*
> *ทั้งตำหนักและเป็นที่เดียวที่มีเมี่ยงแจกกันกินเป็นประจำ..."*(๕)

การที่ผู้แต่งให้ช้อยกล่าวถึงพระราชชายาฯ ดังข้อความข้างต้นน่าจะชี้ให้เห็นว่า ในการรับรู้ของเจ้านายฝ่ายในนั้นผู้หญิงล้านนามีความแตกต่างด้านวัฒนธรรมกับตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพของผู้หญิงล้านนาที่สะท้อนจากภาพของพระราชชายาฯ ที่พระองค์เสนอขณะประทับในราชสำนักสยามเองก็คงจะสร้างการยอมรับต่อความแตกต่างในวัฒนธรรมดังกล่าวขึ้นในหมู่เจ้านายฝ่ายในเองด้วย แต่กระนั้นการที่พระราชชายาฯ ทรงเติบโตขึ้นท่ามกลางสังคมวัฒนธรรมของชนชั้นสูงในราชสำนักกรุงเทพฯ ประกอบกับเกิดความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นสูงกรุงเทพฯ ที่ตื่นตัวต่อการรับวิทยาการความรู้และวัฒนธรรมความคิดอย่างตะวันตก ทำให้พระองค์ให้ความสนพระทัยต่อความรู้วิทยาการใหม่ๆ เหล่านั้นด้วย เช่นที่ปรากฏว่าพระองค์ทรงสนพระทัยดนตรีทั้งแบบของสยามและจากตะวันตก ทั้งยังทรงสนับสนุนให้พระญาติและข้าหลวงของพระองค์หัดเรียนดนตรีไทยและดนตรีสากล โดยได้เชิญครูดนตรีของสยามมาสอนให้ที่พระตำหนัก และสอนตั้งแต่พระราชชายาฯ มาจนถึงข้าหลวง(๖) พระองค์ยังสนพระทัยในเรื่องการถ่ายรูปซึ่งเป็นของใหม่ที่เข้ามาจากต่างประเทศ ในสมัยรัชกาลที่ ๕(๗) รวมไปถึงศิลปการแสดงละครของสยามที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก เช่น ละครพูด(๘) เป็นต้น สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของโลกทัศน์แบบชนชั้นสูงในราชสำนักกรุงเทพฯ ที่มีผลต่อพระดำริของพระองค์เอง ซึ่งในท้ายที่สุดพระองค์ได้ทรงนำสิ่งเหล่านี้มาปรุงแต่งวัฒนธรรมของล้านนาจนก่อให้เกิดภาพลักษณ์ใหม่แก่ผู้หญิงล้านนาในเวลาต่อมา

กล่าวได้ว่า พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงมีบทบาทอย่างสำคัญต่อการสร้างภาพลักษณ์ผู้หญิง

ล้านนาขึ้นมาในอีกลักษณะหนึ่ง แม้ไม่สามารถบอกได้แน่ชัดว่าการเสนอภาพผู้หญิงดังกล่าวของพระองค์นั้นมีพระประสงค์เพื่อเสนอให้พิสูจน์ว่าผู้หญิงเหนือเป็น "ลาว" ที่มีอารยธรรม พระองค์เองก็ทรงยอมรับต่อการเป็น "ข้างลาว" ของล้านนา(๙) แต่กระนั้นหลังจากที่พระองค์เสด็จกลับเมืองเชียงใหม่เป็นการถาวรภายหลังการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงจำลองความคิดและโลกทัศน์ต่อสังคมแบบชนชั้นสูงกรุงเทพฯ มาไว้ในคุ้มหลวงเชียงใหม่ โดยการส่งเสริมและดัดแปลงขนบธรรมเนียมบางอย่างของล้านนาให้สอดคล้องกับโลกทัศน์ของพระองค์ เช่น การแสดงละคร การดนตรี รวมไปถึงการแสดงออกต่อบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงตามความคาดหวังของสังคมตามแบบความคิดเรื่องความก้าวหน้าที่ผู้หญิงควรมีบทบาทและความรู้ความสามารถทั้งในงานเรือนและงานสังคม(๑๐) พร้อมทั้งยังเผยแพร่ความคิดดังกล่าวสู่สังคมของล้านนาอีกด้วย

จากการศึกษาพบว่า พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงมีส่วนสำคัญต่อการเสนอภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือทั้งในภาพลักษณ์ที่มาจากพระองค์เองในฐานะของเจ้านายฝ่ายเหนือที่มีโอกาสใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ อย่างที่สุด และภาพลักษณ์ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นผ่านงานวรรณกรรม หรือ กิจกรรมต่างๆ ที่พระองค์ทรงส่งเสริมและสนับสนุนให้มีขึ้นในคุ้มหลวงเชียงใหม่ เช่น การละคร การฟ้อนรำ การดนตรี เป็นต้น

๘๔

ภาพลักษณ์พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

ภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือที่สะท้อนผ่านพระราชชายาเจ้าดารารัศมีนั้น พระองค์ได้ทรงเสนอภาพผู้หญิงตามความคาดหวังของสังคมต่อบทบาท และหน้าที่ของผู้หญิงตามแนวความคิดเรื่องความก้าวหน้าซึ่งเป็นความคิดในสังคมชนชั้นสูงของกรุงเทพฯ ซึ่งพระองค์ทรงใกล้ชิดมาตั้งยังทรงพระเยาว์ ซึ่งความคิดดังกล่าวได้ก่อให้เกิดบทบาทใหม่แก่ผู้หญิงเพื่อให้เป็นผลดีต่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ ผู้หญิงจึงอยู่ในฐานะของเมีย แม่ และแม่เรือนพร้อมกับถูกคาดหวังให้มีความรู้ความสามารถอื่นๆ เช่น การสมาคม ต้อนรับแขก เป็นเพื่อนคู่คิดของสามี และมีความรู้ในวิทยาการด้านอื่นๆ ด้วย(๑๑) นอกจากนี้พระองค์ยังแสดงบทบาทของแม่เรือน อาทิ ความสามารถในการเย็บปักถักร้อย การทอผ้า รวมไปถึงความรู้อื่นๆ เช่น การดนตรี การละคร การฟ้อนรำ ซึ่งความรู้ความสามารถดังกล่าวพระองค์ทรงนำมาดัดแปลงและสร้างสรรค์ให้ผสมผสานกับศิลปะของล้านนา จนเกิดเป็นภาพเฉพาะของผู้หญิงเหนือในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตามพบว่ามีการยอมรับต่อการเสนอภาพลักษณ์ของพระราชชายาฯ โดยชนชั้นสูงสยามบางพระองค์ อาทิ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังปรากฏในร่างลายพระหัตถ์ถึงพระราชชายาฯ ที่ทรงเล่าถึงผู้หญิงชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งที่สนใจศึกษาพงศาวดารและขนบธรรมเนียมทางตะวันออกและเคยได้ยินชื่อเสียงของพระราชชายาฯ ว่า

"เขาบอกหม่อมฉันว่า ความรู้เรื่องโบราณคดีทางฝ่ายเหนือท่านทรงชำนาญดีกว่าใครๆ ในมณฑลพายัพ และเคยได้ยินคนทั้งหลายสรรเสริญพระอัธยาศัยอยู่ เขาอยากจะเฝ้าและได้คุ้นเคยกับท่าน"(๑๒)

จากข้อความในร่างลายพระหัตถ์ดังกล่าว น่าจะชี้ให้เห็นว่าการที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยอมรับในภาพลักษณ์ของพระราชชายาฯ นั้น ประการหนึ่ง คงจะเป็นเพราะทรงเป็นพระราชชายาฯ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และส่วนสำคัญอีกประการหนึ่งคือการที่ท่านเป็นพระธิดาของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ กอรปทั้งเป็นผู้มีความรอบรู้และความสามารถในหลายๆ ด้าน ดังปรากฏในพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยดิสกุลที่ทรงเล่าว่าสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสสั่งพระธิดาว่า

๔๕

"กราบเจ้าป้าลงกับพื้นเถิดลูก เพราะไม่มีสิ่งใดที่ควรรังเกียจ แม้กำเนิดท่านก็เกิดมาในเศวตฉัตรเหมือนกัน"(๑๓)

นอกจากนี้ยังน่าจะประกอบกับการที่พระราชชายาฯ ทรงประทับในราชสำนักกรุงเทพฯ มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จึงทำให้พระองค์มีความรู้และเข้าใจขนบธรรมเนียมของราชสำนักได้ดีจึงทำให้เป็นที่ยกย่อง อย่างไรก็ตามการที่พระราชชายาฯ ทรงมีความรู้ทางด้านโบราณคดีด้วยความสนพระทัยในด้านนี้อีกทั้งยังให้การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมล้านนา ก็คงมีส่วนทำให้สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงยอมรับในความสามารถของพระองค์ ดังที่ปรากฏในความตอนหนึ่งในสำเนาลายพระหัตถ์ของพระราชชายาฯ ที่ทรงตอบสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชนุภาพที่ทรงมีลายพระหัตถ์ถามเรื่องเงินเชียงใหม่ ซึ่งพระราชชายาฯ ทรงแสดงความรู้และความชำนาญในด้านดังกล่าวได้เป็นอย่างดี อาทิ

"...เงินที่รับสั่งเรียกว่า เงินขาคีมนั้น ที่นี่เรียกว่าเงินเจียง (ตัว จ. นี้ทางใต้ต้องเป็นตัว ช.) แต่จะใช้มาถึงสมัยไหนไม่ทราบมีอยู่ขนาดเดียวแลมีเงินอีกชนิดหนึ่งเรียกว่าเงิน "ก้อนจ๊อย" รูปร่างสี่เหลี่ยมก็มีเป็นสำเภาก็มี แต่ตรานั้นเป็นของจีน น้ำหนักมี ๑๒๕ บาท..."(๑๔)

การยอมรับสถานภาพของพระราชชายาฯ ในฐานะที่พระองค์เป็นเจ้านายฝ่ายในพระองค์หนึ่งที่ได้ถวายการรับใช้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังจะเห็นได้จากการปฏิบัติต่อพระองค์ในรัชกาลถัดมาคือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ยังทรงให้การยกย่องด้วยทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้สนม กรมวัง คุณท้าว เฒ่าแก่ จำโขลน ตามเสด็จพระราชชายาฯ ในทำนองเดียวกับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวที่เสด็จกลับเชียงใหม่เป็นการถาวร และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มหาเสวกโท พระยาเวียงในนฤบาลเป็นผู้ถวายการอภิบาลพระราชชายาฯ ด้วย(๑๕)

นอกจากนี้ ความสนพระทัยต่อศิลปวัฒนธรรมของพระราชชายาฯ ยังแสดงออกในด้าน การละคร การดนตรี และการฟ้อนรำ โดยพระองค์เป็นผู้ให้การสนับสนุน ส่งเสริม และอุปถัมภ์แก่งานศิลปะ

ดังกล่าว โดยทรงริเริ่มการแสดงละครอย่างกรุงเทพฯ ขึ้นในคุ้มหลวง ซึ่งปรากฏว่าพระองค์ทรงนำบทละครของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปพันธ์พงศ์ ที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาฝึกซ้อมให้คณะละครรำของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ และนำออกแสดงครั้งแรกในงานฉลองกู่ คือเรื่อง พระลอตามไก่ สาวเครือฟ้า และเรื่องอิเหนาตอนตัดดอกลำเจียกจนถึงบุษบาเสี่ยงเทียน ทำให้เกิดการเผยแพร่ ศิลปการละครอย่างกรุงเทพฯ ในล้านนา(๑๖) ซึ่งการจัดการฝึกหัดละครดังกล่าวนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของพระราชชายาฯ ในความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่พระองค์ทรงผสมผสานระหว่างของสยามกับของล้านนา การแสดงดังกล่าวก่อให้เกิดการยอมรับในความสามารถในด้านนี้ของพระองค์ ดังปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกพระโอษฐ์เมื่อทรงทราบว่า พระราชชายาฯโปรดให้หัดละครเพื่อแสดง

> *"...การที่ตั้งพยายามไปซ้อมละครเล่นพระลอแก้ขัดใจคอก็เด็ดหนักหนา คนที่จะเล่นละครมันต้องเป็นคนคิดได้ทั้งบทและทั้งคุมเรื่องให้ท่า จำจะต้องคิดเรื่องคิดใหม่ประกอบกับตัวคนที่มีอยู่ จึงจะเล่นได้ดี...."*(๑๗)

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงยอมรับในการแสดงบทบาทความสามารถในด้านศิลปวัฒนธรรมของพระราชชายาฯ นอกจากนี้ พระราชชายาฯ ยังทรงอุปถัมภ์กวีล้านนา อาทิ ท้าวสุนทรพจนกิจ โดยทรงสนับสนุนให้แต่งละครร้องอย่างกรุงเทพฯ เช่น เรื่องน้อยใจยา ที่ดัดแปลงเป็นละครซอ ทั้งพระองค์ยังทรงเป็นผู้คิดโครงเรื่องขึ้นเองด้วย

การสร้างภาพลักษณ์ *"ผู้หญิงเหนือ"* ผ่านบทละคร

ในการสร้างบทละครขึ้นเองของพระราชชายาฯ นั้นหากพิจารณาโครงเรื่องและภาพผู้หญิงที่ปรากฏในงานดังกล่าว เช่น น้อยใจยา พบว่า การสร้างโครงสร้างเรื่องดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางความคิดที่พระองค์ทรงได้รับจากโลกทัศน์ของสามัญชนสยาม โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับความรัก กล่าวคือ ความรักกลายเป็นเรื่องความผูกพันทางจิตใจของปัจเจกบุคคลที่เกี่ยวข้องกับข้อผูกมัดทางสังคมน้อยลงไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ฐานะทางเศรษฐกิจ หรือสถานะในระบบศักดินา(๑๘) ดังที่น้อยใจยากับนางแว่นแก้วที่มีความรักต่อกันทั้งที่น้อยใจยามีฐานะยากจน ขณะที่พ่อแม่ของนางแว่นแก้วได้หมั้นหมายนางกับเศรษฐี แต่นางกลับปฏิเสธและพร้อมจะเอาชนะอุปสรรคนั้นแม้กระทั่งหนีตามน้อยใจยา โดยจุดเน้นของโครงเรื่องอยู่ที่ความมั่นคงในความรักของนางแว่นแก้วต่อน้อยใจยา โดยมีนัยสื่อถึงการสร้างภาพผู้หญิงเหนือที่มีความมั่นคง ไม่ใจง่าย ไหวเอน ดังที่นางแว่นแก้วกล่าวตอบน้อยใจยาหลังจากที่โดนตัดพ้อในเรื่องความรักว่า นางมีความมั่นคงในความรักที่มีต่อน้อยใจยา และไม่มีใจเอนเอียงไปหาคนอื่นแต่อย่างใด

"แต่มเก๊าเนิ้งกิ่งมันบ่ถอน   *บ่ไหวเพื่อนคอนกิ่งใบไหวเล่า*
ต้ามกำลมตี้ปี๊ดออกเข้า   *มีแต่เก๊าไหวหวั่นคอนเพื่อน*
กิ่งมันแต๊บ่แชเสลือน   *บ่เหมือนลมเจยรำเพยกะจะนั้น*
ใจ๋ก๋ายิง น้องหนิมเตี้ยงมั่น   *บ่เป็นของเปิ้นคนใด*
ยังเป๋นกระจกแว่นแก้วเงาใส   *บ่ไหวคอนเหยี่ยงจ้ายเนอ"*(๑๙)

ลักษณะนิสัยของผู้หญิงที่พระราชชายาฯ ทรงเสนอผ่านตัวละครนางแว่นแก้วที่มีความมั่นคงในความรัก และรักเดียวใจเดียวนั้นยังแสดงให้เห็นจากการพูดจาของนางที่เมื่อรักแล้วนางจะพูดจาด้วยคำพูดที่หวานหูเช่นที่นางพูดกับน้อยไจยาว่า

"กั๋นปี้น้อยบ่หมีใจ๋จ้าง *บ่ล่อลวงพรางฟู่แต้เป๋นแต้*
จักคิดไฉนเยี่ยงใดไขแก้ *ฟู่แต้เอาต๊าตั้นตี้บังควร*
หื้ออบรมวลสันก้วนม้วนเล้า *ส่วนตนตัวอนงค์น้องแก้ว*
จะหนีตามที่ค่ำซาย *จะนัดหมายใจยาพี่อ้าย*
มารับตัวนาฏน้องหนา"(๒๐)

ส่วนส่างนันตาซึ่งเป็นคู่หมั้นที่นางแว่นแก้วมิได้ชอบพอด้วย นางกลับสามารถพูดจาเหน็บแนมและล้อเลียนภาษาพูดของส่างนันตาที่เป็นคนไทยใหญ่ หลังจากที่ส่างนันตามาพบว่านางอยู่กับน้อยไจยาที่ห้วยแก้ว ว่า

"สายัณหาก็จักดาค่ำแล้ว *พระสุริยะแก้วก็พออ่อนยอแสง*
ตะวันบ่ายฟ้า *ค่ำหล้าลงสู่ยามแลง*
เนอ พี่ เนอ *เฮาพากันเมอ* ป้อกปิ๊กเสียก่อน*
ไปฟังเพื่อนแถลงการณ์ยังบ้าน *เพื่อนจักด่าสะท้านฤๅว่าสันใด*
สี่คู่เทียมใจ *ก็พากันป้อกปิ๊กเน้อ"*(๒๑)

*คำว่า *"เมือ"* ในภาษาเหนือแปลว่า *"กลับ"* ในภาษาไทยใหญ่ไม่มีสระ *"เอือ"* แต่จะออกเสียงเป็น *"เออ"* นางแว่นแก้วจึงพูดเป็นเชิงล้อเลียนส่างนันตาว่า *"เฮาพากันเมอ ป้อกปิ๊กเสียก่อน"* (เรากลับกันเถอะ)

นอกจากนี้ในบทละครดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในการทำงาน โดยเฉพาะด้านการค้าขาย ดังที่นางแว่นแก้วกล่าวกับท้าวไชยลังกา พ่อของนางว่า

"ข้าเจ้าไปขายแอ็บคิ้วดลายแท้แล้ว *ที่ไหนเป็นห้วยแก้วก็ยังบ่รู้สำนึกตัว*
ข้าเจ้าไปขายแอ็บคิ้วดตึงอี่จันย่าบัว *เมินตามเมินขายได้เงินเป็นเจ๊ดแปดแถบ*
ที่กาดหัวขัวใต้คุ้มหลวงพ่อเจ้า *บ่ได้อู้ลมเป๊าฟู่จาเชิงชวน"*(๒๒)

อย่างไรก็ตาม ภาพชัดเจนของผู้หญิงเหนือที่สื่อผ่านบทละครคือ นางแว่นแก้ว มีความมั่นคงในความรัก และนอกจากจะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางความคิดที่พระราชชายาฯ ทรงได้รับจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ ต่อความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง ภาพความมั่นคงในความรักของนางแว่นแก้วยังน่าจะสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือที่มีลักษณะตรงข้ามกับทัศนคติของข้าราชการกรุงเทพฯ ที่มองว่าผู้หญิงเหนือใจง่าย (ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อละครเรื่องน้อยไจยาถูกนำไปแสดงในราชสำนักกรุงเทพฯ โดยพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภาในรัชกาลที่ ๕ ที่ทรงชอบบทละครเรื่องดังกล่าว ไปให้คณะละครของพระองค์แสดง ณ พระตำหนักในพระราชวังสวนดุสิต(๒๓) ซึ่งน่าจะทำให้ละครซอเรื่องดังกล่าวเป็นที่รู้จักในหมู่ชนชั้นสูงกรุงเทพฯ แต่กระนั้นก็คงเป็นแค่ในกลุ่มเจ้านายฝ่ายในเพียงไม่กี่ตำหนัก และคงไม่แพร่หลายเท่าใดนักเพราะไม่ปรากฏว่าละครซอเรื่องดังกล่าวเป็นที่นิยมในหมู่เจ้านายฝ่ายหน้า(๒๔) การแฝงเร้นภาพผู้หญิงเหนือที่มั่นคงในความรักและบทบาทในการค้าดังในละครซอจึงไม่น่าจะสร้างการรับรู้ให้แก่ชนชั้นสูงกรุงเทพฯ ได้มากเท่าใดนัก

การสร้างภาพลักษณ์ *"ผู้หญิงเหนือ"* ผ่านการฟ้อนรำ

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงส่งเสริมและทรงอุปถัมภ์ศิลปการฟ้อนในคุ้มเจ้านายฝ่ายเหนือและทรงคิดประดิษฐ์ท่าทาง การฟ้อนรำนี้ให้มีลักษณะพิเศษและแปลกตา(๒๕) เช่น การฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา เป็นต้น โดยมีลักษณะที่เรียกว่าเป็นแบบฉบับของพระราชชายาฯ ซึ่งท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี พระนัดดาของพระราชชายาฯ ได้เล่าว่ามีลักษณะ

"เหมือนกับล่องลอยไป เหยียบย่ำเบาๆ เนิบๆ เท้าไม่ลงหนัก เดินไม่กระแทก ไม่ขย่มตัวมาก การวาดแขนก็ช้าๆ เนิบๆ การแต่งกายฟ้อนรำตามแบบฉบับพระราชชายาฯ ก็นุ่งซิ่นและห่มสไบอย่างเดียว ถ้าหากอากาศหนาวจึงสวมเสื้อแขนกระบอก"(๒๖)

๔๖

ลักษณะการฟ้อนรำดังกล่าวหากพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเน้นความอ่อนหวาน ทั้งนี้นอกจากจะเพื่อแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของท่าฟ้อนรำแล้ว(๒๗) พระองค์ยังทรงคัดเลือกเจ้านายผู้หญิงที่เป็นบุตรหลาน และเด็กหญิงชาวบ้านโดยทรงพิจารณาจากพรสวรรค์ส่วนตัวพร้อมๆ กับการมีรูปร่างหน้าตาดี มีรูปร่างสมส่วน บอบบาง แขนและนิ้วมือเรียวได้รูป ผิวพรรณดี โดยเกณฑ์ความงามนี้ ทรงพิจารณาเพื่อให้เกิดความสวยงามในการฟ้อนรำและเพื่อการจัดท่าทางการรำเป็นสำคัญ(๒๘) การที่พระราชชายาฯ ทรงมีวัตถุประสงค์ในการฝึกหัดศิลปการฟ้อนรำในคุ้มหลวง นอกจากเพื่อถ่ายทอดความรู้ในด้านศิลปต่างๆ แก่ลูกหลานแล้ว พระองค์ทรงฝึกหัดเพื่อใช้ในงานพิธีสำคัญๆ ต่างๆ ด้วย เช่น พระราชพิธี สมโภชเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เยือนมณฑลพายัพ ในพระราชพิธีดังกล่าวพระราชชายาฯ ทรงประดิษฐ์ท่ารำให้ช่างฟ้อนฟ้อนถวายหน้าพระที่นั่ง และเมื่อพิจารณาจากการที่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งทรงมีหน้าที่เป็นผู้จัดการรับเสด็จพระราชดำเนินมาถึง ๓ รัชกาล ยังต้องเสด็จฯ ยังเชียงใหม่เพื่อทรงคิดตระเตรียมการรับเสด็จพระราชดำเนินร่วมกับพระราชชายาฯเพราะทรงเห็นว่าการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้มีความสำคัญเพราะถือเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์สยามเสด็จเลียบมณฑลพายัพทั้งนี้ด้วยทรงเห็นว่า

"...ในภาคพายัพในเวลานั้นมีแต่พระราชชายาฯ พระองค์เดียวที่สามารถและรอบรู้ขนบธรรมเนียมทั้งใต้และเหนือ..."(๒๙)

ด้วยพระดำริของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพน่าจะทำให้การเสนอทั้งภาพลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรม และภาพของผู้หญิงเหนือที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงประดิษฐ์ขึ้นกลายเป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นสูงกรุงเทพฯ ในการเสด็จฯ เยือนมณฑลพายัพครั้งนั้น อีกทั้งภาพซึ่งเมื่อพิจารณาจากลักษณะของท่ารำที่นุ่มนวล อ่อนหวาน เนิบๆ ช้าๆ ประกอบกับรูปร่างหน้าตาการแต่งกายที่นุ่งผ้าซิ่น ห่มสไบและเกล้าผมแซมดอกเอื้องด้วยแล้ว ทำให้ภาพผู้หญิงเหนือนั้นยิ่งมีความงามจนกลายเป็นที่นิยมกว้างขวางออกไป(๓๐) ภาพความงามของหญิงช่างฟ้อนที่มีรูปร่างผิวพรรณดี ประกอบกับท่ารำที่นุ่มนวล อ่อนหวาน เนิบๆ ช้าๆ นี้ต่อมาถูกทำให้กลายเป็น

ภาพลักษณ์ของผู้หญิงเหนือ ทั้งยังถูกทำให้เชื่อว่าเป็นท่ารำที่เป็นแบบแผนของล้านนามาช้านาน ทั้งที่ท่ารำและความงามของผู้หญิงในรูปแบบดังกล่าวเพิ่งจะถูกประดิษฐ์ขึ้นในสมัยพระราชชายาเจ้าดารารัศมีนี้เอง

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การที่กรุงเทพฯ เข้ามามีอำนาจเหนือล้านนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยเฉพาะการมีอำนาจในการปกครองที่เหนือกว่า หลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งส่งผลให้กรุงเทพฯ รับรู้และสำนึกถึงความด้อยกว่าของล้านนา แม้แต่ผู้หญิงชั้นสูงอย่างพระราชชายาฯ เอง ก็ตามมักจะทรงปรารภกับเจ้านายผู้หญิงที่ทรงนำไปอยู่ด้วยที่กรุงเทพฯ ว่า

"ใค่ปิ๊กวันละสิบวันละร้อยเตื้อ"(๓๑)

การปรับเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมของล้านนาตามแนวของกรุงเทพฯ พร้อมกันกับพยายาม ยืนยันถึงลักษณะของศิลปวัฒนธรรมของตนเอง ดังเช่นที่พระราชชายาฯ ทรงกระทำผ่านการละคร และการฟ้อนเหล่านี้เป็นต้น ท้ายที่สุดสิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลต่อการสร้างภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือในอีกรูปแบบหนึ่งในเวลาต่อมา การยอมรับต่อภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือที่พระราชชายาฯ ทรงสร้างขึ้น โดยเฉพาะภาพลักษณ์ที่ปรากฏผ่านกิจกรรมด้านศิลปวัฒนธรรม อาทิ การฟ้อนรำ การละครนั้นถือว่าเป็นภาพลักษณ์ที่ได้รับการเน้นย้ำจนกระทั่งถึงสมัยหลัง การที่งานศิลปเหล่านี้มีลักษณะพิเศษเฉพาะเช่นการฟ้อนรำที่มีแบบแผนและระเบียบในการฟ้อนอย่างชัดเจนไม่ว่า การแต่งกาย หรือรูปแบบการฟ้อนที่เน้นความนุ่มนวลเนิบช้า ทั้งนี้ยังรวมไปถึงการที่พระองค์ทรงคิด สร้างรูปแบบการละครแบบใหม่ที่ได้รับอิทธิพลทั้งในด้านรูปแบบและความคิดจากราชสำนักกรุงเทพฯ ดังตัวอย่างของละครซอเรื่อง น้อยใจยา ที่พระองค์คิดโครงเรื่องและรูปแบบการแสดงขึ้นเอง โดยละครดังกล่าวนี้พระองค์ได้ผสมผสานศิลปของกรุงเทพฯ เข้ากับของล้านนา โดยสร้างเป็นละครซอที่มีท่วงทำนองอ่อนหวานไพเราะ โดยเลือกใช้ซอทำนองต่างๆ ในการเน้นอารมณ์ของเรื่อง เช่น ซอทำนองล่องน่านในฉากห้วยแก้ว ตัวละครชมดอกไม้(๓๒) การที่ศิลปการแสดงที่พระราชชายาฯ ทรงคิดประดิษฐ์ขึ้นมีลักษณะเฉพาะทั้งในรูปแบบการแสดง รวมไปถึงการที่พระองค์ทรงเลือกให้ลักษณะเฉพาะดังกล่าวแสดงออกสู่สังคมผ่านผู้หญิง ภาพผู้หญิงเหนือจึงผูกติดกับรูปแบบและลักษณะเฉพาะของการแสดงนั้น โดยถูกส่งเสริมให้กลายเป็นภาพความงามที่นุ่มนวล อ่อนหวาน จนท้ายที่สุดรูปแบบการแสดงดังกล่าวกลายมาเป็นเอกลักษณ์ของผู้หญิงเชียงใหม่และผู้หญิงเหนือไป(๓๓)

๔๗

การที่ภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงสร้างขึ้นกลายเป็นที่ยอมรับและแพร่หลายในสังคมนั้น พบว่ามีเงื่อนไขการเลือกนำไปใช้โดยกลุ่มทุนในช่วงเวลาต่อมา ภาพผู้หญิงที่ปรากฏอย่างสัมพันธ์กับพระราชชายาฯ ไม่ว่าจะเป็นภาพพระจริยวัตร หรือภาพผู้หญิงชั้นสูงที่มีบทบาทและความสามารถทั้งด้าน

การเรือนและการสังคม ดังที่พระองค์กลายเป็นภาพตัวอย่างที่มักจะถูกยกมาใช้เสมอเมื่อเอ่ยถึงความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเชียงใหม่ หรือล้านนา ในช่วงสมัยของการสร้างรัฐชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(๓๔) และภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือที่นุ่มนวลอ่อนหวาน และมีความงามทางกายภาพถูกทำให้เชื่อว่านั่นเป็นเอกลักษณ์เชียงใหม่หรือเมืองเหนือจริงๆ(๓๕) ขณะที่ภาพผู้หญิงเหนือในอีกด้านหนึ่งที่เป็นผลจากการสร้างภาพของพระราชชายาฯ เช่นกันคือ ภาพผู้หญิงที่มีความรู้ความสามารถ และแม้แต่ภาพผู้หญิงเหนือ ที่รักเดียวใจเดียว มั่นคงในความรัก กลับอ่อนพลังกว่า ทั้งนี้น่าจะเป็นเพราะภาพดังกล่าวไม่ได้ถูกเลือกมาใช้เพื่อเป็นภาพ "เอกลักษณ์" ของผู้หญิงเหนือ ขณะที่ภาพผู้หญิงเหนือที่มีความรู้ความสามารถกลับจำกัดเฉพาะในกลุ่มผู้หญิงเหนือชั้นสูงมากกว่าผู้หญิงเหนือทั่วไป

๔๘

ความคาดหวังในสังคมล้านนาต่อบทบาทของผู้หญิงในกลุ่มของตนในสมัยก่อนพระราชชายาฯเสด็จกลับมาประทับเชียงใหม่คงจะไม่เปลี่ยนแปลงในกระแสที่สูงเท่าของสยามเพราะพบว่าในความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสังคมนั้นสังคมยังคงคาดหวังต่อลักษณะของผู้หญิงที่สัมพันธ์กับบทบาทและหน้าที่ของการเป็นแม่และเมียที่ดีเป็นสำคัญจนกระทั่งเมื่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จกลับเมืองเชียงใหม่อย่างถาวรภายหลังการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพบว่าหลังจากนี้ได้เกิดกระแสความเปลี่ยนแปลงต่อลักษณะของผู้หญิงเหนืออย่างน่าสนใจ

เชิงอรรถ

๑ เตือนใจ ไชยศิลป์, **"ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๗๖"** หน้า ๑๐๗

๒ สวัสดิ์ แสงไพจิตร **"พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี"**, เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ รวบรวม, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญ ๑๐๐ วัน เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์กลางเวียง, ๒๕๑๗), หน้า ๖๖.

๓ นงเยาว์ กาญจนจารี, **ดารารัศมี** : พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานฉลองพระอนุสาวรีย์พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ณ กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ ๕ ค่ายดารารัศมี จังหวัดเชียงใหม่ ๒๕๓๓, หน้า ๕๖-๕๗.

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗-๗๘.

๕ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, **สี่แผ่นดิน เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยามรัฐ พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๓๑), หน้า ๖๗.

๖ นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล, **"ดนตรีไทยภาคกลางในล้านนาไทย"**, เอื้องเงิน พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานบรรจุอัฐิเจ้าสุนทร ณ เชียงใหม่ (กรุงเทพ : บริษัท รักษ์ศิลป์ จำกัด, ๒๕๓๐) : ๖๗.

๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

๘ สวัสดิ์ แสงไพจิตร ๒๕๑๗, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๘.

๙ พระโทรเลขของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะเสด็จเยี่ยมเมืองลำพูน อ้างใน นงเยาว์ กาญจนจารี, **ดารารัศมี** : พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี, หน้า ๖๘.

๑๐ สงวน โชติสุขรัตน์, **พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี** โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์ใบลานมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๓๕. หน้า ๑๑-๑๒

๑๑ เปรมสิรี ชวนไชยสิทธิ์, **"อาชีพครูกับผู้หญิง"** : วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๙, หน้า ๑๔-๑๗.

๑๒ หจช., สบ. ๒.๕๓/๔๖.

๑๓ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล, **ประชุมพระนิพนธ์ เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บำรุงบัณฑิต, ๒๕๒๗), หน้า ๓๔.

๑๔ สำเนาลายพระหัตถ์ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ที่ทรงตอบสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน ๒๔๗๔ อ้างในหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล, **ประชุมพระนิพนธ์เล่ม ๑**.

๑๕ สวัสดิ์ แสงไพจิตร, ๒๕๑๗, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๙.

๑๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘-๑๘๐

๑๗ เรื่องเดียวกัน, สวัสดิ์ แสงไพจิตร, ๒๕๑๗, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๒

๑๘ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์**, หน้า ๒๓๓

๑๙ ประคอง นิมมานเหมินท์, **ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ,** หน้า ๑๙๖.
๒๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๗.
๒๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๙.
๒๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๐.
๒๓ นงเยาว์ กาญจนจารี, ๒๕๓๓, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๘.
๒๔ เรื่องเดียวกัน.
๒๕ สวัสดิ์ แสงไพจิตร, ๒๕๑๗, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๘.
๒๖ นงเยาว์ กาญจนจารี, ๒๕๓๓, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๒. -
๒๗ สวัสดิ์ แสงไพจิตร, ๒๕๑๗, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๘.
๒๘ สัมภาษณ์เจ้าวรรณา ณ เชียงใหม่ อายุ ๘๕ ปี วันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๒.
๒๙ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิสกุล, **ประชุมพระนิพนธ์ เล่ม ๑,** หน้า ๒๖.
๓๐ สวัสดิ์ แสงไพจิตร, ๒๕๑๗, อ้างแล้ว, หน้า ๑๙๑.
๓๑ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง, **เพ็ชรลานนา เล่ม ๑,** หน้า ๖๗.
๓๒ ประคอง นิมมานเหมินท์, **ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ,** หน้า ๑๙๔.
๓๓ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ***"เอกลักษณ์ท้องถิ่น",* วัฒนธรรมความจน?** (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๑) หน้า ๕๕.
๓๔ **วันวาน...ที่ขานไข : ๑๒๐ ปี พระราชชายา เจ้าดารารัศมี,** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ใน *"งาน ๑๒๐ ปี พระราชชายา เจ้าดารารัศมี"* ณ ห้องล้านตอง อุทยานการค้ากาดสวนแก้ว เชียงใหม่, ๒๕๓๖.
๓๕ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ***"เอกลักษณ์ท้องถิ่น",* วัฒนธรรมความจน?** : ๕๖.

บรรณานุกรม

คึกฤทธิ์ ปราโมช (ม.ร.ว.), **สี่แผ่นดิน เล่ม ๑** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยามรัฐพิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๓๑.

เตือนใจ ไชยศิลป์, **"ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๗๖"**.

นงเยาว์ กาญจนจารี, **ดารารัศมี** : พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานฉลองพระอนุสาวรีย์พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ณ กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ ๕ ค่ายดารารัศมี จังหวัดเชียงใหม่, ทรีดีการพิมพ์, ๒๕๓๓.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์.**, กรุงเทพฯ, อัมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, **"เอกลักษณ์ท้องถิ่น", วัฒนธรรมความจน?** (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๑).

ประคอง นิมมานเหมินท์, **ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ,** สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๗.

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง, **เพ็ชรลานนา เล่ม ๑,** เชียงใหม่ นอร์ทเทอร์นพรินติ้ง, ๒๕๓๘.

เปรมสิรี ชวนไชยสิทธิ์, **"อาชีพครูกับผู้หญิง"** : วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๙.

พูนพิศ อมาตยกุล, **"ดนตรีไทยภาคกลางในล้านนาไทย"**, เอื้องเงิน พิมพ์เป็นที่ระลึก ใน *"งานบรรจุอัฐิเจ้าสุนทร ณ เชียงใหม่ กรุงเทพ"* : บริษัทรักษ์ศิลป์ จำกัด, ๒๕๓๐.

พูนพิศมัย ดิศกุล (หม่อมเจ้าหญิง), **ประชุมพระนิพนธ์ เล่ม ๑** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บำรุงบัณฑิต, ๒๕๒๙.

สวัสดิ์ แสงไพจิตร, **พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี,** รวบรวม,พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญ ๑๐๐ วัน เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ เชียงใหม่ : โรงพิมพ์กลางเวียง, ๒๕๑๗.

สงวน โชติสุขรัตน์, **พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี** โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์ใบลาน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๓๕.

วันวาน...ที่ขานไข : ๑๒๐ ปี พระราชชายา เจ้าดารารัศมี, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน *"งาน ๑๒๐ ปี พระราชชายา เจ้าดารารัศมี"* ณ ห้องล้านตอง อุทยานการค้ากาดสวนแก้ว เชียงใหม่, ๒๕๓๖.

สัมภาษณ์เจ้าวรรณา ณ เชียงใหม่ อายุ ๘๕ ปี เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๒.

๒

พระราชชายา
เจ้าดารารัศมี
กับวัฒนธรรมด้านภาษาและวรรณกรรม

ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งพระราชวงศ์จักรี ทรงเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์อาณาจักรล้านนา ดินแดนภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน ได้ทรงรวบรวมประวัติศาสตร์ โบราณคดี ฟื้นฟูและส่งเสริมประเพณีวัฒนธรรมล้านนาให้คงมีเอกลักษณ์ตราบจนทุกวันนี้ อีกทั้งทรงมีส่วนสำคัญในการประสานอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรไทยทางใต้ให้เป็นผืนแผ่นดินเดียวกันโดยมั่นคง(๑๐)

ข้อความนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ปรากฏเป็นหลักฐานว่า พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อสังคมล้านนาในอดีตและนับเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน คุณประโยชน์ที่พระองค์ทรงสร้างไว้ให้แก่สังคมล้านนามีมากมายสุดประมาณ บทบาทสำคัญอย่างหนึ่งนอกเหนือจากสิ่งอื่นๆ ที่พระองค์ได้ทรงกระทำให้เป็นที่ประจักษ์ชัดเจนแก่สังคม ได้แก่การอนุรักษ์ สั่งสมและสืบสานวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของล้านนาในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางด้านภาษาและวรรณกรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของล้านนา ซึ่งได้ถ่ายทอดมาเป็นมรดกอันล้ำค่าแก่ลูกหลานเชื้อสายล้านนาสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้

ในพระประวัติแห่งพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระองค์ทรงดำรงพระชนม์ชีพครั้งยังทรงพระเยาว์ในคุ้มเจ้าหลวง ราชสำนักแห่งนครเชียงใหม่ ในฐานะพระธิดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗ กับแม่เจ้าทิพเกสรหรือเทพไกรสร ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นครเชียงใหม่ในยุคนั้น มีฐานะเป็นศูนย์กลางของดินแดนอันกว้างใหญ่ทางภาคเหนือเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยมีเจ้าผู้ครองนครขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม ภาษาและอักษรเป็นของตนเอง อีกทั้งในช่วงสมัยของพระเจ้า

อินทวิชยานนท์นี้ บ้านเมืองได้เปลี่ยนแปลง ไปหลายๆ ด้านตามสถานการณ์โดยเฉพาะในด้านการศึกษา นับได้ว่าระบบการศึกษาแบบปัจจุบันได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว นอกจากนั้นพระมารดาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี คือ แม่เจ้าทิพเกสรซึ่งเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด เข้มแข็งเด็ดขาด มีอำนาจและมีบทบาทสำคัญทางการเมืองการปกครอง และมีความรอบรู้ในด้านศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ของท้องถิ่นได้ตามเสด็จพระเจ้าอินทวิชยานนท์ไปเฝ้าฯพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ หลายครั้ง ได้เห็นและสนใจในระเบียบแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติในพระราชวังทางกรุงเทพฯ จนได้นำมาเป็นแบบอย่างแก่นครเชียงใหม่ด้วย ดังนั้นด้วยสภาพแวดล้อมเช่นนี้ เมื่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมียังทรงพระเยาว์ จึงได้ทรงศึกษาวิชาความรู้หลายด้านทั้งด้านอักษรไทยเหนือหรืออักษรล้านนาและอักษรไทยใต้หรือไทยกลาง ทรงมีความรู้และเข้าพระทัยในราชประเพณี ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นอย่างดี อีกทั้งน่าจะทรงคุ้นเคยกับราชประเพณีและพิธีการต่างๆ ของกรุงเทพฯด้วย เพราะน่าจะทรงเคยสดับตรับฟังจากแม่เจ้าทิพเกสรและบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และคงจะได้ทรงพบปะกับเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงจากกรุงเทพฯ ที่มาปฏิบัติราชการติดต่อกับเจ้าหลวง พระบิดาของพระองค์มาบ้างแล้ว อีกทั้งในศุภวาระที่มีพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๕ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีก็ได้ทรงมีโอกาสตามเสด็จพระบิดาไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงและได้ทรงเข้าร่วมพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชด้วยพระองค์เอง หลังจากนั้นก็ได้เข้าเฝ้าฯถวายตัวเป็นบาทบริจาริกาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๙ ด้วยเหตุปัจจัยและสภาพแวดล้อมต่างๆ เช่นนี้ จึงเป็นส่วนหนึ่งที่หล่อหลอมพระบุคลิกลักษณะหรือเป็นรากฐานในการดำเนินพระชนม์ชีพและการวางพระองค์อย่างงดงามของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในกาลต่อมา และกล่าวได้ว่า ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ พระองค์จึงทรงรอบรู้ระเบียบแบบแผนราชการประวัติศาสตร์ โบราณคดี นาฏศาสตร์ ศิลปศาสตร์และหัตถกรรมศาสตร์เป็นอย่างดี

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกับวัฒนธรรมด้านภาษา

เนื่องด้วยพระราชชายาฯ ทรงเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขสืบสายสกุลของชาวล้านนาโดยตรง พระองค์จึงทรงคุ้นเคยและตระหนักในความสำคัญและคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นล้านนาโดยเฉพาะภาษาล้านนาอันเป็นภาษาถิ่นกำเนิดของพระองค์ ดังนั้นในการดำเนินพระชนม์ชีพของพระองค์จึงทรงรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมล้านนาอย่างเด่นชัด จนเป็นที่เล่าขานและปรากฏเป็นลายลักษณ์ชัดเจนว่า ระหว่างที่พระองค์ประทับในพระบรมมหาราชวังหลังจากที่ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายตัวเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระองค์ก็ยังทรงแต่งกายตามแบบกุลสตรีชาวเหนือ และทรงโปรดให้พระญาติวงศ์ที่เป็นสตรีในราชสกุลฝ่ายเหนือและข้าหลวงที่เป็นชาวเหนือแต่งกายตามขนบธรรมเนียมของชาวเหนือด้วย คือ นุ่งผ้าซิ่นพื้นเมือง สวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสไบเฉียงไว้ผมยาวเกล้าเป็นมวยแบบพื้นเมือง และแม้อยู่นอกพระตำหนัก ก็จะทรงรักษาประเพณีการแต่งกายของฝ่ายเหนือไว้ในท่ามกลางฝ่ายในที่นุ่งโจงกระเบนกันทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อทรงเผยแพร่ให้ชาววังได้ตระหนักว่า กุลสตรีชาวเหนือมิได้ต่ำต้อยหรือด้อยความเจริญแต่อย่างใด

อีกทั้งภายในพระตำหนักก็เต็มไปด้วยบรรยากาศแบบล้านนาพระองค์โปรดให้ข้าหลวงใช้ภาษาคำเมืองหรือภาษาล้านนาในการสนทนาปราศรัยกัน และยังมีอาหารการกิน เป็นแบบล้านนาอีกด้วย เอกลักษณ์ที่โดดเด่นเช่นนี้จึงเป็นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งจนกระทั่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้ประพันธ์นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินที่ใช้ฉากจากความเป็นจริง ยังได้นำไปบรรยายไว้ในเรื่องว่า

> *"ตำหนักเจ้าดารา นับว่าแปลกกว่าที่อื่นทั้งสิ้น เพราะข้าหลวงนุ่งซิ่นไว้ผมมวย แต่งกายอย่างชาวเมืองเชียงใหม่ พูดภาษาเมืองเหนือกันทั้งตำหนักและเป็นที่เดียวที่มีเมี่ยงแจกกันกินเป็นประจำ"*(๒)

และด้วยเอกลักษณ์เช่นนี้เอง จึงปรากฏข้อเขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

> *"แสดงถึงความเด็ดเดี่ยวของท่านในการรักษาวัฒนธรรมประเพณีและเอกลักษณ์ของบ้านเกิดเมืองนอนของท่าน และเป็นสิ่งที่ท่านไม่เคยทอดทิ้งจนสิ้นพระชนม์ หมู่คณะของท่านในพระราชฐานชั้นในย่อมเป็นเป้าแห่งสายตาและการวิจารณ์ต่างๆ นานาจากผู้คนจำนวนมากในพระบรมมหาราชวังที่ไม่มีโอกาสได้ขึ้นไปยังดินแดนภาคเหนือของประเทศอย่างไม่ต้องสงสัย ในเมื่อชาววังยุคนั้นไม่คุ้นเคยกับการได้ยินสำเนียงภาษาไทยเหนือ อีกทั้งยังมีประเพณีในการแต่งกาย นุ่งโจงกระเบนอย่างมีระเบียบแบบแผน"*(๓)

และไม่เฉพาะองค์พระราชชายาฯ เองเท่านั้น บรรดาพระญาติวงศ์และผู้ตามเสด็จก็มีความเด็ดเดี่ยวในการรักษาเอกลักษณ์เช่นนี้เช่นกัน ดังมีเรื่องราวเกี่ยวกับพระญาติวงศ์คนหนึ่งของพระราชชายาฯ คือเจ้าฟองแก้ว ณ เชียงใหม่ ซึ่งได้สมรสกับจมื่นภักดีจงขวา ทางฝ่ายญาติผู้ใหญ่ของจมื่นภักดีจงขวาต้องการให้เจ้าฟองแก้วตัดผมยาวแบบชาวเชียงใหม่ออกเสีย และเปลี่ยนมาไว้ทรงดอกกระทุ่มเช่นคนไทยใต้เพราะไม่ต้องการอับอายที่มีสะใภ้เป็น "ลาว" ชาวเชียงใหม่ และหมื่นภักดีจงขวาก็บอกกับเจ้าฟองแก้วว่า ถ้าไม่ยอมตัดผมตามอย่างชาวกรุงเทพฯ ก็จำต้องแยกทางกัน เจ้าฟองแก้วก็ยืนกรานจะขอรักษาขนบประเพณีของชาวเชียงใหม่จนถึงที่สุด จนในที่สุดก็ต้องหย่าร้าง ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนี้พระราชชายาฯ ทรงไม่พอพระทัยเป็นอย่างยิ่งและโปรดให้เจ้าฟองแก้วกลับมาอยู่กับพระองค์ตามเดิม

จากเรื่องราวต่างๆ ดังกล่าว ถ้าพระราชชายาเจ้าดารารัศมีไม่มีพระทัยที่เข้มแข็งเด็ดเดี่ยวในการรักษาเอกลักษณ์วัฒนธรรมประเพณีล้านนา ก็คงต้องยอมโอนอ่อนไปตามกระแสแห่งวัฒนธรรมของสภาพแวดล้อมที่กล่าวได้ว่า "ต่างถิ่น" เช่นนั้น การปฏิบัติโดยยึดถือวัฒนธรรมประเพณีของถิ่นกำเนิดเป็นหลักในสภาพการณ์เช่นนั้นเป็นสิ่งที่กระทำได้โดยยากอย่างยิ่ง แต่พระราชชายาฯ ก็ทรงกระทำได้อย่างน่ายกย่องเป็นที่สุด อย่างไรก็ตามใช่ว่าพระองค์จะทรงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของล้านนาแต่เพียงฝ่ายเดียวก็หาไม่ เพราะในขณะเดียวกัน พระองค์ก็ทรงเปิดกว้างในการเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของราชสำนักกรุงเทพฯ ด้วยเช่นกัน

หลักฐานสำคัญอีกอย่างหนึ่งแห่งการรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมล้านนา โดยเฉพาะในด้านภาษานั้น ได้แก่ การที่พระราชชายาฯ ได้ทรงใช้ภาษาล้านนาเป็นคำสรรพนาม แทนตัวพระองค์เองว่า "ข้าเจ้า" ในการกราบบังคมทูลฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในโทรเลขในคราวที่พระราชชายาฯ เสด็จกลับเชียงใหม่เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๑ เพื่อเยี่ยมพระประยูรญาติและถวายความเคารพพระอัฐิพระบิดา โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้การรับเสด็จพระราชชายาฯ ในทุกท้องที่ที่เสด็จพักแรมระหว่างทางให้สมพระเกียรติยศเสมอพระอรรคชายาด้วย และพระราชชายาฯ ได้ทรงมีโทรเลขกราบบังคมทูลดังนี้

กราบบังคมทูล

กรุงเทพฯ

ได้ออกจากท่าวังตานเวลา ๑๑ ทุ่มครึ่ง มาถึงที่ว่าการกรมป่าไม้ใกล้เมือง ๒ โมงเศษ ต้องรอเขาจัดกระบวนแห่ยังไม่พร้อม เวลา ๓ โมง ถึงได้แห่เข้าไปในเวียงทางประตูท่าแพออกประตูช้างเผือกมาถึงที่น่าบ้านเจ้าอุปราช ๕ โมงครึ่ง ได้ขึ้นพักที่ปะรำน่าบ้าน ดูกระบวนแห่ที่เขาย้อนกลับมาแห่ให้ดูอีกกว่าจะเสร็จบ่ายโมงเศษถึงได้ขึ้นไปอยู่บนบ้าน บ้านนี้สบายไม่ค่อยจะร้อน ในการที่ข้าเจ้าขึ้นมาครั้งนี้เจ้าคุณข้าหลวงใหญ่เปนต้น ทั้งข้าราชการเอาใจใส่รับรองแขงแรง ลายพระราชหัตถ์แลของที่พระราชทานขึ้นมาได้รับแล้ว พระเดชพระคุณเปนที่ล้นที่พ้น ข่าวเลอียดจะกราบบังคมทูลทางหนังสือตั้งแต่ย่างเข้ามาในเขตรเชียงใหม่ไม่ค่อยจะมีเวลา เพราะต้องรับพี่น้องไม่ได้หยุด กราบถวายบังคมมาใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท มีความระฦกถึงอยู่เสมอ

(ลงนาม) ดารา

โทรเลขอีกฉบับหนึ่งที่พระราชชายาฯ ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการเสด็จกลับกรุงเทพฯ หลังจากได้ประทับอยู่ที่เชียงใหม่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ดังนี้

โทรเลขเจ้าดารารัศมี พระราชชายา มีมาจากเชียงใหม่
รับวันที่ ๕ พฤศจิกายนศก ๑๒๘ เวลาบ่าย ๕ โมง

กราบบังคมทูล

กรุงเทพฯ

พระราชโทรเลขได้รับแล้ว ข้าเจ้าจะออกจากเชียงใหม่วันที่ ๗ จะถึงนครสวรรค์วันที่ ๑๘ จากนครสวรรค์ถึงกรุงเทพฯ ตามที่กรมหลวงดำรงกะไว้อีก ๔ วัน คงถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๒๓ แต่กำหนดขึ้นเรือนถึงวันที่ ๒๖ จะโปรดให้ถึงกรุงเทพฯ ในวันนั้นหรืออย่างไร แต่ข้าเจ้ามีความร้อนใจว่า ถ้าถึงวันที่ ๒๖ กลัวจะมีเวลาได้เฝ้าน้อย ใจเต้นอยากกลับกรุงเทพฯ เหลือทน แล้ว

(ลงนาม) ดารา

คำว่า "ข้าเจ้า" ที่พระราชชายาฯทรงใช้ในการกราบบังคมทูลนี้ เป็นคำสรรพนามภาษาล้านนาที่ใช้แทนตัวผู้พูดเมื่อพูดกับผู้ใหญ่ และในอดีตใช้ได้ทั้งผู้พูดที่เป็นหญิงหรือชาย ดังจะเห็นได้จากหนังสือประชุมพระนิพนธ์ของ ม.จ.หญิง พูนพิศมัย ดิศกุล ที่ทรงเล่าถึงพระเจ้าอินทวิชยานนท์กับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

> "เมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์จะเสด็จกลับขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ จึงทรงฝากฝังเจ้าดารารัศมีกับสมเด็จกรมพระยาฯ ว่า 'เสด็จเจ้า ข้าเจ้าฝากนางอึ่งด้วยเน้อ ได้ทำอันหยังบ่ถูกบ่ต้องเสด็จ เจ้าก็จงเรียกตัวมาเกกหัวเอาเตอะ' สมเด็จกรมพระยาทรงเล่าด้วยทรงพระสรวลว่า 'จะเขกหัวได้อย่างไรเมื่อเป็นพี่สะใภ้'..."(๔)

จะเห็นได้ว่า พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระบิดาของพระราชชายาฯ ก็ทรงใช้คำแทนตัวพระองค์เองว่า "ข้าเจ้า" เช่นกัน และยังทรงใช้สำนวนภาษาล้านนาในการฝากฝังพระราชชายาฯ กับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพอีกด้วย คำว่า "ข้าเจ้า" นี้ในปัจจุบันจะใช้เป็นสรรพนามแทนตัวผู้พูดที่เป็นผู้หญิงเท่านั้น

สำหรับสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพนี้ เป็นพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์หนึ่งที่พระราชชายาฯ ทรงคุ้นเคยมากที่สุดและทรงติดต่อกันค่อนข้างสม่ำเสมอ และจากสำเนาลายพระหัตถ์ที่ทรงติดต่อกันนี่เอง ก็แสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ของพระราชชายาฯ และความสนพระทัยในวัฒนธรรมและสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นล้านนา ดังเช่น สำเนาตอนหนึ่งที่พระราชชายาฯ ทรงอธิบายเรื่องเงินตราของทางเหนือ ลงวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. 2474 ดังนี้

> *"เรื่องเงินตราที่ใช้อยู่ทางเหนือนี้ หม่อมฉันก็ได้สืบสวนค้นคว้า มาช้านานแล้วก็ไม่ได้ความรู้อะไรมากไปกว่าที่ทรงเข้าพระทัยอยู่แล้ว เงินที่รับสั่งเรียกว่า เงินขาคีมนั้น ที่นี่เรียกว่า เงินเจียง (ตัว จ. นี้ทางใต้ต้องเป็นตัว ช.) แต่จะใช้มาถึงสมัยไหนนั้นไม่ทราบ มีอยู่ขนาดเดียว แลมีเงินอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า "เงินก้อนจ๊อย" รูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมก็มี เป็นสำเภาก็มี แต่ตรานั้นเป็นของจีน น้ำหนักมี ๑๒๕ บาท เข้าใจว่าไม่ได้ใช้ ที่มีอยู่คงเป็นเงินขวัญถุงที่เก็บไว้ตามในตำนานไม่เห็นกล่าวถึงเงินก้อนจ๊อยนี้เลย นอกจากมักจะมีในคำซอโบราณ เป็นคำเปรียบเทียบดังเช่นว่า "เงินก้อนจ๊อยล้างเจ้าเอ้ยแม่ฮ้าง มีปอหล่อไถ" เช่นนี้เป็นต้น..."*

การอธิบายเรื่องเงินตราของทางเหนือนี้ พระราชชายาฯ ได้ทรงอธิบายถึงระบบการออกเสียงของภาษาล้านนาด้วย ดังที่ว่า *"ตัว จ. นี้ทางใต้ต้องเป็นตัว ช."* และทรงกล่าวโยงไปถึง *"คำซอโบราณ"* อันเป็นบทร้อยกรองประเภทหนึ่งของล้านนาว่า *"เงินก้อนจ๊อยล้าง เจ้าเอ้ยแม่ฮ้าง มีปอหล่อไถ"* ซึ่งมีความหมายว่า แม่ม่ายแม่ร้างคงจะมีเงินมากเพียงพอที่จะนำไปหล่อผาลไถได้ (เงินจ๊อยเงินล้าง เป็นมาตราเงินโบราณในกลุ่มดินแดนวัฒนธรรมล้านนาในอดีต, แม่ฮ้าง คือ หญิงที่หย่าขาดเลิกกับสามี, ปอ คือ พอ พอเพียง) การอธิบายโดยการยกคำซอโบราณดังกล่าวมาประกอบแสดงว่านอกเหนือจากความรอบรู้ในภาษาล้านนาอันเป็น ภาษาพูดภาษาเขียนที่ใช้สื่อสารกันเป็นธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวันแล้ว พระราชชายาเจ้าดารารัศมียังทรงรอบรู้ในภาษาร้อยกรองของล้านนาอีกด้วย ดังมีหลักฐานปรากฏว่า เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ พระราชชายาฯ ทรงเป็นผู้ดำเนินการรับเสด็จฯ ร่วมกับสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระราชชายาฯ ได้ทรงพระนิพนธ์บทซอเรียกว่า *"ซอยิ้น"* ขึ้นเพื่อใช้ขับร้องในการรับเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ประพาสเชียงใหม่และสมโภชช้างเผือก ซึ่งบริษัทบอร์เนียวน้อมเกล้าฯ ถวายเมื่อวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ และยังมีบทซอถวายสดุดีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงว่าพระราชชายาฯ ทรงมีความเชี่ยวชาญภาษาล้านนาทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ซึ่งนอกเหนือจากนี้ยังมีผลงานพระนิพนธ์อื่นๆ อีกซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องของวรรณกรรม

ใช่ว่าพระราชชายาเจ้าดารารัศมีจะทรงมีความเชี่ยวชาญเฉพาะแต่ภาษาล้านนาอันเป็นภาษาถิ่นกำเนิดของพระองค์เท่านั้น แต่พระราชชายาฯ ยังทรงมีความรอบรู้ในการใช้ภาษาไทยกลางเป็นอย่างดีอีกด้วย ดังที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงเล่าไว้ในหนังสือประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับการใช้ภาษาอย่างดีเยี่ยมของพระราชชายาฯ ไว้ว่า

"...ถ้าผู้ใดขึ้นไปเฝ้าที่เมืองเชียงใหม่ ผู้นั้นจะได้เฝ้าเจ้าหญิงผู้เป็นหลักของบ้านเมือง ประทับอยู่ในระหว่างข้าราชการทั้งฝ่ายใต้และเหนือเวลาตรัสกับพวกใต้ก็ตรัสภาษาใต้ อย่างชัดเจน ถ้าหันไปตรัสทางฝ่ายเหนือ ก็ชัดเป็นฝ่ายเหนือไม่มีแปร่งตรัสไต่ถามทุกข์สุข และแนะนำทางในราชการและส่วนตัวด้วยความเหมาะสมแก่พระเกียรติยศทรงชนะใจผู้ที่ ได้เฝ้าแล้วได้เกือบหมดไม่เว้นตัว..."(๕)

นอกจากนี้ ในบันทึกของท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี (พระนามเดิม ม.จ.หญิง ฉัตรสุดา ฉัตรชัย) พระนัดดาผู้ที่พระราชชายาฯ ทรงเลี้ยงมาตั้งแต่เยาว์ก็ได้ทรงบันทึกไว้ว่า

"พระราชชายาฯ ท่านรู้ภาษาไทยกรุงเทพฯ ทั้งพูดและเขียนมาบ้างแล้วก่อนมาถวาย ตัวแต่ท่านก็สนใจเรียนรู้อีกจนถึงขั้นแต่งสักวาโต้ตอบเล่นกับเจ้านายทางกรุงเทพฯ ได้ อย่างสบายๆ จำได้ว่าครั้งหนึ่งตอนล่องแก่งกับสมเด็จเจ้าฟ้านิภานภดล เสด็จพระองค์ หญิงอัพภันตรีปชา เจ้าจอมมารดาเหม ท่านต่างโปรดเล่นสักวากันตอนเล่นเรือ ตอนที่ ล่องเรือไปเจ้านายก็อยากจะเห็นตะเข้ผุดขึ้นมากัน แต่มีแต่ลูกตะเข้โผล่เหนือน้ำมาให้เห็น พระราชชายาฯ ท่านก็เลยแต่งสักวาซึ่งข้าพเจ้าจำได้ตอนหนึ่งว่า

ขอบพระทัยใจเจ้าทั้งสองศาล
ที่ประทานให้เห็นบุตรบนไม้ขอน"(๖)

พระปรีชาสามารถในการใช้ภาษาไทยกลางนี้ ยังมีตัวอย่างจากเอกสารสำคัญฉบับหนึ่ง คือ สำเนาคำกราบบังคมทูลของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ที่ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบ บังคมทูลลาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ หลังจาก ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว คำกราบบังคมทูลฉบับนี้พระราชชายา ทรงพรรณนาถึงความรู้สึกในพระหฤทัยของพระองค์ด้วยภาษาที่ไพเราะงดงามสะท้อนความซาบซึ้ง ในพระมหากรุณาธิคุณแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าอยู่หัว ตลอดจนความว้าเหว่และ ความไม่สำราญพระหฤทัยในการดำเนินพระชนม์ชีพของพระองค์เองได้อย่างน่าสะเทือนใจ ทั้งยังทรง แสดงความจริงใจ และความเชื่อมั่นในพระจริยาวัตรของพระองค์ที่จะไม่ทรงกระทำความเสื่อมเสียให้ เป็นที่ขุ่นเคืองพระราชหฤทัยแห่งพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างตรงไปตรงมา กล่าวได้ว่า คำกราบบังคมทูลของพระราชชายาฯ นี้แสดงถึง *"พลังแห่งภาษาที่สะท้อนถึงพลังแห่ง ความรู้สึกและอารมณ์"* ได้อย่างยอดเยี่ยมดังนี้

วันนี้ ๓ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระราชวโรกาสกราบบังคมทูลตามความจริงใจ ชีวิตร์อยู่ ใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท พระราชอาญาไม่พ้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีที่จะแลเห็นแลที่หวังที่ไหน นอกจากพระมหากรุณาธิคุณใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทตามที่ทรงพระกรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมให้ คงยศถาบรรดาศักดิ์ความศุขสำราญพร้อมไม่มีสิ่งใดบกพร่อง เป็นพระเดชพระคุณอย่างรู้สึกซึ้ง ไม่มี คำใดจะกราบบังคมทูลให้พอกับความรู้สึกในใจได้ แต่ความเป็นไปในชีวิตร์ของข้าพระพุทธเจ้าทุกวันนี้ ไม่มีอะไรเลย นอกจากรับประทานแล้วนั่งๆ นอนๆ คอยถ้าความตาย เวลาสบายร่างกายเป็นปรกติ

ก็ได้รับความสุขไม่มีสิ่งใดจะเดือดร้อน ถ้าเวลาไหนไม่สบายโรคภัยเบียดเบียน ทำให้คับใจแลทรุดโทรมมากกว่าที่ควรโทรม ตัวข้าพระพุทธเจ้าต้องนับว่าตัวคนเดียวแท้ๆ ลูกก็ไม่มี พี่น้องที่จะพออาศรัยได้ก็อยู่ห่างไกลกัน เวลากลุ้มขึ้นมาคิดไปไหนก็ไม่สำเร็จ ที่สวนที่บ้านซึ่งพอจะได้ไปยืดเส้นยืดสายแก้รำคาญก็ไม่มีครั้นจะไปตากอากาศตามที่ต่างๆก็ไม่มีผู้รับรองแลพาหนะกำลังพอที่จะไปเองได้ นอกจากจะต้องอาศรัยของหลวง ทำให้เปลืองพระราชทรัพย์แลทั้งส่วนตัวด้วย โดยไม่จำเป็น โดยความขัดข้องตามที่ได้กราบบังคมทูลมานี้ เวลานี้ก็เป็นโอกาสอันดีที่เจ้าแก้วนวรัฐลงมา ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบถวายบังคมลาขึ้นไปเชียงใหม่พร้อมกับเจ้าแก้วนวรัฐชั่วคราว พอจะได้เปลี่ยนอิริยาบทเสียอีกสักครั้งหนึ่ง การที่จะขึ้นไปนี้ เจ้าแก้วนวรัฐก็รับรอง

ข้าพระพุทธเจ้าได้ลงมาอยู่เป็นข้าตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจนตลอดมาถึงใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทเกือบ ๓๐ ปีแล้ว ยังไม่เคยได้ทำความเสื่อมเสียเกียรติยศ ซึ่งได้ทรงพระมหากรุณาชุบย้อมมาเลย แลทั้งแน่ใจแลเชื่อใจว่าตนเองคงจะไม่ประพฤติในสิ่งที่เสื่อมเสีย ให้ขุ่นเคืองมาถึงใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทเป็นอันขาด

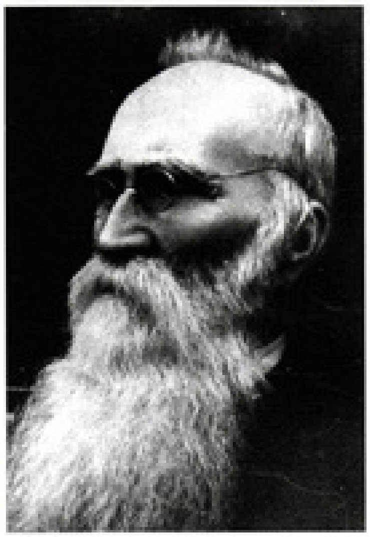
การที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลลามานี้ก็โดยหวังในใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร และเชื่อในพระมหากรุณาธิคุณว่าทรงหวังดีต่อข้าพระพุทธเจ้าทั่วไป ชีวิตร์จิตรใจความศุขและทุกข์โดยพระมหากรุณา

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
ดารา

สำหรับภาษาอื่นๆ นอกเหนือไปจากภาษาล้านนาและภาษาไทยกลาง เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาพม่า ภาษาไทยใหญ่ ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าพระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงมีความรอบรู้เพียงใด แต่จากพระประวัติและสภาพแวดล้อมของพระองค์ อาจกล่าวได้ว่าพระราชชายาน่าจะทรงมีความรู้ภาษาต่างๆ ดังกล่าวอยู่ตามสมควร แม้จะมิได้ทรงศึกษาหรือใช้ภาษานั้นๆ โดยตรง แต่ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ก็น่าจะทรงเข้าพระทัยได้โดยผ่านทางการติดต่อสัมพันธ์กับผู้คนแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะต้องมีการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมอันเป็นไปตามสภาวะธรรมชาติ โดยเฉพาะการถ่ายทอดวัฒนธรรมด้านภาษาอันเป็นสื่อแห่งความเข้าใจกัน ถ้าพิจารณาจากพระประวัติของพระองค์ จะเห็นได้ว่า นครเชียงใหม่ในช่วงสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์พระบิดาของพระราชชายาฯ ครองในฐานะเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ นั้น อยู่ในช่วงเวลาที่อิทธิพลของอังกฤษแผ่เข้ามา เพราะขณะนั้นอังกฤษครอบครองพม่าอยู่และทำกิจการป่าไม้เป็นหลัก จึงเป็นสาเหตุที่ให้ต้องมีการติดต่อกับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่และราษฎรโดยปริยาย ชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อนี้

โรงเรียนสตรีหลังแรก ๘๙

ศาสนาจารย์ดาเนียล แมคกิลวารี ๕๐

จึงมีทั้งชาวอังกฤษและชาวมอญพม่าซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษด้วย และยังมีเรื่องเล่าลือกันว่าในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ มีทูตจากพม่าตอนใต้มาเจรจาทาบทามพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ด้วยเหตุที่สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียพระบรมราชินีนาถของอังกฤษทรงมีพระราชประสงค์จะขอรับเอาเจ้าดารารัศมีไว้ในพระบรมราชินูปถัมภ์ และต่อมาหลังจากที่พระราชชายาฯ ได้ถวายตัวเป็นเจ้าจอมในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงและประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังที่กรุงเทพฯ นั้น ก็เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าในช่วงเวลานั้นบรรดาเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ได้มีการเล่าเรียนภาษาอังกฤษกันเป็นส่วนมาก และพระราชชายาฯ ก็ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษา จึงโปรดให้ *"พระประยูรญาติและเหล่าข้าหลวงได้มีโอกาสเรียนภาษาไทย ภาษาอังกฤษ นาฏศิลป์และดนตรีอย่างคนในวังหลวง"*(๗) นอกจากนั้นยังมีข้อเขียนกล่าวไว้ว่า *"เล่ากันว่าที่ตำหนักพระราชชายาฯ นั้นมีพ่อค้าฝรั่ง มีแหม่มเข้านอกออกใน ทรงสั่งซื้อของทันสมัยจากเมืองนอกเข้ามาใช้ประจำ ทรงมีเงินมาก เพราะทรงได้รับผลประโยชน์จากการตัดไม้ซุงสักส่งออกไปขายต่างประเทศ"*(๘) และเนื่องจากพระราชชายาฯ ทรงโปรดการดนตรี จึงมีเรื่องเล่าว่าพระตำหนักของพระราชชายาฯ เป็นแห่งแรกในวังหลวงที่ใช้เครื่องดนตรีของฝรั่งบรรเลงเพลงไทย ทรงสั่งซื้อเปียโนและไวโอลินด้วย พร้อมทั้งมีแหม่มชื่อ เบลล่า เป็นผู้สอนเปียโนและไวโอลิน แต่พระองค์ไม่ทรงโปรดเล่นเครื่องดนตรีชนิดนี้นัก นอกจากนี้ เมื่อครั้งพระราชชายาฯได้เสด็จเยือนเชียงใหม่เพื่อเยี่ยมพระประยูรญาติ และถวายความเคารพพระอัฐิของพระบิดา ตลอดจนหลังจากที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จสวรรคตไปแล้ว และพระราชชายาฯ ก็ได้กราบบังคมทูลลาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเสด็จกลับมาประทับที่นครเชียงใหม่นั้น พระราชชายาฯ ก็ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจที่ต้องเกี่ยวข้องติดต่อกับชาวต่างชาติอยู่เนืองๆ ยกตัวอย่างเช่น พระกรณียกิจเกี่ยวกับการศึกษา พระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์โรงเรียนต่างๆ ในเชียงใหม่ ได้แก่โรงเรียนดาราวิทยาลัย โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ (ซึ่งตอนหลังได้ย้ายไปรวมกับกรุงเทพฯเป็นโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย) และโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย สำหรับโรงเรียนดาราวิทยาลัยนั้นเป็นโรงเรียนสตรีแห่งแรกในเชียงใหม่ที่เริ่มดำเนินการโดยชาวต่างชาติ ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดาเนียล แมคกิลวารี และภรรยา ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ โดยมีแหม่มเอ็ดน่า โคล์ และแหม่ม แมรี่ แคมเบลจากกรุงเทพฯ มาจัดระบบการศึกษาเป็นแบบสมัยใหม่ โรงเรียนนี้แต่เดิมใช้ชื่อว่า *"โรงเรียนสตรี"* จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๕๒ คณะผู้บริหารโรงเรียนจึงทูลขอให้พระราชายาฯ ทรงตั้งชื่อโรงเรียน พระราชชายาฯ จึงทรงมีพระโทรเลขกราบบังคมทูลขอพระราชทานชื่อจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการกล่าวอ้างอิงถึงการตั้งชื่อโรงเรียนที่เป็นภาษาอังกฤษด้วยสำเนาโทรเลขดังนี้

๕๑
โซเฟีย แมคกิลวารี บุตรสาวของหมอบรัดเลย์ ภรรยา ดาเนียล แมคกิลวารี

โทรเลขเจ้าดารารัศมี พระราชชายา มีมาจากเชียงใหม่
รับวันที่ ๕ พฤศจิกายน ร.ศก ๑๒๘ เวลา ย่ำค่ำ กับ ๔๐ นาที

กราบบังคมทูล

กรุงเทพฯ

ด้วยพวกมิสชันนารีเข้ามาขอชื่อโรงเรียนสันป่าคอย ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านสันป่าคอยในอำเภอเชียงใหม่ โรงเรียนนฤไชย ซึ่งตั้งอยู่ข้างวัดเชตุพน เมื่อคราวสมเด็จพระบรมเสด็จมาก็ได้ประทานชื่อไว้ว่า "ปรินซ์รอแยลคอลเลช" แต่โรงเรียนผู้หญิงนี้ ยังไม่มีชื่อ เมื่อวันที่ ๒ เขาได้มาเชิญข้าเจ้าไปดู แลมีการเลี้ยงน้ำชาด้วย แต่ที่จะให้ชื่อโรงเรียนนั้น ยังไม่ทราบว่าจะให้กระไร จึงขอทรงคิดประทาน

(ลงนาม) ดารา

(สำเนา)

พระราชโทรเลขถึงเจ้าดารารัศมี พระราชชายาฯ
ส่งไปวันที่ ๖ พฤศจิกายน ร.ศก ๑๒๘ เวลา ย่ำรุ่ง ๔๐ นาที

เจ้าดารารัศมี

เชียงใหม่

โทรเลขของวันที่ ๕ เรื่องการตั้งชื่อโรงเรียนนั้น รับแล้ว ควรให้เรียกว่าโรงเรียนพระราชชายา ถ้าจะเรียกตัวฝรั่งก็เป็นพระราชชายาสกูล...โรงเรียนนั้นฝรั่งคงเรียกง่าย...

โรงเรียนสตรีดังกล่าว จึงได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว *"โรงเรียนพระราชชายา"* และได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นพระนามของพระราชชายาฯ โดยตรงว่า *"โรงเรียนดาราวิทยาลัย"* ในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับพระกรณียกิจส่วนพระองค์เกี่ยวกับการศึกษานั้น พระราชชายาฯ ได้ทรงอุปถัมภ์พระญาติวงศ์หลายท่านให้ได้รับการศึกษาอย่างดี เช่น ทรงส่งพระญาติ เจ้ากาวิละวงศ์ และเจ้าลดาคำ ณ เชียงใหม่ (หม่อมในกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เจ้าแม่ของท่านผู้หญิง ฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี) ไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส และภายหลังเจ้าลดาคำ ก็ได้ทำหน้าที่ประหนึ่งเลขานุการส่วนพระองค์ของพระราชชายาฯ ด้วย ดังที่เจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่ (โอรสเจ้าแก้วนวรัฐ) พระนัดดาของพระราชชายาฯ ได้เล่าไว้ว่า

> *"ท่านมีเจ้าลดาคำ เจ้าแม่ของท่านหญิงเป็นเลขา มักเรียกกันว่า นายเล็ก คอยอ่านหนังสือที่เจ้านายทางกรุงเทพฯ เขียนมาอวยพรวันประสูติพระราชชายาฯ และร่างจดหมายมอบให้ท่าน เจ้าลดาคำเก่งภาษาอังกฤษและภาษาราชการมาก"*(๗)

อนึ่ง จากพระประวัติของพระราชชายาฯ นั้น เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว มีเรื่องเล่าว่าพระองค์ทรงโปรดการปลูกไม้ดอก ไม้ผล เป็นอันมาก โดยเฉพาะการปลูกกุหลาบ พระองค์ได้ทรงสมัครเป็นสมาชิกของ *"สมาคมกุหลาบแห่งประเทศอังกฤษ"* และทางสมาคมได้ส่งกุหลาบพันธุ์ใหม่ๆ มาถวาย

เป็นประจำทุกปี พระองค์จึงทรงนำกุหลาบพันธุ์ต่างประเทศไปปลูกไว้ที่พระตำหนักบนดอยสุเทพไว้หลายพันธุ์ด้วยกัน พันธุ์ที่พระองค์ทรงโปรดที่สุดเป็นกุหลาบดอกใหญ่มากสีชมพู มีกลิ่นหอมเย็นมาก พระองค์ได้ทรงตั้งชื่อว่า "*จุฬาลงกรณ์*" เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

จากเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้เป็นอาทิ จึงอาจกล่าวได้ว่า พระราชชายาฯทรงอยู่ในแวดวงหรือสภาพแวดล้อมส่วนหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับ "*ฝรั่งหรือภาษาฝรั่ง*" ตลอดมา จึงน่าจะทรงเข้าพระทัยภาษาฝรั่งในระดับหนึ่ง แม้จะมิได้มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าทรงรอบรู้เพียงใดก็ตาม

สำหรับภาษาไทยใหญ่และภาษาพม่านั้น จากพระประวัติของพระองค์ ได้มีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับภาษาเหล่านี้ปรากฏอยู่ กล่าวคือในขณะที่พระราชชายาฯ ประทับในพระบรมมหาราชวังนั้น เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๙ เจ้าหญิงแสนหวี แห่งแคว้นแสนหวีซึ่งเป็นดินแดนที่ใช้ภาษาไทยใหญ่และในขณะนั้นเป็นแคว้นในปกครองของอังกฤษ ได้เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชชายา เจ้าดารารัศมีทรงออกรับแขกเมืองที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

> "*.....โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ฯ ประทับตรงกลางคู่กับเจ้าหญิงแสนหวี อาจด้วยทรงมีพระราชดำริว่า แคว้นแสนหวีอยู่ใกล้ชิดกับอาณาจักรล้านนาของพระราชชายาฯ มีภาษาสำเนียงพูดเป็นที่เข้าใจกัน.....*"(๑๐)

เหตุการณ์ครั้งนี้จึงเป็นสิ่งยืนยันว่าพระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงมีพระปรีชาสามารถและทรงวางพระองค์ได้สง่างามสมกับพระอิสริยยศเพียงใด

นอกจากนั้น จากการที่พระราชชายาฯ ทรงโปรดนาฏศิลป์และการดนตรีเป็นอันมากเมื่อพระองค์เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่เป็นการถาวร พระกรณียกิจส่วนหนึ่งที่เกี่ยวกับนาฏศิลป์ก็คือ ทรงให้มีการประดิษฐ์การฟ้อนใหม่ๆ ขึ้น โดยใช้แนวการฟ้อนแบบนาฏศิลป์ในวังหลวง หรือให้มีการผสมผสานกันระหว่างศิลปะการฟ้อนรำของทางเหนือ พม่า และกรุงเทพฯ ตัวอย่างเช่น ฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา ฟ้อนม่านแม่เล้ ฟ้อนโยคีถวายไฟ และฟ้อนเงี้ยว เป็นต้น โดยเฉพาะการฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตานั้น พระราชชายาฯ ทรงคิดขึ้นโดยให้ดัดแปลงท่ารำจากการฟ้อนรำในราชสำนักพม่า ซึ่งเรียกว่า การฟ้อน "*เหว่ยเสี่ยนต่า*" ที่พระองค์ได้ทอดพระเนตรจากครูพม่าชาย ๑ หญิง ๑ ซึ่งเจ้าจันทร์ทรังษีได้หามาถวาย การฟ้อน "*เหว่ยเสี่ยนต่า*" นี้มีบทร้องประกอบเป็นเพลงภาษาพม่าด้วย คำว่า "*เหว่ยเสี่ยนต่า*" ตรงกับภาษาไทยว่า "*เวชยันตะ*" หรือ "*เวชยันต์*" อันเป็นชื่อวิมานของพระอินทร์ ฉะนั้น การฟ้อน "*เหว่ยเสี่ยนต่า*" หรือแผลงมาเป็น "*มุ้ยเชียงตา*" หรือ "*มุ้ยเชียงตา*" ในภาษาไทยนั้น จึงหมายถึงการเริงระบำรำฟ้อนในวิมานของพระอินทร์นั่นเอง แต่น่าเสียดายที่บทร้องภาษาพม่าในการฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตานี้ คงร้องสืบต่อกันมานานจนเกิดการเพี้ยนเสียงหรืออักขระวิบัติจนไม่สามารถสืบค้นหาศัพท์ภาษาพม่าที่ถูกต้องจริงๆ ได้ครบถ้วนทั้งบท มีเพียงบางคำเท่านั้นที่พอ จะสืบค้นและตีความได้บ้าง ดังตัวอย่างจากบทร้องบางบทต่อไปนี้

เพลงในฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงดัดแปลงใหม่

...แคตะหมิ่ว เคมาสู่ เคม่าซู สู่ ฮู ฮู เคมาสู้ หู่ ฮู หู่ เคมาซูกวาแต (๒ ครั้ง)

ดีเมาเซ เต เต้า ม่า กว่า ดี เม เซ เฮ้ เอ เห ๆๆ เต้า ม่า กวา (๒ ครั้ง)
แหม่วพีลา กันทาทรงยี่หร่า โอ่ ลี่ เล แบ แว แย ซี แย ม่า สัด
ทา บ่า เล ปู่เดเส เซนิเก้ เห่ เอ เอ เฮ่ เอ (ซ้ำ)
เพ้ มา เผ่ เห่ เฮ่ เอ เห่ ดี แก้ว แมวโป (๒ ครั้ง)...

ศัพท์ที่พอจะสืบค้นสันนิษฐานได้ เช่น *"เคมาซู"* หมายถึง นิพพานหรืออาจตีความโยงไปถึงเมืองสวรรค์แห่งหนึ่งก็ได้ *"แหม่วพีลา"* คือ ชื่อภูเขา *"กัน"* หมายถึง ล้อมรอบหรือกั้นไว้เป็นต้น สรุปแล้วบทร้องที่ยกมาจึงมีความหมายที่พอจะคาดเดาได้ว่าพรรณนาถึงสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งอาจจะเป็นเมืองสวรรค์ มีภูเขาล้อมรอบหรือกั้นไว้ และพรรณนาถึงความคิดถึงสถานที่นี้ ซึ่งถ้านำความหมายเหล่านี้ไปประกอบเข้ากับชื่อการฟ้อนว่า *"เหว่ยเสี่ยนต่า"* ซึ่งหมายถึงวิมานเวชยันต์ของพระอินทร์ดังกล่าวแล้ว ก็จะตีความหมายได้ว่าเป็นการฟ้อนที่พรรณนาถึงความงดงามของสรวงสวรรค์หรือวิมานพระอินทร์นั่นเอง แต่น่าเสียดายที่บทร้องตอนอื่นๆ นอกเหนือจากนี้สืบค้นศัพท์และตีความไม่ได้เลย*

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบทร้องภาษาพม่าประกอบการฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตานี้ในปัจจุบันจะเกิดการกลายเสียงหรือเพี้ยนเสียงจนชาวพม่าเจ้าของภาษาเองฟังไม่เข้าใจก็ตาม แต่ก็น่าจะกล่าวได้ว่า เป็นหลักฐานหนึ่งที่แสดงว่า ในอดีตพระราชชายาฯ ทรงได้เคยสดับตรับฟังและคงจะเข้าพระทัยภาษาดังกล่าว จึงทรงให้ดัดแปลงท่ารำให้เข้ากับบทร้อง และพระองค์ทรงโปรดให้รำถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในคราวที่เสด็จฯ เยือนมณฑลพายัพด้วย ส่วนการฟ้อนม่านแม่เล้และฟ้อนโยคี ถวายไฟก็มีบทร้องภาษาพม่าประกอบหรือการฟ้อนเงี้ยวก็มีภาษาเงี้ยวหรือไทยใหญ่ประกอบเป็นบางตอน แต่ก็มีลักษณะการเพี้ยนเสียงจนสืบค้นหาศัพท์เดิมและตีความไม่ได้เช่นเดียวกัน

อนึ่ง จากพระประวัติของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เมื่อพระองค์เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่แล้ว พระกรณียกิจที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพระองค์คือ การเสด็จเยือนท้องที่ต่างๆ เพื่อทรงเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นล้านนาและเยี่ยมเยียนประชาชนไปด้วยในตัว ไม่ว่าหนทางจะทุรกันดารเพียงใดพระองค์ก็เสด็จดั้นด้นไปจนถึง ดังที่ ม.จ.หญิง พูนพิศมัย ดิศกุล ทรงเล่าไว้ว่า

> *"แม้ในเวลานั้นการเดินทางลำบากด้วยไม่มีถนนหนทางและยานพาหนะที่สะดวกเช่นทุกวันนี้ พระราชชายาฯ ก็ทรงม้าเสด็จไปในที่ต่างๆ ได้ถึงชายแดนพระราชอาณาจักร เช่น จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นต้น แล้วทรงเรือเล็กล่องแม่น้ำสาละวิน (ในเขตพม่า) ลงมา ๓ คืน เคยตรัสเล่าถวายสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ว่า 'น้ำในแม่น้ำสาละวินเขาใสสะอาดดี' เสด็จขึ้นจากเรือประทับพักบ้านใหม่ในเขตพวกยางแดงแล้วเสด็จกลับทางอำเภอแม่สะเรียง ขึ้นทอดพระเนตรดอยอินทนนท์ ซึ่งเป็นยอดภูเขาที่สูงที่สุดในประเทศไทย ปรอทลงต่ำถึง ๔๐ ดีกรีฟาเรนไฮต์ ประทับอยู่บนยอดดอยนั้น ๒ คืน ได้ทรงจารึกพระนามไว้ที่ก้อนหินเพื่อเป็นที่ระลึกไว้ว่าได้เคยเสด็จไปยังที่ซึ่งคนน้อยคนนักจะได้ไปแล้วเสด็จต่อมาทางอำเภอฝาง หยุดทอดพระเนตรสวนฝิ่นของพวกแม้วบนดอยอ่างขางเสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปทองทิพย์ที่อำเภอแม่สรวย แล้วเสด็จเมืองเชียงราย เพื่อทอดพระเนตรการ*

---

*จากการสอบถามผู้ช่วยศาสตราจารย์อุบลรัตน์ พันธุมินทร์ และโปรเฟสเซอร์ ติ่น ทูน (Tin Htun) แห่งสาขาวิชาภาษาพม่า คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งได้กรุณาช่วยสืบค้นและสันนิษฐานศัพท์ให้

โพนช้างที่อำเภอเทิง และทอดพระเนตรจับช้างในพะเนียดที่เมืองเชียงแสน ทอดพระเนตรเขตแดนสยามอังกฤษ ฝรั่งเศส ทางแม่น้ำโขง เสด็จลงเรือล่องมาทอดพระเนตร ๒ ฝั่งแม่น้ำโขง ได้ทอดพระเนตรเห็นการจับปลาบึกด้วย แล้วเสด็จไปนมัสการพระธาตุดอยตุงเสด็จกลับเชียงใหม่ทางโหล่งกวางต้องขึ้นเขาลงห้วยมาหลายคืน ซึ่งบัดนี้ก็ไม่มีใครเดินทางนั้นแล้ว

พระราชชายาฯ ได้เสด็จประพาสอีกอย่างหลายแห่ง มีอำเภอเถิน อำเภอลี้ ออบหลวง อำเภอแม่แจ่ม อำเภอฮอด พระบาทสี่รอย น้ำตกแม่กลาง น้ำตกแม่ยะ พระบาท ทางใต้ของสยามประเทศก็ได้เสด็จถึงเมืองปีนังเป็นที่สุด..."(๑๑)

การเสด็จประพาสท้องที่ต่างๆ ดังกล่าว ทำให้พระราชชายาฯ ได้ทรงพบปะกับผู้คนสัมผัสกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ภาษา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด จึงเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ชวนให้คิดว่า นอกจากภาษาล้านนาและภาษาไทยกลางที่พระราชชายาฯ ทรงรอบรู้เชี่ยวชาญแล้ว ในส่วนภาษาอื่น ๆ เช่น ภาษาอังกฤษ พม่า ไทยใหญ่ หรือ แม้กระทั่งภาษาจีนพระราชชายาฯ ก็น่าจะทรงรู้หรือเข้าพระทัยในระดับหนึ่งแม้จะมิได้ทรงศึกษาโดยตรงก็ตาม เรื่องนี้เป็นอีกแง่มุมหนึ่งที่น่าสนใจพึงศึกษาค้นคว้าต่อไป

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกับวรรณกรรม

ในด้านวรรณกรรมนั้น กล่าวได้ว่า พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเป็นทั้งผู้สร้างสรรค์สั่งสมและสืบสานวรรณกรรม แต่มักจะเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปการแสดงหรือวรรณกรรมการละครเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงโปรดการละครฟ้อนรำอย่างยิ่งยวด ซึ่งคงจะเนื่องมาจากการที่พระองค์ทรงใกล้ชิดและคุ้นเคยกับศิลปการแสดงเหล่านี้มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เพราะมีหลักฐานปรากฏว่า ในช่วงสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์พระบิดาของพระองค์ คุ้มของเจ้าหลวงนั้นเปรียบเสมือนศูนย์กลางแห่งศิลปวัฒนธรรมโดยปริยาย เจ้าหลวงทรงอุปถัมภ์ช่างฝีมือหรือศิลปินด้านต่างๆ มากมายประกอบกับพระมารดาของพระราชชายาฯ คือแม่เจ้าทิพเกสรซึ่งนอกจากจะมีบทบาทเด่นในความเข้มแข็งเด็ดขาด และมีอำนาจทางการเมืองการปกครองแล้วแม่เจ้ายังสนใจในศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก แม่เจ้าทิพเกสรได้ตามเสด็จพระเจ้าอินทวิชยานนท์ไปกรุงเทพฯหลายครั้ง สิ่งหนึ่งที่แม่เจ้าสนใจมาก ได้แก่ศิลปการละครฟ้อนรำและดนตรีของกรุงเทพฯ จึงได้ว่าจ้างครูละครฟ้อนรำและครูดนตรีไทยจากกรุงเทพฯมาสอนในคุ้มหลวง ถ่ายทอดให้ความรู้แก่เจ้านายบุตรหลานในนครเชียงใหม่ และจัดให้มีการแสดงละครในโรงละครหลวง ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในบริเวณที่เป็นโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยในปัจจุบันนี้ จึงนับได้ว่าแม่เจ้าทิพเกสรเป็นผู้ริเริ่มให้มีการละครฟ้อนรำในคุ้มของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นแห่งแรก ดังนั้นพระราชชายาฯ จึงน่าจะได้รับการถ่ายทอดความชื่นชมในศิลปะแขนงนี้มาจากพระมารดา และคงจะได้ใกล้ชิดอยู่ในแวดวงของการละครฟ้อนรำมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จึงทรงซึมซับเอาศิลปะแขนงนี้ไว้ในพระองค์และทรงโปรดปรานเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏหลักฐานเป็นอันมากเกี่ยวกับบทบาทของ พระองค์ในด้านศิลปะการละครฟ้อนรำนี้ในช่วงเวลาต่อมา แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะด้านที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมเท่านั้น

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงรอบรู้และทรงมีพระปรีชาสามารถทั้งวรรณกรรมล้านนาและวรรณกรรมภาคกลาง บทบาทของพระองค์ในด้านวรรณกรรมนั้นก็คือ เมื่อพระองค์เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตไปแล้ว พระองค์ก็ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ สร้างสรรค์และส่งเสริมการฟ้อนรำและวรรณกรรมการละครในราชสำนักเชียงใหม่ให้เฟื่องฟูยิ่งขึ้น ในยุคนั้นกวีที่มีชื่อเสียงและเป็นที่โปรดปรานของพระราชชายาฯ ก็คือ ท้าวสุนทรพจนกิจ ชื่อเดิมว่า บุญมา เป็นชาวเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการแต่งกวีนิพนธ์ล้านนาประเภทต่างๆ เป็นอย่างมาก พระราชชายาฯ จึงทรงรับท้าวสุนทรพจนกิจในพระอุปถัมภ์ของพระองค์โดยทำหน้าที่เป็นอาลักษณ์อยู่ในคุ้มหลวงด้วย ในด้านวรรณกรรมล้านนานั้น พระราชชายาฯ ทรงสร้างสรรค์และส่งเสริมวรรณกรรมประเภทเพลงซอให้เป็นที่รู้จักกันดียิ่งขึ้นและนิยมกันเป็นอย่างมากในสมัยนั้นเพลงซอนี้เป็นบทร้องหรือเป็นลำนำเพลงอย่างหนึ่งที่จะต้องมีนักร้องชายหญิงซึ่งทางล้านนาเรียกว่า "ช่างซอ" ร้องลำนำโต้ตอบสลับกันไป โดยมีดนตรีประเภท สะล้อ ซึง ปี่ ฯลฯ บรรเลงประกอบ ช่างซอจะต้องมีลีลาการร้องที่ไพเราะ มีปฏิภาณไวหารดีและต้องมีความสามารถในทางกวีด้วย เพลงซอจะมีประมาณ ๑๐ ทำนอง เช่น ทำนองล่องน่าน ละม้ายเชียงแสน ทำนองเงี้ยว ซอยิ้น เป็นต้น มีหลักฐานปรากฏในจดหมายเหตุเสด็จเลียบมณฑลพายัพว่า พระราชชายาฯได้ทรงพระนิพนธ์เพลงซอเพื่อขับร้องถวายสดุดีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ในการเสด็จฯเยือนนครเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ โดยใช้ทำนองล่องน่านและทำนองเงี้ยวหรือไทยใหญ่ อีกทั้งทรงพระนิพนธ์คำร้องระบำซอสมโภชช้างเผือก (พระเศวตคช เดชดิลก) โดยใช้ทำนองโยนก ทำนองซอยิ้น และทำนองเชียงแสนในวโรกาสเดียวกันอีกด้วย และพระราชชายาฯ ทรงเป็นผู้คัดเลือกต้นเสียงในการซอด้วยพระองค์เอง โดยทรงมอบหมายให้เจ้าเครือแก้ว ณ เชียงใหม่ เป็นผู้ทำหน้าที่นี้ ดังตัวอย่างพระนิพนธ์ต่อไปนี้

เพลงพื้นเมืองเหนือ
บทร้องถวายสดุดีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
(บทพระนิพนธ์ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี)

ทำนองล่องน่าน

ยอสิบนิ้ว ม่อนพนม ถวายบังคม บรมกษัตริย์เจ้าจ๋าง พวกนักเรียนเจียงใหม่
แก้วกว้าง มีใจจมจื้น ด้วยบารมี จงรักภักดี ทุกคนแต่เล้า ปี้ดีมี
ในฝ่าละอองธุลีบาทเจ้า ปากั๋นร้องร่ำรำไป ถวายบังคม ไปต๋ามแต่ได้
ต๋ามดวงใจ๋ จื้นแต้นอ

ในวันนี้ จัยยะดิถี ต๋นบุญมี กษัตริย์ราจ๊ะ พระปรมินทร ประชาธิปกโลกหล้า
ยาตรมาเลียบ มณฑลสถาน เพื่อทรงวิจารณ์ บำรุงไพร่ฟ้า หื้อสุขเกษม
สำราญทั่วหน้า หื้อไตรไพร่ฟ้า ใจจื้นเจยบาน อยู่เย็นเป๋นสุข ทุกเมืองตั๋วบ้าน
ในลานนาเขต นี้เนอ

ทำนองไทยใหญ่

ขออวยพรชัย ศัตรูไกลหลีกบีน อย่าได้มาล้วงปล้น สยามเขตกรุงศรี จงพ่ายแก่พระบารมี ในวงศ์จักรี นฤบดีธิราชหล้า หื้อมีไมตรี นิยมชมจุ๊หน้า แก่กษัตริย์เจ้าฟ้าแผ่นหล้าภูมี สัมพันธมิตร พระราชไมตรี หื้อยินดียิ่งน้อมจิ๋ม ภูมีตั้งองค์ อัครมเหษีหื้อดีมาเตี้ยงเต๊าเนอ.

คำร้องระบำซอสมโภชช้างเผือก (พระเศวตคชดิลก)
(บทพระนิพนธ์พระราชชายาเจ้าดารารัศมี)

ทำนองโยนก

สรวมชีพ ข้าบาทไท้ อภิวาทไหว้เหนือเกศี ดิลกรัฐนฤบดี แทบฝ่าธุลีละอองบาทเจ้าพระเดชพระคุณ พระปกเกศเกล้า ไพร่ฟ้าอยู่จุ้มสุข เย็นเนอ

ทำนองซอยิ้น

สา น้อมเกล้า ข้าพระพุทธเจ้า กราบทูลฉลอง บทรัตน์ พระยุคลทอง ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

บรมนารถ พระปกเกศเกล้า ตั้งพระแม่เจ้า บรมราชินี ทรงบุญฤทธิ์ พระบารมีเป็นตี้ยินดี ทุกคนน้อยใหญ่

ทำนองเชียงแสน

ยอพนม บังคมก่ายเกล้า เท่านี้กราบทูลองค์ ขอหื้อทรงฤทธิ์เดช ตั้วด้าวแสนโขงปายหน้า ทรงคะนึงใด อย่าได้กาไกเนิ่นจ๊า หื้อจ่อมนรินทร์ปิ่นฟ้า อยู่เสวยราชย์ยืนเนอ

นอกจากบทพระนิพนธ์ดังกล่าว จากการที่พระราชชายาฯทรงโปรดการละครมาก จึงได้ทรงคิดสร้างสรรค์วรรณกรรมละครซอขึ้นมาเรื่องหนึ่ง คือ ละครซอเรื่อง น้อยไจยา (น้อยไชยา)-แว่นแก้ว โดยทรงคิดผูกเรื่องขึ้นด้วยพระองค์เอง และโปรดให้ท้าวสุนทรพจนกิจประพันธ์บทซอและคิดทำนองซอให้เหมาะสมกับเนื้อหา แล้วพระราชชายาฯ ทรงตรวจทานแก้ไขอีกทีหนึ่ง เพื่อให้บทซอและทำนองเพลงซอประสานกลมกลืนกันให้ต้องตามพระประสงค์ ละครซอนี้เป็นการแสดงที่มีการขับซอประกอบการรำ ทำนองเดียวกับละครพันทางของภาคกลาง สำหรับละครซอเรื่อง น้อยไจยา-แว่นแก้ว เป็นเรื่องราวความรักของหนุ่มไจยาและสาวแว่นแก้วที่มีอุปสรรคขัดขวาง เนื่องจากบิดามารดาของสาวแว่นแก้วหมั้นหมายนางกับส่างนันตา (ส่างนันทา) เศรษฐีชาวไทยใหญ่ โดยมิได้ไต่ถามความสมัครใจของแว่นแก้วเลย หนุ่มไจยาและสาวแว่นแก้วจึงลักลอบนัดพบกันที่ห้วยแก้วเพื่อหารือกันเรื่องความรัก โดยมีการตัดพ้อต่อว่าและรำพันรักกันส่างนันตามาพบเข้าจึงนำเรื่องขึ้นร้องเรียนเป็นคดีความกันในศาล แต่สุดท้ายศาลก็ตัดสินให้แว่นแก้วแต่งงานกับน้อยไจยาเพราะนางมิได้รักส่างนันตา

ละครซอเรื่องนี้ใช้ซอทำนองล่องน่านและทำนองเงี้ยว มี ๓ ฉาก คือ

ฉากที่ ๑ บริเวณห้วยแก้ว
น้อยใจยาและแว่นแก้วนัดพบกัน

ฉากที่ ๒ บ้านของท้าวไชยลังกา (บิดาของแว่นแก้ว)
ส่างนันตานำความไปฟ้องท้าวไชยลังกา
ท้าวไชยลังกาสอบถามความจากแว่นแก้ว

ฉากที่ ๓ ในศาล ศาลตัดสินให้แว่นแก้วแต่งงานกับน้อยใจยา

ละครซอน้อยใจยา-แว่นแก้วนี้ได้จัดแสดงถวายในวโรกาสวันประสูติครบ ๔ รอบของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี และต่อมาไม่นานนัก พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงขอไปให้คณะละครของพระองค์แสดง ณ ตำหนักในพระราชวังสวนดุสิต ละครเรื่องนี้จึงเป็นที่รู้จักกันในกรุงเทพฯ จึงนับได้ว่า พระราชชายาฯทรงเป็นผู้เผยแพร่วรรณกรรมล้านนาให้ปรากฏสู่สังคมในวงกว้างยิ่งขึ้น

ละครซอน้อยใจยา-แว่นแก้ว เป็นที่รู้จักและนิยมกันมากในสังคมล้านนา ดังนั้น ต่อมาในสมัยหลังจึงมีการตัดตอนเอาบทร้อง ๕ บทแรกมาแสดงการฟ้อนแบบที่เรียกว่า *"ตีบท"* โดยให้น้อยใจยาฟ้อนคู่กับแว่นแก้ว โดยมีบทร้องและดนตรีประกอบการฟ้อนรำด้วย และเรียกชื่อว่า *"ฟ้อนน้อยใจยา"* หรือบางครั้งก็เรียกว่า *"ฟ้อนดวงดอกไม้"* เพราะมีบทร้องขึ้นต้นด้วยข้อความที่ว่า *"ดวงดอกไม้เบ่งบานสลอน"* ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บทละครซอ เรื่อง น้อยใจยา-แว่นแก้ว

ทำนองล่องน่าน

(น้อยใจยา) ดวงดอกไม้ เบ่งบานสลอน หมู่ภมร แม่ผึ้งสอดใช้
ดอกพิกุล ของเปิ้นต้นใต้ ลมปั๊ดไม้ ไปเถิงบ้านตู๋
ฮู้แน่ชัด เข้าสอดสองหู ว่าสีจมปู ถูกป้ำเก๊าเนิ้ง
เก๊ามันต่าย ป๋ายมันเสิ้ง ลำกิ่งเนิ้ง ป๋ายโก้นตวยแนว
ดอกพิกุล ก่อคือดอกแก้ว ก่อเป็นของเปิ้นแล้วเนอ

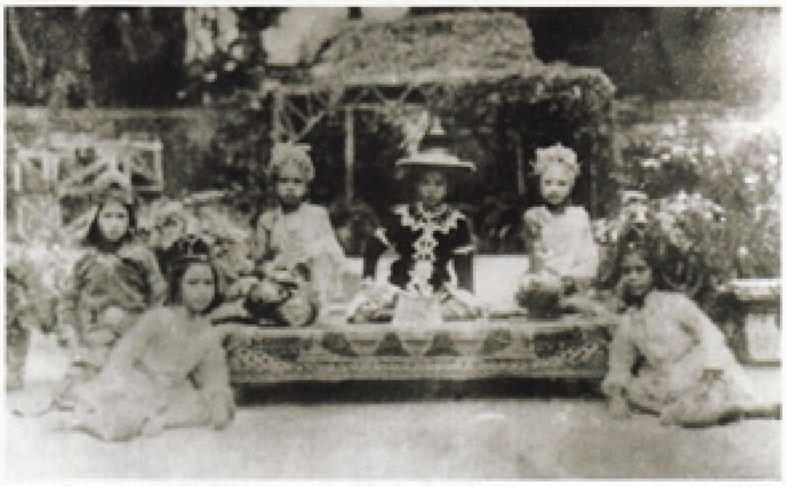
(แว่นแก้ว) แต่มเก๊าเนิ้ง กิ่งมันบ่ถอน บ่ไหวเฟือนคอน เตี้ยงมั่นแต๊เต้า
ต้านคำลม ตี้ปัดออกเข้า มีแต่เก๊า ไหวหวั่นคอนเฟือน
กิ่งมันแต๊ บ่แชเสลือน บ่เหมือนลมเจย ร่ำเพยก่อจะนั้น
ใจ๋ก่ำยิง น้องหนิมเตี้ยงมั่น บ่เป็นของเปิ้น คนใด
ยังเป็นกระจก แว่นแก้วเงาใส บ่ไหวคอนเหงี่ยงจ๋ายเนอ

อนึ่งวิธีการที่ทรงพระนิพนธ์และทรงตรวจทานแก้ไขบทซอและทำนองเพลงให้ประสานกลมกลืนกันของพระราชชายาฯนั้นได้มีบทความของศาสตราจารย์นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล (๒๕๔๒ : ๑๙๐) กล่าวไว้ว่า *"เมื่อทรงนิพนธ์บทร้องเพลงฟ้อนรับเสด็จรัชกาลที่ ๗ และเพลงต่างๆ ในเรื่องน้อยใจยานั้น"* เจ้าโสภาเล่าว่าท่านทรงใช้จะเข้ดีด ทรงแต่งและเลือกเพลงด้วยพระองค์เอง ดีดกลับไปกลับมาครั้งแล้วครั้งเล่า ทรงทำแบบเดียวกับที่หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ คิดสร้างเพลงละครในเรื่องพระลอถวาย

กรมพระนราธิปฯพระสวามี พระราชชายาฯรับสั่งว่า ฉันทำเพลงร้องด้วยคำเมืองยากกว่า หม่อมต่วนทำเพลงในเรื่องพระลอเป็นไหนๆ เพราะบทกลอนเรื่องพระลอที่กรมพระนราฯท่านทรงไว้เป็นภาษาไทยกลาง คำเมืองมีเสียงต่ำเสียงสูงมาก ทำเป็นเพลงก็ยาก ทรงพิถีพิถันเพื่อให้ทำนองร้องเข้าสนิทกับสำเนียงคำเมืองที่เป็นภาษาพื้นเมืองเชียงใหม่ที่ทรงนิพนธ์ขึ้น ผลที่ปรากฏคือ เพลงฟ้อนดวงดอกไม้ หรือเพลงน้อยใจยากลายเป็นเพลงอมตะมาจนทุกวันนี้

ข้อความนี้ จึงแสดงถึงพระปรีชาสามารถและพระอุตสาหะวิริยะของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้อย่างแจ่มแจ้งเป็นที่สุด

บทพระนิพนธ์อีกเรื่องหนึ่งที่พระราชชายาฯทรงโปรดให้ท้าวสุนทรพจนกิจประพันธ์ขึ้นและพระองค์ทรงตรวจทานแก้ไข ได้แก่เรื่อง "พระลอ" หรือ "ซอพระลอเดินดง" ตอนนางรื่นนางโรยเดินทางไปหาปู่เจ้าสมิงพรายเพื่อขอให้ปู่เจ้าช่วยทำเสน่ห์ให้พระลอหลงใหลพระเพื่อน พระแพง เป็นบทซอชมป่าที่ไม่ยาวมากนักแต่ไพเราะน่าฟังดังตัวอย่างต่อไปนี้

ละครเรื่องพระลอ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงหัดรุ่นสุดท้าย เล่นฉลองวิหารวัดสวนดอก พ.ศ. ๒๔๗๕ ๕๒

ซอพระลอเดินดง

ทำนองล่องน่าน

สองพี่เลี้ยง แม่งามสวย — *นางรื่นนางโรย สองคู่สร้าง*
ลงจากช้าง ท่องเดินเทียว — *หมอแก่คร้าว นำสองเฉลียว*
สองเดินเทียว เข้าดงป่าไม้ — *เหลียวผ่อเหนือ วันตกออกใต้*
ก็หันเปนโท่ง เป็นนา — *ผ่อภูเขา เปนเงาเมฆฝ้า*
ปลอมตัวเมฆ สว่างนา

แลละลิ่ว ไพสุดเช่นตา — *ฝ่าดอยดง เข้าพงป่าไม้*
สักเคียนสูง ยางยูงไม้ไหล้ — *เปาดู่แงะคะยอมยม*
เถาวัลลิ์พัน กิ่งก้านเกลียวกลม — *พระพายลมพัดดวงดอกไม้*
มาหอมหวน ชื่นชวนใจใบ้ — *ยามเมื่อท่อง เดินทาง*
หอมบุปผา แบ่งบานส้อยส้าง — *สองนางชื่น ช้อยนา*

สำหรับ *"วรรณกรรมภาคกลาง"* นั้น กล่าวไว้ว่า พระราชชายาฯทรงรอบรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมละครของภาคกลางเป็นอันมาก ทั้งนี้เป็นเพราะตลอดระยะเวลาที่พระองค์ประทับในพระบรมมหาราชวังเป็นเวลาอันยาวนานประมาณ ๒๘ ปีนั้น พระองค์ ก็ได้ทรงคลุกคลีใกล้ชิดอยู่ในแวดวงนาฏศิลป์การละครและดนตรีในราชสำนักตลอดมา นอกเหนือจากการดนตรีแล้ว พระราชชายาฯทรงโปรดปรานการละครแทบทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นโขน ละครใน ละครดึกดำบรรพ์ ละครร้อง ละครพูด และอื่นๆ

พระองค์ได้ทอดพระเนตรละครอยู่เนืองๆ ในหลายวโรกาส ตัวอย่างเช่น ในงานพระราชพิธีสมโภชเดือนพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสี หรือเสด็จเจ้าน้อย พระราชธิดาของพระองค์ก็ทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถ จัดละครเรื่องขุนช้างขุนแผน พระราชทาน หรือในวโรกาสงานมงคลขึ้นพระตำหนักใหม่ *"สวนฝรั่งกังไส"* ที่รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเลี้ยงและมีละครคณะปรีดาลัยเล่นฉลองพระตำหนักใหม่ด้วย เป็นต้น การที่พระราชชายาฯทรงโปรดปรานการละครอย่างยิ่งยวดนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบดี ฉะนั้น เมื่อพระราชชายาฯเสด็จมาประทับที่นครเชียงใหม่ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๕๑ และตลอดระยะเวลาประมาณ ๗ เดือนที่พระองค์ประทับที่เชียงใหม่นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชชายาฯ ก็ทรงมีพระราชหัตถเลขาและลายพระหัตถ์ได้ตอบกันอยู่เนืองๆ เรื่องราวส่วนหนึ่งที่รัชกาลที่ ๕ ทรงเล่าหรือทรงกล่าวถึงในพระราชหัตถเลขาแทบทุกฉบับ ก็คือ การเล่นละครเรื่องต่างๆ ในราชสำนักเนื่องในวโรกาสต่างๆ และบางฉบับก็ทรงวิจารณ์เนื้อหาและการเล่นละครด้วย ดังเช่นสำเนาพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๗ ทรงเล่าเรื่องกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์กำลังซ้อมโขนเรื่องรามเกียรติ์ว่า

> *"...แกยังจะมีเก่งอีก เดี๋ยวนี้กำลังจะลงมือซ้อมโขนจะเล่นตอนล้างพิธีน้ำทิพย์เปนพากย์รับพิณพาทย์ ไม่ใช่โขนสามัญและไม่ใช่ละคร เรื่องนี้เหนจะรอไว้เล่นต่อเจ้ากลับได้..."*

หรือในสำเนาพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒ กรกฎาคม ร.ศ ๑๒๘ ทรงวิจารณ์เกี่ยวกับความนิยมในเรื่องสาวเครือฟ้าว่า

> *"สังเกตความนิยมของคนชั้นหลังนี้ เหนจะนิยมเรื่องสาวเครือฟ้ายิ่งกว่าเรื่องอื่นๆ จนได้รับหนังสือไปรสนีย์ขอให้เล่นซ้ำในวิกนี้ ข้อที่นิยมเหนจะเปนด้วยเหตุหลายอย่างๆ หนึ่งนั้นเปนเรื่องลครฝรั่ง อีกอย่างหนึ่งนั้นคงจะโปรดจึงได้เล่าไว้ในหนังสือไกลบ้าน แต่ข้อสำคัญที่สุดนั้นอีนางพร้อมเปนสาวเครือฟ้า เข้ามาเล่นในวังทำเมื่อเชือดคอตายได้รางวัลครั้งเดียวถึง ๑๐๐ บาท มีผู้ปรารภกันว่าถ้าเจ้ากลับลงมาควรจะมีลครสมโภชเสีย ๓ วัน นึกวิตกกลัวแต่จะต้องซ้ำ เพราะเจ้าไม่ได้เหนมากเรื่อง เขาทายกันว่าเจ้าจะขอให้ซ้ำเรื่องสาวเครือฟ้านี้"*

เหตุที่พระองค์ทรงเล่าว่า *"...เขาทายกันว่าเจ้าจะขอให้ซ้ำเรื่องสาวเครือฟ้านี้..."* เห็นจะเป็นเพราะพระองค์ทรงทราบดีว่า พระราชชายาฯจะต้องโปรดละครเรื่องนี้มากกว่าเรื่องอื่นๆ เพราะสาวเครือฟ้านางเอกของเรื่องเป็นสาวเหนือ ดังที่พระองค์ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขา ฉบับลงวันที่ ๒๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๘ อธิบายไว้ก่อนแล้วว่า

> *"...แต่เรื่องเครือฟ้าเปนเรื่องมาดัมบัตเตอไฟล ซึ่งเขียนไว้ในหนังสือไกลบ้าน ตอนเมืองปารีส เปลี่ยนยี่ปุ่นเปนลาว ฝรั่งเปนไทยเท่านั้น....เอาอย่างออเปร่าฝรั่ง...."*

และละครที่เกี่ยวกับชาวเชียงใหม่อีกเรื่องหนึ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยเล่าไว้ก่อนแล้วในสำเนาพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๗ ก็คือเรื่องที่มาจากอาหรับราตรี ดังที่ว่า

> *"...เรื่องนี้มาจากอาหรับราตรี เรียกว่า 'กมราสแมน' ภาษาแขกว่าจันท กรมนราจึงแปรว่ารัชนินทร แกเปนเจ้ากรุงเทพฯ นางเรวดีเปนลูกพระเจ้าวิเรนทรเมืองเชียงใหม่ แต่งเปนไทยข้างหนึ่งเปนลาวข้างหนึ่ง เรื่องราวนั้นพ่อจะให้มีเมียแลมีผัว ทั้งสองข้างไม่ยอมมี..."*

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าหรือทรงวิจารณ์ละครเรื่องต่างๆ ในพระราชหัตถเลขาเกือบทุกฉบับเช่นนี้ เห็นจะเป็นเพราะ พระราชชายาฯทรงโปรดปรานและรอบรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมการละครเป็นอย่างมากดุจเดียวกับพระองค์ ซึ่งถ้าจะใช้สำนวนสามัญก็คือ ทั้งสองพระองค์ทรงเป็น *'คอเดียวกัน'* ในเรื่องวรรณกรรมการละครนั่นเอง นอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเล่าหรือทรงวิจารณ์ละครเรื่องต่างๆ ดังกล่าว พระองค์ยังทรงส่งหนังสือละครต่างๆ พระราชทานแก่พระราชชายาฯอีกมากมายด้วย เช่น เรื่องพระลอ สาวเครือฟ้า อิเหนา สุวรรณหงษ์ และขวดแก้วเจียรนัย เป็นต้น และยังมีเรื่องที่พระองค์ทรงส่งให้แต่มิได้ระบุชื่ออีกจำนวนหนึ่ง ดังเช่นในลำเนาพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘ ที่ว่า

"...บัดนี้ได้ส่งขึ้นมาอีก ๙ เล่ม แต่จะซ้ำไปเล่มหนึ่งฤๅอย่างไรไม่ทราบ จำไม่ได้แน่ แต่เหนว่าเหลือดีกว่าขาด..."

หรือในลำเนาพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘ ที่ว่า

"...ได้ส่งหนังสือเรื่องลครกรมนราฯซึ่งออกใหม่อีก ๕ เรื่อง..."

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า นอกจากพระราชชายาฯจะทรงโปรดปรานรอบรู้เรื่องละครแล้ว ยังทรงเป็นนักอ่านวรรณกรรมอีกด้วย การเป็นนักอ่านวรรณกรรมของพระองค์นี้ ในภายหลังเมื่อทรงพระชนมายุเข้าเขตปัจฉิมวัยแล้ว ก็มิได้ทรงละทิ้ง ยังโปรดที่จะฟังวรรณกรรมต่างๆ อยู่ ทั้งยังอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้อ่านให้ฟังอีกด้วย ดังเช่นท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี ทรงเล่าไว้ว่า

"...ก่อนบรรทมทุกคืน ดิฉันต้องอ่านวรรณคดีต่างๆ ให้ท่านฟัง ทั้งเรื่องสามก๊ก อิเหนา และอะไรๆ อีกหลายเรื่อง ซึ่งนับเป็นการสอนโดยดิฉันไม่รู้ตัว...."(๑๒)

นอกเหนือจากที่ได้กล่าวแล้ว บทบาทสำคัญอีกอย่างหนึ่งของพระราชชายาฯเกี่ยวกับวรรณกรรมการละครก็คือ พระองค์ทรงเป็นผู้นำนาฏศิลป์การละครจากภาคกลางเข้ามาเผยแพร่ในนครเชียงใหม่และล้านนาไทย อันเป็นส่วนหนึ่งของการประสานวัฒนธรรมของทั้งสองภาคเข้าด้วยกัน ดังตัวอย่างเช่นคราวที่พระองค์เสด็จมาเยือนเชียงใหม่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๕๑ นั้น พระราชชายาฯ ได้ทรงโปรดให้สร้างอัฐิเจดีย์หรือกู่สำหรับบรรจุพระอัฐิและอัฐิของพระประยูรญาติไว้ที่วัดสวนดอกและโปรดให้มีการบำเพ็ญกุศลนานาประการและมีการเฉลิมฉลองกู่ด้วย ในงานฉลองกู่นั้น มหรสพอย่างหนึ่งที่พระราชชายาฯทรงโปรดให้จัดขึ้นก็คือ การแสดงละครเรื่อง พระลอ สาวเครือฟ้าและอิเหนา ซึ่งพระราชชายาฯทรงคัดเลือกบทละครและตัวละครด้วยพระองค์เองโดยใช้บทละครที่ได้รับพระราชทานมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง และในภายหลัง เมื่อพระองค์เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่เป็นการถาวรแล้ว พระองค์ก็ทรงสร้างเสริมนาฏศิลป์การละครในล้านนาให้รุ่งเรืองเฟื่องฟูตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ จึงกล่าวได้ว่า ในขณะที่พระราชชายาฯ ทรงสร้างสรรค์และส่งเสริมศิลปการแสดงและการละครของล้านนาอันเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น พระราชชายาฯก็มิได้ละเลยศิลปะด้านนาฏศิลป์การละครของภาคกลางเลย ทรงเปิดกว้างที่จะรับและส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมระหว่างสองภาคสองแผ่นดินอย่างต่อเนื่องตลอดมา

อีกสิ่งหนึ่งที่จะละเว้นเสียมิได้ที่จะกล่าวถึง ก็คือ ความเป็นปฏิภาณกวีของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระปรีชาสามารถของพระองค์ในด้านนี้มีหลักฐานปรากฏในการเล่นสักวา ที่ท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี ได้กล่าวไว้ดังที่ว่า พระราชชายาฯ

"...แต่งสักวาโต้ตอบเล่นกับเจ้านายทางกรุงเทพฯได้อย่างสบายๆ..."

และเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีเสด็จฯเลียบมณฑลพายัพ และมีพระราชพิธีรับเสด็จฯนั้น พระราชชายาฯก็ได้ทรง *“เล่นสักวา”* ด้วย แต่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่มิได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ ไม่เช่นนั้นแล้วก็คงจะมี *“บทสักวาพระนิพนธ์ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี”* สืบทอดไว้เป็นมรดกอันทรงคุณค่าในวรรณกรรมไทยต่อไป

ปัจฉิมบท

ด้วยคุณงามความดีและพระปรีชาสามารถ ตลอดจนคุณประโยชน์ทั้งหลายที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้ทรงสร้างไว้ให้แก่แผ่นดิน จึงสมควรแล้วที่พระองค์จะได้รับการยกย่องว่า

> *“สำหรับชาวเชียงใหม่และล้านนาทั่วไปแล้ว พระจริยาวัตรอันงดงาม กอปรไปด้วยพระเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ตลอดจนพระกรณียกิจอันทรงได้กระทำเป็นตัวอย่างในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของล้านนา ได้เป็นที่ประทับใจและกล่าวขานสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน น่าจะนับได้ว่า การที่วัฒนธรรมล้านนาได้รับการอนุรักษ์สืบต่อกันมาได้เป็นอย่างดี ก็เนื่องด้วยองค์พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้ทรงเป็นผู้นำไว้ในกาลก่อน”*(๑๓)

ด้วยเหตุดังกล่าว ลูกหลานเชื้อสายล้านนาทุกคนจึงสำนึกในพระกรุณาธิคุณและยกย่อง เทิดทูนพระองค์ตราบนานเท่านาน พระองค์เปรียบประดุจดวงดาราที่เรืองรองส่องประกายแห่งคุณความดีให้เป็นที่ประจักษ์ในสังคม สมกับพระนามว่า *“พระราชชายาเจ้าดารารัศมี : ดวงดาราผู้เป็นศรีแห่งแผ่นดินล้านนา”*

เชิงอรรถ

๑ ฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี, ท่านผู้หญิง, ๒๕๓๓ : คำนำ
๒ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ๒๕๐๖ หน้า ๗๓
๓ นงเยาว์ กาญจนจารี, ๒๕๓๓ : ๔๙
๔ สรัสวดี อ๋องสกุล ๒๕๒๙ : ๑๖
๕ สรัสวดี อ๋องสกุล ๒๕๒๙ : ๓๔
๖ นงเยาว์ กาญจนจารี ๒๕๓๓ : ๑๔๔
๗ รุจพร ประชาเดชสุวัฒน์, ๒๕๔๒ : ๓๐๑
๘ พูนพิศ อมาตยกุล, ศาสตราจารย์นายแพทย์, ๒๕๔๒ : ๑๗๗
๙ นงเยาว์ กาญจนจารี, ๒๕๓๓ : ๑๓๔
๑๐ นงเยาว์ กาญจนจารี, ๒๕๓๓, ๖๒
๑๑ สรัสวดี ๒๕๒๙ : ๒๕
๑๒ นงเยาว์ กาญจนจารี, ๒๕๓๓ : ๑๓๗
๑๓ เบญจวรรณ ทองศิริ, ๒๕๓๙ : ๒๐๔-๒๐๕

บรรณานุกรม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ดารารัศมี **สายใยรักสองแผ่นดิน.** กรุงเทพฯ : ๒๕๔๒.

นงเยาว์ กาญจนจารี. **ดารารัศมี.** กรุงเทพฯ : ทรีดีการพิมพ์, ๒๕๓๓. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานฉลองพระอนุสาวรีย์พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ณ ค่ายดารารัศมี จังหวัดเชียงใหม่ ๒๗ มกราคม ๒๕๓๓).

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง. **เพ็ชรลานนา.** เล่ม ๑-๒. เชียงใหม่ : นอร์ทเทิร์นพริ้นติ้ง, ๒๕๓๘.

ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. **ตามรอยบาทพระพุทธเจ้าหลวง.** กรุงเทพฯ : สยาม, ๒๕๑๔.

มณี พยอมยงค์. **ประวัติและวรรณคดีลานนา.** เชียงใหม่ : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๖.

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ **เจ้าหลวงเชียงใหม่.** : อมรินทร์พริ้นติ้ง, กรุงเทพฯ ๒๕๓๙. จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในวโรกาสสมโภชเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙). เป็นที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่).

สภาวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่. **เจ้านายฝ่ายเหนือกับงานวัฒนธรรม.** เชียงใหม่ : ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๔.

สรัสวดี อ๋องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. เชียงใหม่ : ช้างเผือก, ๒๕๒๙.

๒

พระราชชายา เจ้าดารารัศมี กับการทำนุบำรุงพุทธศาสนา

พิเชษฐ ตันตินามชัย

นับตั้งแต่พญามังราย ได้สถาปนาอาณาจักรล้านนาโดยทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นในพุทธศักราช ๑๘๓๙ พระองค์ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองในทุกด้านซึ่งต่อมาเชียงใหม่จึงกลายเป็นศูนย์กลางของความเจริญในทุกๆ ด้าน เช่น การปกครอง การเศรษฐกิจ การสังคม การพระศาสนาและศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะการพระศาสนา พญามังรายทรงทำนุบำรุงอุปถัมภ์พุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมาตลอดพระชนม์ชีพ

ด้วยแนวคิดกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ตามคติพระพุทธศาสนา กษัตริย์จึงปฏิบัติตนอยู่ในความดีงามในกรอบพระพุทธศาสนา กษัตริย์ส่งเสริมพระศาสนา กษัตริย์ทำหน้าที่ทำนุบำรุงและส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้แพร่หลาย จึงมีการสร้างวัดขึ้นมากมาย กระทั่งถึงปัจจุบันนี้วัดในจังหวัดเชียงใหม่มีทั้งหมดจำนวน ๑,๕๔๘ วัด และจำนวนวัดร้าง ๑,๐๑๓ วัด วัดสำคัญในเชียงใหม่ล้วนแต่เป็นวัดที่กษัตริย์สร้าง เช่น พญามังรายทรงสร้างวัดเชียงมั่น พญาผายูทรงสร้างวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร พญากือนาทรงสร้างวัดสวนดอก พญาติโลกราชทรงสร้างวัดเจ็ดยอด วัดป่าแดงมหาวิหาร เป็นต้น ฯลฯ ซึ่งเป็นการแสดงถึงการสร้างบุญอันยิ่งใหญ่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพระบารมีและพระราชอำนาจทางการเมืองด้วย แนวคิดธรรมราชาจะเด่นชัดมากตั้งแต่สมัยพญากือนาเป็นต้นมา แนวคิดนี้ปฏิบัติกันสืบมาจนถึงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน

ในสมัยพระเจ้ากาวิละปฐมวงศ์เชียงใหม่ ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ แต่เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองร้าง เพราะพม่าเข้าครอบครองเชียงใหม่ ๒๐๐ กว่าปี การฟื้นฟูเชียงใหม่ เป็นปัญหาอย่างมาก พระเจ้ากาวิละจึงใช้วิธีกวาดต้อน "*เทครัว*" จากเมืองต่างๆ เข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ ยุคนั้นเรียกว่ายุค "*เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง*" ไม่เฉพาะจะฟื้นฟูสภาพบ้านเมืองเท่านั้น พระเจ้ากาวิละยังได้ปฏิสังขรณ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองที่มีมาแต่โบราณ เช่นก่อรูปช้างเผือก ๒ ตัวที่หัวเวียง และได้ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามน้อยใหญ่

ต่อมาเจ้าผู้ครองนครทุกองค์ทรงทำตามแบบอย่างที่ได้ปฏิบัติกันสืบมาโดยทำนุบำรุงพุทธศาสนามิได้ขาด จวบจนถึงสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ (พระอัยกา พระราชชายาเจ้าดารารัศมี) พระองค์ได้สร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามและสถานที่สำคัญหลายแห่ง

รัชสมัยต่อมาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗ นั่งเสวยเมืองเชียงใหม่ การพระศาสนานับได้ว่าเจริญรุ่งเรืองเป็นที่สุด ดังปรากฏได้ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๑๓ รื้อหอคำของพระเจ้ากาวิโลรสฯ ไปสร้างเป็นวิหารหลวงวัดกิตติ

พ.ศ. ๒๔๑๖ สร้างพระวิหารวัดพระธาตุดอยสุเทพ ทั้ง ๔ ด้าน สร้างระเบียงรอบ ซ่อมรั้วเหล็กรอบพระเจดีย์ เปลี่ยนฉัตร ๔ มุม ปิดทองคำเปลวพระเจดีย์และพระพุทธรูปปิดตลอดจนปราสาทและไหดอกบัวทั้ง ๔ แห่ง ก่อเสาสำหรับเป็นที่ตั้งประทีป ใส่ราวเหล็กสำหรับจุดธูปเทียน ซ่อมเทวรูป รูปกุมภัณฑ์ บันไดนาค และยังได้สร้างอุโบสถวัดเชียงมั่นในปีเดียวกันนี้อีกด้วย

พ.ศ. ๒๔๑๘ ฉลองวิหารวัดช่วงสิงห์ และรื้อเอาหอคำพระเจ้ามโหตรประเทศ ไปสร้างวิหารวัดพันเตา

พ.ศ. ๒๔๒๓ สร้างวิหารวัดเจดีย์หลวง ตลอดจนสร้างกุฏิ อุโบสถ วิหารพระนอน ซ่อมหอมณฑปเสาอินทขิลและกุมภัณฑ์

พ.ศ. ๒๔๒๖ ฉลองวิหารวัดเชียงมั่นที่ได้รื้อเอาท้องพระโรงพระเจ้ากาวิโลรสฯไปสร้าง

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เสกสมรสกับแม่เจ้าทิพเกสร ทั้ง ๒ องค์ เป็นผู้ให้กำเนิด เจ้าดารารัศมี ต่อมา คือ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เจ้าดารารัศมีทรงทำหน้าที่ที่สำคัญต่อแผ่นดิน คือ เชื่อมแผ่นดินล้านนา และแผ่นดินสยามให้เป็นผืนเดียวกัน ในการต่อมาเจ้าดารารัศมี ทรงทำหน้าที่ในตำแหน่งพระราชชายาแห่งพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงสยาม พระกรณียกิจมากมายที่ทรงกระทำไว้ต่อแผ่นดินเชียงใหม่ และผืนแผ่นดินไทย โดยเฉพาะการพระศาสนาที่ได้ทรงทำนุบำรุงมาตลอดพระชนม์ชีพ ทรงคุ้นเคยกับขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับการทำบุญมามาก ตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ พระองค์เห็นตัวอย่างในการทรงเป็นองค์อุปถัมภ์จากพระอัยกา และพระบิดา ดังที่กล่าวมาแล้วเบื้องต้นในการทำนุบำรุงพระศาสนาในฐานะเจ้าชีวิตของข้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นพระกรณียกิจด้านการพระศาสนาพระราชชายาฯ คงจะคุ้นเคยมาก

เมื่อได้เสด็จไปยังท้องถิ่นต่างๆ อย่างเต็มที่ในดินแดนภาคเหนือซึ่งมีรากฐานทางพระพุทธศาสนาอันมั่นคงมาแต่โบราณกาล ความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของพระองค์ย่อมจะมากขึ้นเป็นทวีคูณ ด้วยพระชนมายุที่เพิ่มขึ้นและอยู่ในพระฐานะที่บริบูรณ์เพียงพอที่จะทรงประกอบพระกรณียกิจในด้านนี้ได้อย่างเต็มที่ ดังจะกล่าวในตอนต่อไปเรื่องพระกรณียกิจด้านการพระศาสนา

พ.ศ. ๒๔๒๘ พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ ๗ ทรงสร้างวัดดาราภิมุข (บ่อปี้) เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้พระธิดา คือ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ต่อมาเมื่อพระราชชายาฯ เสด็จกลับคืนประทับยังนครเชียงใหม่เป็นการ

๕๓

พระอายาลักษณ์ พระราชชายา เจ้าดารารัศมี ที่แท่นสักการะ วัดดาราภิมุข (บ่อปี้) อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่

ถาวรแล้ว พระองค์ทรงสร้างกลองแอวขนาดใหญ่ (เป็นกลองที่ใช้ตีประกอบการฟ้อนเล็บ) และถวายสิ่งของเครื่องใช้ไว้ที่วัดแห่งนี้เป็นจำนวนมาก ต่อมาไฟไหม้โฮงหลวง (กุฏิ) ข้าวของที่ถวายไว้ได้สูญหายไปกับไฟในครั้งนั้น

พ.ศ. ๒๔๓๗ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี พร้อมด้วยพระบิดา คือพระเจ้าอินทวิชยานนท์ และพระพี่เลี้ยง แม่นางกัลยารักษ์ ได้ถวายพระธรรมเทศนา เรื่องกรรมวาจา ซึ่งใช้สวดในงานเป๊กตุ๊เจ้า (พิธีเลื่อนชั้นจากสามเณรเป็นพระ) หรือ งานผูกพัทธสีมา ธรรมผูกนี้ได้ถวายไว้ที่วัดสันคะยอม อำเภอแม่วาง ซึ่งวัดแห่งนี้เป็นวัดที่มีพระสังฆราชา นาม ครูบาญาณโพธิ (พระครูธรรมทิน) เป็นหนึ่งในเจ้าอาวาศ ๗ องค์ ที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ทรงสถาปนาเป็นพระสังฆราชา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ธรรมกรรมวาจาผูกนี้ เขียนเป็นอักษรธรรมล้านนาด้วยทองคำ (เปลว) ลงเป็นปั๊บหลั่น (พับกระดาษสา) มีไม้ประดับลายทองอย่างสวยงาม ๑ ผูก โดยจารึกชื่อเจ้าศรัทธา ดังนี้

"ศักราชได้ ๑๒๕๖ ตั๋วปีกาบสง้า เดือนยี่เป็ง เม็งวันสอง ไตเป๊กสง้า มหาปัฏมะมูลละศรัทธา พระเจ้าอินทวิชายานนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่ พร้อมกับด้วย เจ้าดารารัศมี และศรัทธาเค้าแม่นางกัลยารักษ์ ได้สร้างยังยัตติกรรมมะวาจาตั๋วคำไว้ค้ำจูศาสนาแล"

ต่อมาพระสังฆราชา พระครูธรรมทิน มรณภาพลงวัดสันคะยอมร้างไป ทางเจ้าอาวาสวัดดอนเปาซึ่งเป็นวัดที่อยู่ใกล้กับวัดสันคะยอมจึงได้นำธรรมผูกนี้มาเก็บไว้ที่วัดดอนเปา จนถึงปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๔๕๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนาขึ้นเป็นพระราชชายา และได้เสด็จกลับมาเยี่ยมนครเชียงใหม่ เสด็จถึงเมืองฮอด เสด็จขึ้นวัดประทานเงิน ๓๐๐ รูเปีย ให้สร้างประตูวัดเมืองฮอด ซึ่งมีลวดลายของเก่าต่อมามีพระราชโทรเลขในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ถึงพระราชชายาฯ มีใจความว่า "*ชอบใจประตูวัดเมืองฮอด*" เมื่อเสด็จมาถึงวัดพระธาตุจอมทอง ได้ทำบุญบูชาพระธาตุมีการเลี้ยงพระและถวายจตุปัจจัย ก่อนหน้าที่จะเสด็จถึงมีพระโทรเลข ขอให้เจ้าอุปราช (เจ้าแก้วนวรัฐ) เตรียมงานทำบุญที่วัดพระธาตุจอมทอง ซึ่งมีข้อความดังนี้ "*ถึงเจ้าอุปราช เมืองเชียงใหม่ ถึงเมืองตากวันที่ ๔ ที่ ๘* จะขึ้นจะแวะทำบุญที่จอมทอง ขอให้*เตรียมไว้ด้วย เรือที่พญามหิตคุมมา ได้พบแล้ว (ข้อความไม่ชัดเจน)...*" ลงพระนาม ดารา

เมื่อวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๒ ประทับที่ตึกเจ้าอุปราช ท่าแม่ปิง เวลาบ่าย ๔ โมงเย็น เสด็จทรงบำเพ็ญพระกุศลสดับปกรณ์กู่พระอัฐิพระบิดาพระมารดา และได้ทรงบูชานมัสการสถานที่สำคัญหลายแห่ง มีพระธาตุสุเทพเป็นต้น และต่อมามีพระดำริว่ากู่พระญาติที่สร้างไว้ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ทรงให้เจ้าพนักงานย้ายกู่ไปตั้งไว้ที่วัดสวนดอกอยู่ทางด้านทิศเหนือพระธาตุ คือ ๑. กู่พระเจ้ากาวิละ ๒. กู่เจ้าหลวง ธัมมลังกาช้างเผือก ๓. กู่เจ้าหลวงเศรษฐีคำฝั้น ๔. กู่เจ้าหลวงแผ่นดินเย็น พุทธวงศ์ ๕. กู่พระเจ้าชีวิตมโหตรประเทศ ๖. กู่พระเจ้ากาวิโลรส ๗. กู่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ๘. กู่แม่เจ้าทิพเกรสร ๙. กู่แม่เจ้าอุสาห์ ๑๐. กู่แม่เจ้ารินคำ ๑๑. กู่แม่เจ้าพิณทอง

๕๔

กลองแอว (เป็นกลองที่ใช้ตีประกอบการฟ้อนเล็บ)

ในเดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ บำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุ เลี้ยงพระคู่อายุ ถวายไทยทานพระสงฆ์ ๓๗ รูป เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ได้เสด็จไปที่วัดสวนดอก ประทับพลับพลา ถึงแรม ๑๑ ค่ำ ได้รับสั่งให้เจ้านายเชิญพระอัฐิทั้ง ๑๑ กู่ด้วยขบวนแห่จากวัดแสนฝาง มาประดิษฐานที่วัดสวนดอกตามควร แรม ๑๓ ค่ำ พระสังฆราชาพระครูฐานานุกรม ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์เย็นที่โรงพิธีหน้ากู่ รุ่งขึ้นเดือนอ้ายขึ้น ๒ ค่ำ พระสงฆ์ฉันเช้า เวลาบ่ายพระสงฆ์ ๑๑๒ รูป สวดพระพุทธมนต์รุ่งเช้าพระสงฆ์ฉันเช้า และเทศนาธรรมพระอนันตลักขณะสูตร ๑ กัณฑ์ ขึ้น ๔ ค่ำ พระสงฆ์ ๕๐๐ และ

พระพม่า ๒๔ รูป ฉันเพลพระเทศนาปฐมสังคายนา ๓ กัณฑ์ รุ่งขึ้นพระสงฆ์สวดแจง ขึ้น ๕ ค่ำ พระสงฆ์เทศนาประวัติกถา ๑ กัณฑ์ รวมงานฉลอง ๕ วัน งานฉลองมีบอกไฟดอก ๑๑๔ บอกไฟเทียน ๕๒ ไฟดาวใหญ่ ๒๔ ไฟน้อย ๕๐๐ บอก ไฟช้างร้อง ๑๐๐ ไฟขี้เบ้า ๑๐๐ ไฟก๋าง ๑ ค้าง เป็นงานมหรสพอันใหญ่ยิ่ง ๑๕ วัน ๑๕ คืน เป็นประวัติการแห่งนครเชียงใหม่ ต่อมาไม่นานก็เสด็จไปนมัสการพระธาตุสุเทพ

วันที่ ๒ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ได้เสด็จไปเยี่ยมเจ้านายเมืองลำพูน ทรงนมัสการพระยืน พระมหาธาตุ ถวายผ้า ๑๒ ไตรแก่พระสงฆ์ เวลาเย็นจุดเทียน ๑๐,๐๐๐ เล่ม บูชาพระธาตุเจ้า

วันที่ ๖ พฤษภาคม ได้เสด็จไปลำปาง เยี่ยมเจ้านายแล้ว ทรงนมัสการวัดสำคัญต่างๆ เสด็จกลับมาถึงเชียงใหม่วันที่ ๒๑ พฤษภาคม

ต่อมาได้เสด็จนมัสการ พระบาทสี่รอย พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงสร้างวิหารหลังเล็กถวายเป็นพุทธบูชาพระบาทสี่รอย และถวายของใช้ส่วนพระองค์ไว้กับวิหารแห่งนี้เป็นจำนวนมาก ซึ่งพระบาทสี่รอยนี้อยู่บนยอดเขาป่าเมี่ยง เขตป่าสงวนแห่งชาติ ตำบลสลวง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

พระพุทธบาทสี่รอย ต.สลวง อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่

๕๕

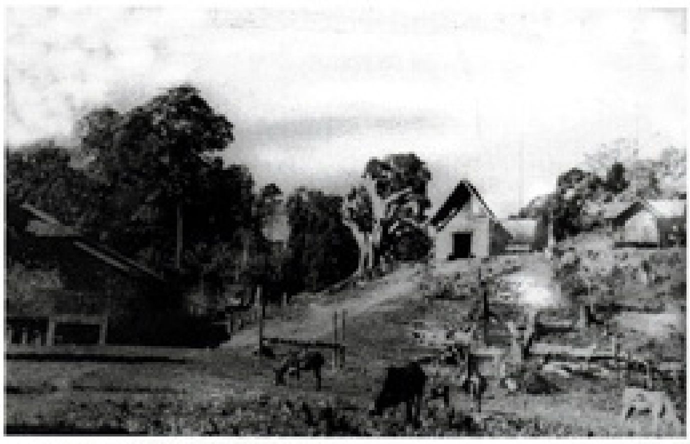
พระพุทธบาทสี่รอยนี้ในสมัยเจ้าหลวงธัมมลังกา เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๒ พร้อมด้วยบริวาร ๕๐๐ คน ได้ขึ้นไปกราบสักการะบูชาพระพุทธบาทสี่รอยและได้สร้างพระวิหารครอบพระพุทธบาทสี่รอยไว้ชั่วคราว โดยแต่เดิม ถ้าใครจะดูรอยพระพุทธบาทบนยอดหินก้อนใหญ่ ต้องใช้บันไดพาดขึ้นไป หรือปีนขึ้นไปดู ซึ่งก็คงจะขึ้นได้เฉพาะผู้ชายเท่านั้น จึงโปรดให้สร้างแท่นยืนคล้ายๆ นั่งร้านรอบๆ ก้อนหินที่มีพระพุทธบาทสี่รอย เพื่อที่ผู้หญิงจะได้เห็นรอยพระพุทธบาทด้วย และได้สร้างหลังคาชั่วคราวมุงไว้

ต่อมาเสด็จวัดพระนอนขอนม่วง ซึ่งเป็นวัดที่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ พระอัยกาในพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้มาบูรณะ ในการเสด็จมาวัดพระนอนขอนม่วงครั้งนั้นเสด็จมาเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๕๒ โดยกระบวนช้าง เป็นกระบวนที่เสด็จมาจากพระบาทสี่รอย พระองค์จึงเสด็จแวะวัดแห่งนี้ ได้เสด็จเข้าไปในวิหารพระนอนได้รับสั่งให้นิมนต์พระสงฆ์ในวัดพระนอน ๖ รูป มาในวิหารพระนอน ทรงถวายจตุปัจจัยแด่พระสงฆ์องค์ละ ๕ บาท และทรงถวายจตุปัจจัยสำหรับปฏิสังขรณ์วัดพระนอนแห่งนี้เป็นเงิน ๓๓ บาท และโปรดให้สร้างพระบฎขึ้นเพื่อถวายไว้กับวัดแห่งนี้ร่วมกับพระเชษฐาของพระองค์ คือ เจ้าหลวงอินทวโรรสสุริยวงษ์ โดยปักเป็นรูปพระพุทธเจ้า พระโมคคัลลาน และพระสารีบุตรด้วยด้ายทอง บนพื้นผ้าสักหลาดสีแดง และมีการปักอักษรตัวเมืองด้านล่าง ด้วยด้ายทองเช่นกัน ส่วนจารึกอ่านได้ไม่หมดเพราะว่าตัวอักษรชำรุดเป็นจำนวนมาก

พระบฎคือ ภาพของพระพุทธเจ้า เขียนลงบนแผ่นผ้าเป็นพระรูปปางลีลาหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปางปาลิไลยกะ ชาวบ้านเรียกว่าพระป่าเลไลยก์ คือแสดงภาพตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จออกจาก

เมืองโกสัมพี เนื่องจากการทะเลาะวิวาทของพระภิกษุฝ่ายธรรมกถึกและฝ่ายพระวินัยธร พระองค์ได้เสด็จไปประทับที่ป่าเลไลยกะ และได้ไปพบพญาช้างชื่อปาลิไลยกะ มีลิงนำรังผึ้งมาถวาย ชาวบ้านนิยมนำเอาเหตุการณ์ตอนนี้มาเขียนเป็นรูปภาพของพระพุทธเจ้าในลักษณะเสด็จก้าวพระบาทไปตามทาง และเรียกพระพุทธรูปวาดในผ้านี้ว่าพระบฏหรือผ้าพระบฏอันเป็นคำย่อมาจากคำว่าบฏจร

ผ้าพระบฏนี้ชาวพุทธนิยมนำไปแขวนไว้ในสถานที่พักที่ตนได้เข้าพักแรมอยู่ในป่าโดยเชื่อว่ารูปของพระช่วยป้องกันสิ่งชั่วร้อยทั้งหลายมีภูติผีปีศาจเป็นต้น อีกประการหนึ่งนิยมเขียนไว้เป็นเครื่อง ประดับบนฝาผนังของวัดหรือนำมาประดิษฐานไว้ที่บ้านข้างหิ้งบูชา หรือใช้ในพิธีกรรม เช่น พิธีไหว้ผีปู่และย่าและซึ่งเป็นพระบฏจากวัดป่าจี้ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

บริเวณวัดพระพุทธบาทสี่รอยในอดีต ๕๖

ระหว่างประทับที่เชียงใหม่นั้น พระราชชายาฯ ได้ทรงมีพระดำริที่จะเสด็จขึ้นไปทรงนมัสการพระธาตุบนยอดเขาดอยสุเทพ ซึ่งการขึ้นไปถึงบนยอดดอยขณะนั้นยังลำบากมาก เนื่องจาก ยังไม่มีถนนตัดขึ้นในการเสด็จครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำแผ่นเงินกาไหล่ทองรูปดารารัศมี อีกทั้งยังพระราชทานข้อความ ให้จารึกไว้เป็นพระเกียรติยศแก่พระราชชายาฯ สืบต่อไปชั่วกาลนานอีกด้วย ดังความว่า

> *"เจ้าดารารัศมีอันเป็นราชธิดาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ แลแม่เจ้าเทพไกรสร ซึ่งได้ครองนครเชียงใหม่ อันได้ลงไปเปนพระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานครศรีอยุธยาถ้วน ๒๒ พรรษาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กลับมาเยือนนครเมื่อจุลศักราช ๑๒๗๑ ได้เสด็จมานมัสการพระธาตุเจ้าดอยสุเทพนี้ ทรงศรัทธาแผ่หิรัญจำหลักรูปดาราทาสุวรรณอันวิจิตรแผ่นนี้ประดับบูชาพระมหาธาตุเจ้าไว้ให้เปนที่ตั้งแต่กุศลสมภาร"*

ปัจจุบัน แผ่นเงินกาไหล่ทองรูปดารารัศมีได้หายไปจากองค์พระธาตุนานแล้ว

หลังจากที่ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี เสด็จประทับในนครเชียงใหม่ เป็นการถาวรแล้ว พระองค์ทรงทำนุบำรุงการพระศาสนาอยู่เสมอ

วัดแสนฝางเป็นอีกวัดหนึ่งที่พระองค์ทรงอุปถัมภ์มาตลอดเหตุเพราะว่าวัดแห่งนี้เป็นวัดที่เก่าแก่สร้างโดยกษัตริย์ในราชวงศ์มังราย จนกระทั่งถึงราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน เจ้าผู้ครองนครให้ความอุปถัมภ์ทุกๆ พระองค์ อาทิ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ พระอัยกา ของพระราชชายาฯ ตลอดถึงพระบิดา พระมารดา พระเชษฐา คือ เจ้าหลวง แก้วนวรัฐได้ทรงทำนุบำรุงวัดแห่งนี้มาโดยตลอด นัยว่าพระเจ้าอินทวิชยานนท์ และแม่เจ้าทิพเกสรราชเทวีทั้งสององค์ได้เสด็จ สดับพระสัทธรรมเทศนา ณ ที่วัดแสนฝางนี้เสมอ จนถึงเจ้าแก้วนวรัฐและพระราชชายาเจ้าดารารัศมีก็เสด็จ ที่วัดแห่งนี้เช่นกัน เมื่อพระครูบาโสภาโณเถระ และรองอำมาตย์เอกหลวงโยนการพิจิตร คหบดี พร้อมด้วยสัปบุรุษศรัทธาสาธุชนในสมัยนั้น จะได้ทำการฉลองเสนาสนะสิ่งปลูกสร้างทั้งหมด พอดีเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จสวรรคต เมื่อการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระเพลิงพระบรมศพ เรียบร้อย

แล้วพระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้เสด็จกลับประทับเชียงใหม่ จึงได้ทำการถ่ายซื้อเอาพระอุโบสถ จากรองอำมาตย์เอกหลวงโยนการพิจิตรเป็นมูลค่า ๑,๐๐๐ รูปี พระราชชายา เจ้าดารารัศมี ร่วมพิธีฉลองยกถวายพระอุโบสถอุทิศกุศลแด่ดวงวิญญาณ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ แม่เจ้าทิพเกสรราชเทวีทรงหลั่งทักษิโณทกลง ณ วัดแสนฝางที่นี้ พระอุโบสถยังคงสภาพดีอยู่ในปัจจุบัน

นับว่าวัดแสนฝางเจริญรุ่งเรืองถาวรมั่นคง ตั้งแต่กาลครั้งนั้นเป็นต้นมาถึงกาลบัดนี้ศิลปวัตถุโบราณวัตถุที่ยังมีอยู่ ก็ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาเป็นทอดๆ ถือได้ว่ารับความอุปถัมภ์จากกษัตริย์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่โดยลำดับทุกๆ องค์ ในคราวที่พระราชชายาฯ เสด็จเยือนนครเชียงใหม่เป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้เสด็จมาทรงบำเพ็ญพระกุศลที่วัดแสนฝางเป็นเวลาหลายวัน ดั่งรายงานที่ท้าวโสภานิเวศร์ ได้กราบบังคมทูล ถวายรายงาน สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อตามเสด็จพระราชชายาฯ ที่นครเชียงใหม่ ดังนี้

> *"วันที่ ๑ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘ เวลาบ่าย ๔ โมง ๑๕ นาที พระราชชายาเจ้าดารารัศมี เสด็จโดยกระบวนรถม้าไปที่วัดแสนขวางประทับบนพลับพลาวัดแสนขวางทอดพระเนตร์กระบวนแห่ครัวทานเป็นการ สำหรับฉลองวัดเสร็จแล้ว พระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จไปในพระอุโบสถทรงนมัสการพระเสร็จแล้วเลยเสด็จขึ้นไปพระกุฎีของหลวงโยนการ เสด็จกลับเวลาย่ำค่ำ ๕ นาที*
>
> *วันที่ ๒ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘ เสด็จเลยไปที่วัดแสนขวางประทับบนพลับพลาทอดพระเนตร์กระบวนแห่เสร็จแล้ว เสด็จกลับเวลาย่ำค่ำ"*

การเสด็จขึ้นไปประทับเชียงใหม่เป็นการถาวร มีผู้บันทึกว่า *"พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจนานับประการที่เป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่นครเชียงใหม่"* เสด็จไปนมัสการพระพุทธรูปทองทิพย์ ที่อำเภอแม่สรวย แล้วเสด็จเมืองเชียงราย ไปนมัสการพระธาตุดอยตุงเสด็จกลับเชียงใหม่ทางโหล่งกวาง ต้องขึ้นเขาลงห้วยมาหลายคืน ซึ่งบัดนี้ก็ไม่มีใครเดินทางๆ นั้นแล้ว

พระอุปถัมภ์ที่ทรงประกอบในการพระศาสนานั้นไม่เพียงแต่ประทานทรัพย์ส่วนพระองค์อุดหนุน แต่ทรงเอาพระธุระในเรื่องที่ทรงเห็นควรให้แก้ไขปรับปรุง ดังตัวอย่างเรื่องที่ทูลปรึกษาสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในการปฏิสังขรณ์วัดพระสิงห์มีข้อความตอนหนึ่งในลายพระหัตถ์เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ ว่า

> *"อนึ่งที่เชียงใหม่เวลานี้เจ้าคุณสุรบดินทร์ แลพ่อเจ้าได้นิมนตร์พระศรีวิไชย์มาจากพเยาว์ ประวัติของพระองค์นี้เข้าใจว่าฝ่าพระบาททรงทราบแล้ว สำหรับจะให้สร้างวัดพระสิงห์ เดี๋ยวนี้ก็เรี่ยรายได้เงินมากแล้ว แต่หม่อมฉันมีความเห็นต่างกับพวกที่นิยมของใหม่ ยังซ้ำมาได้ยินพวกที่เขาไปเห็นโบสถ์พระเจ้าตนหลวง เมืองพเยาว์เล่าว่าวิหารทำตามใจท่าน เป็นฝรั่งก็มีเจ๊กก็มีลาวก็มีต่างๆ หม่อมฉันจึงได้รำคาญกลัววิหารวัดพระสิงห์จะเป็นเช่นนั้น*

พระบรมธาตุ วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๗

จึงได้หาฤๅพ่อเจ้าอยากจะทูลขอเจ้าฟ้ากรมพระนริศ ทรงเขียนแบบประทาน พ่อเจ้าก็ร้องว่า ไม่เคยไปเฝ้าท่านเลย เพราะฉนี้หม่อมฉันจึงกราบมาใต้ฝ่าพระบาท ขอให้ทรงเป็นนายน่า (นายหน้า... ผู้เรียบเรียง) หาฤๅสมเด็จกรมพระ หม่อมฉันได้ส่งแปลนวิหารถวายมา แต่เห็นว่า ยาวเหลือเกินถ้าตัดให้สั้นกว่าที่เขากะนี้เห็นจะพองาม เครื่องเก่าข้างในยังใช้ได้มีอยู่บ้าง วิหารนี้เจ้าหลวงธรรมลังกาเป็นผู้ได้สร้าง ยกเสาวิหารวันเดียวกันกับวัดจอมทอง ได้ ๑๐๙ ปีๆ นี้ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้ปฏิสังขรณ์กันมาเกือบจะทุกๆ คน"

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ พระธรรมโกศาจารย์ เจ้าคณะมณฑลพายัพ ทุกครั้งที่ท่านพระเดชพระคุณเจ้าขึ้นมาตรวจการคณะสงฆ์ ในจังหวัดเชียงใหม่ และทรงอุปถัมภ์คณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ ดังที่พระธรรมโกศาจารย์ ท่านได้เขียนไว้ในคำนำหนังสือ ปกิณกะธรรมเทศนาในงานพระศพพระราชชายาฯ ดังนี้

"ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เชษฐภาดา ผู้เป็นเจ้าภาพงานพระศพ มีความปรารถนาจะพิมพ์หนังสือธรรมแจกในงาน เพื่อเป็นธรรมทานจัดเข้าในธรรมสวนมัยกุศล มีความประสงค์ให้พิมพ์สำเนาพระธรรมเทศนาที่พระมหาแสวง วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ แสดงในวันสิ้นพระชนม์ กัณฑ์ ๑ และสำเนาพระธรรมเทศนาที่อาตมาแสดงในงาน ๕๐ วัน กัณฑ์ ๑ รวม ๒ กัณฑ์ และขอให้อาตมารับภาระในการพิมพ์หนังสือนี้ อาตมามีความยินดี เต็มใจรับจัดทำจนสำเร็จ ด้วยเป็นโอกาสที่อาตมาจะได้ฉลองพระเดชพระคุณเจ้า พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ผู้ทรงมีพระอุปการะคุณ และเจ้าแก้วนวรัฐ ผู้มีอุปการะคุณในคราวที่อาตมาขึ้นมาตรวจการคณะสงฆ์ ในจังหวัดเชียงใหม่เป็นนิตย์ และทั้ง ๒ องค์เป็นองค์อุปถัมภ์แห่งคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ ในนามแห่งคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ ขอถวายอนุโมทนา ในส่วนกุศลนี้ฯ"

พระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ ๕๘

ไม่เฉพาะให้ความอุปถัมภ์พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เท่านั้นทรงเป็นธุระการอุปสมบทภิกษุสามเณรก็มีเสมอไม่ใคร่ขาด เมื่ออุปสมบทแล้ว โดยมากก็ทรงอุปัฏฐาก จุนเจือไม่ทอดทิ้ง อนึ่งเมื่อครั้งยังประทับที่กรุงเทพฯ ถ้าภิกษุสามเณรจากฝ่ายเหนือลงไปศึกษาเล่าเรียน ก็ปวารณาและช่วยเหลือแทบทุกรูป

โดยปกติพระองค์เคยถวายอาหาร บิณฑบาตร และถวายจตุปัจจัยสำหรับวัดและพระสงฆ์บางรูปเป็นรายเดือนมาตั้งแต่ไหนแต่ไรตลอดจนสิ้นพระชนม์ไม่มีขาด กับนิมนต์พระสงฆ์มาฉันและถวายของไทยทานเสมอ มีการทำบุญวันประสูติและถวายกฐินทุกปี ในการเสด็จทรงบำเพ็ญพระกุศล วัดพระนอนป่าเก็ดถี่ ครั้งนั้น พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้ถวายชื่อพระนอนว่า "พระนอนแสนสุข"

เมื่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จกลับมาประทับเชียงใหม่ถาวรแล้ว ทรงสร้างตำหนักที่ใกล้พระธาตุดอยสุเทพ และได้สร้างช่อฟ้าวิหารดอยสุเทพในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ตำหนักหลังนี้ โปรดให้สร้างขึ้นบน

ดอยสุเทพสำหรับเป็นที่ประทับในฤดูร้อน ตำหนักหลังนี้ไม่มีชื่อเรียกโดยเฉพาะ แต่คนทั่วไปมักเรียกว่า *"ตำหนักพระราชชายา"* สร้างขึ้นบนยอดเนินตรงหัวมุมโค้งช่วงสุดท้ายของถนนศรีวิชัยเลยโค้งขุนกันฯ ซึ่งเป็นโค้งหักมุมและลาดชัน เป็นเนินที่อยู่ต่ำกว่าที่ตั้งวัดลงมาประมาณ ๒๐๐ เมตร ตำหนักแห่งนี้ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีมักจะเสด็จมาประทับเสมอในฤดูร้อน เป็นอาคารไม้สักล้วนขนาดใหญ่มีใต้ถุนสูงหลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ปลูกอยู่บนยอดเนินสามารถมองเห็นทิวทัศน์ภายในตัวเมืองเชียงใหม่ได้ชัดเจน ใกล้ตำหนักทรงปลูก ต้นดอกมณฑาขนาดใหญ่ซึ่งขึ้นอยู่ใกล้ๆ กับบันไดทางขึ้นตำหนัก ยามเมื่อมณฑาต้นนี้ออกดอกจะส่งกลิ่นหอมอบอวลทีเดียว สมัยก่อนเมื่อใครเดินขึ้นไปบนดอยสุเทพ มักจะถือโอกาสขึ้นเด็ดดอกมณฑาจากต้นนี้ติดไม้ติดมือเอาขึ้นไปบูชาพระบนวัดพระธาตุดอยสุเทพเสมอ ภายหลังพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงยกตำหนักหลังนี้ ถวายเป็นสมบัติของวัดพระธาตุดอยสุเทพ เมื่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมีสิ้นพระชนม์แล้ว เป็นหน้าที่ของทางวัดพระธาตุดอยสุเทพ เป็นผู้ดูแล แต่ทางวัดเองก็ไม่ค่อยจะมีงบประมาณดูแลจึงถูกปล่อยให้ชำรุดทรุดโทรมยิ่งเมื่อคนดูแลไม่ได้เอาใจใส่ใกล้ชิด ตัวตำหนักถูกปลวกขึ้นทำรังผุพังไปเรื่อยๆ จนต้องรื้อทิ้งไป

พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้มีการปฏิสังขรณ์วิหารวัดพระธาตุศรีจอมทอง ซึ่งสร้างโดยพระเจ้าธรรมลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ครูบามหาวัน เจ้าอาวาสได้ถึงมรณภาพลง ท่านมรณภาพไปในระหว่างงานยังไม่สำเร็จ แต่การปฏิสังขรณ์วิหารจะต้องดำเนินต่อไป ในครั้งนั้นคณะศรัทธาได้พร้อมกันไปทูลพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ซึ่งก็ทรงรับเป็นผู้อุปถัมภ์ ได้ไปช่วยเหลือ ในการปฏิสังขรณ์ต่อไป ครั้นปฏิสังขรณ์เสร็จแล้วทำการถวายทานเป็นการฉลองอย่างมโหฬาร มีพระภิกษุสามเณรมาร่วมทั้งในอำเภอและนอกอำเภอประมาณ ๗๐ หัววัด จำนวนพระภิกษุสามเณร ประมาณ ๕๐๐ กว่ารูป จัดให้มีมหรสพต่างๆ เช่น ละคร ละครสัตว์ ฟ้อนรำ ลิเก ซอ และภาพยนตร์ ซึ่งเจ้าแก้วนวรัฐนำมาแสดง และในครั้งนั้น เจ้าจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนก็ได้มาร่วมการกุศลด้วย การฉลองวิหาร ได้จัดให้มีงาน ถึง ๗ วัน ๗ คืน

พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้รื้ออุโบสถวัดพระธาตุศรีจอมทองหลังเก่าเพื่อสร้างใหม่ มีพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และเจ้า แก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ เป็นประธาน ได้บริจาคทรัพย์ปลูกสร้างอุโบสถขึ้นใหม่ โดยได้จ้าง ขุนพิจารณ์โยธา เชียงใหม่ เป็นนายช่าง สิ้นเงินค่าปลูกสร้างรวมทั้งสิ้น ๘,๐๐๐ บาท (คืออุโบสถหลังปัจจุบันนี้)

สิ่งของต่างๆ ที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้ถวายไว้กับวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร มีดังนี้

พระพุทธรูปทองคำ มีฉัตร ๓ ชั้น ปางมารวิชัยวัชรสาสัน ถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ หน้าตัก ๑๐ ซม. มีเพชรซีกที่พระเนตร ๒ ข้าง และพระศอ ๗ เม็ด (หลุดหาย ๑ เม็ด) ติดพระอุระ ๑ เม็ด ฐานไม้แกะสลัก มีโพธิ์ทองคำตุ้งติ้ง ๙ ใบ น้ำหนัก ๓,๕๐๐ กรัม

ผะอบทองคำ ลงยา ฝังเพชรอักษร ย่อ อ.ด. ใช้ถวายไว้เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเจ้าจอมทอง พานทองคำหนัก ๓๔ กรัม ถวายไว้กับวัดพระธาตุศรีจอมทอง ทรงอุทิศส่วนกุศลประทาน พระราชธิดา (พระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสี)

พ.ศ. ๒๔๖๕ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงสร้าง และฉลองพระวิหารกุฏิวัดไชยมงคล ปากล้วย ชื่อเดิมคือ วัดไชยชนะนางเหลียวไชยมงคลปากล้วย ทรงมีรับสั่งให้ หลวงโยนการพิจิตรเป็นคนนำเอาไม้ซุงล่องลำน้ำปิงไปขึ้นที่วัดไชยมงคลเพื่อนำมาทำเสาพระวิหาร หลังจากสร้างพระวิหารเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้มีปอยหลวง (งานสมโภช) ๗ วัน ๗ คืน มีมหรสพ ภาพยนตร์ ลิเก ซอ มวย

ครูบาปินตา (พระครูญาณรังสี) ๕๙
วัดไชยมงคล (ปากกล้วย)

ตลอดงาน วัดแห่งนี้ มีครูบาปินตา (พระครูญาณรังสี) เป็นเจ้าอาวาส เมื่อจุลศักราชได้ ๑๒๕๗ (พ.ศ. ๒๔๓๘) พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ทรงสถาปนาพระสังฆราชา ทั้ง ๗ องค์ และทรงสถาปนา ครูบาปินตา วัดไชยมงคล แห่งนี้เป็นฉัฏฐมะสังฆราชาที่ ๗ อีกองค์หนึ่งด้วย เมื่อครูบาปินตาได้รับสถาปนาขึ้นเป็นพระสังฆราชาแล้ว ก็ยิ่งมีกิตติศัพท์ด้วยศีลาทิคุณ และทางด้านคาถาอาคม คงกระพันชาตรี บุญบารมีขจรออกไปอย่างกว้างขวาง ผู้คนทุกทิศานุทิศต่างพากันมาเคารพ สักการะ มีตั้งแต่คนธรรมดาสามัญ ตลอดถึงเจ้านายในนครเชียงใหม่ อันมีพระราชชายา เจ้าดารารัศมี เสด็จมาทรงสนทนาธรรมกับครูบาปินตาบ่อยครั้ง

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๖ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้ประทานทรัพย์ส่วนพระองค์ ในการสร้างพระวิหารและกุฏิสงฆ์ถวายไว้กับวัดขุนเส และโปรดให้มีการสมโภชเป็นเวลา ๗ วัน ๗ คืน (ปัจจุบันพระวิหารและกุฏิสงฆ์ดังกล่าวถูกรื้อและสร้างขึ้นใหม่) พระราชชายาฯ ยังได้ทรงนิมนต์ ครูบาเจ้าศรีวิชัยมาปิดทองพระประธานในวิหาร เป็นจำนวนถึง ๗ ครั้ง และสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จขึ้นมานมัสการพระประธานในวิหารในครั้งนั้นด้วย ซึ่งวัดขุนเส (วัดขุนเส้ตังคมณีศรีสุธรรมลังการ) อ.หางดง จ.เชียงใหม่ แห่งนี้เป็นวัดที่สำคัญมาแต่ครั้งสมัย พระนางจามเทวี กษัตริย์เมืองหริภุญชัยและได้รับความอุปถัมภ์ทำนุบำรุงมาตลอด เป็นวัดอยู่ใกล้กับหมู่บ้านเหมืองกุงซึ่งบ้านเหมืองกุงแห่งนี้ มีที่ประทับชั่วคราวของพระราชชายาฯ พระองค์จะเสด็จมาประทับแรมทุกปีๆ ละ ๗-๘ วัน และเสด็จบำเพ็ญพระกุศลที่วัดขุนเสเป็นประจำทุกปี

ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ร่วมกับพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ และครูบาศรีวิชัย (นักบุญแห่งล้านนาไทย) ได้ก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ (พระมหาเจดีย์หรือพระธาตุหลวง) ในการนี้ได้พบโบราณวัตถุมีค่าจำนวนมาก เช่น โกศ ๓ ชั้น ชั้นนอกทำด้วยทองเหลือง หนัก ๒๕๔ บาท ๓ สลึง สูง ๒๓ นิ้ว ชั้นกลาง ทำด้วยเงิน หนัก ๑๘๕ บาท ๒ สลึง สูง ๑๘ นิ้ว ชั้นในทำด้วยทำคำหนัก ๑๒๒ บาท ๒ สลึง สูง ๑๔ นิ้ว ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระโกศบรรจุพระอัฐิพระเจ้าคำฟู (กษัตริย์ราชวงศ์เม็งราย ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๗๑-๑๘๘๑) และยังได้พบแผ่นทองคำจารึกเรื่องราวต่างๆ อีกหลายชิ้น แต่โบราณวัตถุเหล่านี้ได้สูญหายไปในคราวสงครามเอเชียบูรพา พ.ศ. ๒๔๘๔

พระวิหารวัดขุนเส ต.หนองควาย อ.หางดง จ.เชียงใหม่ ๖๐

พ.ศ. ๒๔๖๗-๒๔๖๘ ได้สร้างพระวิหารหลวงขึ้นใหม่แทนหลังเก่าที่ทรุดโทรมเกินความสามารถจะซ่อมแซมได้

พ.ศ. ๒๔๖๙ วันเพ็ญเดือน ๕ เหนือ ทำบุญฉลองวิหารหลวงที่ครูบาศรีวิชัยมาสร้าง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์รัชกาลที่ ๗ แห่งราชวงศ์จักรี และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ในคราวเสด็จประพาสเชียงใหม่ ได้เสด็จฯ มาทรงมนัสการและสมโภชพระพุทธสิหิงค์

ครูบาศรีวิชัยถ่ายกับศานุศิษย์และขโยม (ศิษย์วัด) ที่วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เมื่อปี ๒๔๖๗

๖๑

การจัดรถแห่ครัวทานในการสมโภชพระสิงห์ ซึ่งถูกผู้ร้ายทำอันตรายชำรุด และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับลงไปบูรณะที่กรมศิลปากร พอตีการนั้นสำเร็จโปรดให้เชิญกลับขึ้นมาเชียงใหม่ และให้มีมหกรรมการฉลองพ้องในเวลาเสด็จพระราชดำเนินคราวนี้ด้วย พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงอำนวยการ จัดสมโภชเป็นการใหญ่ มีการแห่ครัวทานเป็นต้น

พ.ศ. ๒๔๖๗ วันที่ ๗ เมษายน วันเพ็ญเดือน ๗ เหนือ วันอังคาร พระราชชายาเจ้าดารารัศมีและพระเชษฐา เจ้าหลวงแก้วนวรัฐได้ฉลองพระวิหารพระธาตุสุเทพ ถวายอัฐบริขาร ไทยทานและถวายเรือน ๒ หลัง ใต้วิหารสุเทพ ในการบำเพ็ญพระกุศลแต่ละครั้งที่วัดพระธาตุดอยสุเทพ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี และเจ้าแก้วนวรัฐ จะมีผู้ทำพิธีหยาดน้ำ ๔ แจ่ง (ทิศ) พระธาตุเจ้าดอยสุเทพ มีรายชื่อดังนี้

ท้าวภิรมย์อารักษ์ บ้านฮ่อม ประจำทิศตะวันออก
พ่อหนานเตชะเสียงไหล บ้านหนองตอง ประจำทิศตะวันตก
พ่อหนานมังคละ บ้านประตูท่าแพ ประจำทิศใต้
พ่อหนานไชย บ้านขี้เหล็กน้อย ประจำทิศเหนือ

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ประทานที่ดินที่เป็นหัวนาของพระองค์ ซึ่งอยู่ติดนอกกำแพงวัดด้านใต้มีเนื้อที่ประมาณ ๒ งาน ให้กับวัดป่าแพ่งเพื่อสร้างศาลาไม้ยกพื้นสูง ๒ ศอก ขนาด ๕ ห้อง ครั้งนั้นมีพ่อขุนกันชนะนนถ์-แม่วันดี ชนะนนท์ เป็นผู้ขอประทานที่ดินจากพระราชชายาฯ เนื่องจากวัดแห่งนี้เกี่ยวข้องกับเจ้านายในตระกูล ณ เชียงใหม่ และสกุล ชนะนนท์มาโดยตลอด นับตั้งแต่เริ่มสร้างวัดในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ โดยมีพญานาวาได้ทูลขอที่ดิน จากเจ้าหลวงอินทวโรรส เพื่อตั้งเป็นวัดป่าแพ่งแห่งนี้ ต่อมาก็อยู่ในความอุปถัมภ์ของพ่อขุนกันและแม่วันดี ชนะนนท์ มาโดยตลอดที่จะทำนุบำรุงวัดแห่งนี้ ให้เจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบันนี้

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้ประทานทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นจำนวนเงิน

๔๐๐ รูปี สร้างกุฏิสงฆ์ วัดขี้เหล็กหลวง ขึ้น ๑ หลัง ขนาดกว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๑๔ เมตร เป็นอาคารปูนครึ่งไม้ เครื่องประกอบเป็นไม้ หลังคาเป็นกระเบื้องดินเผา พระองค์ได้โปรดให้จัดงานฉลองโดยพระองค์เสด็จมาเป็นองค์ประธานในการทำบุญตลอดงาน ทรงถวายให้เป็นที่อยู่ของพระภิกษุสามเณรตลอดมา จนปี พ.ศ. ๒๕๐๓ พระวิหารได้ชำรุดทรุดโทรม ชาวบ้านได้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่โดยใช้วัสดุการก่อสร้างเดิมดังที่ปรากฏให้เห็นอยู่จนทุกวันนี้ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ กุฏิสงฆ์ชำรุดคณะศรัทธาจึงได้รื้อสร้างใหม่ ชั้นล่างเป็นตึก ชั้นบนเป็นไม้ โดยใช้ของเดิม ส่วนหลังคามุงด้วยกระเบื้องลอนคู่

เจดีย์วัดชัยมงคล (อุปปาเม็งนอก) อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๖๒

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ทางกรมศาสนาได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงชื่อวัดเพื่อความเหมาะสม คณะสงฆ์และคณะศรัทธาได้มีมติเป็นเอกฉันท์ว่า เพื่อเป็นเกียรติถวายพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่ทรงสร้างวัด และพระราชชายาเจ้าดารารัศมีพระธิดาที่ทรงอุปถัมภ์วัดเสมอมา จึงใช้พระนามของพระองค์เป็นชื่อของวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์สืบต่อไปชั่วกาลนาน จากวัดขี้เหล็กหลวง จึงกลายมาเป็น "วัดอินทราราม" ตลอดจนถึงทุกวันนี้

พระราชชายาฯ ได้ประทานทรัพย์ในการซ่อมแซมพระเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ ได้แสดงธรรมเทศนา ถวายพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ครั้งนั้นดังนี้

"บัดนี้จะได้รับประทานถวายวิสัชนาในกตัญญูตกถาพอประดับพระปัญญาบารมีเพิ่มพูนบุญราชี อนุโมทนาในส่วนทักขิณานุปปทานมัย ซึ่งพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญด้วยพระปสาทศรัทธา แลพระอุสาหะพระวิริยะอันกล้าหารทรงปราบปรามมัจเฉระจิตร์ มิให้มลทินนิลโทษ เข้ากลุ้มรุมอยู่ในพระหฤทัย แลถูกต้องตามสัปปุริสะวิถี (ทางแห่งสัตบุรุษ) คือได้ทรงบริจาคทรัพย์ ในการซ่อมแซมพระเจดีย์ ณ วัดเจดีย์หลวง ซึ่งพระเจ้าอินทรวิชยานนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่ ผู้เปนพระบิดาได้ทรงก่อสร้างไว้แต่ก่อนนั้น เกิดชำรุดทรุดโซมลง ได้เปนองค์ขึ้นได้อย่างเดิมเปนชั้นที่หนึ่ง"

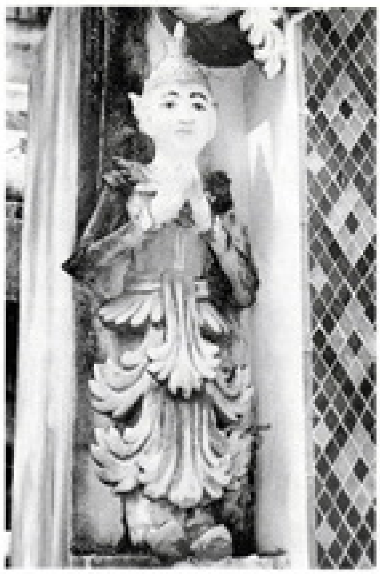
ในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงเป็นประธานฝ่ายฆราวาส การบูรณะพระธาตุและพระวิหารหลวงครั้งใหญ่ ดังมีรายละเอียดดังนี้

บัดนี้พระเทพมุณี เจ้าคณะมณฑลพายัพ พระอภัยสารทะ เจ้าคณะจังหวัด พระครูญาณลังกา เจ้าคณะรอง แลพระครูทั้งหลาย กับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เจ้าแก้วนวรัฐเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่พร้อมด้วยสมุหเทศาภิบาล แลเจ้านายข้าราชการเห็นร่วมกันว่าพระมหาธาตุและวัดเจดีย์หลวงนี้เป็นปูชนียอันสำคัญยิ่ง ทั้งยังเป็นที่ประชุมถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา แลเป็นที่ประชุมกระทำวิสาขะบูชาทุกปีด้วย เวลานี้ องค์พระธาตุแลวิหารลานโบสถ์ก็ชำรุดทรุดโทรมปรักหักพังควรจะช่วยกันปฏิสังขรณ์พระธาตุกับวิหารลานโบสถ์ในวัดนี้ให้ดีขึ้น ดังท่านผู้ใหญ่ แต่ก่อนได้ทำกันมา จึงจะได้ชื่อว่าเราท่านทั้งหลาย ได้บำรุงพระ-

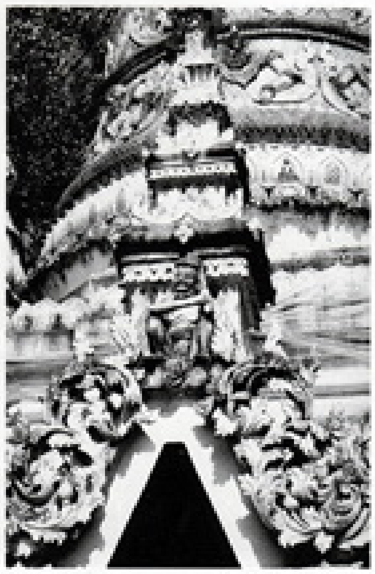
วรพุทธศาสนาเป็นกุศลติดตัวเราไปถึงสัมปรายิกภพ สมกับพวกเราที่เป็นพุทธศาสนิกชนแท้ ทั้งจะเป็นที่สง่าผ่าเผยแลเป็นศรีแก่นครเชียงใหม่ อันเป็นที่ตั้งมณฑลพายัพตลอดไป แล้วจะได้จัดต่อตำนานเดิมเป็นครั้งที่ ๙ ไว้ชั่ว กัลปาสาร...

แผ่กุศลมาแต่เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑
พระเทพมุนี เจ้าคณะมณฑล
พระอภัยสารทะ เจ้าคณะจังหวัด
พระครูญาณลังการ เจ้าคณะรอง
พระราชชายาเจ้าดารารัศมี
เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนคร
สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพ

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ร่วมกับพระเชษฐา คือเจ้าหลวงแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้าย ได้ทรงทราบข่าวสารสุปฏิบัติเคร่งครัดศีลาธิคุณของ พระครูบาศรีวิชัย เป็นผู้มีบุญฤทธิ์ และมีผู้นิยมศรัทธาปสาทะเลื่อมใสเป็นอันมาก จึงได้ไปอาราธนานิมนต์มาเป็นประธานก่อสร้างปฏิสังขรณ์พระวิหาร พระเจดีย์ ซุ้มประตูกำแพงวัดบุปผารามสวนดอก ตามพระศรัทธาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และเจ้าแก้วนวรัฐ ตลอดจนศรัทธาพุทธบริษัททั้งหลาย พระครูบาศรีวิชัยจึงได้รับอาราธนานิมนต์มาเป็นประธาน

๖๓

๖๔

๖๕

ศิลปปูนปั้น ที่วัดชัยมงคล

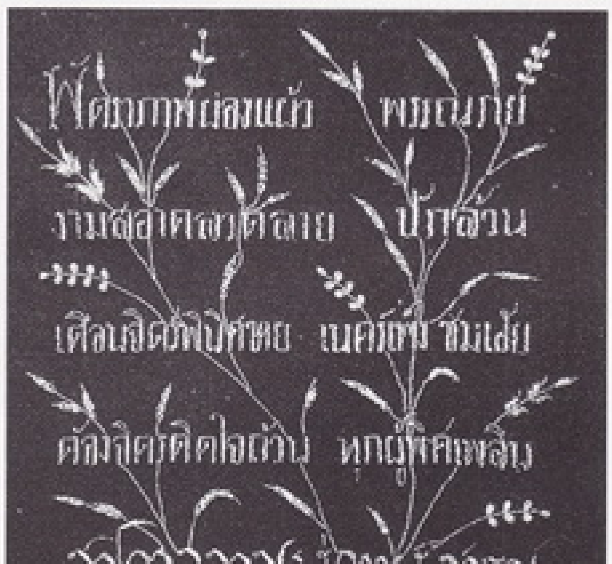
พระราชชายาฯ ขอพระราชทานเปลี่ยนชื่อวัดชัยมงคล วัดแห่งนี้เป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่ง สร้างในสมัยไหนไม่ปรากฏชัด อายุประมาณ ๖๐๐ ปี ตั้งอยู่ ถนนเจริญประเทศ ตำบลช้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เดิมวัดนี้เป็นวัดมอญ (เม็ง) เดิมชื่อวัดมะเล่อ หรือมะเลิ้ง (แปลว่า รุ่งแจ้ง รุ่งอรุณ) ต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ขอพระราชทานเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวัดชัยมงคล (เพราะเหตุว่าท่าน้ำแห่งนี้เป็นท่าลงเรือเจ้านายฝ่ายเหนือจะล่องไปกรุงเทพฯ) ตั้งแต่บัดนั้นจนถึงปัจจุบัน

ทรงอุปถัมภ์วัดเชตุพน ตลอดพระชนม์ชีพ ซึ่งวัดเชตุพน สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ วัดแห่งนี้มีศรัทธาเค้าผู้ (อุปถัมภ์หลัก) คือ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ผู้เป็นพระบิดา พระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระเจ้าอินทวิชยานนท์ จะเสด็จมาฟังพระธรรมเทศนา ฟังพระสวดปาฏิโมกข์ ทุกวันพระ สม่ำเสมอมิได้ขาด ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พร้อมด้วยเจ้านายทุกฝ่ายมีพระประสงค์ได้ตกลงพร้อมใจให้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในด้านการก่อสร้างเป็นอย่างมาก คือ โปรดให้เอาหอคำหลังเล็กมาสร้างเป็นวิหารวัดเชตุพน จนกระทั่งพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ถึงแก่พิราลัย พระภารกิจ ในการบำเพ็ญพระกุศล ได้ตกทอดมาถึงพระธิดาของท่านคือ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ที่จะทรงทำนุบำรุงวัดแห่งนี้เสมอมา

๖๖

อักษรย่อ อ ด ปักด้วยดิ้นทอง บนผ้าห่อธรรม

ผ้าห่อธรรม ปักด้วยดิ้นทอง พบที่วัดเกตุการาม อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๖๗

ที่วัดเกตุการาม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ได้ปรากฏว่ามีผ้าห่อธรรม ปักด้วยดิ้นทองมีอักษรย่อ อ.ด. อยู่ด้านบน และมีกลอนที่ปักเป็นภาษาไทย และปักเป็นอักษรธรรมล้านนา ดังนี้

พัตราภาพผ่องแผ้ว พรรณราย
งามสะอาดลวดลาย ปักล้วน
เตือนจิตรพินิศชาย เนตรเพ็ง ชมเฮย
ต้องจิตติดใจถ้วน ทุกผู้พิศเพลิน

อ เป็นอักษรย่อ พระนามของพระเจ้าอินทวิชยานนท์

ด เป็นอักษรย่อ พระนามของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

พระกรณียกิจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนางานสุดท้ายที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศล คือ งานทำบุญฉลองพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา ในวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๔๗๖ พระองค์ทรงเตรียมงานไว้ล่วงหน้าเป็นอย่างมาก ตั้งแต่โปรดให้ลูกหลาน เจ้านายทั้งหลายและข้าหลวงช่วยกันถักนิตติ้งถุงย่ามถวายพระ จำนวน ๖๐ ใบ ถุงย่ามพระที่ทำครั้งนั้น ถักด้วยไหมสีกรมท่า ผ้าซับในด้วยผ้าไหมสีเหลือง เย็บเป็นตัวย่ามอย่างสวยงาม และยังรับสั่งจัดทำตาลปัตรถวายด้วยซึ่งตาลปัตรนี้ออกแบบโดย สมเด็จฯกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สั่งทำ

ที่ประเทศญี่ปุ่น และได้จารึกในตาลปัตรไว้ว่า *"ที่ระฤกในการบำเพ็ญกุศล พระชนมายุ ๖๐ พรรษา พระราชชายาเจ้าดารารัศมี พ.ศ. ๒๔๗๖"* พื้นตาลปัตรเป็นสีแดง คำจารึกใกล้ขอบตาลปัตรด้านบนเป็นครึ่งวงกลม ตรงกลางทำเป็นรูปดาวห้าแฉก ข้างล่างดาวเป็นรูปไก่ ซึ่งพระองค์ประสูติปีระกา-ไก่ ตัวหนังสือที่เขียนจารึกรูปดาว รูปไก่ เป็นสีทอง ขณะทำบุญฉลองพระชนมายุนั้น พระองค์ประชวรมากถึงกับต้องนอนถวายของพระและนอนฟังพระสวด

ครั้นถึงวันที่ ๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖ เวลา ๑๕ นาฬิกา ๑๔ นาที พระอาการก็ถึงวาระสุดท้าย สิ้นพระชนม์ชีพพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ขัตติยนารี แห่งนครเชียงใหม่

บรรณานุกรม

จิราภรณ์ อารยะรังสฤษฏ์. **ประวัติพระพุทธเจ้าเก้าตื้อ.** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ครองช่าง ๒๕๔๐

เจ้าแก้วนวรัฐ **ธรรมเทศนาในงานพระศพเจ้าดารารัศมี** พระราชชายา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ภูไท ๒๔๗๗

แสงดาว ณ เชียงใหม่ **พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี** หนังสืองานอนุสรณ์ถวายแด่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ๙ ธันวาคม ๒๕๑๖ (ครบรอบ ๑๐๐ ปีนับจากปีประสูติ)

เชียงมั่น : วัดแรกแห่งเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ส.ทรัพย์การพิมพ์ ๒๕๓๙

ดารารัศมีรำลึก. เชียงใหม่, ๒๕๒๑

ตำนานพระบรมธาตุจอมทอง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ร.ส.พ. ๒๔๙๕

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง ๒๕๓๘

นงเยาว์ กาญจนจารี. **ดารารัศมี.** กรุงเทพฯ : ทรีดีการพิมพ์ ๒๕๓๘

ประวัติวัดแสนฝางเชียงใหม่. ที่ระลึกเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี ฉลองการวรวัตถุวัดแสนฝาง ๒๕๓๗

พระประวัติ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี เจ้าแก้วนวรัฐฯ ผู้ครองนครเชียงใหม่ เรียบเรียงพิมพ์ถวายในงานถวายพระเพลิง พ.ศ. ๒๔๗๗ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ

พระพุทธบาทสี่รอย. กรุงเทพฯ : พริ้นท์เน็ท, ๒๕๓๗

มณี พยอมยงค์. **เครื่องสักการะในล้านนาไทย.** เชียงใหม่ : ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๘

ยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎก. วัดอินทราราม (วัดขี้เหล็กหลวง). เชียงใหม่ : ศรีอนันต์การพิมพ์

ลาวัณย์ โชตามระ. **พระมเหสีเทวี.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่. บรรณาธิการ **เจ้าหลวงเชียงใหม่.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๙

วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร **เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่.** ที่ระลึกเนื่องในงานถวายผ้ากฐินพระราชทาน ๒๕๔๓. เชียงใหม่ : ดาวคอมพิวกราฟิค, ๒๕๔๓

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่วิทยาลัยครูเชียงใหม่. **วัดสำคัญของนครเชียงใหม่ เล่ม ๑.** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ครองช่าง

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่. **วัดสำคัญของนครเชียงใหม่ เล่ม ๓.** เชียงใหม่ : ส. ทรัพย์การพิมพ์ ๒๕๓๖

สงวน โชติสุขรัตน์. **คนดีเมืองเหนือ.** กรุงเทพฯ : ป.พิศนาคะการพิมพ์, ๒๕๑๕

สงวน โชติสุขรัตน์ **ประชุมตำนานลานนาไทย.** กรุงเทพฯ : ป.พิศนาคะการพิมพ์, 2515

สมโภช ๖๐๐ ปี **พระธาตุเจดีย์หลวง.** เชียงใหม่ : ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๘
สวัสดิ์ แสงไพจิตร **"พระราชชายาเจ้าดารารัศมี".** ที่ระลึกเนื่องในการทำบุญสตมวาร (๑๐๐ วัน) เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ ๒๕๑๗
สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๔
สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๙ จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ กรุงเทพฯ : สยามเพรสแมนเนทเม้นท์, ๒๕๔๒
หนังสือ**ประวัติ พระเจ้านครเชียงใหม่และเจ้าเชียงใหม่.** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์บำรุงประเทศเจริญ บ้านฮ่อนครเชียงใหม่, ๒๕๑๖
หนังสือ **อนุสรณ์งานบำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุครบ ๖ รอบ** พระเทพวิสุทธาจารย์. ๒๕๑๘

๒

พระราชชายา
เจ้าดารารัศมี
กับการดนตรีนาฏศิลปและการละคร

เบญจวรรณ ทองศิริ

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในบรรดาผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์ล้านนาว่า พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเป็นขัตติยานีแห่งล้านนาที่โดดเด่นที่สุดในยุครัตนโกสินทร์ พระองค์ได้ทรงประกอบพระกรณียกิจอันเป็นคุณูปการต่อล้านนาอันส่งผลดีต่อประเทศไทยโดยรวมในหลายๆ ด้าน หนึ่งในบรรดาพระกรณียกิจ ที่สำคัญๆ เหล่านั้น คือ การรังสรรค์และทนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมทางด้านดนตรีและนาฏศิลป์

พระราชชายาฯไม่ได้ทรงสนพระทัยในศิลปด้านนี้แต่เพียงเพื่อความสำราญพระทัยเท่านั้นพระองค์ยังทรงเอาพระทัยใส่ใฝ่เรียนรู้อย่างจริงจัง จนมีความรู้ความชำนาญสามารถสร้างสรรค์งานเพลงดนตรีละคร และฟ้อนรำ ทรงมีพระดำริคิดค้นผสมผสานศิลปรัตนโกสินทร์และล้านนาได้อย่างงดงามกับทั้งทรงให้ความสำคัญกับการสนับสนุนให้บรรดาพระประยูรญาติข้าราชบริพารที่ใกล้ชิดฝึกฝนจนชำนาญในศิลปแขนงนี้ เพื่อจะได้เป็นที่สืบสายต่อเนื่องไปไม่ให้ขาด จนกระทั่งปัจจุบันนี้ดนตรีและนาฏศิลปในรูปแบบที่พระองค์ทรงสรรสร้างและทนุบำรุง ได้กลายมาเป็นมรดกที่เชิดหน้าชูตาไม่เพียงแต่เป็นที่ภาคภูมิใจของชาวล้านนาเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการนำมาซึ่งศักดิ์ศรีและความสง่างามของประเทศไทยในเชิงวัฒนธรรมของสังคมโลกด้วย

ครั้งเมื่อประทับที่กรุงเทพฯ

การศึกษาและพระปรีชาสามารถในการดนตรี ไม่เป็นที่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าพระราชชายาฯได้ทรงเริ่มสนพระทัยในนาฏศิลปดนตรีในครั้งที่ทรงพระเยาว์ก่อนเข้าถวายตัวในราชสำนักกรุงเทพหรือไม่

แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่เข้าใจกันว่าล้านนาประเทศเป็นแหล่งอารยะธรรมดั้งเดิม คุ้มหลวงของเจ้าผู้ครองนครย่อมจะเป็นแหล่งรวมสุดยอดของศิลปบันเทิง อบอวลไปด้วยบรรยากาศของศิลปดนตรีและการแสดงต่างๆ เป็นที่แน่นอนว่าพระราชชายาฯ ต้องได้ทรงสัมผัสและคุ้นเคยกับสิ่งเหล่านี้อยู่ก่อนแล้วเป็นอย่างมาก

ความสนพระทัยของพระองค์ได้ปรากฏแน่ชัดเมื่อประทับ ณ พระตำหนักในพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ทราบกันทั่วไปในหมู่ชาววังว่าองค์เจ้าของตำหนักทรงโปรดดนตรีมาก ใครเดินผ่านก็ได้ยินเสียงดนตรีเสมอหากองค์เจ้าของตำหนักประทับ

ณ ตำหนักแห่งนี้ พระราชชายาฯ ได้ทรงจัดให้มีการเล่าเรียนดนตรีไทยอย่างจริงจัง โดยทรงจ้างครูดนตรีไทยที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาสอน พระองค์ได้ทรงเรียนไปพร้อมๆ กับพระประยูรญาติและข้าหลวงด้วย เริ่มต้นจากเจ้าจอมที่ชำนาญมโหรี มีเจ้าจอมประคองแนะนำการสีซอสามสาย เจ้าจอมสังวาลย์ แนะนำการดีดกระจับปี่ และเจ้าจอมมารดาเหมบอกทางขับร้อง ปรากฏว่าการเริ่มต้นไม่ประสบความสำเร็จ เพราะไม่ทรงโปรดเครื่องดนตรีที่ได้รับการแนะนำมากนัก ประกอบกับเจ้าจอมทั้งสามมีภาระกิจประจำมาก ต่อมาจึงได้จ้างครูดนตรีจากนอกวังเข้ามาสอน

ครูสตรีคนแรกที่เข้ามาสอนที่พระตำหนักในพระบรมมหาราชวัง คือ หม่อมผิว นรรัตนราชมานิต ผู้ชำนาญซอสามสายมือหนึ่งในรัชกาลที่ ๕ พระราชชายาฯ ทรงเรียนสีซอแต่ไม่ทรงสนพระทัยนัก ผู้ที่เรียนซอสามสายอย่างจริงจังกลับเป็นพระญาติ คือ เจ้าเทพกัญญา เจ้าบัวชุม และนางสาวบุญปั๋น ข้าหลวงต้นห้อง ความสนพระทัยของพระราชชายาฯ แน่วแน่อยู่ที่การทรงจะเข้ ในเวลานั้นการหาครูผู้หญิงที่เล่นจะเข้เก่งหาได้ยากมาก พระองค์ต้องทรงรออยู่ระยะหนึ่งจึงได้ ครูช้อย สุนทรวาทิน ซึ่งเป็นครูชายและตาบอดสนิททั้งสองข้าง เข้าไปสอน ครูช้อย สุนทรวาทิน เป็นบิดาของ นายแช่ม สุนทรวาทิน ซึ่งต่อมาคือพระยาเสนาะดุริยางค์ ศาสตราจารย์นายแพทย์ พูนพิศ อมาตยกุล ประมาณไว้ว่าน่าจะเป็นช่วง พ.ศ. ๒๔๓๐-๒๔๓๒ ครูชายอีกท่านหนึ่งที่ได้เข้าไปถวายการสอนเฉพาะการบรรเลงจะเข้ จนทรงเดี่ยวจะเข้ได้ดีจนเป็นที่กล่าวขวัญถึง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพลงลาวแพน) คือ ครูสังวาลย์ กุลวัลดี[*] นอกจากครูชายสองท่านที่กล่าวมาแล้ว ครูดนตรีชาย ท่านที่สามเป็นศิษย์เอกของครูช้อย คือ ครูแปลก ประสานศัพท์[**]

พระราชชายาฯ ทรงเรียนเครื่องสายไทยจนทรงเครื่องดนตรีได้ทุกประเภท แต่ที่พระองค์ทรงเรียนและเล่นได้อย่างเชี่ยวชาญ คือ จะเข้ การสนพระทัยเรียนจะเข้ทั้งๆ ที่ในสมัยนั้นครูผู้หญิงที่จะสอนหายาก เข้าใจว่าจะเข้คงจะไม่ใช่เครื่องดนตรีประเภทผู้หญิงนิยม อาจจะถูกจัดว่าเป็นดนตรีของชายด้วยซ้ำ ทรงรออยู่ในที่สุดเมื่อไม่มีครูหญิง ก็จำเป็นที่จะต้องใช้ครูชายเข้าไปสอนในบริเวณพระราชฐานชั้นใน ซึ่งคงเป็นไปได้ที่จะต้องมีอุปสรรคปัญหาให้แก้ไขก่อนอยู่บ้าง เป็นการแสดงชัดเจนถึงความมีพระทัยแน่วแน่จริงจังของพระองค์ ทรงอดทนรอคอย กล้าหาญที่จะกระทำสิ่งใดที่ทรงเห็นว่าถูกต้องสมเหตุสมผล

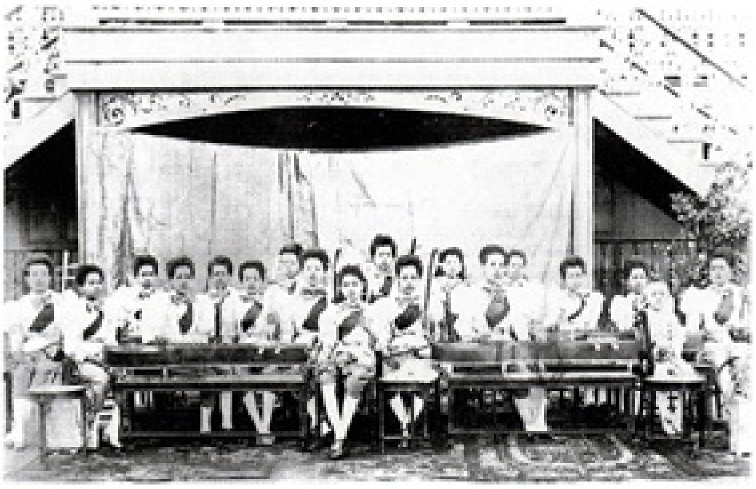
อนึ่งการที่ทรงใช้เวลาว่างส่วนใหญ่ทุ่มให้กับการดนตรีและนาฏศิลป น่าจะเป็นกุศโลบายที่ทำให้ผ่อนคลายความไม่สำราญพระทัยในการทรงคิดถึงบ้าน และมีปัญหาในการปรับตัวเข้ากับสังคมและ

---

[*] ครูสังวาลย์ กุลวัลดี คือครูเครื่องสายคนสำคัญของวังบูรพาภิรมย์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ได้เป็นครูเครื่องสายของพระธิดาทั้ง ๕ พระองค์ของทูลกระหม่อมบริพัตร วังบางขุนพรหม

[**] ต่อมาเป็นเจ้าพรมพิณพาทย์หลวงในรัชกาลที่ ๖ มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาประสานดุริยศัพท์

สิ่งแวดล้อมใหม่ในตอนแรก นับว่าเป็นการเปลี่ยนวิกฤติให้เป็นโอกาส น่าจะเป็นพระปรีชาสามารถด้านหนึ่งที่สมควรจะกล่าวไว้ให้เป็นที่ปรากฏเช่นกัน นอกจากนี้ ผลจากการที่ทรงใช้เวลาว่างไปในการดนตรีก่อให้เกิดประโยชน์พลอยได้ในภายหลังในครั้งที่ทรงสูญเสียพระราชธิดา พระองค์เจ้าวิมลนาคนพีสี เข้าใจว่าดนตรี น่าจะมีส่วนช่วยให้คลายพระทัยได้เป็นอย่างมากระดับหนึ่ง

วงดนตรีคณะของพระราชชายาฯ ในพระบรมมหาราชวัง ๖๘

ในที่สุดการเรียนดนตรีไทยของตำหนักพระราชชายาฯ ก็ประสบความสำเร็จพระราชชายาเจ้าดารารัศมีและพระประยูรญาติประสบความสำเร็จโดยตั้งเป็นวงเครื่องสายเครื่องคู่ มีนักร้องประจำวงอย่างพรั่งพร้อม

นอกจากดนตรีไทยแล้ว ดนตรีฝรั่งก็อยู่ในความสนพระทัยของพระราชชายาฯ ด้วยมีบันทึกเล่ากันว่าที่ตำหนักพระราชชายาฯนั้น มีการสั่งซื้อของทันสมัยจากเมืองนอกมาใช้ประจำ ทรงมีเงินมากเพราะทรงได้รับผลประโยชน์จากค่าสัมปทานไม้จากทางเชียงใหม่ ในบรรดาเครื่องใช้สมัยใหม่นี้มีเครื่องดนตรีฝรั่งเป็นส่วนสำคัญ มีซอฝรั่ง (ไวโอลิน) แมนโดลิน ออร์แกนลม และเปียโน (สั่งซื้อจากร้านโรบินสันเปียโน) พระตำหนักของพระองค์เป็นแห่งแรกในวังหลวงที่ใช้เครื่องดนตรีฝรั่งบรรเลงเพลงไทย หลานของพระองค์ คือ เจ้าเทพกัญญา เจ้าบัวชุม และนางสาวบุญปั๋น ได้เรียนออร์แกนกับครูแปลกประสานศัพท์ จนบรรเลงเพลงไทยได้

ไวโอลินและเปียโนนั้น ครูหญิงฝรั่งชื่อเบลล่าเป็นครูสอน ปรากฏว่าพระราชชายาฯไม่ได้โปรดการทรงทั้งซอฝรั่งและเปียโน ผู้ที่เรียนได้อย่างรวดเร็วกลับเป็นเจ้าบัวชุม นางสาวบุญปั๋น ก็ได้เรียนด้วยและเลิกไปตอนหลังเพราะได้ทูลลาออกไปแต่งงาน มีการใช้เปียโนเล่นเพลงไทยร่วมกับเครื่องสายเป็นที่กล่าวขวัญกันแพร่หลายเพราะเป็นการเล่นในพระราชฐานชั้นใน มีผู้เอาอย่างหลายรายจนทำให้เปียโนของบริษัทฝรั่งขายดีไปพักใหญ่

ในตอนท้ายที่ประทับที่กรุงเทพมหานคร พระราชชายาฯได้ทรงมีพระปรีชาสามารถมากทรงแต่งเพลงโดยใช้จะเข้อย่างคล่องแคล่วและทรงเป็นครูสอนดนตรีไทย ทรงสอนดีดจะเข้ สอนการซอ และขับร้องแก่บรรดาพระประยูรญาติรุ่นเล็ก เจ้าเครือแก้ว ณ เชียงใหม่ และเจ้าโสภา เพ็งพุ่ม (ณ เชียงใหม่) เล่าว่าได้เรียนดนตรีไทย เรียนดีดจะเข้และขับร้องจากพระองค์โดยตรง พระราชชายาฯ ทรงให้ความสำคัญเอาพระทัยใส่สนับสนุนดนตรีไทยของพระญาติและข้าราชบริพารที่สนใจ เมื่อมีผู้สนใจมากขึ้นจึงโปรดให้บางคนออกไปเรียนนอกวังเป็นรายคนกับครูผู้ชายแบบไปเช้าเย็นกลับ บางครั้งก็ไปอยู่กับครูผู้หญิง เช่น ที่บ้านนางเจริญ พาทยโกศล หลังวัดกัลยาณมิตร จนเกิดไมตรีผูกพันกันยาวนานต่อมาจนกระทั่งพระราชชายาฯสิ้นพระชนม์

บุคลิกลักษณะหนึ่งที่มีการกล่าวขวัญถึงโดยผู้ใกล้ชิดก็คือ พระราชายาฯไม่เหมือนชาววังทั้งหลายที่มักจะขี้อายในเรื่องร้องรำทำเพลง พระองค์จะทรงซอหรือทรงจะเข้ด้วยลักษณะของ

ผู้ชำนาญด้วยพระอิริยาบทที่ถนัดและคล่องแคล่ว พระอิริยาบถของพระองค์เวลาดีดจะเข้นั้นสง่างามมาก จะเข้ตัวโปรดของพระองค์มีชื่อว่า *"อุณาภรรณ"* เป็นจะเข้ที่ประกอบด้วยโลหะนาค ประดับพลอย เวลาทรงร้องเพลงก็จะร้องด้วยพระสุรเสียงอันดังอย่างนักร้อง ไม่แสดงเลยว่าทรงอาย เวลาทรงสอนขับร้องก็จะรับสั่งเตือนว่า *"ร้องดังๆ ร้องให้ออกมาจากในอก"*

สนพระทัยการละคร ในตอนปลายรัชสมัย เกิดการนิยมการละครขึ้นในเขตพระราชฐาน ซึ่งต่อมาก็ได้แพร่หลาย ออกสู่ประชาชนข้างนอกวังอย่างรวดเร็ว พระราชชายาฯ ได้ทรงโปรดและสนพระทัยมาก ไม่ได้ทรงสนพระทัยที่จะเป็นแต่ผู้ชมเท่านั้น ได้ทรงพยายามดัดแปลงบทละคร ดูแลฝึกซ้อมการแสดงด้วยพระองค์เอง

เรื่องความสนพระทัยและทรงเอาจริงเอาจังทางด้านนี้ เป็นที่ตระหนักในพระราชหฤทัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์เองก็ดูเหมือนจะมีความสนพระราชหฤทัยในการละครด้วย ความสนพระราชหฤทัยและความสนพระทัยในการละครร่วมกันนี้เองมีบทบาทอย่างมาก ในการร้อยรัดความรักความสัมพันธ์ระหว่างองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับพระราชชายาฯ ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น หลักฐานปรากฏชัดในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงพระราชชายาฯ ระหว่างที่พระราชชายาฯ เสด็จเยี่ยมนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นการประทับอยู่นานกว่า ๗ เดือน* มีพระราชหัตถเลขาหลายฉบับ อย่างน้อย ๕ ฉบับ ที่ทรงเล่าเรื่องความเคลื่อนไหวของการแสดงละคร พร้อมกับพระราชวินิจฉัยวิพากษ์วิจารณ์การแสดงละคร บทละคร และการดูละครของชาววังตลอดจนพระราชทานส่งเรื่องและบทละครมาให้พระราชชายาฯ หลายเรื่อง

พระราชหัตถเลขาฯ ลงวันที่ ๑๕ กุมพาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑)

"…..กรมนราธิปฯ ส่งบทละครพระลอตอนปลายมาให้ดู ยังมีผิดที่บอกให้แก้อยู่บ้าง แต่เห็นว่าเจ้ามาวังเองไม่มีอะไรทำจึงเก็บ ทั้งท่อนต้นและท่อนกลางมาอีก ๒ เล่ม รวมเป็น ๓ เล่ม จะได้อ่าน

ปีใหม่นี้ วันที่ ๑๓ มีนาคม กรมนราฯ จะเล่นพระลอตอนต้นให้ดูคืนหนึ่ง แต่บอกว่าจะกินเวลา ๙ ชั่วโมง เล่นสองทุ่ม ตีสิบเอ็ดเลิกถ้ารับสั่งให้ตัดทิ้งจะตัดลงมาเลิก ๘ ทุ่ม

วันที่ ๑ เมษายน จะเล่นพงศาวดาร ตอนพระยาจักรีโรงม้องไปตีกัมภูชา มีพระยาโกษาจีนและนักแก้วฟ้าสัดจอง เขมรงุ่มง่ามอะไรต่างๆ แกว่าจะเล่นให้ตรงกันข้ามกับตอนพระยารามเดโชตอนนั้นร้องไห้มากันแล้ว ตอนนี้ให้หัวเราะยันรุ่งอีก คิดถึงเจ้าล่วงหน้าเสียแต่ยังไม่ได้เห็นแล้ว แต่แกยังจะมีเก่งอีก เดี๋ยวนี้กำลังลงมือซ้อมโขน จะเล่นตอนล้างพิธีน้ำทิพย์ เป็นพากย์รับพิณพาทย์ไม่ใช่ละคร เรื่องนี้เห็นจะรอไว้เล่นต่อเจ้ากลับได้ เพราะแกยังต้องทำไมตรีกับแม่เขียนให้สอนนางซ้อยเป็นทศกัณฐ์เพราะแม่เขียนจำท่าลิ้นจี่ทศกรรฐ์ของทูลกระหม่อมได้ดีกว่าขุนระบำมาก ตึงตังทำนองเดียวกัน แต่ลิ้นจี่ท่าทางเป็นผู้ดีกว่าขุนระบำ ก็ต่อจากยายลำไยน้องลิ้นจี่นั่นเอง แต่ยายลำไยแกเป็นนางไม่ใคร่เอาใจใส่มาก….."

---

*ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ๑๒ กุมภาพันธ์ ถึงเชียงใหม่ ๙ เมษายน ใช้เวลา ๑ เดือน ๒๕ วัน ออกเดินทางกลับ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๒

ฉบับลงวันที่ ๒๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)

"....ในการเล่นละครขึ้นเรือนองค์สร้อย และคุณโหมด กรมนราฯ ส่งบทมาให้แล้ว ได้เอาส่งมาให้อ่านในซองนี้ด้วย เรื่อง ขวดแก้วเจียรนัยเป็นเรื่องที่แกเคยเล่นที่วิมานนฤมิตร์ วัดสระเกศ แต่ก่อนแล้วแต่งเรื่องเครือฟ้าเป็นเรื่องมาดัมบัตเตอรไฟล ซึ่งเขียนไว้ในหนังสือไกลบ้านตอนเมืองปารีสเปลี่ยนญี่ปุ่นเป็นลาว ฝรั่งเป็นไทยเท่านั้น ที่แกทำคำร้องเช่นนี้เอาอย่างออปราฝรั่ง เพราะเคยได้ชมเมื่อเจ้าเขมรร้อง ละคร กรมนราฯ ดูค่อยเฟื่องฟูขึ้น แต่กระนั้นคนยังดูน้อยจนผู้ดีก็ไม่ใคร่ดูเพราะเป็นเรื่องใหม่ ไม่เข้าอกเข้าใจ และต้องฟังมากดูมากและไปอื่นไม่ได้ ต่อไม่ติด ด้วยธรรมดาคนเราไปดูละครชอบไปนั่งพูดกันพอให้เห็นตัวละครเตะตาไปเตะตามา เสียงร้องพิณพาทเตะหูแล้วก็พอเท่านั้น ต้องการแต่จะพูดอย่างเดียวจึงไม่ใคร่ชอบ....."

ฉบับลงวันที่ ๒ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘

"....คราวนี้ว่าด้วยเรื่องคลั่ง ชาววังนั้นคลั่งละครกรมนราฯ ทุกรูป ทุกนาม ตั้งแต่เจ้านายลงไปถึงขี้ข้า ตั้งแต่เจ้าไปแล้วยิ่งมีหลายหนเข้า และตามแบบที่เจ้าตั้งไว้ไม่ให้ผู้ชายมาดู แต่นั้นมาก็ไม่มีผู้ชายได้ดูอีกเลย ผลที่ผู้ชายไม่ได้ดูนั้นทำให้เกิดทุรนทุราย สุดแต่กรมนราฯ มาเล่นอะไรในวังแล้วกลับเอาไปเล่นที่ปรีดาลัย คนก็ไปดูมากแต่ก่อนโรงละครกรมนราฯ ได้เคยไป คนไม่เกิน ๕๐ ตั้งแต่มาเล่นในวังแล้วคราวนี้เล่นวันใดที่นั่งไม่พอเสมอ แต่เพียงเรื่องที่มาเล่นในวังแล้วไปเล่นข้างนอก ได้ส่วนเงินข้างนอกกึ่งหมื่นบาทกว่าแล้ว กรมนราฯ ร้องว่าเดชะพระบารมี สังเกตความนิยมของคนชั้นหลังนี้ เห็นจะนิยมเรื่องสาวเครือฟ้ายิ่งกว่าเรื่องอื่นๆ จนได้รับหนังสือไปรษณีย์ขอให้เล่นซ้ำในวิกนี้ ข้อที่นิยมเห็นจะเป็นด้วยเหตุหลายอย่างๆ หนึ่งนั้นเป็นเรื่องละครฝรั่งอีกอย่างหนึ่งนั้นคงจะโปรดจึงได้เล่าไว้ในหนังสือไกลบ้าน แต่ข้อสำคัญที่สุดนั้นอีนางพร้อมเป็นสาวเครือฟ้า เข้ามาเล่นในวังทำเมื่อเชือดคอตายได้รางวัลครั้งเดียวถึง ๑๐๐ บาท มีผู้ปรารภกันว่าถ้าเจ้ากลับมาควรจะมีละครสมโภชเสีย ๓ วัน นึกวิตกกลัวแต่จะต้องซ้ำ เพราะเจ้าไม่ได้เห็นมากเรื่อง เขาทายกันว่าเจ้าจะขอให้ซ้ำเรื่องสาวเครือฟ้านี้

การที่เล่นละครแล้วไม่ได้เขียนเล่าเรื่องขึ้นมา เหตุด้วยกำลังปวดเหลือเกิน บทที่เตรียมไว้จะส่งก็เลยค้างไปไม่ได้ส่งด้วย บัดนี้ได้ส่งขึ้นมา ๙ เล่ม แต่จะซ้ำไปเล่มหนึ่งฤๅอย่างไรไม่ทราบ จำไม่แน่ จึงเห็นว่าเหลือไว้ดีกว่าขาดการที่ตั้งพยายามไปซ้อมละครเล่นพระลอแก้ขัด ใจคอก็เด็ดหนักหนา คนที่จะเล่นละครมันต้องเป็นคนคิดได้ทั้งบทและทั้งคุมเรื่องให้ท่า จำจะต้องคิดเรื่องใหม่ประกอบกับตัวคนที่มีอยู่ จึงจะเล่นได้ดี เพราะฉะนั้นคนที่เล่นละครมาแต่ก่อนๆ พระพุทธเลิศหล้า ตาเจ้ากลับ นายเนตร นายต่าย เจ้าพระยามหินทร เหล่านี้ เขานึกของเขาเองทั้งนั้น ถ้าเล่นละครมีผู้มาคอยติว่าที่นี่ต้องอย่างนั้นที่นั่นต้องอย่างนี้จึง จะถูก แล้วเล่นอย่างไรๆ ก็สู้เมื่อกระนั้น คือ คนที่เล่นทีแรกไม่ได้....."

ฉบับลงวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘

"....ชาววังเวลานี้กำลังพลุ่งพล่านบ่นปากฉีดปากแหกด้วยเรื่องอยากดูละคร แต่ยังไม่สมปรารถนา ต้องการจะหนีออกไปดูที่ปรีดาลัยด้วยส่งไป ได้ผัดไว้ว่าครบสี่วิกแล้วเมื่อใดจึงจะพิจารณาคำขอนั้น....."

ฉบับลงวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘

".....ได้ส่งหนังสือเรื่องละครกรมนราฯ ซึ่งออกใหม่อีก ๕ เรื่อง เวลานี้แกอยู่ข้างจะเฟื่องมาก เพราะชินในการตกแต่งและเชิงที่เล่นทำให้เห็นท่าทางง่าย และละครของแกก็เห็นจะซ้อมง่าย เพราะมันรู้ที่เสียหมดทั้งนั้น สังเกตคนดูเห็นจะชอบเรื่องใหม่ๆ แปลกๆ มากกว่าเรื่องพงษาวดาร ฤๅเรื่องอย่างเก่าที่ไม่ชอบพงษาวดาร เพราะไม่รู้ไม่เคยอ่าน ไม่ชอบอย่างเก่า เพราะกลัวจะเป็นเร่อร่า อยากจะให้เก๋เกี่ยวเป็นฝรั่งมังค่าบ้าง และอีกอย่างหนึ่งนั้นฝรั่งตื่นกันไปดูมากนักด้วย ถ้าเป็นเรื่องใหม่ๆ แล้วดูเข้าใจ ถ้าเรื่องเก่าๆ ดูมันห่างนมห่างเนยแลไม่เห็น พระฤกษ์ที่จะได้ดูละครกรมนราฯ อีกเห็นจะเลยไปถึงเดือนสิบ เรื่องที่ชอบชมว่าดีแกยังไม่เล่น รอไว้มีถวายตัวก่อน....."

การนำศิลปบันเทิงแบบรัตนโกสินทร์สู่เชียงใหม่

พระราชชายาฯ ได้ทรงจากนครเชียงใหม่แผ่นดินของพระองค์ไปประทับ ณ กรุงเทพมหานคร เป็นเวลาเนิ่นนานถึง ๒๘ ปี[๑] ทรงจากไปตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ ข้อมูลหลายแห่งบ่งบอกว่าพระองค์มิได้ทรงสำราญพระทัยเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนต้นๆ หากแต่เนื่องจากความเป็นขัตติยของพระองค์ที่ทรงอดทน อดกลั้น ประกอบกับพระอัจฉริยปรีชาจึงทรงหาทางออกและแก้ปัญหาทรงอยู่ได้อย่างตลอดรอดฝั่งจนกระทั่งสานสัมพันธ์ระหว่างสองแผ่นดินเชียงใหม่-รัตนโกสินทร์ ได้เป็นผลสำเร็จอย่างงดงามในที่สุด เข้าใจว่าการที่พระราชชายาฯ ได้ทรงเลือกใช้เวลาว่างจากพระภาระกิจประจำทุ่มความสนพระทัยให้กับการดนตรีและนาฏศิลปะที่พระองค์ทรงมีความสนพระทัยเป็นพื้นฐานเดิมอยู่แล้วมีบทบาทสำคัญในการช่วยผ่อนคลายปัญหา

น่าจะเป็นที่เข้าใจได้ว่าตลอดเวลาที่พระราชชายาฯ ประทับอยู่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอำนาจปกครอง ศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรม พระองค์ตระหนักในพระองค์เองอยู่เสมอว่าพระองค์คือเจ้าหญิงแห่งนครเชียงใหม่ เมื่อทรงสัมผัสศิลปวัฒนธรรมที่พระองค์มีพระวินิจฉัยว่าเป็นสิ่งที่ดีงามก็ทรงหาโอกาสที่จะนำไปเผยแพร่ให้พสกนิกรชาวเชียงใหม่ที่พระองค์รักได้สัมผัสและชื่นชม จะเห็นได้ว่าพลันที่โอกาสอำนวยพระองค์ได้ทรงกระทำทันที การนำวัฒนธรรมบันเทิงแบบรัตนโกสินทร์สู่เชียงใหม่นับว่าได้เกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งที่พระองค์ยังไม่ได้เสด็จกลับมาประทับอย่างถาวร เพียงแต่เป็นการเสด็จกลับมาเยี่ยมบ้านในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ การเสด็จกลับเยี่ยมนครเชียงใหม่ครั้งนั้น พระกรณียกิจสำคัญอันหนึ่งก็คือการจัดรวบรวมอัฐิของเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ก่อนๆ และพระชายาตลอดพระประยูรญาติที่กระจัดกระจายเข้าไว้ประดิษฐานยังกู่ ซึ่งโปรดให้สร้างไว้บริเวณวัดสวนดอก (ดังที่เห็นในปัจจุบัน) เมื่อเสร็จแล้วทรงโปรดให้มีการจัดงานสมโภชเป็นการใหญ่เป็นเวลาถึง ๑๕ วัน ๑๕ คืน[๒] ทรงจัดให้มีการแสดงมหรสพหลายประเภท ได้แก่ ลิเก งิ้ว ฟ้อนรำ ซอ ฯลฯ และที่แปลกใหม่ที่สุดที่ไม่เคยมีการจัดในการเฉลิมฉลองสมโภชใดๆ ในเชียงใหม่มาก่อนก็คือ การจัดให้มีการแสดง

---

[๑] *จาก พ.ศ. ๒๔๒๙-๒๔๕๗*

[๒] *๑๕-๓๐ ตุลาคม ๒๔๕๒*

ละครแบบรัตนโกสินทร์ เป็นการแสดงเรื่อง พระลอ สาวเครือฟ้า และอิเหนา พระราชชายาฯได้มีพระดำริให้ดัดแปลงบทละครของกรมพระนราธิปฯ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งมาพระราชทาน[*] ทรงใช้ผู้แสดงหลักจากคุ้มเจ้าหลวงอินทวโรรสสุริยะวงศ์ มีการสร้างฉากบางส่วนโดยช่างที่นำมาจากกรุงเทพฯ พระองค์ทรงดูแลการฝึกซ้อมอย่างใกล้ชิด การแสดงประสบความสำเร็จอย่างงดงาม เป็นที่ชื่นชมและประทับใจเป็นเรื่องที่พสกนิกรชาวเชียงใหม่ผู้เกิดร่วมสมัยนั้นพูดถึงอย่างไม่รู้ลืมสำหรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้มีพระราชดำรัสชมและแสดงความแปลกพระราชหฤทัยในความกล้าหาญตั้งแต่ทรงทราบว่าพระราชชายาฯ มีพระดำริจะจัดการแสดงละคร ดังข้อความที่ปรากฏในตอนหนึ่งของพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒ กรกฎาคม เมื่อทรงทราบว่าพระราชชายาจะทรงจัดละครแสดงในงานสมโภชกู่

อนึ่งการจากการที่พระราชชายาฯ ทรงจัดให้มีการแสดงละครแบบชาววังในคราวสมโภชน์กู่ครั้งนั้น เป็นจุดกำเนิดสำคัญของจิตรกรพื้นบ้านล้านนาคนหนึ่งคือ บุญปั๋น พงษ์ประดิษฐ์[*] บิดาของผู้เขียนเอง จึงขอถือโอกาสนี้เล่าเป็นเกร็ดน่ารู้ให้ฟัง ซึ่งเป็นคำบอกเล่าโดยตรง

ขณะนั้นบุญปั๋น พงษ์ประดิษฐ์ อายุได้ ๑๔ ปี เป็นนักเรียนมัธยมปีสุดท้ายของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ได้ทราบข่าวที่อื้อฮาไปทั่วเมืองเชียงใหม่เรื่องการจัดเตรียมการแสดงละครฉลองกู่ ได้มีการนำเอาฉากมาจากกรุงเทพฯ เป็นฉากที่สวยงามเหมือนจริง ฉากบางส่วนก็จะมีการจัดทำที่นี่โดยนำช่างมาจากกรุงเทพฯ เด็กชายบุญปั๋น ผู้มีใจรักทางด้านการวาดเขียนอยู่แล้ว จึงตื่นเต้นตามไปดูเมื่อพบว่าเป็นความจริงก็ได้ลงทุนหนีเรียนไปคลุกคลีช่วยช่างวาดเขียนฉากและเรียนวาดเขียนผสมสีไปในตัวด้วย เป็นเวลากว่าอาทิตย์จนถูกครูลงโทษ แต่ดีที่ว่ายังสอบผ่านจบชั้นได้ โรงละครชั่วคราวของพระราชชายาครั้งนั้น จึงเปรียบเสมือนวิทยาลัยอาชีวะที่ประสิทธิประศาสน์วิชาชีพให้แก่บุญปั๋น พงษ์ประดิษฐ์ โดยแท้ บุญปั๋น ได้ใช้วิชาชีพเลี้ยงตัวและครอบครัวตลอดมาจนสิ้นชีพ นับว่าทรงมีพระกรุณาธิคุณต่อครอบครัวของผู้เขียนอย่างล้นพ้น ซึ่งผู้เขียนและบุคคลในครอบครัวได้สำนึกและตระหนักในพระกรุณาธิคุณนี้อยู่เสมอมา

ครั้นภายหลังการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระราชชายาฯ ได้เสด็จกลับมาประทับเป็นการถาวรที่นครเชียงใหม่ พระองค์จึงทรงใช้โอกาสนี้ประกอบพระกรณียกิจเพื่อประโยชน์ของบ้านเมืองอย่างเต็มที่และพระองค์ได้ทรงเริ่มต้นอย่างรวดเร็วในหลายๆ ด้านพร้อมกันทั้งนี้รวมทั้งด้านศิลปการบันเทิงด้วย อันได้แก่ การดนตรี ขับร้อง ฟ้อนรำ และการละคร

การเสด็จมาประทับถาวรครั้งนี้ เชียงใหม่อยู่ในช่วงเจ้าแก้วนวรัฐเป็นเจ้าผู้ครองนคร เจ้าแก้วนวรัฐผู้เป็นพระเชษฐาต่างอุทรของพระราชชายาฯ ได้ถวาย *"วังเจดีย์กิ่ว"*[*] ให้เป็นที่ประทับ ณ ที่นี้เองพระองค์ได้ทรงใช้เป็นที่ฝึกหัดการละคร ดนตรี ฟ้อนรำ ขับร้องต่างๆ บรรดาผู้ที่ทรงเลือกให้เข้ารับการฝึกฝนส่วนใหญ่จะเป็นพระประยูรญาติในสายสกุล ณ เชียงใหม่ ณ ลำพูน ณ ลำปาง ณ น่าน ฯลฯ บุตรหลานของผู้ใกล้ชิดและข้าราชบริพาร บางคนก็อยู่ถวายตัวเป็นข้าหลวง ก็ทรงมีพระเมตตารับอุปการะไว้อยู่ในวังจำนวนหนึ่ง หลายคนเดินทางไปกลับ

---

[*] *กล่าวถึงในราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์*

[*] *บุญปั๋น พงษ์ประดิษฐ์ จิตรกรชำนาญภาพวาดชีวิตพื้นบ้านล้านนา มีชื่อเสียงอยู่ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๒๑ รู้จักกันในนามของ "จิตรกรฝาเบียร์" เพราะใช้ฝาจีบที่ใช้แล้วแทนจานผสมสี*

[*] *ตั้งอยู่ฝั่งทิศตะวันตกของแม่น้ำปิง ใกล้สะพานนครพิงค์ ขณะนี้คือสถานกงศุลอเมริกัน*

ในตอนหลังประมาณปี ๒๔๖๕[๑] พระองค์ได้ทรงย้ายไปประทับ ณ ตำหนักดาราภิรมย์ในบริเวณ *"สวนเจ้าสบาย"* อำเภอแม่ริม กิจกรรมการฝึกซ้อมดนตรี และการแสดงต่างๆ ก็ยังคงดำเนินต่อไป

งานดนตรี ล้านนาเป็นแหล่งอารยธรรม มีการก่อตั้งอาณาจักรใหญ่น้อยต่างๆ มานาน ย่อมมีวิวัฒนาการของการดนตรีควบคู่มาด้วยอย่างยาวนาน อาจารย์ ธีรยุทธ ยวงศรี[๒] กล่าวถึงประวัติดนตรีล้านนาว่า พบหลักฐานในหนังสือนิราศหริภุญไชย สรุปได้ว่าเครื่องดนตรีในสมัยนั้นน่าจะมีครบทั้ง ๔ ประเภท คือ เครื่องดีด สี ตี เป่า อันได้แก่ ขลุ่ย ปี่ สะล้อ (ตะล้อ หรือทร้อ) ซึง กลอง ฆ้อง ติ่ง[๓] แคน เครื่องดนตรีเหล่านี้สามารถผสมนำไปร่วมวงใช้บรรเลงในพิธีกรรมและงานเฉลิมฉลองต่างๆ

ก่อนการเสด็จกลับมาประทับเชียงใหม่ของพระราชชายาฯการดนตรีของล้านนายังไม่มีรูปแบบการเล่นเป็นวงที่สมบูรณ์ การพัฒนารูปแบบการเล่นมีน้อยมาก เพราะเล่นกันอยู่ในวงแคบ จนกระทั่งพระราชชายาฯ เสด็จกลับมาพร้อมกับได้ทรงนำเครื่องดนตรีประเภท *"เครื่องสาย"* ของราชสำนักและภาคกลางมาร่วมบรรเลงกับข้าราชบริพารที่เคยไปรับใช้ที่กรุงเทพฯ ข้าราชบริพารของพระองค์ส่วนใหญ่ก็คือพระประยูรญาติที่รู้จักคุ้นเคยกับเครื่องดนตรีพื้นบ้านอยู่แล้ว จึงนำเอาเครื่องดนตรีดั้งเดิมออกมาบรรเลงบ้าง พระราชชายาฯ ทรงส่งเสริมและทรงสนับสนุนและทรงใช้ดนตรีพื้นบ้านและการซอ เป็นส่วนประกอบการแสดงละครฟ้อนรำด้วย ก่อให้เกิดการตื่นตัวในวงการดนตรีพื้นบ้านในที่สุดก็พัฒนา มีการตั้งวงมีรูปแบบขึ้นมีการเล่นขยายวงกว้างออกไป พร้อมๆ กับการส่งเสริมดนตรีพื้นบ้าน การเรียนดนตรีไทยก็ยังดำเนินต่อไปในวังที่เชียงใหม่ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ พูนพิศ อมาตยกุล ได้กล่าวถึงครูดนตรีไทยจากกรุงเทพฯ หลายคนที่ได้เดินทางมาสอนดนตรีปี่พาทย์เพื่อประกอบการเล่นละคร ในสมัยรัชกาลที่ ๖ มีผู้ชำนาญการเรื่องปี่พาทย์และเพลงละคร อาทิ มีครูรอด อักษรทับ ครูชั้น อักษรทับ ครูฉัตร สุนทรวาทิน ครูชิต สุนทรวาทิน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๗ ก็มีครูรำอีกสองท่านขึ้นมาช่วยคือ ครูลมุล ยมคุปต์ และครูเฉลย ศุขวณิช

ฟ้อนรำ อาจารย์ธีรยุทธ ยวงศรี อธิบายความหมายของคำว่า **"ฟ้อน"** ว่า เป็นภาษาถิ่น มีความหมายแตกต่างกันอยู่บ้างในล้านนาและอีสาน **"ฟ้อน"** ในภาษาถิ่นล้านนา หมายถึง การแสดงออกในเชิงนาฏศิลป์ทุกรูปแบบ ส่วนในภาษาถิ่นอีสานหมายถึง *"การแสดงออกในเชิงนาฏศิลป์ที่มีรูปแบบตามที่กำหนดไว้โดยบูรพาจารย์ หากแสดงออกโดยไม่มีรูปแบบตามความ ปีติ ความพอใจ หรือเกิดศรัทธาขึ้นมาทันทีทันใด เรียกว่า เซิ้ง"*

การฟ้อนของล้านนาพบหลักฐานว่า มีมาแล้วตั้งแต่สมัยหริภุญไชยเช่นเดียวกับการดนตรี เข้าใจว่า คงจะมีวิวัฒนาการมาด้วยกัน หากนับถึงปัจจุบันก็เป็นเวลากว่า ๗๐๐ ปีมาแล้ว อาจารย์ธีรยุทธ ได้กล่าวถึงลักษณะการฟ้อนดั้งเดิมของชาวล้านนาว่า ประกอบไปด้วยลีลาท่าทางเลียนแบบหรือดัดแปลงมาจากธรรมชาติในท้องถิ่น มักมีลักษณะเป็นไปตามศิลปะตามเผ่าพันธุ์โดยแท้ ไม่มีท่ารำที่

---

[๑] ประมาณจากคำบอกเล่าของเจ้าจำรัส พงษ์ประดิษฐ์ (ณ เชียงใหม่) มารดาของผู้เขียน ว่าครอบครัวของท่าน (เจ้าจำรัสเป็นธิดาเจ้าบุญทวงษ์ และเจ้าช่วยแก้ว) ได้ย้ายตามไปอยู่ใกล้ตำหนักดาราภิรมย์ตอนท่านอายุได้ ๑๔ ปี เจ้าจำรัส เกิดปี พ.ศ. ๒๔๕๑

[๒] อดีตอาจารย์โรงเรียนนาฏศิลป์เชียงใหม่

[๓] ติ่ง หรือ ติ่งติ่ง เป็นดนตรีประเภทสีของชาวล้านนาในอดีต

ซับซ้อนยุ่งยาก ไม่มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับใดๆ เป็นกระบวนท่ารำที่ง่ายๆ สั้นๆ เพราะเกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน มักแสดงเป็นชุดๆ มีมากมายหลายรูปแบบและขนานนามชุดการแสดงหรือกระบวนฟ้อนนั้นๆ ตามเชื้อชาติของผู้ฟ้อน เช่น คนม่าน หรือ คนพม่าฟ้อน ก็เรียกว่า "*ฟ้อนม่าน*" คนไต หรือ คนไทยใหญ่ฟ้อน ก็เรียกว่า "*ฟ้อนเงี้ยว*"

จากลักษณะพื้นฐานการฟ้อนพื้นบ้านดั้งเดิมเหล่านี้ พระราชชายาฯ ได้ทรงดัดแปลงผสมผสานเข้ากับศิลปการร่ายรำของราชสำนักรัตนโกสินทร์ ให้มีท่ารำที่อ่อนช้อยงดงามมีรูปแบบกฎเกณฑ์ขึ้นเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง การฟ้อนประเภทต่างๆ ที่เป็นผลงานของพระองค์ท่านเท่าที่พอจะรวบรวมได้มีดังต่อไปนี้

ฟ้อนเล็บ

หากสันนิษฐานจากข้อเขียนของอาจารย์ธีรยุทธ การฟ้อนเล็บตามแบบดั้งเดิมของชาวล้านนามีอยู่ก่อน เพราะมีประเพณีการฟ้อนรับและนำขบวนแห่ครัวทานในงานฉลองของวัดต่างๆ แต่ละวัดก็จะมีการหัดช่างฟ้อนไว้ประจำวัด ช่างฟ้อนจะแต่งตัวตามประเพณีล้านนา นุ่งผ้าซิ่นตีนต่อลายขวางลำตัว สวมเสื้อผ่าอก เกล้าผม ทัดดอกเอื้อง มีสัญลักษณ์ที่สำคัญคือใช้ทองเหลืองทำเป็นกรวยสวมที่นิ้วทั้งสี่ ของมือทั้งสองข้าง เป็นเหตุที่มาของชื่อ "ฟ้อนเล็บ" ลักษณะการฟ้อนของกลุ่มฟ้อนแต่ละวัดก็จะผิดแผกแตกต่างกันไปบ้าง ในการจัดลีลาท่าทางและย่างก้าวจากการฟ้อนเล็บพื้นเมืองพระราชชายาทรงปรับปรุงโดยปรับเปลี่ยนท่ารำให้มีรูปแบบ แปลกออกไป มีลีลาที่อ่อนช้อย การก้าวย่างที่สวยงาม นอกจากนี้ยังทรงปรับให้มีการย่างก้าวแปรขบวนแถว ทำให้ดูเพลินไม่เบื่อตา เป็นที่เลื่องลือตั้งแต่นั้นมาถึงความเป็นสุดยอดของการฟ้อนเล็บ คือ ช่างฟ้อนของตำหนักดาราภิรมย์ แทบทุกครั้งที่มีงานทำบุญทอดกฐินหรืองานปอยหลวงฉลองสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในอำเภอแม่ริม ตัวเมืองเชียงใหม่ และอำเภอใกล้เคียง ถ้ามีรายการทูลขอมาพระองค์จะโปรดให้นำช่างฟ้อนจากพระตำหนักดาราภิรมย์ไปร่วมในกระบวนแห่กฐินและฟ้อนรับครัวตาน (ขบวนแห่ปัจจัยไทยทาน) อยู่เสมอ ชาวบ้านเมื่อทราบข่าวก็จะพากันไปชมการฟ้อนอย่างคับคั่ง การฟ้อนเล็บที่พระราชชายาฯ ได้ทรงปรับปรุงขึ้นนี้ จึงได้เป็นแบบแผนที่ยึดถือกันสืบๆ มาจนถึงปัจจุบัน

การฟ้อนเล็บ

๖๙

ฟ้อนก๋ำเบ้อ (ผีเสื้อ)และฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา

เนื่องจากพระราชชายาฯ ทรงเห็นว่าการฟ้อนรำมักจะมีท่วงท่าลีลาที่ซ้ำซากกัน อยากจะทรงเปลี่ยนแปลงให้มีความแปลกใหม่ออกไป มีพระประสงค์ที่จะดัดแปลงการฟ้อนจากระบำพม่า จึงรับสั่งให้เจ้าจันทรังษี น้องสาวเจ้าทิพวรรณ กฤดากร* ซึ่งเป็นภรรยาพ่อค้าไม้ในพม่าให้หาครูระบำพม่า

---

* *สกุลเดิม ณ เชียงใหม่ ชายาพระเจ้าพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบวรเดชกฤดากร อดีตอุปราชมณฑลพายัพ และอดีตเสนาบดี กระทรวงกลาโหม*

มาถวาย เจ้าจันทรังษี ก็หาได้มา ๑ คู่ ชาย-หญิง เพื่อมาแสดงถวายทอดพระเนตรแล้วทรงรับไว้เป็นครูฝึกอยู่ระยะหนึ่ง ทรงเห็นว่าท่ารำของครูชายไม่ค่อยน่าดูนัก จึงรับสั่งให้ครูหญิงแสดงท่ารำของพม่าที่แสดงในที่รโหฐานของกษัตริย์พม่าให้ทอดพระเนตร ทรงพอพระทัยมาก จึงให้ดัดแปลงเป็นท่ารำผสมกับท่าเต้นบัลเล่ต์ที่เจ้าแสงดาว[๑] เต้นถวายจากการไปเรียนที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์มาเป็นฟ้อนก่ำเบ้อ (ผีเสื้อ) ชุดที่ใส่รำมีผ้าถุง เสื้อติดปีกผีเสื้อด้านหลัง ที่ศีรษะติดหนวดผีเสื้อ ทำนองและบทร้องเพลงประกอบการฟ้อนเป็นเพลงพม่า เครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบรำใช้เครื่องปี่พาทย์มอญเครื่องใหญ่ มีตะโพน และเปิงมางด้วย

ฟ้อนก่ำเบ้อออกแสดงครั้งแรกในงานฉลองตำหนักของพระราชชายาฯ บนดอยสุเทพ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ประพาสมณฑลพายัพ (มกราคม ๒๔๖๙) และได้เสด็จฯ มาเสวยพระกระยาหารค่ำที่วังของพระราชชายาฯ จึงทรงจัดการแสดงต่างๆ ถวายทอดพระเนตร มีการฟ้อนชุดนี้ด้วย แต่ได้ทรงเปลี่ยนชุดเครื่องแต่งกายจากชุดผีเสื้อมาเป็นชุดระบำในที่รโหฐานแทน โดยใช้ภาพจากหนังสือเรื่อง *"พระเจ้าสีป้อ"* ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์มาเป็นแบบอย่างของเครื่องแต่งกาย เรียกการฟ้อนชุดนี้ว่า *"ม่านมุ้ยเชียงตา"*

๗๐

ฟ้อนม่านแม่เล้

สำหรับการฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตาที่แสดงถวายหน้าพระที่นั่งครั้งนั้นทรงคัดเลือกผู้แสดง ๑๖ คน เป็นเจ้านายผู้หญิงในสกุล ณ เชียงใหม่ทั้งสิ้น ข้อมูลล่าสุด มีการสอบถามจากผู้เชี่ยวชาญภาษาชาวพม่า ทราบว่าคำว่า *"มุ้ยเชียงตา"* น่าจะแผลงมาจากคำว่า *"เหว่ยเสียนต่า"* ของพม่าอันเป็นชื่อของวิมานพระอินทร์ ดังนั้น *"มุ้ยเชียงตา"* จึงหมายถึง การเริงระบำรำฟ้อนในวิมานของพระอินทร์นั่นเอง[๒]

ฟ้อนม่านแม่เล้

เป็นการฟ้อนที่ปรับเปลี่ยนมาจากม่านมุ้ยเชียงตา เนื่องจากการฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตาใช้เวลามาก ท่ารำมีซ้ำๆ อยู่หลายตอน เมื่อครั้งที่มีการจัดซ้อมเพื่อแสดงในงานฉลองวิหารวัดสวนดอก จึงทรงให้ตัดท่ารำที่ซ้ำซ้อนออกไปบ้าง การแต่งกายก็ปรับเปลี่ยนเป็นแต่งเป็นชาย-หญิงเป็นคู่ๆ ให้ชื่อใหม่เป็น *"ม่านแม่เล้"*

ฟ้อนเทียน

ฟ้อนเทียนมีประวัติสืบเนื่องมาจากการเสด็จเลียบมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี โอกาสนี้เช่นกันมีการถวายช้างเผือก *"พระเศวตคชเดชดิลกฯ"* โดยบริษัทบอร์เนียว จึงมีการจัดงานสมโภชช้างพลายสำคัญนี้ขึ้น

---

[๑] *พระราชชายาทรงชุบเลี้ยงเป็นบุตรีบุญธรรม*

[๒] *โปรดดูบทความ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี กับวัฒนธรรมด้านภาษาและวรรณกรรม โดย ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์ ในหนังสือเล่มนี้*

งานในตอนเย็นมีการถวายพระกระยาหารค่ำ ติดตามด้วยการแสดงตามประเพณีซึ่งพระราชชายาฯ ทรงรับผิดชอบ การแสดงประกอบไปด้วยการฟ้อนหลายชุด ฟ้อนเทียนเป็นชุดหนึ่งในบรรดาฟ้อนชุดต่างๆ นั้น เป็นการฟ้อนเล็บนั่นเองแต่เพื่อเหมาะสมงดงามในเวลากลางคืน ในการฟ้อนช่างฟ้อนแต่ละคนจะถือเทียนที่จุดติดไฟในมือแต่ละข้างแทนการใส่เล็บ แสงไฟจากเทียนหลายๆ เล่มที่เคลื่อนไหวช้าๆตามจังหวะการฟ้อน ท่ามกลางความมืดของกลางคืน ก่อให้เกิดบรรยากาศที่รื่นรมย์สวยงามแปลกตา

มีผู้บันทึกการฟ้อนเทียนครั้งนั้นไว้ดังนี้ ในการแสดงได้นำช้างของเจ้าแก้วนวรัฐ คือ ปู๋ไชยเลิศ (พลายไชยเลิศ) และปู๋ทอง (พลายทอง) ซึ่งเป็นช้างที่เชื่องที่สุดประดับด้วยเครื่องแต่งผูกสัปคับ มีฉัตรจุดเทียน ๕ ชั้น ที่งาทั้งสองช้างติดเทียนจุดไฟข้างละ ๕ เล่ม เหล่าช่างฟ้อนฟ้อนเทียนไปรอบๆ ช้างทั้งสองเชือก งดงามเป็นที่ตื่นตาตื่นใจแก่ผู้พบเห็น

ระบำซอ (ฟ้อนมูเซอ)

เป็นฟ้อนอีกชุดหนึ่งที่จัดถวายในโอกาสการถวายพระกระยาหารค่ำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ที่ได้กล่าวข้างต้น ใช้วงปี่พาทย์บรรเลงประกอบการแสดง มีการนำเอาซอลู้เข้าไปผสมวงด้วย ระบำชุดนี้เดิมผู้แสดงแต่งกายแบบสตรีชาวกะเหรี่ยงที่แต่งงานแล้วทรงรับสั่งเรียกว่า "ฟ้อนมูเซอ" ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น "ระบำซอ" เพราะคำร้องและทำนองเป็นการซอทำนองต่างๆ

ฟ้อนล่องน่าน (น้อยใจยา)

เป็นกระบวนฟ้อนชุดหนึ่งที่พระราชชายาฯ ทรงให้ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้แสดงในละครเรื่องน้อยใจยา ทรงให้ท้าวสุนทรโวหาร เสนาแผนกอาลักษณ์ของพระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์เป็นผู้แต่งบท โดยพระองค์ได้แนวความคิดมาจากละครเรื่องสาวเครือฟ้าของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นการรำคู่ชายหญิง ระหว่างผู้แสดงเป็นพระเอก (น้อยใจยา) กับนางเอก (แว่นแก้ว) ใช้วงปี่พาทย์บรรเลงประกอบการแสดง

ฟ้อนเงี้ยวแบบผสม

เป็นกระบวนฟ้อนที่พระราชชายาฯ รับสั่งให้แม่ครูหลวง บุญชูหลง ประดิษฐ์ขึ้น โดยนำเอาคำร้องและท่าฟ้อนของพวกเงี้ยวมาประสมประสานกับท่ารำบทของภาคกลาง ดนตรีที่ใช้ประกอบการฟ้อนเป็นวงปี่พาทย์ ผู้แสดงอาจเป็นชายทั้งหมด หรือชายกับหญิงผสมกันก็ได้ แต่งกาย ๒ แบบ แบบไทยใหญ่ (เงี้ยว) หรือพม่า (ม่าน) ก็ได้

นอกจากชุดฟ้อนต่างๆ ที่ได้กล่าว พระราชชายาฯยังได้ทรงนำระบำจากละครหลายเรื่องของวังหลวงมาเล่นในวังของพระองค์ เช่น ระบำธง ซึ่งอยู่ในละครเรื่องคาวี ระบำนกเขา จีนรำพัด ฝรั่งรำเท้า โดยให้ช่างฟ้อนในวังเป็นผู้รำ และยังมีการฟ้อนอื่นๆ อีกที่ทรงดำริขึ้นแสดงในโอกาสต่างๆ เช่น ฟ้อนมอญหรือฟ้อนผีมด รำโยคีถวายไฟ เป็นต้น

๗๑

ฟ้อนเงี้ยวแบบผสม

ความสำเร็จได้รับการยกย่องเป็นแบบแผนสืบต่อมา การจัดพิธีการต้อนรับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ นั้น ประสบความสำเร็จอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีทรงชื่นชมและพอพระราชหฤทัย และเป็นที่ตื่นเต้นยินดีประทับใจต่อแขกผู้มาเยือน ตลอดจนประชาชนทั่วไป พิธีการรับเสด็จฯการขับร้องถวายสดุดี ด้วยทำนองซอต่างๆ ตลอดจนการแสดงระบำรำฟ้อน ส่วนใหญ่ แล้วเป็นพระดำริขององค์พระราชชายาฯ หรือไม่ก็ได้ผ่านการปรึกษาหารือและทรงเห็นชอบ ด้วยแล้ว พิธีถวายการต้อนรับครั้งนี้ นับว่าเป็นแบบแผนที่ยึดถือในการต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองที่เชิดหน้าชูตาประเทศไทยมาจนกระทั่งปัจจุบัน

สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวด้วยความชื่นชมถึงประเพณีการฟ้อนรับแขกบ้านแขกเมืองของนครเชียงใหม่ในครั้งนั้น ดังปรากฏในพระนิพนธ์เรื่อง

"สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงกับสนมเอก" ดังนี้ *"...พิเคราะห์ดูอาจจะมีมาแต่สมัยเมื่อถือกันเป็นประเพณีว่าผู้ดีทุกคนทั้งที่เป็นผู้ชายและเป็นผู้หญิง ต้องหัดฟ้อนรำเป็นหลักสูตรอย่างหนึ่งในการศึกษา และมีพิธีการบางอย่างซึ่งเจ้านายชายหญิง นับแต่เจ้าผู้ครองเมือง ต้องออกฟ้อนรำในที่ประชุมชนให้เป็นศิริ ข้าพเจ้าเคยเห็นพิธีเช่นนั้นเมื่อเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในรัชกาลที่ ๕ ขึ้นไปตรวจราชการมณฑลพายัพครั้งแรกแต่ยังไม่มีทางรถไฟ ในมณฑลพายัพเขายังถือประเพณีฟ้อนรำอย่างโบราณ มาจนถึงรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเลียบมณฑลพายัพ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีชักชวนเจ้านายมณฑลพายัพ ทั้งผู้ชายและผู้หญิงให้ฟ้อนรำรับเสด็จเพื่อจะได้ทอดพระเนตรเห็นประเพณีโบราณ เมื่อวันสมโภช ณ เมืองเชียงใหม่ วันนั้นมีกระบวนต่างๆ ของพวกชาวเชียงใหม่ทุกชาติทุกภาษา แห่นำหน้าแล้วถึงกระบวนบายศรี มีปี่พาทย์นำหน้า พวกเจ้านายผู้ชายเดินตามบายศรีที่สำหรับสมโภชสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีเจ้านครเชียงใหม่ เจ้านครน่าน และเจ้านครลำพูน เป็นหัวหน้า ต่อลงมาถึงเจ้านายชั้นรองรวมกันกว่า ๓๐ คน แล้วแต่งตัวนุ่งผ้าสมปักลาย ใส่เสื้อเยียรบับ คาดสำรดประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เดินเป็นคู่ๆ อยู่ข้างหลังบายศรี พอเข้าใน บริเวณพลับพลาก็พร้อมกันยกมือขึ้นถวายบังคม แล้วต่างฟ้อนตรงเข้าไปเฝ้า พระราชชายาฯ หัดหม่อมเจ้าหญิงเด็กๆ ในกรมกำแพงเพ็ชรฯ ซึ่งท่านเลี้ยง ๒ องค์ให้ฟ้อนออกไปรับต่างพระองค์ ถึงกระบวนบายศรีสำหรับสมโภชสมเด็จพระบรมราชินี พวกเจ้านายผู้หญิงก็เดินตามเป็นคู่ๆ และฟ้อนรำเข้าไปเฝ้าอย่างเดียวกัน พวกคนดูทั้งไทยและฝรั่งที่ขึ้นไปจากกรุงเทพฯ และชาวเมืองนั้นพากันพิศวงออกปากว่า สง่างามอย่างแปลกดูน่าชมเป็นอย่างยิ่ง การรำฟ้อนอย่างใหญ่ตามประเพณีโบราณในมณฑลพายัพ เห็นจะมีเป็นที่สุดเมื่องานสมโภชครั้งนั้น..."*

ฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา

๗๒

อนึ่งต่อเนื่องจากการสมโภชช้าง *"พระเศวตคชราชดิลก"* ที่เชียงใหม่แล้ว เมื่อช้างสำคัญถูกส่งไปถึงกรุงเทพฯ ได้มีการจัดการฉลองอีกครั้งหนึ่ง ทางวังบางขุนพรหมของสมเด็จฯกรมพระนครสวรรค์วรพินิตก็จัดให้มีการขับร้องและฟ้อนฉลองด้วย ในโอกาสนี้ได้มีช่างฟ้อนของพระราชชายาฯได้เดินทาง

ไปแสดงด้วย เจ้าเครือแก้ว ณ เชียงใหม่ และ คุณยายจันทร บริบูรณ์* ซึ่งเป็นช่างฟ้อนรุ่นนั้นและยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันได้เล่าถึงความตื่นเต้นที่ได้เดินทางไปในขบวนรถไฟเดียวกับพระเศวตฯ และการฟ้อนที่วังบางขุนพรหมว่าเป็นการแสดงฟ้อนรำที่แปลกใหม่และตื่นตาตื่นใจของชาวกรุงเทพฯ ได้รับการนิยมชมชอบอย่างมากมาย มีผู้มาเฝ้าชมอย่างล้นหลาม เป็นการฟ้อนเล็บ และม่านมุ้ยเชียงตา เมื่อการฟ้อนจบลงไปแล้วยังมีเสียงเรียกร้องให้แสดงซ้ำอีก นั่นจึงเป็นครั้งแรกที่มีการแสดงนำศิลปการฟ้อนของล้านนาไปเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักของชาวกรุงเทพมหานคร

การละคร ในยุคที่พระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๕๒) นั้น กรุงรัตนโกสินทร์อยู่ในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ เชียงใหม่ได้เคลื่อนเข้าสู่ยุคของการผนึกอำนาจการบริหารการปกครองของเมืองหลวง การไปมาหาสู่ติดต่อกันระหว่างสองแผ่นดินมีมากขึ้น อิทธิพลศิลปวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ได้แผ่เข้าสู่เชียงใหม่ เจ้าหลวงองค์นี้โปรดศิลปการบันเทิงโดยเฉพาะอย่างยิ่งการละคร และโปรดที่จะใกล้ชิดกับประชาชน ได้ทรงจ้างครูละครฟ้อนรำจากกรุงเทพฯ มาสอนในคุ้ม (คุ้มหลวง) มีการสร้างโรงละครขนาดใหญ่ เปิดการแสดงละครให้ประชาชนโดยไม่เก็บค่าเข้าชม

ในเวลาซ้อนเหลื่อมกันช่วงท้ายสมัยเจ้าหลวงอินทวโรรสฯ นี้ ที่คุ้มของเจ้าแก้วนวรัฐก็มี เจ้าหญิงบัวทิพย์ ผู้บุตรีก็มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน คุ้มนี้ก็มีการจัดการแสดงละคร มีโรงละครเป็นของตนเอง เมื่อครั้งพระราชชายาฯทรงจัดให้มีการเล่นละครตอนสมโภชกู่ก็ได้ใช้ตัวละครจากคุ้มเจ้าหญิงบัวทิพย์เป็นตัวแสดงหลัก พระราชชายาฯเสด็จมาประทับ ณ วังเจดีย์กิ่วนั้นเป็นเวลาสิ้นรัชกาลของเจ้าหลวงอินทวโรรสฯ แล้วกิจกรรมบันเทิงของคุ้มหลวงได้ยุติลง พระองค์ทรงได้รับทอดจ้างบุคลากรการละครมาช่วยงานบางส่วน ส่วนทางคุ้มของเจ้าหญิงบัวทิพย์ก็ได้มีการติดต่อประสานงานกันอย่างใกล้ชิด ดังนั้น ประชาชนชาวเชียงใหม่ สมัยนั้นจึงมีการกล่าวถึงกิจกรรมบันเทิงเป็นการแสดงของคุ้ม หรือของวัง หรือรวมกัน ใครเป็น "ช่างฟ้อนวัง" หรือ "ช่างฟ้อนคุ้ม"

ช่างฟ้อนวังของพระราชชายาฯมักจะถูกเรียกอย่างล้อเล่นว่า "ช่างฟ้อนโรงกี่" เพราะสถานที่ฝึกฟ้อนประจำคือโรงกี่ (โรงทอผ้าที่เป็นอีกพระกรณียกิจหนึ่งที่ทรงส่งเสริม) ภายในบริเวณวังเจดีย์กิ่วที่ประทับ

พระกรณียกิจทางด้านการละครของพระราชชายาฯได้ทรงเริ่มต้นอีกหนึ่งเมื่อเสด็จกลับมาประทับถาวร ณ นครเชียงใหม่ คราวนี้ได้รวบรวมครูละครเก่าของเจ้าอินทวโรรสฯ และของคุ้มเจ้าหญิงบัวทิพ มาจัดฝึกอบรมตัวละครรุ่นใหม่และจัดการแสดงร่วมกันในหลายๆ โอกาส หากจะเรียบเรียงละครที่พระราชชายาฯทรงจัดให้มีการแสดงในโอกาสต่างๆ มีดังต่อไปนี้

ครั้งแรกในงานสมโภชกู่ที่วัดสวนดอก ในคราวที่เสด็จมาเยี่ยมบ้านในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ดังได้กล่าวข้างต้นแล้ว ในโอกาสนี้ละครที่ทรงจัดมีถึง ๓ เรื่อง ได้แก่

๑. เรื่องพระลอตามไก่ ทรงเลือกผู้แสดงเป็นตัวเอกดังนี้

หม่อมวาด	แสดงเป็น	พระลอ
หม่อมแส	แสดงเป็น	ไก่แก้ว
หม่อมพันธุ์	แสดงเป็น	ปู่เจ้าสมิงพราย

เรื่องพระลอตอนเสี่ยงน้ำ

หม่อมวาด	แสดงเป็น	พระลอ

---

*ขณะที่เขียนเรื่องมีอายุ ๘๙ และ ๙๐ ปี ตามลำดับ

เรื่องพระลอตอนเข้าสวน

หม่อมแส	แสดงเป็น	พระลอ
หม่อมวาด	แสดงเป็น	นายแก้ว
หม่อมพันธุ์	แสดงเป็น	นายขวัญ
หม่อมผาด	แสดงเป็น	นางรื่น
หม่อมดำ	แสดงเป็น	นางโรย

๒. เรื่องสาวเครือฟ้า ทรงเลือกผู้แสดงเป็นตัวเอกดังนี้

หม่อมวาด	แสดงเป็น	นายร้อยตรีพร้อม
หม่อมแส	แสดงเป็น	เครือฟ้า

๓. เรื่องอิเหนา ตัดตอนดอกลำเจียกจนถึงบุษบาเสี่ยงเทียน ทรงเลือกผู้แสดงเป็นตัวเอกดังนี้

หม่อมวาด	แสดงเป็น	อิเหนา
หม่อมผาดและหม่อมแส	ผลัดกันแสดงเป็น	บุษบา

การแสดงละครเรื่อง นนทุก ๗๓

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ขณะที่ประทับที่พระตำหนักดาราภิรมย์ สวนเจ้าสบาย อำเภอแม่ริม ระหว่างที่เข้าพรรษา พระภารกิจทางด้านสวนเบาบางลงพอมีเวลาว่างบ้าง ทรงดำริว่าเวลานี้ตัวละครของคุ้มเจ้าอินทวโรรสฯ มีเหลืออยู่น้อยคนเต็มที พวกที่เหลืออยู่ก็ล้วนมีอายุมากกันทั้งสิ้น เมื่อหมดรุ่นนี้แล้วต่อไปชาวเชียงใหม่จะไม่มีใครรู้จักการฟ้อนรำทำเพลงของคนไทยภาคกลาง จึงทรงคัดเลือกช่างฟ้อนประจำคุ้มรุ่นเล็กมาหัดรำแม่บท ทรงเลือกได้ตัวพระมีชื่อว่า "สุดใจ" เป็นลูกข้าหลวงนักดนตรีซออู้ชื่อ "สั้น" และได้ตัวนางชื่อ "วันดี" เป็นลูกผู้มีอันจะกินครอบครัวหนึ่งของเชียงใหม่ โปรดให้หม่อมดำซึ่งเป็นตัวละครของเจ้าอินทวโรรสฯ มาเป็นผู้ฝึกซ้อม แต่ทรงเผลอไปไม่ได้ทำพิธีขึ้นครูตามธรรมเนียมโบราณเสียก่อน ประจวบกับระยะนั้นทรงมีพระอาการประชวรอยู่ด้วย เมื่อทรงระลึกได้จึงทรงบนไว้ว่าถ้าพระองค์หายประชวรจะเล่นละครพระลอแก้บนและเมื่อทรงหายประชวรแล้ว จึงรับสั่งให้หม่อมแส หม่อมพัน หม่อมดำ ตัวละครของพระเจ้าอินทวโรรสฯ ช่วยกันฝึกซ้อมละครเรื่องพระลอ ตอนตามไก่ ผู้แสดง เป็นตัวเอก คือ สุดใจ แสดงเป็น พระลอ วันดี แสดงเป็น ไก่แก้ว สมพันธ์ แสดงเป็นปู่เจ้าสมิงพราย

ละครชุดนี้แสดงแก้บนเป็นครั้งแรกที่ตำหนักดาราภิรมย์ ที่แม่ริม ต่อมาจึงโปรดให้ซ้อมละครเรื่อง *"สุวรรณหงส์"* เพื่อเล่นประทานในวันครบรอบวันประสูติ ม.จ.หญิงฉัตรสุดา ฉัตรชัย ที่คุ้มรินแก้ว มีผู้แสดงคือ สุดใจ แสดงเป็น สุวรรณหงส์ วันดี แสดงเป็น พราหมณี สมพันธ์ แสดงเป็นท้าวสุพรรณนุราช ยุพดี แสดงเป็น พราหมณ์โต อัญชัญ แสดงเป็น พระมเหสี

และเมื่อครั้งที่ครูบาศรีวิชัยสร้างวิหารหลวงวัดสวนดอกแทนวิหารหลังเดิมซึ่งถูกทอดทิ้งให้ผุพังลง รวมทั้งได้ปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุของวัดสวนดอกเสียใหม่จนเสร็จแล้ว ได้มีงานฉลองสมโภชกันอย่างมโหฬาร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ก่อนถึงวันงานพระราชชายาฯ รับสั่งให้ศิลปินประจำคุ้มของ

พระองค์เร่งฝึกซ้อมการฟ้อนรำ และละครเพื่อแสดงในงานนี้ ทรงดำริว่าเวลานั้นตัวพระก็มีแล้ว ตัวนางก็มีแล้ว แต่ยังขาดผู้ที่จะแสดงเป็นยักษ์ ซึ่งจะแสดงเรื่องรามเกียรติ์ตอน *"นารายณ์ปราบนนทุก"* ทรงเลือกได้ตัวแสดงรุ่นเยาว์คนหนึ่งคือ นวลฉวี เสนาคำ ให้แสดงเป็น นนทุก โปรดให้หม่อมพันตัวยักษ์ของเจ้าอินทวโรรสฯ เป็นครูฝึก ปรากฏว่าเป็นที่ชื่นชอบของผู้ชมโดยทั่วกัน

และในงานเดียวกันนี้ ก็ได้แสดงละครเรื่องพระลอ ซึ่งมีอยู่ ๓ ตอน ทรงเลือกผู้แสดงดังนี้

ตอนตามไก่

สุดใจ	แสดงเป็น	พระลอ
วันดี	แสดงเป็น	ไก่แก้ว
สมพันธ์	แสดงเป็น	ปู่เจ้าสมิงพราย

ตอนเสี่ยงน้ำ

สุดใจ	แสดงเป็น	พระลอ
นวลฉวี	แสดงเป็น	นายแก้ว
ยุพดี	แสดงเป็น	นายขวัญ

ตอนเข้าสวน สมพร และธิดาของพระยาพนาฯ ผลัดเปลี่ยนกันแสดงเป็นพระลอแปลงคนละคืน

สุดใจ	แสดงเป็น	นายแก้ว
นวลฉวี	แสดงเป็น	นายขวัญ
วันดี	แสดงเป็น	นางรื่น
อัญชัญ	แสดงเป็น	นางโรย

ในสมัยนั้น พระองค์มีกวีแก้วประจำสำนักอยู่ด้วยกันหลายคน เมื่อครั้งทรงจัดงานฉลองพระชนม์มายุ ครบ ๔๘ พรรษา ท้าวสุนทรโวหาร เสนาแผนกอาลักษณ์ของเจ้าอินทวโรรสฯ ได้ประพันธ์บทละครเรื่อง *"น้อยใจยา"* ขึ้นถวาย และขอประทานพระอนุญาตให้คณะมหาดเล็กในพระองค์แสดงถวายในงาน ทรงแก้ไขบทบางตอนให้เหมาะสม มหาดเล็กที่แสดงในเรื่องน้อยใจยาครั้งนั้นมี

นายน้อย ชมภูรัตน์	แสดงเป็น	น้อยใจยา
นายบาง วาริช	แสดงเป็น	แว่นแก้ว

ต่อมาพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา ในรัชกาลที่ ๕ ทรงขอบทละครเรื่องน้อยใจยานี้ไปซ้อมบทละครของพระองค์ แล้วแสดงที่พระตำหนักของพระองค์ที่วังสวนสุนันทา นับแต่นั้นมาก็ได้มีการแสดงละครเรื่องนี้อีกหลายครั้ง

หลายท่านคงจะได้ยิน หรืออ่านข้อเขียนเกี่ยวกับบรรยากาศในพระตำหนัก ของพระราชชายาฯ ที่กรุงเทพมหานครว่า ตลบอบอวลไปด้วยเสียงสังคีตดนตรีเป็นที่รื่นรมย์ตลอดเวลา บรรยากาศของวังเจดีย์กิ่วและพระตำหนักดาราภิรมย์ที่พระองค์ทรงย้ายไปประทับในตอนหลังน่าจะเป็นที่น่าอภิรมย์ยิ่งกว่านั้นมาก เพราะเนื่องจากเป็นวังของพระองค์เอง และการเพิ่มเติมเข้ามาของการฝึกหัดละครฟ้อนรำ เมื่อฝึกซ้อมการแสดงต่างๆ จนได้ที่แล้วพระองค์จึงโปรดให้มีการแสดงในโอกาสและประเพณีสำคัญต่างๆ เป็นการเผยแพร่ปลูกฝังวัฒนธรรมแก่ชาวบ้าน ชาวเชียงใหม่ ได้มีโอกาสเสพสุนทรีย์ทางศิลปบันเทิงด้วยความสำราญใจ บรรยากาศทั่วไป

๗๔

ของนครเชียงใหม่ตอนนั้นคึกคัก ตื่นตัวรับวัฒนธรรมใหม่ และถูกกระตุ้นให้รักวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเองพร้อมๆ กันไปด้วย นับว่าการเสด็จกลับมาสู่นครเชียงใหม่ของพระองค์มิได้เพียงแต่เสด็จกลับมาเป็นมิ่งขวัญและศรีสง่าของเมืองเท่านั้น พระองค์ทรงนำความสุข ความเบิกบานมาสู่พสกนิกรโดยถ้วนหน้า

จากการศึกษาพระกรณียกิจด้านศิลปและบันเทิงเพียงด้านเดียวเท่านี้ ก็พอจะสะท้อนภาพให้เห็นถึงพระอุปนิสัย บุคลิกลักษณะของพระองค์ท่าน ว่าทรงเป็นผู้มีขัติยะมานะ เมื่อสนพระทัยในสิ่งใดแล้วทรงศึกษาจนสำเร็จถึงขั้นเชี่ยวชาญจนสามารถถ่ายทอดวิชาได้ ทรงแน่วแน่ เด็ดขาด กล้าหาญ มีพระอุตสาหะวิริยะในการประกอบพระกรณียกิจไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคทั้งปวงทรงพระปรีชาสามารถกอรปทั้งทรงมีความตระหนักในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อทั้งแผ่นดินรัตนโกสินทร์และนครเชียงใหม่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระองค์ทรงมีความรักนครเชียงใหม่ และพสกนิกรอย่างลึกซึ้ง และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือทรงมีสายพระเนตรยาวไกล โดยการเน้นการฝึกฝนและถ่ายทอดศิลปะเพื่อให้มีการสืบสายต่อเนื่องไปในระยะยาว สมควรที่สุดแล้วที่จะกล่าวเทิดพระเกียรติว่าพระองค์คือสุดยอดของ *"ขัตติยนารีศรีเชียงใหม่"* โดยแท้

บรรณานุกรม

เจ้าแก้วนวรัฐฯ. **"พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี".** พิมพ์ในงานถวายพระเพลิง. ๒๔๗๗.

คณะกรรมการงาน ๑๒๐ ปี พระราชชายาเจ้าดารารัศมี. **"วันวานที่ขานไข".** โรงพิมพ์กาดสวนแก้ว. ๒๕๓๖.

ธีรยุทธ ยวงศรี. **"การดนตรี การขับ การฟ้อน ล้านนา".** สุริวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์. ๒๕๔๐.

นงเยาว์ กาญจนจารี. **"ดารารัศมี"** บริษัททรีดีการพิมพ์จำกัด. ๒๕๓๓.

บุญเสริม สาตราภัย. **"เสด็จล้านนา ๑".** บริษัท อักษราพิพัฒน์ จำกัด. ๒๕๓๒.

บุญเสริม สาตราภัย. **"เสด็จล้านนา ๒".** บริษัท อักษราพิพัฒน์ จำกัด. ๒๕๓๒.

ปราณี ศิริธร **"เพ็ชร์ลานนา" เล่ม ๑** สุริวงศ์การพิมพ์, ๒๕๐๖.

พูนพิศ อมาตยกุล. *"พระราชชายาเจ้าดารารัศมีพระจริยาวัตรและงานสร้างเสริมการดนตรีและนาฏศิลปของชาติไทย"* บทความใน **"ดารารัศมีสายใยรักสองแผ่นดิน".** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์. ๒๕๔๒.

รุจพร ประชาเดชสุวัฒน์. *"พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกับนาฏศิลป".* บทความใน **ดารารัศมีสายใยรักสองแผ่นดิน.** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์. ๒๕๔๒.

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ). **"เจ้าหลวงเชียงใหม่".** ๒๕๓๙. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สัมภาษณ์ เจ้าเครือแก้ว ณ เชียงใหม่, ธันวาคม ๒๕๔๕.

สัมภาษณ์ คุณยายจันทร บริบูรณ์, ธันวาคม ๒๕๔๕.

สัมภาษณ์ คุณนวลฉวี เสนาคำ, ธันวาคม ๒๕๔๕.

ข้อมูลจากการบอกเล่าของบิดา-มารดา นายบุญปั๋น - เจ้าจำรัส พงษ์ประดิษฐ์

๒

พระราชชายา
เจ้าดารารัศมี
กับการเกษตร

นรินทร์ ทองศิริ

งานด้านเกษตรกรรมเป็นพระกรณียกิจที่สำคัญอีกด้านหนึ่งของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี คนรุ่นใหม่น้อยคนนักที่จะทราบว่า พืชพรรณหลายชนิดที่เราได้ชื่นชม บริโภค ปลูกขายเป็นอาชีพ ตลอดจนปลูกเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของภาคเหนือและส่งออกนำเงินตราเข้ามาพัฒนาประเทศใน ทุกวันนี้ มีพื้นฐานกำเนิดมาจากการนำเข้า ริเริ่มทดลองปลูกแล้วแนะนำเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป ของพระองค์ เป็นต้นว่าทรงริเริ่มปลูกกะหล่ำปลี กระหล่ำดอก ทรงนำลำไยกะโหลก (พันธุ์ที่นิยม บริโภคกันในปัจจุบัน) มาปลูกแทนลำไยพื้นเมือง นำถั่วลิสงพันธุ์ใหม่ที่เก็บเกี่ยวได้ง่ายดายเพียงใช้ แรงมือดึงถอนขึ้นมาเท่านั้น มาแนะนำให้เกษตรกรปลูกแทนถั่วลิสงพันธุ์เก่าที่ต้องใช้วิธีขุดซึ่ง เปลืองเวลาและแรงงานมาก

พระราชชายาฯ ทรงสนพระทัยและเอาพระทัยใส่ใฝ่หาความรู้ ทรงมีพระปรีชาสามารถในด้าน การเกษตรอย่างกว้างขวาง ครอบคลุมตั้งแต่การจัดหาที่ดินที่เหมาะสม การจัดหาน้ำ พันธุ์พืช ตลอด จนทรงนำสู่การปฏิบัติด้วยการทดลองภายใต้ควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดโดยพระองค์เอง ในบั้นปลาย ของพระชนม์ชีพที่พระองค์ประทับ ณ ตำหนักดาราภิรมย์ ในบริเวณ สวนเจ้าสบาย อำเภอแม่ริม ทรงทุ่มเทเวลาส่วนใหญ่ให้กับพระกรณียกิจด้านนี้

ภายในเนื้อที่ ๗๐ ไร่ ของ *"สวนเจ้าสบาย"* พระองค์โปรดให้สร้างพระตำหนัก *"ดาราภิรมย์"* และ จัดบริเวณทั้งหมดให้มีลักษณะเป็นสวนเกษตรแบบผสมผสาน ปลูกไม้ผลยืนต้น ไม้ดอก ไม้ประดับ หลากหลายชนิดทั้งของต่างประเทศและพันธุ์พื้นเมือง และที่สำคัญที่สุดที่พระองค์ทรงตระหนักถึง ปัญหาการตลาด การขายพืชผลของเกษตรที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม (ซึ่งที่แท้จริงก็ยังเป็นปัญหาใน ปัจจุบัน) จึงได้ทรงกันพื้นที่ส่วนหนึ่งเพื่อทำโครงการทดลองปลูกพืชผักเพื่อขาย โดยหวังพระทัยว่าจะ ได้เป็นตัวอย่างแก่เกษตรกรทั่วไป ทั้งทางด้านเทคนิคการปลูกและการตลาด กับทั้งพระองค์ก็จะได้ ทรงเรียนรู้ปัญหาอันจะนำไปสู่การแนะนำและแก้ไขปัญหาการตลาดแก่เกษตรกรได้ เป็นที่น่าเสียดาย

ว่าพระองค์ไม่ทันจะประสบความสำเร็จในโครงการทดลอง *"ปลูกเพื่อขาย"* ได้สิ้นพระชนม์ชีพไปเสียก่อน

จากการศึกษาพระกรณียกิจด้านนี้ นอกจากจะฉายภาพว่าพระองค์ทรงสนพระทัย และมีพระปรีชาสามารถแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความตั้งพระทัยที่จะยังประโยชน์ให้เกิดแก่พสกนิกร ความมีพระอุตสาหวิริยะปฏิบัติพระกรณียกิจอย่างมุ่งมั่น แม้จะทรงประสบกับอุปสรรคปัญหานานาประการ ผลของพระกรณียกิจก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อการเกษตรของภาคเหนืออย่างกว้างขวาง หากพระองค์มีพระชนม์ชีพยืนยาวหรือได้มีเวลาประกอบพระกรณียกิจด้านนี้ได้ยาวนานเพียงพอ คุณูประการของพระองค์ต่อการเกษตรไทยก็คงจะไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งการเกษตรไทยเป็นที่แน่แท้

ความสนพระทัยในการเกษตร

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงมีพระอุปนิสัยที่จัดได้ว่าเป็นผู้ที่รักต้นไม้ใบหญ้าผู้หนึ่ง จึงไม่แปลกที่พระองค์จะสนพระทัยในการเกษตรและประกอบพระกรณียกิจด้านนี้อย่างจริงจังเมื่อมีโอกาส

ความรักต้นไม้ของพระราชชายาฯนั้น มีมากจนเป็นที่ประจักษ์ต่อองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นได้จากตอนที่พระราชชายาฯ เสด็จเยี่ยมเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ นั้น ก่อนเสด็จคงได้ถวายคำปรารภถึงต้นลำดวนต้นหนึ่งในบริเวณพระราชวังสวนดุสิต ซึ่งขึ้นอยู่ใกล้กับบริเวณที่จะถูกกำหนดให้สร้างพระตำหนักพระราชทานแก่พระราชชายาฯ (ต่อมาคือพระตำหนักที่สวนฝรั่งกังไส) เกรงว่าจะถูกตัด หรือไม่ก็เกรงว่าจะไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่และตายเสียในตอนที่พระองค์มิได้ประทับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้พระราชทานคำตอบให้หายคลายกังวล ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ส่งไปถึงที่เชียงใหม่ 2 ฉบับ

ฉบับที่ ๑. ลงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ รศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) *"...ได้เห็นต้นลำดวนของรักแล้วงามดี ไม่ต้องทำอะไรเลย เพราะไม่ถูกเรือน..."*

ฉบับที่ ๒. ลงวันที่ ๒ กรกฎาคม รศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) *"...ในที่สุดนั้น ต้นลำดวนยังอยู่ดีไม่ตาย เขากั้นคอกไว้เสียแน่นหนา..."*

นอกจากนั้นแล้วพระราชชายาฯ ได้แสดงความสนพระทัยโดยได้เคยเสด็จไปทอดพระเนตรการทำไร่นาสวนผสมของ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร ที่ตำบลบางเบิด อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เข้าใจว่าพระองค์ทรงเกิดความประทับพระทัย และเป็นแรงบันดาลพระทัยในการประกอบพระกรณียกิจในทำนองเดียวกันเมื่อตอนกลับมาประทับเชียงใหม่แล้ว

การจัดหาที่ดินและน้ำ

ภายหลังที่ได้เสด็จมาประทับเชียงใหม่เป็นการถาวรในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ที่วัง *"เจดีย์กิ่ว"* ได้ระยะหนึ่ง พระราชชายาฯ โปรดที่จะดำรงพระชนม์ชีพในชนบทและประกอบพระกรณียกิจด้านการเกษตร

ไปด้วย ต่อมาพระองค์ได้พบว่าบริเวณหลังที่ว่าการอำเภอแม่ริม ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๖ กิโลเมตร เป็นทำเลการเพาะปลูกที่ดีมีดินอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำสำคัญคือน้ำแม่สาที่สามารถจะผันน้ำมาใช้ในการเพาะปลูกได้ตลอดปี จึงรับสั่งให้ คุณพระทวีประศาสน์ (บุญทวี ประทุมอินทร์) นายอำเภอแม่ริมสมัยนั้น จัดหาที่ดินบริเวณนี้ให้ โดยการรวบรวมซื้อและแลกที่ดินได้ทั้งหมดรวม ๗๐ ไร่

ไม่ปรากฏข้อมูลจากการบันทึกว่าพระราชชายาฯ ได้ทรงเริ่มงานการเกษตรที่สวนเจ้าสบาย สร้างพระตำหนักและย้ายเข้าประทับในปี พ.ศ. ใด เข้าใจว่าการสร้างพระตำหนักและการเริ่มปลูกไม้ยืนต้นคงจะเริ่มไปพร้อมๆ กันหรือไล่เรี่ยกันเล็กน้อย การจัดหาที่ดินเป็นไปได้ว่าน่าจะเริ่มประมาณปี พ.ศ. ๒๔๖๐* พระตำหนักดาราภิรมย์น่าจะแล้วเสร็จและทรงย้ายไปประทับราวปี พ.ศ. ๒๔๖๕

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯกรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้ทรงตั้งนามตำหนักว่า *"ตำหนักดาราภิรมย์"* และวังที่ประทับแห่งนี้ให้คล้องกับหาดเจ้าสำราญที่เพชรบุรีว่า *"สวนเจ้าสบาย"*

หลังจากได้ที่ดินแล้ว ทรงจัดการเรื่องน้ำ จากต้นน้ำ คือน้ำตกแม่สาเป็นระยะทาง ประมาณ ๗ กิโลเมตร พระราชชายาฯทรงมีพระดำริให้มีการขุดลำเหมืองเพื่อแบ่งน้ำจากน้ำตกให้ไหลผ่านหมู่บ้านและที่นาของเกษตรกรเข้าสู่สวนเจ้าสบาย แล้วน้ำจะไหลผ่านสถานที่ใกล้ๆ สถานีตำรวจภูธรอำเภอแม่ริมข้ามถนนไปยังฝั่งตรงกันข้าม ทำให้เกษตรกรที่อยู่ฝั่งตะวันออกของถนนพลอยได้รับน้ำเพื่อทำการเกษตรอย่างอุดมสมบูรณ์ได้ด้วย เพื่อที่จะให้การแบ่งสรรปันส่วนการใช้น้ำเป็นไปอย่างทั่วถึง เข้าใจว่าทรงจัดให้มีระบบ *"ชลประทานราษฎร์"* ขึ้น ซึ่งเป็นระบบการชลประทานดั้งเดิมของล้านนา มีการเลือกตั้งหัวหน้าผู้จัดการแบ่งปันน้ำใช้ระหว่างเกษตรผู้ใช้น้ำเรียกว่า *"แก่เหมือง"*

ในปัจจุบันลำเหมืองสายนี้ก็ยังคงมีอยู่มีเกษตรกรจำนวนหนึ่งยังได้รับประโยชน์จากการใช้น้ำจากลำเหมือง แต่น้อยคนนักที่จะทราบว่าลำเหมืองนี้ชื่อ *"ลำเหมืองเจ้าดารา"* หรือ *"เหมืองเจ้า"* คงมีแต่ชาวบ้านรุ่นเก่าที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้เท่านั้นที่เรียกขานกัน เป็นที่น่าเสียดายที่พระเกียรติคุณด้านนี้ของพระองค์กำลังจะเลือนหายไปกับกาลเวลาเช่นเดียวกันกับระบบชลประทานราษฎร์ของเหมืองสายนี้ ขณะนี้ระบบชลประทานราษฎร์ของ *"เหมืองเจ้าดารา"* ยังคงมีแก่เหมืองทำหน้าที่อยู่ แต่ระยะหลังผู้ที่ใช้น้ำเปลี่ยนไปตามสภาพของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ที่นาเปลี่ยนไปอยู่ในมือของผู้ประกอบการที่มาจากถิ่นอื่นที่ไม่ทราบ ไม่ได้ศึกษาเรียนรู้ ทำความเข้าใจ และให้ความเคารพต่อขนบธรรมเนียมประเพณีและภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น ประกอบกับการเพิกเฉยละเลย มองไม่เห็นความสำคัญของทางราชการ ทำให้ระบบแบ่งปัน การใช้น้ำของเกษตรกรผู้เป็นสมาชิกประสบปัญหา ระบบชลประทานราษฎร์อันมีประสิทธิภาพ ทรงคุณค่าและเป็นจุดเด่นของการจัดการน้ำที่ชาญฉลาดของชาวล้านนากำลังจะล่มสลายลงอย่างน่าเสียดาย ทางราชการน่าจะเข้ามาช่วยจัดการและดูแลเหมืองเจ้าดาราและรื้อฟื้นระบบชลประทานราษฎร์ให้กลับคืนมา

** สันนิษฐานจากข้อมูลบันทึกการรับราชการในตำแหน่งนายอำเภอแม่ริมของพระทวีประศาสน์อยู่ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๖๐-๒๔๗๖ ข้อมูลจากคำบอกเล่าของเจ้าจำรัส พงษ์ประดิษฐ์ ว่าครอบครัวได้ย้ายตามเสด็จพระราชชายาฯ ไปอยู่ที่ อ.แม่ริมเมื่ออายุได้ ๑๔ ปี เจ้าจำรัสเกิดปี พ.ศ. ๒๔๕๑*

งานไม้ดอกไม้ประดับ

ภายหลังเมื่อจัดการเรื่องที่ดินและน้ำแล้ว พระราชชายาฯ ทรงจัดวางแผนผังของสวนเจ้าสบาย กำหนดเขตที่จะทรงปลูกพระตำหนักและต้นไม้แต่ละประเภท แต่ละชนิด ทรงปลูกไม้ดอกไม้ประดับนานาชนิด จัดปลูกในที่ต่างๆ อาทิ เช่น

ดอกลำดวน - ปลูกเป็นแถว ๒ แถวระหว่างขอบสนามด้านตะวันออกของตัวตำหนักกับประตูชั้นในด้านตะวันออกเป็นทางยาวขนานกับถนนจากประตูชั้นใน เข้าสู่ด้านหน้าของตัวตำหนัก

ดอกลำดวน ที่พระตำหนักดาราภิรมย์ ๗๕

ดอกกุหลาบ - ปลูกเป็นพุ่มเป็นระยะระหว่างขอบสนามด้านข้างพระตำหนักและขอบสระหน้าศาลาลอย

ดอกเขี้ยวกระแต - ปลูกเป็นพุ่ม เป็นระยะระหว่างขอบสนามด้านข้างพระตำหนักและของสระหน้าศาลาลอย

ดอกจำปีและจำปา - ปลูกไว้ที่มุมสนามด้านข้างเขี้ยวกระแต

ดอกซงโค - อยู่มุมสระน้ำด้านหน้าของศาลาลอย

ดอกลั่นทม - ทั้งสีแดง สีขาว ปลูกสลับกันข้างต้นสตาร์แอปเปิ้ล มุมสนามข้างพระตำหนัก

ดอกชมนาดและดอกขจร - ปลูกเลื้อยขึ้นบนซุ้มระเบียงพระตำหนักด้านใต้

ดอกมะลิ - ปลูกเป็นพุ่มรอบสนามข้างศาลาลอยด้านติดกับตัวพระตำหนัก

ดอกเครือออน (ดอกไม้ป่าทรงนำมาจากดอยอินทนนท์) - ปลูกอยู่ข้างระเบียงด้านตะวันตกของตัวพระตำหนัก

ดอกมะลิวัลย์และเล็บมือนาง - ปลูกอยู่ด้วยกันข้างบันไดกลางด้านหลังที่ลงสู่โรงครัว

ดอกชมนาด ที่พระตำหนักดาราภิรมย์ ๗๖

โปรดการเลี้ยงกล้วยไม้ มีโรงเลี้ยงกล้วยไม้ขนาดใหญ่มีกล้วยไม้ต่างๆ มากมายหลายพันธุ์ ทั้งพันธุ์ต่างประเทศและกล้วยไม้พื้นเมืองเกือบทุกชนิด พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ได้ทรงส่งพันธุ์ไม้แปลกๆประทานมาเสมอ และพระองค์ก็ได้ทรงส่งกล้วยไม้ทางเหนือไปถวายเป็นประจำเช่นเดียวกัน

ดอกกุหลาบเป็นไม้ดอกที่โปรดและเอาพระทัยใส่เป็นพิเศษทรงควบคุมการเพาะชำกิ่งกุหลาบด้วยพระองค์เอง ทุกๆ เช้าจะเสด็จทอดพระเนตรโดยทรงใช้เวลาอยู่กับแปลงและกระถางกุหลาบเหล่านั้นเป็นกิจวัตร ทรงตัดดอก ตัดแต่งกิ่ง ถอนหญ้า พรวนดิน คอยดูแลตรวจโรคและแมลงที่มารบกวน ทรงสั่งงานคนทำสวนด้วยพระองค์เอง ความเอาจริงเอาจังของพระองค์ในเรื่องการเสาะแสวงพันธุ์กุหลาบใหม่ๆ จากต่างประเทศนั้นเป็นที่ประจักษ์ชัด พระองค์ได้ทรงสมัครเป็นสมาชิกสมาคมกุหลาบ

ดอกฟ้ามุ่ย ที่พระตำหนักดาราภิรมย์ ๗๗

แห่งประเทศอังกฤษ ทางสมาคมได้ส่งกุหลาบพันธุ์ใหม่ๆมาถวายเป็นประจำทุกปี กุหลาบที่โปรดที่สุดนั้นทรงตั้งชื่อว่า "จุฬาลงกรณ์" เพื่อถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์ แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กุหลาบพันธุ์นี้ได้ทรงนำไปปลูกไว้ที่พระตำหนักบนดอยสุเทพด้วย เพราะมีอากาศหนาวเย็นดอกจึงมีขนาดใหญ่มาก เป็นกุหลาบสีชมพู มีกลิ่นหอมเย็น*

ปัจจุบันคุณพจนา นาควัชระ ได้เอื้อเฟื้อนำกุหลาบจุฬาลงกรณ์มาปลูกไว้ที่หน้าพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์เช่นเดิม เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ชื่นชมและระลึกถึงพระองค์ท่าน

ไม้ผล

ด้านหลังของพระตำหนักเป็นบริเวณสวนผลไม้ยืนต้น มีอาณาบริเวณกว้างขวางมาก ทรงกำหนดให้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกต้นไม้ชนิดต่างๆ ไว้เป็นสัดส่วน บรรดาพืชผลไม้ทุกชนิดที่มีในภาคเหนือ เมื่อทรงทราบว่าที่ไหนหรือแหล่งใดมีพันธุ์ไม้ดีๆ เป็นต้องรับสั่งให้หามาปลูกไว้ในสวนนี้ ไม้ผลเหล่านี้ได้แก่ ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง เงาะ กระท้อน ขนุน มะปราง มะพร้าว มะเฟือง มะไฟ ลางสาด มะกอก มะขาม องุ่น ทับทิม แม้แต่ต้นปาล์มชนิดต่างๆ

พระตำหนักดาราภิรมย์ในอดีต ๗๘

เงาะ ในบรรดาเงาะพันธุ์ต่างๆ ที่ทรงนำมาปลูกไว้ที่นี่มีต้นเงาะที่ได้รับพระราชทานพันธุ์มาจากสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงต้นหนึ่ง เป็นเงาะพันธุ์ดีมาก ผลโต เนื้อกรอบ รสหวานจัด สวนเงาะเหล่านี้ทรงปลูกสลับกับลิ้นจี่ทั้งด้านหน้าและด้านหลังตำหนัก

ลิ้นจี่ ทรงปลูกไว้ทางด้านหลังของพระตำหนักบริเวณรอบๆ บ่อน้ำรูปไข่ ซึ่งเป็นที่รวมของน้ำทั้งที่ไหลมาจากบ่อซักผ้ารูปสี่เหลี่ยมใกล้กับห้องเครื่อง มีลิ้นจี่ ซึ่งทรงได้พันธุ์มาจากประเทศจีนหลายต้นกับลิ้นจี่พันธุ์ดีอื่นๆ

---

* *ผู้สนใจกุหลาบพันธุ์นี้โปรดอ่านพจนา นาควัชระ "กุหลาบจุฬาลงกรณ์" ในดารารัศมีสายใยรักสองแผ่นดิน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์ตำหนักดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ๙ ธันวาคม ๒๕๔๒*

กระท้อน ทรงปลูกระหว่างด้านหลังของระเบียงด้านใต้ของพระตำหนักไปถึงบริเวณใกล้กับศาลาลอย เป็นพันธุ์ที่ทรงได้รับมาจากสวนธนบุรี ผลมีขนาดใหญ่มาก ผิวเหลือง เปลือกบาง เนื้อเป็นปุยขาวหวานสนิท ปัจจุบันยังมีต้นกระท้อนเหลืออยู่บ้างทางด้านทิศใต้ของพระตำหนักฯ

มะปรางหวานและมะยงชิด มีอยู่หลายต้น แต่มีอยู่ต้นหนึ่งซึ่งได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ปลูกไว้ที่ข้างประตูชั้นในด้านตะวันออกระหว่างต้นดอกลำดวนซึ่งเป็นไม้ดอกที่ทรงถนุถนอมเป็นพิเศษ มะปรางต้นนี้มีผลใหญ่ลักษณะยาวรี รสหวาน กรอบมาก ปัจจุบันมีต้นมะปรางเก่าแก่มีลักษณะผลดังกล่าว อยู่ด้านตะวันออกของพระตำหนักฯ เหลืออยู่ ๑ ต้น น่าจะทำการตรวจสอบว่า เป็นต้นที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานหรือไม่ เพราะถ้าใช่ต้นมะปรางต้นนี้น่าจะได้รับการดูแล น่าจะให้มีการทำการขยายพันธุ์โดยการตอนหรือทำการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ (Tissue Culture) เพื่อแจกจ่ายให้ประชาชนได้นำไปปลูก ที่ต้นก็น่าจะได้ทำป้ายบอกความเป็นมาของมะปรางต้นนี้

มะขามหวาน ปลูกไว้เป็นแถวอย่างมีระเบียบริมถนนจากประตูทางเข้าด้านถนนสายแม่ริม-สะเมิงไปจนถึงประตูชั้นในมีทั้งหมดประมาณ ๑๕ ต้น

มะขามเปรี้ยว ทรงปลูกไว้ฝั่งตรงกันข้ามกับมะขามหวาน จากประตูชั้นนอกด้านถนนแม่ริม-สะเมิงเข้าไปข้างในผ่านข้างบ้านใหม่ที่สร้างให้เจ้าแก้วมงคล ถึงหน้าโรงไฟฟ้า มีประมาณ ๒๕ ต้น

ปัจจุบันมีต้นมะขามเรียงรายจากประตูด้านถนนแม่ริม-สะเมิง จนถึงตำหนักตลอดแนวรั้วยังคงมีหลงเหลืออยู่หลายต้น

มะม่วง ปลูกทางด้านหลังและด้านตะวันตกของพระตำหนักหลายสิบต้น มีทั้งมะม่วงมัน พิมเสน อกร่อง และงาช้าง

ชมพู่ มีทั้งชมพู่สาแหรก มะเหมี่ยว และแก้มแหม่ม ปลูกระหว่างบ่อซักผ้ากับโรงไฟฟ้าส่วนพระองค์ด้านหลังพระตำหนัก

สตาร์แอปเปิ้ล ปลูกไว้ทางมุมสนามด้านตะวันออกของพระตำหนัก

มะพร้าว ปลูกเป็นระยะในบริเวณระหว่างห้องเครื่องกับโรงไฟฟ้า และอีกแถวหนึ่งอยู่ใกล้กับแนวรั้วด้านถนนสายแม่ริม-สะเมิง ตั้งแต่แนวประตูชั้นนอกไปจนสุดเขตรั้วด้านนี้

มะกอก ปลูกอยู่ข้างโรงไฟฟ้า

ทับทิม ปลูกสลับกับชมพู่แก้มแหม่ม

เพกา ทรงปลูกไว้ด้านหลังของศาลาลอย

องุ่น มีทั้งพันธุ์เปลือกสีเขียว และเปลือกสีม่วง ทรงปลูกให้เถาพันเลื้อยขึ้นซุ้ม บนระเบียงด้านใต้พระตำหนัก

ต้นปาล์ม ปาล์มพื้นเมืองที่เรียกว่า *"มะก๊องแกง"* ผลใช้รับประทานเมื่อสุกแล้ว อยู่ข้างประตูชั้นในด้านตะวันออก ซึ่งเป็นทางออกไปสู่ประตูใหญ่ข้างที่ว่าการอำเภอแม่ริม

ลำไย มีหลายพันธุ์ รวมทั้งพันธุ์ที่ได้มาจากเมืองจีน สำหรับลำไยนี้ทุกๆ ปีจะรับสั่งให้คนงานจัดการตอนกิ่งเพื่อประทานแก่พระประยูรญาติและผู้ที่รู้จักคุ้นเคย เพื่อนำไปปลูกขยายพันธุ์ต่อไป

ความเป็นผู้นำทางการเกษตรของพระราชชายาฯ และความมีพระเมตตาต่อประชาชน โดยการใช้ต้นพันธุ์ดีๆ แล้วแจกจ่ายให้ผู้คนเอาไปปลูก ผลของความเป็นผู้นำของพระองค์ปรากฏให้เห็นจนทุกวันนี้ ปัจจุบันทุกคนต่างทราบกันดีว่า ลำไย เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของภาคเหนือ น้อยคนที่จะทราบว่าพระราชชายาเจ้าดารารัศมี คือผู้ทรงบุกเบิกให้มีการเปลี่ยนพันธุ์ลำไย มีหลักฐานจากเอกสารหลายเล่ม

ต้นลำไย ที่บ้านน้ำโท้ง อ.หางดง จ.เชียงใหม่ ๗๙

ที่บันทึกตรงกันว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มให้เอาลำไยจากจีนไปปลูก แต่ข้อมูลมีทั้งเหมือนกันและแตกต่างกัน จึงขอนำเสนอไว้ดังนี้

ข้อมูลที่ ๑ จากหนังสือเรื่องลำไย โดย อนันต์ ดำรงสุข ให้รายละเอียดไว้ดังนี้:-

"...ในอดีตพบว่ามีลำไยขึ้นอยู่ทั่วไปในภาคเหนือเป็นลำไยตามป่าในจังหวัดเชียงใหม่และเชียงราย มีลักษณะทั้งต้นเล็กและต้นใหญ่ มีผลขนาดเล็กและเนื้อน้อยเรียกว่าลำไยพื้นเมือง หรือลำไยกะลา หรือลำไยธรรมดา ส่วนลำไยพันธุ์ดีหรือลำไยกะโหลกนั้นได้มีการนำเข้ามาในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ โดยชาวจีนนำพันธุ์ลำไยมาถวายพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จำนวน ๕ ต้น ซึ่งต่อมาได้มอบให้เจ้าน้อยคำตั๋น ณ เชียงใหม่ ผู้เป็นน้องชาย (ที่ถูกต้องคือ น้องชายแม่เจ้าจามรีชายาเจ้าแก้วนวรัฐ) นำไปปลูกบริเวณ บ้านสบแม่ข่าหรือบ้านน้ำโท้ง ตำบลสบแม่ข่า อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ติดแม่น้ำปิง จำนวน ๓ ต้น และนำไปปลูกไว้ที่กรุงเทพมหานคร จำนวน ๒ ต้น ซึ่งคาดว่าอาจจะเป็นต้นลำไยที่ปลูกบริเวณ ตรอกจันทร์ สำหรับลำไยที่ปลูกบริเวณบ้านน้ำโท้ง จากการสังเกตพบว่าน่าจะเป็นต้นพันธุ์ที่เพาะจากเมล็ด เพราะดูจากลักษณะของต้นและการเจริญเติบโตของต้นที่สูงใหญ่ และคาดว่าในสมัยนั้นยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับการขยายพันธุ์ด้วยการตอนและพันธุ์ที่นำมาในครั้งนั้นคือพันธุ์เบี้ยวเขียว..."

ข้อมูลที่ ๒ จากหนังสือชื่อ *"ลิ้นจี่-ลำไย"* โดยกลุ่มเกษตรสัญจร บันทึกไว้ว่า:-

"...สำหรับความเป็นมาของพันธุ์ลำไยในประเทศไทย ได้มีผู้สันนิษฐานว่านำมาจากประเทศจีนตอนใต้ ในครั้งแรกๆ คงปลูกที่กรุงเทพฯ และธนบุรีก่อน ดังที่เคยได้ยินชื่อ "ลำไยตรอกจันทร์" ซึ่งมีชื่อเสียงมากในสมัยก่อน แต่ในปัจจุบันคงไม่ได้ยินชื่อนี้แล้ว และในราวๆ พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้มีชาวจีนคนหนึ่งนำลำไยกิ่งตอนจากประเทศจีน จำนวน ๕ กิ่ง เพื่อถวายเจ้าดารารัศมี พระชายาในรัชกาลที่ ๕ เจ้าดารารัศมีก็นำกิ่งลำไยปลูกที่กรุงเทพฯ ๒ กิ่ง ส่วนที่เหลืออีก ๓ กิ่ง ก็มอบให้เจ้าน้อยตั๋น ณ เชียงใหม่ เจ้าน้อยตั๋น ก็นำไปปลูกที่เชียงใหม่ โดยนำไปปลูกที่บ้านขี้เหล็ก ตำบลสบแม่คา และอำเภอหางดง (ที่ถูกต้อง คือ บ้านน้ำโท้ง ตำบลสบแม่ข่า อำเภอหางดง) หลังจากนั้นไม่นานมีรายงานว่าได้มีคนจีนนำลำไยมาปลูกอีกที่บ้านจีนโอวอ่ำ หมู่บ้านบวกครก ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัด*

*ที่ถูกต้อง คือ บ้านน้ำโท้ง ตำบลสบแม่ข่า อำเภอหางดง

เชียงใหม่ และสันนิษฐานกันว่าลำไยพันธุ์เบี้ยวเขียวเพราะสังเกตเห็นว่าต้นลำไยรุ่นเก่าๆ หรือมีอายุมากมักจะเป็นลำไยพันธุ์นี้ ต่อมาอาจจะมีการผสมพันธุ์กันเองตามธรรมชาติ หรือมีการกลายพันธุ์จนเกิดพันธุ์ใหม่ๆ ขึ้นหลายพันธุ์ ในเวลาต่อมาจึงแพร่กระจายไปทั่วทั้งจังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดใกล้เคียง ดังจะเห็นได้จากแหล่งปลูกลำไย ในปัจจุบันนี้..."

ข้อมูลที่ ๓ เจ้าประกายแก้ว ณ เชียงใหม่ ได้บันทึกเรื่องลำไยไว้ดังนี้

"...ลำไย มีผู้เชี่ยวชาญท่านหนึ่งในกรุงเทพฯ กล่าวว่าลำไยของเชียงใหม่ ลำพูน มาจากตรอกจันทร์ ความจริงแล้วลำไยของเรามีอยู่ดั้งเดิมนานแล้ว แต่ไม่ใช่พันธุ์ดี ต่อมาพระราชชายาฯ ได้รับพระราชทานผลลำไยจากเมืองจีนชะลอมใหญ่ จึงได้ทรงทดลองเพาะเมล็ดปลูกเองบ้าง ประทานให้ข้าราชบริพารส่งไปให้ทางบ้านปลูกกันบ้าง ทั้งในลำพูนและเชียงใหม่ต่อมาก็แพร่พันธุ์มากขึ้นจนเกือบเป็นต้นไม้ยืนต้นประจำบ้านของชาวพื้นเมือง และมีการวิวัฒนาการหาปุ๋ยและวิธีปลูกจนดีขึ้นทุกวัน..."

จากการไปเยี่ยมดูสถานที่บ้านน้ำโท้ง ที่ดินเดิมของเจ้าคำตั๋น ณ เชียงใหม่ ซึ่งได้ ถูกขายเปลี่ยนมือ ไปหลายครั้ง จนปัจจุบันมีนักธุรกิจท้องถิ่นได้ซื้อไว้ และกำลังจะทำเป็นตลาดขายรถมือสอง โดยตั้งชื่อตลาดว่า "*กาดสวนเจ้า*" เป็นที่น่าเสียดายว่า ต้นลำไยหลายสิบต้นกำลังถูกขุดรากถอนโคน มีลำไยที่เชื่อว่าเป็นต้นดั้งเดิมเหลืออยู่จำนวนน้อยมาก ดูจากลักษณะแล้วเป็นพันธุ์เบี้ยวเขียวแน่นอน และเป็นต้นที่ปลูกจากเมล็ด เพราะถ้าปลูกจากกิ่งตอน คงไม่สามารถยืนต้นได้ยาวนานถึงขนาดนี้ ถ้านับจากปีที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ประทานให้เจ้าคำตั๋นในปี ๒๔๓๙ และเจ้าคำตั๋นก็คงต้องลงมือปลูกทันที หรือไม่ก็ปลูกในฤดูฝนปีถัดมา ถ้านับถึงปัจจุบัน (๒๕๔๖) ต้นลำไยที่เหลือเหล่านี้จะมีอายุประมาณ ๑๐๖-๑๐๗ ปี ซึ่งนับว่าเป็นต้นไม้ประวัติศาสตร์ที่ควรค่า แก่ทางการบ้านเมืองน่าจะเข้าไปดูแลรักษา และให้ความสำคัญเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาและควรจะหาข้อมูลให้ชัดเจน เช่น ตรวจสอบอายุ แล้วทำประกาศให้ประชาชนได้ทราบว่า นี่คือลำไยพันธุ์เบี้ยวเขียวต้นแรกของจังหวัดเชียงใหม่และของประเทศไทย

พืชผัก

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงเป็นนักพัฒนาการเกษตรที่แท้จริง ทรงสนพระทัยในการผลิตพืชทุกชนิด รวมทั้งพืชผัก สมัยนั้นยังไม่มีใครมีความรู้เรื่องพืชผักดีนัก กะหล่ำปลีที่พวกเราเห็นกันอยู่ดาษดื่นในขณะนี้นั้น ยังต้องนำเข้าจากประเทศจีน กว่ากะหล่ำปลีจะเดินทางมาถึงเมืองไทยก็เหี่ยวแห้งและเสียไปเป็นส่วนใหญ่

เข้าใจว่าพระราชชายาฯทรงได้แรงบันดาลพระทัยในการปลูกพืชผักจากการที่ได้เคยทอดพระเนตรหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ทรงทำไร่นาสวนผสมที่ตำบลบางเบิด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ กับทั้งทรงมีพระประสงค์ที่จะทำการเกษตรรูปแบบใหม่ให้เป็นตัวอย่างแก่ประชาชนทั่วไปด้วย การเกษตรแบบใหม่ในสมัยนั้น หมายถึง การนำพืชผักใหม่ๆ เช่น กะหล่ำปลี กระหล่ำดอก แครอท บีทรูท มะเขือเทศ แคนตาลูป (สมัยนั้นเรียกว่าแตงลายฝรั่ง) มาปลูก การนำเครื่องทุ่นแรงซึ่งเป็นของใหม่ สำหรับการ

ทำงานเกษตรสมัยนั้นมาใช้ มีการใช้ปุ๋ย และท้ายที่สุดคือการจัดขายผลผลิตส่งผู้ขายโดยตรงที่กรุงเทพฯ

เนื่องจากรูปแบบการเกษตรแผนใหม่ที่มีพระประสงค์จะทดลองทำ ต้องการผู้ที่มีการศึกษา มีความรู้ทางเทคนิคทางการเกษตรและการจัดการฟาร์มระดับหนึ่ง จึงทรงจ้างเจ้าชื่น สิโรรส ซึ่งมีความรู้ทางการเกษตรเป็นอย่างดี โดยเรียนจบจากโรงเรียนฝึกหัดครูปฐมกสิกรรม จังหวัดนครปฐม ขณะนั้นเจ้าชื่น กำลังรับราชการเป็นครูสอนที่โรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมเชียงใหม่ (สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ปัจจุบัน) ด้วยความยินดี เต็มใจที่จะรับใช้กับทั้งที่ต้องการที่จะนำวิชาความรู้ที่มีอยู่ไปสู่การปฏิบัติ เจ้าชื่นจึงได้ลาออกจากราชการ อพยพครอบครัวไปอยู่สวนเจ้าสบายในปี ๒๔๗๒ ทำงานเป็นผู้รับผิดชอบจัดการด้านการเกษตรทั้งหมดของพระราชชายาฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการปลูกผักเพื่อขาย เจ้าชื่นได้รับการประทานเงินเดือนเท่ากับเงินเดือนข้าราชการที่เคยได้รับ และได้รับการดูแลสวัสดิการของสมาชิกในครอบครัวเป็นอย่างดี เจ้าชื่นรับใช้พระราชชายาฯ จนกระทั่งวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพในปี ๒๔๗๖

มีข้อมูลหลายแห่งบ่งบอกชัดเจนว่า พระราชชายาฯ ทรงเป็นบุคคลแรกที่นำกะหล่ำปลี มาปลูกในภาคเหนือ และในที่สุดได้แพร่หลายออกไปจนกลายเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญ มีบันทึกกล่าวถึงการที่พระองค์ได้ทรงปรึกษาเรื่องเมล็ดพันธุ์กะหล่ำปลีกับหม่อมเจ้า สิทธิพร กฤดากร และทรงขอให้หม่อมเจ้าสิทธิพร ทรงสั่งเมล็ดพันธุ์จากต่างประเทศมาให้ด้วย เมื่อได้เมล็ดพันธุ์มาแล้ว ได้โปรดให้เจ้าชื่นทดลองปลูกในแปลงทดลองก่อน เมื่อทดลองได้ผลดีจึงได้โปรดให้ขยายพันธุ์ ให้มีจำนวนมากขึ้น ปลูกเป็นตัวอย่างในสวนเจ้าสบายและแจกจ่ายต้นกล้าที่เหลือให้แก่ชาวบ้าน เอาไปทดลองปลูกบ้าง

ส่วนประสบการณ์จากการปลูกผักเพื่อขายนั้น ผลปรากฏดังที่มีบันทึกจากคำบอกเล่าของเจ้าชื่น สิโรรส ดังนี้

> *"...พืชผักที่ปลูกครั้งแรก ปลูกจำหน่าย คือ กะหล่ำปลี เราตั้งใจจะปลูกส่งกรุงเทพฯ จึงปลูกให้มากพอขึ้นตู้รถไฟ เวลาตัดกะหล่ำปลีท่านก็ได้ให้เขายกเก้าอี้มานั่งดูพวกเด็ก และรับสั่งให้เด็กๆ รับใช้มาช่วยกันตัดกะหล่ำปลี*
>
> *ท่านซื้อรถยนต์ใช้แล้ว เป็นรถสองแถวขนาดนั่งราว ๑๐ คน ยี่ห้อฟอร์ด ให้ข้าพเจ้าใช้บรรทุกกะหล่ำปลีราวๆ ๕ เที่ยวได้ครึ่งตู้รถไฟ เราปลูกเป็นแต่ขายไม่เป็น การค้ากะหล่ำปลีส่งไปกรุงเทพฯ ครั้งเดียวก็ต้องเลิก เพราะพ่อค้าผักสดชาวจีนที่กรุงเทพฯ เขาไม่รับซื้อ เขาบอกว่ากะหล่ำปลีของเราสู้ที่ส่งมาจากเมืองจีนไม่ได้ เมื่อพ่อค้าคนจีนไม่รับซื้อจึงหนีไปติดต่อแม่ค้าผักสดคนไทย เขาบอกว่าเขาค้าผักสดมานาน ผักผลไม้ชนิดไหนเขาขายได้หมด เขารับจะขายให้จึงได้ส่งไปให้แม่ค้าคนไทย ชื่อแม่บุญเรือน ส่งให้แล้วก็ตามไปเก็บเงิน แต่ตามตัวไม่พบ เมื่อไปติดต่อครั้งแรกเขาชี้บ้านให้ดูว่าเขาอยู่ที่นี่ใกล้ๆ ท่าเรือ ครั้นไปเก็บเงินไปพบแก แต่คนอยู่ ที่นั่นบอกว่า แม่บุญเรือนไม่ได้อยู่ที่นี่ ลงท้ายเป็นอันการค้าผักสดขึ้นสู่ที่ฝันไว้ก็ต้องเลิก ไปปรึกษาเจ้าหน้าที่ควบคุมการค้า เขาก็บอกว่าการค้าผักสดอยู่ในอิทธิพลของพ่อค้าจีน ไม่มีทางสู้*
>
> *ข้าพเจ้ากลับมาเล่าเรื่องถวายท่าน มองดูพระพักตร์ท่านรู้สึกเป็นเรื่องขำๆ ท่านได้แนะนำให้ไปดูงานของท่านสิทธิพรที่บางเบิด ข้าพเจ้าได้ไปบางเบิด พักอยู่ที่บางเบิดหลายวันกลับมากราบทูลท่านว่าจะลองปลูกแตงไทฝรั่ง (แคนตาลูป) ปีต่อมาได้ทดลองปลูกแตงไทฝรั่ง โดยใช้ปุ๋ยพิเศษตามสูตรการผสมของท่านสิทธิพร ปรากฏว่าได้ผลดีมาก*

ผลเล็กกว่าแตงไทแต่รสหวานจัด ครั้นแตงไทที่ได้ผลแรกก็เก็บไปถวายท่าน รู้สึกว่าท่านก็ชมว่าหวานดี ข้าพเจ้าได้ส่งไปเป็นตัวอย่างให้โรงแรมที่กรุงเทพฯ ที่โรงแรมทรอกคาเดโร ผู้จัดการตอบมาทันทีว่าถ้าได้อย่างตัวอย่างที่ส่งไป มีเท่าไรเขารับซื้อหมด ปอนด์ละ ๓๐ ส.ต. หรือประมาณ ๓ ปอนด์ ๑ บาท..."

เป็นที่น่าเสียดายที่โครงการนี้ยังไม่ทันประสบความสำเร็จ ท่านได้สิ้นพระชนม์ในปี ๒๔๗๖ งานด้านเกษตรต่างๆ จึงต้องหยุดลงโดยปริยาย

จากการทรงทดลองปลูกพืชใหม่ๆ ของพระองค์ทำให้มีพืชผักหลายชนิดเป็นที่รู้จักแพร่หลาย และเชียงใหม่ก็กลายเป็นแหล่งผลิตพืชผักเหล่านี้จนถึงปัจจุบัน การได้ทรงทดลองให้ เจ้าชื่นทดลองปลูก ขนส่ง ขายให้พ่อค้าคนกลาง และโดนพ่อค้าคนกลางกดราคาบ้าง ไม่ยอมจ่ายค่าผลผลิตบ้าง นับว่าเป็นตัวอย่างที่ดีแก่เกษตรกรในการที่จะทำการผลิตพืชใดๆ ก็จะมีปัญหา ด้านการตลาดเสมอแม้ในสภาวะปัจจุบันสถานการณ์เหล่านี้ก็ยังไม่เปลี่ยน การผลิตให้ได้ตามความต้องการของตลาดนั่นคือคำตอบซึ่งพระองค์ทรงพิสูจน์ให้ดูจากการให้ปลูกแคนตาลูป ถ้าได้ผลผลิตที่มีคุณภาพก็จะไม่มีปัญหาด้านการตลาด แต่ ณ วันนี้เกษตรกรก็ยังคงปลูกกะหล่ำปลี หรือพืชหลายๆ ชนิด โดยไม่คำนึงถึงตลาด แล้วก็มีปัญหาพืชผักหลายชนิดที่พระองค์ได้ริเริ่มก็ยังคงเป็นที่นิยมปลูกคือ แครอท และบีทรูท

พืชไร่

ทางด้านพืชไร่ พระองค์ทรงแนะนำการเปลี่ยนพันธุ์พืชไร่หลายชนิด เช่น ยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนีย ฝ้าย ถั่วเหลือง ที่ปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนก็คือ การที่พระองค์ทรงริเริ่มเปลี่ยนพันธุ์ถั่วลิสง โดยได้เปลี่ยนจากพันธุ์พื้นเมืองในสมัยนั้นซึ่งจะต้องขุดดินเก็บฝักตามรากทีละฝักมาเป็นพันธุ์ที่เรียกว่าถั่วถอน ซึ่งการเก็บเกี่ยวใช้วิธีแค่ดึงถอนต้นเท่านั้น คือถั่งลิสงประเภทที่ปลูกกันในปัจจุบัน โดยได้ทรงติดต่อขอพันธุ์จากกรมเกษตรมาทดลองปลูก เมื่อทดลองได้ผลดีแล้ว จึงได้ขยายพันธุ์ออกไปอย่างกว้างขวาง และตั้งแต่นั้นมาถั่วลิสงจากแถวตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ก็เป็นที่นิยมเรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้

สนพระทัยการจับและการถนอมอาหารปลา

ความสนพระทัยในด้านการเกษตรของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี มิได้หยุดแค่การเพาะปลูกพืชเท่านั้น ยังคลอบคลุมไปถึงการประมงด้วย มีบันทึกของคุณบุญเสริม สาตราภัย กล่าวถึงความสนพระทัยด้านนี้ว่า พอสิ้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤศจิกายน หลังจากที่น้ำเริ่มลดแล้ว พระองค์โปรดที่จะเสด็จไปประทับแรม ที่บ้านร่องเกิด ในท้องถิ่นตำบลสันโป่ง ซึ่งอยู่ห่างจากตัวที่ว่าการอำเภอแม่ริมไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และอยู่ใกล้กับแม่น้ำปิง โดยมีแม่น้ำปิงอยู่ทางด้านตะวันออก มี

ลำน้ำแม่ริม อยู่ตอนปลายทางด้านตะวันตกของหมู่บ้าน บริเวณระหว่างนี้มีร่องน้ำขนาดใหญ่ติดต่อถึงกันระหว่างลำน้ำทั้งสอง ร่องน้ำแห่งนี้จะเป็นบ่อปลาขนาดใหญ่ ในฤดูฝนฝูงปลาต่างๆ จะเข้ามาวางไข่ในร่องน้ำนี้ เพราะมีบริเวณกว้างและเป็นที่ลึกพอสมควร กับมีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นเป็นดงแผ่กิ่งก้านปกคลุมทั้งสองฝั่งกำบังแสงแดดทำให้ร่มเย็นมากทั้งน้ำก็สงบนิ่ง จึงกลายเป็นที่อาศัยของฝูงปลานานาชนิดเป็นอย่างดี

พอถึงปลายฤดูฝนเมื่อระดับน้ำเริ่มลด ฝูงปลาที่อาศัยอยู่ในร่องน้ำนี้จะพยายามว่ายออกสู่ลำน้ำใหญ่คือแม่น้ำปิง เพื่อกระเสือกกระสนหาแหล่งน้ำใหม่ตามสัญชาตญาณ ในฤดูนี้เองที่ชาวบ้านจะพากันไปจับปลาในร่องน้ำนี้ มีชาวบ้านนับจำนวนเป็นร้อยๆ พากันไปชุมนุมกันที่นั่น คนที่มีบ้านอยู่ไกลก็จะทำเพิงพักแรมคืนกันริมตลิ่งทั้งสองฟากร่องน้ำตั้งแต่เช้าตรู่ จะมีชาวบ้าน ทั้งหญิงชาย ทั้งผู้ใหญ่และเด็กนำเครื่องมือจับสัตว์น้ำนานาชนิดไปจับปลาในร่องน้ำนี้กันตลอดเวลาตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น ทุกหนทุกแห่งจะได้ยินเสียงผู้คนร้องเอะอะอึงมี่เมื่อกลุ่มไหนได้ปลาฝูงใหญ่หรือได้ตัวโตๆ งานจับปลานี้ชาวบ้านปฏิบัติเป็นประจำทุกปี

ปลาใหญ่ๆ ที่จับได้มีปลาช่อน ปลาดุกตัวโตๆ เมื่อได้มาแล้วจะนำไปขายที่ตลาดในตัวเมืองเชียงใหม่ บางครั้งจะมีพ่อค้าปลาไปรับซื้อถึงที่บ้าน ซื้อจากพ่อค้าแม่ค้าที่ตลาดสดแม่ริมบ้าง ถ้าเหลือมากก็จะเอาตากแห้งหรือรมควันตากเก็บไว้ บางครั้งพระราชชายาเจ้า-ดารารัศมีได้ทรงประทับแรมเพื่อทอดพระเนตรการจับปลาของชาวบ้าน ทรงมีรับสั่งสอบถามหรือประทานคำแนะนำแก่ชาวบ้านเสมือนคนเป็นสมาชิกในครอบครัวเดียวกันโดยไม่ถือพระองค์

สำหรับปลาเล็กปลาน้อยที่ชาวบ้านได้มา จะนำไปทำปลาส้ม ปลาร้า ปลาจ่อม หรือปลาเจ่า พระราชชายาเจ้าดารารัศมี จะประทานคำแนะนำวิธีการ ตลอดจนสูตรส่วนผสมของเครื่องปรุง ซึ่งพระองค์ทรงค้นคว้าทดลองทำได้ผลมาแล้ว ทั้งนี้เพราะพระองค์โปรดที่จะเสวยพระกระยาหารพื้นเมืองที่ทำจากปลานี้มาก ทรงทำไว้เสวยเองและได้ประทานแก่พระญาติ พระสหาย และผู้ที่ทรงรู้จักคุ้นเคยอยู่เสมอ ชาวอำเภอแม่ริมต่างรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นอย่างดี เพราะได้รับความรู้จากพระองค์หลายสิ่งหลายอย่าง จนสามารถประกอบอาชีพสืบทอดมาถึงชั่วลูกชั่วหลาน แม้กระทั่งทุกวันนี้

จากการที่พระองค์ให้ความสนพระทัยในทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และเป็นผู้ที่ทำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของผลผลิตที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ต่อมาจึงได้มีการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติ ทำให้เกิดการประมงน้ำจืดขึ้นอย่างมากมาย ทำให้เชียงใหม่เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ด้วยอาหารโปรตีนอย่างดีตราบจนปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กลุ่มเกษตรสัญจร (๒๕๓๐) **"ลิ้นจี่- ลำไย"** อักษรสยามการพิมพ์

คณะกรรมการ **"งานอนุสรณ์ ถวายแด่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีในราชการที่ ๕ ๙ ธันวาคม ๒๕๑๖"**

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย **"ดารารัศมีสายใยรักสองแผ่นดิน"** จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ๙ ธันวาคม ๒๕๔๒

ชื่น สิโรรส **"ชีวประวัติ : ที่เจ้าของเขียนเล่าไว้เอง พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๕๒๙"** คณะพุทธนิยม เชียงใหม่ จัดพิมพ์ ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

นงเยาว์ กาญจนจารี (๒๕๓๓) **"ดารารัศมี : พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี"** บริษัท ทรีดีการพิมพ์ จำกัด

บุญเสริม สาตราภัย (๒๕๓๒) **"เสด็จล้านนา" เล่ม ๑** บริษัท อักษราพิพัฒน์การพิมพ์ จำกัด

ประกายแก้ว ณ เชียงใหม่ **"ดารารัศมีรำลึก ๙ ธันวาคม ๒๕๒๑"** ไม่ปรากฏชื่อผู้พิมพ์

อนันต์ ดำรงสุข **"ลำไย"** ISBN 974-90786-4-0 อักษรสยามการพิมพ์ พิมพ์ครั้งที่ ๑

๒

หลักสูตร พระราชชายาเจ้าดารารัศมี
โรงเรียนดาราวิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่

รัศมี แดงสุวรรณ และคณะ

โรงเรียนดาราวิทยาลัย ได้รับพระเมตตาจากพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ผู้มีพระจริยาวัตร และทรงประกอบคุณประโยชน์อันเป็นคุณูปการแก่ล้านนาและประเทศไทยเป็นอย่างยิ่งได้ทรงสนับสนุนการก่อตั้งโรงเรียน ตลอดจนประทานพระนามพระองค์เป็นมิ่งมงคลนามโรงเรียนสำหรับใช้อบรม สั่งสอนพัฒนากุลธิดาของเมืองเชียงใหม่และใกล้เคียงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๑ จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นเวลา ๑๒๕ ปี จนในปัจจุบันได้ขยายการให้การศึกษาที่ครอบคลุมทั้งกลุ่มกุลบุตร กุลธิดา ซึ่งได้พัฒนาทรัพยากรคนที่มีคุณภาพไปทำหน้าที่ต่างๆ ในสังคมไทยระดับต่างๆ อย่างมากมายและต่อเนื่อง การจัดการศึกษาที่สอดคล้องสัมพันธ์กับพระจริยวัตร และวิถีปฏิบัติที่มีคุณธรรมของสังคมในยุคสมัยพระองค์ผู้มีอุปการะคุณ จะช่วยพัฒนานักเรียนให้มีความรู้ ความสามารถ คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่เหมาะสมอันเป็นคุณลักษณะที่สำคัญต่อการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และชุมชนโลก

ประวัติความเป็นมาของโรงเรียน

๔๐

ตราประจำโรงเรียนดาราวิทยาลัย

โรงเรียนดาราวิทยาลัยเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ที่มีชื่อเสียงมากโรงเรียนหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ เริ่มก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ โดยมิชชันนารีเพรสไบทีเรียนนิกายโปรเตสแตนท์ ดร.แดเนียล แมคกิลวารี ซึ่งคนสมัยนั้นเรียก **"พ่อครูหลวง"** และนางโซเฟีย แมคกิลวารี ในสมัยแรกๆ พบว่าผู้หญิงที่อ่านออกเขียนได้มีเพียง ๒ คน(๑) เท่านั้น ส่วนผู้ชายนั้นได้รับการศึกษาที่วัดมิชชันนารีทั้งสองท่านจึงตั้งใจที่

จะก่อตั้งโรงเรียนสำหรับผู้หญิงขึ้นแต่เดิมนั้นโรงเรียนได้ตั้งอยู่บนที่ดินบนฝั่งแม่น้ำปิงด้านทิศตะวันออก ในบริเวณโบสถ์คริสตจักรที่หนึ่ง เชียงใหม่ที่บ้านพักของศาสนาจารย์แมคกิลวารี นางโซเฟีย แมคกิลวารี ได้เปิดสอนเด็กผู้หญิงที่บ้านพัก วิชาที่สอนคือ เย็บปักถักร้อย ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ขับร้อง ดนตรี และพระคัมภีร์ นับได้ว่าโรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนสตรีแห่งแรกของนครเชียงใหม่ และใช้ชื่อว่า *"โรงเรียนสตรีอเมริกัน"*(๒) จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเยือนเชียงใหม่ครั้งแรก นางโซเฟีย จึงทูลขอประทานนามโรงเรียน พระราชชายา-เจ้าดารารัศมีได้ทรงมีพระโทรเลขทูลขอพระราชทานชื่อจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า *"โรงเรียนพระราชชายา"*(๓) โดยมีแม่ยอดเฮือนเป็นครูใหญ่(๔)

นักเรียน โรงเรียนพระราชชายาในอดีต ๘๑

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ตั้งโรงเรียนมัธยมสำหรับสตรีขึ้นที่บ้านหนองเส้ง ต.วัดเกตุ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ และได้ทูลขอพระนามพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เป็นชื่อโรงเรียนว่า โรงเรียนดาราวิทยาลัย (Dara Academy) ซึ่งคนทั่วไปเรียกว่า *"ดาราเหนือ"* ส่วนโรงเรียนพระราชชายานั้น คนทั่วไปเรียกว่า *"ดาราใต้"* ยังคงใช้เป็นสถานที่สอนนักเรียนชายและหญิงในระดับประถมศึกษาปีที่ ๑-๔ เมื่อนักเรียนได้จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แล้ว นักเรียนชายจะไปศึกษาต่อชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ ที่โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัย นักเรียนหญิงจะศึกษาต่อที่โรงเรียนดาราเหนือ ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๐ ได้ยุบรวมโรงเรียนดาราใต้เข้ากับโรงเรียนดาราเหนือ เรียกว่า *"โรงเรียนดาราวิทยาลัย"*

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ โรงเรียนดาราวิทยาลัยได้รับการรับรองวิทยาฐานะจากกระทรวงศึกษาธิการ แต่ในช่วงเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทางโรงเรียนได้รับคำสั่งจากแผนกศึกษาธิการ จังหวัดเชียงใหม่ให้ปิดโรงเรียนเป็นกรณีพิเศษ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๘ เมื่อสงครามโลกสงบลง ทางโรงเรียนได้เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นมูลถึงชั้นมัธยมปีที่ ๖ มีนักเรียนจำนวนทั้งหมดประมาณ ๓๐๐ คน โดยมีครูไฝคำ พันธุพงศ์ ดำรงตำแหน่งครูใหญ่ และได้ขออนุญาตเปิดชั้นเตรียมอุดมศึกษาทั้ง ๒ แผนก คือ แผนกวิทยาศาสตร์ และแผนกอักษรศาสตร์(๕) ต่อมาโรงเรียนดาราวิทยาลัย และโรงเรียนปรินส์-รอยแยลส์วิทยาลัย ซึ่งต่างก็อยู่ในเครือสภาคริสตจักรแห่งประเทศไทยได้ขาดแคลนครู ทั้งสองโรงเรียนจึงได้ปรึกษาหารือกันในการที่จะนำโรงเรียนมารวมกัน โดยสร้างอาคารสหเตรียมดารา-ปรินส์ขึ้น และเปิดสอนในปีการศึกษา ๒๕๐๑ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๔ จึงย้ายกลับมาเรียนที่โรงเรียนดาราวิทยาลัยเหมือนเดิม

โรงเรียนดาราวิทยาลัย ได้เปิดเป็นสถานศึกษาสำหรับสตรีในจังหวัดเชียงใหม่และภาคเหนือ ต่อมาเปิดเป็นโรงเรียนสหศึกษาโดยรับนักเรียนชายเข้าเรียนชั้นอนุบาลเป็นครั้งแรกใน ปี พ.ศ. ๒๕๓๔

การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงเรียนดาราวิทยาลัย

โรงเรียนดาราวิทยาลัยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์ และพระบรมราชินีในราชวงศ์จักรี เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงเรียน จำนวน ๓ ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีเสด็จประพาสมณฑลพายัพ เมื่อเสด็จออกพลับพลาได้ทอดพระเนตรระบำของคณะช่างฟ้อนของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เช่น ฟ้อนเทียน ฟ้อนโปรยข้าวตอก ฟ้อนซอ ในการเสด็จประพาสคราวนั้น ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงเรียนดาราวิทยาลัยด้วย และได้พระราชพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้โรงเรียน ทางโรงเรียนได้นำไปสร้างประตูโรงเรียน(๖) ซึ่งขณะนั้นเป็นประตูไม้ ต่อมาได้ผุผังลง โรงเรียนจึงได้ทำการซ่อมแซมขึ้นใหม่แต่ยังคงนำยอดหัวเสาเดิมมาติดตั้งไว้ที่เสาที่ได้ซ่อมแซมเสร็จแล้ว

ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยม โรงเรียนดาราวิทยาลัยเป็นครั้งที่ ๒ ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมชมโรงเรียนครั้งนี้ ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวน ๑๕,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นห้าพันบาทถ้วน) ให้โรงเรียนดาราวิทยาลัย ในการจัดตั้งเป็นมูลนิธิดารารัศมี เพื่อช่วยเหลือนักเรียนที่เรียนดีแต่ขาดทุนทรัพย์(๗)

ครั้งที่ ๓ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงเรียน

โรงเรียนดาราวิทยาลัยกับเจ้านายฝ่ายเหนือ

๑. ท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี พระนัดดาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนดาราวิทยาลัย เชียงใหม่(๘) เมื่อครั้งท่านพำนักอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ การเดินทางมาเรียนได้เดินทางโดยรถยนต์ ซึ่งขณะนั้นในจังหวัดเชียงใหม่มีประมาณ ๓ คัน

ต่อมาท่านได้มอบพระรูปสัมฤทธิ์จำลองครึ่งพระองค์ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ให้แก่โรงเรียนดาราวิทยาลัย(๙)ทางโรงเรียนดาราวิทยาลัยได้อัญเชิญพระรูปจำลองดังกล่าวไว้ที่ห้องประกาศเกียรติคุณ อาคารดารารัศมี

๒. กองทุนหนังสือเจ้าหลวงเชียงใหม่โดยเจ้าวงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ ได้ให้การสนับสนุนโรงเรียนดาราวิทยาลัยในการจัดทำหลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี จำนวนเงิน ๒๐,๐๐๐ บาท

ผลงานที่ได้รับรางวัล

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ โรงเรียนดาราวิทยาลัย ได้รับรางวัลโรงเรียนพระราชทานระดับประถมศึกษา (จำนวนนักเรียนขณะนั้น ๔,๘๗๐ คน)

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ โรงเรียนดาราวิทยาลัย ได้รับรางวัลโรงเรียนพระราชทานระดับมัธยมศึกษาขนาดกลาง (จำนวนนักเรียนขณะนั้น ๕,๕๓๗ คน)

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ วงโยธวาทิตของโรงเรียนดาราวิทยาลัยได้รับรางวัลแชมป์โลกที่ประเทศเนเธอร์แลนด์

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ วงโยธวาทิตของโรงเรียนดาราวิทยาลัย ได้รับรางวัลแชมป์โลกจากการแข่งขันที่ประเทศแคนาดาและในปีเดียวกันโรงเรียนดาราวิทยาลัยก็ยังได้รับรางวัลโรงเรียนพระราชทานระดับมัธยมศึกษาขนาดใหญ่อีกด้วย (จำนวนนักเรียนขณะนั้น ๖,๕๓๐ คน)

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ โรงเรียนดาราวิทยาลัย ได้รับการรับรองมาตรฐานการศึกษาเอกชนจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนในระดับก่อนประถมศึกษา, ประถมศึกษา และมัธยมศึกษา และในปีเดียวกันทางโรงเรียนยังได้รับรางวัลโรงเรียนพระราชทานระดับประถมศึกษาขนาดใหญ่อีกด้วย (จำนวนนักเรียนขณะนั้น ๖,๘๓๘ คน)

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ โรงเรียนดาราวิทยาลัยเปิดทำการสอนในระดับก่อนประถมศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษา มีจำนวนนักเรียนรวมทั้งหมด ๗,๔๘๘ คน ผู้อำนวยการของโรงเรียนดาราวิทยาลัยคนปัจจุบันคือ ดร. รัศมี แดงสุวรรณ

หลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

การจัดทำหลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี มีเป้าหมายหลักเพื่อให้สอดคล้องพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้สถานศึกษามีหน้าที่จัดทำสาระของหลักสูตรเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และเพื่อสนองตอบวิสัยทัศน์ และเป้าหมายของโรงเรียนในการจัดทำและใช้หลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เป็นหลักสูตรสำหรับพัฒนานักเรียน โดยมีความสัมพันธ์กับหลักสูตรแกนกลาง ขอบเขตของการพัฒนาหลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมีแบ่งออกเป็น ๒ ด้าน คือ ด้านเนื้อหา ศึกษาวิเคราะห์พระประวัติ พระจริยวัตร ตลอดจนประวัติชุมชน วิถีชีวิตในสมัยพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และด้านกิจกรรม จัดการเรียนรู้โดยการปฏิบัติบนพื้นฐานความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง คุณลักษณะที่ต้องการเน้นให้เกิดกับนักเรียนคือ เก่ง ดี มีสุข นักเรียนมีกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องเชื่อมโยงระหว่างองค์ความรู้ชุมชนกับองค์ความรู้สากล มีจิตใจและการปฏิบัติอย่างมีคุณธรรม และสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และเต็มศักยภาพ

การพัฒนาหลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี แบ่งออกได้ ๓ ระยะ(๑๐)

๑. ระยะที่ ๑ ระยะพัฒนาความรู้ความเข้าใจแก่บุคลากรด้านการพัฒนาหลักสูตร โดยฝ่ายวิชาการได้เชิญศึกษานิเทศก์มาให้ความรู้กับคณะครู

๒. ระยะที่ ๒ ระยะพัฒนาข้อมูลชุมชน เป็นการศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลด้านบริบทของโรงเรียนกับชุมชน ศึกษา วิเคราะห์ความต้องการของนักเรียนกับชุมชน และศึกษา วิเคราะห์หลักสูตรแม่บทด้านปรัชญา หลักการ จุดมุ่งหมาย โครงสร้าง เนื้อหา กิจกรรม และการประเมินผล ทั้งจากการศึกษาเอกสาร ดูงานนอกสถานที่ และวิพากษ์การทำงาน

๓. ระยะพัฒนาการศึกษาช่วงที่ ๑ เป็นการการพัฒนางานจัดการเรียนรู้สู่ระบบหลักสูตร โดยกำหนดกิจกรรมใน ๕ กลุ่มประสบการณ์การเรียนรู้ ประกอบด้วย กลุ่มทักษะ (ภาษาไทยและคณิตศาสตร์) กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต (สปช.) กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สลน.) กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) และกลุ่มประสบการณ์พิเศษ (ภาษาอังกฤษ) เมื่อกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ทุกกลุ่มประสบการณ์แล้ว ได้มีการตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหาและโครงสร้างจากผู้เชี่ยวชาญและผู้รอบรู้ในท้องถิ่น อันประกอบด้วย ผู้บริหารโรงเรียนดาราวิทยาลัย คณะครูผู้ร่วมพัฒนาหลักสูตร ตัวแทนสมาคมครู และผู้ปกครองโรงเรียนดาราวิทยาลัย ผู้ปกครอง ผู้รู้ หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และผู้ทรงคุณวุฒิ โดยการจัดเวทีประชาพิจารณ์หลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ซึ่งนอกจากผลที่ได้ทำให้เนื้อหา โครงสร้าง ตลอดจนกระบวนการเรียนรู้มีความถูกต้องตามประวัติศาสตร์แล้วยังเป็นการแสวงความร่วมมือจากชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย หลังจากที่ได้มีการปรับแก้ไข และพัฒนาหลักสูตรเมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการประชาพิจารณ์แล้ว จึงนำหลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมีไปใช้กับนักเรียนดาราวิทยาลัย มีการติดตาม สนับสนุน ประเมินผล และสรุปผลนำไปสู่ระยะการพัฒนาการศึกษาระยะที่ ๒ โดยวิธีการเดียวกัน

การนำประเด็นเนื้อหาสู่การเรียนรู้ในแต่ละกลุ่ม ประสบการณ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กลุ่มทักษะ วิชาภาษาไทย เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย วรรณกรรมและบทกวี วิชาคณิตศาสตร์ เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย เวลาและการวัดความยาว

กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต (สปช.) เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วยประวัติและความเป็นอยู่ (วิถีชีวิต) ชีวิตในบ้าน สิ่งที่อยู่รอบตัว ชาติไทย (การเมืองการปกครอง) การทำมาหากิน ประเพณีพื้นบ้าน

วิชางานประดิษฐ์ ตามหลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

๘๒

กลุ่มสร้างเสริมลักษะนิสัย (สลน.) มีวิชาที่อยู่ในกลุ่มนี้ ๕ วิชาด้วยกัน คือ วิชาดนตรี นาฏศิลป์ ศิลปศึกษา พลศึกษา และจริยศึกษา ซึ่งในแต่ละวิชามีเนื้อหาที่ใช้เรียน ดังนี้ วิชาดนตรี เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย เครื่องดนตรีพื้นเมือง วิชานาฏศิลป์ เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย การฟ้อนรำพื้นเมือง วิชาศิลปศึกษา เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย การวาดภาพและระบายสี ศิลปะล้านนา วิชาพลศึกษา เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย การละเล่นพื้นเมือง และวิชาจริยศึกษา เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย วัฒนธรรมและประเพณี

กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) มีวิชาที่อยู่ในกลุ่มนี้ ๓ วิชา คือ วิชางานบ้าน งานเกษตร และงานประดิษฐ์ ซึ่งแต่ละวิชามีเนื้อหาที่ใช้เรียน ดังนี้ วิชางานบ้าน เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย การแต่งกาย และอาหาร วิชางานเกษตร เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย สัตว์ และพืช และวิชางานประดิษฐ์ เนื้อหาที่ใช้เรียนประกอบด้วย ประดิษฐ์เศษวัสดุ แกะสลัก และร้อยมาลัย

กลุ่มประสบการณ์พิเศษ (ภาษาอังกฤษ) เนื้อหาที่ใช้เรียนเป็นการบูรณาการคำศัพท์

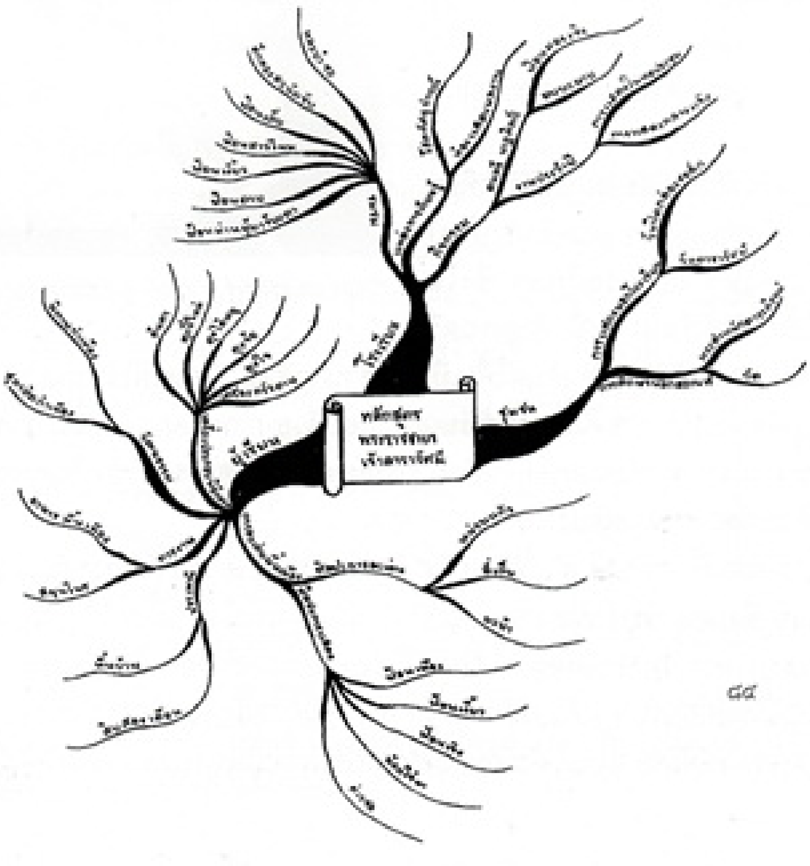
นอกเหนือจากการจัดการเรียนการสอนทั้ง ๕ กลุ่มประสบการณ์ ดังที่ได้กล่าวมานี้แล้ว ทางโรงเรียนยังได้จัดให้มีแหล่งการเรียนรู้ (ห้องประกาศเกียรติคุณ) ชมรม (หละบ่ำซอ ตีกลองสะบัดชัย ฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา ฟ้อนเล็บ ฟ้อนสาวไหม ฟ้อนเงี้ยว และฟ้อนดาบ) และกิจกรรมพิเศษ (ฟ้อนมองเชิง และการตบบะผาบ) นอกจากนี้ทางโรงเรียนยังจัดให้นักเรียนทุกคนร่วมในพิธีระลึกถึงพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในวันที่ ๙ เดือนธันวาคมของทุกปี อีกทั้งยังมีผลงานหรือการแสดงต่างๆ ให้นักเรียน ครู ผู้ปกครอง และผู้สนใจชมในงานประจำปี ส่วนในด้านการแสดงนอกโรงเรียนนั้น นักเรียนโรงเรียนดาราวิทยาลัยได้มีการแสดงในโอกาสต่างๆ มากมาย เช่น วันดารารัศมี ที่พระตำหนักดาราภิรมย์ อ.แมริม จ.เชียงใหม่ วันปิดกล่องซอล์กที่ประตูท่าแพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างโรงเรียนและชุมชน นอกเหนือจากการที่โรงเรียนได้เรียนจากแหล่งการเรียนรู้ที่มีในชุมชนแล้ว

๘๓

เอกสารแนะนำพระตำหนักดาราภิรมย์ (ภาษาอังกฤษ) วิชาภาษาอังกฤษ ตามหลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

จะเห็นได้ว่าการที่โรงเรียนได้จัดหลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่ให้นักเรียนได้เรียน ผลที่ได้ (Outcome) จากหลักสูตรพระราชายาเจ้าดารารัศมีด้านผู้เรียน โรงเรียน และชุมชน ปรากฏดังแสดงจากแผนที่ความคิด (Mind Mapping) ต่อไปนี้

๘๔

เชิงอรรถ

๑ ปิยวัชร์ สุทธิวนิช และ รัชดา ภูมรินทร์วรากุล, *"พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกับพระกรณียกิจทางด้านการศึกษา"* ใน **ดารารัศมี สายใยรักสองแผ่นดิน** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙๕

๒ วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่, เจ้า, (บรรณาธิการ), **เจ้าพ่อหลวง** (เชียงใหม่ : มูลนิธินวราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือ, ๒๕๔๒) หน้า ๒๙

๓ นงเยาว์ กาญจนจารี, ดารารัศมี พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๑) หน้า ๑๑๓

๔ บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา, *"ครูใหญ่คนไทยคนแรกของโรงเรียนพระราชชายา"* ใน **ดาราวิทยาลัย ๔๕** (เชียงใหม่ : ไอ บีม เพรส สตูดิโอ, ๒๕๔๖) หน้า ๑๘

๕ รัชนี พวงวงศ์, *"เสี้ยวหนึ่งของประวัติโรงเรียนดาราวิทยาลัย"* ใน **ดาราวิทยาลัย ๔๕** (เชียงใหม่ : ไอ บีม เพรส สตูดิโอ, ๒๕๔๖) หน้า ๒๓

๖ ไฝคำ พันธุพงศ์, (ผู้รวบรวม), *"ประวัติของโรงเรียนดาราวิทยาลัย เชียงใหม่"* ใน **ดาราฯ อนุสรณ์ - ๒๕๐๙** (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์กลางเวียง, ๒๕๐๙)

๗ สุภาพ สุจินดา และศิรินวล จีระมณีมัย, (ผู้รวบรวม), **มูลนิธิดารารัศมี ม.ป.ป.**

๘ นงเยาว์ กาญจนจารี, **ดารารัศมี** (กรุงเทพฯ : ทรีดีการพิมพ์, ๒๕๓๓) หน้า ๑๓๗

๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙

๑๐ คณะกรรมการวิชาการร่างหลักสูตรท้องถิ่น พระราชชายาเจ้าดารารัศมี โรงเรียนดาราวิทยาลัย, หลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี (เชียงใหม่ : ดาราวิทยาลัย, ๒๕๔๓) หน้า ๔

บรรณานุกรม

คณะกรรมการวิชาการ ร่างหลักสูตรท้องถิ่นพระราชชายาเจ้าดารารัศมี โรงเรียนดาราวิทยาลัย, หลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี, เชียงใหม่ : ดาราวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

นงเยาว์ กาญจนจารี, **ดารารัศมี,** กรุงเทพ : ทรีดีการพิมพ์, ๒๕๓๓. (อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองพระอนุสาวรีย์พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ณ กองกับการตำรวจตะเวนชายแดนที่ ๕ ค่ายดารารัศมี จังหวัดเชียงใหม่ ๒๗ มกราคม ๒๕๓๓).

นงเยาว์ กาญจนจารี, **ดารารัศมี,** พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ : โอ. เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๑.

บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา, *"ครูใหญ่คนไทยคนแรกของโรงเรียนพระราชชายา"* ใน **ดาราวิทยาลัย ๔๕,** เชียงใหม่ : ไอ บีม เพรส สตูดิโอ, ๒๕๔๖.

ปิยวัชร์ สุทธิวนิช และ รัชดา ภูมรินทร์วรากุล, *"พระราชชายาเจ้าดารารัศมี กับพระราชกรณียกิจทางด้านการศึกษา"* ใน ดารารัศมี **สายใยรักสองแผ่นดิน,** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒. (ที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ๙ ธันวาคม ๒๕๔๒).

ไฟคำ พันธุพงศ์, (ผู้รวบรวม), *"ประวัติของโรงเรียนดาราวิทยาลัย เชียงใหม่"* ใน **ดาราฯอนุสรณ์-๒๕๐๙**, เชียงใหม่ : โรงพิมพ์กลางเวียง, ๒๕๐๙.

รัชนี พวงวงศ์, *"เสี้ยวหนึ่งของประวัติโรงเรียนดาราวิทยาลัย"* ใน **ดาราวิทยาลัย ๔๕ เชียงใหม่ :** ไอ บีม เพรส สตูดิโอ, ๒๕๔๖.

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่, เจ้า, (บรรณาธิการ), **เจ้าพ่อหลวง,** เชียงใหม่ : มูลนิธินวราชตำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือ, ๒๕๔๒.

สุภาพ สุจินดา และ ศิรินวล จีระมณีมัย, (ผู้รวบรวม), **มูลนิธิดารารัศมี, ม.ป.ป.**

๒

รำลึกถึง...

พระตำหนักดาราภิรมย์

เทียนฉาย กีระนันทน์

ปฐมเหตุ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ซื้อที่ดินแปลงที่ตั้งพระตำหนักดาราภิรมย์ ตำบลริมใต้ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี ๒๔๙๒ ตามนโยบายของรัฐบาลให้เตรียมการขยายการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยออกสู่ภูมิภาค ต่อมาในปี ๒๔๙๓ กรมตำรวจได้ขอยืมใช้ที่ดินแปลงนั้นเป็นที่ตั้งค่ายดารารัศมี กองกำกับการที่ ๓๓ และกองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดนภาค ๓ ที่ดินแปลงดังกล่าวได้รับหนังสือรับรองการทำประโยชน์ (นส.๓) เมื่อปี ๒๕๑๐ และได้ออกเอกสารโฉนดที่ดินในปี ๒๕๓๗-๒๕๓๘

เมื่อเข้ารับหน้าที่อธิการบดีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี ๒๕๓๙ ได้มีโอกาสศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพระตำหนักดาราภิรมย์และที่ดินนั้นบ้าง แต่ก็ไม่มีรายละเอียดมากนัก จวบจนกระทั่งวันเสาร์ที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๔๐ ภายหลังจากการประชุมอธิการบดีที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่แล้ว จึงได้เข้าไปเยี่ยมชมสถานที่จริงที่ค่ายดารารัศมี ทำให้ทราบต่อมาจากนายตำรวจเวรว่ากองกำกับการ ตชด.ที่ ๓๓ ได้ย้ายออกไป และได้พาไปชมอาคารต่างๆ ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้ว อาคารสำคัญคือตัวพระตำหนักดาราภิรมย์อยู่ในสภาพทรุดโทรมอย่างยิ่ง ทาสีทับไว้ล่าสุดเป็นสีเขียวใบไม้ผลิ หน้าต่างบางบานหักเพราะบานพับชำรุด และเปิดทิ้งไว้จนฝนสาดถึงด้านใน ภายในพระตำหนักชั้นที่สอง มีการก่อสร้างต่อเติมอาคารไปมากจนแทบไม่สามารถระบุสภาพเดิมได้ ตัวอาคารขยายเพิ่มเติมไปทั้งด้านตะวันตกและด้านใต้ ห้องสรงส่วนพระองค์เดิมได้ดัดแปลงเป็นห้องน้ำ พื้นไม้ถูกเคลือบด้วยยางเหนียวสีดำสำหรับปูกระเบื้องยาง ซึ่งขณะนั้นได้หมดอายุและแตกร่อนออกไปมากแล้วคงเหลือเป็นคราบยางสีดำ ไม่สามารถเห็นสภาพพื้นไม้สักได้เลย นอกจากนั้นชั้นล่างของอาคารซึ่งเป็นใต้ถุนสูงโปร่งก็ได้รับการต่อเติมเป็นที่ทำการบางส่วนและเป็นที่คุมขังนักโทษส่วนหนึ่ง ดูเหมือนว่าจะเคยใช้เป็นที่สอบสวนนักโทษด้วยเพราะมีร่องรอยของขื่อคาและเครื่องจองจำ เข้าใจว่าน่า

จะมีผู้เสียชีวิต ในที่นี้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าการปรับปรุงอาคารในส่วนต่างๆ นั้นเริ่มขึ้นเมื่อใด แต่การใช้งานอาคารในระยะกว่า ๔๐ ปีนั้น ทำให้อาคารเปลี่ยนสภาพไปมาก การเป็นอาคารใต้ถุนสูง ทำให้เห็นว่าสภาพโครงสร้างโดยทั่วไปยังดีอยู่และยังน่าจะบูรณะให้กลับสู่สภาพเดิมได้

ที่ด้านหน้าของอาคารพระตำหนักเป็นที่ประดิษฐานพระรูปปั้นของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี สร้างขึ้นเป็นพระอนุสาวรีย์เมื่อปี ๒๕๓๒ ทราบภายหลังว่าผู้ที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการสร้าง คือท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี (หรือหม่อมเจ้าฉัตรสุดา ฉัตรชัย) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ได้เคยเสด็จฯที่นี่ และได้ทรงปลูกต้นลิ้นจี่ไว้ที่ลานข้างพระอนุสาวรีย์ด้วย ลิ้นจี่ทั้งหมดโตเป็นไม้พุ่มขนาดกลางแล้วในขณะนั้น พระราชชายาฯประทับที่พระตำหนักนี้หลายปี ด้านหนึ่งของพระตำหนักทรงใช้เป็นเสมือนห้องพักผ่อน โดยโปรดร้อยมาลัยดอกไม้ที่ห้องนี้ เป็นห้องที่เปิดหน้าต่างและเลื่อนช่องลูกกรงใต้หน้าต่างให้เปิดรับอากาศได้ตลอด ด้านล่างจากหน้าต่างนั้นจัดทำเป็น "สวนเจ้าสบาย" ที่เคยทรงโปรดปลูกไม้ดอกไม้ผลหลายชนิด และใช้เป็นที่ทดลองและสาธิตพืชพันธุ์เหล่านั้นให้แพร่หลายไปในหมู่ชาวล้านนา และ "สวนเจ้าสบาย" ที่ได้เห็นในขณะนั้นไม่เหลือสภาพเดิมมากนัก นอกจากสภาพบ่อคอนกรีตซึ่งพอจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นสระน้ำรูปดาวที่พระราชชายาฯทรงโปรดให้ขุดไว้ในอดีต มีอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กสูง ๒ ชั้นของ ตชด. สร้างทับบางส่วนของสวนเจ้าสบายไว้ พระราชชายาฯโปรดปรานพระตำหนักดาราภิรมย์นี้มาก โปรดให้สร้างพระตำหนักนี้เป็นแบบกึ่งยุโรปหลังจากที่ได้ทรงกราบถวายบังคมทูลลาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เสด็จสวรรคตแล้ว

พระตำหนักดาราภิรมย์

๘๕

ทราบจากตำรวจว่าปกติจะมีผู้คนเข้ามาถวายความเคารพสักการะพระราชชายาฯที่พระอนุสาวรีย์นี้เสมอๆ ทุกวันมิได้ขาด บางรายจะเข้าเฝ้านั่งอยู่เป็นหลายชั่วโมงด้วยความศรัทธา ซึ่งเป็นที่รู้กันกว้างขวางในหมู่ชาวล้านนา หรือแม้แต่บางคนก็เดินทางมาจากจังหวัดอื่นๆ ห่างไกลก็มี ได้มาทราบจากการสังเกตกันว่าตามบ้านและร้านค้าต่างๆ มากแห่งในเมืองเชียงใหม่ได้อัญเชิญพระรูปของพระราชชายาฯ ประดับไว้เพื่อถวายความเคารพสักการะแทบทั้งสิ้น บางแห่งก็ประดิษฐานพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๕ ด้วย ได้สอบถามพูดคุยแล้วจึงทราบว่าพระราชชายาฯเป็นที่เคารพศรัทธาอย่างสูงยิ่งจากชาวล้านนาด้วยเหตุที่ทรงทำคุณประโยชน์มากหลายแก่บ้านเมืองฝ่ายเหนือเมื่อครั้งประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่นี้ ข้อนี้เองที่ทำให้เกิดแรงบันดาลใจให้ขอแรงใครต่อใครอีกหลายคนในเวลาต่อมาให้ทำการศึกษาประวัติและเรื่องราวต่างๆ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี น่าแปลกที่มีข้อมูลเข้ามามาก บางกรณีมีผู้ส่งเอกสารและหนังสือมาให้โดยไม่ระบุที่มา เจ้าหน้าที่ตำรวจเล่าให้ฟังว่าทุกปีในวันที่ ๙ ธันวาคม ซึ่งเป็นวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ของพระราชชายาฯ ทาง ตชด. จะร่วมกับเจ้านายฝ่ายเหนือจัดพิธีวางพวงมาลาถวายสักการะที่พระอนุสาวรีย์แห่งนี้เสมอ

แนวคิดการบูรณะพระตำหนักดาราภิรมย์

การตัดสินใจที่จะบูรณะพระตำหนักดาราภิรมย์เริ่มต้นเมื่อใดตอบได้ยาก แต่ระหว่างที่รวบรวมข้อมูลต่างๆ นั้น ปรากฏเป็นนิมิตให้ทราบเสมอทั้งทางตรงและจากการบอกกล่าวที่ไม่ระบุที่มา อย่างไรก็ดี ได้มีการปรึกษาหารือภายในกับรองอธิการบดีและผู้ช่วยอธิการบดีบางท่านหลายครั้ง รวมทั้งการสืบค้นเรื่องราวต่างๆ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี แสดงพระประวัติที่ให้น้ำหนักและสนับสนุนเหตุผลไปสู่การรักษาพระตำหนักนี้ไว้ให้ดีที่สุดสำหรับอนาคตของมหาวิทยาลัยทั้งสิ้น

พระประวัติของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีนั้น ส่วนสำคัญยิ่งก็คือบทบาทในฐานะที่จัดว่าเป็นกลไกสำคัญมากที่อาณาจักรล้านนารวมทั้งหมดเป็นพื้นที่ ๘ จังหวัดภาคเหนือไม่ต้องตกไปเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ และกลับมีผลให้เข้าผนวกรวมกับราชอาณาจักรไทยจนถึงปัจจุบัน รายละเอียดของประวัติศาสตร์จะไม่นำมากล่าวในที่นี้แต่จะสามารถสืบค้นได้จากหลายแหล่งที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ ความจงรักภักดีที่เจ้าดารารัศมีทรงมีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และความผูกพันเป็นความรักแน่นแฟ้นปรากฏในเอกสารที่มีการค้นคว้าไว้หลายโอกาส นอกจากนั้นการปฏิบัติของพระราชชายาฯเป็นพระจริยวัตรที่ควรจารึกไว้ทั้งในด้านการเกษตร ศิลปหัตถกรรม นาฏศิลป์ การศึกษา และด้านอื่นๆ เป็นที่ประจักษ์ชัดแก่ชาวล้านนา ทำให้เป็นที่เคารพสักการะอย่างยิ่ง พระประวัติและพระจริยวัตรต่างๆ ของพระราชชายาฯนั้นเองที่ทำให้ตัดสินใจเป็นประการต้นว่ามหาวิทยาลัยน่าจะได้ทำหน้าที่สืบค้นให้ถ่องแท้ ถูกต้อง และเผยแพร่ให้กว้างขวางตามบทบาทหน้าที่ของมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะในส่วนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญต่อแผ่นดิน ประเด็นต่างๆ เหล่านี้ยังมีข้อที่จะศึกษาค้นคว้าวิจัยต่อไปให้กว้างขวางและลุ่มลึกได้อีกมากในหลายสาขาวิชา

๘๖

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

พระตำหนักดาราภิรมย์ตั้งอยู่ในที่ดินของมหาวิทยาลัย พระตำหนักนั้นเป็นที่โปรดปรานของพระราชชายาฯ เป็นอย่างมาก จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าแก่ที่ได้เคยใช้ชีวิตในพื้นที่นั้นต่างยืนยันตรงกัน ความเสื่อมโทรมเฉพาะการปรับปรุงดัดแปลงใช้งานอื่นในช่วงเวลาที่ผ่านมาย่อมมีผลกระทบต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของชนรุ่นหลัง ดังที่ปรากฏมาแล้วหลายกรณี แม้แต่กรณีของพระราชวังวินเซอร์ ในพื้นที่ปทุมวันก็เช่นกันที่ไม่สามารถค้นหาได้อีกแม้สถานที่ตั้งตรงกันข้ามหากได้บูรณะรักษาไว้ก็น่าจะช่วยให้ประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งไม่ขาดตกบกพร่องไป แล้วก็จะยังให้อนุชนรุ่นหลังได้เรียนรู้จากสภาพจริงได้ในระดับหนึ่ง ในทางสถาปัตยกรรมเอง ก็ได้รับคำยืนยันจากนักวิชาการสถาปัตยกรรมศาสตร์ว่าพระตำหนักดาราภิรมย์มีรูปแบบการก่อสร้างที่น่าศึกษาวิจัยอย่างมาก ทั้งในด้านการออกแบบ โครงสร้างจากไม้ขนาดใหญ่ ประโยชน์ใช้สอย และรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เฉพาะอย่างยิ่งคือการศึกษาถึงอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกในภาคเหนือ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจะอธิบายแก่สาธารณะอย่างไร หากไม่อนุรักษ์รักษาอาคารที่มีคุณค่านี้ไว้ลำพังที่ให้ ตชด. ยืมใช้ในอดีตก็มีส่วนดีที่ทำให้อาคารไม่รกร้างผุพังไปเร็วกว่าเวลา แต่ก็เกิดความเสียหายเพราะการต่อเติมดัดแปลงโดยไม่คำนึงถึงความสำคัญของตัวอาคาร และการใช้ประโยชน์โดยขาดการบำรุงรักษา

อย่างไรก็ดี การจะตัดสินใจประการใดที่มีผลผูกพันมหาวิทยาลัยเป็นระยะยาวนั้นก็ควรให้สภามหาวิทยาลัยเป็นผู้พิจารณา ทั้งยังจะต้องเตรียมข้อมูลให้มากพอที่จะเสนอให้สภามหาวิทยาลัยสามารถพิจารณาตัดสินใจได้โดยถูกต้องและสมบูรณ์เท่านั้น

พิธีถวายสักการะและบวงสรวงพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

จากนั้น มหาวิทยาลัยจึงได้เริ่มติดต่อประสานงานกับทาง ตชด. ซึ่งก็ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่ง ในระหว่างที่มีการเจรจาในเบื้องต้นกับทาง ตชด. นั้น ข่าวเรื่องมหาวิทยาลัยจะเข้าไปบูรณะพระตำหนักดาราภิรมย์ก็แพร่หลายไปอย่างกว้างขวางรวดเร็วมากมีทั้งที่ติดต่อมาจากสมาคมนิสิตเก่าฯ ภาคเหนือซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่เป็นประธาน และมีที่ติดต่อขอทราบรายละเอียดจากกลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือ ซึ่งต่อมาได้เข้ามาร่วมงานและมีบทบาทสำคัญมากจนทำให้ทุกๆ อย่างสำเร็จได้ด้วยดียิ่ง ทาง ตชด. และชาวบ้านใกล้เคียงก็มีส่วนสำคัญที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระบารมีของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ข้อหนึ่งซึ่งทุกฝ่ายกล่าวถึงตรงกันก็คือขอให้จัดพิธีบวงสรวงดวงพระวิญญาณของพระราชชายาฯเพื่อบอกกล่าวราวเรื่องทั้งหมดรวมทั้งขอประทานพระอนุญาตเข้าดำเนินการปรับปรุงพระตำหนักดาราภิรมย์เสียก่อนด้วย

ในที่สุดก็คิดว่าน่าจะประมวลข้อมูลสรุปทั้งหมดได้แล้วเสร็จทันเสนอสภามหาวิทยาลัยพิจารณาตัดสินใจได้ในการประชุมปลายเดือนธันวาคม ๒๕๔๐ จึงตัดสินใจว่าถ้าเช่นนั้นก็ควรต้องจัดพิธีการบวงสรวงเสียก่อน หากแม้นมีสัญญาณใดๆ บ่งบอกข้อขัดข้องว่าคิดไม่ถูกต้องเหมาะสม ก็จะยังพอมีเวลาชะลอหรือยุติเรื่องนี้ได้ทันการ ประจวบกับเป็นช่วงเวลาที่จะมีการจัดพิธีถวายสักการะพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ที่ลานหน้าพระอนุสาวรีย์ที่พระตำหนักฯ ในวันที่ ๙ ธันวาคม ซึ่งทาง ตชด. จังหวัดและเจ้านายฝ่ายเหนือร่วมกันจัดพิธีเป็นประจำทุกปีเสมอมามิได้ขาด จึงตกลงกันว่าจัดงานถวายสักการะและบวงสรวงดวงพระวิญญาณพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๔๐ และประสานให้มีการประชุมร่วมกับทาง ตชด. พร้อมกับทางจังหวัดและเจ้านายฝ่ายเหนือเสียในคราวเดียวกันในวันนั้นด้วย

จำได้แม่นยำว่าเมื่อวันพิธีการ มีผู้ร่วมพิธีถวายสักการะมากเป็นพิเศษด้วยรู้ข่าวเรื่องมหาวิทยาลัยจะเข้าบูรณะพระตำหนักฯ ในส่วนพิธีบวงสรวงที่มหาวิทยาลัยดำเนินการนั้นเป็นไปโดยกระชับ ทางเจ้านายฝ่ายเหนือได้ช่วยนิมนต์พระสงฆ์จากวัดป่าดาราภิรมย์มา ๑ รูป เพื่อประกอบพิธี และจากพิธีการนั้นทำให้รู้ได้เลยว่าการดำเนินการต่างๆ น่าจะราบรื่นและไม่มีปัญหาอุปสรรคใด ในตอนท้ายของพิธีได้นิมนต์พระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์รอบพระตำหนักฯ และทุกซอกมุมในพระตำหนักฯ รวมทั้งชั้นบนใต้หลังคาด้วย จำได้ว่าได้ยิน ๒-๓ ท่านที่เดินตามมาปรารภว่า หอมกลิ่นดอกมะลิอบอวลไปทั่วพระตำหนักฯ แม้จะไม่มีดอกมะลิในพิธีก็ตาม ส่วนในตอนบ่ายของวันนั้นเป็นการประชุมร่วมทุกฝ่าย ก็ปรากฏผลว่าเป็นไปอย่างดีมากและได้รับคำยืนยันให้ความร่วมมืออย่างทุ่มเทพร้อมกัน

สภามหาวิทยาลัยได้ประชุมรับทราบและอนุมัติให้มหาวิทยาลัยดำเนินโครงการดาราภิรมย์ตามที่มหาวิทยาลัยประมวลเสนอเมื่อ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๔๐ และต่อมาก็ได้อนุมัติงบประมาณเพื่อการนี้ทั้งโครงการจนแล้วเสร็จการบูรณะขั้นที่ ๑

อย่างไรก็ตาม ในระหว่างเตรียมการเพื่อบูรณะนั่นเอง ได้มีผู้เสนอความเห็นในประเด็นสำคัญบางประการ โดยเฉพาะการที่ต้องเจรจาให้มีการส่งมอบหรือส่งคืนอาคารจำนวนหนึ่งอย่างเป็นทางราชการ เพื่อที่ทางมหาวิทยาลัยจะสามารถเข้าไปดำเนินการบูรณะปรับปรุงได้โดยชอบด้วยกฎระเบียบทางราชการ นอกจากนั้นก็จำเป็นต้องมีการออกแบบปรับปรุงตัวอาคารและพื้นที่บริเวณรวมทั้งอาคารอื่นๆ ที่จำเป็น ข้อสำคัญคือการกำหนดจุดประสงค์ปลายทางว่าเมื่อการบูรณะแล้วเสร็จจะทำประโยชน์ใดกับตัวอาคารพระตำหนักฯ ถ้าหากประสงค์ให้เป็นการรวบรวมสิ่งของเครื่องใช้อันเนื่องด้วยพระราชชายาฯ เพื่อเปิดให้สาธารณชนที่สนใจได้เข้าเยี่ยมชมเพื่อทำการศึกษาค้นคว้าได้ก็ควรต้องมีการศึกษาประวัติศาสตร์อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระราชชายาฯให้ถ่องแท้ และเตรียมหาวิธีการให้ได้มาซึ่งสิ่งของเครื่องใช้เหล่านั้นให้พร้อมด้วย ทุกๆ ประเด็นนั้นเป็นประเด็นสำคัญทั้งสิ้นและไม่ง่ายเลยที่จะดำเนินการ เนื่องด้วยคิดอยู่เสมอว่าถ้าให้มหาวิทยาลัยผูกพันดำเนินการไปแล้ว จะต้องหาทางให้มีการสานต่อความคิดและใช้ประโยชน์ให้เต็มที่หรือให้คุ้มค่าก็ว่าได้ ค่าที่จะให้คุ้มนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นตัวเงิน เพียงแต่การทำนุบำรุงอนุรักษ์สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ไว้ให้ได้ตลอดจนเผยแพร่พระเกียรติคุณให้เป็นที่ปรากฏ ก็น่าจะเพียงพอแล้ว แต่ข้อสำคัญสำหรับผู้ที่มีใจ "จุฬาฯ" น่าจะอยู่ที่ทำการใดๆ ให้เป็นที่ถวายพระเกียรติสูงสุดเท่าที่จะพึงทำได้แก่พระผู้มีพระคุณล้นเกล้าฯ คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ดังนั้นเมื่อพิเคราะห์จากเอกสารต่างๆ โดยเฉพาะพระราชหัตถเลขาที่พระองค์ทรงมีถึงพระราชชายาฯ เมื่อครั้งที่พระราชชายาฯ กราบบังคมทูลลาเสด็จกลับไปเยี่ยมเชียงใหม่ก็ดี หรือหมายรับสั่งให้มีการเตรียมการรับ-ส่งเสด็จพระราชชายาฯ ก็ดีหรือแม้แต่เหตุอื่นๆ ในยุคสมัยนั้น แน่ใจว่าข้อความที่อาจารย์นงเยาว์ กาญจนจารี หรือท่านอื่นๆ ที่เขียนเผยแพร่ไว้ก่อนหน้านี้น่าจะถูกต้องที่สุดคือความรักความผูกพันระหว่างพระองค์กับพระราชชายาฯ นั้นลึกซึ้งยิ่งนัก การกระทำถวายให้ดีที่สุดแก่ผู้ที่เป็นที่รักของผู้ที่เรารักและบูชานั้นน่าจะอยู่ในใจของผู้ที่มีใจ "จุฬาฯ" แน่แล้ว ด้วยเหตุนี้จึงต้องพยายามทำสิ่งที่ยากมากนั้นให้สำเร็จลุล่วงให้ได้ และที่ยากมากไปกว่านั้นก็คือจะต้องรีบทำเป็นที่สุดก่อนที่วาระการทำหน้าที่อธิการบดีจะจบลงทางสถาปนิกได้บอกอยู่หลายครั้งว่าจะต้องใช้เวลามากเพราะจะต้องศึกษาประวัติศาสตร์ของอาคารพระตำหนักฯ อย่างดียิ่งเสียก่อน จนรู้แน่ว่าของเดิมเป็นอย่างไร ของที่มาเพิ่มเติมดัดแปลงคืออะไร การที่มีการทาสีไว้หลายครั้งเป็นหลายชั้นนั้นก็ทำให้ยากมากขึ้นกว่าจะรื้อออกแล้วทำการบูรณะ แม้แต่สีดั้งเดิมของอาคารพระตำหนักฯ ที่ต้องการให้เป็นเหมือนเมื่อเริ่มสร้างพระตำหนักฯ นั้นก็ต้องค่อยๆ บรรจงขูดสีปัจจุบันออกทีละชั้นๆ จนถึงท้ายสุด ซึ่งก็คงยากจริงๆ เพราะมีรายงานในตอนหลังนี้ว่าต้องขูดออกจนถึงชั้นที่ ๗ จึงทราบว่าสีเดิมเป็นอย่างไร แสดงว่าหลายสิบปีที่ผ่านมานี้ได้มีการทาสีไปแล้วถึง ๗ ครั้งและต่างสีกัน สีที่ทาในขณะที่บูรณะแล้วเสร็จนี้เป็นสีที่ค้นพบว่าใช้อยู่เดิมเมื่อสร้างพระตำหนักฯ เสร็จซึ่งคงต้องยืนยันอย่างนี้ เพราะมีบางคนตั้งข้อสังเกตว่าไม่น่าจะใช่และควรเป็นสีเขียว จากการที่อาคารพระตำหนักและอาคารอื่นในยุคสมัยเดียวกันนั้นต่างทาสีเขียวทั้งสิ้น นี่เป็นความเห็นหนึ่ง อย่างไรก็ตามก็ได้ให้สถาปนิกและผู้รู้อีกหลายๆ คน สืบถามข้อมูลจากผู้เฒ่าผู้แก่ที่อย่างน้อยๆ ก็ ๓-๔ คน ที่เคยใช้ชีวิตรับใช้ในพระตำหนักต่างก็ยืนยันตรงกันว่าถูกต้องแล้วตามสีที่ทาไว้หลังจากการบูรณะนั้นเอง

การบูรณะพระตำหนักดาราภิรมย์ เริ่มลงมือได้จริงจังในปลายปี ๒๕๔๑ ภายหลังจากการศึกษาวิเคราะห์เบื้องต้นทางสถาปัตยกรรมและทางวิศวกรรม และได้รับความร่วมมืออนุญาตจาก

กรมตำรวจแล้ว โดยเฉพาะการประสานงานกับสำนักงานธนารักษ์ จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นไปด้วยดี การบูรณะพระตำหนักฯ แล้วเสร็จ ในกลางปี ๒๕๔๒ ต่อจากนั้นจึงเป็นการปรับปรุงภูมิทัศน์รอบพระตำหนักฯ รวมทั้งติดตั้งระบบสาธารณูปโภคทั้งไฟฟ้า ประปา และโทรศัพท์ พร้อมกันนั้นทาง ตชด. ได้ส่งคืนอาคารอีกรวม ๗ อาคาร จึงได้ให้ปรับปรุงอาคาร ๓ ด้านหลังพระตำหนักฯ เป็นห้องแสดงนิทรรศการ รวมทั้งใช้เก็บวัสดุครุภัณฑ์ และได้ปรับปรุงเรือนพักหลังหนึ่งให้เป็นเรือนพักของเจ้าหน้าที่ที่มหาวิทยาลัยต้องส่งมาดูแลรับผิดชอบ

พิพิธภัณฑ์และกองทุนพระตำหนักดาราภิรมย์

๘๗

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ เสด็จเยี่ยมพระตำหนักดาราภิรมย์

ประเด็นที่ครุ่นคิดอยู่ตลอดเวลาได้แก่การทำมหาวิทยาลัยให้ปรากฏในจังหวัดภาคเหนือ โดยเฉพาะสาธารณชน ให้เป็นที่ยอมรับไม่เพียงแต่แค่การเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่ในฐานะของแหล่งวิชาการที่จะอนุรักษ์และนิทรรศการพระประวัติพระราชชายาฯ และประวัติศาสตร์อีกตอนหนึ่งของประเทศไทยให้ผู้สนใจได้มาศึกษาหาความรู้ การบูรณะพระตำหนักดารา-ภิรมย์จึงเป็นเพียงเงื่อนไขและขั้นตอนแรกๆ ของกระบวนการทั้งหมดเท่านั้น ผู้คนทั้งหลายจะรู้จักและยอมรับได้ก็ต่อเมื่อ ได้มาสัมผัสความรู้จริงๆ ที่ปรากฏ ดังนั้นจึงคิดว่าการจะเป็นเช่นนั้นได้ก็ต่อเมื่อพระตำหนักฯ ต้องมี **"ชีวิต"** ความพยายามนำสิ่งของเครื่องใช้อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระราชชายาฯ กลับเข้าสู่พระตำหนักฯ พร้อมกับเปิดแสดงและให้สาธารณชนเข้าศึกษาหาความรู้ได้นั้นน่าจะเป็นทางหนึ่งที่ดีมากๆ แต่อีกส่วนหนึ่งซึ่งน่าจะสำคัญมากไม่แพ้กันก็คือการจัดให้มีแหล่งค้นคว้า (อาจเป็นห้องสมุด CD-Rom หรือ นิทรรศการ) ที่มีการจัดบริการให้สะดวกพร้อมๆ กับหมุนเวียนกิจกรรมทุกๆ ระยะเวลาให้น่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าพิจารณาจากพระกรณียกิจของพระราชชายาฯ แล้วจะพบว่ามีมากมายหลายประเด็นที่น่าจะนำมาจัดได้ แต่ก็ต้องได้ผู้รู้ที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาอย่างจริงจัง ทุกอย่างจะต้องถูกต้องและลงตัว จุฬาฯ ทำอะไรจะพลาดไม่ได้เลย (มีคนคอยเตือนเรื่องนี้เสมอ) เมื่อประเมินกำลังของตัวเอง รวมถึงของผู้ที่ร่วมงานและท่านผู้มีพระคุณอื่นๆ แล้วจะพบว่าบารมีไม่มากพอจะทำสิ่งที่คิดนี้ได้เลย ยากยิ่งกว่าการบูรณะพระตำหนักฯ หลายเท่านัก แม้จะอาศัยบารมีของมหาวิทยาลัยที่พระราชทานให้ไว้นับแต่แรกสถาปนาก็ยังไม่แน่ใจว่าจะสำเร็จเป็นรูปธรรมได้ แต่การจะหยุดทิ้งไว้เพียงแค่บูรณะพระตำหนักฯ เสร็จก็ไม่เหมาะสมและน่าตำหนิได้

ก่อนอื่นทีเดียวจะต้องแน่ใจว่าแนวคิดเรื่องพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการดังกล่าวนั้นเหมาะสมแล้วจริงๆ จึงได้ทดสอบความคิดนี้กับกลุ่มบุคคลหลายฝ่ายทางจังหวัดเชียงใหม่เอง โดยเฉพาะผู้ว่าราชการ

จังหวัด กลุ่มนิสิตเก่าในภาคเหนือ ทางเจ้านายฝ่ายเหนือหลายๆ กลุ่มรวมไปถึงทางลำปางและลำพูน และประชาชนทั่วไปด้วย ทดสอบความคิดอยู่หลายครั้งจนแน่ใจว่าใช้ได้แล้ว

เมื่อพิจารณาจนรอบคอบแล้ว จึงได้ขอพระราชทานพระอนุญาตเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เพื่อถวายรายงานเรื่องวัตถุประสงค์และแผนการบูรณะพระตำหนักดาราภิรมย์กับขอพระราชทานพระดำริและพระวินิจฉัยต่างๆ พระองค์ท่านโปรดให้เข้าเฝ้าเมื่อ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑ ทรงซักถามหลายข้อในรายละเอียดที่พวกเราเองคาดไม่ถึงและมองข้ามไป และทรงปรารภด้วยว่าน่าจะได้มีโอกาสเสด็จเยี่ยมพระตำหนักดาราภิรมย์สักครั้งหนึ่งในตอนท้ายจึงได้กราบทูลให้ทรงทราบในฐานะที่ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์วงซิมโฟนีออร์เคสตร้าแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ว่ามหาวิทยาลัยน่าจะจัดแสดงซิมโฟนีออร์เคสตร้าที่กาดสวนแก้ว เพื่อเป็นสัญญาณแรกให้ทราบทั่วกันถึงการเตรียมการบูรณะพระตำหนักฯ พระองค์ทรงมีพระเมตตาต่อทุกคนเป็นอย่างยิ่ง ทรงรับสั่งสนับสนุน และกำหนดวันแสดงซิมโฟนีออร์เคสตร้าในวันเสาร์ที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๔๑ และได้ทรงกำหนดการเสด็จไปงานนั้นด้วย การที่ทรงมีรับสั่งเช่นนั้น นอกจากพวกเราได้กำลังใจแล้ว ที่สำคัญยิ่งที่สุดคือการหนุนย้ำว่าที่เราคิดทำกันมานั้นเป็นทิศทางที่ถูกต้องแล้ว

อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญไม่น้อยกว่ากันเลย คือประเด็นว่าในการดำเนินการต่อไปภายหน้านั้นจะบริหารจัดการที่พระตำหนักฯ ซึ่งจะเปิดเป็นพิพิธภัณฑ์และแสดงนิทรรศการอย่างไร จะมีรายได้จากที่ใดมารองรับค่าใช้จ่ายในการดูแลและบำรุงรักษา ได้เตรียมคิดเรื่องนี้ไว้บ้างแล้ว ในฐานะนักเศรษฐศาสตร์ พอบอกได้ว่า ข้อหนึ่ง จะต้องมีการจัดกิจกรรมหารายได้อยู่เสมอๆ และข้อสองเพื่อรองรับให้เกิดเสถียรภาพ และไม่มีปัญหาขลุกขลักเรื่องการเงิน จำเป็นต้องจัดตั้งเป็นกองทุนคงยอดเงินต้นไว้ พระองค์ท่านได้ทรงรับสั่งถามเรื่องนี้เช่นกัน ก็ได้กราบ ทูลความคิดเบื้องต้นให้ทรงทราบ ทรงเห็นด้วยในหลักการว่าดี และประทานข้อแนะนำว่าเมื่อเปิดพิพิธภัณฑ์แล้วให้เก็บสตางค์จากผู้เข้าชม แม้แต่เด็กนักเรียนก็ให้เก็บ แต่อย่าให้แพง จะทำให้เกิดความรู้สึกทางจิตวิทยาว่าทุกคนมีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของ ขณะเดียวกันมหาวิทยาลัยก็ต้องตั้งใจทำให้ดีๆ เพราะเก็บสตางค์จากผู้เข้าชม จำได้ว่ากราบทูลว่ามีผู้แนะนำให้ตั้งศูนย์หรือกล่องรับบริจาค แทนการเก็บค่าเข้าชม ได้ทรงรับสั่งว่าไม่น่าจะดีเพราะเดาว่า จะไม่มีผู้หยอดเงินลงตู้หรือกล่อง จะเห็นว่าทรงเอาพระทัยใส่แม้ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เช่นนี้ และนี่คือเหตุผลที่พวกเรารับใส่เกล้านำมาเป็นแนวปฏิบัติ

หลังจากนั้น ทุกท่านก็รีบกลับมาเร่งมือเตรียมการทุกอย่าง เนื่องจากมีเวลาไม่มาก โดยเฉพาะฝ่ายดนตรี เพราะเป็นการเคลื่อนย้ายวงซิมโฟนีออร์เคสตร้าที่มีอุปกรณ์กว่า ๑๐๐ ชิ้น ออกแสดงนอกมหาวิทยาลัยเป็นครั้งแรก และฝ่ายเตรียมการที่ต้องรีบจัดทำบัตรงานไว้เชิญหรือขาย ขณะที่กำลังวุ่นวายกันอยู่นั้น ก็มีโทรศัพท์เข้ามาสอบถามราคาบัตร รุ่งขึ้นก็มีเจ้าหน้าที่นำเช็คส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ มาให้ ๑๔,๐๐๐ บาท เป็นค่าบัตรที่ทรงซื้อ ๑๔ บัตร โดยเตรียมการเสด็จพร้อมกับผู้ตามเสด็จ ทำเอาทุกคนตกใจมาก เพราะบัตรยังพิมพ์ไม่เสร็จ จนต้องขอผลัดผ่อนนำบัตรไปทูลเกล้าฯ ถวายในโอกาสต่อไป แต่เมื่อได้สติทุกคนก็เข้าใจตรงกันว่านั่นคือน้ำพระทัยของพระองค์ท่านที่ทรงอยากมีส่วนช่วย เราทุกคนจึงตกลงกันว่าเงินจำนวนนั้นคือทุนประเดิมของกองทุนพระตำหนักดาราภิรมย์ ที่ได้รับประทานจากสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ จึงเป็นที่สำนึกในพระกรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ และทำให้ตัดสินใจในบัดนั้นว่ารายได้ทั้งหมดจากการจัดแสดงคอนเสิร์ตครั้งนั้นจะไม่หักค่าใช้จ่ายใดๆ เลยและ

จะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อโดยเสด็จพระกุศลเป็นประเดิมสำหรับกองทุนพระตำหนักดาราภิรมย์ และต่อมาสภามหาวิทยาลัยก็ได้อนุมัติให้จัดตั้งกองทุนพระตำหนักดาราภิรมย์ โดยมีทุนประเดิมที่ได้รับพระราชทาน รวมกับรายได้ทั้งหมดจากการจัดแสดงซิมโฟนีออร์เคสตร้า รวม ๗๑๖,๔๙๘.๐๙ บาท และได้ขอพระราชทานและทรงโปรดให้รับกองทุนพระตำหนักดาราภิรมย์ไว้ในพระอุปถัมภ์ด้วย

รุ่งขึ้นจากการแสดงซิมโฟนีออร์เคสตร้านั้น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ได้เสด็จเยี่ยมพระตำหนักดาราภิรมย์ ได้เสด็จทอดพระเนตรทุกมุมของพระตำหนักฯ ทำให้ทรงประจักษ์ด้วยพระองค์เองถึงสภาพทรุดโทรมของพระตำหนักฯ ในขณะนั้น ทรงขอบใจทุกๆ คนที่มีส่วนตั้งใจช่วยกันในการบูรณะพระตำหนักดาราภิรมย์ในคราวนั้น ท้ายวันนั้นทาง ตชด. ได้กราบทูลเชิญเสด็จปลูกต้นลิ้นจี่ต้นหนึ่งทางด้านซ้ายของพระอนุสาวรีย์พระราชชายาฯ ด้านตรงข้ามกับต้นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถทรงปลูกไว้ก่อนแล้ว

การค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับพระตำหนักดาราภิรมย์

พระตำหนักดาราภิรมย์สร้างขึ้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงย้ายกลับมาประทับที่เชียงใหม่ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระราชชายาฯประทับที่พระตำหนักดาราภิรมย์นี้หลายปีและทรงโปรดพระตำหนักนี้เป็นอันมาก ได้พบผู้เฒ่าหลายคนที่เข้ามากราบถวายสักการะพระอนุสาวรีย์พระราชชายาฯ ว่าเคยได้เข้ามารับใช้อยู่ในพระตำหนักนี้นานหลายปี ได้ถ่ายทอดความทรงจำเกี่ยวกับพระราชชายาฯ และพระตำหนักให้ฟังว่าทรงโปรดการปลูกต้นไม้โดยเฉพาะไม้ดอกหอมและไม้ผล ถึงกับทรงโปรดให้สร้าง *"สวนเจ้าสบาย"* ขึ้น ทำเสมือนเป็นแปลงทดลองทางการเกษตร สำหรับทดลองปลูกไม้พันธุ์ต่างๆ เพื่อนำไปเผยแพร่ให้ประชาชนทั่วไปได้ปลูกกัน ทรงโปรดการร้อยมาลัย โดยประทับที่ห้องมุขด้านตะวันออกที่สามารถเปิดหน้าต่างและบานเลื่อนลูกกรงใต้หน้าต่างทุกบานหันหน้าออกสวนเจ้าสบาย บริเวณพระตำหนักนั้นร่มรื่นด้วยไม้พันธุ์ต่างๆ ซึ่งไม่แน่ใจว่ายังคงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบันบ้างหรือไม่ ด้านหลังพระตำหนักเป็นระเบียงเปิดโล่ง แต่ก็โปรดให้สร้างเป็นโครงไม้คล้ายหลังคาโปร่งให้ไม้หอมเลื้อยคลุมหลังคาโปร่งด้านบน ไม้เลื้อยนั้นคือต้นชมนาด

ความละเอียดที่ได้จากการสืบค้นและคำบอกเล่าต่างๆ นั้นได้นำมาวิเคราะห์ แล้วประมวลเป็นข้อมูลสำคัญ สำหรับการออกแบบเพื่อบูรณะและการตกแต่งภายในพระตำหนักฯ ให้กลับสู่สภาพเดิมให้มากที่สุดได้เช่นที่ปรากฏเมื่อบูรณะแล้ว ยกเว้นบางอย่างที่ดูจะเป็นปัญหาไม่น้อยที่ไม่สามารถจัดหาของเดิมได้แล้ว เช่น กระเบื้องหลังคา สถาปนิกได้เสนอให้ใช้ซีแพคโมเนียสีแดง ซึ่งสีแดงนั้นเป็นสีเดิมของหลังคาพระตำหนักตามที่ได้ค้นคว้าไว้ แต่ครั้นเมื่อมุงหลังคาเสร็จในการบูรณะนั้นก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางมากโดยเฉพาะจากทางเจ้านายฝ่ายเหนือว่าสีแดงจัดจ้านมากไปจนต้องหาทางแก้ไข ทางสถาปนิกก็ออกตัวว่าเมื่อผ่านร้อนผ่านฝนสักฤดูหนึ่งแล้วสีก็จะจางลงเอง และไม่สามารถจะหากระเบื้องอื่นทดแทนได้ จึงเสนอความเห็นไปว่าอาจต้องใช้สีอื่นฉีดเป็นสเปรย์

กลบให้ความแดงจัดจ้านของกระเบื้องซีแพคโมเนียลดลงไปก่อนบ้าง เรื่องทำนองนี้มีปรากฏตลอดระยะปีเศษของการบูรณะ แต่น่าดีใจนักเพราะสะท้อนให้เห็นว่าทุกคนสนใจและรักจะช่วยกันทำให้ออกมาดีที่สุดนั่นเอง (คิดอยู่ว่าถ้าทำไปแล้วทุกคนต่างแสดงท่าทีเฉยๆ หรือไม่เอาใจใส่ จะทำให้พวกเรากังวลมากกว่านี้)

เรื่องเกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้ภายในพระตำหนักดาราภิรมย์ โดยเฉพาะที่เป็นของส่วนพระองค์พระราชชายาฯ นั้นเป็นที่หนักใจของพวกเราทุกคน คำบอกเล่าต่างๆ นั้นไม่เพียงพอ เพราะเหตุที่สิ่งของทั้งหมดได้กระจายไปในที่ต่างๆ มากมายด้วยเป็นพระมรดกจากพระราชชายาฯ ทั้งสิ้น บางส่วนก็ได้ถูกขายเปลี่ยนมือไปแล้ว แต่เมื่อเรากระจายข่าวเรื่องการสืบค้นสิ่งของเครื่องใช้มีแพร่หลายกว้างขวางออกไป ก็ได้รับคำสนองตอบค่อนข้างมาก ทั้งที่ให้เบาะแสเป็นข้อมูลว่าอะไรอยู่ที่ใด และที่แสดงความจำนงที่จะส่งคืนหรือมอบให้ แต่มีเงื่อนไขว่ามหาวิทยาลัยจะต้องดูแลเป็นอย่างดีไม่ให้สูญหายไปอีกได้ บางรายก็นำมาเสนอขาย ซึ่งเป็นหัวข้อพิจารณาหัวข้อใหม่ว่ามหาวิทยาลัยจะซื้อของเหล่านี้ได้หรือไม่ แล้วจะต้องทำประการใดหลังจากนั้น

ที่สำคัญมากที่สุดก็คือจะมีวิธีตรวจตราหรือพิสูจน์ชัดเจนได้อย่างไรว่าของสิ่งใดเป็นสิ่งของเครื่องใช้อันเกี่ยวเนื่องกับพระราชชายาฯ อย่างแท้จริง ประเด็นนี้มีผู้เสนอความเห็นเป็นวิธีการหลากหลายจริงๆ แต่สรุปว่าอย่างไรเสียก็ไม่มีทางแน่ใจได้ ในท้ายสุดก็ต้องยอมรับความจริงและได้ข้อสรุปว่า ที่แน่นอนคือเราจะไม่ใช้วิธีซื้อโดยเด็ดขาด (มิฉะนั้นแล้วก็จะมีความเสี่ยงสูงมากที่สุดในการตรวจสอบ เพราะถ้าซื้อ ทุกอย่างที่ซื้อต้องถูกต้อง) ดังนั้นการรับบริจาคจึงน่าจะเป็นวิธีที่ดีที่สุดโดยต้องพยายามสืบค้นแล้วขอบริจาคได้เท่าใดก็เท่านั้น และประการสำคัญที่สุดคือคงต้องนำความกราบทูลสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ให้ทรงทราบและขอพระราชทานพระวินิจฉัยว่าสมควรทำประการใด ซึ่งเมื่อมีโอกาสได้เข้าเฝ้าถวายรายงานเกี่ยวกับการบูรณะพระตำหนักก็ได้กราบทูลให้ทรงทราบประเด็นนี้ด้วย สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ได้ประทานคำชี้แนะว่าเมื่อขอรับบริจาคได้ก็จะดีที่สุด และคงต้องรับไว้ทั้งหมด สิ่งใดที่รู้ชัดว่าเป็นของแท้จริงก็จำแนกไว้ สิ่งใดที่ไม่แน่ใจว่าแท้จริงหรือไม่ ก็เรียกได้ว่าเป็นสิ่งของเครื่องใช้อันเกี่ยวเนื่องกับพระราชชายาฯ (แม้แต่สิ่งของร่วมสมัย) ให้นำไปจัดนิทรรศการไว้ มหาวิทยาลัยจึงได้รับคำชี้แนะที่ประทานนั้นใส่เกล้าฯ นำมาปฏิบัติสำหรับพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการ

สรุปว่าอย่างน้อยที่สุด บรรดาสิ่งของเครื่องใช้ที่พระราชชายาฯ ทรงโปรดใช้ในครั้งนั้นก็ได้มาหลายชิ้น แม้แต่พวกเราเองก็แปลกใจเพราะไม่คาดฝันว่าจะได้ อย่างเช่นเปียโนนั้นได้รับบริจาคหลังแรกมาก่อน ต่อมาก็ได้รับแจ้งว่าหลังนั้นไม่ใช่หลังที่พระราชชายาฯ เคยโปรดไม่นานก็ได้รับบริจาคเปียโนหลังที่สอง คราวนี้เป็นหลังจริงที่พระราชชายาฯ โปรดมีผู้ถามหลายครั้งแล้วว่าทราบได้อย่างไรก็ตอบว่ามีผู้ยืนยันเช่นนั้นหลายคนว่าจำได้ แต่เรื่องที่ทำให้แน่ใจนั้นมีอยู่ว่าวันหนึ่งในขณะที่เข้าเฝ้าบนพระตำหนักฯ ก็มีสามีภรรยาคู่หนึ่งขึ้นมากราบสักการะพระอนุสาวรีย์และเข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์มาถึงที่นั่งลงกอดและลูบเปียโนแล้วร้องไห้ สักพักหนึ่งจึงเข้าไปถามไถ่จึงได้ความว่ารู้เรื่องจึงตามมาดูอยากให้รู้ว่าจุฬาฯ ทำเรื่องนี้จริงจังเพียงใด โดยจะพิสูจน์จากเปียโนของพระราชชายาฯ เนื่องจากจำได้แม่นยำมากและจำได้แน่ใจเพียงอย่างเดียว และรู้ว่ามีตำหนิอยู่ที่ใด เมื่อเห็นจึงแน่ใจว่าเป็นของแท้จริงทำให้ระลึกถึงพระกรุณาธิคุณของพระราชชายาฯ เป็นที่ยิ่ง จึงอดร้องไห้ไม่ได้ ทั้งคู่ฝากขอบคุณชาวจุฬาฯ ทั้งมวลมาด้วยในฐานะที่เกื้อกูลในอนุสรณ์ถึงผู้ที่เขาเคารพบูชายิ่ง

สวนเจ้าสบายและกุหลาบจุฬาลงกรณ์

การหาข้อมูลเพื่อบันทึกทำรูปแบบภูมิทัศน์ของสวนเจ้าสบายนั้นยากยิ่งและยังทำไม่เสร็จ ทราบเพียงแต่ว่ามีพันธุ์ไม้บางชนิดที่ทรงโปรดให้ปลูกไว้ที่นั่น ดูเหมือนว่าจะมีสาลี่ หรือแพร์ และดอกไม้พันธุ์ต่างประเทศด้วย ทรงให้ขุดสระน้ำเป็นรูปดาวขนาดใหญ่พอสมควรทีเดียว แต่ในปัจจุบันมีการปลูกสร้างเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น ใช้เป็นที่ทำการของฝ่ายอำนวยการกองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดนภาค ๓ คร่อมอยู่ในบริเวณสวนเจ้าสบายนั้น และส่วนหนึ่งของอาคารได้ปลูกทับสระน้ำรูปดาวด้วย ในครั้งนั้นมีการวางท่อส่งน้ำทะลุเข้ามายังสระรูปดาวนี้เพื่อใช้น้ำในการดูแลต้นไม้ในสวน ซึ่งปัจจุบันยังมีร่องรอยของระบบท่อเหลืออยู่บ้าง แต่การผันน้ำเข้ามาตามท่อน่าจะเป็นปัญหาใหญ่เพราะจะผ่านบ้านพักของ ตชด. หลายหลัง อาคารหลังนั้นทาง ตชด. ยังไม่ได้ส่งมอบด้วยเหตุที่ยังต้องใช้งานอยู่ แต่ทาง ตชด. ก็รับทราบแล้วว่าไม่ช้าก็คงต้องรื้อถอนเพราะเข้าไปปลูกในบริเวณพระตำหนักพอดี ด้วยเหตุนี้เองเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้มหาวิทยาลัยตัดสินใจยกเอาการบูรณะสวนเจ้าสบายไว้เป็นขั้นตอนระยะที่ ๒ ของการบูรณะ และคงต้องศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมอีกด้วย

ต้นลิ้นจี่ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงปลูกไว้ด้านข้างพระอนุสาวรีย์พระราชชายาฯนั้นปัจจุบันเติบโตใหญ่ ในตอนบูรณะบริเวณรอบพระอนุสาวรีย์หน้าพระตำหนัก จำเป็นต้องคว้านดินรอบบริเวณ เพื่อให้ได้รูปสัญฐานของภูมิทัศน์เป็นสมมาตร ปรากฏว่าด้านหนึ่งต้องคว้านดินเข้าไปใกล้โคนต้นลิ้นจี่ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปลูก ห่างประมาณ ๒ เมตร แต่ช่างได้ตัดรากใหญ่ด้านนั้นไปรากหนึ่ง ทำให้ต้นเอียง ได้ไปเห็นพอดีและแน่ใจว่าจะเป็นปัญหา จึงสั่งให้แก้ไขโดยยอมให้เสียสมมาตรในด้านหนึ่ง แล้วให้ทำเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กยกให้สูงประมาณ ๕๐ ซม. เพื่ออัดดินโคนต้นรักษาต้นไว้ ให้จัดไม้ใหญ่มาค้ำ อธิบายเขาว่าให้เหมือนกับที่เห็นเขาทำในญี่ปุ่นคือไม้ค้ำใหญ่กว่าต้นจริงเสียอีก เพื่อให้สามารถทานลมพายุได้ แล้วให้รานกิ่งที่ยื่นออกมามากทำให้ถ่วงน้ำหนักต้นให้เอนลงเสียด้วย (ทาง ตชด. โล่งใจมากเมื่อไปสั่งการ ได้รับคำบอกเล่าว่าไม่มีผู้ใดกล้าแตะต้องต้นนี้เลย แต่ทุกคนก็วิตกว่าจะโค่นและไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร จึงตอบไปว่าไม่เป็นไร พระองค์ไม่ทรงตำหนิแน่ ถ้าเราตั้งใจและทำเพื่อให้ดีขึ้น) เมื่อเดือนเมษายนปี ๒๕๔๓ ได้ทราบว่าลิ้นจี่ทั้งสามต้นแข็งแรงและสบายดีมาก แถมออกดอกออกผลเต็มไปทั้งต้นหลังจากที่ไม่ออกมานาน

สำหรับกุหลาบจุฬาลงกรณ์นั้นทราบในเบื้องต้นว่าพระราชชายาเจ้าดารารัศมีโปรดมากที่สุด ในหนังสือที่อาจารย์นงเยาว์ กาญจนจารี เขียนเกี่ยวกับเจ้าดารารัศมีนั้นเล่าถึงกุหลาบนี้ว่ามีดอกสีชมพูดอกใหญ่และหอมจัด มีคุณลักษณะพิเศษคือไม่มีหนาม ไม่ชัดเจนว่าได้พันธุ์มาอย่างไร แต่โปรดเรียกกุหลาบนี้ว่ากุหลาบจุฬาลงกรณ์ เป็นพระบรมราชานุสรณ์ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ปลูกกุหลาบจุฬาลงกรณ์นี้ไว้ด้านหน้าพระตำหนักด้วย จึงได้ขอให้ทีมงานที่ค้นคว้าประวัติศาสตร์ได้พยายามสืบค้นจากเอกสารให้ได้เค้ามูลของกุหลาบและไม่นานจากนั้นก็ได้ทราบว่ามีผู้นำพันธุ์ไปปลูกไว้ที่ดอยสุเทพยังเหลืออยู่บ้าง แต่ก็มีผู้คัดสายพันธุ์นำไปบำรุงพันธุ์ไว้จำนวนหนึ่งอย่างลับๆ ในที่สุดเมื่อได้ทราบชัดเจนแล้วจึงได้ขอให้มีการเจรจาขอนำพันธุ์กุหลาบนั้นมาปลูกที่บริเวณพระตำหนัก ในที่สุดก็เป็นผลสำเร็จ เป็นอันว่าได้มีการเตรียมกิ่งพันธุ์กุหลาบ จุฬาลงกรณ์ได้ราวๆ กว่า ๑๐๐ ต้น ตั้งแต่ปลายปี ๒๕๔๒ แต่เราก็ตกลงกันว่าจะยังไม่นำมาลงปลูก เพราะเหตุว่ายังจะต้องพัฒนาฟื้นฟูและปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบพระตำหนักและรอบพระอนุสาวรีย์อีก อาจทำให้ต้น

๘๘

กุหลาบจุฬาลงกรณ์

กุหลาบถูกกระทบกระเทือนมาก ข้อสำคัญยังอยู่ในช่วงฤดูฝน ซึ่งฝนตกชุกมาก อาจทำให้เกิดเชื้อรากับต้นกุหลาบได้ ถ้าหากเราดูแลไม่ดีพอ นอกจากนั้นที่เราเกรงกันมากที่สุดก็คือกลัวว่าจะถูกขโมย ยิ่งถ้าเริ่มมีข่าวว่าเรากำลังแสวงหาพันธุ์กุหลาบจุฬาลงกรณ์ด้วยแล้ว ก็จะยิ่งทำให้กุหลาบพันธุ์นี้มีราคาสูงขึ้นในตลาดต้นไม้ สุดท้ายจึงตัดสินใจให้ชะลอการลงปลูกต้นกุหลาบไว้จนถึงการจัดทำภูมิทัศน์แล้วเสร็จและใกล้ๆ กับพิธีการเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนัก (๙ ธันวาคม ๒๕๔๒) จึงได้จัดทำแปลงกุหลาบนี้ไว้รอบพระอนุสาวรีย์พระราชชายาฯ ด้านหน้าพระตำหนัก

จำได้ว่าในวันพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์นั้นกุหลาบจุฬาลงกรณ์เริ่มตั้งตัวและงามมากมีดอกสีชมพูบานให้ชื่นชมหลายดอก ได้กราบทูลสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ เรื่องนี้จนถึงได้กุหลาบมาปลูกในที่สุด ทรงสนพระทัยเป็นอันมากและได้ทรงพิสูจน์กลิ่นหอมของกุหลาบด้วยพระองค์เองด้วย

เรื่องกุหลาบจุฬาลงกรณ์นี้ หลังจากพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์แล้วก็เปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าเยี่ยมชมและศึกษากุหลาบได้กลายเป็นจุดสนใจอีกอย่างหนึ่งของผู้เข้าชม มีท่านหนึ่งอายุมากแล้วใช้เวลาดูอย่างใกล้ชิดทีละต้นๆ และมาบอกว่ามีอยู่ต้นหนึ่งในจำนวนกว่า ๑๐๐ ต้นนั้น มีหนามอยู่บ้าง อันที่จริงก็ได้เห็นมาก่อนหน้านั้นแล้วแต่ได้เงียบเสีย เข้าใจว่าอาจมีการกลายพันธุ์ไปบ้างเนื่องจากหลายสิบปีมาแล้วและหนามก็ไม่ได้มากนัก เรื่องนี้แสดงว่าผู้คนสนใจมากจริงๆ สนใจแม้กระทั่งรายละเอียดของสิ่งที่พวกเรานำเสนอในที่นั้น เข้าใจว่ากุหลาบต้นที่มีหนามบ้างนั้นยังคงอยู่ที่นั่นจนทุกวันนี้

การจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระราชชายาฯ

ในวันจันทร์ที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๔๒ นั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งไปยังคุ้มรินแก้ว ต่อจากนั้นทรงรับเอกสารแสดงเจตน์จำนงน้อมเกล้าฯ ถวายสิ่งของเครื่องใช้ส่วนพระองค์ของพระราชชายา-เจ้าดารารัศมีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสิ่งของเครื่องใช้ร่วมสมัยอื่นๆ และพระราชทานของที่ระลึกแก่ผู้ครอบครองจำนวน ๓๓ ราย (เป็นพระภิกษุ ๔ รูป) แล้วจึงพระราชทานเอกสารแสดงเจตน์จำนงทั้งหมดแก่อธิการบดีเพื่อไปดำเนินการต่อไป เสร็จแล้วได้เสด็จฯทอดพระเนตรนิทรรศการแสดงสิ่งของเครื่องใช้ส่วนพระองค์ของ

๘๙

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับเอกสารแสดงเจตน์จำนง ณ คุ้มรินแก้ว

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ที่ได้จัดแสดงไว้เป็นสังเขปภายในชั้นล่างของคุ้มรินแก้วนั้นเอง ทรงลงพระนามาภิไธยในสมุดที่ระลึก แล้วทรงทอดพระเนตรการแสดงดนตรีและนาฏศิลป์ การแสดงสำคัญที่จัดถวายในครั้งนี้เป็นพิเศษคือการแสดง *"ฟ้อนม่านแม่เล้"* โดยคณะผู้แสดงกิตติมศักดิ์ เสร็จจากทอดพระเนตรการแสดงแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้คณะผู้แสดงเข้าเฝ้ารับพระราชทานของที่ระลึก แล้วเสด็จพระราชดำเนินประทับรถยนต์พระที่นั่งกลับ การเสด็จพระราชดำเนินไปรับการน้อมเกล้าฯ ถวายสิ่งของเครื่องใช้อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระราชชายาเจ้าดารารัศมีด้วยพระองค์เองในครั้งนี้ นับเป็นสิริมงคลสูงยิ่ง นำความปลื้มปิติยังทุกคนที่เกี่ยวข้อง เฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ประสงค์จะส่งมอบสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ให้ไปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์นั้นต่างสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

พิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์

นอกเหนือจากการเตรียมการสำหรับพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ ซึ่งกำหนดในวันพฤหัสบดีที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๔๒ โดยทั่วๆ ไปแล้ว ได้ขอพระราชทานพระวโรกาสเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ เพื่อถวายรายงานความก้าวหน้าทุกๆ เรื่อง และเพื่อกราบทูลอัญเชิญเสด็จเป็นประธานในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์ ในวันนั้นได้ทรงมีรับสั่งเกี่ยวกับการเตรียมการเสด็จเป็นประธานในพิธีเปิดในรายละเอียดเป็นต้นว่าทรงมีรับสั่งถามเรื่องฉลองพระองค์ว่าจะทรงอย่างใดจึงจะเหมาะสมกับงาน ทำเอาทุกคนที่ไปเข้าเฝ้าตกใจทั่วกันเพราะไม่มีผู้ใดเตรียมคำตอบไว้เลย นอกจากนั้นก็ได้กราบทูลด้วยว่าเนื่องจากบรรดาผู้ประสงค์จะบริจาคสิ่งของเครื่องใช้อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระราชชายานั้นมีมาเพิ่มเติมอีก นอกจากบางรายที่เป็นสิ่งของเล็กน้อยและเป็นสิ่งของร่วมสมัย ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงก็ไม่ได้จัดให้เข้าทูลเกล้าฯ ถวายแด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในครั้งก่อนก็ทรงรับสั่งให้เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายได้ในคราวนี้ด้วย นับเป็นพระกรุณาธิคุณล้นพ้นอย่างแท้จริง

ช่วงนั้นเริ่มย่างเข้าปลายฤดูฝนแล้ว จึงเป็นการเตรียมการขั้นท้ายสุดคือภูมิทัศน์รอบพระตำหนัก ได้แก่การจัดหาต้นไม้ลงปลูก ทำสนามหญ้า รวมทั้งจัดปลูกกุหลาบจุฬาลงกรณ์ที่เตรียมเอาไว้แล้ว ผลงานที่ฝ่ายเตรียมการจัดและทำเอาต้องแอบชื่นชมเงียบๆ และดีใจที่สุดคือความพยายามหาต้นชมนาดที่จะนำมาปลูกด้านหลังพระตำหนัก ด้วยหวังว่าจะงอกงามเลื้อยขึ้นจากชั้นล่างไปคลุมเรือนไม้โปร่งที่เป็นชานพระตำหนักที่ชั้นสองได้ ในที่สุดก็หาได้แต่เป็นต้นขนาดเล็ก ซึ่งก็พยายามให้กำลังใจว่าต้นชมนาดที่ได้มานี้คงจะเป็นกลุ่มไม้เดียวกับต้นถั่วของแจ็ค เพราะจะโตเร็วมากจนสูงทะลุขึ้นท้องฟ้าได้ในเวลาไม่กี่วันและทันกำหนดเวลา เอาเข้าจริงๆ ก็ไม่เป็นเช่นนั้น ในวันที่เสด็จเปิดพิพิธภัณฑ์นั้นต้นชมนาดโตกว่าเมื่อแรกเอามาเพียงเล็กน้อย แต่งาม จัดและเป็นพุ่มสวย จำได้ดีว่าเมื่อสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ เสด็จถึงที่ชานระเบียงด้านหลังพระตำหนัก ก็ได้กราบทูลให้ทรงทราบเรื่องต้นชมนาด สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ จึงทรงมีรับสั่งถามว่า "อยู่ที่ใดไม่เห็นเลย" จึงต้องกราบทูลว่าอยู่ที่โคนเสาชั้นล่างนั่นเองรวม ๓ ต้นที่ ๓ เสา พระองค์ ท่านจึงเสด็จไปชะโงกพระพักตร์จากระเบียงหลังเพื่อทอดพระเนตรลงไปข้างล่างพร้อมกับทรงรับสั่งว่า "อยู่นั่นเอง"

เหมือนอย่างเคยกับทุกครั้ง คือก่อนจะถึงวันงานจะก็ต้องขอให้ได้ไปเยี่ยมชมการเตรียมการต่างๆ

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ทรงเจิมแผ่นป้ายพิพิธภัณฑ์ ๙๐

เสียก่อนจะได้มั่นใจว่าทุกอย่างเรียบร้อย และที่อยากดูมากๆ ก็คือก่อนหน้านี้ได้ยินคำบอกเล่าถึงการเตรียมการบางอย่างของทางจังหวัดแล้วทนไม่ไหว ทางจังหวัดต้องมาเกี่ยวข้องเช่นโยธาธิการจังหวัดต้องมาประดับประดาตกแต่งพระตำหนักและไฟแสงสว่างเพราะเป็นพิธีทางราชการ ข้อที่ทนไม่ไหวคือแผนที่จะเอาผ้าริ้วไปตกแต่งเป็นระบายรอบชายคาพระตำหนัก รวมทั้งติดธงผืนโตๆ คลุมหน้าพระตำหนัก ได้แจ้งไปล่วงหน้าผ่านผู้ที่เกี่ยวข้องไปว่าขอร้องไม่ให้ใครเข้ามายุ่งเลย ขอให้ไปตกแต่งเต้นท์ประรำพิธีและอื่นๆ พระตำหนักจะต้องไม่มีสิ่งประดับใดๆ อีกด้วยความงามในตัวพระตำหนักเองอยู่แล้ว ขอสถาปนิกดูแลเรื่องโคมไฟสาดพระตำหนักกับไฟสนามรอบพระตำหนัก นั่นงามมากพอและจะเป็นที่โปรดของพระราชชายาฯ หากทรงมีญาณหยั่งรู้ได้แน่ๆ ที่สั่งแกมขอร้องไปนั้นได้ผลดีเพราะไม่มีผู้ใดกล้าเข้าไปแตะต้องพระตำหนักเลย พระตำหนักจึงงามมากในวันพิธี

ได้มีการจัดลานสำหรับฟ้อนรำถวายไว้ในสนามใหญ่ของค่ายดารารัศมีด้านหน้าพระตำหนักและพระอนุสาวรีย์พระราชชายาฯ โต๊ะที่ประทับพร้อมเสวยพระสุธารสไว้ด้านสุดของลาน ดังนั้นเมื่อเสด็จพระทับแล้วจะทอดพระเนตรการฟ้อนถวายโดยมีพระตำหนักเป็นเสมือนฉากด้านหลังของการฟ้อน โต๊ะที่ประทับจัดเป็นแถวยาวสำหรับผู้ตามเสด็จ และแขกรับเชิญเข้าร่วมโต๊ะเสวยพระสุธารส รอบลานฟ้อนขนาดใหญ่นั้นจัดโต๊ะเก้าอี้เป็นชุดๆ รายรอบ ทั้งหมดหลายร้อยชุด โต๊ะเก้าอี้แต่ละชุดมีราคาเป็นเงินบริจาคสมทบกองทุนฯ ตามความใกล้ไกลจากที่ประทับ ทราบว่าบัตรขายหมดล่วงหน้าจนต้องเสริมโต๊ะ และทราบว่าในวันพิธีมีรายการแย่งโต๊ะนั่งกันด้วย ผู้บริจาครายใหญ่ได้รับเชิญให้ร่วมโต๊ะเสวยพระสุธารส (เรื่องนี้ได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบล่วงหน้าแล้วและทรงพระกรุณาเช่นนั้นด้วย)

งานนี้ทาง ตชด. ตื่นเต้นกันมากที่สุดเพราะเป็นงานใหญ่มาก เข้าใจว่าไม่มีพิธีการเช่นนี้บ่อยครั้งนัก คงต้องเกณฑ์เจ้าหน้าที่ ตชด. ทั้งหมดจากหลายหน่วยมาช่วย ทุกคนทำงานกันไม่เหนื่อยเลย ที่สังเกตว่าผิดปกติคือมี ตชด. หญิงมาช่วยงานนี้มากคนกว่าที่เคยเห็น ที่จริงไม่เคยรู้เลยว่าหน่วย ตชด. มีตำรวจหญิงด้วย รวมทั้งครอบครัว ตชด. ก็มาช่วยด้วย

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ในวันเสด็จเปิดพิพิธภัณฑ์ ๙๑

งานนี้มีการพิมพ์บัตรเชิญสวยงามมาก เพราะใช้เป็นบัตรกำกับโต๊ะที่นั่ง ด้านหลังของบัตรได้พิมพ์กำหนดการงานพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ไว้ด้วย โดยเขียนเป็นกลอนอย่างไพเราะและงดงามดังนี้

๙๒ ๙๓

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ในวันเสด็จเปิดพิพิธภัณฑ์

เก้าธันวาคมสุดถีปีสี่สิบสอง | *คืนวันเฝ้าทูลละอองบทศรี*
กรมหลวงนราธิวาสราชภูร์ภักดี | *เสด็จในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์*
พระตำหนักดาราภิรมย์อุดมยศ | *ความจงรักฯ ปรากฏมิแปรผัน*
เฉลิมพระเกียรติคุณอุ่นชีวัน | *พระจอมขวัญกษัตริยาจุฬาลงกรณ์*
แสดงเรื่องเครื่องใช้ในพระราชชายา | *เจ้าดารารัศมีอนุสรณ์*
นิทรรศการพระภารกิจอันบวร | *พระเมตตาอาทรเสมอกัน*
ทอดพระเนตรพิพิธภัณฑ์อันโอภาส | *แล้วดำเนินชมกาดกลางสวนขวัญ*
ขายพืชผักของพื้นเมืองสารพัน | *ทั้งไส้อั่วแคบหมูมันก็มากมี*
เพื่อระลึกปรีชาญาณอันล้ำเลิศ | *การเกษตรแผนใหม่เกิด ณ ที่นี่*
พระราชชายาทดลองปลูกกระหล่ำปลี | *ฝ้ายลำไยพันธุ์ดีแต่นั้นมา*
แล้วเสด็จเยี่ยมกรายตามรายซุ้ม | *จัดเป็นกลุ่มซุ้มดอกไม้ขายแพรผ้า*
งานบายศรีงานใบตองกรองมาลา | *ขนมอร่อยเอมโอชาน่าชื่นใจ*
แล้วประทับทอดพระเนตรนาฏศิลป์ | *ศิลปินประจำคุ้มทั้งน้อยใหญ่*
สืบสานงานนาฏศิลป์ดนตรีไทย | *พระลอราชบำเรอให้ได้ทัศนา*
จะปิดฉากงานเปิดพิพิธภัณฑ์ | *ปล่อยโคมลอยสู่สวรรค์กันเถิดหนา*
ลอยถวายกราบพระบาทพระราชชายา | *ดารารัศมีพราวนภาฟากฟ้าไกล*
กลุ่มชาวเวียงเชียงใหม่น้อมใจภักดิ์ | *ล้วนประจักษ์คุณความดีที่ยิ่งใหญ่*
ชาวจุฬาฯ พร้อมร่วมรวมดวงใจ | *เทิดเอกองค์อรทัยนิรันดร*

ร้อยกรองกำหนดการข้างต้นนี้ไม่ทราบว่าผู้ใดประพันธ์ เดาว่าเป็นอาจารย์กรรณิการ์ สัจกุล เฝ้าเพียรถามหลายครั้งก็ไม่ได้คำตอบ จึงขอชื่นชมความสามารถในการร้อยกรองของผู้ประพันธ์ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

อันที่จริงแล้วบทร้อยกรองนั้นประพันธ์ขึ้นตามกำหนดการฉบับเป็นทางการ แต่ก็ทำได้ลึกซึ้งมากกว่าโดยเฉพาะนิทรรศการกาดแลงและซุ้มร้านค้าของที่ระลึก ที่ฝ่ายจัดการได้กำหนดใช้สนามหญ้าที่ทำขึ้นใหม่ด้านตะวันตกของพระตำหนักฯ ประดับประดาด้วยธงทิวและตุงแบบเมืองเหนือ กาดแลงนั้นมีการแสดงการหุงหาอาหารจริงด้วย เห็นหุงต้มและย่างด้วยไม้ฟืนจนควันโขมงทั่วไป ยามที่เสด็จ

ทอดพระเนตรนิทรรศการนั้นเป็นเวลาที่เริ่มพลบค่ำ จึงไม่มีแดดจ้าแต่ก็ยังสว่าง และเห็นดวงอาทิตย์ค่อยๆ เคลื่อนลับยอดมะขาม เป็นฉากหลังของกาดแลง งดงามน่าประทับใจจริงๆ

ก่อนพิธีเปิดนั้น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ได้เสด็จผ่านแปลงกุหลาบจุฬาลงกรณ์และได้ทรงซักถามรายละเอียดหลายประการ จึงได้นำเจ้าของไร่ที่ดูแลปลูกกุหลาบนี้ไว้ให้ได้เข้าเฝ้าถวายรายงานด้วย จากนั้นได้เสด็จขึ้นเยี่ยมชมพระตำหนักและนิทรรศการพิพิธภัณฑ์แล้วเสด็จลงทางด้านตะวันตกของพระตำหนักเพื่อทรงเยี่ยมนิทรรศการกาดแลง ผู้คนที่มาแสดงในนิทรรศการต่างพากันถวายสิ่งของและอาหารหลายอย่าง สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงมีรับสั่งให้คุณข้าหลวงที่ตามเสด็จ ให้จ่ายเงินโดยทรงสั่งซื้อเพิ่มขึ้นด้วย ทำเอาพวกเราวิ่งหาตะกร้าที่จัดไว้สำหรับใช้ไปจ่ายของในกาดแลงแทบไม่ทัน ทรงสั่งซื้อจนเต็มสองตะกร้าเป็นที่สำราญพระทัยยิ่ง แล้วจึงเสด็จประทับที่โต๊ะเสวยพระสุธารสและทอดพระเนตรการแสดงต่อไป

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาฯ ทรงลอยดวงโคม ในวันเปิดพิพิธภัณฑ์

๙๔

ทุกๆ อย่างในวันงานนั้นสมบูรณ์แบบมากที่สุด จนถึงจบการแสดงแล้ว จึงได้กราบทูลอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ เสด็จไปทรงลอยดวงโคมที่ทาง ตชด. ได้เตรียมไว้ ต่อจากนั้นทุกๆ คนก็ช่วยกันจุดและลอยดวงโคมตามโคมดวงใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ จนดวงโคมเป็นร้อยๆ ดวง ลอยสูงขึ้นสู่ท้องฟ้าเป็นทางยาวเสมือนหนึ่งเรียงลำดับจนลับตาไป จึงเสด็จกลับ

นาทีนั้นเป็นช่วงเวลาที่รู้สึกตื้นตันใจยิ่ง และสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นที่สุด ทั้งในส่วนของตัวเองและในส่วนที่คิดถึงชาวจุฬาฯ ทั้งหลายที่มาและไม่ได้มาร่วมพิธีนั้น ด้วยพระเมตตาและพระกรุณาธิคุณโดยแท้ที่ทำให้ทุกๆอย่างสำเร็จด้วยดีตามเป้าหมายตามเวลาและลงตัวอย่างเหมาะเจาะ ทรงมีรับสั่งก่อนเสด็จประทับรถยนต์ที่นั่งว่า *"จัดได้ดีมาก นี่เป็นเพราะจุฬาฯ แท้ๆ ถ้าไม่ใช่จุฬาฯ คงไม่สำเร็จ"* ด้วยสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นนั้นจึงได้กราบถวายบังคมแทบพระบาท ณ ที่นั้น วาระที่ทำเช่นนี้แทนชาวจุฬาฯ ทั้งมวลคงไม่มีอีกแล้ว

พิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ได้เริ่มเปิดให้สาธารณชนเข้าชม ตั้งแต่วันถัดจากวันพิธีเปิด คือตั้งแต่วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๔๒ ปรากฏว่าผู้คนหลั่งไหลเข้าชมพิพิธภัณฑ์เป็นจำนวนมากจริงๆ ขนาดที่ว่าต้องจัดเข้าทีละกลุ่มๆ ละ ๑๕-๒๐ คน เพื่อความปลอดภัยในการดูแลรักษาสิ่งของที่แสดง ในวันแรกเข้าใจว่าคงเป็นเพราะเพิ่งเปิด และมีการกระจายข่าวกว้างขวางทั่วไปทั้งทางหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์และวิทยุ แต่ต่อมาก็ยังคงเนืองแน่นไม่แพ้กัน แสดงว่าผู้คนสนใจกันมาก โดยเฉพาะการฟื้นพระตำหนักให้กลับมีชีวิตชีวาอีกครั้งหนึ่ง และได้กลายเป็นจุดท่องเที่ยวในเชียงใหม่เพิ่มขึ้นอีกจุดหนึ่ง โดยเฉพาะบริษัทนำเที่ยวก็ได้จัดเข้าเพิ่มเป็นส่วนของชุดท่องเที่ยวไว้ด้วยหลายรายการ

ในวันเสาร์ที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๔๒ ได้ชวนหลายคนเข้าไปเยี่ยมพระตำหนักและไปให้กำลังใจมัคคุเทศก์อาสาสมัคร จึงได้พบว่าอาสาสมัครนั้นไม่ได้พักและไม่ได้รับประทานอาหารกลางวันเพราะมีผู้คนเข้าชมมากมายตลอดเวลา วันนั้นมีบางคนเริ่มหมดเสียง จึงเข้าไปช่วยกันรับแขกบ้าง ให้ข้อมูลบ้าง แนะนำบ้าง

จบจากงานพิธีเปิดแล้วจึงเดินทางกลับกรุงเทพฯ ในวันอาทิตย์ที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๔๒ ด้วยความรู้สึกปิติในใจที่สุดที่ทำการนี้สำเร็จทันเวลาตามที่ตั้งใจและได้รายงานสภามหาวิทยาลัยไว้ ก่อนกลับได้เข้ากราบสักการะที่พระอนุสาวรีย์พระราชชายาฯ พร้อมกับอธิษฐานทูลให้ทรงทราบว่าการทุกอย่างในชั้นต้นได้ลุล่วงแล้ว หวังให้เป็นที่พอพระทัยทุกประการ การใดที่ขาดตกบกพร่องหรือไม่เหมาะควรก็จะได้แก้ไขปรับปรุงต่อไป ส่วนสวนเจ้าสบายนั้นต้องยกเป็นขั้นที่สอง และต้องเจรจาขออาคารคืนจาก ตชด. ด้วย หากเป็นที่โปรดแล้ว ก็ขอประทานพรคุ้มครองชาวจุฬาฯ ทุกคนให้เป็นสุขสวัสดีทั่วกัน ซอที่เคยทรงและโปรดอย่างยิ่งนั้นจะได้พยายามสืบเสาะหาเพื่อนำกลับมาถวายไว้ ณ พระตำหนักนี้ต่อไป กลิ่นหอมของดอกมะลิและความสดชื่นแจ่มใสของพระตำหนักในขณะนั้นเสมือนแจ้งให้รู้ว่าเป็นที่โปรดและพอพระทัยยิ่งแล้ว

บรรณานุกรม

คัดย่อจากบันทึกจดหมายเหตุเรื่องโครงการดาราภิรมย์ กรกฎาคม ๒๕๔๓ ของผู้เขียน

๒

พระราชชายา
เจ้าดารารัศมี
กับการสร้างประวัติศาสตร์

สมโชติ อ๋องสกุล

ในทางวิชาการ ***"ประวัติศาสตร์"*** มีความหมายหลายประการเช่น การเรียนรู้หรือการหาความจริงสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว และหมายถึง กระบวนการอันต่อเนื่องของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักประวัติศาสตร์กับข้อมูลของเขา หรือเป็นสิ่งที่คนได้ทำและได้รู้สึก(๑)

ในปัจจุบันถือว่าประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่สร้างขึ้น (Construct) โดยคนในแต่ละยุคแต่ละสมัย

บทความนี้จึงนำเสนอพระกรณียกิจของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในฐานะเป็นการสร้างประวัติศาสตร์ (Construct) ให้เกิดขึ้นในอดีต ทำให้เรื่องราวของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้กลายเป็นสมบัติชุมชนที่มีการรับรู้ รักษาและสืบทอดต่อกันมา ดังได้เสนอเป็นลำดับดังนี้

ผู้สร้างสายสัมพันธ์ ๒ ราชสำนัก

วันเข้ารับราชการฝ่ายใน ปี พ.ศ. ๒๔๒๙ เป็นปีที่รัชกาลที่ ๕ แห่งราชสำนักสยามมีความมั่นคงมากขึ้นเพราะผู้มีอำนาจเดิมคือกลุ่มผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้พิราลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ และกลุ่มวังหน้าคือกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ได้ทิวงคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

รัชกาลที่ ๕ จึงมีพระบรมราชโองการยุบเลิกตำแหน่งวังหน้าและสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่ประสูติจากสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา (ต่อมาคือสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (พระองค์แรก) และเป็นปีที่เจ้าดารารัศมีขณะมีอายุ ๑๓ ปี ได้ติดตามพระบิดาคือ

๙๕

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ เข้าเฝ้ารัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๙ และได้เข้ารับราชการฝ่ายในตั้งแต่วันนั้น

แม้ก่อนหน้านั้นใน รัชกาลที่ ๕ ได้รับหญิงสูงศักดิ์จากเชียงใหม่คือเจ้าทิพเกษร ธิดาของเจ้าสุริยะและเจ้าสุวัณณาเป็นเจ้าจอมมีพระราชโอรสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ คือพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ (พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๕๕) แต่ครั้งนี้สำคัญยิ่งกว่าเพราะเป็นพระธิดาของเจ้าผู้ครองนครผู้เป็นเจ้าประเทศราช ที่ราชสำนักสยามพยายามจูงใจให้ยอมรับแบบการปฏิรูปการปกครองโดยเฉพาะการปฏิบัติตามสัญญาเชียงใหม่ (Treaty of Chiengmai) ฉบับแรก พ.ศ. ๒๔๑๖ และฉบับที่สอง พ.ศ. ๒๔๒๖ ในวันงานสมโภชจึงได้พระราชทานพระเกียรติยศแก่พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าหลวงเชียงใหม่เป็นพิเศษคือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์เข้าขบวนแห่เป็น ๑ ใน ๑๒ ท่าน ที่เข้าขบวนแห่เป็นคู่เคียงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ถวายทรงเจิมสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในและเสนาบดีผู้ใหญ่จำนวน ๒๙ ท่าน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้าแก่พระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นองค์แรก และเป็นเจ้าประเทศราชองค์เดียวที่ได้รับพระราชทานครั้งนั้น ขณะเดียวกันก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าดารารัศมีพระธิดา ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ประทับที่ *"ห้องผักกาด"* (พระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อนัญวงศ์) ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทและให้อยู่ในพระราชอุปถัมภ์ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสาวภาผ่องศรี(๒)

๙๖

พระราชชายา เจ้าดารารัศมี ถ่ายกับข้าราชบริพารในวังหลวง

สร้างพระตำหนักด้วยเงินพระบิดาและนำวัฒนธรรมล้านนาใช้ในพระตำหนัก

เจ้าดารารัศมีได้เริ่มต้นสร้างประวัติศาสตร์ในวังหลวงด้วยการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสร้างพระตำหนักส่วนพระองค์ขึ้นในบริเวณพระราชฐานชั้นในพระบรมมหาราชวัง โดยขอเงินค่าก่อสร้างพระตำหนักจากพระบิดาผู้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ ซึ่งรัชกาลที่ ๕ ก็ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามที่พระราชชายาทรงขอ

พระตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในบริเวณพระราชฐานชั้นใน เป็นตำหนักขนาดใหญ่เต็มพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีถนนโดยรอบสี่ด้าน ตัวตำหนักก่ออิฐฉาบปูน ๓ ชั้น แบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ประตูทางเข้าประดับรูปดาวอันเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ ภายในอาคารมีลานกลางพระตำหนักเป็นช่องรับแสงสว่าง พื้นในอาคาร บันไดใหญ่ ฉากไม้ ทำด้วยไม้สักที่ส่งไปจากเชียงใหม่(๓)

ภายในพระตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมี โปรดให้นำวัฒนธรรมล้านนาไปใช้ข้าหลวงต้องนุ่งซิ่น ไว้ผมมวย พูดภาษาเหนือ และอมเมี่ยงทั้งตำหนัก แต่ละวันแต่งกายตามสีประจำวัน พื้นที่สวนของพระตำหนักพระราชชายาฯ นอกจากปลูกดอกไม้เช่นจำปา จำปี มะลิ กุหลาบ ฯลฯ เพื่อให้ข้าหลวงนำมาร้อยมาลัยแล้วพระราชชายาเจ้าดารารัศมียังได้ขอพระราชทานให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปลูกต้นพะยอมไว้ข้างพระตำหนักด้วย ซึ่งต่อมาปรากฏว่าพระองค์โปรดมากและทรงโสมนัสยิ่งเมื่อทอดพระเนตรเห็นดอกพะยอม ดังได้มีพระราชหัตถเลขาเมื่อ รศ. ๑๒๖ ตอนหนึ่งว่า

> *"จะบอกข่าวที่ควรจะยินดีอย่างหนึ่งว่าต้นพะยอมที่ไปปลูกเรือนนางดาราออกดอกแล้ว นึกว่าแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าจะไม่ได้เห็นดอกพะยอม ก็มาได้เห็น เช่นนี้จะว่ากระไร"*(๔)

กล่าวได้ว่าพระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงสร้างบรรยากาศ *"แบบเชียงใหม่"* ด้วยเงินทุนจำนวนมากจากพระบิดาผู้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่เป็นที่พอพระทัยของพระองค์เพราะทำให้ *"รู้สึก"* มีพระตำหนักยิ่งใหญ่สมฐานะเจ้านายจากเชียงใหม่ ไม่ใช่ "อีลาว" ดังที่มีผู้ซุบซิบนินทาในพระบรมมหาราชวัง โดยรัชกาลที่ ๕ ก็ไม่ทรงขัดข้องใดๆ ทั้งทรงติดตามฟังข่าวคราว ทรงรับทราบแม้แต่ดอกพะยอมข้าง *"เรือนนางดารา"* เบ่งบานพระองค์ก็รับทราบด้วยความโสมนัส

ประสูติพระราชธิดา วันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เจ้าดารารัศมีก็ได้ประสูติพระราชธิดารัชกาลที่ ๕ พระราชทานพระนามว่าพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสี เป็นที่ปลาบปลื้มของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าหลวงเชียงใหม่และเจ้านายฝ่ายเหนือทุกคน โดยเฉพาะเมื่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมีโปรดให้ฉายพระรูปพระเจ้าลูกเธอส่งไปให้ที่เชียงใหม่เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๘ (ปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๒) พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าหลวงเชียงใหม่โปรดให้จัดขบวนแห่ไปรับพระรูปที่จวนของพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ ข้าหลวงพิเศษ เมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๘ อย่างเอิกเกริก

บันทึกของพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ข้าหลวงพิเศษที่กราบบังคมทูล รัชกาลที่ ๕ มีรายละเอียดที่น่าสนใจแสดงถึงความผูกพันของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าหลวงเชียงใหม่และเจ้านายฝ่ายเหนือกับ "หลานเจ้าฟ้า" ยิ่ง ดังมีความตอนหนึ่งว่า

> *"พระเจ้านครเชียงใหม่ เจ้าอุปราช เจ้านายบุตรหลานหลายคนมาพร้อมกันที่ที่พักข้าพระพุทธเจ้าๆ ได้เชิญพระรูปให้ดูพร้อมกัน พระเจ้านครเชียงใหม่ดูพระรูปแล้ว กลั้นน้ำตาไม่ได้คิดถึงเจ้าทิพเกสรพูดว่าพระขนงนั้น "แม่นแม่เฒ่าทีเดียว" เจ้านายตนอื่นอยู่ข้างปีติยินดีเชยชมกันมาก"*

พิธีแห่พระรูปของ *"หลานเจ้าฟ้า"* จึงยิ่งใหญ่ดังปรากฏในรายงานตอนหนึ่งดังนี้

> *"พระเจ้านครเชียงใหม่จัดกระบวนแห่มารับพระรูปเป็นกระบวนใหญ่เป็นพิเศษและฉลองสมโภชกัน ๔ วัน ๔ คืน"*(๕)

ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความปลื้มปีติอย่างยิ่งของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ในฐานะ *"เจ้าตา"* ที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีมีประสูติกาลกับรัชกาลที่ ๕ แห่งราชสำนักสยาม ขบวนแห่และการสมโภชครั้งนี้นับเป็นการสร้างประวัติศาสตร์ครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดแม้สมัยหลังจะมีผู้พยายามจัดขบวนแห่ *"พระรูป"* ใดๆ ก็ยากเทียมได้เพราะครั้งนั้นตั้งใจทำด้วยความผูกพันที่ลึกซึ้งยิ่ง

ไม่เพียงแต่ที่เชียงใหม่มีการฉลองสมโภช ภายในพระตำหนักของเจ้าดารารัศมีซึ่งมีฐานะเป็นเจ้าจอมมารดาก็มีการสมโภชเดือนพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถได้พระราชทานละครสมโภชด้วย

ความสุขของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีจากการมีพระราชธิดาและความสุขของพระเจ้าอินทวิชยานนท์จากการมี *"หลานเจ้าฟ้า"* ตลอดจนความสุขของเจ้านายบุตรหลานผู้ภักดีดำรงอยู่เพียง ๓ ปีเศษ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสีก็ประชวรสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕

กราบบังคมทูลลาเสด็จกลับเชียงใหม่

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี กราบถวายบังคมลารัชกาลที่ ๕ เพื่อเสด็จกลับเชียงใหม่ครั้งแรก บนพระที่นั่งอัมพรสถานเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๑ ครั้งนั้นรัชกาลที่ ๕ ทรง *"สร้างประวัติศาสตร์"* ให้ความสำคัญต่อพระราชชายาฯและพระญาติผู้ใหญ่ของพระราชชายาฯ เป็นพิเศษ คือ สถาปนาเจ้าจอมมารดาดารารัศมีขึ้นเป็นพระราชชายาเจ้าดารารัศมีซึ่งเป็นตำแหน่งเฉพาะพระองค์เพียงพระองค์เดียว และพระราชทานผ้าไตรแพร ๙ ไตรเพื่อทำบุญบังสกุลพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงษ์ ผู้เป็นพระอัยกาของพระราชชายาฯ ๓ ไตร บังสกุลพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระบิดาของพระราชชายาฯ ๓ ไตร และบังสกุล เจ้าทิพย์เกสร พระมารดาของพระราชชายาฯ ๓ ไตร แสดงให้เห็นว่าทรงมีความระลึกถึงการจากไปของบรรดาพระญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายพระราชชายาฯ อยู่ด้วย มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาอนุชิตชาญไชย จางวาง ๑ หัวหน้าคณะข้าราชการจัดคณะผู้ติดตามและเตรียมการต้อนรับตามเส้นทางผ่านให้สมพระเกียรติยศพระอรรคชายาและน้องสาวเจ้าหลวงเชียงใหม่(๖) ระหว่างเดินทางได้พระราชทานกล้องถ้ำมอง โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ (พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๕๕) ซึ่งเพิ่งสำเร็จการศึกษาปริญญาเอกจากประเทศเยอรมัน และเพิ่งเดินทางกลับสยาม (พ.ศ. ๒๔๕๐) เป็นผู้นำไปถวาย นับเป็นครั้งแรกๆ ที่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลกนพรัฐ พระราชโอรสรัชกาลที่ ๕ กับเจ้าจอมมารดาทิพเกสร สตรีสูงศักดิ์จากเชียงใหม่ได้มีโอกาสเข้าพบพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระธิดาเจ้าหลวงเชียงใหม่

พระราชทานน้ำปลา พร้อมพระราชหัตถเลขาเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ตอนหนึ่งว่าด้วยความรู้สึกเมื่อครั้งไปยุโรป *"ขาดกะปิน้ำปลาเดือดร้อนประการใด จึงทำให้นึกถึง ได้จัดบรรจุเป็นส่วนเล็กน้อยส่งขึ้นมา"* สร้างความปีติต่อพระราชชายาฯ และผู้ติดตามเป็นล้นพ้น ทรงพระมีโทรเลขตอบทันทีว่า *"ของที่มาพระราชทานมายินดียิ่งกว่าเครื่องเงินเครื่องทอง..ได้แบ่งจ่ายให้กับบรรดาผู้ที่อดด้วยกัน ร้องกันทั้งนั้นว่าอาหารทิพ"*(๗)

พระราชทานหีบหนังจรเข้ที่ซื้อมาจากยุโรป พร้อมพระราชหัตถเลขา ๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๗

(ปลายปี พ.ศ. ๒๔๕๑) ตอนหนึ่งว่า "นึกได้ว่าหีบหนังจรเข้ซื้อมาเมื่อได้ไปยุโรป..เรียกมาดูเห็นว่างามดี น่าใช้ใส่ผ้าตั้งไปในเรือปิกนิคได้ แต่มันเหม็นหรั่งๆ อยู่หน่อย...เป็นของเขานับถือกันว่าดีมีราคาแล งามมากจึงได้เอาตามขึ้นมาให้...(๘) ต่อมาในเดือนเมษายนได้พระราชทาน "ถุงตีน" สีละคู่ พร้อม พระราชหัตถเลขาเมื่อเมษายน รศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) "ถุงตีนสีแฟแชนอันนี้ได้เกิดขึ้นตั้งแต่ กลับจากยุโรป...จึงได้ถุงตีนสีส่งมาขึ้นมาสีละคู่..."(๙)

พระราชทานบ้านพายัพริมน้ำเจ้าพระยา ให้พระราชชายาฯ ใช้เป็นที่รับรองเจ้านายฝ่ายเหนือที่ลงไปกรุงเทพ(๑๐) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักใหม่ในพระราชวังสวนดุสิตให้เรียกว่า *"ตำหนักสวนฝรั่งกังไส"* เพื่อพระราชทานให้พระราชชายาฯ เมื่อเสด็จกลับกรุงเทพ(๑๑) และมีพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าน้องนางเธอพระองค์เจ้านภาพรประภา อธิบดีฝ่ายในให้กำชับคนคอยดูแล *"เรือนนางดารา"* และต้นไม้(๑๒)

พระราชทานหีบพระศรีทองคำลงยา หลังหีบมีพระบรมนามาภิไธย จปร.ประดับเพชรพร้อมด้วยพระบรมรูปไปล่วงหน้าก่อนพระราชชายาฯเสด็จถึงเชียงใหม่เพื่อเป็นของพระขวัญวันประสูติในโอกาสพระราชชายาฯ จะมีพระชนมายุครบ ๓ รอบ ในวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ข้างหลังหีบมีข้อความเขียนไว้ดังนี้ *"หีบบรรจุคำอำนวยพรและความคิดถึงของจุฬาลงกรณ์ จ.ป.ร.ส่งไปให้แก่ดารารัศมีผู้เป็นที่รักเมื่ออายุครบสามรอบบริบูรณ์ ในสมัยเมื่อกลับขึ้นไปเยี่ยมนครเชียงใหม่ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗-๑๒๘"*(๑๓)

๙๗
เหรียญดาว

พระราชทานแผ่นเงินกาไหล่ทองรูปดารารัศมีเพื่อนำติดตั้งบนวัดพระธาตุดอยสุเทพ มีข้อความจารึกดังนี้ *"เจ้าดารารัศมีอันเป็นราชธิดาพระเจ้าอินทวิชยานนท์แลแม่เจ้าเทพไกรสรซึ่งได้ครองนครเชียงใหม่อันได้ลงไปเป็นพระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานครศรีอยุธยาถ้วน ๒๒ พรรษา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้กลับมาเยือนนครเมื่อ จุลศักราช ๑๒๗๑ ได้เสด็จมานมัสการพระธาตุเจ้าดอยสุเทพนี้ ทรงศรัทธาแผ่นหิรัญจำหลักรูปดาราทาสุวรรณอันวิจิตรแผ่นนี้ประดับบูชาพระมหาธาตุเจ้าไว้ ให้เป็นที่ตั้งแห่งกุศลสมภาร"*(๑๔)

พระราชทานเหรียญดาวที่ระลึกในงานฉลองกู่และแผ่นศิลาเพื่อจารึกติดตั้งที่แต่ละกู่โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญมีอักษร "อ" (ย่อจากอินทวิชยานนท์ พระบิดาพระราชชายาฯ) "ด" (ย่อมาจากดารารัศมี) ไขว้กันกาไหล่ทอง สำหรับพระราชทานเป็นของแจกในงานฉลองกู่เจ้านายที่วัดสวนดอก เมื่อ ตุลาคม ๒๔๕๒ และแจกแก่ผู้เข้าเฝ้าในเวลาต่อมา

นับเป็นการ "สร้าง" ประวัติศาสตร์ที่รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณยิ่งต่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เป็นการสร้างความผูกพันระหว่างเชียงใหม่กับราชสำนักสยามให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นตั้งแต่นั้นมา

๙๘
เหรียญ อ.ด. พระราชชายาฯ ประทานให้รองอำมาตย์ตรี ขุนชาญครุณกิจ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ปัจจุบันเป็นของครอบครัว นายอายันต์ สุคนธเวศ ทายาท

ชีวิตในพระบรมมหาราชวัง

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จถึงท่าวังตาล เชียงใหม่เมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๒ ประทับพักแรมจนเช้าวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๒ จึงเสด็จเข้าเมืองเชียงใหม่ที่ท่าน้ำของกรมป่าไม้ ประทับที่นครเชียงใหม่เป็นเวลา ๖ เดือน ๘ วัน ได้สร้างประวัติศาสตร์ในเชียงใหม่หลายประการดังกล่าวในตอนต่อไป เสด็จกลับกรุงเทพ โดยลงเรือที่ท่าเรือไปรษณีย์โทรเลขเชียงใหม่เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ มีเรือติดตามขบวนราว ๑๐๐ ลำ

รัชกาลที่ ๕ ทรง *"สร้างประวัติศาสตร์"* อีกครั้งด้วยการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิธีต้อนรับที่ยิ่งใหญ่ โดยเสด็จพระราชดำเนินไปรอรับที่พระราชวังบางปะอิน อยุธยา โดยเรือพระที่นั่งสุพรรณหงษ์ พระราชทานสร้อยพระกรเพชร เป็นของพระขวัญและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถทรงเตรียมงานเลี้ยงต้อนรับโดยจัดที่ตำหนักสวนฝรั่งกังไส ซึ่งเป็นตำหนักใหม่ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทานแก่พระราชชายาฯ เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน รศ. ๑๒๘ มีการเลี้ยงพระ เลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์ ในวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๕๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีละครคณะปรีดาลัยแสดงฉลองพระตำหนักใหม่ที่ตำหนักสวนฝรั่งกังไส พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เหรียญและสัญญาบัตรแก่ข้าราชการที่ติดตามพระราชชายาฯ(๑๕)

หลังจากนั้นไม่นาน พระราชชายาฯ ก็ต้องทรงประสบความเศร้าโศก ๒ เรื่องนับจากข่าวพิราลัยของพระเชษฐาต่างพระมารดาคือเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๒) พิราลัยเมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๒ (ขณะนั้นนับ ๑ เมษายน เป็นปีใหม่) และการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ ๕ ในวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

ในสมัยรัชการที่ ๖ เจ้าแก้วนวรัฐเดินทางไปกรุงเทพฯ เพื่อเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชชายาเจ้าดารารัศมีจึงติดต่อเจ้าแก้วนวรัฐเพื่อขอกลับเชียงใหม่ด้วยและมีหนังสือกราบบังคมทูลเมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ขอพระราชทานบรมราชานุญาตกลับเชียงใหม่ ดังมีความตอนหนึ่งว่า

> *"ตัวข้าพระพุทธเจ้าต้องนับว่าตัวคนเดียวแท้ๆลูกก็ไม่มีพี่น้องที่พอจะอาศัยได้ก็อยู่ห่างไกลกัน เวลากลุ้มขึ้นมาคิดไปไหนก็ไม่สำเร็จ ที่สวนที่บ้านซึ่งพอจะได้ยึดเส้นยึดสายแก้รำคาญก็ไม่มี ครั้นจะไป ตากอากาศที่ต่างๆ ก็ไม่มีผู้รับรองแลพาหนะกำลังพอที่จะไปเองได้"*

สะท้อนสภาพความอึดอัดพระทัยของพระราชชายาฯ ที่ต้องอยู่ในตำหนักในพระราชวังสวนดุสิตช่วงต้นรัชกาลอย่างชัดเจน ซึ่งพระองค์ทรงมีพระบรมราชานุญาตตามที่ทรงกราบบังคมทูลขอและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งนายท่อนแก้ว ชมพูรัตน์ เป็นพญาพิทักษ์เทวี ถวายอารักขาพระราชชายาฯ เสด็จกลับสู่นครเชียงใหม่ พร้อมกับคณะของเจ้าแก้วนวรัฐเมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยทางรถไฟ เสด็จถึงเชียงใหม่เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗

พระราชชายาฯ กับการสร้างประวัติศาสตร์ในเชียงใหม่

โปรดให้สร้างกู่เจ้านายฝ่ายเหนือ ที่วัดสวนดอก เชียงใหม่ เมื่อครั้งพระราชชายาฯเสด็จกลับเชียงใหม่ครั้งแรก ได้รับพระราชทานผ้าไตรจากรัชกาลที่ ๕ ทำบุญอุทิศแด่พระญาติผู้ใหญ่ของพระราชชายาฯ ดังนั้นงานสำคัญชิ้นแรกนั้นคือการทำบุญที่กู่พระญาติผู้ใหญ่ซึ่งตั้งเรียงรายอยู่ริมแม่น้ำปิง โดยเฉพาะบริเวณข่วงเมรุ จึงโปรดให้รวบรวมอัฐิพระญาติผู้ใหญ่นำไปประดิษฐานใหม่ที่บริเวณวัดสวนดอก ถือเป็นกู่เจ้านายฝ่ายเหนือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒ เสร็จแล้วทำบุญฉลองกู่ในเดือนตุลาคม ๒๔๕๒ ในการนี้รัชกาลที่ ๕ ทรงสนับสนุนด้วยการพระราชทานแผ่นศิลาเพื่อจารึกชื่อติดตั้งแต่ละกู่ของพระญาติผู้ใหญ่ของพระราชชายาฯ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญที่ระลึกทำเป็นรูปอักษร "อ" (ย่อมาจากอินทวิชยานนท์) "ด" (ย่อมาจากดารารัศมี) ไขว้กันทำด้วยทองคำกาไหล่ทองและเงิน กับทำแหนบทองคำและลงยาพระราชทานเป็นของแจกในงานฉลองครั้งนั้นด้วยใช้เงินประมาณแสนบาทเศษ(๑๖)

บริเวณกู่เจ้านายฝ่ายเหนือเป็นพื้นที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ที่กรมศิลปากร ได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดสวนดอกเป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ และประกาศขอบเขตครอบคลุมพื้นที่วัดรวม ๒๐ ไร่ ๗๒ ตารางวา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ สิ่งสำคัญในพื้นที่ขึ้นทะเบียนได้แก่ เจดีย์ประธาน วิหารโถง และเจดีย์บรรจุอัฐิของเจ้าตระกูล ณ เชียงใหม่ มีเจ้านายและราชอาคันตุกะต้องการแสดงความเคารพต่อเจ้านายฝ่ายเหนือก็มีการทำพิธี ณ บริเวณแห่งนี้ เช่นครั้งรัชกาลที่ ๗ เสด็จฯมณฑลพายัพ พ.ศ. ๒๔๖๙ และรัชกาลที่ ๙ เสด็จฯเยือนเชียงใหม่ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๑ และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้ถูกสร้างประวัติศาสตร์ด้วยพิธีดำหัวกู่เจ้านายในช่วงปีใหม่เมืองโดยได้รับการสนับสนุนจากภาคราชการ

บริเวณ "ข่วง" หน้ากู่เจ้านายต่อมาได้ใช้เป็นสถานที่พระราชทานเพลิงศพเจ้านายฝ่ายเหนือและพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นรายกรณี เช่น งาน พระราชทานเพลิงศพพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙ เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๒(๑๗) งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าราชบุตร (วงษ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๑๖(๑๘) งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๓ (ดูอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง ๒๕๓๓) เป็นต้น รวมทั้งได้ใช้เป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมพิเศษ เช่น การจัดแสดงแสงเสียงในโอกาสสมโภชเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙

โปรดให้รวบรวมประวัติเจ้านายฝ่ายเหนือ หลังจากรวบรวมอัฐินำประดิษฐานไว้ที่กู่เจ้านายฝ่ายเหนือแล้วพระราชชายาฯ ก็มีพระดำริจะให้มีการสืบค้นเรื่องราวเกี่ยวกับพระบิดาและพระประยูรญาติที่เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เชียงราย พะเยา ฯลฯ และเชิญตัวมาซักถามด้วยพระองค์เอง เป็นการรวบรวมเครือญาติของพระองค์อย่างกว้างขวางครั้งแรก(๑๙)

ปีต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๓ พระครูญาณลังกาเจ้าอาวาสวัดทุงยู พระราชาคณะฝ่ายเหนือ ได้บันทึกเรื่องราวของเจ้าหลวงเชียงใหม่ที่ได้แสดงธรรมถวายพระราชชายาฯบริเวณหน้ากู่เจ้านายเรียกว่า "จดหมายเหตุเมืองเชียงใหม่"(๒๐)

ถวายคุ้มหลวงของ "เจ้าตา - เจ้ายาย" เป็นที่ทำการศาลารัฐบาลมณฑลพายัพ เมื่อสยามเริ่มต้นเข้าปฏิรูปการปกครองในเชียงใหม่นั้นข้าหลวงใหญ่มีที่ทำการอยู่บริเวณริมแม่น้ำปิงใกล้กับไปรษณีย์แม่ปิง เมื่อครั้งพระยาศรีสหเทพ (เส็ง) ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยขึ้นมาจัดราชการมณฑลพายัพ ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) เจ้าอุปราชสุริยะ (ต่อมาคือเจ้าอินทวโรรส เจ้าหลวงองค์ที่ ๘) ได้เตรียมน้อมเกล้าฯ ถวายพื้นที่ แห่งหนึ่งให้เป็นที่ทำการศาลารัฐบาล

ขณะนั้นพระราชชายาฯ ประทับที่กรุงเทพฯ ทรงมีพระดำริว่าคุ้มหลวงของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖ และแม่เจ้าอุสาห์เป็นมรดกของแม่เจ้าทิพเกสร ผู้เป็นพระมารดาของพระราชชายาฯ และได้ตกทอดถึงพระราชชายาฯ พระราชชายาฯ มีพระประสงค์ให้คุ้มหลวงกลางเวียงดังกล่าวเป็นที่ทำการของรัฐบาล จึงขอแลกที่ดินกับเจ้าอุปราชสุริยะเพื่อที่เจ้าอุปราชสุริยะจะได้น้อมเกล้าฯ ถวายบริเวณคุ้มหลวงกลางเวียงแทนต่อมาเจ้าอินทวโรรสเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘ และพระราชชายาฯ จึงได้น้อมเกล้าฯ ถวายที่ดินที่ตั้งคุ้มหลวงกลางเวียง เนื้อที่ ๙ ไร่ ๒ งาน ๔๔ ตารางวา ให้รัฐบาลตามพระประสงค์พระราชชายาฯ(๒๑)

ต่อมารัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาคารรูปทรงแบบตะวันตกบนพื้นที่ดังกล่าว สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เรียกว่าศาลารัฐบาลมณฑลพายัพ เป็นศูนย์กลางการบริหารมณฑลพายัพ เมื่อรัชกาลที่ ๗ เสด็จฯ มณฑลพายัพ พ.ศ. ๒๔๖๙ ก็ได้ประทับแรมที่อาคารนี้

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ปรับแบบแผนการบริหารราชการส่วนภูมิภาคมีการยุบเลิกหน่วยงานระดับมณฑลให้หน่วยงานระดับจังหวัดเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการส่วนภูมิภาค อาคารดังกล่าวใช้เป็นศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นพื้นที่ศูนย์อำนาจทางการปกครองระดับจังหวัด จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงย้ายศูนย์ราชการออกนอกเวียงไปอยู่ถนนโชตนา และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีการปรับปรุงอาคารศาลากลางเดิมเป็นพื้นที่จัดแสดงทางศิลปวัฒนธรรม เรียกว่า หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ พระราชชายาฯ จึงทรงเป็นผู้อยู่เบื้องหลังของการใช้เนื้อที่พื้นที่กลางเวียง เป็นศูนย์ราชการยุคเทศาภิบาล แทนพื้นที่ริมแม่น้ำปิง และดำรงสืบมาเกือบ ๑ ศตวรรษ

๙๙

กู่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ บนยอดดอยอินทนนท์ จ.เชียงใหม่

โปรดให้สร้างกู่ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์บนยอดดอยอินทนนท์ ดอยอ่างกาเป็นดอยในทิวเขาถนนธงชัยและเป็นยอดดอยสูงสุดในประเทศสยาม มีเรื่องเล่ากันว่าเมื่อครั้งพระเจ้าอินทวิชยานนท์ไปสำรวจดอยอ่างกาได้พูดกับผู้ติดตามว่าเมื่อท่านพิราลัยให้แบ่งอัฐิและอังคารส่วนหนึ่งนำไปไว้ที่ดอยอ่างกา(๒๒) ดังนั้น หลังจากกลับเชียงใหม่แล้ว ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ พระราชชายาฯ ก็เสด็จดอยอ่างกาจึงโปรดให้สร้างกู่ เพื่อประดิษฐานอัฐิของพระเจ้าอินทวิชยานนท์พระบิดา ตามคำปรารภที่ฝากไว้ ต่อมาจึงเรียกดอยอ่างกาว่า "ดอยอินทนนท์" และเป็นกู่ที่อยู่บนพื้นที่สูงสุดในสยาม

ต่อมาทางราชการได้ยึดครองเป็นพื้นที่อุทยาน

แห่งชาติ และใน พ.ศ. ๒๕๑๘ กองทัพอากาศได้ใช้พื้นที่ ยอดดอยอินทนนท์ ได้สร้างเจดีย์องค์หนึ่งเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ คณะทายาทเจ้านายฝ่ายเหนือได้สร้างเจดีย์ครอบฐานเดิมของพระราชชายาฯและเริ่มพิธีการไหว้สาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ทุกวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ซึ่งเป็นวันคล้ายวันพิราลัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ตั้งแต่นั้นมาโดยได้รับการสนับสนุนจากภาคราชการ เช่นกองทัพอากาศ การอุทยานแห่งชาติ หน่วยงานในเขตอำเภอจอมทองและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(๒๓)

ขายพื้นที่คุ้มท่า "เรือนหอ" ของพระบิดาเป็นจวนสมุหเทศาภิบาล *"คุ้มท่า"* ริมแม่น้ำปิงเป็นที่คุ้มที่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖ ประทานให้เป็น *"เรือนหอ"* ของพระธิดาคือเจ้าทิพเกสร (หรือเจ้าเทพไกรสร) กับบุตรเขยคือ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ต่อมาตกเป็นมรดกของพระราชชายาฯ มีเนื้อที่ ๘ ไร่ ๓๐ ตารางวา ซึ่งพระราชชายาฯได้ขายให้ทางราชการ ได้ใช้เป็นจวนสมุหเทศาภิบาลและอุปราชมณฑลภาคพายัพ

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อมีเทศบาลนครเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้ใช้เป็นที่ทำการของเทศบาลนครเชียงใหม่ต่อมารื้อสร้างเป็นอาคารสำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่ในปัจจุบัน เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๙ เสด็จฯ เชียงใหม่ครั้งแรก ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้ประทับแรมที่อาคารใหม่แห่งนี้ พื้นที่ดังกล่าวนอกจากแบ่งเป็นที่ทำการเทศบาลนครเชียงใหม่ และสถานีดับเพลิง เนื้อที่ ๔ ไร่ ๒ งาน ๑๓ ตารางวาแล้ว ต่อมากรมประชาสงเคราะห์ได้เช่าสร้างอาคาร ๑ ไร่ ๑ งาน ๗๕ ตารางวา และสมัยหนึ่งได้ใช้เป็นพื้นที่สร้างบ้านพักรองผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ เนื้อที่ ๒ ไร่ ๔๒ ตารางวา(๒๔)

จัดการมรดกให้เจ้าแก้วนวรัฐ พระราชชายาฯมีพระเชษฐาต่างพระมารดาที่ต่อมาเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ ๒ องค์ คือ เจ้าอุปราชสุริยะหรือเจ้าอินทวโรรส เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘ และเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙

เมื่อครั้งแบ่งมรดกของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ผู้เป็นพระบิดา เมื่อ รศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) พระราชชายาฯได้รับคุ้มกลางเวียงของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ แต่มีพระประสงค์ให้ทางราชการใช้จึงแลกที่ดินกับเจ้าอุปราชสุริยะ (ต่อมาคือเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์)

พื้นที่ที่เจ้าอุปราชสุริยะเตรียมถวายให้ทางราชการครั้งแรกนั้นเป็นที่ตั้งบ้านของ *มิดช่า หลุยส์* (Mister Louis) หรือหลุยส์ ที.เลโอโนเวนส์ หรือที่คนเมืองเรียกว่า *มิดชะหลวย* ที่ริมแม่น้ำปิงซึ่งตกลงจะจ่ายเงิน จำนวน ๓๐,๐๐๐ รูเปีย โดยเจ้าอุปราชสุริยะได้จ่ายเงินให้มิดช่าหลุยส์ ๒๐,๐๐๐ รูเปีย ที่เหลือ ๑ หมื่นรูเปียขอให้พระยาศรีสหเทพ (เส็ง) ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยนำเงินจากพระคลังหลวงมาจ่ายแล้ว เพื่อยกพื้นที่ *บ้านมิดช่าหลุยส์* ใช้เป็นที่ว่าการเมืองเชียงใหม่

แต่หลังจากพระราชชายาฯ แลกที่คุ้มกลางเวียงกับเจ้าอุปราชสุริยะแล้ว พระราชชายาขอบ้านของ *มิดช่าหลุยส์* ประทานให้เจ้าแก้วนวรัฐ พระเชษฐาต่างพระมารดาอีกองค์หนึ่ง โดยขอให้เจ้าแก้วนวรัฐ จ่ายเงินให้เจ้าน้อยเลาแก้วราชบุตรของเจ้าอินทวโรรส ๒ หมื่นรูเปียทดแทนส่วนที่เจ้าอินทวโรรสจ่ายให้ *มิดช่าหลุยส์* แล้วให้เจ้าแก้วนวรัฐย้ายมาอยู่บ้านของ *มิดช่าหลุยส์*

ส่วนบ้านที่อยู่ของเจ้าแก้วนวรัฐที่ตำบลป่าตันริมแม่น้ำปิงซึ่งเป็นเรือนหอที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ประทานให้เมื่อสมรสกับเจ้าจามรีนั้น พระราชชายาฯขอให้เจ้าแก้วนวรัฐยกถวายทางราชการเพื่อ

ทดแทนเงิน ๑ หมื่นรูเปียที่พระยาศรีสหเทพ (เส็ง) ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยนำเงินพระคลังหลวงมาจ่ายเมื่อ ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) พื้นที่เรือนหอของเจ้าแก้วนวรัฐ จึงตกเป็นของทางราชการด้วยมูลค่า ๑ หมื่นรูเปีย ต่อมา ทางการใช้เป็นที่ตั้งบ้านพักรองผู้ว่าราชการจังหวัดและปัจจุบันเป็นบ้านพักปลัดเทศบาลนครเชียงใหม่

หลังจากเจ้าแก้วนวรัฐได้ย้ายจากเรือนหอมาอยู่บ้านของ *มิดซ่าหลุยส์* ตามพระประสงค์ของพระราชชายาฯ และได้ดำรงตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙ แล้ว ในทศวรรษ ๒๔๗๐ เจ้าแก้วนวรัฐได้สร้างคุ้มเจดีย์งาม ถวายพระราชชายาฯ โดยในส่วนของเจ้าแก้วนวรัฐเองก็ได้สร้างคุ้มแจ่งหัวลินหรือคุ้มรินแก้ว ที่ถนนห้วยแก้ว ซึ่งพระราชชายาฯได้ประทับเพื่อทรงรับการถวายการรักษาพยาบาลเป็นครั้งสุดท้ายและได้สิ้นพระชนม์ที่นี่เมื่อ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

ทรงสร้างตลาดสด หลังจากพระราชชายาฯ ย้ายอัฐิพระประยูรญาติไปไว้ที่กู่เจ้านายวัดสวนดอกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ แล้วมีพระดำริที่จะใช้บริเวณ *ข่วงเมรุ* สร้างตลาดสดเพื่อเป็นแหล่งรายได้ของเจ้านาย ซึ่งเจ้าแก้วนวรัฐเมื่อครั้งเป็นเจ้าราชวงศ์ก็ได้สนองตอบพระดำริด้วยการลงทุนสร้าง *กาดหลวง* เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นเงิน ๑,๘๐๐ รูปี ที่บริเวณข่วงเมรุ ริมน้ำแม่ปิง

ต่อมาเจ้าแก้วนวรัฐขายกิจการให้เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๒) *กาดหลวง* จึงมีชื่อเป็นทางการว่า *ตลาดวโรรส* ซึ่งต่อมาตกเป็นมรดกเจ้าราชวงศ์ (เลาแก้ว ณ เชียงใหม่) ทายาทของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์และแม่เจ้าทิพเนตร แต่กิจการตลาดวโรรสต้องประสบปัญหาในการบริหาร ใน พ.ศ. ๒๔๘๖ ผู้แทนของห้างหุ้นส่วนจำกัดอนุสารก็ได้เป็นกรรมการบริษัทและตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑ ห้างหุ้นส่วนจำกัดอนุสารได้เป็นผู้ถือหุ้นรายใหญ่สุดมีอำนาจในการบริหารกิจการตลาดวโรรสเต็มที่(๒๕)

นำวัฒนธรรมจากราชสำนักสยามสู่คุ้มหลวงเชียงใหม่

เมื่อครั้งประทับในราชสำนักสยาม แม้พระราชชายาฯ ทรงรักษาแบบแผนวัฒนธรรมล้านนาอย่างเด่นชัด แต่ก็โปรดศิลปวัฒนธรรมในราชสำนักสยามเช่นการเรือน การแสดงละคร การทรงดนตรีไทยโดยเฉพาะจะเข้ การขับร้องเพลงไทย โดยมีครูช้อย สุนทรวาทิน (ตาบอด) เป็นผู้สอนในพระตำหนัก(๒๖) เมื่อกลับมาประทับที่เชียงใหม่ได้โปรดให้นำวัฒนธรรมของราชสำนักสยามมาใช้ในคุ้มหลวงเชียงใหม่ เช่น

การละคร และดนตรี เมื่อครั้งฉลองกู่ พ.ศ. ๒๔๕๒ พระราชชายาฯ ได้นำบทละครของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์เช่นเรื่อง *สาวเครือฟ้า* เรื่องพระลอตอนพระลอตามไก่ อิเหนาตอนตัดดอกลำเจียกถึงบุษบาเสี่ยงเทียนมาฝึกซ้อมในโรงละครของเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ และแสดงเป็นที่ประทับใจของผู้ชม โดยเฉพาะสาวเครือฟ้าได้กลายเป็นภาพลักษณ์หนึ่งของสาวเชียงใหม่ตั้งแต่นั้นมา ต่อมานำละครเรื่องสุวรรณหงส์ เรื่องนารายณ์ปราบนนทุกมาดัดแปลงให้เข้ากับศิลปการรำของภาคเหนือ

นอกจากนั้นทรงสร้างและอุปถัมภ์ช่างฟ้อน ช่างซอพื้นเมือง อย่างกว้างขวางโปรดให้มีการซ้อมในคุ้มเจดีย์งามเป็นประจำ เช่นฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ฟ้อนม่านแม่เล้ ฟ้อนมอญหรือผีมด ระบำจีนรำพัด ระบำงู ฟ้อนม่านมุ้ยเชียงตา ฯลฯ โปรดให้ท้าวสุนทรโวหารเสนาแผนกอาลักษณ์ของเจ้าอินทวโรรสฯ นิพนธ์บทละครเรื่องน้อยไจยา-นางแว่นแก้ว โปรดให้มี ซอเงี้ยว ฯลฯ โปรดให้พระญาติให้เรียนดนตรีไทย เช่น ส่งเจ้าโสภา ณ เชียงใหม่ไปศึกษาดนตรีไทยที่บ้านหม่อมเจริญ พาทยโกศลที่กรุงเทพฯ(๒๗)

ในคุ้มหลวงสมัยเจ้าแก้วนวรัฐ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำปิง จึงมีโรงละครขนาดใหญ่อยู่ทางด้านทิศตะวันตก เด็กๆ ในคุ้มต้องฝึกเป็นตัวละคร เวลาจะซ้อมละครจะตีกลอง ๑๐ ที เรียกละครและพิณพาทย์ พวกลูกคู่ คนบอกบท ถ้าตี ๒๔ ที เรียกทุกแผนกมาพร้อมกันหมด

เครื่องดนตรีและครูละครนำมาจากกรุงเทพ แม้เมื่อพระราชชายาฯสิ้นพระชนม์ไปแล้วเจ้าแก้วนวรัฐก็สืบต่อ เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ เจ้าแก้วนวรัฐได้ขอให้เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา) ส่งครูขึ้นมาทำพิธีครอบละคร ดังนั้นทุกวันเวลา ๑๘.๓๐ น. พิณพาทย์จะโหมโรง ๒๐.๐๐ น. ละครแสดงในโรงละครใช้ไฟตะเกียงเจ้าพายุซึ่งขณะนั้นเรียกว่า *"ตะเกียงวอซิงตั้น"* ชักรอกขึ้นไปแขวนไว้ราว ๔ ดวง(๒๘)

การแต่งกายและงานช่างฝีมือ พระราชชายาฯ โปรดให้ฟื้นฟูการทอซิ่นยกดอก จกด้วยมือ ใช้ไหมทอง โปรดที่จะแต่งกายเป็นแบบอย่างทั้งเสื้อ ผ้าซิ่นและทรงผมได้กลายเป็นภาพลักษณ์หนึ่งของสตรีเชียงใหม่ ขณะเดียวกันโปรดให้รวบรวมผู้มีฝีมือในการเย็บใบตองและบายศรีมาฝึกสอนบรรดาข้าราชบริพารต่างได้รับการฝึกสอนให้รู้จักร้อยมาลัยจัดพานร้อยตาข่าย เย็บแบบ จัดกระเช้าดอกไม้ ฯลฯ

๑๐๐

แบบแผนพิธีการรับเสด็จพระราชดำเนิน การเตรียมการรับเสด็จเจ้านายจากกรุงเทพฯ โดยเฉพาะการเสด็จฯ เลียบมณฑลฝ่ายเหนือของรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ซึ่งเสด็จฯ ถึงเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ (ปลายปี) นั้น ยิ่งใหญ่และสมพระเกียรติยิ่งเพราะมีพระราชชายาฯ เป็นผู้วางแบบแผนทั้งหมด และกำกับตลอด ดังหม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิศกุล ทรงบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า

> *"พอช้างตัวแรกเดินเข้าประตูซุ้มที่ทำขึ้นรับเสด็จจะเข้ามาผ่านพลับพลา ลูกเสือที่ตั้งแถวรับเสด็จเกิดเล่นแตรขึ้นสนั่น ข้าพเจ้าเหลียวไปเห็นพระราชชายาฯยกพระหัตถ์ขึ้นชี้ว่า "หยุด ช้างจะตื่น" เท่านั้นแตรก็หยุดสนิททันที"*

ในครั้งนั้นพระราชชายาฯ โปรดให้เจ้านายฝ่ายเหนือฟ้อนรับเสด็จฯโดย *"..คู่หน้าคือเจ้าหลวงเชียงใหม่และเจ้าหลวงเมืองน่าน คู่ที่ ๒ เจ้าหลวงลำพูนกับเจ้าราชบุตร* ตามด้วยเจ้านายฝ่ายเหนืออีกราว ๑๖ คน"* หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงบันทึกเหตุการณ์ตอนนี้ว่า

> *"ทุกคนที่ได้ดูร้องเป็นเสียงเดียวกันว่าไม่เคยเห็นอะไรงามอย่างนี้ โดยเฉพาะ*

**ตามภาพในหนังสือ "เจ้าหลวงเชียงใหม่" คือเจ้าราชวงศ์ลำปาง-กองบรรณาธิการ*

เจ้าหลวงเชียงใหม่และเจ้าหลวงเมืองน่านพอยกมือขึ้นถวายบังคม เราก็ตลึงเสียแล้ว เพราะมีทั้ง grace และ smartness อย่างอธิบายไม่ถูกได้ ส่วนเจ้าหญิงก็งามอ่อนหวานแช่มช้อยทุกย่างก้าว"(๒๙)

นอกจากนั้นเมื่อบรรดาเจ้านายจากกรุงเทพฯ เสด็จมาเยี่ยมเชียงใหม่ก็โปรดให้การต้อนรับและเชิญเสด็จเสวยพระกระยาหารที่วังของพระองค์ (คุ้มเจดีย์งาม) ทุกพระองค์เพื่อเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์สองราชสำนัก(๓๐)

การท่องเที่ยว รัชการที่ ๕ โปรดการเสด็จประพาสสถานที่ต่างๆ อยู่เสมอ ดังนั้นเมื่อพระราชชายาฯ กลับมาประทับที่เชียงใหม่ได้มีการเสด็จประพาสตามที่ต่างๆ ทั่วภาคเหนือ เช่น อำเภอปายขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน ล่องเรือตามลำน้ำสาละวิน บ้านใหม่ในเขตเมืองยางแดง กลับทางแม่สะเรียงขึ้นประทับที่ยอดดอยอินทนนท์ ๒ ราตรี เสด็จอำเภอฝาง ดอยอ่างขาง นมัสการพระเจ้าทองทิพย์อำเภอแม่สรวย เสด็จเชียงรายทอดพระเนตรโพนช้างที่อำเภอเทิง ทอดพระเนตรการจับช้างในพะเนียดที่เชียงแสน เสด็จล่องแม่น้ำโขงทอดพระเนตรการจับปลาบึก นมัสการพระธาตุดอยตุงเสด็จกลับเชียงใหม่ทางโหล่งกวง เสด็จอำเภอเถิน อำเภอลี้ ออบแม่แจ่ม (อำเภอฮอด) พระบาทสี่รอย(อำเภอแมริม) น้ำตกแม่กลาง แม่ยะ (อำเภอจอมทอง) ทั้งได้เสด็จไปถึงปักษ์ใต้ที่ราชบุรี และไปถึงเกาะปีนัง(๓๑)

การบำเพ็ญพระกุศล

สมัยพระราชชายาฯ เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่ได้มีการสร้างวิหารใหม่ขึ้นแทนของเดิมหลายวัด เช่น วิหารวัดชัยชนะมงคล (ปากล้วย) อำเภอสารภี วิหารวัดขุนเส อำเภอหางดง วิหารวัดขี้เหล็ก อำเภอแมริม วิหารวัดพระบาทสี่รอย อำเภอแมริม วิหารพระบรมธาตุอำเภอจอมทอง ซึ่งเดิมล้วนเป็นวิหารไม้ ส่วนใหญ่ได้ถูกเปลี่ยนเป็นวิหารก่ออิฐถือปูนประกอบไม้ดังเป็นในปัจจุบัน ขณะที่เครื่องไม้ของวิหารเดิม ต่อมาส่วนใหญ่กลายเป็น สินค้า ของนักสะสมของเก่าและได้ทรงปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ วิหาร ลาน ใบสถ์บนดอยสุเทพ พร้อมทั้งถวายพระตำหนักบนดอยให้วัดพระธาตุดอยสุเทพ พระองค์ได้ทรงอุปถัมภ์โรงพยาบาลในกิจการต่างๆ เช่น โปรดให้สร้างตึก ณ เชียงใหม่ในบริเวณโรงพยาบาลแมคคอมิคและบริจาคเงินซื้อรถยนต์ประทานสถานีอนามัย เชียงใหม่ นอกจากนี้ยังทรงรับโรงเรียน และสมาคมต่างๆ ไว้ในพระอุปถัมภ์ เช่น โรงเรียนมหาดเล็กหลวง เชียงใหม่(ในบริเวณเวียงเจ็ดลิน) โรงเรียนดาราวิทยาลัย ประทานที่ดินให้โรงเรียนยุพราช สโมสรนวรัฐหรือสโมสรคณะราษฎร ฯลฯ(๓๒)

การสร้างประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

หลังจากที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ แล้ว ได้มีการสร้างประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระราชชายาฯ หลายประการที่สำคัญ เช่น

การสร้างพระอนุสาวรีย์พระราชชายาฯ สืบเนื่องจากครั้งฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๒๕ สมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตกแต่งพระที่นั่งวิมานเมฆ และจัดแสดงพระรูปปูนปั้นพระมเหสีในรัชการที่ ๕ ซึ่งรวมพระรูปปั้นพระราชชายาเจ้าดารารัศมีด้วย

เมื่อเสร็จงานกรมศิลปากรได้มอบให้ท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี พระนัดดาที่พระราชชายาฯ ทรงเลี้ยงเมื่อครั้งเยาว์ ต่อมาท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี ได้ให้หล่อพระรูปของพระราชชายาฯ จำนวน ๒ องค์ นำประดิษฐานไว้ ๒ แห่งคือ หน้าพระตำหนักดาราภิรมย์ ณ กองกำกับการตำรวจตระเวณชายแดนที่ ๕ ค่ายดารารัศมี จังหวัดเชียงใหม่ และโรงเรียนดาราวิทยาลัย เชียงใหม่ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๓๒ ท่านผู้หญิงฉัตรสุดา ได้จัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานสร้างพระอนุสาวรีย์ให้เป็นพระรูปเต็มพระองค์ ครั้นสร้างเสร็จได้อัญเชิญประดิษฐาน หน้าพระตำหนักดาราภิรมย์ เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๓๒ โอกาสนั้นได้มีการสร้างประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระราชชายาฯเป็นหนังสือชื่อ ดารารัศมี : พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ประมวลพระประวัติและผลงานอย่างละเอียด(๓๓)

การจัดงาน ๑๒๐ ปี พระราชชายาฯ พระราชชายาฯประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ แม้ได้สิ้นพระชนม์ไปตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๖ แล้ว คณะทายาทเจ้านายฝ่ายเหนือโดยมีท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาก็ได้สร้างประวัติศาสตร์ด้วยการจัดงาน "*๑๒๐ ปี พระราชชายาเจ้าดารารัศมี*" ในวาระพระราชชายาฯ มีอายุครบ ๑๒๐ ปี ณ ห้องบ้านล้านตอง อุทยานการค้ากาดสวนแก้ว เชียงใหม่ เมื่อ ๑๐-๑๔ ธันวาคม ๒๕๓๖ โอกาสนั้นได้มีการสร้างประวัติศาสตร์ในรูปหนังสือ ๒ เล่ม คือ "*วันวารที่ขานไข*" และ "*แต่ง-หย้อง*" การต่างกายของชาวล้านนาสมัยพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในหนังสือนำด้วยคำไหว้สาซึ่งตอนหนึ่งได้เน้นไว้ดังนี้

"จะกี่ปีและกี่เดือน　　จะวารเลื่อนมิเลือนลา
จะจดจำพระเมตตา　　พระคุณนั้นนิรันดร"(๓๔)

อนึ่งในวันอังคารที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นวาระครบรอบ ๑๓๐ ปี แห่งวันประสูติของพระราชชายาฯ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและคณะเจ้านายฝ่ายเหนือได้สร้างประวัติศาสตร์ด้วยการจัดงานเฉลิมขวัญ ๑๓๐ ปี พระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระศรีมิ่งเมืองเชียงใหม่ ณ บริเวณพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่

การบูรณะพระตำหนักดาราภิรมย์เป็นพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ พระตำหนักดาราภิรมย์ตั้งอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า สวนเจ้าสบาย เขตอำเภอแมริมเชียงใหม่ สร้างขึ้นหลังจากพระราชชายาฯ กลับมาอยู่ที่เชียงใหม่หลัง พ.ศ. ๒๔๕๗ สถาปนิกประมาณอายุว่าคงสร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๗๖(๓๕)

ก่อนพระราชชายาฯ สิ้นพระชนม์ ทรงทำพินัยกรรมให้ทายาท โดยแบ่งพื้นที่เป็น ๔ ส่วน กาลต่อมา เจ้าแก้วมงคลกับนางแสงดาว ณ เชียงใหม่ ซึ่งได้รับมรดกตามพินัยกรรม ๑ ส่วนได้ซื้อจากทายาทอื่นอีก ๓ ส่วนมารวมเป็นผืนเดียวกัน

พ.ศ. ๒๔๙๐ กระทรวงศึกษาธิการ ขณะนั้นมีนโยบายขยายการศึกษาขั้นอุดมศึกษาออกสู่ส่วนภูมิภาค ได้ตั้งคณะกรรมการจัดหาที่ดินในเชียงใหม่ คณะกรรมการการเลือกซื้อที่ดินสวนเจ้าสบาย ซึ่งมีเนื้อที่ ๗๖ ไร่ ด้วยงบประมาณ ๓๕๐,๐๐๐ บาท ที่ดินดังกล่าวจึงตกเป็นของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นต้นมา

ต่อมากรมตำรวจ ได้ขอยืมใช้พื้นที่ เพื่อเป็นที่ตั้งของกองกำกับการตำรวจตระเวณชายแดนที่ ๕ ใน พ.ศ. ๒๔๙๓ และใช้เป็นที่ตั้งกองกำกับการตำรวจตระเวณชายแดนที่ ๓๓ ค่ายดารารัศมี ในเวลาต่อมา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ดำเนินการเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน จนรับเอกสาร นส. ๓ ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ และได้รับโฉนด เมื่อ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๘ มีพื้นที่เหลือ ๕๙ ไร่ ๑ งาน ๘๓ ตารางวา จากนั้นใน พ.ศ. ๒๕๓๙ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตั้งคณะกรรมการวางแผนพัฒนาการใช้ที่ดินดังกล่าว โดยทางตำรวจตระเวณชายแดนเริ่มย้ายไปสถานที่ทำการแห่งใหม่ในเขตอำเภอสันทราย

พ.ศ. ๒๕๔๐ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ส่งนิสิตและคณาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ดำเนินการสำรวจอาคารและพื้นที่ทั้งหมด ดำเนินการบูรณะอาคารพระตำหนัก และปรับภูมิทัศน์สถานที่ตั้งแต่ ตุลาคม ๒๕๔๑(๓๘) คณะทำงานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ประสานงานกับเจ้านายฝ่ายเหนือทั้งที่อยู่ในกรุงเทพและที่เชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๑ ได้รับความร่วมมืออย่างดีจากคณะเจ้านายฝ่ายเหนือ ครั้นในวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๒ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร่วมกับเจ้าวงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ กราบบังคมทูลอัญเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงรับสิ่งของเครื่องใช้อันเกี่ยวเนื่องกับพระราชชายาฯ ณ คุ้มรินแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ คณะเจ้านายฝ่ายเหนือได้ร่วมกันมอบสิ่งของเครื่องใช้ในครอบครองจำนวน ๔๐ กว่ารายการ

ครั้นคณะทำงานได้นำจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์เรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมณ์ในวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๔๒(๓๗)

วันพระราชชายาฯ ๙ ธันวาคม พระราชชายาฯ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ แต่เดิมเมื่อถึงวันที่ ๙ ธันวาคม เจ้านายฝ่ายเหนือ ส่วนราชการ เช่น กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ ๕ ค่ายดารารัศมี จังหวัดเชียงใหม่ ได้ร่วมกันทำพิธี ถวายสักการะที่บริเวณค่ายดารารัศมี เป็นการภายใน ครั้นมีการประดิษฐานพระอนุสาวรีย์และบูรณะพระตำหนักดาราภิรมย์เป็นพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ใน พ.ศ. ๒๕๔๒ แล้ว งานวันที่ ๙ ธันวาคม ได้กลายเป็นวันพระราชชายาฯ คณะเจ้านายฝ่ายเหนือ ส่วนราชการ ภาคเอกชน และประชาชนได้ร่วมงานวันพระราชชายาฯ อย่างกว้างขวางขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะได้เชิญโรงเรียน และชาวบ้านในทุกตำบลของอำเภอแม่ริม เข้าร่วมจัดงานแสดง จำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน ฯลฯ นับเป็นงานใหญ่งานหนึ่งของอำเภอแม่ริม ซึ่งเป็นการสร้างประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระราชชายาฯ ให้ขยายในท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง

หลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ใน พ.ศ. ๒๕๔๓ โรงเรียนดาราวิทยาลัยได้แต่งตั้งคณะกรรมการร่างหลักสูตรท้องถิ่นระดับประถมศึกษา เรื่องพระราชชายาเจ้าดารารัศมี มีเนื้อหา

เกี่ยวกับพระประวัติ พระจริยาวัตรของพระราชชายาฯ ประวัติชุมชนและวิถีชีวิตในยุคสมัยพระองค์ มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ผ่านแต่ละกลุ่มประสบการณ์ คือกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต (สปช.) กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สลน.) กลุ่มทักษะวิชาภาษาไทย กลุ่มทักษะคณิตศาสตร์ กลุ่มประสบการณ์พิเศษ (ภาษาอังกฤษ) โดยใน พ.ศ. ๒๕๔๕ กำหนดที่จะพัฒนาให้สอดคล้องกับหลักสูตรขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๔๔(๓๘)

บทส่งท้าย

ตลอดพระชนม์ชีพของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ผู้เป็น *"ขัตติยานีศรีล้านนา"* ทรงเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรงประสบกับความสูญเสียครั้งใหญ่ในพระชนม์ชีพหลายครั้งหลายครา เช่นการจากไปของพระมารดาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ ขณะพระราชชายาฯ มีพระชนมายุ ๑๑ ปี การสิ้นพระชนม์ของพระราชธิดาผู้ทรงพระเยาว์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ การพิราลัยของพระบิดาผู้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ ขณะพระราชชายาเจ้าดารารัศมีต้องประทับในราชสำนักสยาม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ตามด้วยการเสด็จสวรรคตของพระพุทธเจ้าหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ รวมทั้งต้องประสบกับปัญหาพระสุขภาพเป็นพระโรคปัปผาสะพิการ (โรคปอด) แต่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกลับสามารถดำรงพระชนม์และพระอิสริยศอย่างมั่นคง ประกอบพระกรณียกิจที่เป็นคุณประโยชน์ต่อแผ่นดินเกิดอย่างอเนกอนันต์ มีคนรุ่นหลังสืบทอดผลงานของพระองค์เป็นเสมือนสมบัติของชุมชน ดังนั้นแม้พระราชชายาเจ้าดารารัศมีเสด็จสู่สวรรคาลัยนานเท่าใดก็ตาม เรื่องราวของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีและพระกรณียกิจของพระองค์ยังคงได้รับการเล่าขาน สืบสาน และขยายวงกว้างขึ้นไปเป็นลำดับ

เชิงอรรถ

๑ สมโชติ อ๋องสกุล **ประวัติศาสตร์ : ความหมาย กระบวนการและกรณีศึกษา** ๒๕๓๙

๒ นงเยาว์ กาญจนจารี **ดารารัศมี พระประวัติพระราชชายาเจ้า ดารารัศมี** อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองพระอนุสาวรีย์พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ณ ค่ายดารารัศมี จังหวัดเชียงใหม่ ๒๕๓๓ หน้า ๔๑-๔๒

๓ รูปใน นงเยาว์ กาญจนจารี **ดารารัศมี ๒๕๓๓** หน้า ๔๔-๔๗ อ้างจากหนังสือสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม ๒ หน้า ๓๖๐

๔ *"พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ถึงพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ จางวางมหาดเล็ก ลงวันที่ ๑๙ มกราคม รศ. ๑๒๓"* ในหนังสือที่ระลึก ๕๐ ปีสวนสัตว์ดุสิต ๑๘ มีนาคม ๒๕๓๑ หน้า ๑๑๗

๕ คำกราบบังคมทูลของพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ข้าหลวงพิเศษต่อรัชกาลที่ ๕ ลงวันที่ ๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๐๘

๖ เรื่องเดียวกัน, ๒๕๓๓ หน้า ๗๑-๗๒

๗ อ้างแล้ว, นงเยาว์ ๒๕๓๓ หน้า ๖๗

๘ และ ๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘

๑๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐

๑๑ อ้างแล้ว, นงเยาว์ ๒๕๓๓ หน้า ๖๙-๗๐

๑๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑

๑๓ และ ๑๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖

๑๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒-๘๖

๑๖ เจ้าแก้วนวรัฐ **พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี** อนุสรณ์งานถวายพระเพลิง ปีจอ พ.ศ. ๒๔๗๗ กรุงเทพ:โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ ๒๔๗๗ หน้า ๘)

๑๗ สงวน โชติสุขรัตน์ **คนดีเมืองเหนือ** กรุงเทพ : โอเดียนสโตร์ ๒๕๑๕ หน้า ๓๑๔

๑๘ วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ บรรณาธิการ **เจ้าพ่อหลวง : ภาพแห่งความทรงจำและแหล่งประวัติศาสตร์ในนครเชียงใหม่** มูลนิธินวราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือ เชียงใหม่ ๒๕๔๒ รูป ๗๙

๑๙ เจ้าแก้วนวรัฐ **พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี** อนุสรณ์งานถวายพระเพลิง ปีจอ พ.ศ. ๒๔๗๗ กรุงเทพ:โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ ๒๔๗๗ หน้า ๑๑-๑๒

๒๐ สงวน โชติสุขรัตน์ **ประชุมตำนานลานนาไทย** กรุงเทพ:โอเดียนสโตร์ ๒๕๑๕ หน้า ๖๑๙-๖๔๔

๒๑ สุมาลี ยูประพัฒน์ **การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินในบริเวณเมืองเชียงใหม่** รายงานการวิจัยของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๓๐ หน้า ๒๒

๒๒ **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าวงศ์จันทร์ (ณ เชียงใหม่) คชเสนี** ๒๙ ตุลาคม ๒๕๔๐ หน้า ๒๕

๒๓ วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ) **เจ้าหลวงเชียงใหม่** ๒๕๓๙ หน้า ๒๒๒-๒๒๔

๒๔ อ้างแล้ว, ๒๕๓๐ หน้า ๒๔-๒๕

๒๕ ปลายอ้อ ชนะนนท์ **บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย.** พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๕๒๓ วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๙ หน้า ๑๗๔-๑๗๗

๒๖ อ้างแล้ว, นงเยาว์, ๒๕๓๓ หน้า ๕๑

๒๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐-๑๐๒ และดูบทความของ เบญจวรรณ ทองศิริ ใน **ขัตติยนารีศรีล้านนา** เพิ่มเติม

๒๘ บันทึกจากความทรงจำของ เจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ** ๒๙ ตุลาคม ๒๕๔๐ หน้า ๑๘-๑๙

๒๙ หม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิศกุล **สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕** กรุงเทพ:สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๔ หน้า ๕๒-๕๓

๓๐ เจ้าแก้วนวรัฐ **พระประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี** ๒๔๗๗ หน้า ๑๑

๓๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๓

๓๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓-๑๔

๓๓ อ้างแล้ว, นงเยาว์, ๒๕๓๓ หน้า ๑๕๔

๓๔ คำไหว้สาพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ใน **วันวานที่ขานไข** หนังสือที่ระลึกงาน ๑๒๐ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ๒๕๓๖ หน้า ๗

๓๕ บัณฑิต จุลาสัย *"การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน : พระตำหนักดาราภิรมย์ จังหวัดเชียงใหม่ฯ"* ใน **ดารารัศมี สายใยรักสองแผ่นดิน** กรุงเทพ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์เนื่องในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ ๙ ธันวาคม ๒๕๔๒ หน้า ๒๔๑

๓๖ บัณฑิต จุลาสัย การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน พระตำหนักดาราภิรมย์ จังหวัดเชียงใหม่ ใน**ดารารัศมี สายใยรักสองแผ่นดิน** ๒๕๔๒ หน้า ๒๔๓-๒๔๗

๓๗ กรรณิการ์ สัจกุล *"พิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์"* ใน **ดารารัศมี สายใยรักสองแผ่นดิน** กรุงเทพ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๒ หน้า ๒๖๕-๒๖๙

๓๘ ร่างหลักสูตรพระราชชายาเจ้าดารารัศมี โดยคณะกรรมการวิชาการระดับประถมศึกษา โรงเรียนดาราวิทยาลัย บทความใน **ขัตติยานีศรีล้านนา**

๗ เจ้านายสตรีล้านนา

๓

แม่เจ้าทิพเกสร
เจ้านางในรอยต่อแห่งยุคสมัย

ปลายอ้อ ทองสวัสดิ์

แม่เจ้าทิพเกสรเป็นเจ้านางล้านนาที่มีบทบาททางการเมืองการปกครองที่โดดเด่นและดำรงพระชนม์ชีพในยุคที่แผ่นดินล้านนาเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ล้านนาซึ่งมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางเกิดความเปลี่ยนแปลงไปพร้อมๆ กับสยามและส่งผลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ท่านอยู่ในรอยต่อระหว่างยุคที่แผ่นดินมีฐานะเป็นประเทศราชกับยุคการปฏิรูปไปสู่ฐานะมณฑลหนึ่งของสยามพร้อมไปกับการเข้ามาของมิชชันนารีอเมริกันที่นำศาสนาคริสเตียนเพรสไบทีเรียนมาเผยแพร่ และนำเอาการพยาบาลและการศึกษาสมัยใหม่เข้ามาในแผ่นดินนี้

แม่เจ้าทิพเกสรทรงเป็นแบบอย่างของขัตติยนารีพระองค์หนึ่งที่ทรงดำรงพระชนม์ชีพอย่างงดงามท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ท่านทรงเป็นพระธิดาของเจ้าประเทศราช เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๖ ได้รับการเลี้ยงดูให้ทรงรอบรู้กิจการบ้านเมือง จึงทรงมีบทบาทสำคัญ ในการปกครองบ้านเมืองร่วมไปกับเจ้าพ่อ ต่อมาเมื่อทรงเป็นแม่เจ้าของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗ ก็ยิ่งมีบทบาทมากขึ้น แต่ทรงมีพระชนม์ชีพไม่ยืนยาวจึงมิทันได้ทรงรับรู้ถึงภาระอันใหญ่หลวงของพระธิดาของท่าน คือพระราชชายาเจ้าดารารัศมีที่ลงไปถวายตัวในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ารัชกาลที่ ๕ และทรงมีบทบาทสำคัญในการสร้างสมานฉันท์ ให้ล้านนากับสยามใกล้ชิดและเป็นหนึ่งเดียวกัน

พระธิดาของเจ้าประเทศราชและหน่อเชื้อสายตรงของราชวงศ์ *“เจ้าเจ็ดตน”*

แม่เจ้าทิพเกสร เป็นพระธิดาของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖ (๒๓๙๙-๒๔๑๓) และแม่เจ้าอุษา ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ เจ้านายฝ่ายเหนือผู้ใหญ่เล่าว่า *“เจ้ากาวิโรรส แม่เจ้าอุษาไม่มีลูก อยากได้ลูกสืบสกุลโดยตรงจากท่านจึงไปอธิษฐานขอลูกที่พระธาตุดอยสุเทพ ได้*

แม่เจ้าทิพเกสร ๑๐๑

ลูก ๒ องค์ เป็นผู้หญิงทั้งคู่ องค์โตคือเจ้าทิพเกสร องค์เล็กคือเจ้าอุบลวรรณา"(๑๐) แม่เจ้าทรงเจริญวัยอยู่ในคุ้มหลวงของพระเจ้ากาวิโลรสฯซึ่งตั้งอยู่ที่บริเวณหอศิลปวัฒนธรรมในปัจจุบัน (ศาลากลางจังหวัดเก่า) ภายหลังพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระชามาดา (บุตรเขย) ทรงรื้อท้องพระโรงของพระเจ้ากาวิโลรสไปสร้างเป็นวิหารวัดแสนฝางเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐ และวิหารวัดเชียงมั่น

แม่เจ้าทิพเกสรนับเป็นหน่อเชื้อสายตรงของราชวงศ์ *"เจ้าเจ็ดตน"* ทรงเจริญวัยและดำรงพระชนม์ชีพอยู่ท่ามกลางอำนาจและราชสมบัติที่สืบทอดต่อเนื่องมาตลอด แม่เจ้าเป็นพระธิดาและพระนัดดาของเจ้าหลวงถึง ๓ องค์นับจากพระเจ้าปู่ พระเจ้าตา พระบิดา พระเจ้าปู่คือพระเจ้ากาวิละ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๖) พระเจ้าตาคือพระเจ้ามโหตรประเทศ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๕ (๒๓๙๐-๒๓๙๗) ซึ่งเป็นโอรสของพระยาธรรมลังกา เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๒ จึงมีเหตุและสิ่งเอื้ออำนวยให้แม่เจ้าทรงมีความรอบรู้ในการเมืองและการปกครองมาตั้งแต่ทรงเป็นพระธิดาของพระเจ้ากาวิโลรสฯ

แม่เจ้าทิพเกสรทรงเจริญวัยขึ้นในแผ่นดินล้านนาขณะมีฐานะเป็นประเทศราชของสยาม พระบิดาทรงมีอำนาจเต็มในการปกครองแผ่นดินที่สยามเรียกคนท้องถิ่นว่าลาว ดังปรากฏ ในหนังสืออักขราภิธานศรับท์ หรือ Dictionary of the Siam Language ของ Dr. Dan B. Bradley Bangkok 1873 (พ.ศ. ๒๔๑๖) ว่า *"ลาว, ลาโว้, เป็นชื่อคนภาคหนึ่ง; อยู่ฝ่ายข้างเมืองเหนือมีเมือง เชียงใหม่เป็นต้นนั้น...."*

โดยสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งต้องอาศัยแม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างเชียงใหม่ กับกรุงเทพฯ เวลาเดินทางล่องแม่น้ำลงไปกรุงเทพฯ ใช้เวลา ๑ เดือน ขาขึ้นจากกรุงเทพฯใช้เวลานาน ถึง ๓ เดือน ดังนั้นล้านนาซึ่งมีฐานะเป็นประเทศราชจึงไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ใกล้ชิดมากนักกับสยาม แต่ในทางการเมืองล้านนามีความสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นเมืองหน้าด่านต้านอำนาจของพม่า ดังนั้นเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อสยาม พระเจ้าเชียงใหม่มีราชพิธีที่ต้องไปกรุงเทพฯ เพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นเครื่องราชบรรณาการแด่พระมหากษัตริย์สยามและถวายคำสัตย์ปฏิญาณทุกๆ ๓ ปี

แม่เจ้าทิพเกสรติดตามพระบิดาลงไปถวายเครื่องราชบรรณาการที่กรุงเทพฯ อยู่หลายครั้งตั้งแต่พระชันษา ๗ ปี พร้อมขบวนเจ้าหลวงตั้งแต่เจ้าพ่อยังมีตำแหน่งพญารัตนเมืองแก้ว(๒) ในฐานะพระธิดาองค์โตของพ่อเจ้า แม่เจ้าทิพเกสรจึงทรงใกล้ชิดกับเจ้าพ่อและมีบทบาทในการปกครองบ้านเมืองร่วมกับท่าน เมื่อเจ้าพ่อขึ้นปกครองแผ่นดินเป็นเจ้าหลวง แม่เจ้ายังติดตามเจ้าพ่อลงไปถวายเครื่องราชบรรณาการหลายครั้ง ดังที่ศาสนาจารย์เดเนียล แมคกิลวารี บันทึกไว้ว่าได้พบแม่เจ้าครั้งแรกที่กรุงเทพฯ เมื่อท่านตามเสด็จเจ้าพ่อไปกรุงเทพฯ ในเดือนธันวาคม ปี พ.ศ. ๒๔๐๓(๓) ก่อน

ศาสนาจารย์แต่งงานไม่กี่วัน และเจ้าอุบลวรรณาก็ได้ตามเสด็จลงไปด้วย ต่อมาศาสนาจารย์ออกเดินทางไปสำรวจเส้นทางภาคเหนือเมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๐๖ และไปถึงเชียงใหม่เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๔๐๗ (เดินทางโดยช้างจากระแหง (ชื่อเดิมของจังหวัดตาก) ไปเชียงใหม่เพื่อร่นระยะเวลา) ไม่ได้พบแม่เจ้าเพราะตามเสด็จเจ้าพ่อลงไปกรุงเทพฯ(๔) แม่เจ้าจึงย่อมทรงคุ้นเคยกับเรื่องบ้านเมืองและความสัมพันธ์กับราชสำนักสยามเป็นอย่างดี และมีทัศนะที่กว้างไกลกว่าเจ้านางที่ถูกจำกัดให้อยู่เพียงในคุ้ม

เนื่องจากล้านนากับพม่าอยู่ใกล้กัน สามารถติดต่อโดยทางบกได้รวดเร็ว ล้านนาจึงทำการค้าทางบกใกล้ชิดกับพม่า ไทยใหญ่ และยูนนานมาก การค้าทางเรือกับสยาม ล้านนาจึงเป็นเมืองหน้าด่านที่สยามต้องระแวดระวังอยู่ตลอดเวลา กระทั่งในหมู่เจ้านายฝ่ายเหนือกันเองก็มีเหตุฟ้องร้องหาว่าเจ้านายอีกฝ่ายเอาใจออกห่างสยาม เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ เจ้านายด้วยกันกล่าวโทษว่าพระเจ้ากาวิโลรสฯทรงฝักใฝ่เข้ากับพม่า ดังนั้นเมื่อพระเจ้ากาวิโลรสฯ เสด็จไปถวายเครื่องราชบรรณาการในปี พ.ศ. ๒๔๐๙ หนังสือ Bangkok Recorder ของนายแพทย์ Dan B. Bradley เล่ม 2 เดือนออกัส วันที่ 11 คฤษศักราช 1866 รายงานว่า

๑๐๒

ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง จัดแสดงในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

"พระเจ้าเชียงใหม่ลงมากรุงเทพฯ ณ เดือน ๘ อุตรยสาต แรม ๑๓ ค่ำ แลเดินทางมาประมาณเดือนเสศจึงถึง, ธรรมเนียมพระเจ้าเชียงใหม่นั้น ต้องลงมาเฝ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททูลเกล้าถวายเครื่องราชบรรณาการสามปีลงมาครั้งหนึ่ง ได้ยินข่าวว่าที่ๆว่าด้วยเรื่องพระเจ้าเชียงใหม่เอาใจออกหากจากกรุงเทพจะเข้าไปเข้ากับเมืองพม่านั้น เป็นความไม่จริง ท่านก็ยังสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าอยู่หัวในกรุงเทพฯอยู่ ข้าพเจ้าก็พลอยยินดีด้วย"

การขึ้นล่องเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการที่กรุงเทพฯ เช่นนี้น่าจะทำให้แม่เจ้าทรงเล็งเห็นตั้งแต่ยังเป็นพระธิดาว่าเชียงใหม่มีสถานะอย่างไร ควรมีความสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ เช่นไร

แม่เจ้าออกเรือน

จะด้วยเหตุอันใดไม่อาจสันนิษฐานได้ที่ท่านทรงมีครอบครัวช้าเมื่อพระชันษาประมาณใกล้ ๓๐ ปี ซึ่งเป็นอายุที่สูงมากสำหรับผู้หญิงในสมัยนั้น แต่มีความชัดเจนที่ท่านเลือกคู่โดยถือเอาประโยชน์ของแผ่นดินเป็นที่ตั้ง พระขนิษฐาคือเจ้าอุบลวรรณามีคู่ครองก่อนจนกระทั่งมีลูกแล้ว ส่วนเจ้าทิพเกสรยังเป็นโสดอยู่ ต่อมาทรงเสกสมรสโดยการตัดสินใจเลือกคู่ครองด้วยองค์เอง ดังมีบันทึกของเจ้าวงศ์จันทร์ว่า

๑๐๓

พระเจ้าอินทวิชยานนท์ กับ แม่เจ้าทิพเกสร ถ่ายจากกระเบื้องภาพฉาย

"พระเจ้ากาวิโลรสฯนั่งอยู่ที่พลับพลาในวัดดูขบวนเจ้านายแห่เข้าไป ท่านจึงบอกกับเจ้าทิพเกสรว่าเห็นเจ้านายผู้ชายคนไหนที่ดีพอจะเป็นคู่ครองได้ก็เลือกดูตามที่เห็นสมควร เจ้าทิพเกสรทูลตอบว่าดูแล้วเห็นแต่เจ้าราชวงศ์อินทนนท์ พอจะเป็นผู้ใหญ่ครอบครองบ้านเมืองต่อไปได้"

เนื่องจากแม่เจ้ามีอายุมากแล้ว ผู้ที่จะเหมาะสมกับท่านก็ต้องมีอายุพอสมควรแก่กัน อีกทั้งแม่เจ้าอาจทรงประทับใจเจ้าราชวงศ์ฯ ที่ทรงเป็นบุคคลที่มีจิตใจเมตตา อ่อนโยน มีชื่อเสียงในจริยาวัตรที่นิ่มนวลและสุขุม

ขณะนั้นเจ้าราชวงศ์ฯ ไม่กล้ารับปากเพราะมีเมียมีลูกหลายคนแล้ว เกรงว่าไม่สมควร พระเจ้ากาวิโลรสฯจึงได้ให้นิมนต์พระภิกษุผู้ใหญ่ไปขอบิณฑบาตจากเจ้าราชวงศ์ให้ยอมตกลง และให้เจ้าราชวงศ์บวชเสียก่อนเพื่อสละชีวิตเบื้องหลังให้หมด เมื่อเสกสมรสแล้วพระเจ้ากาวิโลรสฯ ได้ตั้งให้เป็นเจ้าอุปราช เป็นลำดับที่สองรองจากพ่อเจ้า คาร์ล บอคเขียนถึงแม่เจ้าในอีกแง่มุมหนึ่งว่า

"พระนางเป็นชายาคนที่สามแต่เมื่อเจ้าหลวงแต่งงานกับพระนางไม่เพียงแต่ทำให้เจ้าหลวงบวชก่อนเท่านั้น ยังได้ขจัดสนมทั้งหมดออกไป พ่อเจ้าบวชไม่นานเพียง ๗ วัน แต่ก็นานพอที่จะชำระล้างอดีตของพระองค์"(๖)

เมื่อพระเจ้ากาวิโลรสฯ ถึงแก่พิราลัย เจ้าอุปราชอินทนนท์ได้รับแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเจ้าอินทรวิไชยานนท์ฯ ต่อมาอีก ๓ ปี จึงรับฐานันดรศักดิ์เป็นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ พระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ ๗ ทรงเป็นเจ้าหลวงที่พระชนมายุสูง แม่เจ้าจึงทรงมีส่วนอย่างมากในการปกครองบ้านเมือง แม่เจ้าทิพเกสรทรงมีพระธิดาสององค์คือเจ้าหญิงจันทรโสภาและเจ้าหญิงดารารัศมี แต่ทรงเป็นพระชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์อยู่เพียง ๑๔ ปี ก็ถึงแก่พิราลัยเมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๔๒๗(๗) ในขณะที่เจ้าหญิงดารารัศมีพระชันษาเพียง ๑๑ ชันษา หลังจากนั้น อีก ๒ ปี พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ข้าหลวงพิเศษ ก็ได้ทรงขอให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ ถวายเจ้าหญิงดารารัศมีเข้ารับราชการฝ่ายใน เป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้แผ่นดินทั้งสองผูกพันใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น

แม่เจ้าทิพเกสรกับการปกครอง

แม่เจ้ามีบทบาทในการปกครองตั้งแต่ทรงเป็นพระธิดาในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสฯ และทรงมีบทบาทชัดเจนยิ่งขึ้นในสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ แม่เจ้าเป็นเจ้านางที่มีผู้บันทึกมากที่สุดถึงความเข้มแข็ง เฉลียวฉลาด และมีส่วนในการปกครองบ้านเมืองทั้งในขณะเป็นพระธิดาและเป็นแม่เจ้า

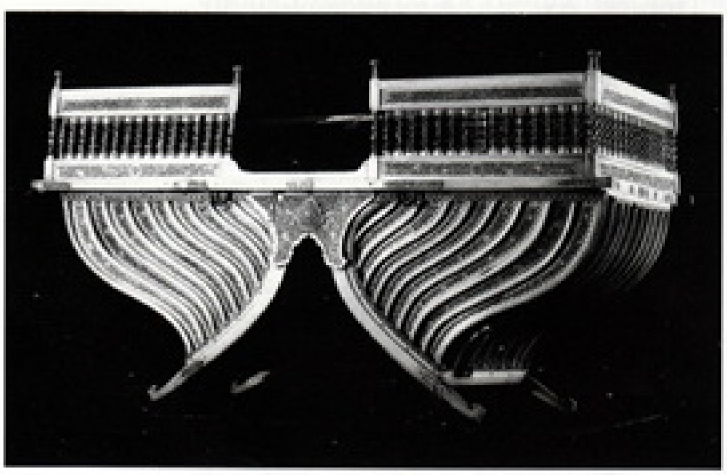
มิชชันนารีอเมริกันคือศาสนาจารย์เดเนียล แมคกิลวารี ใกล้ชิดแม่เจ้าอยู่นานถึง ๑๗ ปี นับตั้งแต่พ่อครูเริ่มตั้งคริสตจักรในเมืองเชียงใหม่ เมื่อเดือนเมษายน ๒๔๑๐ จนกระทั่งแม่เจ้าถึงแก่พิราลัย บันทึกความทรงจำถึงแม่เจ้าว่า

"อิทธิพลของสตรีในทางวิเทโศบายต่างๆ จึงเพิ่มทวีขึ้นมากมายตั้งแต่ ครั้งเจ้าหลวงองค์ก่อน (พระเจ้ากาวิโลรส) ยังทรงครองราชย์อยู่ ทั้งนี้เนื่องจากพระองค์ไม่มีพระโอรส จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่พระธิดากลายเป็นผู้มีอำนาจและได้รับการฝึกฝนให้เข้าใจถึงงานต่างๆ ของรัฐด้วย โดยกำเนิดแล้ว พระนางมียศสูงกว่าพระสวามี และทรงมีคุณลักษณะงามพร้อมเหมาะสมกับพระยศทุกประการ พระปรีชาสามารถของพระนางคือความฉลาดหลักแหลมทรงมีความมุ่งมั่นที่อยู่ภายใต้ความเยือกเย็นซึ่งช่วยให้พระนางพ้นข้อครหาทั้งปวง ฐานะของพระนางจึงจำเป็นต่อการคานอำนาจกับองค์อุปราช พระนางมีสัญชาติญาณของผู้หญิงที่สุขุมในการตัดสินพระทัย ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายหรือแม้แต่การกระทำของพระบิดาเองก็ตามมักจะถูกพระนางทัดทานอยู่เสมอ"(๘)

ในหมู่เจ้านายฝ่ายเหนือมีการแข่งขันในเรื่องอำนาจอยู่มาก ศาสนาจารย์แมคกิลวารีมีความเห็นว่า ฐานะของแม่เจ้า (ซึ่งเป็นพระธิดาองค์โตของเจ้าหลวงองค์ก่อน) จำเป็นต่อการคานอำนาจ กับเจ้าอุปราชบุญทวงศ์พระอนุชาต่างมารดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งทรงมีอำนาจจัดการเสมอเจ้าหลวง ดังเช่นมิชชันนารีชาวกะเหรี่ยงต้องการใบผ่านแดนอาณาจักรลาว เจ้าหลวงอินทวิชยานนท์ให้ไปหาเจ้าอุปราช หรือกรณีเจ้าเทพวงศ์อนุชาของเจ้าอุปราชขัดขวางการแต่งงานตามพิธี คริสเตียน แม้ว่าเจ้าหลวงและแม่เจ้าจะทรงเห็นอกเห็นใจคู่บ่าวสาว และมิชชันนารี แต่

"พระมเหสี ทรงบอกกับพวกเราว่าทั้งสองพระองค์ทรงถูกติเตียนจากฝ่ายปฏิปักษ์ว่าทรงเข้ากับฝ่ายพวกเรา แต่หากเจ้าอุปราชจะทรงยอมอนุมัติ ก็จะไม่มีผู้ใดกล้าคัดค้านอย่างแน่นอน พวกเราจึงไปเข้าเฝ้าเจ้าอุปราช แต่กลับเผชิญกำแพงหินอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้"(๙)

ศาสนาจารย์แมคกิลวารีพูดถึงเจ้าหลวงว่า ท่านสนใจงานทำกูบช้าง (สัปคับ) มาก แต่ก็ยกย่องว่าเจ้าหลวงมีจิตใจอ่อนโยนทำให้พระองค์มีผู้มาพึ่งพิง มากกว่าเจ้านายองค์ใดๆ ที่เชียงใหม่เคยมีมา เจ้าหลวงและแม่เจ้าทรงเห็นพ้องต้องกันว่าการฆาตกรรมคริสเตียนเป็นเรื่องที่เลวร้ายเสียยิ่งกว่าอาชญากรรมใดๆ ทั้งสิ้น

สัปคับงาช้าง ที่เจ้าหลวงเชียงใหม่ถวายเป็นบรรณาการสยาม จัดแสดงที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ๑๐๔

ส่วนคาร์ล บอค ซึ่งเป็นนักเดินทางก็ได้บรรยายลักษณะของแม่เจ้าไว้เช่นกัน แต่น่าจะเป็นมุมมองที่ได้มาจากทัศนะของมิชชันนารีอเมริกันคนอื่นๆ และข้าหลวงสยามในเวลานั้น เพราะคาร์ล บอค พักอยู่ที่เชียงใหม่เป็นระยะเวลาที่สั้นๆ ไม่ถึงหนึ่งเดือน คือมาถึงเชียงใหม่เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ๒๔๒๕ และเดินทางต่อเมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์ คาร์ล บอค บันทึกว่า

"เจ้าหลวงถูกครอบงำโดยพระชายาผู้ที่ดูเหมือนจะเป็นคนที่มีจิตใจเข้มแข็งทดแทนความอ่อนแอของพระองค์"(๑๐)

ชีวิตในคุ้มหลวงของพระเจ้าอินทวิชยานนท์และแม่เจ้าทิพเกสร

บันทึกคาร์ล บอค เมื่อปี ๒๔๒๕ คุ้มหลวงของพระเจ้าอินทวิชยานนท์และแม่เจ้าทิพเกสรตั้งอยู่กลางเมืองมีกำแพงสูงรอบล้อม (โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยในปัจจุบัน) หอคำมีลักษณะสถาปัตยกรรมผสมระหว่างจีนกับลาว ในห้องโถงโล่งยาวมีเฟอร์นิเจอร์ยุโรปล้วน มีเพียงชิ้นเดียวที่แสดงว่าเป็นของท้องถิ่นคืออาสนะของพระที่เตรียมไว้เมื่อพระมาเยี่ยมเจ้าหลวง ระหว่างที่รอเจ้าหลวง ที่มุมห้องโถงมีคนจีนกำลังขมักเขม้นตัดเย็บเสื้อคลุมสีฟ้าอ่อนให้เจ้าหลวง คาร์ล บอค อธิบายลักษณะของเจ้าหลวงว่าเป็นชายสูงอายุ รูปร่างสูง และเริ่มหลังค่อมเล็กน้อย อายุราว ๖๔ ปี เจ้าหลวงสวมเสื้อนอกสีดำกระดุมทองและนุ่งผ้าลาย(๑๑)

เหตุที่แม่เจ้ามีโอกาสเดินทางไปกรุงเทพฯหลายครั้ง ย่อมที่จะคุ้นเคยกับธรรมเนียมพิธีการ และน่าจะมีบทบาทสำคัญยิ่งในการสร้างธรรมเนียมแบบแผนและสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมในคุ้มหลวงดังที่แม่เจ้าทรงอุปถัมภ์ค้ำจุนศิลปินเช่นกวี ท่านทรงรับอุปถัมภ์พญาพรหมโวหารกวีเอกล้านนา ที่หนีราชภัยมาจากคุ้มหลวงเมืองลคอร (ลำปาง) และเมืองแพร่ และให้แต่งค่าวเรื่องพระอภัยมณีจากกลอนภาษาไทยกลาง(๑๒) ทั้งยังจ้างครูละครจากกรุงเทพฯมาสอนในคุ้มของท่าน

คาร์ล บอค ยังบันทึกไว้ในเชิงยกย่องและชื่นชมว่า เมื่อได้รับเชิญให้ไปงานเลี้ยงอาหารเย็นในคุ้มหลวง เขาแปลกใจมากและเน้นย้ำว่า

> *"ได้รับซองกระดาษใส่บัตรเชิญที่เขียนข้อความลงบนกระดาษ เนื่องจากปกติคนลาวใช้ใบลานในการเขียนและบันทึก บัตรเชิญส่งมาที่บ้านพักตามธรรมเนียมยุโรปแท้ซึ่งไม่เคยพบการปฏิบัติเช่นนี้ที่ไหนในประเทศสยาม ห้องอาหารเป็นห้องโถงติดกับโรงละคร ดังนั้นในระหว่างรับประทานอาหารก็ชมการแสดงไปด้วย ที่ปลายห้องโถงมีตั่งแท่นนั่งของเจ้านายฝ่ายหญิง มีเครื่องใช้เงิน คนโทขนาดใหญ่ และขันน้ำทองคำวางอยู่ ข้าทาสนั่งอยู่ข้างหลัง รอบๆ ห้องโถงมีผู้คนหลายประเภทนั่งรายล้อม มีโต๊ะสองตัวอยู่ตรงกลาง โต๊ะตัวแรกเป็นโต๊ะกลมเล็ก มีเจ้าหลวงนั่ง "หัวโต๊ะ" ด้านขวาเป็นข้าหลวงสยาม เจ้าอุปราชและเจ้าบุรีรัตน์นั่งด้านซ้ายของเจ้าหลวง มีโต๊ะสี่เหลี่ยมยาวต่อกับโต๊ะกลม โต๊ะยาวนี้มีระดับต่ำกว่าโต๊ะกลมอย่างจงใจ คาร์ล บอค นั่งถัดจากข้าหลวงสยาม และนายแพทย์ชีคนั่งอยู่ด้านขวาของคาร์ล บอค เครื่องใช้บนโต๊ะมีมีดและส้อม แม้ว่าภายหลังเจ้าหลวงทรงเลิกใช้และหันมาเสวยด้วยมือแทน อาหารเป็นอาหารจีน มีมันฝรั่งด้วย ระหว่างรับประทานอาหารเสียงดนตรีจากละครดังกลบเสียงส้อม มีด กระทบกับจาน การแสดงพอใช้ได้แต่ชุดของนางละครงดงามมากและสวยกว่าที่เห็นในกรุงเทพฯ เสียงดนตรีแม้ว่าจะมีเสียงเพียงระดับเดียวกันตลอด แต่ก็มีเสน่ห์พอทำให้เจ้าหลวงทรงรื่นเริง และเจ้าอุปราชก็ทรงลืมความขุ่นข้องใจ"(๑๓)*

คาร์ล บอค บรรยายชีวิตและบรรยากาศที่แวดล้อมเจ้านายฝ่ายเหนือขณะนั้นว่า เมื่อเจ้านายออกจากคุ้มไปดูพิธีดำน้ำตัดสินความที่ฝั่งน้ำปิง สามารถแยกแยะความสำคัญของเจ้านายแต่ละท่านได้จากร่มที่ใช้กางว่าทำจากวัสดุอะไร ทำด้วยผ้าไหมหรือผ้าฝ้ายสีแดง เหลืองหรือสีฟ้า ด้ามทำด้วยไม้ไผ่หุ้มด้วยเงิน และสูงถึง ๖ หรือ ๘ ฟุต และจะมีข้าทาสติดตามและถือเครื่องใช้สอยทองคำหรือเงิน คือหีบหมาก กาน้ำชา กระโถน คนโทน้ำ และ ตราประจำตำแหน่ง ของบางชิ้นมีมูลค่าถึง ๖,๐๐๐ ถึง ๗,๐๐๐ รูปี(๑๔)

ขัตติยนารีศรีล้านนาท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง

แม่เจ้าทิพเกสรเป็นขัตติยนารีศรีล้านนาที่ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ระหว่างรอยต่อของแผ่นดิน กล่าวคือมีพระชนม์ชีพและเป็นประจักษ์พยานในความรุ่งเรืองของแผ่นดินล้านนาในฐานะของหัวเมืองประเทศราช ซึ่งมีพระเจ้าเชียงใหม่เป็นเจ้าชีวิตปกครองแผ่นดินล้านนา และเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด ต่อมาแม่เจ้าก็ทรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเมื่อสยามส่งข้าหลวงมาปกครองร่วมกับเจ้าหลวง แม่เจ้าทรงแข็งแกร่งอยู่ในแรงเสียดทานทางการเมืองภายในหมู่เจ้านายฝ่ายเหนือกันเอง จากสยามและอังกฤษตราบจนถึงแก่พิราลัย ตลอดเวลาแม่เจ้าก็ทรงสามารถปรับทัศนะและพระองค์ได้ในความเปลี่ยนแปลงนั้น และได้รับการยกย่องและชื่นชมจากมิชชันนารีอเมริกันในยุคนั้น

ท่านทรงเจริญวัยและถูกเลี้ยงดูมาในยุคที่พระบิดาของท่านเป็นเจ้าชีวิต เจ้าหลวงเป็นเจ้าของทุกสิ่งบนแผ่นดินไม่ว่าจะเป็นที่ดินป่าไม้และกระทั่งชีวิตของข้าแผ่นดินทุกชีวิตวาจาของเจ้าพ่อคืออาญาสิทธิ์ ไม่มีอะไรจะคัดค้านหรือเปลี่ยนแปลงได้ แต่เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น แม่เจ้าก็สามารถปรับพระองค์ได้

ในยุคที่แม่เจ้าปกครองบ้านเมืองร่วมกับพระสวามี จึงมีปัจจัยภายนอกสำคัญสามประการที่เหนี่ยวนำและเร่งรัดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองคือ หนึ่งอิทธิพลของจักรวรรดินิยมอังกฤษที่ให้ความสนใจทรัพยากร ป่าไม้ในแผ่นดินล้านนาจนสยามต้องลงนามในสนธิสัญญาเชียงใหม่ ซึ่งนำความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่และถาวรมาสู่ล้านนา สอง ผลจากสนธิสัญญาสยามส่งข้าหลวงมาปกครองร่วมกับพระสวามี และสาม การเข้ามาตั้งคริสตจักรของศาสนาจารย์เดเนียล แมคกิลวารี ซึ่งนำเอาความเชื่อหรือศาสนาใหม่มาเผยแพร่

กลิ่นอายของจักรวรรดินิยมอังกฤษ (British Empire) เข้มข้นขึ้นทุกขณะตั้งแต่ในยุคของพระเจ้ากาวิโลรสฯ (๒๓๙๙-๒๔๑๓) เริ่มจากจักรวรรดินิยมอังกฤษลงหลักปักฐานแล้วที่อินเดีย จึงเริ่มขยายอำนาจมาถึงพม่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๗ (สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๑) ตามมาด้วยสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๙๕ จนอังกฤษยึดครองพม่าอย่างสมบูรณ์และนำเอากษัตริย์พม่าพระองค์สุดท้ายคือพระเจ้าสีป้อและพระมเหสีไปควบคุมที่อินเดียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

แม่เจ้าผู้เฉลียวฉลาดและรอบรู้กิจการบ้านเมืองดีย่อมทรงเล็งเห็นแล้วว่ากระแสความเปลี่ยนแปลงนั้นรุนแรงยากที่จะแข็งขืน ท่านย่อมตระหนักดีว่าการปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงอาจมีประโยชน์มากกว่าการแข็งขืน อย่างน้อยทรงผ่านเหตุการณ์ที่มิชชันนารีอเมริกันอาศัยพระราชอำนาจของกษัตริย์สยามต้านทานพระอำนาจของเจ้าหลวงในสมัยของเจ้าพ่อของท่าน เมื่อท่านเป็นแม่เจ้าของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เพียงไม่กี่ปี ท่านก็เห็นเป็นประจักษ์ที่สยามต้องยอมจำนน และลงนามในสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๑๖) ส่งผลให้สิทธิในป่าไม้ของเจ้านายฝ่ายเหนือสิ้นสุดลง สยามส่งข้าหลวงเข้ามาดูแลการสัมปทานป่าไม้แทนเจ้าหลวง คนในบังคับอังกฤษมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตคือไม่ต้องขึ้นศาลไทย รัฐบาลอังกฤษให้ความคุ้มครองคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเงื่อนไขสำคัญยิ่งต่อการทำกิจการป่าไม้ของบริษัทอังกฤษในเวลาต่อมา ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ ก่อนแม่เจ้าถึงแก่พิราลัย ๑ ปี สยามต้องลงนามในสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ ๒

ไม้สักคือสิ่งดึงดูดจักรวรรดินิยมอังกฤษ

เมื่ออังกฤษเริ่มคืบคลานขยายอำนาจเข้าไปในพม่าและยึดหัวเมืองมอญซึ่งอุดมด้วยป่าไม้ เมืองมะละแหม่งจึงเป็นเมืองท่าส่งออกไม้สักที่สำคัญ คนในบังคับอังกฤษซึ่งเป็นคนมอญและพม่า ซึ่งเป็นลูกช่วงเหมาของบริษัทอังกฤษข้ามเขตแดนเข้ามาทำป่าไม้ในเขตล้านนามากขึ้นๆ การตัดไม้ และชักลากไม้ในป่าเขาต้องใช้แรงงานที่อดทน ใช้ช้างและคนบังคับช้างที่เชี่ยวชาญ แรงงานที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ในสมัยนั้นจึงไม่ใช่คนล้านนาที่เป็นเกษตรกร ต้องเอาขมุ (ชนเผ่าหนึ่งในประเทศลาว) มาเป็นแรงงานและคนกะเหรี่ยงที่มีช้างและคนมอญ คนพม่าที่ชำนาญการจัดการกิจการป่าไม้แต่ป่าไม้เป็นทรัพย์สินของเจ้าหลวง ผู้ที่ต้องการตัดไม้ต้องเสียค่าตอไม้แก่เจ้าหลวงตอละ ๑ รูปี (เงินอังกฤษที่ใช้ในอาณานิคมอินเดียเป็นเงินเหรียญทำจากเงินแท้ใช้หมุนเวียนในการค้าขายในล้านนาก่อนเงินสยามจะมาแทนที่)

การทำป่าไม้ในอดีต จัดแสดงที่ หอศิลปวัฒนธรรม จ.เชียงใหม่ ๑๐๕

ผลประโยชน์จากค่าตอไม้จึงเป็นแหล่งรายได้สำคัญของเจ้านายฝ่ายเหนือนอกเหนือจากภาษีการค้า ภาษีไร่นาเรือกสวน และภาษีอื่นๆ บันทึกของเจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี ผู้เป็นเหลนของเจ้าอุบลวรรณา เจ้านางที่มีสัมปทานป่าไม้จำนวนมาก เล่าว่า

> *"เจ้าหญิงอุบลวรรณา ขอพระเจ้ากาวิโลรส ซื้อป่าไม้ภาคเหนือบางจังหวัด ตั้งแต่เชียงรายไปจดแดนพม่า และจังหวัดแม่ฮ่องสอนมาเป็นของท่าน แลให้ฝรั่งเช่าไปทำ เพราะฉะนั้น ณ เชียงใหม่ สายพระเจ้ากาวิโลรสจึงได้รับค่าตอไม้มากกว่า สายอื่น... ข้าพเจ้าจำได้ว่าเจ้ายายของข้าพเจ้าเปนธิดาของเจ้าหญิงอุบลวรรณามารับค่าตอไม้ เอากะบุงขนาดใหญ่อย่างใช้หาบข้าวมาโกยเงินจากบนโต๊ะที่นับไว้เป็นกองๆ ลงกะบุงเต็มสอง กระบุง เอากะดั้งปิดปากกะบุง..."*

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นมาปฏิรูปการปกครอง และการจัดเก็บภาษีในระหว่างปี ๒๔๒๖-๒๔๒๗ ได้เพิ่มค่าตอไม้จากตอละ ๑ รูปี เป็น ๔ รูปี และแบ่งให้เจ้านายฝ่ายเหนือครึ่งหนึ่ง(๑๕) และด้วยแรงผลักดันจากบริษัทป่าไม้ฝรั่ง สยามจึงตั้งกรมป่าไม้ขึ้นดูแลในปี ๒๔๓๙(๑๖)

เมื่อมีคนมอญซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษเข้ามาตัดไม้ในล้านนามากขึ้น มีการแข่งขันกันจึงมักเกิดความขัดแย้งและกลายเป็นคดีความระหว่างเจ้านายฝ่ายเหนือกับพ่อค้าไม้พม่าคนในบังคับอังกฤษฟ้องร้องต่อกงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ความไม่สงบในแถบชายแดนล้านนากับพม่าที่เกี่ยวกับป่าไม้มีมากขึ้นๆ พ่อค้าไม้ต้องเสียค่าตอไม้ซ้ำซ้อนให้ทั้งกับเจ้านายฝ่ายเหนือและกลุ่มกะเหรี่ยงที่อยู่ในพื้นที่ ทั้งยังมีการกระทบกระทั่งระหว่างราษฎรในบังคับอังกฤษกับคนไทยบริเวณเขตต่อแดนอยู่เนืองๆ ปรากฏคดีความเรื่องป่าไม้ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิโลรสฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ มีคดีความที่คนในบังคับพม่าฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายจากเจ้าหลวงถึง ๔๒ เรื่อง

"เจ้าหลวงเชียงใหม่คนใหม่ (หมายถึง พระเจ้าอินทวิชยานนท์) มาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๔๑๕ ก็ยอมตกลงตั้งศาลพิเศษในสถานกงสุลใหญ่อังกฤษเพื่อชำระคดีที่เรียกค่าเสียหายจากเจ้าหลวง เจ้าหลวงคนใหม่ไม่ค่อยรู้เรื่องว่าเรื่องเดิมเป็นมาอย่างไร นายน็อกซ์ก็เร่งรัดให้ตัดสินคดีทั้งหมดให้เสร็จ นายน็อกซ์ตัดสินให้ เจ้าหลวงแพ้ ๑๑ คดี นอกนั้นถือว่าไม่มีมูล ให้เจ้าหลวงเสียค่าเสียหายแก่คนในบังคับอังกฤษ"(๑๗)

ความสับสนในการให้สัมปทานป่าไม้และการขัดแย้งกันระหว่างผู้ขอสัมปทาน ทำให้คดีของคนในบังคับอังกฤษเพิ่มมากขึ้นๆ จนในที่สุดรัฐบาลอังกฤษสามารถบีบบังคับให้สยามลงนามในสนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๑๖ (Treaty of Chiengmai) สนธิสัญญานี้มีผลให้ฝ่ายไทยต้องสร้างความปลอดภัยให้คนในบังคับอังกฤษที่เดินทางข้ามชายแดนไปมา ให้สิทธิคนในบังคับอังกฤษไม่ต้องขึ้นศาลไทย สามารถส่งคดีความให้กงสุลอังกฤษตัดสิน และที่สำคัญยิ่งคือการลิดรอนพระอำนาจของเจ้าหลวงโดยกำหนดให้ข้าหลวงตระลาการศาลต่างประเทศหรือข้าหลวงสามหัวเมืองที่ฝ่ายสยามแต่งตั้งทำหน้าที่ดูแลหนังสือสัญญาการทำไม้มิให้ซ้ำซ้อนและให้ปฏิบัติตามสัญญา มีเหตุการณ์ประจวบกันคือในปีเดียวกันนี้เจ้าอินทรวิไชยานนท์ฯ ได้รับฐานันดรศักดิ์เป็นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ฯ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗ แต่กระนั้นคดีความก็ไม่ลดน้อยลง อังกฤษจึงให้สยามลงนามในสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๒๖ เพื่อขยายอำนาจของศาลไทย ให้สามารถว่าคดีความให้ได้มากขึ้นและตัดสินความให้สิ้นสุดลงได้ กำหนดให้คนในบังคับอังกฤษขึ้นศาลต่างประเทศทั้งคดีแพ่งและอาญา จนกระทั่งต้องเปิดสถานกงสุล อังกฤษตั้งขึ้นที่เมือง เชียงใหม่ ในปี ๒๔๒๗ โดยขึ้นกับสถานกงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ(๑๘)

ไม้สักจากล้านนาเป็นหนึ่งในสินค้าส่งออกสามอันดับแรกในสมัยรัชกาลที่ ๕ คือข้าวจากไร่ นาในภาคกลาง ไม้สักจากภาคเหนือ และดีบุกจากภาคใต้ ไม้สักที่ส่งออกจากประเทศไทยไปยุโรป และอินเดียในระยะเวลา ๓๐ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๔๖๘ (ค.ศ. ๑๘๙๖-๑๙๒๕) มีจำนวน ๓,๔๕๕,๐๐๐ ท่อน ในจำนวนนี้ ๘๑ เปอร์เซนต์ส่งไปกรุงเทพฯ ๑๖ เปอร์เซนต์ ไปที่มะละแหม่ง และ ๓ เปอร์เซนต์ไปไซ่ง่อน มูลค่าไม้สักที่ส่งออกปรากฏตามหลักฐานที่บันทึกไว้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๕ เฉลี่ยต่อปีมีมูลค่า ๖.๔๓ ล้านบาท(๑๙) จากเดิมที่เจ้านายฝ่ายเหนือเป็นเจ้าของและได้ผลประโยชน์ค่าตอไม้ทั้งหมด เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลพายัพของสยาม เจ้านายฝ่ายเหนือจึงสิ้นสุดกรรมสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าลง ได้รับแบ่งค่าตอไม้ครึ่งหนึ่ง เมื่อเจ้านายที่ได้รับสิทธิสิ้นชีพลง จะงดจ่ายและห้ามเป็นมรดกตกทอด การจัดเก็บภาษีก็จัดเก็บตามแบบสยามคือเสียภาษีเป็นเงินแทนผลผลิตและแต่งตั้งเจ้าภาษีซึ่งมักเป็นชาวจีนจัดเก็บภาษีผลผลิตแต่ละอย่างแทนหลวง การปฏิรูปนี้มีผลกระทบกระเทือนอย่างรุนแรงต่อเจ้านาย และราษฎร จนเกิดการต่อต้านในทุกระดับ และเป็นชนวนของกบฏพญาผาบ (พ.ศ. ๒๔๓๒) หลังจากแม่เจ้าทิพเกสรพิราลัยลงเพียง ๕ ปี

แม่เจ้าทิพเกสรคือพลังหนุนสำคัญ
ของการกำเนิดชุมชนคริสเตียนในภาคเหนือ

เป็นที่ทราบกันดีว่าพันธกิจของมิชชันนารีอเมริกันเพรสไบทีเรียนที่นำเอาคริสตศาสนามาเผยแพร่ในเมืองเชียงใหม่ยุคแรกในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสฯ ต้องผ่านอุปสรรคและการใช้พระอำนาจทั้งจากพระเจ้ากาวิโลรสและต่อมาจากเจ้าอุปราชบุญทวงษ์ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์อย่างหนักหน่วง แต่ท่ามกลางความยากลำบากนั้นศาสนาจารย์แมคกิลวารีกลับได้รับไมตรี และการเกื้อหนุนอย่างจริงใจจากแม่เจ้าทิพเกสรและพระเจ้าอินทวิชยานนท์ตั้งแต่ยังเป็นพระธิดาและพระชามาดา (บุตรเขย) ของพระเจ้ากาวิโลรสฯ

มิชชันนารีเริ่มมาตั้งหลักปักฐานที่เมืองเชียงใหม่ได้เพียง ๓ ปี พระเจ้ากาวิโลรสฯ ก็ถึงแก่พิราลัย แต่ทันทีที่พระเจ้ากาวิโลรสฯ ถึงแก่พิราลัยลง ศาสนาจารย์แมคกิลวารีและคณะออกสำรวจนอกเมืองเชียงใหม่ทันที เพื่อเตรียมการเผยแพร่ศาสนาในเมืองอื่นๆ ในแผ่นดินล้านนา ทั้งนี้เพราะมิชชันนารีมั่นใจในความสัมพันธ์ที่ดียิ่งกับเจ้าหลวงและแม่เจ้าองค์ใหม่ ซึ่งมิใช่แต่เพียงใกล้ชิดแต่ยังมีความนับถือต่อกันอย่างจริงใจ จึงถือได้ว่าพระเจ้าอินทวิชยานนท์และแม่เจ้าทิพเกสรทรงเป็นแรงหนุนสำคัญของพันธกิจมิชชันนารีอเมริกันเพรสไบทีเรียนยุคต้นและมีส่วนอย่างมากในความมั่นคงของชุมชนคริสเตียนในภาคเหนือ ดังจะเห็นว่าในยุคที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ปกครองเมืองเชียงใหม่ยาวนานถึง ๒๖ ปี มิชชันนารีสามารถขยายคริสตจักรขึ้นใหม่อย่างรวดเร็วคือ ก่อตั้งคริสตจักรเบ็ธเลเฮ็มบ้านสันกับตอง (อำเภอสารภี) คริสตจักรลำปาง คริสตจักรแม่ดอกแดง บ้านดอกแดง (อำเภอดอยสะเก็ด) ในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ และ ๕ ปีต่อมาขยายไปที่แม่ปูคา และสันกำแพง บ้านแป้น ลำพูน และในยุคนี้เองที่มิชชันนารีขยายงานด้านอื่นๆ นอกเหนือจากการรักษาพยาบาล เช่น การสอนหนังสือ การพิมพ์หนังสือและใบปลิวด้วยตัวเมืองเพื่อการประกาศ(๒๐)

วันจันทร์ที่ ๓ เมษายน ๒๔๑๐ ศาสนาจารย์เดเนียล แมคกิลวารีและครอบครัว มีนางโซเฟีย (มิสโซเฟีย รอยส์ บรัดเลย์ บุตรสาวของนายแพทย์ ดี. บี. บรัดเลย์) และลูก ๒ คน เดินทางมาถึงเมืองเชียงใหม่ และบอกกับชาวเชียงใหม่ที่มามุงดูฝรั่งผิวขาว ทั้งผู้ชายผู้หญิงและเด็กว่าเป็น *"ครู"* คือเป็นครูที่จะมาสอนศาสนาและช่วยปลดเปลื้องคนบาปให้มีชีวิตนิรันดร์ ในช่วงต้นความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากาวิโลรสฯกับคณะผู้สอนศาสนาดีมากเพราะพ่อเจ้าคาดหวังว่ามิชชันนารีจะเข้ามาให้การรักษาพยาบาลและสอนหนังสือ แต่เมื่อมีไพร่ของแผ่นดิน ซึ่งเป็น *"หนาน"* คือผู้เคยบวชเรียนเป็นพระสงฆ์ คือหนานอินต๊ะ *"กลับใจ"* และเชื่อในพระเจ้าจนเปลี่ยนศาสนา และมีผู้นำชุมชนอื่นๆ เปลี่ยนตามอีกสามคน ในกลุ่มคริสเตียนพื้นเมืองกลุ่มแรกนี้ มีน้อยสุนยะ (น้อยสัญญา) หมอยาพื้นเมือง และหนานชัยอดีตเจ้าอาวาสถูกเจ้าหลวงสั่งประหาร เพราะในทัศนะของเจ้าหลวงเห็นว่าจารีตเก่าและอำนาจของพระองค์ถูกท้าทาย แต่ในทัศนะของมิชชันนารี เห็นเป็นอาชญากรรมร้ายแรงที่ทำลายข้อตกลงเดิมที่มีต่อกัน จึงเป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงมีพระราชวินิจฉัย

ในระหว่างรอคำตอบจากกรุงเทพฯ ศาสนาจารย์แมคกิลวารีและครอบครัวยังอยู่ในเมือง เชียงใหม่ต่อไปอย่างกล้าหาญแม้ว่าสภาคริสต์จักรจะสั่งให้พ่อครูออกจากเมืองเชียงใหม่เพราะอาจมีอันตรายถึงชีวิต ขณะนั้นพระธิดาองค์โต (คือเจ้าทิพเกสร) และพระสวามีทรงไม่เห็นด้วยกับสิ่งที่เจ้าหลวงทรงตัดสินพระทัย

เหตุการณ์ที่พระเจ้ากาวิโลรสฯ ทรงสั่งประหารคริสเตียนสองคนเป็นเหตุปัจจัยที่ให้กงสุลอเมริกันเข้ามาแทรกแซงเพื่อย้ำถึงการให้ความคุ้มครองคนอเมริกันตามสนธิสัญญา จนกระทั่ง

"ท่านผู้สำเร็จราชการยินดีที่จะให้คนอเมริกันในเชียงใหม่ อยู่ภายใต้การดูแลคุ้มครองของพระมหาอุปราช ซึ่งเป็นราชบุตรเขยของกษัตริย์ โดยมีอำนาจในการให้ความช่วยเหลือค้ำจุน และคุ้มครองบุคคลเหล่านี้เพื่อมิให้พวกเขาเดือดร้อนและมีอุปสรรคในการทำงานเหมือนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่วันที่ ๑๒ กันยายนปีที่ผ่านมา ท่านมหาอุปราชได้รับยกย่องว่าเป็นเจ้าชายที่นิ่มนวลและสุขุมพระองค์เพิ่งดำรงตำแหน่งนี้เพียงไม่กี่อาทิตย์"(๒๑)

สยามเข้ามามีบทบาทควบคุมล้านนาเข้มข้นขึ้น ความตึงเครียดของเหตุการณ์ประกอบเข้ากับกลิ่นอายของอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกในแผ่นดินล้านนาเป็นปัจจัยเร่งรัดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเร่งการปฏิรูปเพื่อผนวกเอาล้านนาให้เป็นส่วนหนึ่งของสยาม

ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างมิชชันนารีกับแม่เจ้าปรากฏในบันทึก Siam and Laos, as seen by Our American Missionaries, Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1884 เล่าว่าภรรยานายแพทย์ชีคตัดกระโปรงยาวฝรั่งให้แม่เจ้าทิพเกสร ตอนจะลองเสื้อ แหม่มก็ทำตัวไม่ถูกว่าจะช่วยท่านสวมเสื้ออย่างไร แม่เจ้าท่านก็จัดการสวมได้เอง และแหม่มประทับใจว่าแม่เจ้าสวยสง่างามในชุดฝรั่ง พ่อเจ้าก็ดูทรงพอพระทัย หลังจากนั้นเจ้าอุบลวรรณาก็ขอให้ภรรยานายแพทย์ชีคตัดให้บ้าง และยังเล่าถึงการออกไปปิคนิคร่วมกับเจ้านายฝ่ายเหนืออย่างสนุกสนาน

ขัตติยนารีของชาวล้านนาและชาวต่างชาติ

ศาสนาจารย์เดเนียล แมคกิลวารี บันทึกไว้ว่า

๑๐๖
แท่นบูชาเจ้าหลวงเชียงใหม่และแม่เจ้าทิพเกสร ในศาลเจ้ากวนอูปู่เบี้ย

"ในฤดูใบไม้ผลิของปี ค.ศ. 1884 คริสตจักรต้องสูญเสียครั้งใหญ่สืบเนื่องจากการเสด็จทิวงคต ของเจ้านางทิพเกสร มเหสีของเจ้าหลวงอินทนนท์ พวกเราเรียกเจ้านางว่า "พระราชินี" จนชิน..ในช่วงสุดท้ายของพระชนม์ชีพนั้น เจ้านางไม่กระตือรือล้นต่อสิ่งใดเลย ทั้งๆ ที่เป็นช่วงเวลาสำคัญสำหรับชาวพุทธที่เคร่งครัดจะต้องทำจนสุดความสามารถ คุณหมอพีเพิลถูกเรียกให้มาเฝ้าดูแลโรคภัยไข้เจ็บครั้งสุดท้ายแต่เพียงผู้เดียว ภรรยาผมและตัวผมพากันเข้าเฝ้าในวันก่อนที่จะเสด็จทิวงคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งภรรยาผมนั้นอยู่ด้วยก่อนเจ้านางจะสิ้น และเฝ้ารออยู่เพื่อแต่งองค์ก่อนบรรจุ พวกเราคิดถึงเจ้านางในฐานะพระสหาย ราชอาณาจักรทั้งหมดต่างก็ระลึกถึงในฐานะพระมเหสีคู่พระทัยของพระสวามี"

เจ้าหลวงทรงโศกเศร้ามากและบรรจุพระอัฐิของแม่เจ้าไว้ที่สถูปที่ท่าน้ำปิงใต้ต้นกร่าง ฝ่ายตะวันตกของสะพานข้ามน้ำปิง ภายหลังพระราชชายาเจ้าดารารัศมีพระธิดาทรงย้ายมาบรรจุอู่ที่วัดสวนดอก แม่เจ้าไม่เพียงแต่อยู่ในความทรงจำของไพร่แผ่นดินและมิตรสหายมิชชันนารีอเมริกันเพรสไบทีเรียนเท่านั้น กระทั่ง

ชาวจีนที่อพยพมาทำมาหากินในเมืองเชียงใหม่ก็ได้ให้ความเคารพสูงสุด จนตั้งแท่นบูชาเจ้าหลวงเชียงใหม่และแม่เจ้าทิพเกสรขึ้นไว้ในศาลเจ้ากวนอูปู่เบี่ย ตรอกข่วงเมรุ หรือที่ชาวจีนเรียกว่าตรอกเหล่าโจ๊วซึ่งมีความหมายว่าตรอกบรรพบุรุษ บนแท่นบูชามีภาษาจีนเขียนสดุดีอย่างสูงสุดเอาไว้ เป็นประจักษ์พยานสำคัญถึงความเป็นคู่บุญบารมีของเจ้าหลวง และเป็นแม่เจ้าพระองค์เดียวที่มีชาวต่างชาติทั้งฝรั่งและคนจีนในเมืองเชียงใหม่ยกย่อง แม่เจ้าทิพเกสรจึงเป็นขัตติยนารีศรีล้านนาที่ทรงสถิตย์อยู่ในใจของชาวล้านนา และชาวต่างชาติให้ความเคารพอย่างสูง ควรยิ่งแล้วที่คนในยุคปัจจุบันจักรำลึกถึงท่านด้วยความเคารพ และภาคภูมิใจที่ท่านเป็นเจ้านางล้านนาที่มีบทบาทโดดเด่นเมื่อกว่า ๑๕๐ ปี ที่ล่วงมา

เชิงอรรถ

๑ เจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี, **บันทึกจากความทรงจำ** ในหนังสืออนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ เจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี, หน้า ๒๒

๒ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, **จดหมายเหตุนครเชียงใหม่,** ๒๕๔๒, หน้า ๒๐๘

๓ เดเนียล แมคกิลวารี ดี ดี. **กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว,** จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล แปลสำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพ, พิมพ์ครั้งที่สอง, ๒๕๔๕, หน้า ๕๔

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘

๕ เจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓

๖ Carl Bock, **Temple and Elephants,** White Orchid Press, Bangkok 1985, p. 226

๗ เดเนียล แมคกิลวารี ดี.ดี., เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๖

๘ เดเนียล แมคกิลวารี ดี.ดี., เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓-๑๖๔

๙ เดเนียล แมคกิลวารี ดี.ดี., เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕

๑๐ Carl Bock, ibid., p. 226

๑๑ Carl Bock, ibid., p. 224

๑๒ มณี พยอมยงค์, **ประวัติและวรรณคดีลานนา,** มูลนิธิศาสตราจารย์ ดร.หม่อมหลวงตุ้ย ชุมสาย จัดพิมพ์, บริษัทคนเมืองการพิมพ์จำกัด เชียงใหม่, ๒๕๑๓, หน้า ๑๔๗-๑๔๘

๑๓ Carl Bock, ibid., p. 241-244

๑๔ Carl Bock, ibid., p. 234

๑๕ ชมัยโฉม สุนทรสวัสดิ์, **การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ภาคเหนือของไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕,** วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑

๑๖ The Nation, the Borneo Story Past. Present and Future 1856-1988 and Beyond, Supplementary Publication, December 1988

๑๗ หม่อมหลวงมานิจ ชุมสาย *"เชียงใหม่กับอังกฤษ"* **วารสารมนุษยศาสตร์จตุรภาคม** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ เมษายน-พฤษภาคม ๒๕๑๓, หน้า ๒๔

๑๘ หม่อมหลวงมานิจ ชุมสาย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗

๑๙ Suehiro Akira, **Capital Accumulation in Thailand 1855-1985,** The Centre for East Asian Culture Studies, Japan, 1989

๒๐ คำมูล ชินวงศ์, **ฮากเก้าเบ็ธเอล ประวัติศาสตร์ชุมชนคริสเตียนบ้านแป้น,** ฝ่ายประวัติศาสตร์ สภาคริสตจักรในประเทศไทย เชียงใหม่, ๑๙๙๒

๒๑ เดเนียล แมคกิลวารี ดี. ดี., เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗-๑๔๘

บรรณานุกรม

คำมูล ชินวงศ์, **ฮากเก๊าเบ็ธเอล ประวัติศาสตร์ชุมชนคริสเตียนบ้านแป้น,** ฝ่ายประวัติศาสตร์สภาคริสตจักรในประเทศไทย เชียงใหม่, ๑๙๙๒.

เดเนียล แมคกิลวารี ดี ดี. **กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว,** จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล แปลสำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพ, พิมพ์ครั้งที่สอง, ๒๕๔๕.

วงศ์จันทร์ คชเสนี, เจ้า, **บันทึกจากความทรงจำ** ในหนังสืออนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ เจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, **เจ้าหลวงเชียงใหม่,** คณะทายาทสายสกุล ณ เชียงใหม่, ๒๕๓๙

ชมัยโฉม สุนทรสวัสดิ์, **การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕,** วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, **จดหมายเหตุนครเชียงใหม่,** ๒๕๔๒

สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา,** ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สำนักพิมพ์อมรินทร์ ๒๕๔๔

มณี พยอมยงค์, **ประวัติและวรรณคดีลานนา,** มูลนิธิศาสตราจารย์ ดร. หม่อมหลวงตุ้ย ชุมสาย จัดพิมพ์, บริษัทคนเมืองการพิมพ์จำกัด เชียงใหม่, ๒๕๑๓

หม่อมหลวงมานิจ ชุมสาย *"เชียงใหม่กับอังกฤษ"* **วารสารมนุษยศาสตร์จตุรภาคม** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ เมษายน-พฤษภาคม ๒๕๑๓

ปลายอ้อ ชนะนนท์, **พ่อค้ากับพัฒนาการระบบทุนนิยมในภาคเหนือ พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๕๒๓,** สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐

Carl Bock, **Temple and Elephants,** White Orchid Press, Bangkok 1985, p. 226

The Nation, **the Borneo Story Past. Present and Future 1856-1988 and Beyond,** Supplementary Publication, December 1988

Suehiro Akira, **Capital Accumulation in Thailand 1855-1985,** The Centre for East Asian Culture Studies, Japan, 1989

๓

เจ้าอุบลวรรณา

ฟอลเกอร์ กราบอฟสกี้ (Volker Grabowsky)

๑๐๗

"ส่วนผู้หญิงคนเมืองนั้น เธอขยันพากเพียรและเฉลียวฉลาดมากกว่าผู้ชาย เธอสามารถ ควบคุมสามีของตนและมีสิทธิ์ที่จะขับไล่สามีตามใจชอบ"(๑)

ข้อสรุปของลิลเลียน เจ. เคอร์ทิส (Lillian J. Curtis) หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันที่ได้ วิจารณ์ว่าฐานะของผู้หญิงคนเมืองทางด้านกฎหมาย สังคมและเศรษฐกิจมีความมั่นคงกว่าผู้หญิงชาวสยาม (ภาคกลาง) ถึงแม้ว่าผู้หญิงในชนชั้นปกครอง (เชื้อเจ้า) จะอยู่ภายใต้การควบคุมของฝ่ายชาย โดยเฉพาะในมิติเรื่องการเมืองนี้สะท้อนให้เห็นถึงบุคลิกลักษณะของเจ้าอุบลวรรณา ได้อย่างชัดเจนเจ้าอุบลวรรณาเป็นธิดาคนที่ ๒ ซึ่งเป็นธิดาคนสุดท้องของเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ผู้เป็นเจ้าหลวงองค์สุดท้าย ที่ได้ปกครองเมืองเชียงใหม่ในฐานะเป็นเจ้าเมืองประเทศราชอย่างเต็มอำนาจ (พ.ศ. ๒๓๙๙-๒๔๑๓) (เพราะต่อมารัฐบาลสยามได้ลิดรอนอำนาจการปกครองของเจ้าเมืองเชียงใหม่ลง) ถึงแม้ว่าเจ้า กาวิโลรสสุริยวงษ์ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๓ โดยไม่มีทายาททางการปกครอง(๒) แต่ธิดาทั้งสองก็เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในสังคมเมืองเชียงใหม่ โดยเจ้าทิพเกสร(๓) ผู้เป็นพี่สาวที่สมรสกับเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๔๐) เป็นผู้ที่มีบทบาททางการเมืองการปกครองสูงสุดคนหนึ่ง ในส่วนน้องสาวคือเจ้าอุบลวรรณานั้นในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๑๓ ถึง ๒๔๒๗ นับเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในด้านเศรษฐกิจและสังคมเมืองเชียงใหม่

ข้อมูลเกี่ยวกับชีวประวัติของเจ้าอุบลวรรณาที่ทำให้เราทราบประวัติของท่านนั้นหลงเหลืออยู่น้อยมาก เราไม่ทราบแม้กระทั่งปีเกิดและปีที่เสียชีวิต อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ เจ้าอุบลวรรณาซึ่งมีสถานะเป็นหม้าย โดยบุตรสาวคนโตที่แต่งงานแล้วได้ให้กำเนิดบุตร จากรายงานของเดเนียล

แมคกิลวารี (Daniel McGilvary) ปรากฏว่า *"เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ลูกคนหนึ่งของ เจ้าอุบลวรรณา...ก็เสียชีวิต ด้วยโรคระบาด"*(๔) ตามจารีตในสังคมล้านนานั้น ตามปกติลูกสาวเจ้านายล้านนาต้องแต่งงานก่อนอายุ ๑๘ ปี เนื่องจากพี่สาวคือเจ้าทิพเกสรเกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔(๕) เราจึงพออนุโลมได้ว่าเจ้าอุบลวรรณาคงจะเกิดประมาณปี พ.ศ. ๒๓๘๘ จากรูปภาพที่มีหลักฐานอยู่ ซึ่งคงจะถ่ายในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๐ - ๒๔๒๕ นั้น เราจะเห็นได้ว่าเจ้าอุบลวรรณาเป็นผู้หญิงที่มีหน้าตาสวยงาม มีความมั่นใจในตัวเองสูงและเป็นตัวของตัวเอง

สำหรับเรื่องการตายของเจ้าอุบลวรรณานั้น เราไม่ทราบทั้งวันเวลาและสาเหตุที่แน่นอน หลักฐานที่มีอยู่ไม่มากก็ขัดแย้งกันเองในหนังสือ *"เดินทางหนึ่งพันไมล์บนหลังช้างในรัฐฉาน"* (A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States) ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๘๙๐ (พ.ศ. ๒๔๓๓) นักการค้าชาวอเมริกันชื่อฮอลท์ แฮลเล็ท (Holt Hallett) ได้กล่าวถึงการพบปะกัน ครั้งสุดท้ายระหว่างแฮลเล็ท หมอแมคกิลวารี และภรรยาที่ชื่อเอมมิลีกับเจ้าอุบลวรรณา ซึ่งได้เกิดขึ้นไม่นานก่อนที่เขาจะออกจากเมืองเชียงใหม่ไปยังสยาม โดยได้ร่วมรับประทานอาหารเย็นกับเจ้าอุบลวรรณา แฮลเล็ทได้มีโอกาสชมผลงานการถักทอผ้าของเจ้าอุบลวรรณาซึ่งเป็นผู้ที่มีความชำนาญในเรื่องนี้ เจ้าอุบลวรรณาได้ฝากผ้าถักลวดลายต่างๆ ไปให้พี่สาว (หรือน้องสาว) ของแฮลเล็ทที่ประเทศอังกฤษ ต่อจากนั้นพี่สาวของแฮลเล็ทได้ฝากผ้าถักลวดลายของอังกฤษไปให้เจ้าอุบลวรรณาเป็นการตอบแทน หลังจากนั้นแฮลเล็ทได้บันทึกว่า

> *"ข้าพเจ้าได้ข่าวจากจดหมายในภายหลังว่าเจ้าอุบลวรรณาได้เสียชีวิตแล้ว และต่อมาอีกไม่กี่เดือนพระราชินีของเชียงใหม่ (เจ้าทิพเกสร) ก็เสียชีวิตด้วย"*(๖)

จากรายงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร(๗) ทำให้เราได้ทราบว่า เจ้าทิพเกสรถึงแก่พิราลัยตั้งแต่วันที่ ๔ วันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๘ ปี จ.ศ. ๑๒๔๖ (ตรงกับวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๗) แล้ว แต่ปัญหาคือเจ้าอุบลวรรณาเสียชีวิตก่อนหน้านั้นจริงหรือไม่สมมุติฐานนี้พอที่จะมีข้อสนับสนุนว่า *"คนทรง"* หรือ *"ม้าขี่"* ที่ประกอบพิธีรักษาโรคเจ้าทิพเกสรคือบ่าวของเจ้ามหาวงศ์ ไม่ใช่เจ้าอุบลวรรณา(๘) เหมือนที่เคยเป็นในหลายครั้งที่ผ่านมา แต่ข้อมูลนี้ก็ยังไม่สามารถเป็นหลักฐานที่แน่นอน น่าเชื่อถือได้พอ ข้อคิดเห็นที่ว่าเจ้าอุบลวรรณาตายก่อนเจ้าทิพเกสรนั้นขัดกับบันทึกส่วนตัวของเจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี ที่กล่าวว่าเจ้าอุบลวรรณาได้รับหลานสาวคือเจ้าดารารัศมีมาอุปการะหลังจากมารดาเสียชีวิตแล้ว โดยหลังจากนั้นอีก ๒ ปี เจ้าดารารัศมีได้เข้าไปถวายตัวกับพระมหากษัตริย์สยาม (รัชกาลที่ ๕) ซึ่งเจ้าอุบลวรรณาได้มอบเงินค่าตอไม้จากเขตส่วนตัวของท่านให้เป็นของขวัญแก่หลานสาวด้วย(๙)

ส่วนข้อมูลอีกด้านหนึ่งของเออร์เนสต์ ซาโต (Ernest Satow) ในบันทึกประจำวันลงวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๘๖ (พ.ศ. ๒๔๒๙) โดยอ้างอิงถึงจากคำบอกเล่าของ ดร. ชีค (Dr. Cheek) หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันเล่าว่าเจ้าอุบลวรรณานั้นตายด้วยยาพิษ(๑๐) อย่างไรก็ตามชื่อของเจ้าอุบลวรรณาก็ไม่ปรากฏ อีกเลย หลังจากปี พ.ศ. ๒๔๒๙ ในเอกสารทั้งของสยามและของตะวันตกในยุคนั้น

ชีวิตเจ้าอุบลวรรณาผ่านเหตุการณ์ที่หลากหลายและน่าประทับใจสำหรับสตรีสูงศักดิ์ทางตระกูลเจ้านายฝ่ายเหนือ น่าเสียดายที่ว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับรายละเอียดของชีวิตในหลายๆ เรื่องกระจัดกระจายไม่เพียงพอที่จะเห็นเรื่องราวชีวิตของเจ้าอุบลวรรณาในลักษณะรวมๆ ได้อย่างชัดเจน การติดต่อระหว่างเจ้าอุบลวรรณากับชาวตะวันตกในเชียงใหม่ โดยเฉพาะกับหมอสอนศาสนาชาว

อเมริกันเป็นไปอย่างสนิทสนม รายงานของชาวตะวันตกที่มาพักอาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่และผู้ที่เดินทางผ่านไปมา ในสมัยนั้นมีชื่อของเจ้าอุบลวรรณาปรากฏอยู่เสมอ ในบันทึกของชาวตะวันตกเหล่านี้ได้กล่าวถึงเจ้าอุบลวรรณาในแง่ดีเสมอ ซึ่งไม่ได้กล่าวยกย่องแค่ว่าเจ้าอุบลวรรรณาเป็นผู้ที่มีหน้าตาสวยงามและมีความฉลาดเท่านั้น หากแต่ยังเป็นผู้ที่มีความสามารถทางด้านเศรษฐกิจการค้า และสนใจความคิดของชาวตะวันตกอีกด้วย รายงานของชาวตะวันตกไม่ปิดบังบทบาทของเจ้าอุบลวรรณาในฐานะ *"ม้าขี่"* ของตระกูลเจ้าหลวงเชียงใหม่ รวมถึงเรื่องการปฏิบัติตัวทางด้านความสัมพันธ์ทางเพศอีกด้วย สำหรับในประเด็นหลังนี้ พบหลักฐานในเอกสารของสยามในยุคนั้นซึ่งเก็บรักษาไว้ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

บุคลิกลักษณะทั่วไป

หลักฐานในยุคนั้นได้มีการยกย่องความประพฤติที่ดีและเหมาะสมของเจ้าอุบลวรรณาอยู่เสมอ หมอเจ. เอ็น. คะชิ่ง (J.N. Cushing) ซึ่งไปเยี่ยมเจ้าอุบลวรรณากับหมอแมคกิลวารีเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๓ กล่าวถึงน้องสาวของพระราชินี (เจ้าทิพเกสร) ว่าเป็น

"เจ้าหญิงลาวที่ฉลาดหลักแหลม มีความเป็นมิตรกับมิชชันนารีอยู่เสมอและรู้จักนำเอาความคิดของชาวต่างประเทศไปใช้"(๑๑)

๑๐๔

นอกจากนี้หมอคะชิ่งยังได้ยกย่องความฉลาดหลักแหลมและความสามารถพิเศษทางด้านการค้าขายของเจ้าทิพเกสรพี่สาวเจ้าอุบลวรรณาอีกด้วย ทั้งนี้เป็นเรื่องที่ทุกคนรู้กันอยู่ว่าเจ้าทิพเกสรเป็นผู้นำของตระกูลเจ้าหลวงและเป็นผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ที่แท้จริง เอมิลี่ แมคกิลวารี ภรรยาของหมอสอนศาสนาซึ่งเคยมีการติดต่อกับเจ้าทิพเกสรและเจ้าอุบลวรรณาอย่างสนิทสนมมาก ได้ยืนยันความคิดเห็นดังกล่าวนี้โดยกล่าวว่า

"พระราชินีองค์ ปัจจุบัน (เจ้าทิพเกสร) เป็นผู้มีอำนาจการปกครองอยู่ในกำมือของตนอย่างแท้จริง ในขณะที่สามี (เจ้าอินทวิชยานนท์) เป็นเพียงผู้ปกครองโดยตำแหน่งเท่านั้น"(๑๒)

เจ้าอุบลวรรณาเป็นผู้ที่มีความยินดีต้อนรับแขก และคนแปลกหน้าที่เข้าไปหาอยู่เสมอ หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันชื่อเพอร์กินส์ (Perkins) ได้เขียนไว้ในบันทึกความทรงจำว่า เจ้าอุบลวรรณาเคยอนุญาตให้พวกหมอสอนศาสนายืมของเพื่อการเดินทางท่องเที่ยวในแถบชนบทและคอยเป็นห่วงสุขภาพชาวต่างประเทศเหล่านั้นเป็นอย่างดี

"เรารู้สึกเป็นหนี้บุญคุณต่อเจ้าอุบลวรรณาที่กรุณาให้เราใช้ช้างของพระองค์ และทำให้เรามีความสนุกสนานมาก..."(๑๓)

นายแฮลเล็ทซึ่งได้มาสำรวจดินแดนล้านนาในช่วงครึ่งแรกของปี ค.ศ. ๑๘๘๔ (พ.ศ. ๒๔๒๗) ก็ได้รับการสนับสนุนจากเจ้าอุบลวรรณาอย่างเต็มที่อีกเช่นเดียวกัน โดยเจ้าอุบลวรรณาได้ให้แฮลเล็ทยืมช้างของตนเพื่อที่จะได้เดินทางจากเชียงใหม่ ไปตามแขวงต่างๆ(๑๔)

การติดต่อระหว่างเจ้าอุบลวรรณาและหมอสอนศาสนาไม่ได้เป็นไปเฉพาะเรื่องส่วนตัวและทางการค้าเท่านั้น ที่ปรากฏเห็นชัดเจนในบันทึกความทรงจำของหมอแมคกิลวารี ได้ชี้ให้เห็นถึงกิจกรรมในด้านอื่นอีกด้วย โดยหมอแมคกิลวารี่ได้สนทนากับเจ้าอุบลวรรณาเกี่ยวกับปัญหาด้านศาสนาและปรัชญาหลายครั้งหลายโอกาส ซึ่งเดิมทีหมอสอนศาสนาเคยมีความคาดหวังเรื่องการเปลี่ยนศาสนาของพระองค์ แต่เจ้าอุบลวรรณาไม่พร้อมที่จะเสียสละจารีตประเพณีของบรรพบุรุษให้กับศาสนาใหม่ เพราะขัดกับอุดมการณ์พื้นฐานของเธอ ซึ่งหมอแมคกิลวารี่ได้ทบทวนความทรงจำในการสนทนากับเจ้าอุบลวรรณา ออกมาดังนี้

"...ถ้าจักว่าด้วยความจริง ข้าหันพ่อครูก็ถูกแล้ว ข้าเจ้าเชื่อว่าคงจะมีพระเจ้าตนใด สร้างโลกและบัดนี้ก็เชื่อที่พ่อครูอธิบายการพ้นโทษโดยพระเยซู ต่อจากนั้นเจ้าอุบลวรรณา ก็มีความทุกข์ใจแล้วพูดว่า แต่จะเยียะจักใดฮีตพ่อฮอยแม่..."(๑๕)

เจ้าอุบลวรรณามีความสามารถทางพุทธิปัญญาหลายอย่างซึ่งความสามารถเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจในแวดวงประวัติศาสตร์เท่าไหร่ และท่านมีความรู้ทางภาษาอังกฤษดีพอที่จะสื่อสารกับชาวตะวันตกและชาวพม่าโดยไม่ต้องใช้ล่ามแปล เจ้าอุบลวรรณาเคยเล่าเรื่องพระนางจามเทวีให้แฮลเล็ทฟังอย่างสนุกสนานเป็นที่ประทับใจของแฮลเล็ทมากจึงทำให้แฮลเล็ทขนานนามเจ้าอุบลวรรณาว่า *"นักประวัติศาสตร์แห่งราชวงศ์เชียงใหม่"*(๑๖) นอกจากนั้นยังมีชาวตะวันตกคนหนึ่งที่ยกย่องเจ้าอุบลวรรณาว่า *"เป็นบุคคลที่รู้เรื่องเมืองเชียงใหม่มากกว่าคนอื่น"*(๑๗)

เจ้าอุบลวรรณาในฐานะ *"ม้าขี่"*

ในสายตระกูลเชียงใหม่ เจ้าอุบลวรรณาเป็นบุคคลที่ได้รับเลือกให้เป็นคนทรง ถึงแม้ว่าการนับถือผีเป็นการขัดกับหลักพุทธศาสนาบ้างแต่คนล้านนาก็ยังนับถือผีเหมือนกับคนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั่วไป หมอสอนศาสนาได้ให้ความกระจ่างที่ว่าทำไมศาสนาพุทธถึงเข้ากับผีได้ โดยเขาอธิบาย ว่าศาสนาพุทธเป็นแบบปรัชญามากกว่าศาสนา ฉะนั้นจึงเข้ากับศาสนาอื่นๆ ได้ ในขณะที่ศาสนาคริสต์เป็น ศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียวเท่านั้น และถือว่าศาสนาของตนเป็นอันถูกต้องศาสนาเดียว ฉะนั้นไม่ว่าจะสุขหรือทุกข์ล้านนาก็ยังหันไปพึ่งพาผีอยู่เสมอ

"การนับถือผี ไม่จำเป็นต้องมีวัด แต่อยู่ในใจของทุกคนในเมืองนี้ไม่ว่าชายหญิงหรือเด็กก็ตาม"(๑๘)

แม้แต่คนล้านนาที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์แล้วก็ยังคิดว่าวิญญาณของพระเยซูอยู่เหนือกว่าวิญญาณของผีร้ายและสามารถป้องกันได้ ดังนั้นไม่ต้องสงสัยว่าในความเชื่อเรื่องผีนั้น ทางราชวงศ์เชียงใหม่ก็ยังนับถือผีอยู่มาก มีคนกล่าวว่าเจ้าอินทวิชยานนท์ก็เคยให้หมอผีเสกเส้นด้ายล้อมรอบหอคำ ๗ รอบ เพื่อป้องกันไม่ให้ผีร้ายที่เคยทำให้เจ้าหลวงไม่สบายมาก่อนเข้ามารบกวนอีก(๑๙)

คาร์ล บอค (Carl Bock) นักผจญภัยชาวนอร์เวย์ซึ่งเดินทางเข้ามาในล้านนาระหว่างเดือนมกราคม ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้พรรณนาถึงบทบาทของเจ้าอุบลวรรณาว่าเป็นม้าขี่ของตระกูลเจ้าหลวงเชียงใหม่ไว้อย่างละเอียด ในช่วงที่อยู่เชียงใหม่ คาร์ล บอค ได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าอุบลวรรณา ในการสนทนาหลายเรื่องระหว่างนักผจญภัยชาวนอร์เวย์กับเจ้าหญิงล้านนา หัวข้อที่ชื่นชอบที่ปลุกความสนใจได้ดีก็คือเจ้าอุบลวรรณาสามารถสัมผัสกับวิญญาณผีในโลกของคนตายได้

๑๐๙

คาร์ล บอค (Carl Bock)
นักผจญภัยชาวนอร์เวย์

การเข้าทรงโดย **"ม้าขี่หลวง"** เจ้าอุบลวรรณามิได้ทำไปเพื่อผลประโยชน์ทางด้านสุขภาพอย่างเดียวคือการรักษาญาติพี่น้องที่ป่วยเท่านั้น แต่บางครั้งก็มีส่วนเกี่ยวข้องทางด้านการเมืองด้วย ดังเช่นวันหนึ่งเมื่อเจ้าทิพเกสรป่วยหนักจึงเรียกเจ้าอุบลวรรณามาประกอบพิธีเข้าทรงเพื่อไล่ผีร้าย เมื่อเรียกวิญญาณเข้าทรงโดยผ่าน **"ม้าขี่"** ก็ได้มีคำตักเตือนที่น่ากลัวว่าวิญญาณไม่พอใจที่จะให้มีการอนุญาตให้คนจีนผูกขาดการต้มเหล้า และถ้าหากมีการอนุญาตก็จะเกิดเหตุใหญ่ร้ายแรงกว่านี้โดยที่การเจ็บไข้ได้ป่วยถือเป็นเพียงแค่การสั่งสอนเท่านั้น(๒๐) หลังจากนั้นเจ้าหลวงเชียงใหม่จึงออกคำสั่งให้ยกเลิกการเจรจาเรื่องการอนุญาตให้คนจีนผูกขาดการต้มเหล้า(๒๑)

จะเป็นเรื่องบังเอิญหรือเรื่องที่มีเจตนาอื่นแอบแฝงหรือไม่นั้นไม่มีใครสามารถอธิบายได้ เนื่องจากเจ้าอุบลวรรณาเป็นเจ้าของโรงเหล้า จึงไม่อยากให้คนจีนผูกขาดการต้มเหล้า ตามที่หมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน มิสซิสวิลสันได้กล่าวถึงวิญญาณที่มาเข้าทรงเจ้าอุบลวรรณาได้พูดเตือนไม่ให้ผูกขาดการต้มเหล้าและเบียดเบียนประชาชนโดยการเก็บภาษีมากเกินไป เจ้าหลวงจึงต้องปฏิบัติตามนั้น

เจ้าอุบลวรรณาได้ต่อต้านการรวมอำนาจของรัฐบาลสยามอย่างลับๆ ซึ่งลิดรอนสิทธิอำนาจของบรรดาเมืองประเทศราชอย่างเป็นขั้นตอน นับตั้งแต่สนธิสัญญาเชียงใหม่ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๑๖) ตัวแทนของฝ่ายสยามคือข้าหลวงสามหัวเมืองได้ควบคุมเจ้าหลวงเชียงใหม่ ลำปางและลำพูน ในปัญหาที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับฝ่ายตะวันตก โดยในขณะนั้นรัฐบาลสยามยังไม่ได้เข้าแทรกแซงการปกครองภายในของบรรดาเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ ต่อมาหลังสนธิสัญญาเชียงใหม่ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๒๗) สยามได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับโครงสร้างภายในของเมืองประเทศราช เพื่อที่จะหาแหล่งสนับสนุนทางการเงินสำหรับการปฏิรูปการปกครอง โดยเรียกภาษีจากประชาชนเพิ่มเติมทำให้เมืองประเทศราชได้รับความเดือดร้อน ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ นอกจากจะมีการเรียกภาษีสุราแล้ว ก็ยังเรียกเก็บภาษีอีก ๔ ชนิด ได้แก่ ภาษีสุกร ภาษีนา ภาษีครั่ง (ครั่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญของล้านนา) และสมภัตสรต้นไม้(๒๒)

ในช่วงวิกฤตการเมืองครั้งนั้น การเรียกวิญญาณโดยเฉพาะเทวดาหรือผีอารักษ์เมืองเชียงใหม่เสมือนเป็นอาวุธของชาวพื้นเมืองในการต่อต้านการขยายอำนาจของฝ่ายสยาม ซึ่งรัฐบาลสยามคงจะเห็นอย่างนี้เช่นกัน ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ รัฐบาลสยามจึงได้ห้ามมิให้มีการประกอบพิธีกรรมการเข้าทรง อันเป็นผลทำให้ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ไม่สามารถขัดขวางการปฏิรูปการปกครองในมณฑลพายัพ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ที่อำเภอสันทรายมีกบฏพญาผาบ (ปราบสงคราม) เกิดขึ้น ซึ่งเป็น

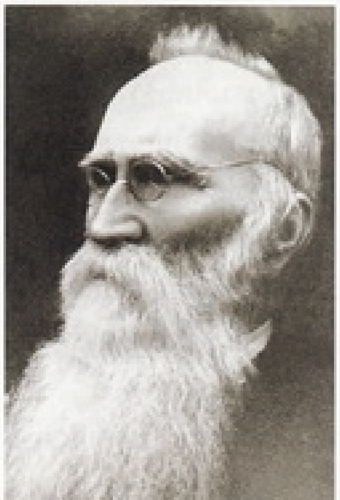
ผลจากการปฏิรูปภาษีอากร ในการกบฏครั้งนี้มีกลุ่มเป้าหมาย ๒ กลุ่มได้แก่กลุ่มข้าราชการสยาม และกลุ่มเจ้าภาษีนายอากรจีน ซึ่งได้รับการผูกขาดภาษีจากรัฐบาลสยาม ผลที่เกิดจากกบฏพญาผาบ ทำให้รัฐบาลสยามได้ชะลอการนำเอาเมืองประเทศราชเข้ามารวมกับศูนย์กลางไว้ชั่วคราว(๒๓) สำหรับคำถามที่ว่าเจ้าอุบลวรรณาเคยมีความสัมพันธ์กับพวกกบฏหรือไม่นั้น เป็นคำถามที่ตอบไม่ได้เพราะไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้

เจ้าอุบลวรรณาในฐานะนักการค้า

๑๑๐

ในสังคมจารีตล้านนา พวกไพร่ซึ่งเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ต้องสังกัดมูลนายคนใดคนหนึ่งและต้องทำงานกับมูลนายนั้นๆ โดยรัฐบาลจะเป็นผู้จำกัดเวลาช่วงหนึ่งปีประมาณ ๓ - ๔ เดือน เจ้าอุบลวรรณาเป็นมูลนายที่ควบคุมไพร่จำนวนมากที่สุด รองจากเจ้าหลวงและเจ้าหอหน้า (อุปราช) ในฐานะที่เป็นมูลนายเจ้าอุบลวรรณาสามารถพิจารณาและตัดสินความผิดของไพร่ที่อยู่ในสังกัดได้ชนชั้นต่ำสุดในล้านนาคือข้าทาส (ข้อย) นั้นมีบทบาทต่ำกว่าคนในสังคมภาคกลาง ผู้ที่มีข้าทาสจำนวนมากที่สุดก็คือพวกเจ้านายชั้นสูง นายคอลเคิน (Colquhoun) ระบุว่าเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๒๘ (ค.ศ. ๑๘๘๕) เจ้าหลวงเชียงใหม่ (เจ้าอินทวิชยานนท์) มีข้าทาส ๑,๕๐๐ คน เจ้าอุปราชมี ๑,๐๐๐ คน เจ้าอุบลวรรณามี ๘๐๐ คน ซึ่งมีมากเป็นอันดับสาม สำหรับเจ้านายคนอื่นมีข้าทาสประมาณ ๗๐ - ๑๐๐ คน เป็นอย่างมาก(๒๔) การครอบครองแรงงานจำนวนมากทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมก็เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เจ้าอุบลวรรณามีอิทธิพลสูงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม นอกจากโรงงานต้มเหล้าแล้วเจ้าอุบลวรรณายังทำธุรกิจป่าไม้กับบริษัทอังกฤษและมีการติดต่อค้าขายทางไกล (วัวต่าง) กับพม่าตอนล่างกับรัฐฉานและสิบสองปันนาอีกด้วย นอกจากนี้เจ้าอุบลวรรณายังได้ตั้ง *"อาณาจักรทางการค้า"* ของตนอย่างยิ่งใหญ่ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นโรงทอผ้า โรงแกะสลัก โรงเครื่องเขินและอื่นๆ ส่งผลให้ชาวล้านนามีงานทำ มีรายได้เพิ่มขึ้น และทำให้บ้านเมืองมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกด้วย(๒๕)

ศาสนาจารย์แมคกิลวารี ๑๑๑

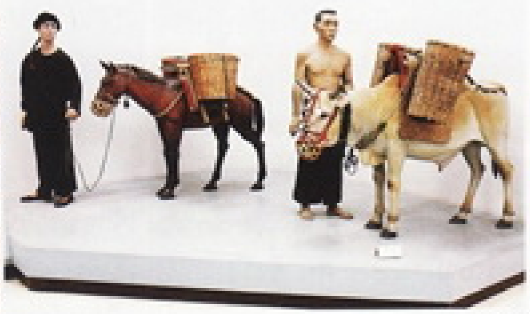
ครั้งหนึ่งแฮลเล็ทไปเยี่ยมเจ้าอุบลวรรณาที่คุ้มและได้สังเกตว่าที่สนามหน้าคุ้มมีนักโทษหลายคนที่ถูกลงเหล็กกำลังเลื่อยไม้อยู่ นักโทษเหล่านั้นมีเหล็กสวมอยู่ที่คอซึ่งมีโซ่เชื่อมลงมาหาเหล็กที่อยู่ที่ข้อเท้า(๒๖) เวลาขึ้นไปบนระเบียงของคุ้ม แขกที่มาเยี่ยมจะได้เห็นสาวใช้ของเจ้าอุบลวรรณาถักทอผ้าอยู่ สำหรับหัตถกรรมที่วิจิตรประณีตบางอย่างนั้น น่าสงสัยว่าเจ้าอุบลวรรณาคงจะเรียนมาจากภรรยาของหมอสอนศาสนาบางคน

หลังจากที่หมอแมคกิลวารี่แนะนำให้แฮลเล็ทรู้จักกับเจ้าอุบลวรรณาและลูกสาวคนเล็กของท่านแล้ว การสนทนาระหว่างทั้งสองฝ่ายได้เน้นประเด็นที่สำคัญคือเรื่องการสร้างรางรถไฟตามแผนการของรัฐบาลอังกฤษซึ่งจะสามารถเชื่อมโยงภาคตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีนกับอาณาจักรสยาม ในการสนทนาครั้งนี้เจ้าอุบลวรรณาได้ชี้ให้เห็นถึงประสบการณ์ของเธอในเรื่องการค้าขาย แฮลเล็ทได้สรุปการ สนทนากับเจ้าอุบลวรรณาดังนี้

> *"...เจ้าอุบลวรรณาเป็นนักการค้าใหญ่ของเมืองนี้ และจะส่งเสริมโครงการนี้ (การสร้างรางรถไฟไปตอนใต้ของจีน) อย่างเต็มความสามารถ เราก็รู้ว่าโครงการสร้างทางรถไฟแบบนี้จะทำให้บ้านเมืองมั่งคั่งและรางรถไฟก็เป็นสิ่งที่สามารถขนส่งผลผลิตไปยังต่างประเทศ โดยไม่ต้องใช้ทุนสูง พลเมืองทุกคนทั้งเจ้านายและไพร่คงยินดีหากว่ามีการสร้างทางรถไฟที่เชื่อมโยงบ้านเมืองของ เขากับประเทศพม่าและจีน เจ้าอุบลวรรณาก็บอกต่อไปว่าตัวท่านเคยสนใจการค้าขายที่บ้านเมืองเชียงใหม่มานานแล้ว และได้สืบถามถึงจำนวนคนและสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับการค้าทางไกล (วัวต่าง) ด้วย เพื่อเป็นผลประโยชน์ (ต่อทางเชียงใหม่) ถึงแม้ว่าจะไม่มีสถิติที่ละเอียดถี่ถ้วนแต่ท่านก็ยินดี..."*(๒๗)

๑๑๒

๑๑๓

๑๑๔

ระบบการขนส่งในอดีต

ชีวิตส่วนตัวของเจ้าอุบลวรรณา

นอกจากเจ้าอุบลวรรณาจะเป็นสตรีสูงศักดิ์ที่สวยมาก ฉลาด และมีความคิดสร้างสรรค์แล้ว ท่านก็ยังเป็นผู้ที่รักอิสระอีกด้วย จากรายงานในสมัยนั้นจะทราบได้ว่าเจ้าอุบลวรรณาไม่เกรงกลัวสามีของตนคือเจ้ามหาวงศ์ ซึ่งเป็นเจ้าเชื้อตระกูลเจ้าเจ็ดตนเช่นกัน หลังจากเจ้ามหาวงศ์เสียชีวิตแล้ว ปรากฏว่าเจ้าอุบลวรรณาก็มีสามีอีกหลายคน ชีวิตรักของเจ้าอุบลวรรณาในสายตาของตระกูลนั้นไม่เป็นที่น่าพอใจเท่าไร โดยเฉพาะเจ้าหลวงและแม่เจ้าทิพเกสร แต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคกับหมอสอนศาสนาที่เคร่งครัดในการถือศีล พวกเขายังติดต่อกันกับเจ้าอุบลวรรณาอย่างเป็นมิตรอยู่เสมอตั้งแต่ตั้งมิชชัน ขึ้น(๒๘)

แฮลเล็ทได้พรรณนาถึงชีวิตของเจ้าอุบลวรรณาว่า *"ชีวิตรักของเจ้าอุบลวรรณานั้นโรแมนติกมากพอที่จะนำมาเขียนเป็นนวนิยายที่ประทับใจได้"*

> *"...จริงอยู่ เจ้าอุบลวรรณาเป็นผู้ที่เฉลียวฉลาดมาก เป็นผู้หญิงที่เป็นนักการค้า ที่รู้จักการค้าอย่างแตกฉาน เป็นแม่ค้าที่ยิ่งใหญ่ เป็นเจ้าของที่ดินและป่าไม้ อันกว้างขวาง*

เป็นเจ้าของช้างหลายเชือกและข้าทาสหลายคน แต่ความรักของท่านก็ยังเป็นเสมือนเป้าหมายอันแท้จริงในชีวิต ท่านเห็นความรักเป็นเรื่อง สุดยอดของชีวิต ท่านมีความรักบ่อยครั้ง (ในหลายปีที่ผ่านมา) ท่านทำให้ พระราชินี (เจ้าทิพเกสร) เป็นห่วงกังวล... และพระนางปฏิเสธที่จะยอมรับการสมรสเหล่านั้น พร้อมพยายามที่จะโยกย้ายคนเหล่านั้นให้ออกไปให้พ้นจาก เจ้าอุบลวรรณา..."(๒๙)

บทส่งท้าย

เจ้าอุบลวรรณาเป็นเจ้านายฝ่ายหญิงที่สำคัญมากองค์หนึ่งในสังคมล้านนา ซึ่งตามปกติในสมัยรัชกาลที่ ๕ ผู้ชายจะเป็นผู้ถืออำนาจทางด้านการเมืองเท่านั้น แต่เจ้าอุบลวรรณาผู้เป็นธิดาองค์สุดท้องของเจ้ากาวิโลรสซึ่งไม่มีทายาทเป็นผู้ชาย ได้มีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของเชียงใหม่เป็นอย่างมาก ความเป็นคนเฉลียวฉลาดและมีความมั่นใจในตัวเองสูงรวมทั้งสนใจในเรื่องใหม่ๆ เป็นคุณสมบัติสำคัญของเจ้าอุบลวรรณา ถึงแม้ว่าเรื่องความรักจะเป็นที่น่าเป็นห่วงของเหล่าเครือญาติ แต่เจ้าอุบลวรรณาก็มีความรับผิดชอบสูงต่อคนในตระกูลเดียวกัน เจ้าอุบลวรรณาเป็นผู้ที่รู้จักใช้ความผูกพันกับคนต่างชาติที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่เพื่อผลประโยชน์การค้าของตัวเองและผลประโยชน์ของบ้านเมือง ซึ่งคนสมัยนั้นก็ได้ยอมรับความสามารถนี้ของท่าน ตามที่ คาร์ล บอค ได้ กล่าวถึงในหนังสือว่า

"*...ถึงแม้ว่าท่านชอบเป็นม้าขี่และมีข้อผิดพลาดทางด้านความรัก แต่ท่านก็สนับสนุนมิชชันนารีอย่างดี ทั้งนี้มิใช่เพราะความศรัทธาเชื่อถือ หากแต่ท่านฉลาดและมองเห็นข้อได้เปรียบที่จะได้รับจากการคบหากับชาวต่างประเทศต่างหาก...*"(๓๐)

เชิงอรรถ

๑ Curtis 1903, หน้า ๑๐๐.
๒ McGilvary 1912, หน้า ๑๓๕.
๓ บางครั้งเขียนชื่อนี้ว่า พิพไกสร หรือ เทพไกรสร
๔ McGilvary 1912, หน้า ๙๐.
๕ ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยฮุมโบลด์ กรุงเบอร์ลิน สำหรับข้อมูลในประเด็นนี้
๖ Hallett 1988, หน้า ๓๘๗.
๗ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ ม. ๕๘/๘๘, เอกสารลงวันที่ ๕ วันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๘ ปี จ.ศ. ๑๒๔๖.
๘ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ ม. ๕๘/๘๘, เอกสารลงวันที่ ๕ วันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๘ ปี จ.ศ. ๑๒๔๖.
๙ เจ้าวงศ์สักก์ ๒๕๓๙, หน้า ๒๔๐.
๑๐ Satow, *"Notes of Travel in Siam"*, Vol. II (บันทึกว่าด้วยการท่องเที่ยวในสยาม, เล่ม ๒), บันทึกวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๘๖, ใน Public Record Office, File PRO 30/33/17/14.
๑๑ Cushing 1885, หน้า ๙๔.
๑๒ McGilvary, E. 1884, หน้า ๔๘๔.
๑๓ Perkins 1884, หน้า ๔๕๖.
๑๔ Hallett 1988, หน้า ๑๐๔.
๑๕ McGilvary 1912, หน้า ๑๘๖.
๑๖ Hallett 1988, หน้า ๔๙.
๑๗ *"Report respecting the Central and Northern Provinces of Siam, Inclosure Mr. McCarthy ; D.E. to Mr. Palgrave (Private and Confindential"* (รายงานเกี่ยวกับหัวเมือง ฝ่ายกลางและเหนือของสยาม, เอกสารที่สอดไปให้มิสเตรซ์แม็กคาร์ธี่, ดี.อี. ถึงมิสเตอร์ เพ็ลเกรฟ), ใน Public Record Office, File PRO 30/33, 1/8)
๑๘ Curtis 1903, หน้า ๒๒๕.
๑๙ Curtis 1903, หน้า ๒๒๘.
๒๐ Bock 1986, หน้า ๓๔๐.
๒๑ Hallett 1988, หน้า ๑๐๕.
๒๒ สรัสวดี ๒๕๓๙, หน้า ๓๗๔.
๒๓ สรัสวดี ๒๕๓๙, หน้า ๓๘๐-๓๘๒.
๒๔ Colquhoun 1885, หน้า ๒๕๗.
๒๕ เจ้าวงศ์สักก์ ๒๕๓๙ , หน้า ๒๔๐.
๒๖ Hallett 1988, หน้า ๑๐๒.
๒๗ Hallett 1988, หน้า ๑๐๓-๑๐๔.
๒๘ Hallett 1988, หน้า ๑๑๗.

๒๙ Hallett 1988, หน้า ๑๑๗-๑๑๘. ใครสนใจชีวิตส่วนตัวของเจ้าอุบลวรรณา โปรดดูรายละเอียดใน อดิศร ๒๕๓๙, หน้า ๑๓๕-๑๓๖; หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ ม.๒/๑๒ ก/๔ และ ร.๕ ม.๒/๑๒ ก/๕; ดำรงราชานุภาพ ๒๕๑๗, หน้า ๖๐๕-๖๐๖; Bock 1986, หน้า 365.

๓๐ Bock 1986, หน้า ๓๖๖.

เอกสารอ้างอิง

A. เอกสารกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

กระทรวงมหาดไทย, ร.๕ ม.๒.๑๒ ก/๔: *"บอกพระยาราชเสนาข้าหลวงเชียงใหม่"* [มี.ค. ๙๙-เม.ย. ๑๐๑].

กระทรวงมหาดไทย, ร.๕ ม.๒.๑๒ ก/๕: *"เรื่อง ผู้ร้ายพม่ามองโปงยะตาย"* [พ.ย.-มี.ค. ๑๐๐].

กระทรวงมหาดไทย, ร.๕ ม.๕๘/๘๘: *"รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจัดราชการเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง"* [พ.ค. ๑๐๓].

Public Record Office (Kew)

"Report respecting the Central and Northern Provinces of Siam, Inclosure Mr. McCarthy; D.E. to Mr. Palgrave (Private and Confidentia", in: File PRO 3033, 1/8.

"Notes on Travel in Siam", Vol. II, 11th Feb. 1886, in: File PRO 30/33/17/14.

B. ภาษาไทย

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จเจ้าพระยา ๒๕๑๗. **สาส์นสมเด็จ.** กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.

ปราณี ศิริธร ๒๕๓๘ (๒๕๐๗). **เพชร์ลานนา,** เล่มที่ ๒. กรุงเทพฯ : ศูนย์ภาคเหนือ หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ.

วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่, เจ้า ๒๕๓๙. **เจ้าหลวงเชียงใหม่.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

สรัสวดี อ๋องสกุล ๒๔๓๙. **ประวัติศาสตร์ล้านนา,** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

อดิศร ศักดิ์สูง ๒๕๓๙. **"สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเจ็ดตน พ.ศ. ๒๓๓๙-๒๓๗๖",** วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

C. ภาษาอังกฤษ

Bock, Carl 1986 (1884). **Temples and Elephants:** Travels in Siam in 1881-1882. Singapore (etc.): Oxford University Press.

Colquhoun, Archibald R. 1885. **Amongst the Shans.** London: Field. Reprint 1970, New York: Paragon Book Reprint Corp.

Curtis, Lillian Johnson 1903. **The Laos of North Siam.** Philadelphia: The Westmininster Press.

Cushing, J. N. 1885. **"A Journey into Northern Siam",** in: *Baptist Missionary Magazine,* Vol. 64, April, pp. 94-96.

Hallett, Holt S. 1988 (1990). **A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States.** Bangkok: White Lotus.

McGilvary, Daniel 1912. **A Half Century among the Siamese and the Lao: An Autobiography.** New York (etc.): Fleming H. Revell Company.

McGilvary, Emelie 1884. ***"Recollections of Chieng Mai",*** in: **Siam and Laos as seen by our American Missionaries.** Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, pp. 479-490.

Perkins, S. C. 1884. ***"Laos Land and Life",*** in: **Siam and Laos as seen by our American Missionaries.** Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, pp. 419-459.

๓

แม่เจ้าบัวเขียว

กฤษณา อโศกสิน

ในกาลอันแสนนานที่ผ่านไปแต่ไม่นานจนลืมเลือน โดยเฉพาะเรื่องราวลือเลื่องเสมอด้วยตำนาน กล่าวขานถึงความรักระหว่างเจ้านายผู้สูงศักดิ์ กับ ธิดาของสามัญชน นามว่า บัวเขียว แห่งบ้านดงก๋ำ เขตทุ่งเสี้ยว อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ อันเป็น *"ชุมชนชาวไตเขิน"* ผู้ถูกกวาดต้อนเทครัวมาสู่เมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้ากาวิละ ผู้เป็นต้นราชวงศ์ *"เจ้าเจ็ดตน"* รบพุ่งทำศึกกับพม่าเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๔๗-๒๓๕๓ โดยทรงเทครัวผู้คนมาสู่เชียงใหม่ถึง ๓ ระลอกด้วยกัน

ครอบครัวนายน้อยดี และแม่กาบแก้ว คือ หนึ่งในนับร้อยครัวชาวเขินที่เมื่อมาถึงเชียงใหม่ ก็กระจายกันไปตั้งเรือนชานเป็นชุมชน ทั้งในเวียงและนอกเวียง

นอกเวียงก็มีสันป่าตอง สันกำแพง หางดง ดอยสะเก็ด แบ่งกันเป็นเขตๆ ตามเผ่าพันธุ์

บ้านดงก๋ำ อันเป็นเขตของไตเขิน อยู่บนฝั่งน้ำแม่ขานด้านตะวันตก ที่เดิมเป็นป่าสัก อุดมด้วยต้นสักสูงใหญ่มากมาย อายุนับร้อยปี เมื่อข้ามน้ำแม่ขานไปทางตะวันออกจึงถึงวัดทุ่งเสี้ยว ที่มีแม่น้ำผ่านทางด้านหลังข้ามน้ำไปหน่อยหนึ่งจึงถึงบ้านของสาวงามนามว่า บัวเขียว

พ่อน้อยดี แม่กาบแก้ว เป็นคหบดีมีฐานะ ผู้คนนับหน้าถือตาทั่วไป มีลูกชาย ๒ ลูกหญิง ๑ ลูกชายคนโตชื่อ นายบุญปั๋น คนกลางเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านนามว่า ท้าวด้วง ตำแหน่ง *"พ่อหลวง"* ของชุมชน

ส่วนลูกคนสุดท้องเป็นหญิง งามราวร่วงหล่นลงจากฟ้า *"ดังจะอยวาด"* งามประหลาดขจรขจาย เป็นที่หมายปองของหนุ่มเหน้าถ้วนหน้า เรือนของนาง ณ ทุ่งเสี้ยว จึงมีผู้คนเวียนมามิขาดได้ อีกทั้งวัดทุ่งเสี้ยว ยังเป็นวัดที่เจ้านายต้องไปทอดกฐินทอดผ้าป่าประจำปี นางจึงต้องช่วยบิดา มารดา และพี่ชายรับแขก ตั้งแต่เจ้านายลงไปจนถึงสามัญชน บางหนบางคราว นางก็กลายเป็นช่างฟ้อน ฟ้อนไปด้วยกันกับสาวอื่น เป็นที่ชื่นชมหลงใหลของหนุ่มใหญ่หนุ่มน้อยมากหน้าหลายตา

ครั้นมาถึงวันหนึ่ง วันที่พาชะตาชีวิตของบัวเขียวสู่พรหมลิขิตที่คอยท่า บังเอิญเจ้าอินทนนท์นั่งช้างผ่านมา ปรารถนาจะแวะชมตลาดทุ่งเสี้ยว เมื่อช้างเลี้ยวเข้าไปเทียบ เจ้าชายหนุ่มใหญ่จึงลงไปเดินพร้อมบริวารติดตามเป็นขบวน ก็พลันประสบพบพักตร์ของสาวน้อย ผิวพรรณหมดจด ดวงตาดำขลับงดงาม เส้นผมเป็นเงามัน

นับแต่นั้นเป็นต้นมา เจ้าราชวงศ์อินทนนท์ ก็พลันตกหลุมเสน่หาจนเกินกว่าจะถ่ายถอน แม้มีชายาและหม่อมแล้วถึงห้าคน มีลูกแล้วถึงเจ็ดคน แต่เจ้าอินทนนท์ก็เอ่ยปากขอบุตรีงามนามบัวเขียวจากพ่อน้อยดี แม่กาบแก้ว หลังจากไปมาหาสู่แล้วพักหนึ่ง

แม้มิอยากจะยกให้ - - แต่ไหนเลยจะขัดได้ - - จึงจำใจจำเป็น - - เนื่องด้วยความเป็นเจ้าเป็นนายสู่ขอแล้วจึงพาไปอยู่ในคุ้มที่เชียงใหม่

ต่อจากนั้นไม่นานนัก หม่อมก็ให้กำเนิดบุตรชายสองคน นามว่า เจ้าอินทแก้ว และเจ้าจอมจันทร์

ระหว่างที่ความรักกำลังเปล่งสีสันงอกงาม เจ้าราชวงศ์อินทนนท์กับหม่อมบัวเขียว ก็มักจะนั่งช้างจากบ้านเวียง กลับไปบ้านที่ทุ่งเสี้ยว ไปคุมคนบุกเบิกผืนนา แถวอำเภอสันป่าตอง วันละ ๒ ไร่บ้าง ๕ ไร่บ้าง ให้กว้างออกไป จนได้เนื้อที่ราว ๑๘๙ ไร่

เจ้าอินทนนท์ และหม่อมบัวเขียวเบิกบานหวานชื่นจากความรักอันตื่นเต้นเพียงมินาน ก็ถึงวันที่โชคชะตาผันแปร ความไม่แน่นอนแสดงฤทธิ์ พลิกจากความมั่นคงเป็นคลอนแคลน

เริ่มด้วยงานแห่ครัวทานของราชสำนักเชียงใหม่ อันมีเจ้านายฝ่ายเหนือมาชุมนุมกันพร้อมพรั่งตั้งขบวนแห่ต่อหน้าพระพักตร์พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ ผู้ทรงเป็นประธานในพิธี โดยประทับ ณ พลับพลาพร้อมด้วยแม่เจ้าอุสา เจ้าเทพไกรสร และเจ้าอุบลวรรณา พระธิดาทั้งสอง

เจ้าอุบลวรรณาน้องคนเล็ก เข้าพิธีเสกสมรสไปก่อนหน้า จนมีบุตรกับสวามีคนหนึ่ง ทิ้งพี่นางให้เป็นโสดแต่เดียวดาย จนเจ้าหลวงทรงกังวลพระทัยเป็นยิ่งนัก

เมื่อขบวนแห่ครัวทานกำลังจะผ่านหน้าพลับพลาที่ประทับ จึงออกพระโอษฐ์รับสั่งว่า

"เจ้าเห็นชายคนไหนดีพอจะเป็นคู่กับเจ้า ก็จงเลือกเอาตามแต่จะเห็นว่าเหมาะควร"

เจ้าเทพไกรสรจึงทูลตอบทันใด ด้วยจับตาจับใจท่าฟ้อนนำแห่ครัวทานของเจ้าราชวงศ์อินทนนท์จนหนาวในอก เจ้าชายหนุ่มไว้เล็บยาว สวมแหวนเกือบทุกนิ้ว เสียบดอกไม้ที่ลานหู ดูโก้เก๋สง่างาม

ประเพณีแต่โบราณถือว่า ชายใดฟ้อนนำแห่ครัวทานนับเป็นเกียรติและปีติอันสูงสุด

เจ้าเทพไกรสรจึงทูลตอบ

"ลูกดูแล้ว เห็นแต่เจ้าราชวงศ์อินทนนท์คนเดียวเท่านั้นเจ้า ที่น่าจะเป็นผู้ใหญ่ครอบครองบ้านเมืองต่อไปได้"

เมื่อได้สดับคำของพระธิดา พระเจ้ากาวิโลรสฯ จึงทรงมีบัญชาให้ท้าวพระญาผู้ใหญ่ไปเจรจาเป็นทางการ แจ้งความประสงค์ของพระองค์ให้เจ้าราชวงศ์ทราบความทั้งสิ้นว่า

บัดนี้ ทรงมีพระทัยยินดีที่จะต้อนรับเจ้ามาอยู่ในตำแหน่งราชบุตรเขย ขอให้ตอบมาว่า จะรับได้หรือไม่

เจ้าราชวงศ์อินทนนท์ได้ฟังแต่แรกก็ใจสั่น ด้วยมิเคยคาดฝันมาก่อน ก็เอาแต่วิตกพรั่นพรึงกินไม่ได้นอนไม่หลับ ครั้นแล้วจึงตัดสินใจตอบกลับไปว่า มิกล้าสนองความปรารถนาของพ่อเจ้าแต่อย่างใด เนื่องด้วยตนเองมีชายาและหม่อมแล้วหลายคน ลูกก็มีแล้วถึง ๙ คน เกรงจะเป็นการมิบังควร

ท้าวพระญาฟังความดังนั้นแล้ว จึงนำคำตอบของเจ้าอินทนนท์ไปกราบทูลพ่อเจ้าให้ทรงทราบ มีหรือพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์จะทรงยินยอม จึงหาทางอ้อมค้อมสืบไป

คราวนี้ มีรับสั่งให้ท้าวพญานิมนต์พระเถระผู้ใหญ่ไปเจรจาขอบิณฑบาต ให้เจ้าอินทนนท์ยอมตกลงปลงใจแต่โดยดี

เจ้าอินทนนท์ไม่มีทางเลี่ยงอีกต่อไป จึงจำเป็นจำใจต้องยอมในที่สุด

เมื่อพ่อเจ้าทรงรับทราบก็สุดแสนจะดีพระทัยจึงทรงมีประกาศิตให้เจ้าอินทนนท์บวชล้างกายล้างใจสลัดชีวิตแต่หนหลังทิ้งให้สิ้นระยะหนึ่ง ต่อจากนั้น จึงเตรียมตัวเข้าพิธีอภิเษกในฤกษ์ยามที่เจ้าหลวงรับสั่งให้โหรเมืองกำหนดให้ทันที

เจ้าราชวงศ์อินทนนท์จึงได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นเจ้าอุปราช

ความเสน่หาหวานชื่นระหว่างเจ้าอินทนนท์กับหม่อมบัวเขียวก็พลันขื่นขมทันใด

เจ้าเทพไกรสรจึงจัดแต่งขันคำ มีข้าวตอกดอกไม้ ส่งให้ข้าหลวงอัญเชิญมาขอสามีจากหม่อมบัวเขียว เชิงบังคับให้ตัดขาดจากความเป็นสามีภริยากับเจ้าอินทนนท์นับแต่นี้เป็นต้นไป

ดังนั้น หม่อมบัวเขียวจึงต้องลาจากสวามีแลลูกชายไปอยู่แถววัดพวกช้าง จนกระทั่งได้สามีใหม่นามว่า หนานไชย มีอาชีพเป็นหมอยาพื้นเมือง คนทั้งหลายเรียกขานว่า "พ่อเลี้ยงไชย" มีลูกชายกับหม่อมบัวเขียว ๒ คน ถือ พ่อน้อยหน้อย กับพ่อน้อยคำ

หลังจากได้สามีใหม่แล้วไม่นาน หม่อมก็มาซื้อที่ดินแถวบ้านฮ่อม โดยรื้อเรือนเก่าจากท่าวังตาลเวียงกุมกาม อันเป็นบ้านเดิมของหม่อม มาสร้างเรือนใหม่ ณ บ้านฮ่อมนี้ นับเป็นเรือนทรงล้านนาที่งามมาก เมื่อมาถึงปัจจุบัน เรือนมีอายุ ๑๐๐ กว่าปี มีการซ่อมแซมทะนุบำรุงอยู่เสมอ จนกระทั่งได้รับรางวัลจากสมาคมอนุรักษ์มรดกไทยในที่สุดก็ตกเป็นมรดกของคุณยายจันทร์เพ็ญ ชุมศิลป์ ผู้เป็นหลาน

แม่เจ้าบัวเขียวมีแหวนทองสวมติดนิ้วอยู่วงหนึ่ง เป็นแหวนทองธรรมดา หากก็มีค่าควรเมือง

เรื่องราวที่เล่าขานกันสืบมา.....ความว่า

คราเมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ประทับบนพระเสลี่ยงเลียบเวียงเชียงใหม่ เพื่อให้ราษฎรได้ชมพระบารมี ยามที่เพิ่งขึ้นครองนครสืบต่อจากพ่อเจ้าชีวิตกาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าหลวงองค์ที่ ๖ แห่งราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนนั้น ราษฎรต่างก็พากันไปรอสรงน้ำตามเส้นทางที่พ่อเจ้าจะเสด็จผ่านในหมู่คนอันขนัดแน่นไปทั้งสองฟากถนน อดีตหม่อมบัวเขียวเป็นคนหนึ่งที่ถือขันเดินออกไป เมื่อเสลี่ยงของพ่อเจ้าเคลื่อนมาถึง หม่อมจึงเผยอกายขึ้นรดน้ำ สรงพระหัตถ์ .....ขณะนั้น ตาต่อตาก็พลันสบกันอย่างอาลัย พระเจ้าอินทวิชยานนท์ จึงถอดพระธำมรงค์จากนิ้วของพระองค์ใส่ลงในขันของหม่อมบัวเขียวทันใด

เมื่อเสด็จกลับมาถึงคุ้ม แม่เจ้าเทพไกรสรสังเกตเห็นแหวนอันตรธานไปจึงทูลถาม พระสวามีก็ทรงบ่ายเบี่ยงเลี่ยงตอบอย่างตั้งพระทัยอำพราง.....ว่า.....แหวนมันหลวมนี่หนาน้อง คงหลุดหายไปตอนสรงน้ำเป็นแน่แท้

แต่เจ้าเทพไกรสรหรือจะเชื่อคำ นางเมืองแอบสั่งพนักงานออกตามหา.....ประกาศก้องแถมไว้ว่า.....ถ้าพบแหวนอยู่ที่ใคร จะประหารเสียไม่ละเว้น

หญิงงามราวร่วงหล่นลงจากฟ้า "ดังจะอยวาด" ๑๑๕

พนักงานรับคำสั่งแล้ว ช่วยกันออกตามหาแหวนของเจ้าหลวงทุกเรือนชานร้านตลาด แต่จะพานพบพระธำรงค์ของพ่อเจ้าก็หาไม่

ที่แห่งเดียวที่พนักงานมิกล้าย่างเข้าไป ก็คือ เรือนใหญ่ของหม่อมบัวเขียว

สืบจากนั้นเป็นต้นมา.....อดีตหม่อมของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ก็ใช้ชีวิตอยู่กับพ่อเลี้ยงไชยเช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไป กินอาหารพื้นๆ อย่างแกงอ่อม แกงไก่ ยำยวน อันเป็นยำที่หม่อมโปรดปราน.....ถึงวันพระก็ไปนอนที่วัดมหาวัน หากก็มิได้กลับทุ่งเสี้ยวอีกเลย เนื่องจากไกลมาก

แรกทีเดียวนั้น เจ้าอินทแก้ว และเจ้าจอมจันทร์ยังไม่ทราบว่ามารดาของตนคือใคร เนื่องด้วยจากกันเมื่อเยาว์วัย ครั้นเติบใหญ่ขึ้นมาจึงออกตามหาแม่ เมื่อพบแล้ว จึงนำดอกไม้ธูปเทียนไปกราบไหว้คารวะ หลังจากนั้น จึงไปมาหาสู่กันเป็นประจำ

หม่อมบัวเขียวเป็นสตรีที่สงบเสงี่ยม พูดน้อย อ่อนโยน ถ่อมตน และใจบุญ.....มักทำกุศลแก่คนยากไร้ขาดแคลนเป็นเนืองนิจ เมื่อขายข้าวได้ จะนำเงินไปบริจาคให้วัด แจกทั้งเงิน แจกทั้งข้าวแก่ชาวบ้านยากจนแถบนั้น

ยามเมื่อจะแต่งกาย ก็ชอบแต่งตัวด้วยผ้าฝ้าย ต่อตีนซิ่นด้วยฝ้ายดำ ไม่ชอบแต่งผ้าไหม ด้วยใจเวทนาว่า ไหมมาจากสิ่งมีชีวิต สงสารตัวไหมที่ต้องตายในน้ำเดือด ดังนั้น ตลอดชีวิตของหม่อม จึงสวมแต่ซิ่นที่ทอด้วยฝ้าย

แม้ไปวัด ก็ไม่นั่งกระดานแผ่นเดียวกับพระสงฆ์

ที่นอนของหม่อมเป็นที่นอนกำมะหยี่ หม่อมสูบบุหรี่ หัวแหลม ไม่สูบบุหรี่ขี้โย เหรียญรูปีที่มี จะเรียงซ้อนกันเป็นชั้นๆ เพื่อหยิบง่ายใช้คล่อง ยามเมื่อต้องแจกจ่ายให้ผู้คน เนื่องจากหม่อมจะแจกข้าว แจกอาหาร แจกเงินทานแก่คนยากคนจนอยู่เนืองๆ

เมื่อถึงวันพระ หม่อมก็จะเรียกผู้สูงอายุที่มานอนจำศีลอยู่ตามวัดหลายต่อหลายวัด ให้มารับประทานอาหารกับท่านที่บ้านฮ่อม

ถือเป็นประเพณีที่คนภาคเหนือเรียกว่า *"เลี้ยงข้าวคนเฒ่าจำศีล"*

บางปี ท่านก็ถวายร่ม บางปีถวายผ้า ท่านชอบเลี้ยงทั้งพระและฆราวาส

ครั้นเจ้าอินทแก้วได้ตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๙ อันเป็นองค์สุดท้ายก่อนสิ้นสุดระบบเจ้าผู้ครองนคร หม่อมจึงได้รับการยกย่อง โดยเรียกขานอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการว่า *"แม่เจ้าบัวเขียว"*

แรกทีเดียวนั้น เมื่อเจ้าอินทแก้ว หรือพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ ไปเยี่ยมมารดาที่บ้านฮ่อม ท่านขี่ช้างไป ภายหลังเมื่อเชียงใหม่เจริญขึ้นมีรถยนต์ รถไปถึงที่ จึงนั่งรถยนต์ไปกราบแม่

ให้เงินเดือนแม่เจ้าเดือนละ ๑,๐๐๐ บาท

วันสงกรานต์ทุกๆ ปี เจ้าแก้วนวรัฐจะต้องมาดำหัวแม่เจ้า ณ บ้านฮ่อมเป็นประจำ มิเคยขาด

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี เสด็จจากกรุงเทพฯ มาประทับ ณ คุ้มท่าเจดีย์กิ่ว ริมแม่น้ำปิงของเจ้าแก้วนวรัฐแล้วขณะนั้น เมื่อทรงมาเยี่ยมแม่เจ้าบัวเขียว แม่เจ้าก็จะกราบไหว้พระราชชายาฯ ก่อนทุกครั้ง จนพระราชชายาฯ ถึงแก่ทรงห้ามว่า แม่ไม่ต้องไหว้ลูก

ครั้นแล้ว พระราชชายาฯ ก็ทรงดำหัวแม่เจ้าบัวเขียวพร้อมกันกับเจ้าแก้วนวรัฐ ด้วยเคารพแม่เจ้าเสมอด้วยมารดา

หลังจากพ่อเลี้ยงหนานไชยถึงแก่กรรมไปแล้วเจ้าแก้วนวรัฐจึงพาแม่เจ้าบัวเขียวกลับมาอยู่ด้วยกัน

ณ คุ้มรินแก้ว แล้วสร้างบ้านใหม่ให้แม่เจ้าอยู่ ที่ดินที่สร้างบ้านหลังนี้ เป็นที่ดินที่อยู่ทางทิศเหนือของคุ้มรินแก้ว ริมถนนห้วยแก้ว ด้วยหวังจะตอบแทนพระคุณ ให้แม่เจ้าอยู่สบายในนั้นปลายอายุขัย

แต่แม่เจ้าเป็นผู้มีร่างกาย และดวงใจที่แข็งแรง ด้วยความมักน้อยนั้นเอง แม้สูงอายุเท่าใด ก็ไม่เคยเลยที่จะพลัดตกหกล้ม เดินเองได้อย่างสบายโดยไม่ต้องใช้ไม้เท้า มีเพียงหลานสาวนามจันทร์เพ็ญ บุตรีคนที่ ๓ ของพ่อน้อยหน้อย ลูกชายของแม่เจ้าที่เกิดกับหนานไชยคอยเอาใจใส่ปรนนิบัติ อาบน้ำให้ ซักผ้ารีดผ้าให้ ยามใดลมขึ้น ก็หายาเม็ดกับน้ำร้อนมาให้รับประทาน เพียงครู่เดียวก็หายสบายดี

ส่วนใหญ่ แม่เจ้าจะไม่ค่อยเอ่ยปาก มิว่าพอใจหรือไม่ มักจะนั่งนิ่งๆ อยู่เสมอ นอกจากเหลืออดเหลือทน หากรักบริวารคนใดมากก็ไม่อยากให้ห่างตัว ถึงกับไม่ยอมให้ไปเรียนหนังสือ ดังเช่นรักหลานจันทร์เพ็ญก็เก็บไว้ใกล้ชิด จันทร์เพ็ญก็เลยต้องอ่านเขียนเรียนเอาเอง

ในที่สุด แม่เจ้าบัวเขียวก็ถึงคราวย้ายจากคุ้มรินแก้วไปอยู่บ้านหลังใหม่ที่บุตรชายคือ เจ้าแก้วนวรัฐสร้างให้ เป็นบ้านไม้สองชั้น ใต้ถุนสูงและโปร่ง มีระเบียงชั้นบนรายรอบ เว้นเพียงด้านเดียวคือด้านตะวันตก ภายในบริเวณ มีต้นเฮือดสูงใหญ่ แม่เจ้าจึงใช้ชีวิตอย่างสงบในบ้านนี้สืบมาอีก ๓ ปี

วันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นวันสิ้นพระชนม์ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ผู้ทรงได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ให้เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นการถาวร โดยเสด็จไป-กลับ เชียงใหม่-กรุงเทพฯ จำเพาะคราว ดังเช่น เสด็จไปในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา หากก็จะประทับอยู่ยาวนานพอสมควร แล้วจึงเสด็จกลับเชียงใหม่..... ประทับ ณ พระตำหนักดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม อันเป็นตำหนักที่ประทับอย่างสงบในนั้นปลายพระชนมชีพ.....ทรงเริ่มประชวรพระโรคปับผาสะพิการ (โรคปอด) แล้วสิ้นพระชนม์ลงในยามนั้น

แม่เจ้าบัวเขียว ในปัจฉิมวัย ๑๑๖

เมื่อแม่เจ้าบัวเขียวทราบข่าวพระราชชายาฯ ทรงพระประชวรนั้น เจ้าแก้วนวรัฐ เป็นผู้เชิญเสด็จพระราชชายาเจ้าดารารัศมีมาประทับ ณ คุ้มรินแก้วแล้ว เพื่อสะดวกแก่การรักษาพยาบาล แม่เจ้าบัวเขียวจึงมีโอกาสเยี่ยมไข้พระธิดาในพระเจ้าอินทวิชยานนท์ อดีตพระสวามีเป็นครั้งสุดท้าย

ภายหลังจากนั้นเพียง ๒ เดือน แม่เจ้าบัวเขียวก็ถึงแก่มรณกรรมด้วยโรคชรา โดยมีอาการเป็นลมใจสั้น ล่วงหน้าเพียงเล็กน้อย

สิริรวมอายุครบ ๘๙ ต่อ ๙๐ ปี

แม้ในยามใกล้สิ้นใจ แม่เจ้าก็ยังรู้ตัวดียิ่ง เมื่อมีผู้จะออกไปรับนายแพทย์ พระพิจิตรโอสถ (รอด สุตันตานนท์) แพทย์ผู้มีชื่อเสียงของเชียงใหม่ มาดูอาการ ท่านก็ยังเปล่งเสียงออกมาว่า

"บ่ทันเนอ"

ในที่สุดก็ไม่ทันจริงๆ

แม่เจ้าบัวเขียวละทิ้งสังขารอย่างสงบ

นับแต่ชะตากรรมนำไป จนเกิดเหตุใหญ่ในชีวิต แม่เจ้าก็หลีกเลี่ยง ที่จะใกล้ชิดเจ้านาย เพียรถ่อมกายถ่อมใจจนถึงลมหายใจสุดท้ายอย่างสมถะ

มีเพียงเมรุเผาศพเท่านั้น ที่ใช้เมรุเดียวกันกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

ร่างอันไร้วิญญาณของแม่เจ้านอนนิ่งอยู่ในหีบกำมะหยี่ มีหีบทองสวมไว้ เมื่อถึงยามเผาจริงหีบกำมะหยี่ก็มอดไหม้ไปพร้อมกับเรือนกายอันครั้งหนึ่งเคยลือชาในความงาม *"งามดังจะอยวาด"* งามประหลาดราวร่วงหล่นลงจากฟ้าของสาวงามแห่งบ้านทุ่งเสี้ยวผู้มีทางเลี้ยวโค้งหักเหในชีวิตดุจนิยาย

ลิขิตแห่งฟ้าดินส่งท่านมาให้เป็นมารดาของพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๙

พร้อมสุขและเศร้าสุดซึ้งในความรัก ประวัติศาสตร์จำหลักไว้จนบัดนี้

คำขอบคุณ

ด้วยความขอบคุณผู้รวบรวมข้อมูล คือ ร.ศ.สรัสวดี อ๋องสกุล แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และอาจารย์ประพันธ์ ศิริมณี อาจารย์โรงเรียนหางดงรัฐราษฎร์อุปถัมภ์ อำเภอหางดง จ.เชียงใหม่

ผู้ให้ข้อมูล คุณยายจันทร์เพ็ญ ชุมศิลป์, คุณเสรี และคุณนวลฉวี เสนาคำ (อดีตช่างฟ้อนของพระราชชายาฯ)

๓

หม่อมบัวไหล
และชุมชนไทใหญ่ในเวียงเชียงใหม่

สมโชติ อ๋องสกุล และ ประพันธ์ ศิริมณี

เวียงเชียงใหม่สมัยพระเจ้ากาวิละฟื้นเมือง

หลังจากเจ้ากาวิละได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ เจ้ากาวิละและน้องๆ ได้ยกพลจากลำปางมาตั้งมั่นที่เวียงป่าซาง ๑๔ ปี ๔ เดือน ๒๐ วันเพื่อรวบรวมกำลังคนจนได้มากพอสมควรจึงเข้าเมืองเชียงใหม่เมื่อ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๙ และดำเนินการรวบรวมกำลังคน ยุคของเจ้ากาวิละจึงมีผู้เรียกว่ายุค *"เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง"* หรือยุค *"เก็บฮอมตอมไพร่"* มีการนำกำลังคนจากเมืองต่างๆ มาไว้ที่เชียงใหม่ เช่นนำมาจาก เชียงตุง เมืองฝาง เมืองสาด เมืองพร้าว เชียงราย เชียงคำ เชียงของ เมืองปุ เมืองสาต เมืองกาย เมืองพะยาก เมืองเลน เมืองโก เมืองยอง เมืองขอน เมืองยู้ เมืองหลวย เมืองวะ เมืองลวย เมืองตองกาย เมืองสิบสองปันนา และหัวเมืองทางฝั่งแม่น้ำคง (แม่น้ำสาละวิน) เช่น เมืองยวม เมืองแหง เมืองปาย เมืองต่วน เมืองต้าฝั่ง เมืองผาปูน เมืองยางแดง เมืองส่วยกะบาง เมืองกิติ บ้านงัวลาย ฯลฯ โดยนำกลุ่มคนที่มีฝีมือช่างไว้ในบริเวณระหว่างกำแพงชั้นในและกำแพงชั้นนอก ซึ่งในจำนวนคนดังกล่าวมีไทใหญ่อยู่ด้วย

นอกเหนือจากกลุ่มพ่อค้าไทใหญ่ที่มีการติดต่อด้วยการค้าทางบกระหว่างเชียงใหม่กับเมืองต่างๆ สืบมาแล้ว คนไทใหญ่จำนวนหนึ่งก็เข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิละฟื้นเมืองแล้ว โดยส่วนหนึ่งมาอยู่ด้านประตูช้างเผือก และประตูช้างม่อย

นอกจากกลุ่มไทใหญ่แล้วบริเวณย่านประตูช้างเผือกและที่ตั้งชุมชนวัดป่าเป้าซึ่งเป็นที่น้ำท่วมไม่ถึง มีทุ่งนาอุดมสมบูรณ์ มีน้ำไหลจากห้วยแก้ว ห้วยช่างเคี่ยนไหลผ่านไปลงหนองน้ำใหญ่ไชยมงคล เอกสารเรียกว่า **"ทุ่งเวสาลี"** ต่อมาจึงมีพ่อค้ามุสลิมเชื้อสายปากีสถานและอินเดียประมาณ ๔-๕ ครอบครัว นำโดยท่านนะปะซางหรือพ่อเลี้ยงเลานะมาตั้งถิ่นฐาน ใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ โดยระยะแรกไปนมาซที่มัสยิดช้างคลาน ต่อมาเมื่อมีพ่อค้ามุสลิมมาอยู่เพิ่มขึ้นจึงสร้างมัสยิดที่ประตูช้างเผือก(๑)

ครอบครัวของแม่นางบัวไหลเข้าสู่เชียงใหม่

หม่อมบัวไหล ๑๑๗

ชาวไทใหญ่ในเชียงใหม่ที่อยู่ย่านประตูช้างเผือกระยะแรกคงได้เป็นศรัทธาวัดกู่เต้า เพราะจากหลักฐานเรื่องหมวดอุโบสถ ซึ่งสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ พบว่าวัดกู่เต้าเป็นนิกายเงี้ยวเพียงวัดเดียวในย่านนั้น ต่อมาในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๓๙) กองทัพเชียงใหม่ได้ยกกำลังไปกวาดต้อนผู้คนชาวไตหรือไทใหญ่ที่อาศัยอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำคง (แม่น้ำสาละวิน) แถบบ้านแม่กะตอน เข้ามานครเชียงใหม่ ในครั้งนั้นได้มีการกวาดต้อนครอบครัวของแม่เฒ่าต้าว ซึ่งเป็นภรรยาของต้าวหมอ มีพื้นเพดั้งเดิมเป็นคนเมืองลางเคือมาด้วยครอบครัวของแม่เฒ่าต้าวและพ่อเฒ่าต้าวหมอได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณย่านประตูช้างเผือก แม่เฒ่าต้าวมีบุตรธิดารวมทั้งหมด ๖ คน คือ พ่อจางมน แม่จ่างอ่อง แม่นางนวล แม่นางแก้ววรรณา ส่างสาม และแม่นางไหล(บัวไหล)

แม่นางบัวไหลเป็นธิดาคนหล้า (สุดท้อง) ของแม่เฒ่าต้าวและพ่อเฒ่าต้าวหมอ ชาวไทใหญ่แห่งบ้านแม่กะตอนซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน เกิดเมื่อประมาณ พศ. ๒๓๙๙ หลังจากแม่เจ้าทิพเกสรชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์พิราลัยใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ระยะหนึ่งพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๗ ได้รับแม่นางบัวไหลเข้าคุ้มหลวงเป็น **"หม่อม"** คนหนึ่ง คนในสมัยนั้นจึงเรียกแม่นางบัวไหลว่า **"หม่อมบัวไหล"**

ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ หม่อมบัวไหลได้รับการสนับสนุนจากพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ ในการสร้างวัดป่าเป้าขึ้น จึงประมาณได้ว่าแม่นางบัวไหลได้เข้าเป็น **"หม่อม"** ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ช่วงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ โดยไม่มีทายาทด้วยกัน

ดังนั้นหลังจากพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ถึงแก่พิราลัยใน วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้ไม่นาน หม่อมบัวไหลก็ได้ออกจากคุ้มไปสมรสใหม่กับหม่องจิ่น คหบดีพ่อค้าไม้ชาวไทใหญ่ในเชียงใหม่ มีทายาทสืบสายสกุล โดยใช้นามสกุล ณ ปั่น สืบมา

หม่อมบัวไหลถึงแก่กรรมเมื่อเดือนสาม (เหนือ) หรือเดือนธันวาคม พศ. ๒๔๗๙ อายุได้ ๘๐ ปี ทายาทนำอัฐิบรรจุที่กู่ในบริเวณวัดป่าเป้า ซึ่งยังปรากฏในปัจจุบัน

ชุมชนไทใหญ่ในเชียงใหม่หลังการรบที่บ้านแม่กะตอน

หลังการรบที่แม่กะตอน ทางข้าหลวงอังกฤษประจำแคว้นตะนาวศรีได้ทำหนังสือร้องเรียนมายังกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ กล่าวหาว่าเจ้านายเมืองเชียงใหม่ยกกองทัพไปจับคนในบังคับอังกฤษที่เป็น

ผู้หญิงและเด็กเอามาแบ่งปันกันในหมู่เจ้านาย ทางกงสุลอังกฤษจึงขอให้รัฐบาลไทยชำระคดีและเรียกร้องค่าเสียหายจากรัฐบาลไทยเป็นเงินหลายหมื่นรูปี

ต่อมารัฐบาลสยามจึงได้ส่งตราสารไปยังนครเชียงใหม่ขอให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ปล่อยคนไทใหญ่ที่นำมาจากแม่กะตอนเสีย ทางเจ้านายเชียงใหม่เกรงว่าจะเสื่อมเสียเกียรติยศของเจ้าหลวง จึงปล่อยเชลยศึกเหล่านั้นออกมาในรูปของการทำบุญให้ทานเพื่อเสริมดวงชะตาของเจ้าหลวงเชียงใหม่(๑) ชาวไทใหญ่ที่ถูกปล่อยตัวในรูปการให้ทานครั้งนั้น ก็ได้ไปตั้งถิ่นฐานไม่ไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ โดยส่วนใหญ่ได้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในย่านที่มีกลุ่มคนไทใหญ่อาศัยอยู่มาก่อนหน้าแล้ว เช่น ย่านช้างเผือก ช่วงสิงห์ ช้างม่อย ฟ้าฮ่าม วังสิงห์คำ ท่าแพ และมีบางส่วนได้อพยพไปอยู่ที่ เมืองสาตหลวง สันทราย ดอยสะเก็ด สันป่าตอง แมริม แม่แตง เชียงดาว และฝาง

วัดป่าเป้า วัดป่าเป้าเป็นศูนย์กลางของชุมชนไทใหญ่ทั้งที่อยู่ในเวียงและนอกเวียง ปัจจุบันตั้งอยู่ที่เลขที่ ๕๘ ถนนมณีนพรัตน์ ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๔๐) นำโดยหม่อมบัวไหลผู้เป็น "หม่อม" ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์โดยได้มีการก่อพระเจดีย์ขึ้นในวัดป่าเป้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ปีเถาะ ตรีศก เดือน ๘ แรม ๑๔ ค่ำ พระเจดีย์มีรูปทรงตามแบบสถาปัตยกรรมไทใหญ่–พม่า

วัดป่าเป้า อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๑๑๘

หลังจากพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่พิราลัยใน พ.ศ. ๒๔๔๐ แล้วหม่อมบัวไหลก็ยังเป็นศรัทธาวัดป่าเป้าและอุปถัมภ์วัดป่าเป้า โดยเฉพาะเมื่อได้แต่งงานใหม่กับหม่องจิ่น คหบดีพ่อค้าไม้ชาวไทใหญ่ หม่อมบัวไหลและหม่องจิ่นก็ได้เป็นประธานร่วมกับศรัทธาชาวไทใหญ่คนอื่นๆ เช่น จองมู จองใส จองสุณะ จองหว่าหลิ่งต๊ะ จองคำพราย จองนางพง ช่วยกันบูรณะวัดป่าเป้าโดยการรื้อของเก่าออก ก่อสร้างวิหารขนาดใหญ่หลังใหม่ขึ้น ซึ่งทำด้วยไม้สักทั้งหลัง เป็นสถาปัตยกรรมแบบไทใหญ่ ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน และเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์สำคัญชื่อ "พระเจ้าอุ่นเมือง" (แปลว่ารักษาคุ้มครองเมือง) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นที่เชียงตุง

พระเจ้าอุ่นเมือง ๑๑๙

ศิลปกรรมพม่าในวัดป่าเป้า งานวิจัยเรื่องศิลปกรรมพม่าในอาณาจักรล้านนาของ สงบ จิมพลีย์ พบว่าวัดป่าเป้าเป็นวัดที่รวมรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมพม่า อย่างสมบูรณ์แบบและสวยงามที่สุดวัดหนึ่งของเชียงใหม่ สถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงกลม อุโบสถ วิหาร หอธรรม และกุฏิของพระสงฆ์ของเดิมล้วนเป็นศิลปกรรมพม่าทั้งสิ้น จึงขอนำเสนออย่างละเอียดดังนี้

สถาปัตยกรรม

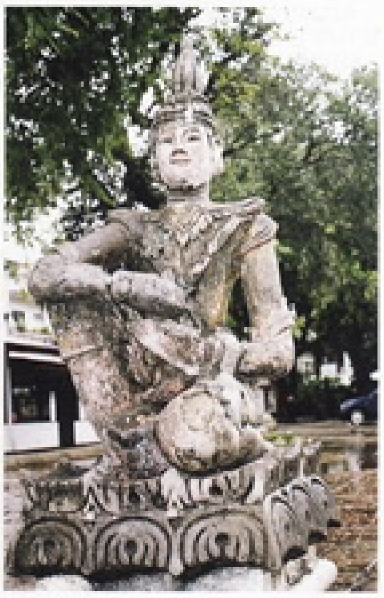
ลักษณะทางศิลปกรรม วิหารและหอธรรมวัดป่าเป้ามีรูปแบบเป็นศิลปสถาปัตยกรรมพม่าตามแบบปราสาทราชมณเฑียรที่ปรากฏในเมืองมัณฑะเลย์ เมืองพะสิม หรือในร่างกุ้ง เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ส่วนยอดของหลังคาทำเป็นหลังคาซ้อนกันเป็นชั้นๆ ๓ ชั้น ทรงหลังคาเป็นรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่ว มีลวดลายพันธุ์พฤกษาหรือลายลูกไม้ ซึ่งเป็นที่นิยมกันในศิลปพม่า ใช้ประดับอยู่ที่หน้าจั่วและหน้าบัน รวมไปถึงมุมของหลังคาทุกชั้นสวยงาม

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดป่าเป้า ๑๒๐

ทวารบาล นายประตูผู้ปกปักรักษาศาสนสถาน ๑๒๑

อารักษ์ ภายในวัดป่าเป้า ๑๒๒

ลักษณะของพระประธานในวิหาร

พระประธานเป็นศิลปพม่ามีลักษณะที่แตกต่างจากศิลปล้านนา พระประธานวัดป่าเป้ามีชื่อว่า พระเจ้าอุ่นเมือง เป็นพระพุทธรูปพม่าประทับนั่งปางมารวิชัย คือพระหัตถ์ซ้ายพาดหงายอยู่บนพระเพลา พระหัตถ์ขวาวางคว่ำลงที่พระชานุด้านขวา นิ้วพระหัตถ์เท่ากันทั้งสี่นิ้วห้อยลง มีวงพระหัตถ์เป็นวงกลม พระนลาฏแคบ พระขนงโค้งน้อยๆ พระเนตรแคบยาว พระนาสิกโด่ง พระกรรณยาวจรดพระอังสา พระเมาฬีมุ่นเป็นจุฬามณีมณฑล อยู่กลางพระเศียร พระเกศาเป็นทักขณาวัฏอยู่ทั่วพระเศียร พระพุทธรูปในรูปแบบนี้พม่าเรียกว่า เตงเบลงเชว่ ซึ่งมีอยู่ในวิหารวัดป่าเป้า วัดทรายมูลพม่า วัดมหาวัน วัดกู่เต้า ในเชียงใหม่

แผนผังวิหาร

วิหารวัดป่าเป้าเป็นอาคารสร้างแบบครึ่งตึกครึ่งไม้ ใต้ถุนสูง ยังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า บันไดทางขึ้นทำเป็นมุขยื่นออกมาจากตัวอาคารทางด้านทิศตะวันออก พระประธานหันหน้าไปทางทิศตะวันออกและประดิษฐานอยู่ภายใต้หลังคาที่ยกสูงขึ้นเป็นสามชั้น หมายถึงคติในเรื่องไตรภูมิและศูนย์กลางจักรวาล ภายในวิหารมีการตกแต่งลวดลายรูปดอกบัวบาน ส่วนใหญ่ทาสีแดงเพื่อรักษาเนื้อไม้

ปัจจุบันในวิหารมีรูปภาพผู้เป็นศรัทธาวัดป่าเป้าคนสำคัญในอดีตแขวนประดับ และมีเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทใหญ่จัดแสดงเพิ่มขึ้น

เจดีย์วัดป่าเป้า

เป็นเจดีย์รูปแบบของมอญ หมายถึงอิทธิพลของพม่าทางตอนใต้ เจดีย์มีการประดับประดาลวดลายทั้งองค์ ไม่มีบัลลังก์ สีสันสะดุดตา มีทั้งลายปูนปั้นและเครื่องไม้ องค์ระฆังเป็นแบบศิลปพุกามตอนปลาย ยอดของเจดีย์เป็นศิลปพุกามสมัยหลังมีการประดับยอดด้วยฉัตรโลหะสีต่างๆ(๓)

ภายในอุโบสถวัดป่าเป้ามีจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนโดยศิลปินชาวไทใหญ่ เนื้อหาเป็นนิทานธรรมที่แพร่หลายในวัฒนธรรมไทใหญ่ โดยมีอักษรไทใหญ่เขียนประกอบบางส่วน ศรัทธาวัดป่าเป้าที่เป็นไทใหญ่จะสามารถเล่านิทานธรรมที่เขียนในอุโบสถวัดป่าเป้าได้อย่างสนุก (ศรัทธาวัดชาวไทใหญ่คนหนึ่งเล่าให้ฟังประกอบการชมภาพเมื่อวันออกพรรษา ๒๕๔๖)

ชุมชนไทใหญ่ในเวียงเชียงใหม่

หลังมีการลงนามสนธิสัญญาเชียงใหม่ระหว่างอังกฤษกับสยาม ฉบับแรก พศ. ๒๔๑๖ และฉบับที่ ๒ พศ. ๒๔๒๖ ส่งผลให้คนในบังคับอังกฤษซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีน อินเดีย พม่า ไทใหญ่ ขมุ ต่องสู้ และมอญ เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่มากขึ้น ในกรณีของชาวไทใหญ่ได้เข้ามาประกอบอาชีพค้าขาย ทำไม้ และเป็นพ่อค้าวัวต่าง(๔) ซึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ อังกฤษก็ได้ตั้งสถานกงสุลอังกฤษขึ้นที่เชียงใหม่

นับแต่นั้นมาก็มีชาวไทใหญ่ซึ่งจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษอพยพเข้ามาทำการค้าขายและตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในเมืองเชียงใหม่จำนวนมากขึ้น ส่วนใหญ่ได้อาศัยอยู่ในย่านถนนท่าแพ ช้างม่อย และย่านช้างเผือก โดยในย่านช้างเผือก ชาวไทใหญ่ได้ตั้งบ้านเรือนตั้งแต่ร่องกะแจะช้างมัสยิดจนถึงบริเวณอนุสาวรีย์ช้างเผือก ชาวไทใหญ่ที่อพยพมาในยุคนี้ ถือเป็นบรรพบุรุษของลูกหลานชาวไทใหญ่บ้านช้างเผือกในรุ่นปัจจุบัน(๕) ซึ่งชาวไทใหญ่เหล่านี้ส่วนหนึ่งก็ได้เป็นศรัทธาวัดป่าเป้า ยึดเอาวัดป่าเป้าเป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวไทใหญ่ที่จะได้มาพบปะกัน

ความสัมพันธ์ในชุมชนไทใหญ่

จากคำบอกเล่าของชาวไทใหญ่บ้านช้างเผือกซึ่งมีบรรพบุรุษเป็นคนไทใหญ่และอาศัยอยู่ในชุมชนไทใหญ่บ้านช้างเผือกมานานเล่าให้ฟังว่า ในอดีตชาวไทใหญ่ในย่านช้างเผือกจะตั้งบ้านเรือนมีอาณาบริเวณตั้งแต่ประตูช้างเผือก เรื่อยไปตามแนวยาวของถนนช้างเผือกจนถึงบริเวณสถานีขนส่งช้างเผือกในปัจจุบัน

เดิมมีบ้านเรือนอยู่ประมาณ ๒๐ หลังคาเรือน สภาพบ้านเรือนส่วนใหญ่จะมุงด้วยหลังคาใบตองตึง ยกเว้นบ้านที่มีฐานะเพียงไม่กี่หลังคาเรือนเท่านั้นที่ปลูกสร้างบ้านเป็นเรือนไม้ขนาดใหญ่ เดิมถนนโชตนายังเป็นถนนดินไม่ได้ลาดยาง และจะมีต้นฉำฉาขึ้นเรียงรายไปตลอดสองฟากฝั่งถนนขนานคู่ไปกับแนวคูน้ำเล็กๆ ข้างถนน ซึ่งในสมัยก่อนชาวไทใหญ่ในย่านช้างเผือกจะใช้น้ำจากคูน้ำแห่งนี้ในการดำรงชีวิตจนเมื่อมีการขยายถนนจึงมีสภาพที่เห็นดังในปัจจุบันนอกจากนั้นที่บ้านช้างเผือกยังมีตลาดเหนือกับตลาดใต้ เป็นสถานที่สำหรับคนไทใหญ่ไปจับจ่ายซื้อของอุปโภคบริโภคโดยทั่วไป

สำหรับความสัมพันธ์ภายในชุมชนชาวไทใหญ่ในอดีตจะมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นฉันท์พี่น้องในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน โดยจะมีการแต่งงานกันเองในหมู่คนไทใหญ่ด้วยกัน ทั้งที่อาศัยอยู่ในย่านช้างเผือก ท่าแพ ช้างม่อย ดอยสะเก็ด นอกจากนั้นก็ยังมีความสัมพันธ์เชื่อมผ่านทางคณะศรัทธาวัดต่างๆ ที่เป็นวัดของไทใหญ่ เช่น วัดป่าเป้า วัดอุปคุตพม่า วัดทรายมูล วัดหนองคำ ซึ่งจะมีการไปมาหาสู่ ติดต่อทำการค้าวัวต่างด้วยกัน รวมทั้งการไปช่วยงานบุญที่คณะศรัทธาของวัดไทใหญ่ในชุมชนต่างๆ ร่วมกันจัดขึ้น

๑๒๓
ไม้แกะสลักชาวไทใหญ่

ในยุคล่าอาณานิคมที่อังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐบาลอังกฤษได้เข้ามาประกอบกิจการทำไม้ในประเทศพม่าและในดินแดนล้านนา ในยุคนั้นชาวไทใหญ่ที่เข้ามาอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน ส่วนใหญ่จะเป็นคนในบังคับอังกฤษ อังกฤษจะให้ชาวไทใหญ่มีการปกครองดูแลกันเอง โดยมี Head Man หรือที่ชาวไทใหญ่นิยมเรียกกันว่า "ปู่แมน" ซึ่งได้รับการคัดเลือกจากคนในชุมชนชาวไทใหญ่ด้วยกันให้เป็นหัวหน้าทำหน้าที่ปกครองดูแลทุกข์สุขของชาวไทใหญ่โดยทั่วไป ส่วนใหญ่ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็น Head Man นั้นจะเป็นคนไทใหญ่ที่อยู่ในย่านถนนท่าแพ ทั้งนี้เนื่องจากย่านท่าแพเป็นชุมชนใหญ่มีคนไทใหญ่อาศัยอยู่มากและชาวไทใหญ่ที่นี้มีฐานะดีกว่าที่อื่นๆ นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งที่มีกลุ่มคนไทใหญ่เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัยก่อนชุมชนอื่นๆ(๖)

ผู้ที่ได้รับคัดเลือกเป็น Head Man จะได้รับความเคารพนับถือจากคนไทใหญ่มากในวันสงกรานต์ทุกๆ ปี ชาวไทใหญ่จะเดินทางไปรดน้ำดำหัว Head Man ที่ท่าแพ ต่อมาเมื่อมีการจัดการปกครองท้องที่ มีตำแหน่งนายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเข้ามาแทนที่ ดังนั้นภายหลังจากที่ จองซุนนะ Head Man คนสุดท้ายถึงแก่กรรมลงเมื่อประมาณ ๖๐ กว่าปีมาแล้ว ตำแหน่ง Head Man จึงได้ถูกยกเลิกไปในที่สุด(๗)

เศรษฐกิจในชุมชนไทใหญ่

บรรพบุรุษของชาวไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในเวียงเชียงใหม่ ประกอบอาชีพหลายอย่างเช่น เป็นพ่อค้าวัวต่าง ทำกิจการป่าไม้ ทำหนังพองขาย การปั้นหม้อ การทำรองเท้ากาบโปก (เป็นรองเท้าแตะที่ทำมาจากหนังควาย) การทำนา ช่างคำ ค้าอัญมณี หมอยาสมุนไพร หมอนวด หมอดู สล่าหรือช่างทำงานก่อสร้าง

สำหรับการค้าวัวต่างเป็นการค้าแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านกับเมือง หรือระหว่างเมืองต่างๆ ในล้านนากับเมืองที่อยู่นอกเขตล้านนา เช่น พม่า รัฐฉาน มะละแหม่ง ยูนนาน ซึ่งมีระยะทางที่ห่างไกล การค้าวัวต่างที่เป็นการค้าทางไกลนี้ ส่วนใหญ่พ่อค้าวัวต่างจะเป็นชาวไทใหญ่ โดยเมื่อถึงฤดูแล้งพ่อค้าวัวต่างจะรวมกลุ่มกันจัดเป็นขบวนวัวต่าง นำผลผลิตจากหมู่บ้านในท้องถิ่น เช่น ครั่ง ยาสูบ เมี่ยง พืชผักในท้องถิ่น ไปแลกเปลี่ยนสินค้ากับคนจากหมู่บ้านอื่นที่ขบวนวัวต่างผ่านไป พร้อมกับซื้อสินค้าที่หมู่บ้านตนเองขาดแคลนเช่น เกลือ ปลาแห้ง ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด นำกลับมาขายในท้องถิ่น(๘)

กล่าวได้ว่าชาวไทใหญ่ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ในย่านท่าแพ ช้างเผือก-ป่าเป้า

ช้างม่อย ดอยสะเก็ด ส่วนใหญ่บรรพบุรุษจะเคยเป็นพ่อค้าวัวต่าง ในกรณีปู่ของคุณนิคม ไตรพิทักษ์ นอกจากทำกิจการค้าไม้กับอังกฤษแล้ว ยังเป็นพ่อค้าวัวต่างที่ทำการค้าทางไกลระหว่างเชียงใหม่ กับมะละแหม่ง โดยใช้เส้นทางการค้าสายเชียงใหม่ - ฮอด - แม่สอด - มะละแหม่ง(๙) ส่วนพ่อของลุงอิ่นคำ (อินทร์คำ) นุสุริยา เป็นพ่อค้าวัวต่างที่ค้าขายระหว่างเชียงใหม่กับเมืองฝาง ได้ใช้เส้นทางการค้าสายเชียงใหม่ - แม่แตง - พร้าว - เชียงดาว - ฝาง ใช้เวลาเดินทางไปกลับ ๕-๖ เดือน โดยไปกันเป็นกลุ่ม ระหว่างทางก็ได้ซื้อสินค้าจำเป็นอื่นๆ และวัวควายกลับมาขายให้พ่อค้าแถวช้างคลาน(๑๐)

ต่อมาเมื่อการคมนาคมขนส่งเจริญมากขึ้น มีการสร้างทางรถไฟสายเหนือเชื่อมระหว่างกรุงเทพ-ลำปางและลำปาง-เชียงใหม่ เมื่อเส้นทางรถไฟสายกรุงเทพ-เชียงใหม่ สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ ทำให้การค้าวัวต่างระหว่างเชียงใหม่กับมะละแหม่งลดความสำคัญลงอย่างมาก แต่การค้าวัวต่างระหว่างอำเภอก็ยังคงมีความสำคัญอยู่ ตราบจนเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๘-๒๕๐๓ ได้มีการก่อสร้างถนนทางหลวงเชื่อมระหว่างจังหวัดกับอำเภอต่างๆ เมื่อแล้วเสร็จ เริ่มมีการใช้รถยนต์รถบรรทุกในการขนส่งสินค้ามากขึ้น ทำให้การค้าวัวต่างหมดความสำคัญลงในที่สุด ในกรณีพ่อลุงอิ่นคำเอง ได้เลิกการค้าวัวต่างในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ และได้หันกลับมายึดอาชีพทำหนังพองขายอย่างที่ปู่และย่าของลุงอิ่นคำและคนอื่นๆ ในชุมชนได้เคยทำมา(๑๑)

สายสัมพันธ์ของคนไทใหญ่กับทายาทเจ้าหลวง

ในสมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ มีพ่อค้าวัวต่างชาวไทใหญ่คนหนึ่งชื่อส่างกะณะ (พ.ศ. ๒๔๒๙-๒๔๙๕) ทำการค้าวัวต่างระหว่างเมืองแม่ฮ่องสอนบ้านเกิดกับเชียงใหม่ ต่อมาได้พบรักกับแม่วันดี ธิดาของพญานาวาผู้เคยเป็นแก่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) สันทรายหลวง บ้านวังสิงห์คำ บ้านป่าตัน บ้านเมืองลัง บ้านเชียงยืน จึงได้ตั้งครอบครัวที่บ้านวังสิงห์คำ ริมแม่น้ำปิง ส่างกะณะได้ทำงานเพื่อส่วนรวมหลายอย่างเช่นการปรับพื้นที่บริเวณวัดปากล้วยเพื่อสร้างท่าอากาศยานเชียงใหม่ การสร้างอาคารกองบังคับการทหารบกและอาคารที่พักทหาร ในค่ายกาวิละ ฯลฯ ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ขุนกันชนะนนถี

ครั้งครูบาศรีวิชัย (พ.ศ. ๒๔๒๑-๒๔๘๑) เป็นผู้นำในการสร้างทางขึ้นสู่พระธาตุดอยสุเทพในช่วงวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๔๗๗ - ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๘ ส่างกะณะหรือขุนกันชนะนนถีได้ร่วมงานด้วย และได้เป็นผู้นำในการสร้างทางโค้งช่วงสุดท้ายก่อนถึงวัดพระธาตุดอยสุเทพจนสำเร็จ คนทั่วไปจึงเรียกบริเวณนั้นว่า "โค้งขุนกันฯ" สืบมา

นอกจากนั้นขุนกันฯ ยังได้ร่วมกับภริยาคือนางวันดี ชนะนนท์สละทรัพย์สร้างโบสถ์และศาลาการเปรียญวัดป่าแพ่ง อำเภอเมือง เชียงใหม่ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน สร้างกำแพงแก้ววัดข้าวแท่นหลวง อำเภอสันทราย สร้างซุ้มประตูเข้าวัดต้นขาม (วัดมงคลประสิทธิ์)อำเภอแมริม และสร้างซุ้มประตูเข้าวัดทุงยูในเมืองเชียงใหม่

ต่อมาธิดาคนหนึ่งของขุนกันฯและนางวันดี ได้สมรสกับทายาทคนโตของเจ้าแก้วนวรัฐฯ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙ และหม่อมบัวเขียว เป็นการเชื่อมสายสัมพันธ์คนในชุมชนไทใหญ่กับเจ้านายฝ่ายเหนือในเชียงใหม่เหมือนครั้งหม่อมบัวไหลสาวงามไทใหญ่กับพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗

เชิงอรรถ

๑ สุชาติ เศรษฐมาลินี *"ศาสนาอิสลาม"* ใน **มรดกศาสนาในเชียงใหม่** เชียงใหม่ : คณะอนุกรรมการด้านศาสนางานสมโภชเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี ๒๕๓๙ หน้า ๑๒๙-๑๓๑

๒ หอสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๔๘ เลขที่ ๑๓๖๔ ร่างตราน้อยไปรเวศ ถึงพระเจ้านครเชียงใหม่ว่าด้วยให้ปล่อยเงี้ยวแม่กะตอน

๓ สงบ ฉิมพลีย์ **ศิลปกรรมพม่าในอาณาจักรล้านนา** งานวิจัยสนับสนุนโดยมูลนิธิ เจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน ๒๕๓๐-๒๕๓๑ หน้า ๑๓-๑๔

๔ สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา** ๒๕๓๙ หน้า ๓๖๓ กรุงเทพ : สำนักพิมพ์อมรินทร์

๕ คำบอกเล่าของนายนิคม ไตรพิทักษ์. เจ้าของโรงแรมช้างเผือก ๒๕๔๔

๖ คำบอกเล่าของคุณยายสอิ้ง นุสุริยา. อายุ ๗๙ ปี และคุณยายศรีนวล นันตารัตน์. อายุ ๗๓ ปี ๒๕๔๔

๗ คำบอกเล่าของคุณนิคม ไตรพิทักษ์ ๒๕๔๔

๘ สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** ๒๕๓๙ หน้า ๔๕๕-๔๕๗

๙ คำบอกเล่าของคุณนิคม ไตรพิทักษ์ ๒๕๔๔

๑๐ คำบอกเล่าของลุงอินคำ นุสุริยา ๒๕๔๔

๑๑ สมโชติ อ๋องสกุล "ชุมชนวัดป่าเป้า" ใน **ประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่ : การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** รายงานการวิจัยกองทุนสนับสนุนการวิจัย ๒๕๔๖

๓

แม่เจ้าจามรี

คุณหญิงวิจันทรา คชเสนี บุนนาค

๑๒๔

ย้อนกาลเวลาสู่อดีต ในช่วงปีพุทธศักราช ๒๓๙๗ เป็นช่วงที่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (พ่อเจ้าชีวิตอ้าว) ซึ่งเป็นราชบุตรของพระเจ้าราชาธิบดี (พระเจ้ากาวิละ) ต้นตระกูล "ณ เชียงใหม่" ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๖ และปกครองอยู่นาน ๑๖ ปี จนถึงพุทธศักราช ๒๔๑๓ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระบิดาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เป็นองค์ที่ ๗ สืบต่อมาอีกนานถึง ๒๗ ปี ซึ่งตรงกับปลายรัชกาลที่ ๔ ต่อต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์จักรี สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเชียงใหม่มีสถานะเป็นประเทศราช เจ้าผู้ครองนครมีอำนาจสิทธิขาดเบ็ดเสร็จในการบริหารบ้านเมืองและปกครองราษฎรโดยตรง ในต้นสมัยของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์นั้น บ้านเมืองทรุดโทรมจากการทำสงครามกับพม่ามายาวนาน ต้องกอบกู้บูรณะบ้านเมือง ทั้งยังต้องรวบรวมผู้คนที่หนีกระเจิดกระเจิงไปอยู่ตามที่ต่างๆ ให้กลับมารวมตัวกันผนึกกำลังในการบูรณะซ่อมแซมและสร้างบ้านเมืองให้มีความเป็นอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุขสงบ

ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่นั้นได้มีชาวต่างชาติเริ่มเข้ามาติดต่อค้าขายด้วยโดยได้เช่าพื้นที่ป่าไม้ซึ่งพระธิดาสององค์ของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ แม่เจ้าทิพเกสร ชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนคร และเจ้าหญิงอุบลวรรณาพระขนิษฐา ได้ขอให้พระบิดาของท่านซื้อไว้ มีพื้นที่ครอบคลุมบางจังหวัดในภาคเหนือตั้งแต่ เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ยันไปจรดชายแดนพม่า ซึ่งมีไม้สักอยู่อุดมสมบูรณ์มูลค่ามหาศาล ประจวบกับเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ฝรั่งชาติตะวันตกเช่นอังกฤษ ฝรั่งเศสเข้ามาล่าอาณานิคมย่านคาบสมุทรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศสยามเป็นเป้าหมายสำคัญโดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ หลังจากที่ประเทศพม่าได้ตกอยู่ภายใต้จักรวรรดินิยมของอังกฤษแล้ว

แม่เจ้าจามรี ได้ถือกำเนิดมาในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๐๓ เป็นธิดาองค์ที่ ๕ ของเจ้าราชภาคินัย (เจ้าน้อยแผ่นฟ้า) ผู้สืบเชื้อสายในชั้นหลานของพระเจ้าบรมราชาธิบดีกาวิละ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๑ จึงนับว่าท่านเป็นเจ้านายฝ่ายเหนือที่มีศักดิ์สูงอยู่ในลำดับชั้นเดียวกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ท่านเติบโตขึ้นมาในช่วงที่บ้านเมืองกำลังบูรณะพัฒนา และยังไม่มีความมั่นคงนักท่านถูกอบรมฝึกฝนให้มีความมัธยัสถ์ ไม่ฟุ่มเฟือย แม้จะอยู่ในฐานะเจ้าหญิงผู้สูงศักดิ์ ท่านก็มีกิริยาพาทีที่สุภาพเรียบร้อยนุ่มนวล โอบอ้อมอารี

แม่เจ้าจามรี ได้เสกสมรสกับเจ้าแก้วนวรัฐ (อินทแก้ว) ราชบุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ นับตามศักดิ์เป็นพระเชษฐาต่างพระมารดากับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี สมัยเมื่อดำรงตำแหน่งเจ้าราชวงศ์ และเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าอุปราชนครเชียงใหม่ ต่อมาได้ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เป็นองค์ที่ ๙ ในปีพุทธศักราช ๒๔๕๒ และได้รับพระราชทานสุพรรณบัตรในปีพุทธศักราช ๒๔๕๔ ทรงพระยศเป็นพลตรี และมีพระนามเต็มว่า

> *"เจ้าแก้วนวรัฐ ประพัทธอินทนันพงษ์ ดำรงนพีสีนครเขตต์ ทศลักษเกษตรอุดม บรมราชสวามิภักดิ์ บริรักษ์ปัจฉิมานุทิศ สุจริตธรรมธาดา มหาโยนางคราชวงษาธิบดี เจ้านครเชียงใหม่"*

จนเมื่อท่านพิราลัยในปี พุทธศักราช ๒๔๘๒ นับเป็นเจ้าหลวงองค์สุดท้ายของเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย จึงยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครไปโดยปริยาย

ชาวพื้นเมืองเชียงใหม่ทั่วไปเรียกท่านทั้งสองว่า *"พ่อเจ้า"* และ *"แม่เจ้า"* *"คุ้ม"* ซึ่งแปลว่าวังที่ท่านอยู่ก็เรียกว่า *"คุ้มหลวง"* ท่านมีราชบุตรและราชธิดาด้วยกัน คือ

เจ้าน้อยศุขเกษม ณ เชียงใหม่ มียศเป็น ร้อยตรี เจ้าอุตรการโกศล สมรสกับ เจ้าบัวชุม ณ เชียงใหม่ ไม่มีบุตรธิดาสืบสกุล

เจ้าหญิงบัวทิพย์ ณ เชียงใหม่ สมรสครั้งแรกกับ ร้อยตรี เจ้าน้อยกุย สิโรรส มีธิดาคนหนึ่งชื่อ เจ้าสร้อยดารา ถึงแก่กรรมตั้งแต่เยาว์วัย ต่อมาได้แยกทางกัน และสมรสกับเจ้าราชภาคินัย (เมืองชื่น) ไม่มีบุตรธิดา จึงได้รับเจ้าวงศ์จันทร์ หลานป้า มาเป็นบุตรบุญธรรม

เจ้าวงษ์ตวัน ณ เชียงใหม่ สมรสกับ เจ้าจันทร ณ เชียงใหม่ หลานยายของแม่เจ้าอุบลวรรณา ธิดาพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ ต่อมาเจ้าจันทรได้แยกมาอยู่กับพระราชชายาฯที่กรุงเทพฯ มีธิดา คือ เจ้าวงศ์จันทร์ ณ เชียงใหม่ สมรสกับนายปฐม คชเสนี บุตรพระยาพิพิธมนตรี มีบุตรธิดา คือ นายปวิตร คชเสนี และคุณหญิงวิจันทรา คชเสนี บุนนาค ต่อมาได้รับพระราชทานราชทินนามว่า *"เจ้าราชสัมพันธวงศ์"* มียศเป็นมหาดเล็กพิเศษในรัชกาลที่ ๖ และต่อมาได้เลื่อนขึ้นเป็น *"เจ้าราชบุตร"* เชียงใหม่ และได้รับพระราชทานยศพันตรีทหารบกพิเศษ ท่านได้สมรสกับ เจ้าภัทรา ณ ลำพูน ธิดาเจ้าหญิงหล้า น้องสาวของเจ้าหลวงจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครลำพูน มีธิดา คือ เจ้าพงศ์แก้ว ณ ลำพูน (ท.จ.) สมรสกับ เจ้าพัฒนา ณ ลำพูน โอรสเจ้าหลวงจักรคำขจรศักดิ์ และเจ้าหญิงส่วนบุญ ณ ลำพูน มีบุตรธิดา คือ เจ้าดารารัตน์ ณ ลำพูน (ต.จ.) เจ้าพัฒน์พงศ์ เจ้าวงศ์จักร เจ้าศักดิ์ขจร ณ ลำพูน และเจ้าระวีพันธุ์ สุจริตกุล (ต.จ.) สมรสกับนายสุชาติ สุจริตกุล บุตรพระยาสุจริตธำรงค์ มีบุตรธิดา คือ นายตะวัน นางสาวพันธุ์ระวี และนายรพี สุจริตกุล ท่านได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นพลตรี และเป็นราชองครักษ์พิเศษในรัชกาลที่ ๙ เมื่อล่วงเข้าปัจฉิมวัย พลตรี เจ้าราชบุตร ได้

สมรสอีกครั้งหนึ่ง กับหม่อมศรีนวล (นันทขว้าง) (ท.จ.) และอยู่ด้วยกันตลอดมา จนท่านถึงแก่อนิจกรรม เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ดังนั้น ผู้เป็นทายาทสืบทอดสายตรงลงมาจากแม่เจ้าจามรี จนถึงปัจจุบัน จึงมีแต่สายพลตรีเจ้าราชบุตรเท่านั้น ที่มีลูก หลาน เหลน สืบต่อมาอีกหลายลำดับชั้น

เพื่อให้มีจินตนาการถึงชีวิตความเป็นอยู่ในอดีตของแม่เจ้าจามรีได้ชัดเจนลึกซึ้งขึ้น จึงขอบรรยายถึงลักษณะ "คุ้มหลวง" สมัยนั้นพอเป็นสังเขป คุ้มหลวงนั้น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง ตำบลท่าเจดีย์กิ่ว ไม่ไกลจากสะพานนวรัฐนัก มีพื้นที่กว้างขวางใหญ่โตมาก ภายในบริเวณเดียวกันมีตำหนักอยู่ ๓ ตำหนัก ตำหนักกลางหลังแรก สร้างด้วยไม้สักสวยงามด้วยลายฉลุไม้ปราณีตเหนือบานประตูหน้าต่าง และระเบียงรอบ ตำหนักนี้มีขนาดใหญ่สุด เป็นที่อยู่ของแม่เจ้าจามรีกับเจ้าหญิงบัวทิพย์ ต่อมาภายหลังเจ้าหลวงท่านมาสร้างตำหนักของท่านอยู่เองขึ้นอีกหลังหนึ่งทางด้านซ้ายของตำหนักใหญ่ ซึ่งขนาดเล็กกว่าแต่โปร่ง โล่งกว่าตำหนักเดิม ส่วนตำหนักด้านขวานั้นมีอยู่เดิมเป็นของเจ้าราชบุตรวงษ์ตวัน (ผู้เขียนเกิดที่นี่)

บริเวณด้านตะวันตกของคุ้มหลวง สร้างเป็นโรงละครขนาดใหญ่ ต่อมาได้ดัดแปลงเป็นโรงภาพยนต์ศรีนครพิงค์ ซึ่งเจ้าหญิงบัวทิพย์ควบคุมดูแล บริเวณท้ายคุ้มจะเป็นโรงเลี้ยงม้า และโรงเก็บรถเทียมม้า ซึ่งในสมัยนั้นใช้เป็นยานพาหนะของคุ้มหลวง ต่อจากนั้นก็จะเป็นโรงที่ตั้งครกตำข้าวเปลือก (เปรียบเสมือนโรงสีข้าวในปัจจุบัน) จะมียุ้งไม้สักเก็บข้าวเปลือกที่นำใส่เกวียนมาส่งจากนาของท่านปลูกอยู่ด้านหลังโรงตำข้าว ถัดต่อมาเป็นโรงช้าง และที่เก็บเครื่องสัปคับ และอื่นๆ ที่เกี่ยวกับช้าง และโรงเก็บเครื่องดนตรีทั้งหมด รวมทั้งเรือนแถวสำหรับเป็นที่อยู่ของคนดูแลช้างม้า พวกพิณพาทย์ลาดตะโพน ครูดูแลเครื่องดนตรีและฝึกซ้อม ดังนั้น ในคุ้มหลวงจึงมีข้าทาสบริวารรวมกันอยู่หลายสิบครอบครัวนับเป็นจำนวนคนร่วมร้อย

๑๒๕

โรงภาพยนต์ศรีนครพิงค์ ถ่ายปี พ.ศ. ๒๔๙๖

"คุ้มหลวง" นี้ ปัจจุบันเป็นตลาดนวรัฐ ต่อมาเจ้าหลวงท่านได้สร้างคุ้มเป็นตึกแบบฝรั่ง อีก ๒ แห่ง คือคุ้มแจ่งหัวลิน (คุ้มรินแก้วในปัจจุบัน) และคุ้มเจดีย์กิ่ว (สถานกงศุลอเมริกันในปัจจุบัน)

เมื่อครอบครัวมีขนาดใหญ่ปานนั้น การกินอยู่ของทั้งเจ้านายลูกหลานตลอดจนบริวาร จึงตกเป็นภาระหนัก สำหรับแม่เจ้าจามรีที่จะต้องบริหารจัดการให้ทุกคนได้อยู่ดีมีสุขถ้วนหน้า ไหนึ่งข้าวของคุ้มหลวง ใบใหญ่สุดมีขนาดเท่าตุ่มน้ำใบย่อม ส่วนข้าวนั้น ไม่ต้องซื้อมีอยู่เต็มยุ้ง เหลือพอกินกันได้ตลอดทั้งปี ส่วนค่ากับข้าว แม่ครัวจะมาเบิกเงินจากแม่เจ้าวันละ ๘ แถบ

๑๒๖

คุ้มเจดีย์กิ่วในอดีต

(๑ แถบมีค่าเท่ากับ ๘๐ สตางค์) สมัยนั้นหมูกิโลละ ๖ สตางค์ อาหารสำหรับเจ้านายจะจัดเป็น ๓ สำรับ สำรับใหญ่สำหรับพ่อเจ้า และแม่เจ้า สำรับรองลงมาจัดสำหรับหม่อมเขียว มารดาของเจ้าพงษ์อินทร์ เจ้าหญิงศิริประกาย และเจ้าอินทนนท์ ซึ่งเป็นบุตรและธิดาของเจ้าแก้วนวรัฐฯ ซึ่งแม่เจ้าจามรีได้อุปการะเลี้ยงดู ให้ความรักและเอื้ออาทรเสมือนลูกแท้ๆ ของท่าน จนเจ้าพงษ์อินทร์นั้นเรียกแม่ของท่านเองว่า "หม่อมเขียว" แต่เรียกแม่เจ้าจามรีว่า "เจ้าแม่หลวง" สำรับที่สามสำหรับเจ้าวงศ์จันทร์ หลานย่าคนโต ซึ่งท่านเลี้ยงมาตั้งแต่เกิด มีอายุใกล้เคียงกับเจ้าอาทั้งสาม จึงเป็นเพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่เด็กๆ อาหารมื้อเช้าจะเป็นกับข้าวเมืองครบชุด อาหารกลางวันจะเป็นอาหารเบาๆ สุดแต่พ่อเจ้าจะสั่ง ส่วนมื้อเย็นจะเป็นอาหารไทยและอาหารฝรั่ง ซึ่งจะมีกุ๊กคนจีน และแม่ครัวไทยช่วยกันทำ

ในสมัยที่เจ้าแก้วนวรัฐยังไม่ได้รับตำแหน่งเจ้าผู้ครองนคร ท่านมีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย เป็นคนขยันและมีฝีมือทั้งคู่ เจ้าแก้วฯ ท่านมีฝีมือในทางช่างไม้ ท่านจะกลึงไม้ และทำเครื่องเรือนและเครื่องครัวต่างๆ ด้วยฝีมือปราณีตไม่มีที่ติ แม่เจ้าจามรีท่านจะตื่นมาแต่เช้าตรู่ ทำครัวทำกับข้าวเองเพื่อทำบุญตักบาตรที่หน้าคุ้มทุกเช้าเป็นกิจวัตร ตกเย็นท่านจะเก็บดอกลำดวนในคุ้มมาร้อยเป็นสาย เรียกว่าทอลำดวนเป็นแพ โดยเด็ดกลีบดอกลำดวนออก ๑ กลีบ แล้วร้อยสานดอกต่อกันเป็นสาย เพื่อใช้รัดรอบมวยผม แล้วส่งไปขายที่ตลาดแพละ ๑ สตางค์ ซึ่งขายได้หมดเป็นถาดๆ ทุกเย็นท่านจะรวบรวมเงินใส่หีบไว้ซื้อของใส่บาตรหรือนำเงินให้ช่างไม้ทำธรรมาสน์ส่งไปถวายวัดบวกครกหลวง ซึ่งเป็นวัดที่เจ้าราชภาคินัยบิดาของท่านได้สร้างไว้

สัจธรรมประการหนึ่งที่แม่เจ้าจามรีถือนักหนา คือ ไม่ชอบให้ใครเป็นหนี้เป็นสิน และที่สำคัญคือ ไม่ชอบที่จะเห็นลูกหลานเป็นคนสำรวย เหยาะแหยะ เหยียบขี้ไก่ไม่ฝ่อ ท่านจึงดำรงชีวิตอย่างสมถะ เรียบง่าย ขยันขันแข็ง เสมอต้นเสมอปลาย เป็นแบบอย่างที่ดีมาโดยตลอด

ในยุคนั้นนับว่าท่านเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เล็งเห็นความจำเป็นที่บุตรหลานจะต้องมีการศึกษาสูงและทันสมัย เพื่อเตรียมรับสถานะการบ้านเมืองที่อาจเปลี่ยนแปลงต่อไปในอนาคต ท่านจึงได้ส่งเจ้าน้อยศุขเกษมไปศึกษาต่อยังมหาวิทยาลัยมะละแหม่ง ประเทศพม่า เมื่ออายุเพียง ๑๕ ปี จนถึงอายุ ๒๐ ปี เพื่อจะได้เรียนรู้ภาษาต่างประเทศ ขนบธรรมเนียมประเพณี และประสบการณ์ในต่างแดนที่จะนำมาเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินสยามได้

ปีพุทธศักราช ๒๔๔๖ ตรงกับปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดเหตุพิพาทระหว่างประเทศสยามและประเทศฝรั่งเศส สยามต้องจำยอมสูญเสียดินแดนบางส่วนในเขมร รวมไปถึงเกาะกง เพื่อแลกกับอธิปไตยอันยืนยงแต่บรรพกาลไว้

ในปีนั้น เจ้าอุปราชแก้วนวรัฐและแม่เจ้าจามรีมีการจัดงานต้อนรับเจ้าน้อยศุขเกษม ราชบุตรองค์โตที่สำเร็จการศึกษากลับจากเมืองมะละแหม่ง ประเทศพม่า ความหวังของทั้งสององค์คือการที่ได้เห็นราชบุตรองค์นี้ได้ทำงานรับใช้บ้านเมืองและเข้าพิธีเสกสมรสกับกุลสตรีชาวเชียงใหม่ที่สมศักดิ์ศรี เนื่องจากวันหนึ่งข้างหน้าอาจจะได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอุปราช

หลังจากพิธีต้อนรับสู่ขวัญอันยิ่งใหญ่ผ่านไป ความสุขของทั้งเจ้าอุปราชและชายาก็ต้องเปลี่ยนเป็นความโศก เมื่อพบว่า ราชบุตรรูปงามมิได้กลับมาเพียงลำพัง แต่ได้ลักลอบนำสตรีสาวชาวพม่ามาอยู่เยี่ยงคู่ครอง "มะเมียะ" สาวพม่าวัย ๑๖ ปี มีอดีตเป็นแม่ค้าที่ในตลาดเมืองมะละแหม่ง แม้ความงามของเธอจะเป็นเลิศ แต่ทั้งเจ้าอุปราชและชายาก็ไม่สามารถรับเธอไว้เป็นศรีสะใภ้ได้ สาเหตุ

ประการสำคัญคือ มะเมียะ นั้นเป็นชาวพม่า อยู่ในบังคับของอังกฤษ จักรวรรดิอังกฤษในขณะนั้นก็เช่นเดียวกับประเทศฝรั่งเศสที่พยายามแผ่ขยายดินแดนไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่รู้ๆ กันคือ จักรวรรดิอังกฤษกำลังจับจ้องนครเชียงใหม่หลังจากที่ได้ครอบครองประเทศพม่าแล้ว ด้วยต้องการผลประโยชน์ในเรื่องการทำไม้สักดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น ถ้าเจ้าอุปราชยอมรับมะเมียะไว้ในฐานะศรีสะใภ้ นครเชียงใหม่คงไม่แคล้วมีเรื่องผิดพ้องหมองใจสยาม

แม่เจ้าจามรีอยู่ในสภาวะถูกกดดันอย่างหนัก ความรักลูกนั้นมีอยู่เหลือล้น อยากเห็นลูกมีความสุขก็อยากเห็น แต่เรื่องของบ้านเมืองนั้นเป็นเรื่องใหญ่ ถ้านครเชียงใหม่ดำเนินวิเทโศบายพลาดจะมิได้มีผลกระทบต่อแค่นครเชียงใหม่ แต่จะกระทบมาถึงประเทศสยามที่มีปัญหาหนักหน่วงอยู่แล้ว และในที่สุดความลับย่อมไม่มีในโลก เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐ์ศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ข้าหลวงสิทธิ์ขาดมณฑลพายัพในเวลานั้นได้เชิญเจ้าอุปราชแก้วนวรัฐไปพบเพื่อปรึกษาหารือปัญหาเรื่องนี้ และแสดงเจตน์จำนงให้จัดการแยกบุคคลทั้งสองจากกันโดยเร็วก่อนที่ความจะทราบถึงพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เจ้าอุปราชและแม่เจ้าจามรีต้องตัดสินใจด้วยการจัดส่งตัวมะเมียะกลับสู่ประเทศพม่าด้วยความละมุนละม่อม

การพลัดพรากจากสิ่งที่รักนั้นเป็นทุกข์ ว่ากันว่า ฉากการจากลาระหว่างสองหนุ่มสาวเป็นที่สะเทือนใจผู้คนที่ได้พบเห็น ความทุกข์ของสองคู่รักหนุ่มสาวเป็นที่เปิดเผยแก่ฝูงชน แต่ความทุกข์ของแม่เจ้าจามรีผู้เป็นมารดานั้นต้องกล้ำกลืนไว้ในอก

อีกสองปีต่อมา ได้มีการจัดพิธีเสกสมรสระหว่างเจ้าน้อยศุขเกษม ขณะนั้นดำรงยศเป็น ร.ต.เจ้าอุตรการโกศล กับเจ้าบัวชุม ณ เชียงใหม่ น้องสาวเจ้าบุรีรัตน์ (น้อยแก้ว) เจ้าบัวชุมเป็นนักดนตรีมือหนึ่งในตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทั้งสองมีชีวิตสมรสร่วมกันอยู่ได้เพียง ๗ ปี จนกระทั่ง ร.ต.เจ้าอุตรการโกศลได้ถึงแก่กรรมในวัยเพียง ๓๓ ปี

ความทุกข์ของแม่เจ้าจามรีนั้นซ้ำซ้อนเข้าไปอีก เพราะต้องสูญเสียหลานยาย เจ้าสร้อยดารา ซึ่งถูกสุนัขบ้ากัดตายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ขณะอายุยังน้อยนิด แม่เจ้าจามรี หรือ เจ้าแม่หลวง สมัยเป็นชายาเจ้าอุปราชเคยปฏิบัติตนอย่างไร เมื่อขึ้นเป็นชายาเจ้าผู้ครองนครแล้ว ก็ยังคงประพฤติปฏิบัติตนคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ทุกข์สุขของลูกหลานบริวารรวมถึงพลเมืองคือทุกข์สุขของแม่เจ้า

ในเรื่องการศึกษาของลูกหลาน แม่เจ้าจามรียังคงทันสมัยและมองเห็นการไกลอยู่เช่นเดิม ท่านผู้เฒ่าที่เคยเป็นเด็กในคุ้มเล่าว่า เมื่อสมัยเจ้านายลูกหลานยังเป็นเด็กเล็ก ท่านจ้างครูมาสอนหนังสือในคุ้ม ส่วนเด็กในคุ้มจะให้ไปเรียนที่โรงเรียน *"คิดดี"* อยู่นอกบริเวณคุ้ม ติดด้านหลังของโรงเลี้ยงม้า เด็กๆ จึงเรียกโรงเรียนนี้ตามสภาวะแวดล้อมว่า โรงเรียน *"ขี้ม้า"*

แม้ท่านจะต้องผิดหวังอย่างหนัก ในการส่งราชบุตรองค์โตไปศึกษาต่างประเทศตั้งแต่อายุยังน้อยก็ตาม ท่านก็คงสนับสนุนให้เจ้าหลวงส่งเจ้าพงษ์อินทร์ไปศึกษาต่อยังประเทศอังกฤษ และได้ตัดสินใจให้เจ้าวงศ์จันทร์ศึกษาวิชาพยาบาลที่โรงพยาบาลแมคคอร์มิค ซึ่งสมัยนั้นอาชีพนี้ เจ้านายไม่นิยมให้บุตรหลานเล่าเรียนเพราะถือว่าต้องไปรับใช้คนอื่นทั่วๆ ไป แล้วในที่สุดแม่เจ้าจามรีก็ได้อาศัยประโยชน์จากการนี้จริงๆ เมื่อท่านล้มป่วย โดยที่เจ้าวงศ์จันทร์ได้ทำหน้าที่ดูแลรักษาพยาบาลโดยตลอด

ในฐานะ *"เจ้าพ่อผู้ครองนคร"* เจ้าแก้วนวรัฐฯ ได้รับเงินเดือนจากรัฐบาลเดือนละ ๑๒,๐๐๐ บาท รับเป็นเหรียญบาทบรรจุใส่ถุงมา ๑๒ ถุง มีคนเอาใส่ล้อลากมาจากศาลากลาง สมัยนั้นเรียกว่า

"เค้าสนามหลวง" พอขนลงจากล้อก็กองไว้หน้ามุข โดยไม่มีการเซ็นรับ ซึ่งนับว่าเป็นเงินจำนวนมากในสมัยนั้น ยิ่งเมื่อรวมกับรายได้ที่ได้จากค่านา ค่าตอไม้ และค่าเช่าอื่นๆ ก็จัดว่าท่านเป็นผู้มั่งคั่งที่สุดคนหนึ่งในเชียงใหม่ ทั้งสมัยนั้นยังไม่มีการเก็บภาษีรายได้ ท่านได้นำเงินมาจุนเจือลูกหลานและญาติพี่น้องอยู่เนืองๆ จากบันทึกของเจ้าวงศ์จันทร์ตอนหนึ่งได้เปรียบท่านเสมือนเป็นบ่อเงินบ่อทองที่จ้วงตักเท่าไหร่ก็ไม่มีพร่อง เจ้าหลวงจะมอบให้แม่เจ้าเป็นผู้เก็บเงินทั้งหมด ท่านจะแบ่งไว้ใช้แค่เดือนละ ๕,๐๐๐ บาท ถ้าไม่พอใช้ท่านก็จะมาขอเพิ่ม เจ้าหลวงสามารถซื้อหารถยนต์ยี่ห้อใหม่ๆ ในสมัยนั้น มาจอดเก็บไว้ในคุ้มหลวงถึง ๖ - ๗ คัน นิสัยนี้สืบทอดมาถึงเจ้าราชบุตร ซึ่งท่านจะซื้อรถมาชื่นชม หวงแหน ท่านจะใช้ไปในงานพิธีและเท่าที่จำเป็นจริงๆ ไปไหนใกล้ๆ ท่านจะใช้สามล้อของคุ้ม เช้าคนรถจะต้องนำรถออกจากโรงมาเช็ดทำความสะอาด ตกค่ำจะต้องทำหน้าที่กางมุ้งให้รถยนต์ทุกคัน ลืมไม่ได้เป็นอันขาด เรื่องเจ้าราชบุตรท่านรักและหวงรถนี้เป็นที่รู้กันดีในหมู่คนที่คุ้นเคย

ตรงกันข้ามกับแม่เจ้าจามรี ท่านจะเก็บหอมรอบริบ เมื่อเก็บเงินได้จำนวนมากพอ ท่านจะนำไปซื้อทองคำเอามาทำเครื่องมือเครื่องใช้ครบทุกอย่าง ตั้งแต่อ่างล้างหน้า-ล้างมือ เหยือกน้ำ ขันใส่กาน้ำชา พวงใส่แก้วน้ำ ถาดรองแก้วพร้อมฝาครอบ หีบบุหรี่ เชี่ยนหมาก พานทองคำหนัก ๑๐๐ บาท โต๊ะทองคำหนัก ๕๐๐ บาท ดาบด้ามทองคำ ฝักทองคำ ตลอดจนเครื่องสัปคับช้างที่ใช้ในกระบวนพิธีต่างๆ ซึ่งครั้งสุดท้ายที่ได้ใช้คือพิธีบวชเณรที่เจ้าอินทนนท์ตั้งใจบวชให้ท่านขณะกำลังป่วยหนักจนสิ้นชีวิต แม่เจ้าจามรีท่านเป็นคนช่างคิด ช่างทำ เมื่อเวลามีเงินเหลือมากๆ ท่านก็จะทำไว้อย่างละหลายๆ ชุด เพื่อไว้ใช้รับเสด็จและถวายเจ้านายจากทางกรุงเทพฯ ที่เสด็จมาเยือน และแจกเป็นของขวัญลูกหลานในโอกาสต่างๆ เช่น งานแต่งงาน เป็นต้น

ความเป็นระเบียบของแม่เจ้าจามรีนั้นเห็นได้จากเครื่องใช้ที่ใช้ในการรับแขก แม่เจ้าจะใช้ลดหลั่นตามลำดับชั้น ถ้าเป็นเครื่องทองคำ ท่านจะไว้ใช้รับเสด็จเจ้านาย ข้าราชการพ่อค้าจะใช้เครื่องนาค กำนันผู้ใหญ่บ้านจะใช้เครื่องเงิน

ภารกิจของแม่เจ้านั้นมีมากมาย เช่น งานพระราชพิธีประจำปี ซึ่งเป็นภารกิจที่สำคัญของแม่เจ้าที่จะต้องตรวจตราดูแลเอาใจใส่ใกล้ชิดไม่มีบกพร่อง และในยามเมื่อจะต้องเดินทางลงไปกรุงเทพฯ เป็นการเดินทางล่องแก่งลงไปทางน้ำต้องควบคุมการเตรียมอาหารแห้งสำหรับคนตามขบวน ซึ่งมีจำนวนมาก เอาไว้เผื่อตายกลางทางด้วยโรคไข้ป่าบ้าง ผิดน้ำบ้าง ในสมัยนั้นการเดินทางต้องใช้เวลาแรมเดือน

นอกจากนี้ยังต้องต้อนรับเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีที่เสด็จเยือนเชียงใหม่ อาทิ สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ที่มาตรวจราชการอีกมากมาย แม่เจ้าจามรีลงมือควบคุมการทำงานทุกอย่างด้วยความกระฉับกระเฉง เรียบร้อย สุภาพอ่อนโยน เอาอกเอาใจผู้คน มีความคล่องแคล่วว่องไว แต่แฝงด้วยอำนาจราชศักดิ์

งานครั้งยิ่งใหญ่ที่แม่เจ้าจามรีช่วยเป็นแม่กองต้อนรับ คืองานรับเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พิธีทูลพระขวัญและพระราชทานพระแสงราชศัสตรานครเชียงใหม่ และการสมโภชช้างพลายสำคัญ ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ จากจดหมายเหตุที่จ่าจังหวัดน่าน รวบรวมเรียบเรียงขึ้นโดยบัญชาของพระยาราชนกูลฯ สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลพายัพ ได้กล่าว

ถึงการแบ่งหน้าที่การงานรับเสด็จที่จะพึงจัดเป็นแผนกต่างๆ อย่างละเอียด ตั้งแต่การปลูกสร้างที่พัก โรงเลี้ยง โรงครัว การตกแต่งเมืองเชียงใหม่ทั้งเมือง เริ่มจากบริเวณสถานีรถไฟที่รับเสด็จไปจนถึงที่ประทับบนดอยสุเทพ ซึ่งส่วนนี้เป็นหน้าที่เจ้าผู้ครองนคร การเลี้ยงข้าราชบริพารบนดอยสุเทพ พระราชชายาฯ ทรงรับเลี้ยงทั่วไป เจ้านายผู้ตามเสด็จ เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ให้จัดคุ้มหลวงเป็นที่ประทับ ส่วนพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน ประทับที่ตำหนักของพระราชชายาฯ แม่เจ้าจามรี ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะชายาเจ้าผู้ครองนครได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยสมบูรณ์แบบทุกประการ

๑/๒๗
แม่เจ้าจามรี ในปัจฉิมวัย

เมื่อพระบาทสมเด็จฯพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินถึงนครเชียงใหม่ หลังพิธีทูลพระขวัญแล้วได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้า พร้อมสังวาลย์ ๑ สายแก่พลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ และในคืนวันพระราชพิธีสมโภชช้างพลาย ๒๗ มกราคม ๒๔๖๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญเจ้าผู้ครองนครและชายาแม่เจ้าจามรี ร่วมรับประทานเลี้ยงอาหารในที่เสวยด้วย

พิธีทูลพระขวัญที่สำคัญนี้ ได้ขาดหายไปจากเมืองเชียงใหม่เป็นเวลายาวนานมาก จนถึงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พลตรีเจ้าราชบุตรจึงได้ฟื้นฟูประเพณีนี้ขึ้นในวโรกาสรับเสด็จฯพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงเยี่ยมราษฎรเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ โดยมีหม่อมศรีนวลช่วยเป็นแม่กองงานอย่างเข้มแข็ง พิธีทูลพระขวัญครั้งนี้กระทำคล้ายกับครั้งที่รับเสด็จฯพระบาทสมเด็จปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีเจ้านายฝ่ายชายฟ้อนนำกระบวนบายศรีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเจ้านายฝ่ายหญิงฟ้อนนำขบวนบายศรีของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ขาดแต่ไม่มีกระบวนช้างเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ตลอดจนเจ้านายฝ่ายเหนือ เข้าร่วมกระบวนด้วยดังเช่นสมัยก่อน

ด้วยความเข้มแข็งในหน้าที่การงานนี้ แม่เจ้าจามรีได้รับพระราชทานตราทุติยจุลจอมเกล้า และเข็มพระปรมาภิไธยรัชกาลที่ ๕ ชั้นที่ ๑ จ.ป.ร. ประดับเพชร ๑ เข็ม

แม่เจ้าจามรีเคารพรักในพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นที่ยิ่ง นับตั้งแต่พระราชชายาฯ ได้กราบบังคมทูลลาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับมาเป็นศรีเมืองนครเชียงใหม่ ท่านยึดถือพระราชชายาฯ เป็นแบบฉบับที่ดีงามของขัตติยนารีอันสูงส่งของนครเชียงใหม่อย่างเคร่งครัด แม่เจ้าได้พยายามเจริญตามรอยพระบาทและสนองพระประสงค์ในทุกด้าน ทั้งในด้านการแต่งกาย ในขณะที่เจ้าหญิงบัวทิพย์ธิดาได้ช่วยด้านการรักษาศิลปะการฟ้อนรำตามแบบล้านนา ให้ดำรงอยู่พร้อมทั้งถ่ายทอดกันต่อๆ มา ที่ตำหนักพระราชชายาและในคุ้มหลวงนั้นจึงจัดเป็นโรงเรียนการเรือนอย่างสมบูรณ์แบบ ต่อมาหลานย่าของท่านคนหนึ่ง คือ เจ้าพงศ์แก้ว ธิดาคนกลางของเจ้าราชบุตรเชียงใหม่ ก็มีฝีมือสืบทอดในการทอผ้าซิ่นยกลายต่างๆ ออกจำหน่ายอย่างแพร่หลาย จนมีชื่อเสียงเลื่องลือไปทั่วว่า ผ้าซิ่นยก ของเจ้าพงศ์แก้วนั้น ลายดอกงดงามไม่ซ้ำแบบใคร และมีคุณภาพดีที่สุด

นอกจากนั้น ยามที่เด็กๆ ในคุ้มมีเวลาว่าง และพ่อเจ้าไม่อยู่ ท่านจะเรียกมาหัดพับกระทงใบตอง สอยผ้านวมท่านจะเย็บผ้าสบง จีวร เก็บเข้าตู้ไว้เป็นชุดๆ เมื่อใครต้องการใช้ท่านก็จะหยิบแจกไปให้

กับเจ้านายพี่น้อง นอกจากท่านเป็นผู้มีฝีมือทางเย็บปักถักร้อยแล้ว ท่านจะใส่ใจอบรมสั่งสอนลูกหลานที่เป็นผู้หญิง โดยหาครูมาสอนการบ้านการเรือน เย็บปักถักร้อย กับข้าวคาวหวาน ทั้งไทยและฝรั่ง

แม่เจ้าจามรีล้มป่วยลงในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ด้วยโรควัณโรค ก่อนที่จะมีอาการทรุดหนัก ได้ย้ายจากคุ้มหลวงไปอยู่ที่ *"คุ้มวงษ์ตะวัน"* ของเจ้าราชบุตร ซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จใหม่ๆ ชาวบ้านเรียกกันว่า *"คุ้มหล่ายหน้า"* ซึ่งหมายถึงว่าตั้งอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำปิง (ฝั่งตะวันออก) สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ขณะทรงเป็นแพทย์อยู่ที่โรงพยาบาลแมคคอมิค ชาวบ้านเรียกท่านว่า *"หมอเจ้าฟ้า"* ได้ทรงพระมหากรุณาเสด็จเยี่ยมอาการแม่เจ้าจามรีที่คุ้มวงษ์ตวัน เมื่อเสด็จกลับ ได้มีพระราชดำรัสว่า หากเสด็จกลับมากรุงเทพฯ แล้วจะมารักษาให้ แต่พระองค์ท่านก็ไม่ได้ทรงมีโอกาสเสด็จกลับไปเชียงใหม่อีกเลย เพราะได้ทรงพระประชวรและเสด็จทิวงคตในเวลาจากนั้นต่อมาไม่นาน

เมื่อแม่เจ้าจามรีมีอาการเพียบหนักอยู่นั้น เสมือนท่านยังห่วงและรอคอยบางสิ่งบางอย่างอยู่จนกระทั่งเจ้าหลวงเอ่ยปากว่า *"คงจะคอยพงษ์อินทร์กลับจากเมืองนอก"* ต่อมามีคนไปบอกข่าวให้ท่านทราบว่า เจ้าพงษ์อินทร์เดินทางจากอังกฤษมาถึงสิงคโปร์แล้ว ท่านก็รับฟังโดยสงบ และในคืนนั้นเองท่านก็ได้ถึงแก่อนิจกรรม ตรงกับวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒ รวมสิริอายุได้ ๖๙ ปี ๒ เดือน ๑๐ วัน ในคืนนั้นเผอิญมีฝนตกลงมาอย่างหนัก จนน้ำในแม่ปิงล้นตลิ่งขึ้นมาจนถึงหน้าบันไดคุ้มวงษ์ตวัน จึงได้จัดการลักศพ คือ เคลื่อนย้ายศพ แม่เจ้าจามรีอย่างเงียบๆ ลงเรือจากคุ้มเจ้าราชบุตร ข้ามแม่น้ำปิงไปยังคุ้มหลวงซึ่งอยู่ตรงกันข้าม เพื่อตั้งพระศพบำเพ็ญกุศลตามธรรมเนียมทุกคืน ตั้งแต่บ่ายสี่โมงเย็น ไปจนถึงเที่ยงคืน มีฝรั่ง พ่อค้า ประชาชน และเจ้านายเสด็จมาในงานศพกันจำนวนมากจนเมื่อเมรุที่วัดสวนดอกสร้างเสร็จ จึงได้รับพระราชทานเพลิงศพ ในงานออกเมรุ *"แม่เจ้าจามรี"* ได้มีการแห่ศพจากคุ้มหลวงไปยังเมรุวัดสวนนอก ราษฎรทั้งเมืองพร้อมใจกันมาแย่งสายเชือกลากรถ คนที่ไม่ได้ลากก็เดินตามขบวนแห่แน่นขนัดไปหมด แสดงให้เห็นถึงน้ำใจราษฎรที่เคารพรักท่านเป็นอันมาก ตั้งศพไว้ที่วัด เป็นเวลา ๗ วัน มีงานมหรสพ เริ่มตั้งแต่บ่ายสี่โมง ไปจนถึงเที่ยงคืน เย็นมีชกมวย กลางคืนมีฉายภาพยนตร์กลางแปลง มีปี่พาทย์มอญประโคมยาม มีการออกร้านขายของอย่างกับงานวัด ทางคุ้มหลวงได้นำเงินแถบมายัดใส่ในลูกมะนาว แล้วโปรยลงจากเมรุให้ประชาชนในงานแย่งกันเก็บ ทางเหนือเรียกว่า "โหงบะนาว" ตรงกับการโปรยทานของทางภาคกลาง

เมื่อถึงวันพระราชทานเพลิง สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และกรมพระกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพานิชย์และคมนาคม ได้เสด็จในงานพระราชทานเพลิงศพ *"แม่เจ้าจามรี"* และได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลประทานในงานนี้ด้วย อัฐิของแม่เจ้าจามรีถูกบรรจุไว้ใน *"กู่"* ที่ได้สร้างขึ้นสำหรับเจ้านายเชียงใหม่ที่วัดสวนดอก ซึ่งปัจจุบันกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนอนุรักษ์เป็นโบราณสถานไว้แล้ว

นับว่าแม่เจ้าจามรีท่านได้ดำรงตนตลอดชั่วชีวิตของท่านอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง และสมพระเกียรติยศของชายาเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ทุกประการ อันควรได้รับการยกย่องให้เป็น *"ขัตติยานีศรีล้านนา"* โดยแท้ บรรพบุรุษต้นตระกูลของท่าน ได้รับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาทพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีนับแต่ต้นรัชกาล สืบทอดต่อกันมาหลายชั่วคนจนถึงรัชกาลปัจจุบันด้วยความวิริยะอุตสาหะ จงรักภักดีต่อพระราชวงศ์และต่อแผ่นดินไทยเหนือสิ่งอื่นใด

คำขอบคุณ

ขอขอบคุณ ม.ร.ว.รมณีย์ฉัตร ดิสกุล แก้วกิริยา ผู้เรียบเรียงข้อมูล

บรรณานุกรม

หนังสือสำเนาจดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ.....พระพุทธศักราช ๒๔๖๙
หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ **พลตรี เจ้าราชบุตร เชียงใหม่** พ.ศ. ๒๕๑๖
บันทึก**เจ้าวงศ์จันทร์ ณ เชียงใหม่ คชเสนี**
ปราณี ศิริธร เพ็ชร์ลานนา เล่ม ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๒ นอร์ทเทิร์นพริ้นติ้ง ๒๕๓๘.

๓

หม่อมบัวเขียว

ประพันธ์ ศิริมณี และ สมโชติ อ๋องสกุล

หม่อมบัวเขียว ๑๒๘

กล่าวนำ

ชีวิตครอบครัวของพลตรี เจ้าแก้วนวรัฐ (พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๘๒) เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙ (พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๘๒) ผูกพันกับสตรีชื่อบัวเขียวหรือหม่อมเขียว ๒ คน คนแรกคือมารดานาม "บัวเขียว" หรือที่เรียกทั่วไปว่า "หม่อมเขียว" ชายาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๔๐) ซึ่งเป็นสาวสวยจากบ้านทุ่งเสี้ยว สันป่าตอง ธิดาของพ่อน้อยดีและแม่กาบแก้ว เชื้อสายไทเขิน(๑)

คนที่สอง คือชายา หรือหม่อมคนหนึ่งของพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐที่ได้หลังจากเสกสมรสกับแม่เจ้าจามรี ณ เชียงใหม่ (พ.ศ.๒๔๐๓-๒๔๗๒) คนทั่วไปเรียก "หม่อมบัวเขียว" สาวสวยจากบ้านล่ามช้างหน้าวัดเชียงมั่นและวัดล่ามช้าง เชียงใหม่ ซึ่งบทความนี้กล่าวถึง "บัวเขียว" คนที่เป็น "หม่อม" ของเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่

สาวงามบ้านล่ามช้าง-เชียงมั่น

หม่อมบัวเขียวเกิดเมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ (เหนือ) (ตรงกับเดือน ๑๐ ใต้คือกันยายน) ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง (ปีสี) พ.ศ. ๒๔๒๖ ที่บ้านล่ามช้าง หน้าวัดล่ามช้าง (เป็นวัดที่อยู่เยื้องหน้าวัดเชียงมั่น) มีพี่สาว ๑ คนชื่อเอื้อนแก้ว

หม่อมบัวเขียวเป็นผู้หญิงสวย งามสง่า ผิวขาว เมื่อแรกเกิดบิดามารดาจึงตั้งชื่อว่า "บัวเขียว"

หมายถึงดอกบัวตูมสีขาวชูดอกเหนือน้ำพร้อมจะบานในวันรุ่งขึ้น แม้เมื่อย่างเข้าสู่วัย ๗๐ ปี ช่างตัดเสื้อร้านประจำที่บ้านช้างม่อยชื่อ *"ร้านระจิต"* ก็ยังประทับใจ พูดถึงอย่างชื่นชมว่า *"หม่อมเป็นคนงาม ท่านเป็นคนฮ่างเครือ (รูปร่างดี) ไม่ถือตัว ใจดี"*(๒)

เข้าเป็นหม่อม

ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๖ ครั้งแม่นางบัวเขียวมี อายุได้ ๒๐ ปี เจ้าแก้วนวรัฐขณะเป็นเสนามหาดไทย (พ.ศ. ๒๔๔๒-๒๔๕๒) ได้ทราบข่าวจากเจ้าบุรีรัตน์ (เจ้าแก้วมุงเมือง) ว่ามีสาวงามชื่อบัวเขียวที่บ้านล่ามช้าง และได้ติดตามไปดูแล้วต้องใจยิ่ง

ขณะนั้นเจ้าแก้วนวรัฐมีแม่เจ้าจามรี (พ.ศ. ๒๔๐๓-๒๔๗๒) ธิดาของเจ้าราชภาคินัย (เจ้าน้อยแผ่นฟ้า) เป็นชายาแล้วตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๒๗ (ขณะนั้นเจ้าแก้วนวรัฐดำรงตำแหน่งรองเสนาคลัง (พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๓๑) และเสนาคลัง (พ.ศ. ๒๔๓๒-๒๔๔๑) โดยมีทายาทอยู่แล้ว ๓ คนคือ (๑) ร้อยตรีเจ้าอุตรการโกศล (เจ้าน้อยศุขเกษม) (๒) เจ้าหญิงบัวทิพย์ (๓) เจ้าวงษ์ตวัน (พ.ศ. ๒๔๒๙-๒๕๑๕) (ต่อมาเป็น พลตรีเจ้าราชบุตร) ครั้งแรกประทับรวมกันที่คุ้มเจ้าแก้วฯริมน้ำแม่ปิง (ปัจจุบันคือบริเวณที่ตั้งบ้านพักปลัดเทศบาลนครเชียงใหม่)

เมื่อแม่เจ้าจามรีทราบความประสงค์ของเจ้าแก้วนวรัฐ ก็สนองตอบด้วยการเป็นคนไปสู่ขอแม่นางบัวเขียว สาวงามแห่งบ้านล่ามช้าง-เชียงมั่นมาเป็นหม่อมของเจ้าแก้วนวรัฐ ซึ่งขณะนั้นเจ้าแก้วนวรัฐเป็นเสนามหาดไทย ต่อมาเจ้าแก้วนวรัฐได้รั้งตำแหน่งเจ้าผู้ครองนคร (พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๕๔) และดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้าหลวงเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๘๒)

ระยะแรกคงอยู่กันที่คุ้มของเจ้าแก้วนวรัฐที่ริมแม่น้ำ ครั้นได้ดำรงตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่ เจ้าแก้วนวรัฐและครอบครัวจึงได้ย้ายคุ้มเดิมมาอยู่ที่คุ้มหลวงริมแม่น้ำปิงตามที่พระราชชายาฯได้ทรงจัดการให้

คุ้มหลวงสมัยเจ้าแก้วนวรัฐ

คุ้มหลวงสมัยเจ้าแก้วนวรัฐ เป็นเรือนไม้สัก ๒ ชั้นขนาดใหญ่ เดิมเป็นของหลุยส์ ที เลโอโนเวนส์ หรือมิตซ่า หลุยส์ (Mister Louis) ต่อมาเจ้าอุปราชสุริยะหรือเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘ (พศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๒) ซื้อไว้เพื่อเตรียมใช้เป็นสถานที่ทำการของที่ว่าการเมืองเชียงใหม่ แต่เมื่อพระราชชายาฯ ประทานพื้นที่คุ้มกลางเวียงให้ทางราชการใช้เป็นที่ตั้งศูนย์ราชการแล้ว บ้านหลังนี้ตกเป็นมรดกของเจ้าน้อยเลาแก้ว ราชบุตรของเจ้าอินทวโรรสฯ

พระราชชายาฯจึงโปรดฯให้เจ้าแก้วนวรัฐชำระเงินให้เจ้าน้อยเลาแก้ว และให้เจ้าแก้วนวรัฐพร้อมครอบครัวย้ายจากคุ้มของเจ้าแก้วฯริมน้ำแม่ปิงแห่งเดิมมายังคุ้มริมน้ำแม่ปิงแห่งใหม่นี้ เป็นคุ้มหลวงตลอดสมัยเจ้าแก้วนวรัฐ เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๘๒)(๓)

เมื่อครั้งย้ายมาอยู่คุ้มหลวงนั้น ชีวิตครอบครัวของเจ้าแก้วนวรัฐเจ้าหลวงเชียงใหม่มีชายาและ

หม่อม ๓ คน ชายาคือแม่เจ้าจามรี หม่อมอีก ๓ คนคือ (๑) เจ้าไฝ (๒) หม่อมเขียวและ (๓) หม่อมแส โดยเล่ากันว่าแม่เจ้าจามรีเป็นผู้ไปสู่ขอแม่นางบัวเขียวมาเป็นหม่อมของเจ้าแก้วนวรัฐ และเจ้าไฝเป็นผู้ไปสู่ขอแม่นางแสมาเป็นหม่อมของเจ้าแก้วนวรัฐ โดยมีแม่เจ้าจามรีเป็นใหญ่ ทุกคนเรียกว่า *"แม่เจ้า"* หรือแม่เจ้าหลวง หม่อมเขียวได้อยู่ในเรือนใกล้คุ้มของแม่เจ้าซึ่งมีชานเรือนเชื่อมต่อกัน ส่วนเจ้าไฝกับหม่อมแสอยู่เรือนอีกปีกหนึ่ง(๔)

จากคำบอกเล่าของนางหล้า โอชเจริญ ระบุว่าหม่อมเขียวเป็นผู้ที่แม่เจ้าไว้วางใจมาก มอบหมายหน้าที่ให้เป็นผู้ดูแลเครื่องเงินและเครื่องประดับของมีค่าต่างๆเมื่อมีอาคันตุกะของเจ้าหลวงมาคุ้มหลวง แม่เจ้าจามรีก็เรียกใช้หม่อมเขียวจัดเตรียมเครื่องใช้ให้เหมาะสมแก่ฐานะอาคันตุกะของเจ้าหลวง ซึ่งบันทึกของเจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี ระบุว่าเครื่องใช้ในการรับเสด็จฯเป็นเครื่องทองทั้งสิ้น เช่นขันใส่กาน้ำชา ถาดรองแก้วน้ำ ถาดรองถ้วยแก้ว ฝาปิดแก้ว หีบบุหรี่ กระโถน เชี่ยนหมาก เครื่องสรงพระพักตร์ ฯลฯ อาคันตุกะระดับรองๆ ลงมาจึงใช้เครื่องเงิน โดยเครื่องทองและเครื่องเงินทั้งหมดแม่เจ้าจามรีเป็นผู้สั่งการให้ทำ โดยทุกชิ้นมีอักษรย่อนามเจ้าแก้วนวรัฐคือ อ.ก.น.(๕)

กำเนิดทายาทให้เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่

เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่มีทายาท ๖ คน กำเนิดจากแม่เจ้าจามรี ๓ คน และจากหม่อมบัวเขียวอีก ๓ คน คือ เจ้าพงษ์อินทร์ เจ้าหญิงศิริประกาย และเจ้าอินทนนท์ โดยลูกๆ หม่อมเขียวทุกคนเรียกแม่ว่า *"หม่อมเขียว"* และเรียกแม่เจ้าจามรีว่า *"เจ้าแม่หลวง"* ในวัยเด็กทุกคนอยู่ในคุ้มหลวง

ทายาทเจ้าแก้วนวรัฐเจ้าหลวงเชียงใหม่และครอบครัว

ทายาทของเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่ ทั้ง ๖ คน ต่างเติบใหญ่และมีครอบครัวดังนี้

ทายาทที่เกิดจากแม่เจ้าจามรี

๑. ร้อยตรี เจ้าอุตรการโกศล (เจ้าน้อยศุขเกษม) สมรสครั้งแรกกับสาวชาวพม่านามว่า *"มะเมียะ"* ต่อมาสมรสกับเจ้าบัวชุม (น้องสาวของเจ้าบุรีรัตน์-เจ้าแก้วมุงเมือง) นักดนตรีในพระตำหนักพระราชชายาฯ อยู่ด้วยกันได้ ๗ ปีเจ้าอุตรการโกศล ก็ถึงอนิจกรรมเมื่ออายุ ๓๓ ปี

๒. เจ้าหญิงบัวทิพย์ สมรสครั้งแรกกับร้อยตรีเจ้าน้อยกุย สิโรรส มีธิดาชื่อเจ้าสร้อยดารา ต่อมาธิดาเสียชีวิตและแยกทางกัน สมรสอีกครั้งกับเจ้าราชภาคินัย (เมืองชื่น ณ ลำพูน) ไม่มีทายาทด้วยกัน

๓. เจ้าวงษ์ตวัน (ต่อมาเป็นพลตรีเจ้าราชบุตร) (พ.ศ. ๒๔๒๙-๒๕๑๕) สมรสครั้งแรกกับเจ้าจันทร ณ เชียงใหม่ มีธิดาคือเจ้าวงศ์จันทร์ ต่อมาเจ้าวงษ์ตะวันสมรสกับเจ้าภัทรา ณ ลำพูน มีธิดา ๒ คน คือเจ้าพงศ์แก้ว กับ เจ้าระวีพันธุ์ และต่อมา สมรสกับหม่อมศรีนวล (นันทขว้าง) ไม่มีทายาทด้วยกัน

ทายาทของเจ้าแก้วนวรัฐที่เกิดจากหม่อมบัวเขียว

๑. เจ้าพงษ์อินทร์ สมรสครั้งแรกกับคุณตระการ บุนนาคมีธิดา ๑ คน คือเจ้าประไพพันธ์ ต่อมาเจ้าพงษ์อินทร์สมรสกับคุณจันทร์สม ชนะนนท์ (พ.ศ. ๒๔๕๙-๒๕๓๒) มีบุตรธิดา ๔ คน คือ (๑) เจ้าวงศ์สักก์ (๒) เจ้าสมพงษ์ (๓) เจ้าเติมศักดิ์ (๔) เจ้าพิมผกา(๖)

๒. เจ้าหญิงศิริประกาย (พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๘๑) สมรสกับเจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่ มีบุตรธิดา ๓ คนคือ (๑) เจ้าพงศ์กาวิล (๒) เจ้าศิริกาวิล (๓) เจ้ากอแก้วประกายกาวิล(๗)

๓. เจ้าอินทนนท์ (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๕๓๕) สมรสกับเจ้านางสุคันธา (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๕๔๖) พระธิดาเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลงเจ้าหอคำเชียงตุงและแม่เจ้านางบัวทิพย์หลวงมีบุตรธิดา ๕ คน คือ (๑) เจ้ารัตนินทดนัย (๒) เจ้าวิไลวรรณ (๓) เจ้าสรรพสมบูรณ์ (๔) เจ้าไพฑูรย์ศรี (๕) เจ้าวีรยุทธ(๘)

พระเมตตาของพระราชชายาฯ ต่อโอรสองค์โตของหม่อมบัวเขียว

เมื่อหม่อมบัวเขียว คลอดบุตรชายคนโตคือเจ้าพงษ์อินทร์ เมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ปีมะโรง ได้สร้างความปีติแก่เจ้าแก้วนวรัฐ และพระราชชายาเจ้าดารารัศมียิ่ง เมื่อพระราชชายาฯเสด็จกลับมาเยี่ยมเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ทรงโปรดปรานหลานชายที่เกิดจากหม่อมบัวเขียว ทรงขอรับเจ้าพงษ์อินทร์ไว้ในพระอุปถัมภ์ โดยทรงนำเจ้าพงษ์อินทร์ซึ่งขณะนั้นเรียนอยู่ที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ (ในบริเวณเวียงเจ็ดลินเชิงดอยสุเทพ) ไปอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยไปพร้อมขบวนเสด็จกลับกรุงเทพฯเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

ทายาทเจ้าหลวงเชียงใหม่ ผู้เป็นลูกชายคนแรกของหม่อมบัวเขียวต้องจากอ้อมอกบิดามารดาไปอยู่กรุงเทพ ได้มีโอกาสรับการศึกษาที่โรงเรียนราชวิทยาลัย ในกรุงเทพเป็นเวลาประมาณ ๑๐ ปี จากนั้นพระราชชายาฯทรงรับเป็นพระธุระจัดการส่งเจ้าพงษ์อินทร์ไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ นับเป็นโอรสของเจ้าหลวงเชียงใหม่คนแรกที่ได้มีโอกาสศึกษาต่อที่ประเทศในยุโรป ซึ่งเจ้าพงษ์อินทร์ได้เรียนอยู่ที่ประเทศอังกฤษประมาณ ๑๔ ปี สำเร็จการศึกษาจาก Imperial College ของ University of London ในสาขาวิชาทางการเกษตรและ Veterinary Science เดินทางกลับถึงประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ สร้างความปลื้มปีติแก่พระราชชายาฯผู้ทรงให้การอุปถัมภ์ที่ได้ทอดพระเนตรความสำเร็จของหลานชายก่อนพระราชชายาฯจะสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๔๗๖

ความเมตตาของแม่เจ้าจามรี ต่อโอรสองค์โตของหม่อมบัวเขียว

ลูกทุกคนของเจ้าแก้วนวรัฐเจ้าหลวงเชียงใหม่ที่เกิดจากหม่อมบัวเขียวได้รับความเมตตาจากแม่เจ้าจามรี เรียกแม่เจ้าจามรีว่า *"เจ้าแม่หลวง"* ช่วงเจ้าพงษ์อินทร์โอรสองค์โตที่เกิดจากหม่อมบัวเขียว ไปศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษนั้น แม่เจ้าจามรีป่วยเป็นวัณโรค อาการทรุดหนักตั้งแต่

พ.ศ. ๒๔๗๑ แต่พยายามรักษาสุขภาพเสมือนรอการกลับสู่ประเทศไทยของเจ้าพงษ์อินทร์ ดังที่เจ้าแก้วนวรัฐเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้เอ่ยปากว่า *"คงจะคอยพงษ์อินทร์กลับจากเมืองนอก"*

ครั้นวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒ แม่เจ้าจามรีทราบข่าวว่าเจ้าพงษ์อินทร์เดินทางจากอังกฤษกลับมาถึงประเทศสิงคโปร์แล้ว ในคืนวันที่ ๒๕ กันยายน วันเดียวกันนั้น แม่เจ้าจามรีก็ถึงแก่อนิจกรรมที่คุ้มวงษ์ตวัน และนำศพข้ามน้ำแม่ปิงที่กำลังท่วมล้นตลิ่งมาบำเพ็ญกุศลที่คุ้มหลวง ต่อมาได้รับพระราชทานเพลิงศพที่วัดสวนดอก นับเป็นความผูกพันและความเมตตาที่แม่เจ้าจามรีมีต่อเจ้าพงษ์อินทร์บุตรคนโตของหม่อมบัวเขียวจนถึงช่วงสุดท้ายของชีวิต

ชีวิตราชการของทายาทเจ้าหลวง โอรสองค์โตของหม่อมบัวเขียว

เจ้าแก้วนวรัฐเจ้าหลวงเชียงใหม่ และมารดาคือหม่อมบัวเขียวได้มีโอกาสชื่นชมความเจริญในชีวิตราชการของโอรสองค์โต ซึ่งกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมได้โปรดฯให้รับเจ้าพงษ์อินทร์เข้ารับราชการในกรมสหกรณ์ กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม และโปรดฯให้ขึ้นดำรงตำแหน่งสหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่เป็นคนแรกตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๔

ในช่วงรัชกาลที่ ๘ เจ้าพงษ์อินทร์ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎไทย ชั้นที่ ๔ จุตรภรณ์มงกุฎไทย เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๓

ในรัชกาลปัจจุบันเจ้าพงษ์อินทร์ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชั้นที่ ๓ ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชั้นที่ ๒ ทุติยจุลจอมเกล้า เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔

เมื่อครั้งสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ เสด็จประพาสและประทับที่เชียงใหม่ เจ้าพงษ์อินทร์ได้ถวายการต้อนรับและติดตามรับใช้พระองค์ท่านอย่างใกล้ชิดตลอดเวลาที่ประทับที่เชียงใหม่ ซึ่งต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จฯแปรพระราชฐานมาประทับที่เชียงใหม่ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพงษ์อินทร์เข้าเฝ้าฯทุกครั้ง รวมทั้งการต้อนรับพระราชอาคันตุกะ เช่น สมเด็จพระบรมราชินีนาถอลิซาเบธที่ ๒ ดยุคแห่งเอดินเบอระและเจ้าฟ้าหญิงแอนน์ (๑๓-๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕) และบุคคลสำคัญเช่น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา อดีตราชเลขานุการในรัชกาลที่ ๗ และหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ ๘ พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) หัวหน้าคณะราษฎร (๒๔๗๕) นายกรัฐมนตรี (๒๔๗๖-๒๔๘๑) ซึ่งทั้งสองท่านเคยมาประทับและพำนักที่คุ้มรินแก้ว ฯลฯ นอกจากนั้น เจ้าพงษ์อินทร์ได้เป็นผู้แทนเจ้านายฝ่ายเหนือผูกข้อพระกรรับพระขวัญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์

การสร้างคุ้มสมัยเจ้าแก้วนวรัฐฯ

สมัยเจ้าแก้วนวรัฐเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่มีการสร้างคุ้มหลายแห่งเช่น

(๑) *คุ้มเจดีย์งามหรือคุ้มเจดีย์กิ่ว* ริมแม่น้ำปิงข้างคุ้มหลวง ซึ่งในช่วงลูกๆ มีครอบครัวแล้ว เจ้าแก้วนวรัฐมาอยู่ที่คุ้มแห่งนี้จนอสัญกรรมและตั้งศพบำเพ็ญกุศลในบริเวณคุ้มแห่งนี้ เมื่อเจ้าหญิงศิริประกายธิดาเจ้าหลวงเชียงใหม่ที่เกิดจากหม่อมบัวเขียวสมรสกับเจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่ เจ้าแก้วนวรัฐ ให้สร้างคุ้มหลังหนึ่งในบริเวณคุ้มเจดีย์งามเป็นเรือนหอให้ธิดา (ปัจจุบันเป็นอาคารสำนักงานในสถานกงสุลอเมริกัน) ครอบครัวเจ้าหญิงศิริประกายมีทายาท ๓ คน ในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ เจ้าหญิงศิริประกาย ธิดาสุดที่รักของเจ้าหลวงถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลแมคคอมิคเมื่อ อายุ ๓๑ ปี(๗)

คุ้มเจดีย์กิ่วและเก๋งจีน ในบริเวณคุ้มเจดีย์กิ่ว ๑๒๙

๑๓๐

(๒) *คุ้มหล่ายหน้า* ให้โอรสองค์สุดท้องที่เกิดจากแม่เจ้าจามรีคือพลตรีเจ้าราชบุตร (วงษ์ตวัน ณ เชียงใหม่) ซึ่งเจ้าราชบุตรได้นำแม่เจ้าจามรีมาพำนักรักษาตัวที่คุ้มแห่งนี้ตราบถึงแก่อนิจกรรม

(๓) *คุ้มแจ่งหัวลิน* (ต่อมาเรียกคุ้มรินแก้ว) เมื่อเจ้าพงษ์อินทร์โอรสองค์โตที่เกิดจากหม่อมบัวเขียวกลับจากต่างประเทศเข้ารับราชการและเตรียมมีครอบครัว เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่ก็โปรดให้สร้างคุ้มแห่งใหม่ที่แจ่งหัวลินให้เจ้าพงษ์อินทร์ ซึ่งคงเสร็จเรียบร้อยก่อน พ.ศ. ๒๔๗๖ เพราะพระราชชายาฯได้มาประทับเพื่อการรักษาพยาบาลและสิ้นพระชนม์ที่คุ้มแจ่งหัวลิน เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

(๔) *บ้านบวกครก* สร้างให้หม่อมแส

หม่อมบัวเขียวในความทรงจำของหลานสาว

ในวัยเด็ก หลานเจ้าหลวงฯ ๒ คน ที่เกิดปี พ.ศ. ๒๔๗๘ คือ เจ้าวิไลวรรณและเจ้ากอแก้วประกายกาวิล ได้อยู่กับเจ้าหลวงเชียงใหม่และหม่อมบัวเขียวที่คุ้มเจดีย์งาม โดยเจ้าวิไลวรรณและเจ้ากอแก้วประกายกาวิล ได้นอนข้างเตียงหม่อมบัวเขียว *"ก่อนนอนหม่อมย่าสอนให้ไหว้พระ*

สวดมนต์" เป็นประจำ หม่อมเขียวเป็นคนเคร่งในศีลธรรม ตักบาตรทุกเช้า ไหว้พระก่อนนอนทุกคืน และเมื่อถึงวันคล้ายวันเกิดหม่อมบัวเขียวก็พาลูกหลานไปทำบุญที่วัดพระสิงห์

ในชีวิตประจำวันหม่อมบัวเขียวเป็นคนใจดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แต่เจ้าระเบียบ โดยเฉพาะเรื่องการแต่งกาย การเก็บรักษาเสื้อผ้า การแยกเสื้อผ้าที่ใช้ในคุ้มและใช้นอกคุ้ม ซึ่งหลานสาวทั้งสองคือเจ้าวิไลวรรณ และเจ้ากอแก้วประกายกาวิลต่างได้รับคำอบรมสั่งสอนเรื่องนี้อย่างดี(๑๐)

เจ้าวิไลวรรณได้เล่าถึงการแต่งกายของหม่อมบัวเขียวที่จำได้ตอนหนึ่งว่า

"ท่านนุ่งซิ่นผ้าไหม เป็นซิ่นต่อตีน ต่อเอว เอวซิ่นสีดำ ตีนซิ่นสีดำ ตัวซิ่นลายขวาง ส่วนเสื้อเป็นเสื้อแขนสามส่วน คอมน กระดุมผ่าหน้า ผ้าตัดเสื้อใช้ผ้าป่านรูเบีย"

หม่อมบัวเขียว ผู้ดูแลเจ้าหลวงฯ ตราบสิ้นลมหายใจ

หม่อมบัวเขียวและลูกหลาน

๑๓๑

ช่วงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑ เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่เริ่มมีอาการปวดที่เข่าและข้อเท้า แม้กระนั้นเจ้าแก้วนวรัฐก็เดินทางไปรับเสด็จฯ รัชกาลที่ ๘ ซึ่งเสด็จนิวัตพระนคร และให้นายแพทย์กอชริชรักษาระยะหนึ่ง จากนั้นได้นายแพทย์คอลเลียร์โรงพยาบาลแมคคอมิคและพระพิจิตรโอสถมารักษา จนถึง ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่ก็ถึงพิราลัย ณ คุ้มเจดีย์งาม

โดยก่อนหน้านั้น ๑๐ ปีแม่เจ้าจามรี ได้ถึงแก่อนิจกรรมตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๒ ส่วนเจ้าไฝก็ถึงแก่กรรมไปก่อนแล้ว ดังนั้นหน้าที่ในการดูแลทั่วไปเกี่ยวกับเจ้าหลวงเชียงใหม่จึงตกเป็นของหม่อมบัวเขียว ซึ่งเป็นหม่อมที่ได้รับความไว้วางใจทั้งจากแม่เจ้าจามรี พระราชชายาฯ และเจ้าแก้วนวรัฐ ตั้งแต่นั้นมา (๑๑)

หม่อมบัวเขียวในความทรงจำของชาวบ้านทุ่งเสี้ยว

ช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๘) กองทหารญี่ปุ่นเข้าใช้พื้นที่บริเวณคุ้มแจ่งหัวลิน หม่อมบัวเขียว และลูกหลานต้องอพยพไปอยู่ที่คุ้มหน้าวัดทุ่งเสี้ยว อำเภอสันป่าตองที่เจ้าแก้วนวรัฐไปสร้างไว้ ครั้งนั้นพ่อหนานมูล อปินะบวชเป็นสามเณรที่วัดทุ่งเสี้ยวยังจำได้ว่าเห็นหม่อมบัวเขียวและบ่าวไพร่นำอาหารไปถวายที่วัดทุ่งเสี้ยวเป็นประจำ (คำบอกเล่าของหนานมูล อปินะ) ขณะที่แม่คำสุก เหลนของแม่เจ้าเขียว (ปัจจุบัน ๒๕๔๖ อายุ ๘๕ ปี) บ้านอยู่หลังวัดทุ่งเสี้ยวจำได้ว่า

หม่อมบัวเขียวได้ไปทอดกฐินแบบจุลกฐินที่วัดร้องธาร อำเภอสันป่าตอง และไปทำบุญที่วัดปราสาท อำเภอสันป่าตองด้วย

การสูญเสียในปี พ.ศ. ๒๔๘๙

หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติไม่นาน ใน เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ประชาชนชาวไทยต้องสูญเสียองค์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ ขณะนั้นหม่อมบัวเขียวและลูกหลานได้กลับจากทุ่งเสี้ยวมาอยู่ที่คุ้มแจ่งหัวลิน (คุ้มรินแก้ว) แล้ว แต่อยู่ที่คุ้มแจ่งหัวลินได้ไม่นาน ในวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ หม่อมบัวเขียวก็ถึงแก่กรรมที่เรือนในบริเวณคุ้มแจ่งหัวลิน ต่อมาทายาทได้บำเพ็ญกุศลศพและนำอัฐิไปไว้ที่ด้านข้างวิหารวัดเก้าตื้อในบริเวณเดียวกับวัดสวนดอก

ความสุขแห่งชีวิต

ชีวิตของหม่อมเขียวประสบความสุขความสำเร็จตลอดมา นับตั้งแต่การเป็นลูกสาวชาวบ้านหน้าวัดล่ามช้าง-เชียงมั่นมีโอกาสมาเป็นหม่อมของเจ้าหลวงเชียงใหม่ และได้รับความไว้วางใจตั้งแต่เริ่มต้นจากแม่เจ้าจามรี ชายาของเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้เป็นผู้ไปสู่ขอให้มาเป็นหม่อม และการมอบหน้าที่ให้ดูแลทรัพย์สินที่มีค่า และให้ดูแลด้านอาหารการกินในคุ้มหลวง ได้ทำหน้าที่แม่ของลูกเจ้าหลวงเชียงใหม่ โอรส ธิดา ต่างได้รับการศึกษาอย่างดีโดยเฉพาะโอรสองค์โตได้รับพระเมตตาจากพระราชชายาฯทรงสนับสนุนให้ไปเรียนถึงสหราชอาณาจักร (อังกฤษ)

ครั้นมีหลาน หม่อมบัวเขียวก็มีโอกาสเห็นความเติบโตของหลานทุกคน โดยเฉพาะได้เลี้ยงดูอบรมสั่งสอนหลานสาว ๒ คน คือเจ้าวิไลวรรณและเจ้ากอแก้วประกายกาวิลอย่างใกล้ชิดตราบสิ้นลมหายใจ ได้รับรู้ความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษาของหลานๆทุกคนโดยเฉพาะลูกชายคนโตของครอบครัวเจ้าพงษ์อินทร์

ซึ่งหลังจากหม่อมบัวเขียวถึงแก่กรรมไปไม่นาน ใน พ.ศ. ๒๔๙๐ บุตรคนโตของเจ้าพงษ์อินทร์ คือเจ้าวงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ ก็ไปอยู่กรุงเทพ เรียนหนังสือที่โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย แล้วเดินทางไปศึกษาต่อที่สก็อตแลนด์ ประเทศสหราชอาณาจักร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ สำเร็จการศึกษาที่ College of Aeronautical and Automobile Engineering, Chelsea กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ กลับมารับราชการที่กรมช่างอากาศ กองพันอากาศระยะหนึ่ง (พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๐๖) และแต่งงานกับลูกสาวนายพลแห่งกองทัพทหารเรือซึ่งเป็นนักเรียนนอกด้วยกัน ต่อมาได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นตติยจุลจอมเกล้าสืบตระกูล ทำหน้าที่สืบแทนเจ้าพงษ์อินทร์ทุกประการ(๑๒) ซึ่งหมายถึงการสืบทอดพันธกิจของเจ้าหลวงเชียงใหม่ที่มีต่อพระราชวงศ์จักรีจากเจ้าแก้วนวรัฐเจ้าหลวงเชียงใหม่ส่งผ่านสู่เจ้าพงษ์อินทร์โอรสองค์ใหญ่ของหม่อมบัวเขียวและบัดนี้ได้ส่งผ่านสู่บุตรชายคนโตของเจ้าพงษ์อินทร์

ตลอดชีวิตของหม่อมบัวเขียวแม้จะเป็นช่วงที่สังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก และกระทบโดยตรงต่อครอบครัว "เจ้าหลวง" ซึ่งถูกจำกัดอำนาจและผลประโยชน์มากขึ้นตามลำดับ แต่หม่อมบัวเขียวก็ได้ประสบความสุขแห่งชีวิตทุกประการ ท่านคงภาคภูมิใจในโอรสองค์โตที่ได้รับพระเมตตาจากพระราชชายาฯทรงสนับสนุนให้เรียนหนังสือจนได้เป็นนักเรียนอังกฤษ ท่านคงเปี่ยมปีติเมื่อเห็นเจ้าหลวงเชียงใหม่มีเมตตาต่อเจ้าหญิงศิริประกาย ธิดาอันเกิดจากหม่อมเขียวเป็นพิเศษ ท่านคงชื่นใจเมื่อโอรสองค์เล็กที่ได้ทำหน้าที่เชื่อมสายสัมพันธ์สองราชสำนักเชียงใหม่-เชียงตุงและเป็นพุทธศาสนิกชนที่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นประจำเหมือนดังตัวท่าน

คำขอบคุณ

ขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลจากความทรงจำทุกท่าน โดยเฉพาะเจ้าวิไลวรรณ ณ เชียงใหม่ หลานสาวเจ้าหลวงคนหนึ่งที่ใกล้ชิดหม่อมบัวเขียวเมื่อครั้งเยาว์ เป็นทั้งผู้ให้ข้อมูล ผู้ประสานงานแหล่งข้อมูลและผู้ตรวจสอบข้อมูล

เชิงอรรถ

๑ บทความของกฤษณา อโศกสิน ใน **ขัตติยานีศรีล้านนา**

๒ คำบอกเล่าของคุณบัวชุม ค้อมคำพันธุ์บุตรีหม่องแอ๋ คหบดีบ้านแม่ข่า ซึ่งมีพี่สาวชื่อละเหม่ เจ้าของร้านตัดเสื้อระจิต

๓ สมโชติ อ๋องสกุล พระราชชายาเจ้าดารารัศมีกับการสร้างประวัติศาสตร์ ใน **ขัตติยานีศรีล้านนา**

๔ คำบอกเล่าของนางหล้า โอชเจริญ เล่าให้ลูกสาวคือคุณอรพินท์ ภักดีณรงค์ ฟังและบันทึกโดยเจ้าวิไลวรรณ ณ เชียงใหม่ เมื่อ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๔๖

๕ **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี** ๒๙ ตุลาคม ๒๕๔๐

๖ **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพงษ์อินทร์ ณ เชียงใหม่และนางจันทร์สม ณ เชียงใหม่** ๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๒

๗ หนังสือ **ที่ระลึกงานทำบุญปลงศพเจ้าศิริประกาย ณ เชียงใหม่** ๒๔๘๒

๘ **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่** ๑๙ มกราคม ๒๕๔๖

๙ หนังสือ**พุทธศาสนาวิเศษอย่างไร** ที่ระลึกงานทำบุญปลงศพเจ้าศิริประกาย ณ เชียงใหม่ ๒๔๘๒

๑๐ คำบอกเล่าของเจ้าวิไลวรรณ ณ เชียงใหม่และเจ้ากอแก้วประกายกาวิล ณ เชียงใหม่

๑๑ **ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพนายพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่** ณ วัดสวนดอก ๒๓ กรกฎาคม ๒๔๘๒

๑๒ **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ)** เล่ม ๑๒ หน้า ๖๐๙๕-๖๐๙๖

๓

แม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง
นัดดาเจ้าผู้ครองนครลำปาง
และมหาเทวีแห่งนครเชียงตุง

เจ้าวรจักร ณ เชียงตุง
ไพศาล จั่วทอง

๑๓๒

แม่เจ้าทิพวรรณ เมื่อครั้งเข้าเฝ้าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

แม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง นามเดิม เจ้าทิพวรรณ ณ ลำปาง สูติกาลเมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ ณ คุ้มหลวงนครลำปาง เป็นธิดาคนที่สองในสี่คนของเจ้าไชยสงคราม (โอรสเจ้าหนานวงศ์ และเจ้าอุษา ณ ลำปาง) และเจ้าหญิงฝนห่าแก้ว (ราชธิดา มหาอำมาตย์โท พลตรีเจ้าบุญวาทย์ วงศ์มานิตย์ เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์สุดท้าย และแม่เจ้าเมืองชื่น ณ ลำปาง) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ แต่เป็นที่น่าเสียใจที่ เจ้าบิดา และเจ้ามารดาของเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง ทั้งสองท่านคือ เจ้าไชยสงคราม (เจ้าน้อยเปี้ย ณ ลำปาง) กับเจ้าหญิงฝนห่าแก้ว ณ ลำปาง ได้ถึงแก่กรรมเมื่ออายุเพียง ๔๐ ปีเศษ ทั้งสองท่าน โดยเจ้าหญิงฝนห่าแก้วได้สิ้นชีพไปก่อน และเจ้าไชยสงครามได้ติดตามไปอีก ๒ ปีต่อมา ทำให้เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง ต้องกำพร้าทั้งบิดามารดาตั้งแต่อายุได้ ๑๒ ปี ตั้งแต่นั้นมา "เจ้าตา" คือ เจ้าหลวงบุญวาทย์วงศ์มานิตย์ ทำหน้าที่เป็นเจ้าบิดาเจ้ามารดาของเจ้าทิพวรรณ ณ ลำปาง อุปการะเลี้ยงดูและสั่งสอนให้ได้รับการศึกษาภาษาไทย ศิลปวัฒนธรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีไทยล้านนาทุกประการ

ใน พ.ศ. ๒๔๖๓ เจ้าฟ้าพรหมลือ (โอรสเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลง เจ้าผู้ครองนครเชียงตุง และแม่เจ้าปทุมมา) ได้เดินทางมาเที่ยวประเทศไทย ทางอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ และได้เข้ามาเที่ยวนครลำปางในฐานะแขกของข้าหลวงกงสุลใหญ่

อังกฤษประจำภาคเหนือ ที่นครลำปาง ซึ่งในการนี้ เจ้าหลวงบุญวาทย์วงศ์มานิตย์ได้จัดละครให้ชมที่คุ้มหลวงเป็นการต้อนรับอาคันตุกะจากนครเชียงตุง และในโอกาสนี้ เป็นเหตุให้เจ้าฟ้าพรหมลือได้พบรักแรกกับเจ้าทิพวรรณ ณ ลำปางด้วย หลังจากตกหลุมรักกับเจ้าหญิงลำปางแล้ว เจ้าฟ้าพรหมลือได้แต่งค่าวซอและจดหมายสารภาพความรักต่อเจ้าทิพวรรณ ณ ลำปาง โดยฝากข้อความมาในผ้าแพรโพกศีรษะ แต่สถานการณ์การเมืองในขณะนั้นยังไม่เอื้ออำนวยต่อการตัดสินใจเข้าสู่พิธีมงคลสมรสขององค์ท่านทั้งสอง เหตุเพราะนครเชียงตุงนั้นเป็นเมืองในปกครองของประเทศอังกฤษ ส่วนนครลำปางก็เป็นเมืองในปกครองของประเทศสยาม การตัดสินใจเสกสมรสของเจ้านายทั้งสองจะต้องได้รับความเห็นชอบจากสยามและอังกฤษด้วย เมื่อเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตย์ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ให้ทรงทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าฟ้าพรหมลือ และเจ้าทิพวรรณ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งมาว่า

> *"ถ้าหากว่าเจ้าฟ้าพรหมลือจะยอมเปลี่ยนสัญชาติจากบังคับอังกฤษมาเป็นคนบังคับสยามแล้ว ก็จะพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เสกสมรสกับเจ้านายของไทยได้ หากไม่ยอมเปลี่ยนสัญชาติก็ทรงบอกให้ล้างเสีย"*

เหตุการณ์ดังกล่าวได้นำความเศร้าโศกมาสู่เจ้านายทั้งสององค์เป็นอย่างมาก เจ้าฟ้าพรหมลือได้แสดงความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเสกสมรสกับเจ้าทิพวรรณ แต่ได้รับการทัดทานจากเจ้านายประยูรญาติผู้อาวุโสแห่งนครเชียงตุงเป็นอันมากเนื่องเพราะไม่ต้องการให้เกิดความยุ่งยากทางการเมืองกับอังกฤษในภายหลัง เพราะอังกฤษได้แสดงออกถึงการไม่เห็นชอบด้วยที่เจ้าฟ้าพรหมลือจะมีชายาเป็นคนไทย อย่างไรก็ดีเจ้าฟ้าพรหมลือได้ทูลขอให้เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลง ส่งคนมาขอหมั้นเจ้าทิพวรรณ ณ ลำปาง อย่างเงียบๆ เป็นการภายในก่อน หลังจากนั้นเจ้าฟ้าพรหมลือได้เดินทางไปศึกษาต่อทางด้านกฎหมายที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ

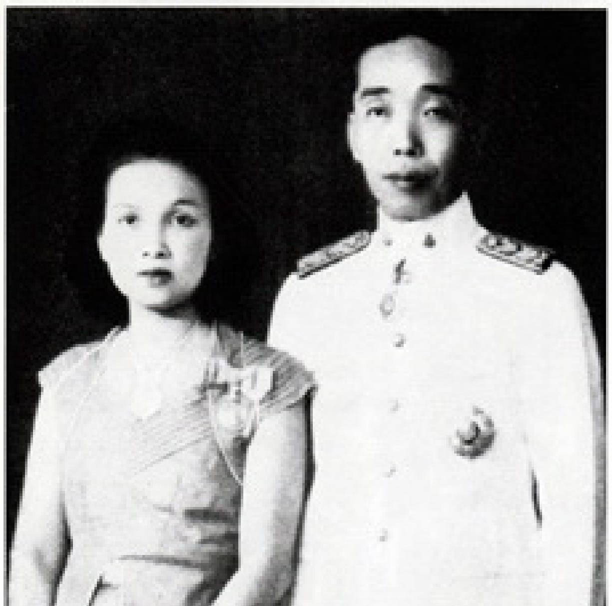
เจ้าฟ้าพรหมลือศึกษาที่ประเทศอังกฤษได้เพียง ๒ ปี เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลงได้เรียกให้กลับมาช่วยราชการที่นครเชียงตุง โดยแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง เจ้าเมืองเหล็ก ทำหน้าที่ประจำศาล หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าหลวงบุญวาทย์วงศ์มานิตย์ได้ถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ เจ้าฟ้าพรหมลือจึงได้ตัดสินพระทัยเข้ามาร่วมพิธีงานพระศพเจ้าหลวงฯที่นครลำปาง และในการนี้ก็ได้เข้าสู่พิธีเสกสมรสกับเจ้าทิพวรรณ ณ ลำปาง และได้พาเจ้าทิพวรรณเดินทางไปประทับ ณ นครเชียงตุง ในฐานะเจ้านางทิพวรรณชายาเจ้าฟ้าพรหมลือแห่งนครเชียงตุงต่อไปการเดินทางจากนครลำปางไปนครเชียงตุงในสมัยนั้น เป็นไปด้วยความยากลำบาก ต้องเดินทางด้วยขบวนช้างและม้าเท่านั้น ต้องนอนค้างคืนหลายจุดผู้ที่ได้ร่วมเดินทางไปส่งเป็นเพื่อนเจ้าทิพวรรณ คือเจ้าคำป้อ ขันธรักษ์ (ธรรมยศ) ธิดาเจ้าหนานวงศ์ ณ ลำปาง กับเจ้าตุ่นแก้ว (ธรรมยศ) เพื่อนเล่นที่สนิทของ

หอหลวงของเจ้าฟ้าพรหมลือ กับแม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง ที่นครเชียงตุง ซึ่งเป็นเรือนหอและคฤหาสน์หลังการอภิเษกสมรส ถ่ายก่อนถูกทุบทิ้งทำลาย ๓๓๓

เจ้าทิพวรรณเมื่ออยู่ในคุ้มหลวง ปัจจุบันอายุเกือบ ๑๐๐ ปี และยังมีสุขภาพแข็งแรง อยู่ในความอุปการะดูแลของธิดาคนโต คุณสันทัศน์ ชัยบาล นอกจากนั้นก็มีเจ้าหญิงบุษบง ณ ลำปาง ซึ่งมีศักดิ์เป็นเจ้าน้าของเจ้าทิพวรรณ ในช่วงที่ได้ใช้ชีวิตที่นครเชียงตุงนั้น เจ้านางทิพวรรณได้รับรู้ถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองเชียงตุง ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันโดยทั่วไปและเรื่องที่เป็นเหตุการณ์พิเศษในโอกาสวาระต่างๆซึ่งบางเรื่องก็ผูกพันเกี่ยวกับการเมืองสังคมและวัฒนธรรมประเพณีในขณะนั้นซึ่งองค์ท่านก็สามารถดำเนินชีวิตตามสมควรกับฐานะของชายาเจ้าฟ้าพรหมลือได้อย่างเหมาะสม ในฐานะผู้น้อยก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ของลูกหลานที่ดีต่อเจ้านายผู้อาวุโสของสวามี และในฐานะผู้ใหญ่ก็ให้ความเมตตาและความช่วยเหลืออันควรต่อเจ้าน้อง และประยูรญาติ ตลอดจนบริวารของสวามีตามควรแก่หน้าที่ขององค์ท่าน ดังนั้นการเปลี่ยนฐานะจากเจ้าทิพวรรณที่นครลำปาง มาเป็นเจ้านางทิพวรรณที่เมืองเชียงตุง ในตอนต้นแม้จะมีความแตกต่างกันบ้างในด้านภาษาและวัฒนธรรมประเพณี แต่ในภายหลังเนื่องจากผลของการปรับและวางองค์ที่เหมาะสม ก็ได้หลอมรวมองค์ท่านเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของเมืองเชียงตุงได้อย่างงดงามลงตัว

เมื่อเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลงได้ถึงแก่พิราลัยลง เจ้าฟ้ากองไต เชษฐาต่างมารดา ได้ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงตุงในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ไม่ถึงปีก็ได้ถูกลอบปลงพระชนม์ถึงแก่พิราลัยภายใต้สถานการณ์ความผันผวนทางการเมืองที่เกิดขึ้นที่เมืองเชียงตุง เจ้าฟ้าพรหมลือถูกตั้งข้อหาเป็นผู้ต้องสงสัยว่าจะเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการลอบปลงพระชนม์ จึงถูกรัฐบาลทหารพม่าส่งเจ้าฟ้าพรหมลือและครอบครัวไปกักบริเวณระหว่างการสืบสวนสอบสวนอยู่ที่เมืองตองกีและเมืองโหม่วหยั่ว เจ้านางทิพวรรณก็ได้ร่วมเดินทางติดตามสวามีไปในที่ต่างๆ โดยตลอด และต้องต่อสู้คดีเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ของตนเอง โดยว่าจ้างทนายความถึงสามชาติ คือ พม่า อินเดีย และอังกฤษ จึงพ้นจากข้อกล่าวหาทั้งหมด ในขณะเดียวกันเจ้าทิพวรรณก็ได้อบรมเลี้ยงดูโอรสธิดาทั้ง ๗ คน ให้มีจิตสำนึกในความเป็นไทยอยู่เสมอ และถึงแม้ในคราวสวามีต้องประสบภัยทางการเมืองอย่างสาหัส เจ้านางทิพวรรณได้แสดงถึงความมานะอดทนต่อการถูกบีบบังคับทางการเมืองโดยไม่มีความย่อท้อแม่แต่น้อย หากแต่ยังคงไว้ซึ่งความเข้มแข็งและดำเนินการต่างๆทุกวิถีทางในการที่จะช่วยเหลือสวามีให้พ้นจากภัยทางการเมืองจนถึงที่สุด

๑๓๔

เจ้าฟ้าพรหมลือและแม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง เมื่อครั้งได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลไทย

ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยได้เข้ายึดเมืองเชียงตุงจากอังกฤษไว้ได้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ภายใต้การนำของจอมพลผิน ชุณหวัณ และได้ประกาศให้เมืองเชียงตุงเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยในนามสหรัฐไทยเดิม รัฐบาลได้ทราบถึงการสนับสนุนราชการทหารของกองทัพไทย ตลอดจนงานราชการต่างๆ ของเจ้าฟ้าพรหมลือ ดังเช่น การช่วยเหลือกองทัพไทยจัดซื้อม้าชั้นดีจากเมืองแสนหวี สี่ป้อ ยองห้วย และเชียงคำ จำนวน ๙๐๐ ตัว เพื่อใช้ในการลากปืนใหญ่และบรรทุกอาวุธยุทโธปกรณ์ในการรบต่างๆ ในสงครามอินโดจีนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓ ผลปรากฏว่าไทยสามารถทวงดินแดนที่เสียไปจากการบังคับยึดครองของฝรั่งเศสคืนมาได้ในที่สุด จากคุณความดีที่ได้ช่วยเหลือราชการทหารไทยในครั้งนี้ รัฐบาลไทยจึงได้แต่งตั้งเจ้าฟ้าพรหมลือให้ดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเชียงตุง ในพระนาม เจ้าฟ้าสิริสุวรรณราชยสสรพรหมลือ พร้อมกันนี้ ได้รับการ

แต่งตั้งให้เป็นข้าราชการชั้นพิเศษ ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยข้าหลวงปกครองฝ่ายทหาร ช่วยราชการสนามในนครเชียงตุงอีกด้วย และในคราวนั้นเองเจ้านางทิพวรรณ ก็ได้เปลี่ยนสถานะมาเป็น แม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง แม่เจ้านางเมืองแห่งนครเชียงตุง เพราะเจ้าฟ้าพรหมลือ ณ เชียงตุงเป็นโอรสของเจ้าผู้ครองนครเชียงตุง ถือกำเนิดจากมารดา แม่เจ้าปทุมมา ซึ่งเป็นมหาเทวีของเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลง เจ้าผู้ครองนครเชียงตุง นับแต่นั้นมา องค์ท่านทั้งสองก็ได้ปฏิบัติราชการงานเมืองทุกอย่างร่วมมือกับข้าหลวงใหญ่ฝ่ายทหารของสหรัฐไทยเดิม อุทิศเวลาสละกำลังสติปัญญาความสามารถรับใช้บ้านเมืองอย่างเต็มที่ คอยอำนวยความสะดวกในการบริหารราชการแผ่นดิน และหากเกิดปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนเสบียงอาหารและอุปกรณ์ใช้สอยในราชการทหารองค์ท่านทั้งสองก็ได้ดำเนินการจัดการให้เป็นที่เรียบร้อยตามความประสงค์อย่างรวดเร็ว ดังเช่นคราวหนึ่งเมื่อกองพันทหารม้าที่ ๔ ประสบปัญหาการขาดแคลนข้าวสารและเกลือ องค์ท่านทั้งสองก็ได้จัดการดำเนินการจัดหาให้ภายในเวลาอันรวดเร็ว เพราะหากรอเสบียงอาหารจากประเทศไทย ต้องใช้เวลาไม่น้อยกว่าหนึ่งเดือน หลักฐานส่วนหนึ่งที่เจ้าฟ้าพรหมลือและแม่เจ้าทิพวรรณได้รับอันเนื่องจากการได้ประกอบคุณงามความดีต่อกองทัพไทยก็คือ ประกาศนียบัตรเกียรติคุณจากกระทรวงกลาโหมไทย มอบให้แก่เจ้าฟ้าพรหมลือ ลงนามโดยพลตรีพิชิต เกรียงศักดิ์พิชิต รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในสมัยนั้น ลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

หลังจากที่ไทยปกครองเมืองเชียงตุงได้ ๓ ปี ฝ่ายสัมพันธมิตรได้รับชัยชนะจากสงครามโลกครั้งที่สอง ในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ ทำให้ไทยซึ่งเข้าร่วมกับญี่ปุ่นกลายเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม ไทยต้องคืนเมืองเชียงตุงให้กับอังกฤษ ในขณะนั้นเจ้าฟ้าพรหมลือจึงได้ตัดสินใจอพยพครอบครัวพร้อมด้วยบริวารบางคนย้ายถิ่นฐานติดตามกองทัพไทยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร โดยได้รับการอนุเคราะห์ช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากจอมพลผิน ชุณหวัณ และคณะนายทหารไทย โดยในครั้งแรกได้เดินทางเข้าสู่นครลำปางเข้าพำนักอยู่กับเจ้าอั้น ผู้เป็นพี่สาว ที่คุ้มเจ้าราชวงศ์ ซึ่งเป็นพระญาติสนิทของแม่เจ้าทิพวรรณ เจ้าอั้นได้เสกสมรสกับเจ้าบุตร ซึ่งเป็นบุตรคนที่สองของ พล.ต.ต.เจ้าราชวงศ์ (แก้วปราบเมรุ ณ ลำปาง) และเจ้าทิพยอด ณ ลำปาง ซึ่งขณะนั้น พันโท พระเพชรคีรี (เจ้าแก้วเมืองไท ณ ลำปาง) บุตรคนโตของเจ้าราชวงศ์และครอบครัวพำนักอยู่ที่ในคุ้มแห่งนี้ เจ้าฟ้าพรหมลือและแม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุงและครอบครัว ได้พำนักอยู่ที่นครลำปางระยะหนึ่ง จึงได้ย้ายจากนครลำปางไปสร้างคุ้มใหม่ที่สี่แยกกลางเวียง นครเชียงใหม่ จวบจน พ.ศ. ๒๔๙๘ เจ้าฟ้าพรหมลือได้ถึงแก่พิราลัยเมื่อชนมายุได้ ๕๘ ปี ภายใต้การรักษาพยาบาลอย่างดีจากหน่วยแพทย์ เสนารักษ์ โรงพยาบาลพระมงกุฎฯ เจ้าฟ้าพรหมลือและแม่เจ้าทิพวรรณ นับเป็นต้นตระกูล ณ เชียงตุง และมีโอรสธิดารวม ๗ คน คือ ๑. พันเอกเจ้าวรเดช ๒. เจ้านางพรหมทิพย์ ๓. เจ้านางวิลาวรรณ ๔. เจ้าวรวงศ์ ๕. เจ้านางพิไลลักษณ์ ๖. เจ้านางหอมนวล และ ๗. เจ้าวรจักร

ภายหลังจากที่เจ้าฟ้าพรหมลือได้ถึงแก่พิราลัยแล้ว แม่เจ้าทิพวรรณก็ได้ดำรงองค์ไว้อย่างงดงามตามควรแก่ฐานะ เป็นที่เคารพนับถือของบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือ ตลอดจนประชาชนโดยทั่วไป โดยปกติแม่เจ้าทิพวรรณก็ได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญกุศลทางด้านศาสนา งานกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ และการบำเพ็ญสาธารณกุศลต่างๆ กับสมาคมวัฒนธรรมสตรีศรีลานนาไทย เคยดำรงตำแหน่งนายกเหล่ากาชาด จังหวัดเชียงใหม่หนึ่งสมัย ดังนั้น ในขณะที่แม่เจ้าทิพวรรณยังดำรงชีพอยู่ ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ พร้อมทั้งข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ตลอดจนบุคคลทั่วไปได้เข้าเยี่ยมคารวะ เพื่อรดน้ำดำหัวขอพรท่านในวันสงกรานต์ประจำปีและวันขึ้นปีใหม่เป็นประจำทุกปีไม่มีขาด นอกจากนี้ งานที่แม่เจ้าทิพวรรณถือเป็นงานสำคัญอย่างยิ่งที่ยึดถือและได้ปฏิบัติตลอดมาได้แก่การได้ไปลงนามถวายพระพรเนื่องในวันเฉลิมพระชนม์พรรษาของพระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทุกปี ทั้งนี้เจ้าหลวงบุญวาทย์วงศ์มานิต และเจ้าหญิงฝนห่าแก้วได้มีส่วนสำคัญที่ได้ปลูกฝังสั่งสอนแม่เจ้าทิพวรรณให้มีความจงรักภักดีต่อพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่เยาว์วัย จะเห็นได้จากทุกครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินประทับ ณ พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อประกอบพระราชกรณียกิจในภาคเหนือประจำปี แม่เจ้าทิพวรรณจะต้องหาโอกาสไปเฝ้ารับเสด็จฯที่สนามบินเชียงใหม่ทุกครั้ง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทั้งสองพระองค์ก็ได้ทรงพระเมตตาแก่แม่เจ้าทิพวรรณ ดังเช่น เมื่อโอรสธิดาเจริญวัยแก่การสมรส ก็ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯให้เข้ารับพระราชทานน้ำสังข์ ตลอดจนพระราชทานนามแก่บุตรและธิดาทั้งสามของเจ้าวรจักร และได้รับพระราชทานดอกไม้ทองคำ ซึ่งได้ทรงประดิษฐ์ด้วยพระองค์เองจากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีด้วย และเมื่อขณะแม่เจ้าทิพวรรณนอนป่วยรักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลลานนา ก่อนถึงแก่พิราลัย สมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถได้ทรงพระราชทานดอกไม้เยี่ยม ยังความปลื้มปิติแก่แม่เจ้าทิพวรรณและครอบครัวในพระมหากรุณาธิคุณอันสูงส่งเป็นล้นพ้น

ด้วยผลจากการประกอบคุณงามความดีของแม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง ทำให้องค์ท่านได้รับเกียรติอันสูงสุดในชีวิต คือการได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายใน ชั้น ๓ ตติยจุลจอมเกล้า เป็นบำเหน็จความชอบจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ จนกระทั่งวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ แม่เจ้าทิพวรรณก็ได้ถึงแก่พิราลัยด้วยโรคชราด้วยชนม์มายุ ๘๖ ปี เมื่อความทราบถึงฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ ได้พระราชทานพวงมาลาวางหน้าศพ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จพระราชดำเนินในงานพระราชทานเพลิงศพที่วัดสวนดอกวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งบรรดาโอรสธิดาได้จัดพิธีงานศพตามแบบประเพณีงานศพเจ้านายล้านนาโบราณสมัยเมื่อ ๙๐ ปีที่แล้ว ภายใต้การจัดการดำเนินงานและควบคุมโดยอาจารย์วิถี พานิชพันธุ์ อาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ คณาจารย์นักศึกษา คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งถือว่า แม่เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุงได้รับเกียรติอันสูงสุดตามควรแก่ฐานะและคุณงามความดี จวบจนวาระสุดท้ายทุกประการ

บทส่งท้าย

จากประวัติของแม่เจ้าทิพยวรรณ ณ เชียงตุง จะเห็นได้ว่าองค์ท่านได้ดำเนินชีวิตในฐานะเจ้าทิพยวรรณ เจ้านางทิพยวรรณ และท้ายที่สุด แม่เจ้าทิพยวรรณ ในช่วงที่ความทุกข์และความสุขได้ผ่านเข้ามาในชีวิตได้อย่างงดงาม

บรรณานุกรม

หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๕๓๓.
จากคำบอกเล่าของเจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่ และเจ้าวรจักร ณ เชียงตุง.

๓

คุณหญิง
หม่อมศรีนวล
ณ เชียงใหม่

วิลักษณ์ ศรีป่าซาง

ลมหนาวฝ่ายเหนือล่องมาแล้ว กำสะลองดอกแก้วก็มาออกดอกขาวอยู่พราวกิ่ง ฝนกลางวัสสาตกง้างฟ้าอยู่ถี่ๆ ฟังคนเฒ่าคนแก่เล่าว่า ปีไหนน้ำดีฝนดี ปีนั้นจะหนาวหนัก

วันนี้เดือนเกี๋ยงออก ๙ ค่ำ พร่ำว่าได้วัน ๗ เม็งวันเสาร์ไทกดเส็ด ปีก่าเม็ด จุลศักราชได้ ๑๓๖๕ ตัว ผู้ข้าได้ขออาสาจากบรรณาธิการ คือเจ้าผู้เป็นประธานทำหนังสือลำดับประวัตินาง ผู้เป็นแก้วแก่นใจแห่งตระกูลมูลเหง้าของพ่อเฒ่าท้าวขว้างและพ่อเฒ่าน้อยนันท์สองชายหาญชาญกล้า ในสมัยของพระเจ้ากาวิละประฐมวงศาเจ้าเชื้อเจ็ดตน แห่งเมืองพิงค์เชียงใหม่นั้นแล นางผู้สืบเชื้อเครือสายมาจากมหิยังคนคร คือเมืองยองแห่งป่าซางลำพูน นางผู้เป็นหม่อมคู่บุญแห่งเจ้าราชบุตรเชียงใหม่ นางผู้ช่างไชกิจกรรมนำประโยชน์สู่ล้านนาประเทศ นางผู้ได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ ปกเกศเป็นคุณหญิง แม่นว่าได้กระทำสิ่งอันเป็นค่าควรเมืองไว้คณานับ นามว่าศรีนวล (นันทขว้าง) ณ เชียงใหม่ ผู้นี้ แล

เครือสาย

ยอง คือคนไทลื้อกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่ที่เมืองยอง จังหวัดเชียงตุงในพม่า ใกล้กับพรมแดนจีน เชื่อกันอีกว่า คนยองในเมืองยองอพยพมาจากสิบสองพันนา ก่อนจะเคลื่อนย้ายลงมาทางทิศใต้ คือดินแดนล้านนา ถ้าข้ามมาสู่เมืองยองก็เป็นลื้อเมืองยองที่ล่องมา ตามแม่น้ำโขง สู่เชียงแสนเชียงราย ก็มี หนทางสะดวกดายดีง่ายกว่ามาทางบก คนไทลื้อมาสร้างบ้านแปลงเวียงอยู่ที่ใด ก็ตั้งนามกลุ่มตนตามชื่อบ้านเมืองนั้น เช่น ลื้อเมืองพงก็เรียกตัวเองว่า ไทพง ลื้อเมืองหลวยก็ว่า ไทหลวย ลื้อที่เมืองยองเลยใส่ชื่อตัวเองว่า ไทยอง

บ้านเรือนของคนไทลื้อในเมืองยองและสิบสองพันนา คล้ายๆ ชนบทของเชียงใหม่ลำพูน ไปกาดไปลีตอนเช้าๆ ก็ไม่ต่างจากบรรยากาศงานย้อนยุคสืบสานล้านนา หรืองานกาดหมั้วครัวฮอม ที่นิยมจัดกันในเชียงใหม่ปัจจุบัน อาคารบ้านเรือนกลางเวียง ก็เหมือนภาพเก่าถนนสายท่าแพในอดีต ส่วนหน้าตาผู้คน ก็เช่นเดียวกับคนป่าซางลำพูน กล่าวกันอีกว่า คนยองมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และการค้าขาย กับคนในถิ่นไทยวนมานานแล้ว ก่อนการอพยพลงมาทางใต้ในยุคสมัย เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง หรือก่อนที่จะเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองลำพูนครั้งสำคัญ ตามที่ปรากฏหลักฐานชัดแจ้ง ว่ามาทั้งเจ้าเมืองยองและญาติวงศา รวมทั้งมหาสังฆะเจ้า เทครัวหลามไหลจากถิ่นสามฝ่ายฟ้าสู่ เมืองลำพูนเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๘ ในสมัยพระเจ้ากาวิละเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้นั่งเมืองแล้ว พระองค์ได้ ริบรอมผู้คนมาใส่เมืองลำพูนซึ่งก่อนหน้านั้นเป็นเวียงเปล่าเมืองร้าง ไร้ผู้หมู่คน ส่วนเวียงป่าซางเมื่อ ยี่สิบปลายปีก่อนคนยองมาอยู่ ก็คือเวียงตั้งมั่นเพื่อการหมายเมืองของพระเจ้ากาวิละ

ในกาละนั้น พ่อเฒ่าท้าวขว้างผู้เป็นบิดา และบุตรนามว่าพ่อเฒ่าน้อยนันท์ แห่งบ้านฉางข้าวน้อย ป่าซาง ได้อาสาเป็นทหารพระเจ้าช้างองค์ประเสริฐ กำเหนิดมาแต่เชื้อคนยอง ร่วมสมัยสนองใน แผ่นดินกาวิละเมื่อเนิ้น ลำดับดำเนินมา จึงเอานามนั้นแต่งเป็นชื่อตระกูล คือ นันทขว้าง อยู่เวียงเก่า ชาวป่าซางหั้นแล ความจงรักภักดีในชาติเชื้อและบ้านเมือง และการเป็นนักรบผู้กล้า ตระกูลนันทขว้าง ยังได้รักษาอาวุธคู่กายของพ่อเฒ่าท้าวขว้างคือหอกอย่างนักรบโบราณไว้เป็นเครื่องจำหมายให้ได้ ระลึกถึง ภายหลังลูกหลานได้ถวายไว้ ณ อาคารอนุสรณ์สถาน หลังอนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ ผู้เป็น เจ้าเหนือเกล้าของเค้าตระกูล

ป่าซางงาม

ยามเมื่อผู้เขียนยังเป็นละอ่อนเด็กน้อย อยู่ชนบทชายขอบปริมณฑลป่าซาง เรือนใดมีสาวงาม ตามอย่างคนลื้อคนยอง มักจะได้รับการทาบทามให้เข้ามาขายผ้าฝ้ายที่ร้านในเวียง นันทขว้างเป็น ร้านใหญ่ในตลาด แขกไปใครมามักแวะเวียน สันกำแพง ป่าซาง ไม่เคยร้างไร้ผู้คน สาวหน้ามน เกล้ามวย แอวบางร่างแค้ว ล้วนแล้วแต่เป็นชาวลื้อชาวยองทั้งสิ้น ยามปีใหม่สงกรานต์ ทองกวาว บานสีแสดอยู่แวดเวียง เพลงอันเกี่ยวเนื่องกับป่าซางจากครูเพลงสนิท ศ. คลออยู่ในใจใครต่อใคร มิได้ขาด และที่กลางตลาดป่าซาง มีร้านหนึ่งชื่อ นันทขว้าง จำหน่ายผ้าฝ้ายทอมือและเสื้อตัดเย็บฝีมือดี เป็นร้านของพ่อปวง และแม่รจน์ นันทขว้าง สองสามีภรรยา พ่อปวงนอกจากเก่งด้านการค้า ยังเป็น ปราชญ์พื้นบ้านรอบรู้เรื่องราวประวัติศาสตร์และเรื่องชาติเชื้อเครือสายชาวยองอีกด้วย มักเล่าเรื่อง ในอดีตของบรรพชนให้ลูกหลานได้ฟังเสมอ ว่าหมู่เราเจ้าข้าทั้งหลาย เคยอยู่ ณ แดนไกลเมืองสิบสองพัน อันว่าจะอยู่ที่ใดหนานั้นบอกยาก เล่าเค้าสืบกันมาว่าต้นตระกูลนั้น ได้มีส่วนร่วมในการสร้างบ้าน แปลงเวียงในยุคสมัยพ่อเจ้ากาวิละ ส่วนแม่รจน์ เป็นผู้มีฝีมือแกว่นกล้าเรื่องงานทอ ผ้าทอมือของแม่รจน์ ย่อมงามเป็นพิเศษ ลายผ้าของชาวลื้อชาวยองในป่าซาง ก็ไม่แตกต่างจากผ้าลื้อในสิบสองพันและ เมืองยอง ทอผ้าไว้ใช้ พอเหลือก็ขาย จากร้านเล็กๆ ในหมู่บ้าน ก็กลายเป็นนันทขว้างร้านใหญ่ในที่สุด นอกจากงานทอที่แม่ถนัดแล้ว ในระแวกนั้นย่อมรู้กันดีว่า แม่รจน์มีฝีมือทางทำบายศรีเป็นที่หนึ่ง งานใดใกล้ไกลอันจะมีช่องใช้เรื่องบายศรี แม่รจน์ได้แสดงฝีมืออยู่ทุกเมื่อ ที่เรือนค้าในตลาดแห่งนี้

พ่อปวง แม่รจน์จึงได้บุตรีเป็นลูกเค้า ให้ชื่อนางเลาผู้นี้ว่า ศรีนวล เกิดเมื่อ วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ และลูกสาวลูกชายสืบสายมาอีกห้า หมายมีวิบูลย์ ทวี โสภา และ วรวรรณ ประกอบตามลำดับ

ศรีนวล นันทขว้าง

๑๓๕

ทวี นันทขว้าง ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ลูกชายคนหนึ่งของพ่อปวง แม่รจน์ ผู้เป็นน้องชายของ ศรีนวล ได้เขียนเล่าถึงชีวประวัติของพี่สาว และบางเหตุการณ์ที่ทำให้ชีวิตเปลี่ยนผันจากป่าซางสู่คุ้มวงษ์ตวัน เชียงใหม่ ในครั้งกระโน้น ดังผู้เขียนขอลำดับมาเล่า ตามนี้

"...พี่ศรีนวลเป็นพี่สาวที่เกิดมาเพื่อเป็นผู้ดูแลน้องๆ อย่างแท้จริง เป็นพี่สาวคนโต ที่ไม่บกพร่องต่อหน้าที่การงานที่มีอยู่มากมาย ถ้อยคำที่พูดและสั่งสอนพวกเรานั้นใช้ภาษาดอกไม้เสียทุกคำ พี่นวลเป็นสาวสวยในตลาด เป็นพี่ที่รักของพวกเราทุกๆ คน ครอบครัวเรามีร้านขายผ้าฝ้ายทอมืออยู่ในตลาด พี่นวลเป็นคนพูดเพราะหน้าตาสะสวย จึงเป็นดาวเด่นคนของตลาดแห่งนั้น คู่กับพี่วิบูลย์ พี่นวลเป็นคนนำสมัย มีฝีมือทางตัดเย็บเสื้อผ้า และแต่งทรงผม ซึ่งในสมัยนั้นถือว่าทันสมัยที่สุดของป่าซาง ผ้าทอของร้านและเสื้อที่พี่นวลตัด มักได้รับรางวัลเสมอ..."

หม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่

ทวี นันทขว้าง ได้เขียนเล่าถึงพี่สาวต่อไปอีกว่า

"...พี่ศรีนวลทั้งเก่งทั้งสวยจึงเป็นที่หมายปองของบรรดาข้าราชการหนุ่มๆ ทั้งในตัวอำเภอและจังหวัด พี่นวลก็ครองตน เป็นโสด และคงตั้งใจอย่างนั้นเมื่อวัยล่วงถึงสามสิบปี แต่ในที่สุด...ท่านเป็นอัศวินม้าขาว ฝ่าปราการต่างๆ จนชนะใจพี่นวลในที่สุด ท่านเป็นราชบุตรในเจ้าหลวงเชียงใหม่ เจ้าแก้วนวรัฐ "เจ้าราชบุตรวงษ์ตวัน ณ เชียงใหม่" ทุกครั้งที่มา จะปักหลักตั้งแต่เช้าจรดเย็น ผู้คนทั้งตลาดก็ตื่นเต้นกัน เพราะมากันเป็นคณะ ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นปีก่อน พ.ศ. ๒๔๙๐ อาชญาเจ้าเมือง ยังกรุ่นอยู่ในใจของคนในแผ่นดินล้านนาอยู่ ในช่วงแรกคิดว่า ราชบุตรในเจ้าหลวง คงไม่สามารถพิชิตใจสาวป่าซางได้ ข้อความที่พี่นวลเขียนไว้ที่ห้องพักส่วนตัวว่า "แม้นแผ่นดินสิ้นชายที่พึงเชย อย่ามีคู่เสียเลยจะดีกว่า" หากแต่กาลเวลาจากเดือนเป็นปี หินที่ว่าแกร่งก็แปรเปลี่ยน ทุกฝ่ายก็รุกเร้า ให้เห็นดีเห็นงาม โดยเฉพาะคุณพ่อ ที่ภูมิใจเสียนักว่า อดีตแห่งต้นตระกูลก็เคยถวายการรับใช้มาก่อน ..."

เจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี ธิดาคนโตของเจ้าราชบุตรวงษ์ตวัน บันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

"เจ้าพ่อท่านได้ปรารภมาว่า ท่านพอใจในผู้หญิงคนหนึ่งซึ่งเป็นครอบครัวที่มีหลักฐานอยู่ที่ป่าซางอย่างจริงจัง ถึงขึ้นสู่ขอ และทำการสมรสด้วย เมื่อลูกๆ ไม่ขัดข้อง เจ้าพ่อก็ได้จดทะเบียนสมรสกับ น.ส. ศรีนวล นันทขว้าง เมื่อวันที่ ๒๔ พ.ย. ๒๔๙๑"

ธิดาอีกท่านหนึ่งของเจ้าราชบุตร คุณหญิงเจ้าระวีพันธุ์ สุจริตกุล กล่าวถึงหม่อมของเจ้าพ่อว่า

"ถึงแม้พี่นวลจะมิใช่ ณ เชียงใหม่โดยกำเนิด ได้มาร่วมนามสกุลนี้ในทีหลัง แต่พี่นวลมีจิตใจที่รักเจ้ารักนาย มีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถเป็นที่ยิ่ง โอกาสใดที่จะทำงานเพื่อเทิดพระเกียรติพระราชวงศ์พี่ศรีนวลจะจัดการโดยมิรู้เหน็ดเหนื่อย"

คุณหญิงหม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่

๑๓๒

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา หน้าที่ของหม่อมในเจ้าราชบุตรแห่งเมืองเชียงใหม่ ใช่มีเฉพาะแต่หน้าที่อันมีเกียรติในภาคเหนือเท่านั้น หน้าที่การเป็นผู้แทนการถวายงานด้านต่างๆ ก็ได้เริ่มต้นขึ้น คือพิธีการรับเสด็จฯและรับพระราชอาคันตุกะมากกว่า ๑๐ ครั้ง มิใช่เรื่องง่ายที่ใครก็ทำได้ เพราะสิ่งที่ท่านทำต้องอาศัยภูมิรู้ที่สั่งสมมาตั้งแต่วัยเยาว์ จากประสบการณ์ในการถวายงานครั้งแรก ลำดับมาจนถึงงานครั้งต่อๆ มาหลังจากเจ้าราชบุตรถึงแก่อนิจกรรมไปแล้ว หม่อมศรีนวลได้สานต่อปณิธานในอันที่จะช่วยเหลือบ้านเมืองและสังคมอย่างเต็มกำลังความสามารถ งานใดก็ตามที่สำคัญๆ ทางจังหวัดมักจะขอความร่วมมือมายังเจ้านายฝ่ายเหนือ หม่อมศรีนวลจะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงช่วยงานจนสำเร็จลุล่วง งานสำคัญงานแรกในชีวิตการเป็นหม่อมนั้น เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ คือ การรับเสด็จฯพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทั้งสองพระองค์เสด็จฯนครเชียงใหม่เป็นครั้งแรก ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จฯมาเสวยพระกระยาหารกลางวัน ณ คุ้มวงษ์ตวัน ครานั้น หม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่ ได้รับเสด็จฯอย่างเข้มแข็ง เป็นที่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง เจ้านายฝ่ายเหนือก็ได้ช่วยกันจัดพิธีการต่างๆ เพื่อรับเสด็จฯ ในครั้งนั้นเจ้าราชบุตรเรียกได้ว่า ท่านเป็นเจ้านายผู้ใหญ่ และคุ้มวงษ์ตวันก็เป็นเหมือนดังจุดศูนย์รวมของเจ้านายฝ่ายเหนือทั้งหลาย การเตรียมการรับเสด็จฯ ครั้งสำคัญ ตามอย่างประเพณีดั้งเดิมของล้านนานี้ ในกาลนั้นหม่อมศรีนวลได้มีโอกาสเป็นคณะกรรมการรับเสด็จฯด้วย งานที่ต้องเตรียมเป็นพิเศษคือ **"พิธีทูลพระขวัญ"** ทั้งสองพระองค์ หัวใจของพิธีกรรมดังกล่าวคือ การทำบายศรี ๙ ชั้น เป็นงานที่ต้องอาศัยฝีมืออย่างมาก ต้องทำอย่างโบราณ เสมอพิธีทูลพระขวัญรัชกาลที่ ๗ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ที่เจ้านายฝ่ายเหนือรับเสด็จฯในอดีต สำหรับในการนี้ หม่อมศรีนวลได้เป็น

แม่งานสำคัญ บายศรี ๙ ชั้นนั้น ต้องใช้เวลาทำกันตลอดทั้งสามวันสามคืน วันแรกเย็บใบตองเป็นบายศรี เล็กๆ ประมาณ ๖๐๐ บายศรี มีขนาดต่างๆ กัน แล้วนำมาประกอบขึ้นรูปในวันที่ ๒ ให้เป็นพุ่มฉัตร ๙ ชั้น พอวันที่ ๓ จึงเย็บดอกไม้ ทำมาลัยประกอบบายศรี และแต่งให้สวยงามดอกไม้ที่ทำบายศรีต้องเป็นไม้มงคลทั้งสิ้น มีดอกรัก ดอกตะล่อม (บานไม่รู้โรย) ดอกพุทธรักษา กุหลาบ มะลิ เป็นต้น และมีพานบายศรีประกอบอื่นๆ อีกมาก สิ่งที่สำคัญอีกคือการจัดขบวนบายศรีทูลพระขวัญที่ต้องมีเจ้านายฝ่ายชายและเจ้านายฝ่ายหญิงนำขบวนบายศรี รวมทั้งช่างฟ้อนด้วย

๑๓๗

หลังจากงานสำคัญในครั้งนั้น งานต่อๆ มาก็มีความยิ่งใหญ่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ภายหลังเมื่อทรงสร้างพระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์บนดอยสุเทพแล้ว ซึ่งเป็นที่ที่ทรงจัดไว้รับรองพระราชอาคันตุกะ และทุกครั้งการจัดเตรียมงานและดำเนินงานจะเป็นหน้าที่ของเจ้าราชบุตร หม่อมศรีนวลและเจ้านายฝ่ายเหนือ ร่วมกับทางจังหวัด ได้จัดพิธีบายศรีฯ และจัดพระกระยาหารขันโตกที่บนพระตำหนักด้วย

พิธีบายศรีสู่พระขวัญอีกครั้งหนึ่งที่หม่อมศรีนวล ทำหน้าที่เป็นแม่งานโดยตรงคือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ เพื่อรับเสด็จฯสมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ ๒ เจ้าชายฟิลลิป และเจ้าฟ้าหญิงแอนน์ งานครั้งนั้นหม่อมศรีนวล ได้เป็นผู้ถวายพานบายศรีแด่สมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ ๒ อีกด้วย งานทุกงานที่ได้รับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาทนั้นนับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ และทุกๆ งานที่จัดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นพิธีทูลพระขวัญ สู่พระขวัญ หรือถวายพระกระยาหารขันโตกก็ตาม ล้วนแต่ได้แพร่ความดีงามของวัฒนธรรมประเพณีของชาวเชียงใหม่ไปทั่วทุกมุมโลก ทำให้เจ้านายฝ่ายเหนือและชาวล้านนาทั้งมวลพลอยได้รับความชื่นชมยินดีไปด้วย

ครั้นเมื่อสิ้นเจ้าราชบุตรไปแล้ว หม่อมศรีนวลยังทำงานเพื่อบ้านเมืองอยู่มิได้ขาดโดยเฉพาะทางด้านวัฒนธรรม ก็ดำเนินตามคำเตือนของเจ้าราชบุตรที่ว่า *"งานใดที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ต่อบ้านต่อเมือง อย่าได้ละเลยให้ช่วยเหลือทุกทาง"* ดังนั้น ตำแหน่งหน้าที่ทางด้านการสังคมสงเคราะห์การกุศล จึงเพิ่มทวีขึ้น เช่น การเป็นนายกสมาคมส่งเสริมวัฒนธรรมสตรีศรีล้านนาไทย นายกกรรมการเหล่ากาชาด เชียงใหม่ นายกสโมสรไลออนส์สตรีเชียงใหม่ ประธานสมาชิกสมทบ พอ.สว. จังหวัดเชียงใหม่ อุปนายกสมาคมปราบวัณโรคเชียงใหม่ ผู้จัดการร้านจิตรลดาสาขาเชียงใหม่ ประธานมูลนิธิเด็กกำพร้าของเชียงใหม่ เป็นต้น ความงดงามแห่งชีวิตและการทำงานนี้ จึงดลผลให้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชั้นที่ ๔ *"จตุตถจุลจอมเกล้า"* เป็นคุณหญิงศรีนวล ณ เชียงใหม่ และครั้งหลังสุดคือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชั้นที่ ๒ *"ทุติยจุลจอมเกล้า"* นอกจากนี้ยังได้รับเข็มเชิดชูเกียรติจากสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ และเป็นนักสังคมสงเคราะห์ดีเด่น ประจำปี พ.ศ. ๒๕๒๗

ทั้งหมดทั้งมวลเหล่านี้ หม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่ ถือเป็นความภูมิใจและเป็นเกียรติประวัติแก่วงศ์ตระกูล ณ เชียงใหม่ และ แก่วงศ์ตระกูล นันทขว้าง อย่างแท้จริง โสภา (นันทขว้าง) เมืองกระจ่าง น้องสาวคนหนึ่งของหม่อมศรีนวล ได้กล่าวถึงความภาคภูมิใจในตัวพี่สาว ว่า

"คุณพี่ศรีนวลเป็นพี่สาวที่พวกเราภูมิใจ ชีวิตของท่านเกิดมาเพื่อทำประโยชน์ ท่านให้และเสียสละเพื่อน้องๆ หลานๆ รวมถึงคนที่ต้องการความช่วยเหลือ โดยเฉพาะด้านสังคมสงเคราะห์ที่ท่านปฏิบัติเป็นประจำ ท่านได้ทำเกียรติยศชื่อเสียงแก่ตระกูลนันทขว้างของเรา อันเป็นเกียรติประวัติที่จารึกไว้ชั่วกาลนาน"

คุณหญิงหม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่ ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๔.

๑๓๘

๑๓๙

๑๔๐

บรรณานุกรม

กรรณิการ์ สันติเจริญผล. **"หม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่"** ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๑๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๓๙.

แสวง มาละแซม. **คนยองย้ายแผ่นดิน.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

หนังสืออนุสรณ์ งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่ ณ เมรุชั่วคราว วัดสวนดอกวรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕.

สัมภาษณ์ นางโสภา เมืองกระจ่าง, เจ้าของร้าน นันทขว้าง และนางสาวสุภาภร ไชยยา ผู้จัดการร้านนันทขว้าง เลขที่ ๖/๑-๕ ถนนนิมมานเหมินทร์ ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๖.

๓

คุณหญิง
เจ้าพงศ์แก้ว ณ ลำพูน

พิเชษฐ ตันตินามชัย

๑๘๑

ณ คุ้มวงษ์ตวัน แห่งนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นคุ้มของเจ้าราชบุตร วงษ์ตวัน ณ เชียงใหม่ (ราชบุตรเจ้าหลวงแก้วนวรัฐกับแม่เจ้าจามรี) ได้เกิดเหตุการณ์ที่สร้างความปิติยินดีไปทั่วคุ้ม ในวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ เจ้าภัทรา (ณ ลำพูน) ชายาเจ้าราชบุตรฯ ได้ให้กำเนิดธิดาน้อยที่น่ารักในวัย ๑ วัน จึงได้ถูกตั้งชื่อว่า "พงศ์แก้ว" เจ้าพงศ์แก้วได้รับการเลี้ยงดูอย่างถนุถนอมจากเจ้าพ่อเจ้าแม่ภายในคุ้มวงษ์ตวัน ในวัยเยาว์เจ้าพงศ์แก้วได้ถูกอบรมสมบัติกุลสตรีของเจ้านายไว้ทุกด้าน ไม่ว่า กิริยามารยาท การบ้าน การเรือน เพื่อให้สมกับเป็นธิดาของเจ้าราชบุตร และเป็นหลานของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ทุกประการ เจ้าพงศ์แก้วมีเจ้าน้องร่วมเจ้าพ่อเจ้าแม่เดียวกันคือ คุณหญิงเจ้าระวีพันธุ์ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล และมีเจ้าพี่ร่วมเจ้าพ่อเดียวกันคือ เจ้าวงศ์จันทร์ (ณ เชียงใหม่) คชเสนี ในวัยเด็กเจ้าพงศ์แก้วได้ไปพำนักในวังพระราชชายาเจ้าดารารัศมีที่คุ้มเจดีย์กิ่วและเข้าเรียนที่โรงเรียนดาราวิทยาลัยได้ระยะหนึ่ง ต่อมาได้เข้าเรียนโรงเรียนเรยีนาเชลีวิทยาลัย จ.เชียงใหม่ จนจบมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ หลังจากนั้นได้ไปศึกษาต่อด้านการเรือนที่โรงเรียนมาแตร์เดอี ในกรุงเทพฯ เมื่ออายุ ๑๖ ปี ได้สมรสกับ เจ้าพัฒนา ณ ลำพูน ราชบุตรของเจ้าหลวงจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์สุดท้าย (องค์ที่ ๑๐) กับเจ้าหญิงส่วนบุญ มีธิดา ๑ คน บุตร ๓ คน ดังนี้

๑. เจ้าดารารัตน์ ณ ลำพูน ต.จ.

๒. เจ้าพัฒน์พงศ์ ณ ลำพูน

๓. เจ้าวงศ์จักร ณ ลำพูน

๔. เจ้าศักดิ์ขจร ณ ลำพูน

เจ้าพงศ์แก้ว เติบโตภายในคุ้ม ท่ามกลางขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรมที่ดีงาม จึงตกทอดลงมาถึงเจ้าพงศ์แก้วด้วยเช่นกัน จวบจนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ภาระหน้าที่ต่างๆ ก็ติดตามตัวมาตั้งแต่เกิดในฐานะธิดาเจ้าราชบุตรฯ ภาระกิจที่สำคัญในฐานะเจ้านายฝ่ายเหนือที่ต้องปฏิบัติ โดยเฉพาะในการรับเสด็จดังเช่น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ การรับเสด็จฯพระบาทสมเด็จเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช และสมเด็จ พระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ พล.ต.เจ้าราชบุตร (วงษ์ตวัน ณ เชียงใหม่) เป็นแม่กองใหญ่รับเสด็จฯโดยพิธีการต่างๆ ได้เตรียมการในคุ้มวงษ์ตวัน ในปีต่อๆ มาเมื่อมีพระราชอาคันตุกะในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถมาเยือนนครเชียงใหม่ ในพิธีรับเสด็จหรือรับแขกเมืองตามแบบพื้นเมือง โดยจัดพิธีบายศรีและถวายพระกระยาหารแบบ *ขันโตก* แด่พระราชอาคันตุกะประมุขของประเทศต่างๆ ทั้งที่เป็นพระมหากษัตริย์ พระบรมราชินีนาถ หรือประธานาธิบดี และมุขมนตรีของประเทศนั้นๆ เจ้าพงศ์แก้วในฐานะเจ้านายฝ่ายเหนือมีส่วนร่วมที่สำคัญในการจัดการรับเสด็จและรับรองตามแบบประเพณีโบราณฝ่ายเหนือ โดยจัดพิธีอันยิ่งใหญ่สมพระเกียรติยศทุกประการ จะเห็นได้ว่าทุกงานที่สำคัญ งานนั้นจะต้องมีเจ้าพงศ์แก้วเสมอ เจ้ามีส่วนช่วยเหลือราชการและกิจกรรมส่วนรวมของจังหวัดตลอดมา เพราะเจ้าพงศ์แก้วเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบสูงไม่ว่าจะเป็นงานเล็กหรืองานใหญ่ สมกับที่เกิดมาเป็นลูกหลานเจ้าหลวงเชียงใหม่ และเป็นศรีสะใภ้เจ้าหลวงลำพูน เป็นที่เชิดหน้าชูตาแก่วงศ์ตระกูลเป็นอย่างยิ่ง เจ้าพงศ์แก้วมิเสียแรงที่อุบัติมาในสกุลเจ้านายฝ่ายเหนือถือเป็นหน้าที่อันสูงส่งที่ต้องปฏิบัติเป็นกิจวัตร คือการรับ และส่งเสด็จฯทุกครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์เสด็จไปและมายังจังหวัดเชียงใหม่ ใช่แต่ในรัศมีใกล้เคียงที่จะไปมาได้สะดวกเท่านั้น ทั่วทุกภาคในราชอาณาจักร ตั้งแต่ปี ๒๕๐๑ เป็นต้นมา

๑๔๒.

เจ้าพงศ์แก้ว แม้จะมีอายุล่วงเข้าปัจฉิมวัยแล้วก็ตามแต่ถ้าย่างกรายไปสถานที่แห่งใด ทุกคนที่ได้พบเห็นจะต้องมองพร้อมทั้งคิดในใจว่า *"อะหยังมางามเจ้นล้ำ"* จนมีผู้กล่าวเป็นค่าวคำเมืองว่า *"งามแต๊งามตั๊ก งามนักงามหนาเหมือนเตวะดาลงมาหล่อเบ้า"* แม้จะอายุล่วงวัยเกินกว่า ๖๐ ปี เจ้าพงศ์แก้วยังงดงาม ทั้งหน้าตา รูปร่าง และถ้าผู้ใดได้ใกล้ชิดจะเห็นว่าเจ้าพงศ์แก้วเป็นผู้มีน้ำใจงามอย่างยิ่งด้วย

เจ้าพงศ์แก้ว เป็นเจ้าในสกุล ณ เชียงใหม่ ได้เจริญรอยตามบรรพบุรุษในการ บำรุงความทุกข์สุขของประชาชนมาตลอดชีวิตของท่าน ได้ทุ่มเททั้ง แรงกาย แรงใจ เพื่องานสาธารณชนส่วนรวม จึงทำให้ท่านมีตำแหน่งหน้าที่ การงานต่างๆ มากมายที่ต้องรับผิดชอบ อาทิเช่น

เป็นสมาชิกสภาปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ปี ๒๕๑๙

สมาชิกสภาสตรีแห่งชาติ

สมาชิกสภาเทศบาลลำพูน พ.ศ. ๒๕๑๖

๑๔๓

เป็นผู้บุกเบิก ก่อตั้งการทำงานของเหล่ากาชาดจังหวัดลำพูน ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ดำรงตำแหน่งนายกเหล่ากาชาด ๒ สมัยและกรรมการเหล่ากาชาดจังหวัดลำพูน

กรรมการมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ในบรมราชูปถัมภ์ สาขาจังหวัดลำพูน

คณะกรรมการร่วมภาครัฐบาล และเอกชน (กรอ.)จังหวัดลำพูน เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ

กรรมการมูลนิธิ การปฐมศึกษา จังหวัดลำพูน

กรรมการที่ปรึกษา ของคณะกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยว จังหวัดลำพูน

คณะอนุกรรมการ รับเด็กเป็นบุตรบุญธรรม จังหวัดลำพูน

อนุกรรมการ วัฒนธรรม จังหวัดลำพูน

ผู้พิพากษา สมทบของศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี ๒๕๑๓

กรรมการสงเคราะห์ของศาลคดีเด็ก และเยาวชน จังหวัดเชียงใหม่

กรรมการส่งเสริมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กรรมการอำนวยการของสโมสรไลออนส์คำดารารัศมี อดีตเคยเป็นนายกสโมสรไลออนส์สตรีเชียงใหม่

กรรมการที่ปรึกษาของสมาคม วัฒนธรรมสตรีศรีล้านนา จังหวัดเชียงใหม่

กรรมการมูลนิธิบ้านเด็กกำพร้า บ้านกิ่งแก้ว จังหวัดเชียงใหม่

กรรมการมูลนิธิบ้านเด็กชาย จังหวัดเชียงใหม่

กรรมการมูลนิธิวัฒนาเชสเชียร์ บ้านเชสเชียร์เชียงใหม่

สมาชิกฝ่ายกิจกรรมพิเศษของหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ พอ.สว. จังหวัดเชียงใหม่

อาสาสมัครร้านจิตรลดา สาขาเชียงใหม่

ควบคุมดูแลโรงฝึกทอผ้าพระราชทาน ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ที่บ้านกาด อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ในโครงการส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษปี ๒๕๑๘

เจ้าพงศ์แก้วเป็นผู้ที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองเชียงใหม่ และลำพูนเป็นอย่างมาก ภาระหน้าที่ที่ต้องกระทำตั้งแต่งานพิธีชั้นสูง ระดับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ พระราชอาคันตุกะ ตลอดงานสังคมส่วนรวมการศึกษา และการพระศาสนา จนถึงงานชาวบ้านชาวเมืองที่ต้องช่วยเหลือ ออกเยี่ยมประชาชนตามถิ่นทุรกันดาร ซึ่งอยู่ในท้องที่ต่างๆ ของจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน ไม่ว่าถนนหนทางจะลำบากขนาดไหน ท่านยอมสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขของสังคมโดยแท้ การประกอบความดีอันควรค่าแก่การสรรเสริญ จึงได้รับการทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญตราดังนี้

ทุติยจุลจอมเกล้า

จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก

จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย

เหรียญกาชาดสรรเสริญ

ในการนี้ได้นำมาซึ่งเกียรติยศสู่ตนเองและวงศ์ตระกูล โดยแท้

๑๔๔

เจ้าพงศ์แก้ว เป็นเจ้านายสตรีฝ่ายเหนือชั้นนำของทั้งจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดลำพูน ทั้งในด้านความงามและความสามารถ และความเอื้อเฟื้อต่อผู้ด้อยโอกาส และที่สำคัญที่สุดคือเป็นผู้มีความสามารถและมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดการทอผ้าในรูปแบบที่พระราชชายาฯ ได้ทรงคิดค้นขึ้น จนเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายจนถึงปัจจุบัน จังหวัดเชียงใหม่และลำพูนได้เจ้าพงศ์แก้ว ณ ลำพูน เป็นผู้ช่วยให้ชื่อเสียงของทั้ง ๒ จังหวัด ได้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางทั้งชาวไทย และชาวต่างประเทศ ด้วย *"ผ้ายกจากคุ้มเจ้าพงศ์แก้ว"*

แสดงผ้ายกดอกลำพูน ๑๔๕

การทอผ้าไหมยกดอกของเชียงใหม่ ซึ่งเกือบจะสูญหายไปแล้วนั้น พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้ทรงฟื้นฟูการทอซิ่นยกดอกขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ทรงใช้ซิ่นยกดอกจกด้วยมือใช้ไหมทองซึ่งเป็นมรดกจากแม่เจ้าทิพเกสร ซึ่งเหลืออยู่เพียงผืนเดียว ทรงใช้เป็นตัวอย่างในการเก็บดอกสำเร็จทรงคิดขึ้นเอง เรียกว่าเก็บเขาสำเร็จเป็นพระองค์แรก ทรงตั้งโรงกี่ขึ้นในวัง รวบรวมผู้ชำนาญในการทอซิ่นตีนจกจากหมู่บ้านวัดดวงดีมาทอที่โรงกี่ในวัง ตั้งกี่ไว้ประมาณ ๒๐ กว่าหลัง และให้พวกข้าหลวงในวังของพระองค์หัดทอ ส่วนทางลำพูน ได้มีเจ้าหญิงส่วนบุญ ชายาเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ ซึ่งเป็นเจ้าแม่ของเจ้าพัฒนา ได้รับการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องการทอผ้าเหล่านี้มาจากพระราชชายาฯ จึงได้นำมาฝึกหัดจนมีความชำนาญแพร่หลาย

ครั้นเมื่อเจ้าพงศ์แก้วได้สมรสกับเจ้าพัฒนา ท่านก็ได้รับการถ่ายทอดวิชาการทอผ้าด้วยกี่พื้นเมืองจากเจ้าหญิงส่วนบุญ จนสามารถเป็นผู้สืบทอดลายผ้ายก ลายที่เก่าแก่สวยงามของลำพูน นอกจากนี้เจ้าพงศ์แก้วยังได้เปิดเป็นโรงงานทอผ้าขนาดย่อม (หัตถกรรมในครัวเรือน) ขึ้น และได้อบรมฝึกสอนชาวบ้านให้หัดทอผ้าฝ้ายยกดอก และผ้าไหมยกดอกไว้ใช้ภายในครอบครัว ช่างมีฝีมือของลำพูนจะได้รับการฝึกสอนจากในคุ้มจนมีความชำนาญ แล้วออกไปประกอบอาชีพอยู่กับบ้านจนแพร่หลายไปทั่วลำพูน

ในด้านการประดิษฐ์ลวดลายนั้น เริ่มแรกในสมัยโบราณไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ต้องจดจำลวดลายไว้ในหัวสมอง ถ้าความจำลบเลือนไปหรือเสียชีวิตไปก็เป็นอันว่าลวดลายนั้นที่จดจำไว้ก็จะสูญหายได้ด้วย ทำให้ลายผ้าโบราณ ๆ หายไปมาก เพราะไม่ได้ลอกลายเอาไว้ เจ้าพงศ์แก้วจึงได้เริ่มให้มีการเก็บลวดลายไว้โดยบันทึกไว้ในกระดาษกราฟ เพื่อเป็นต้นแบบ และป้องกันการสูญหาย ลายผ้าส่วนมากที่เจ้าพงศ์แก้วผลิตออกมานั้นมักจะออกแบบมาจากลายแบบเก่าๆ หรือลายโบราณ นำมาประยุกต์ หรือตกแต่งคิดขึ้นมาเองบ้าง ให้เป็นลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว

ลวดลายที่นิยมกันส่วนมาก เช่น ลายดอกพิกุล ลายดอกพุทธชาด ลายดอกมะลิ ลายดอกชมนาด ลายกูดศูนย์ ลายโบราณจริงๆ เช่นลายแม่แจ่ม เป็นลวดลายที่เรียกว่าลายตีนจก ซึ่งเป็นลายที่ทำยากมาก ชิ้นหนึ่งใช้เวลาทำกันไม่ต่ำกว่า ๓ เดือนถึงจะเสร็จ ส่วนลายที่ทำเป็นผ้ายกสำหรับสุภาพสตรีใช้ในงานพระราชพิธีต่างๆ ใช้เวลาในการทอประมาณ ๑๐-๑๕ วัน แล้วแต่ความยากง่ายของลวดลาย การทอผ้าให้สวยงามขึ้นอยู่กับความละเอียด ความประณีตของคนทอเป็นหลัก

สำหรับที่คุ้มเจ้าส่วนบุญนี้ จะคัดเอาเฉพาะชาวบ้านที่มีฝีมือดีๆ มาทำ เพื่อให้ได้งานที่มีคุณภาพ ถ้าผ้าผืนไหนมีตำหนิหรือไม่ได้คุณภาพตามมาตรฐานก็จะไม่ส่งไปให้ผู้ที่สั่งทอ ผ้าที่ทอจากคุ้มลำพูน นอกจากจะมีลวดลายเฉพาะตัว สีสันเฉพาะผืน คุณภาพเนื้อผ้าดีเยี่ยมแล้ว ยังมีความ *"พิเศษ"* ในเรื่องของการใช้เวลานานด้วย เพราะเจ้าพงศ์แก้ว คัดเอาแม่บ้านต่างๆ ประมาณ ๑๐ คน มาฝึกเป็นช่างทอ ทั้งนี้เพื่อที่จะได้ดูแลได้อย่างทั่วถึง เป็นแบบเช้าไป เย็นกลับ ว่างจากงานบ้านแล้วจึงมาทอผ้า งานจึงช้าเพราะเป็นงานที่ประณีต ถ้ารีบทองานที่ออกก็จะไม่ดี

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๘ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริส่งเสริมอาชีพราษฎรในโครงการศิลปาชีพ โดยเฉพาะในการทอผ้ายก ทรงรับสั่งขอให้เจ้าพงศ์แก้วช่วยพระองค์ท่าน เจ้าพงศ์แก้วจึงได้สั่งผู้ควบคุมดูแลช่างทอผ้าในคุ้มของท่าน ชื่อครูสุมาลี นัสมานิตย์ ไปช่วยสอนและแนะนำ ฝึกชาวบ้านที่จังหวัดนราธิวาสเป็นเวลา ๒ ปี และเมื่อราษฎรที่เข้ามาฝึกกับศูนย์ศิลปาชีพสามารถทอผ้าเองได้แล้ว ครูสุมาลีจึงกลับมาอยู่ในคุ้มตามเดิม

ต่อมาท่านได้สนองพระราชดำริในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเป็นครั้งที่สอง โดยตั้งโรงฝึกทอผ้ายกขึ้นที่ ตำบลบ้านกาด อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเจ้าพงศ์แก้วได้บริหารงานทุกอย่างตั้งแต่ยกมอบเครื่องทอผ้าที่พื้นเมืองส่วนตัวให้จำนวน ๔ หลังเป็นการเริ่มต้น โดยให้ครูสุมาลีไปเป็นหัวหน้าสอนและควบคุม โดยท่านเป็นผู้อำนายการไปดูแลควบคุมอย่างใกล้ชิด เป็นผู้ให้สี ออกแบบลวดลายปรับปรุงและแก้ไข จนผ้าที่ออกมาจากศูนย์ที่บ้านกาดทุกชนิดมีคุณภาพดีเด่น และทัดเทียมกับผ้าไหมที่ทอจากลำพูน โดยนำไปวางขายเฉพาะที่ร้านในวังสวนจิตรลดาเท่านั้น

เจ้าพงศ์แก้ว ได้ทำงานสนองพระราชประสงค์ในโครงการศิลปาชีพ ได้ช่วยให้ราษฎรมีอาชีพเสริมตามพระราชดำริ สามารถหารายได้มาช่วยเหลือครอบครัวเพิ่มขึ้น เจ้าพงศ์แก้วได้ทำหน้าที่ดังที่กล่าวมาโดยสม่ำเสมอ เป็นที่พอพระราชหฤทัย ในสมเด็จพระบรมราชินีนาถมาโดยตลอด

นอกจากการส่งเสริมให้ราษฎรมีอาชีพที่ดีและมั่นคงแล้ว เจ้าพงศ์แก้ว ณ ลำพูน ยังได้ทดรองจ่ายปัจจัยต่างๆ เป็นส่วนตัว เช่น การซื้อดิ้นทอง การซื้อไหม การย้อมสีไหมและอุปกรณ์อื่นๆ เกี่ยวกับการทอ ตลอดจนรับผิดชอบจ่ายเงินเดือนให้ ทั้งครูผู้สอนและครูผู้ช่วย ประจำตลอดมา

คุณหญิงเจ้าพงศ์แก้ว ณ ลำพูน ได้ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ วันอาทิตย์ ที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๓๔ รวมสิริอายุได้ ๖๕ ปี นับเป็นการสูญเสียเจ้านายสตรีฝ่ายเหนือผู้มีบทบาทสำคัญอีกท่านหนึ่งที่ประวัติศาสตร์เชียงใหม่-ลำพูน ต้องจารึกไว้สืบไป

บรรณานุกรม

หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพงศ์แก้ว ณ ลำพูน ๑๘ มกราคม ๒๕๓๕

สัมภาษณ์ เจ้าดารารัตน์ ณ ลำพูน ต.จ. ธิดาเจ้าพงศ์แก้ว ณ ลำพูน เมื่อปี ๒๕๔๕

๗

เจ้านางสุคันธา
ณ เชียงใหม่

เจ้าวิไลวรรณ ณ เชียงใหม่
สมโชติ อ๋องสกุล
ไพศาล จั่วทอง

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงตุงกับเชียงใหม่ในสมัยราชวงศ์มังราย

เจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่ ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ๑๕๖

เชียงใหม่มีความสัมพันธ์กับเชียงตุงมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย โดยตำนานเมืองเชียงตุงกล่าวว่า พญามังรายเป็นผู้สร้างเมืองเชียงตุง เมื่อ พ.ศ. ๑๘๑๐ ตำนานระบุว่าเดิมเมืองเชียงตุงเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวลัวะมาก่อน ต่อมาพญามังรายได้ขยายอาณาเขต *"ครุบชิงเอาเมืองหัมมิละมาเป็นเมืองขึ้นแห่งตน"* ในระยะแรกได้ให้มังคุมและมังเคียนซึ่งเป็นลัวะไปครองเมือง ต่อมาโปรดให้เจ้าน้ำท่วมซึ่งเป็นหลาน (พงศาวดารเชียงตุงว่าเป็นลูก) ครองเชียงตุง

ในสมัยพญาไชยสงคราม (พ.ศ. ๑๘๕๔-๑๘๖๘) ได้ส่งราชบุตรคือเจ้าน้ำน่านไปครองเมืองเชียงตุง โทษฐาน *"บซื่อต่อกูผู้เป็นพ่อ"* ครั้นสมัยพญาแสนพู (พ.ศ. ๑๘๖๘-๑๘๗๗) และสมัยพญาคำฟู (พ.ศ. ๑๘๗๗-๑๘๗๙) ได้ส่งขุนนางมาครองเชียงตุง

ต่อมาในสมัยพญาผายู (พ.ศ. ๑๘๗๙-๑๘๙๘) ได้ส่งราชบุตรคือเจ้าเจ็ดพันตูเชื้อสายราชวงศ์มังรายไปปกครองเชียงตุง ในสมัยเจ้าเจ็ดพันตูครองเชียงตุง เชียงตุงเจริญรุ่งเรืองทั้งทางด้านอาณาจักรและพุทธจักร โดยในปี พ.ศ. ๑๘๘๒ พญาผายูได้ส่งพระเถระจากเชียงใหม่

ขึ้นไปเชียงตุงเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาหนยางกวง พระเถรหงษ์ได้สร้างวัดขึ้นในที่ป่าช้านอกเวียง ให้ชื่อว่าวัดราชฐานหลวง ซึ่งต่อมาชาวเชียงตุงได้เรียกว่า วัดยางกวง

ในสมัยพญากือนา (พ.ศ. ๑๘๙๘-๑๙๒๘) พุทธศาสนาในเชียงใหม่ได้เจริญรุ่งเรืองมาก ทรงนิมนต์พระมหาสุมนเถรจากสุโขทัยมาแผ่ศาสนาลังกาวงศ์ที่เชียงใหม่ มีศูนย์กลางที่วัดสวนดอก ต่อมาจึงเรียกนิกายสวนดอก พญากือนาทรงสนับสนุนให้พระภิกษุจากเชียงแสนเชียงตุง มาศึกษาพุทธศาสนานิกายสวนดอกที่วัดสวนดอก ทำให้เชียงตุงได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากเชียงใหม่ โดยวัดในเชียงตุงรุ่นแรกเช่นวัดยางกวงเป็นนิกายสวนดอกเชียงใหม่

ต่อมาในสมัยพญาสามฝั่งแกน พระมหาญาณคัมภีร์ได้นำพุทธศาสนามาจากลังกามาเชียงใหม่ เรียกว่า *"ลังกาวงศ์ใหม่"* มีศูนย์กลางที่วัดป่าแดงจึงเรียก *"นิกายป่าแดง"* ต่อมานิกายป่าแดงได้แพร่หลายออกจากเชียงใหม่ไปทั่วล้านนาถึงเชียงตุง ซึ่งใน พ.ศ. ๑๙๘๙ พระยาสิริธัมมจุฬาเจ้าเมืองเชียงตุงได้สร้างวัดป่าแดงถวาย เป็นวัดฝ่ายอรัญวาสี

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงตุงและเชียงใหม่ได้ดำเนินอย่างดีสืบมา จนกระทั่งล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเป็นระยะเวลา ๒๐๐ ปีเศษ เชียงตุงรัฐชายขอบของล้านนาจึงต้องขึ้นต่อพม่าด้วย จนใน พ.ศ. ๒๓๑๗ พญาจ่าบ้าน (บุญมา) และเจ้ากาวิละได้ร่วมกับกองทัพกรุงธนบุรีขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ เชียงใหม่จึงมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของสยามตั้งแต่นั้นมา ความขัดแย้งระหว่างสยามและพม่าได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่และเชียงตุงเริ่มเปลี่ยนไป นำไปสู่สงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์หลายครั้ง(๑)

การอพยพชุมชนไทเขินจากเชียงตุงมาสู่เชียงใหม่

ในสมัยพระเจ้ากาวิละครองเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ นั้น ภารกิจสำคัญคือการขับไล่พม่าที่ยังอยู่เชียงแสนออกจากดินแดนล้านนาและเร่งฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่โดยรวบรวมกำลังคนที่อพยพหนีภัยสงครามไปอยู่ตามป่าเขาและจากเมืองต่างๆ เข้ามาไว้ในเมืองเชียงใหม่ ทรงใช้วิธีการเกลี้ยกล่อมและส่งกองกำลังเข้าตีเมืองต่างๆ หลายครั้ง เช่น ในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๓๔๑-๒๓๔๔ มีการ *"เทครัว"* คนจากแถบแม่น้ำคง (สาละวิน) เช่น เมืองปุ บ้านงัวลาย บ้านสะต่อย บ้านวังลุง วังกาด สร้อยไร ท่าช้าง บ้านนาฯ มาไว้ที่เชียงใหม่ และใน พ.ศ. ๒๓๔๕ สามารถตีเมืองสาดและ เมืองเชียงตุงได้สำเร็จ

ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ กองทัพเชียงใหม่ร่วมกับกองทัพสยามตีเชียงแสนได้สำเร็จ มีการ *"เทครัว"* คนไทยวนจากเชียงแสนไปไว้ที่ต่างๆ เช่น (๑) บ้านฮ่อมในเชียงใหม่ (๒) อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี (๓) อำเภอเสาไห้ สระบุรี ฯลฯ จากนั้นพระเจ้ากาวิละได้มอบหมายให้ท้าวแก่นคำนำกองกำลังขึ้นไปเชียงตุงเกลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองเชียงตุงขณะนั้นคือเจ้ามหาสิริชัยสารัมพยะยอมสวามิภักดิ์ ซึ่งเจ้าเมืองเชียงตุงยินยอมและพร้อมนำเจ้านาย ขุนนาง และชาวเขินจากเชียงตุงมาอยู่เชียงใหม่ ครั้งนั้นพระเจ้ากาวิละโปรดให้เจ้านายไทเขิน ขุนนางและกลุ่มช่างมีฝีมืออยู่พื้นที่ระหว่างกำแพงชั้นในและชั้นนอกรอบวัดนันทาราม วัดดาวดึงษ์ วัดธาตุคำ วัดเมืองมาง วัดศรีสุพรรณฯลฯ เป็นชุมชนไทเขินสืบมาถึงปัจจุบัน

สายสัมพันธ์รักเชียงตุง-ล้านนา

เจ้าฟ้าเชียงตุงที่มาอยู่ในเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ เป็นลูกๆ ของเจ้าฟ้าชายสามเจ้าหอคำเชียงตุง (พ.ศ. ๒๒๐๓-๒๓๐๙ และ พ.ศ. ๒๓๑๒-๒๓๒๗) มี ๘ คน คือ (๑) เจ้ากระหม่อม ต้นสกุลพรหมศรี (๒) เจ้าแสนเมือง (๓) เจ้าฟ้ามหาสิริชัยสารัมพยะหรือเจ้าฟ้ากองไท (๔) เจ้าเมืองเหล็ก (เจ้าดวงทิพย์) (๕) เจ้ามหาขนาน (เจ้าดวงแสง) (๖) เจ้ามหาพรหม(สมรสกับเจ้าศรีแก้ว ธิดาของเจ้าบุรีรัตน์ (น้อยกาวิละ) อนุชาของเจ้าพุทธวงศ์เจ้าหลวงเชียงใหม่เป็นต้นสกุลสิโรรสและกาวิละเวส (๗) เจ้านางศรีแก้ว (๘) เจ้านางคำแดง(๒)

ในบรรดาพี่น้องดังกล่าวมีเจ้ามหาขนาน (เจ้าดวงแสง) คนเดียวที่ไม่ยอมมาเชียงใหม่ขอต่อสู้กับพม่าโดยมีฐานที่เมืองหลวย เมืองยาง ต่อมาพม่าให้ท้าวคำวังคนของเจ้ามหาขนานเกลี้ยกล่อมสำเร็จและยกเจ้ามหาขนานเป็นเจ้าเมืองเชียงตุง เรียกว่า *"เจ้าฟ้าหลวงเขมรัฐมหาสิงหะบวรสุธรรมราชาธิราช"* ซึ่งผู้สืบสายทายาทในสายนี้ คนหนึ่ง คือ เจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่

ภาพถ่ายในงานแสกสมรส ๑๔๗

กล่าวคือเจ้ามหาขนาน (เจ้าดวงแสง) ผู้เป็นเจ้าหอคำเชียงตุงมีบุตร ๗ คน ลูกคนที่ ๗ ชื่อเจ้าฟ้าโชติกองไท (เกิดจากเทวีเชียงแข็งจึงเป็นเจ้าฟ้าเชียงแข็ง) ได้ครองเชียงตุงสืบต่อจากพี่ชายคนโตคือเจ้าหนานมหาพรหม

เจ้าฟ้าโชติกองไทมีลูก ๖ คน ลูกคนที่ ๔ คือ เจ้าฟ้าก้องคำฟู ได้เป็นเจ้าหอคำเชียงตุงสมัยอังกฤษเข้าปกครองพม่า ครองเชียงตุงได้ ๙ ปี ก็พิราลัย ลูกคนที่ ๕ ของเจ้าฟ้าโชติกองไท คือ เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลงขึ้นเป็นเจ้าหอคำเชียงตุงสืบแทน เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลงมีชายา ๖ คน มีลูกรวม ๑๙ คน ในจำนวนนี้ มี ๓ คน มีสายสัมพันธ์รักกับคนในล้านนา คือ

๑. ลูกชายคนหนึ่งที่เกิดจาก "แม่เจ้านางเมือง" (อัครมเหสี) แม่เจ้าปทุมมามหาเทวี (ธิดาเจ้าฟ้าเมืองสิงห์) คือเจ้าฟ้าพรหมลือ ต่อมาได้มีสายสัมพันธ์รักกับเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง (พ.ศ. ๒๔๔๖-๒๕๓๒) หลานสาวของเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเจ้าหลวงลำปางองค์ที่ ๑๓ (มารดาคือเจ้าหญิงฝนห่าแก้วเป็นธิดาเจ้าหลวงลำปาง)

ช่วงสงครามโลกครั้งที่สองรัฐบาลสยามได้จัดตั้งเชียงตุงเป็นสหรัฐไทยเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้าพรหมลือเป็นเจ้าฟ้าสิริสุวรรณราชยศสรพรหมลือ ครองสหรัฐไทยเดิม แต่เมื่อสิ้นสงครามรัฐบาลสยามต้องมอบเชียงตุงคืนแก่สหประชาชาติ เจ้าฟ้าพรหมลือต้องพาครอบครัวเข้าไทยพำนักที่กลางเวียงเชียงใหม่จนพิราลัยใน พ.ศ. ๒๔๙๘(๓)

๒. ลูกชายคนหนึ่งที่เกิดจาก *"นางฟ้า"* แม่เจ้านางจ๋ามฟองคือ เจ้าฟ้าขุนศึก ต่อมาได้สมรสกับนางสาวธาดา พัฒนถาบุตร ธิดาของแม่บัวจันทร์และนายดาบแดง พัฒนถาบุตร (๒๔๓๐-๒๕๒๓) คหบดีบ้านวัวลาย เชียงใหม่(๔)

๓. ธิดาคนหนึ่งที่เกิดจาก "นางฟ้า" แม่เจ้านางบัวทิพย์หลวงคือ เจ้านางสุคันธา ต่อมาได้เสกสมรสกับเจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่ ราชบุตรของพลตรีเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙

พระมหากรุณาธิคุณต่อเจ้านางสุคันธา(๕)

๑๔๘

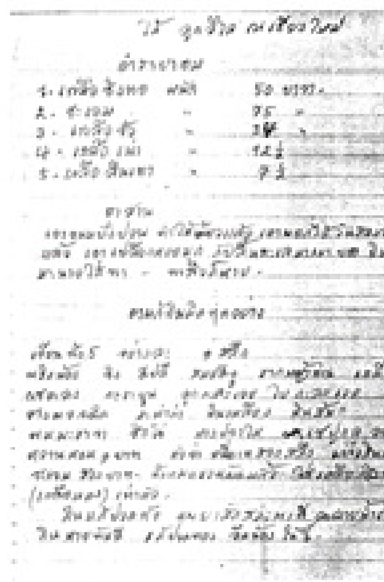
ภาพถ่ายในงานเสกสมรส

เจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณและพระกรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศ์หลายพระองค์ นับตั้งแต่อายุ ๑๔ ปี ได้ติดตามเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลงเข้ามาในกรุงเทพพระมหานคร เข้าเฝ้าสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นโอกาสให้ได้เข้าเฝ้าหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศสมัย พระธิดา จึงได้ทรงรู้จักและมีเมตตาต่อเจ้านางสุคันธาเสมอมา ต่อมาเมื่อได้มาสมรสกับเจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่ ในฐานะเจ้านายฝ่ายเหนือ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นเฝ้าฯ รับพระราชทานเลี้ยงบนพระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ ในโอกาสต่างๆ และในคราวที่สมเด็จพระราชินีเอลิซาเบทที่ ๒ พระบรมราชินีแห่งประเทศอังกฤษเสด็จฯ มาเป็นพระราชอาคันตุกะ เจ้านางสุคันธาก็ได้รับเกียรติร่วมในพิธีบายศรีทูลพระขวัญ เป็นหนึ่งในผู้ผูกพระกรถวายพระพรในพิธีด้วย

เจ้านางสุคันธาเคยปรุงพระโอสถแก้ไอตามตำรา ยาสมุนไพรของเชียงตุง ทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสที่เสด็จฯ เชียงใหม่อยู่เสมอ บางครั้งก็ทูลเกล้าฯ ถวายโดยส่งผ่านทางผู้ว่าราชการจังหวัด

เจ้านางสุคันธาได้สิ้นชีวิตลงเมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๔๖ ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระราชทานพวงมาลา และในการฌาปนกิจเมื่อวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๔๖ ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานผ้าไตรและพระราชทานเพลิงเป็นกรณีพิเศษ

นับได้ว่าเจ้านางสุคันธาได้รับพระมหากรุณาธิคุณและพระกรุณาธิคุณจากพระราชวงศ์จักรีตลอดมา อันเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูลเม็งราย และ ณ เชียงใหม่ อย่างหาที่สุดมิได้ ในวโรกาส ที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

๑๔๙

ตำรายาสมุนไพร

มีพระชนมายุครบ ๗๒ พรรษา จึงขอนำคำบอกเล่าเกี่ยวกับชีวิตของเจ้านางสุคันธาเมื่อครั้งวัยเยาว์ ซึ่งเจ้านางได้ถ่ายทอดให้ไพศาล จั่วทอง รับฟังในช่วง พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๕ ดังต่อไปนี้

เจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่ : บันทึกจากความทรงจำของเจ้านาง(๖)

เจ้านางสุคันธา เป็นราชธิดาองค์ที่ ๘ ในจำนวนทั้งหมด ๑๙ องค์ ของเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลง เจ้าผู้ครองเมืองเชียงตุง สูติกาลเมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ที่หอหลวงเมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นสถานที่ที่เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลงทรงสร้างขึ้น ภายหลังจากกลับจากการประชุมระหว่างเจ้าฟ้าเมืองต่างๆ ในรัฐฉานกับรัฐบาลอังกฤษที่ประเทศอินเดีย ในขณะนั้นเชียงตุงและเมืองในรัฐฉานเป็นเมืองที่ขึ้นกับอังกฤษ ส่วนพม่าก็ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษแล้วเช่นกัน แต่อังกฤษยังคงให้อำนาจเจ้าฟ้าปกครองเมืองของตนเองโดยสมบูรณ์ มีสิทธิในการตัดสินคดีความต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเมือง โดยอังกฤษจะไม่เข้ามาก้าวก่าย คงไว้แต่งานที่เกี่ยวกับงานการต่างประเทศเท่านั้นที่ต้องรายงานให้ข้าหลวงที่กำกับอยู่ที่เมืองเชียงตุงทราบก่อน เจ้าผู้ครองนครขนาดใหญ่ที่เรียกกันว่าเจ้าฟ้ามีอยู่สิบเก้าเมือง ได้แก่ เชียงตุง เมืองนาย ลายค่า แสนหวี สีป้อ ล็อกจ็อก ต่องแป่ง หย่องห่วย เมืองมีด เมืองกิ่ง เมืองหนอง เมืองปอน เมืองหมอกใหม่

เจ้านางเล่าว่าเมื่อครั้งที่มีการแบ่งดินแดนกันระหว่างอังกฤษ ฝรั่งเศส และจีนนั้น ปรากฏว่าอังกฤษได้เมืองต่างๆ ในรัฐฉาน จากนั้นก็ได้ร่วมกันแบ่งเมืองของไทลื้อออกเป็นสามส่วน โดยส่วนแรกประกอบด้วย เมืองยอง เมืองยู้ เมืองหลวย เมืองแฮ่ เมืองขัน อยู่กับเชียงตุง ส่วนที่สองเมืองเชียงรุ่งสิบสองปันนาอยู่กับจีน ส่วนที่เหลือเช่นเมืองสิงห์อยู่กับฝรั่งเศส ทุกปีบรรดาเจ้าฟ้าในรัฐฉานจะจัดให้มีการประชุมประจำปีที่เมืองตองกี ส่วนเจ้าเมืองขนาดเล็กเรียกว่า เจ้าเมี้ยวจา มีฐานะเป็นเมืองบริวารของเมืองขนาดใหญ่ เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลงทรงไว้ซึ่งอำนาจที่จะแต่งตั้งเจ้าเมืองในปกครองขององค์ท่านเอง การปกครองในเมืองเชียงตุงนั้นเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วอินทร์แถลงทรงมอบงานทางศาลากลางประจำเมือง ให้เจ้าฟ้าก้องไต (ราชบุตรองค์ใหญ่ มียศเป็นเจ้าอุปราช) และงานทางศาลให้เจ้าฟ้าพรหมลือ (ราชบุตรองค์ที่ ๒ มียศเป็นเจ้าเมืองเหล็ก) งานของศาลากลางประจำเมืองและศาลจะแยกเป็นอิสระจากกัน และทั้งสองหน่วยงานจะส่งข้อราชการมาถวายเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯ เพื่อทรงพิจารณาตัดสินทุกวัน นอกจากนี้ยังมีข้าราชการช่วยในการทรงงานด้วย เช่น พญาหลวงสุพรหมมาเป็นหัวหน้าข้าราชการทั้งหมด พญาปราสาท เป็นผู้ดูแลความเรียบร้อยต่างๆ ภายในหอหลวง พญาแขก เป็นผู้ดูแลงานการต่างประเทศและแขกบ้านแขกเมือง

เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯเสกสมรสกับเจ้านางปทุมมาราชธิดาเจ้าฟ้าเมืองสิงห์และทรงแต่งตั้งให้เป็นแม่เจ้านางเมือง ส่วนภรรยาคนอื่นๆ เรียกว่า นางฟ้า ซึ่งประชาชนทั่วไปจะเรียกว่า แม่เจ้านาง แล้วตามด้วยชื่อ ได้แก่ แม่เจ้านางจ๋ามฟอง แม่เจ้านางบัวทิพย์หลวง (ธิดาพญาแขก) แม่เจ้านางแดง แม่เจ้านางบุญยวง (ธิดาพญาปราสาท) แม่เจ้านางบัวทิพย์น้อย เนื่องจากนางฟ้าทั้งสองมีชื่อเหมือนกันว่า บัวทิพย์ จึงเรียกว่า บัวทิพย์หลวงและบัวทิพย์น้อย

แม่เจ้านางเมืองมีราชธิดาองค์ใหญ่คือเจ้านางทิพย์เกสรและเจ้าฟ้าพรหมลือ เจ้านางทิพย์เกสรเสก

สมรสกับเจ้าหงส์คำโอรสของเจ้าฟ้าเมืองเชียงคำและเจ้านางเทพธิดาซึ่งเป็นพี่นางของเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯ เจ้านางทิพย์เกสรอยู่ร่วมกับเจ้านางสุวรรณาซึ่งเป็นเจ้ามารดาของเจ้าฟ้าก้อนแก้ว เจ้านางสุวรรณาเป็นราชธิดาเจ้าเมืองยองซึ่งเป็นเมืองของไทลื้อที่ถูกแบ่งให้มาขึ้นกับเชียงตุง ทุกวันในตอนเช้าเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯจะมาพบเจ้านางสุวรรณาเพื่อถามทุกข์สุขเป็นประจำ บรรดาชาวเมืองจะเรียกเจ้านางสุวรรณาว่า แม่เจ้าเหนือหัว ส่วนเจ้าฟ้าพรหมลือได้เสกสมรสกับเจ้าทิพวรรณ ณ ลำปางนัดดา เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตย์ เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์สุดท้าย

เมื่อไทยได้เข้าครองเชียงตุงในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองโดยการนำของ จอมพลผิน ชุณหะวัน รัฐบาลไทยได้แต่งตั้งเจ้าฟ้าพรหมลือขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงตุงและเจ้านางทิพวรรณขึ้นเป็นแม่เจ้านางเมือง เฉพาะทายาทของเจ้าฟ้าพรหมลือใช้นามสกุลว่า ณ เชียงตุง ส่วนพระญาติวงศ์ที่เหลือใช้นามสกุลว่า เม็งราย เพราะเจ้ามหาขนาน เจ้าปู่ของเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯเป็นทายาทของพญาเม็งราย ผู้สร้างเมืองเชียงใหม่

แม่เจ้านางจ๋ามฟอง มีราชบุตรธิดาดังนี้ ๑. เจ้าฟ้าก่องไต ๒. เจ้าฟ้าอินถา ๓. เจ้าฟ้าขุนเมือง ๔. เจ้านางบัวสวรรค์ ๕. เจ้านางฟองแก้ว ๖. เจ้าฟ้าขุนศึก

เจ้าฟ้าก่องไต ซึ่งเป็นเจ้าอุปราชเป็นราชบุตรของแม่เจ้านางจ๋ามฟอง เจ้าฟ้าก่องไตได้เสกสมรสกับเจ้านางจ่ายุ้น ราชธิดาเจ้าฟ้าสีป้อ หลังจากที่เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯพิราลัยแล้ว เจ้าฟ้าก่องไตได้เป็นเจ้าฟ้าแทน แต่ก็เป็นได้ไม่ถึงปีก็พิราลัยเช่นกัน ในหอหลวงจึงมีสองพระศพ จึงต้องจัดการพิธีพระศพเจ้าฟ้าก่องไตให้แล้วเสร็จก่อนจึงจะจัดพิธีพระศพให้เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯได้ ในภายหลังเจ้าฟ้าชายหลวงราชบุตรของเจ้าฟ้าก่องไตได้เป็นเจ้าฟ้าแทนโดยมีเจ้านางบัวสวรรค์และเจ้าฟ้าขุนศึกช่วยบริหารราชการในขณะที่เจ้าฟ้าชายหลวงยังทรงพระเยาว์ขณะศึกษาต่อที่ประเทศออสเตรเลีย เจ้าฟ้าอินถานั้นเจ้าฟ้าเมืองสีป้อรับเป็นราชบุตรบุญธรรมและจะให้เป็นเจ้าฟ้าแทนหลังจากที่องค์ท่านพิราลัยแล้ว แต่เจ้าฟ้าอินถาก็พิราลัยก่อนเจ้าฟ้าเมืองสีป้อ หลังจากที่แม่เจ้านางจ๋ามฟองพิราลัยแล้ว เจ้านางสุวรรณาได้รับเจ้านางบัวสวรรค์ไปอยู่ด้วยกันที่หอใหม่ ในภายหลังเจ้านางบัวสวรรค์ได้เป็นผู้ดูแลเรื่องส่วนตัว ตลอดจนข้าวของเครื่องใช้ของเจ้านางสุวรรณาทั้งหมด ส่วนเจ้านางฟองแก้วนั้นเจ้านางขันคำซึ่งเป็นน้องนางของเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯได้รับเจ้านางฟองแก้วเป็นธิดาบุญธรรมและนำไปอยู่ด้วยกันที่หอเจียงจันทร์

แม่เจ้านางบัวทิพย์หลวง มีราชบุตรธิดาคือ เจ้านางแว่นแก้ว เจ้านางสุคันธา เจ้านางแว่นทิพย์ เจ้าฟ้าสิงห์ชัย เจ้าฟ้าแก้วเมือง เจ้านางแว่นแก้วราชธิดาองค์ใหญ่เสกสมรสกับราชบุตรเจ้าฟ้าเมืองล็อกจอก ต่อมาสวามีของท่านได้เป็นเจ้าฟ้าล็อกจอก ทำให้เจ้านางแว่นแก้วได้รับสถาปนาเป็นมหาเทวี (ตำแหน่งภรรยาหลวงของเจ้าฟ้าที่เป็นไทใหญ่ ในรัฐฉานมีเพียงเชียงตุงเมืองเดียวที่เป็นไทเขินซึ่งจะใช้คำว่า "แม่เจ้านางเมือง") ซึ่งราชธิดาองค์ใหญ่ได้เป็นมหาเทวีของเจ้าฟ้าเมืองใหญ่ ส่วนเจ้านางแว่นทิพย์เสกสมรสกับเจ้าฟ้าเมืองแสนหวี โดยจัดพิธีที่หอหลวงเมืองเชียงตุง ในตอนแรกเจ้าฟ้าแสนหวีได้ทูลเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯว่าได้เลิกกับมหาเทวีองค์เดิมแล้ว แต่เมื่อเจ้านางแว่นทิพย์ไปถึงเมืองแสนหวีจึงพบว่า เจ้าฟ้าแสนหวียังไม่ได้เลิกจริง จึงทำให้มีมหาเทวีสององค์ ในภายหลังเจ้านางแว่นทิพย์จึงได้ฟ้องหย่าต่อข้าหลวงของอังกฤษเรื่องที่ถูกเจ้าฟ้าแสนหวีหลอก เพราะทั้งเชียงตุงและแสนหวีต่างขึ้นกับอังกฤษทั้งคู่ ดังนั้นเมื่อเกิดคดีความระหว่างเมืองจึงต้องส่งเรื่องไปถึงข้าหลวงอังกฤษ ข้าหลวงอังกฤษบังคับให้เจ้าฟ้าแสนหวีเสียเงินค่าปรับแก่เจ้านางแว่นทิพย์เป็นจำนวนมาก ในภายหลังเจ้านาง แว่นทิพย์จึงได้กลับมาอยู่เชียงตุง

แม่เจ้านางแดง มีราชบุตรธิดาคือ เจ้าฟ้าสายเมือง เจ้านางจันทร์ฟอง แม่เจ้านางบุญยวงมีราชบุตรธิดาคือ เจ้านางฟองนวล เจ้าฟ้าบุญวาทย์ บิดาของแม่เจ้านางบุญยวงคือ พญาปราสาท เป็นโยมอุปัฏฐากขณะที่เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯผนวช แม่เจ้านางบัวทิพย์น้อย มีราชบุตรธิดาคือ เจ้านางบัวนวล และเจ้าฟ้ายอดเมือง ในภายหลังเจ้าฟ้าก้อนแก้วทรงสร้างหอต่างๆ ให้เจ้านางเมืองและนางฟ้าทุกองค์

เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯค่อนข้างเข้มงวดกับเจ้านางทั้งหลาย ดังนั้นบรรดาเจ้านางจึงไม่มีโอกาสได้ไปตลาดเลย ถ้ามีความประสงค์จะซื้อสิ่งของใดเป็นพิเศษก็จะขึ้นไปบนแท่นที่เจ้าฟ้าทรงสร้างขึ้นซึ่งติดกับกำแพงด้านหนึ่งของหอหลวง ข้างๆ กำแพงนี้มีถนนเส้นหนึ่งที่ใช้เดินเข้าไปในกาดหลวง ทำให้สามารถมองเห็นบรรดาพ่อค้าแม่ค้าที่นำของเข้าไปขายในตลาดได้ ในบางครั้งกิจกรรมยามว่างของเจ้านางสุคันธาได้แก่การขับรถยนต์ เล่นโครเกต เล่นเทนนิส ซึ่งเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯได้สร้างสนามเทนนิสในหอหลวงให้ ส่วนชุดที่ใช้เล่นก็ใช้ผ้าถุงนุ่งกรอมข้อเท้าส่วนเสื้อก็ใส่แขนยาวเช่นกัน แต่ใช้ผ้าที่ไม่หนาจนเกินไป ในบางครั้งก็มีข้าหลวงฝรั่งมาร่วมเล่นด้วย ข้าหลวงฝรั่งจะพำนักที่ดอยเหมยซึ่งเป็นดอยที่มีอากาศเย็นเกือบตลอดปี เวลาในหอหลวงมีงานก็จะเดินทางลงมาร่วมกิจกรรมต่างๆ

ตามธรรมเนียมของเมืองเชียงตุง เจ้านายที่จะกางสัปทนและนั่งเสลี่ยงได้มีสามคนคือ ๑. เจ้าผู้ครองนคร ๒. เจ้าอุปราช ๓. เจ้าเมืองเหล็ก นอกนั้นให้ใช้จ้องคำ (ร่มทอง) และคำพูดที่เจ้านางสุคันธาและพี่น้องพูดกับท่านทั้งสามและแม่เจ้านางเมืองนั้นจะแทนตัวเองว่า *ข้าน้อย* และลงท้ายว่า *ข้าน้อย* ตัวของจ้องคำทำจากทองคำแท้ที่ตีออกเป็นแผ่นแล้วบุบนตัวร่ม ซึ่งในบริเวณหอหลวงจะมีโรงทำเครื่องประดับของเจ้านายเรียกว่า *เถ่งตี่* และยังทำทองคำเปลวที่ทำจากทองคำแท้ด้วย โดยจะนำทองคำหนักห้าบาทใส่ลงในถุงหนัง แล้วใช้ค้อนตีลงไปประมาณสามร้อยครั้งจนกลายเป็นแผ่นบางๆ ซึ่งมีความเชื่อกันว่าผู้ทำทองคำเปลวต้องเกิดมาในตระกูลช่างทำทองเท่านั้น หากมิเช่นนั้นอาจทำให้ตาบอดได้ในที่สุด ในสมัยเยาว์วัยเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯจะประทานเฉพาะหัวเข็มขัดที่ทำจากทองคำและสลักตราประจำพระองค์เจ้าฟ้า เอาไว้คาดกับผ้าซิ่นไหมซึ่งก็มักไม่ค่อยระมัดระวังและมักทำหายอยู่บ่อยๆ หลังจากเจริญวัยแล้วจึงได้รับเป็นเข็มขัดทองทั้งเส้น ในช่วงเทศกาลสำคัญซึ่งเรียกว่างานปอย เช่น งานปีใหม่สงกรานต์ งานปอยออกพรรษา เมื่อเจ้านายจะลงปอยจะมีคนกางจ้องคำซึ่งเรียกคนกางเป็นภาษาพม่าว่า *ทีโม* ให้เจ้านายคนละหนึ่งคัน และสวมผ้าซิ่นไหมคำ โดยใช้ผ้าไหมทอสลับกับไหมคำและด้านปลายจะใช้แพรสีเขียวเย็บต่อเข้าไปโดยที่เชิงของแพรเขียวทั้งสองด้านมีการปักลวดลายต่างๆ และประดับด้วยดาวคำ ซึ่งมีลักษณะเหมือนดอกพิกุลและส่งมาจากเมืองเล็มไม่ได้ทำกันเองในเชียงตุง ในบางกรณีที่เป็นงานที่สำคัญมากเป็นพิเศษจะนุ่งผ้าซิ่นไหมคำที่เรียกว่า *ไหมคำปิง* โดยจะใช้เส้นทองในการทอให้ถี่ขึ้นกว่าซิ่นไหมคำปรกติ จนดูเหมือนเป็นทองเกือบทั้งผืน ในการสวมใส่ผ้าซิ่นไหมคำจะใส่ผ้าซิ่นธรรมดาข้างในก่อน แล้วจึงสวมซิ่นไหมคำทับข้างนอกอีกทีซิ่นไหมคำของแม่เจ้านางเมืองจะมีความวิจิตรมากกว่าของเจ้านางคนอื่นๆ มาก และมีธรรมเนียมที่ว่า สามัญชนแม้ว่าจะมีฐานะดีเพียงพอที่จะทอผ้าซิ่นไหมคำได้ก็ไม่กล้าที่จะทำเทียมเจ้านาย ดังนั้นในหอหลวงจึงมีผ้าซิ่นไหมคำประมาณสี่ห้าผืนที่เป็นของส่วนกลางเอาไว้ให้บรรดาบุตรขุนนางผู้ใหญ่และผู้มีฐานะทางสังคมที่ดีได้มาหยิบยืมไว้ใช้สวมใส่ในงานแต่งงานของตนเท่านั้น แล้วนำมาส่งคืนในภายหลังเพื่อให้ผู้อื่นยืมใช้ในโอกาสต่อไป

พิธีสำคัญประจำปีของเมืองเชียงตุงได้แก่ พิธีคาราวะที่เรียกว่า *กั่นตอ* ของเจ้าเมืองในปกครองของเมืองเชียงตุง ซึ่งจัดขึ้นสองครั้งคือในช่วงวันสงกรานต์และวันออกพรรษา ในวันแรกเจ้าเมือง

ต่างๆ ในปกครองซึ่งเรียกว่า หัวบ้านกอนเมือง จะนำเครื่องบูชาข้าวตอกดอกไม้และอาหารที่ตนเองนำมาจากเมืองของตนซึ่งได้แก่อาหารแห้งต่างๆ รวมทั้งแหนมที่ใส่กระบอกไม้ไผ่มาไว้รวมกันที่หอหลวงและทางหอหลวงก็จะจัดอาหารเสริมเข้าไปด้วยซึ่งอาหารพิเศษของงานนี้ได้แก่ ซุบถั่วลันเตา หลังจากนั้นจะรับประทานอาหารร่วมกันซึ่งเรียกว่า กิ๋นป๋าง ในวันที่สองบรรดาเจ้าเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองประมาณสามสิบกว่าเมือง จะทยอยกันเข้ามาในหอหลวง ท้องพระโรงจะสามารถบรรจุคนได้ประมาณสามร้อยคน เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯประทับบนแท่นแก้วและใส่ชฎาที่เรียกว่า ชะจุ๋มและทรงเครื่องทรงที่ทำจากทองคำ แล้วให้บรรดาเมืองขึ้นทยอยกันมาสมาเจ้าฟ้าทีละเมือง โดยจะใช้ขันเงินเป็นภาชนะที่ใส่เครื่องบูชา ภายในขันจะใช้มะละกอผ่าซีกวางลงไป แล้วใช้เทียนไขสีขาวเล่มใหญ่ปักลงไป มีการประดับด้วยแผ่นเงิน ในบางปีที่มีการแต่งตั้งตำแหน่งพญาต่างๆ จะใช้แผ่นทองคำหนักห้าบาทมาประดับด้วย หลังจากนั้นเจ้าฟ้าประทานพร แล้วมีการฟ้อนหางนกยูงโดยใช้มหาดเล็กสี่คนมาฟ้อน การฟ้อนจะใช้กระบอกไม้ไผ่มัดไว้ที่แขนทั้งสองข้างแล้วใส่หางนกยูงเข้าไปแล้วร่ายรำตามทำนองตึ๊ดึ่งดึ่ง เป็นอันเสร็จพิธี ส่วนบรรดาราชบุตร ราชธิดาจะจัดเก้าอี้ยาวให้นั่งเรียงกันด้านข้างของแท่นแก้วฝั่งซ้ายและฝั่งขวา

มหาดเล็กของเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯจะเข้าเวรครั้งละสี่คนและมีคนรับใช้ผู้หญิงที่เรียกเป็นภาษาพม่าว่า อะเปี๋ยวต่อ เข้าเวรครั้งละสี่คนเช่นกันรวมทั้งหมดจะมีคนใช้สอยประจำที่เข้าเวรพร้อมกันครั้งละแปดคน ต่อมาภายหลังได้เลิกใช้อะเปี๋ยวต่อ คงไว้แต่มหาดเล็กเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ก็ยังมีเจ้านางทิพย์เกสร เจ้านางบัวสวรรค์ เจ้านางสุคันธาที่จะผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปรับใช้ในแต่ละวันในบรรดาเมืองขึ้นเหล่านี้มีอยู่คราวหนึ่งที่เจ้าฟ้าก้องไตปลอมตัวเข้าไปร่วมกับข้าหลวงอังกฤษที่เข้าไปตรวจงานประจำปี แล้วพบว่ามีบางเมืองเช่นเมืองยอง และเมืองลื้ออื่นๆ ที่อยากจะขึ้นกับอังกฤษโดยตรงไม่อยากผ่านเชียงตุง หลังการตรวจงานเจ้าฟ้าก้องไตจึงสั่งจับขังคุกทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีเทศกาลน้ำพุร้อนประจำปีซึ่งเป็นงานที่มีการเฉลิมฉลองเป็นงานใหญ่ เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯทรงสร้างพลับพลาขึ้นเพื่อใช้ค้างคืนและในตอนกลางคืนก็มีการละเล่นด้วย ส่วนการอาบน้ำร้อนนั้นบรรดาชาวเมืองก็สามารถเข้ามาอาบได้ เจ้าฟ้าทรงสร้างห้องสรงสำหรับองค์ท่านหนึ่งห้อง สำหรับแม่เจ้านางเมืองหนึ่งห้องและอีกสองสามห้องสำหรับเจ้านายผู้หญิงใช้รวมกัน ในหน้าร้อนก็จะไปพักตากอากาศที่เจียงเหล็ก

โดยปกติ เจ้าฟ้าเป็นคนที่มีจิตใจดีและถือศีลห้าเป็นประจำ ดังนั้นเมื่อมีการพิจารณาตัดสินความต่างๆ ในเมือง โทษที่หนักที่สุดในเชียงตุงจึงไม่ใช่ประหารชีวิต แต่ใช้การจำคุกประมาณสิบถึงยี่สิบปีแทน ดังเช่นคราวหนึ่งมีมหาดเล็กคนหนึ่งแอบขโมยเครื่องทองที่องค์ท่านใช้อยู่เป็นประจำเพราะเจ้าฟ้าก้อนแก้วจะใช้ภาชนะประจำตัวที่ทำด้วยทองคำแต่เพียงผู้เดียว เช่น ขันน้ำดื่ม ที่เขี่ยบุหรี่ หีบบุหรี่ กาน้ำ ถาด ถ้วยชาม ขันใบใหญ่สำหรับใส่น้ำอาบ ขันสำหรับตักอาบ ส่วนเจ้านายองค์อื่นจะใช้ภาชนะที่ทำจากเงิน หลังจากจับมหาดเล็กคนนั้นได้ก็ลงโทษเพียงจำคุกเท่านั้นและในภายหลังก็ยังให้กลับมาเป็นมหาดเล็กเช่นเดิม นอกจากนั้นนักโทษที่มีความประพฤติดีก็จะถูกนำมาใช้งานเป็นคนสวนโดยไม่มีการใส่โซ่ตรวนใดๆ เจ้าฟ้ามีสวนส้มและสวนกาแฟบริเวณรอบๆ หนองตุ๋ง ซึ่งเป็นหนองน้ำใหญ่กลางเมือง ถ้าเสร็จจากการพิจารณาข้อราชการต่างๆ เจ้าฟ้าก้อนแก้วก็มักจะไปดูสวนของท่านด้วยพระองค์เอง และเมื่อถึงวันพระที่อยู่ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาเจ้านายทุกองค์จะไปนอนที่วัดหัวโข่งซึ่งอยู่ติดกับหอหลวง หอหลวงชั้นบนมีห้องต่างๆ ที่มีขนาดใหญ่ถึงเก้าห้อง ขอบหน้าต่างหนามากขนาดที่ว่าเมื่อครั้งเจ้านางสุคันธายังเยาว์วัยสามารถขึ้นไปนอนได้ มีห้องของเจ้าฟ้า

รัตนก้อนแก้วฯ ห้องของแม่เจ้านางเมือง และห้องของนางฟ้า แม่เจ้านางเมืองมีอำนาจมากในหอหลวง เฉพาะองค์ท่านเท่านั้นที่สามารถประทับร่วมตั่งกับเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯ และเป็นผู้เดียวที่สามารถเรียกเจ้าฟ้าว่าหม่อมพี่ได้ (ในภาษาไทเขินและไทใหญ่จะใช้คำว่า เจ้าพี่) ส่วนนางฟ้าคนอื่นจะเรียกเจ้าฟ้าว่าเจ้าเหนือหัว ทุกคนจึงค่อนข้างยำเกรงท่านมาก นอกจากนี้ยังมีห้องเงินเมือง ซึ่งเป็นห้องที่ใช้เก็บเงินที่ได้จากภาษีอากรและส่วยต่างๆ ของเมือง ในสมัยนั้นจะเป็นเงินรูปีของอินเดียที่ทำจากเงินแท้ ส่วนชั้นบนใต้ยอดโดมจะเป็นหอเทวดา ซึ่งมีโต๊ะตัวใหญ่ที่ตั้งเครื่องบูชาเทวดา จากหอเทวดาสามารถผ่านไปที่คาดฟ้าได้

เมื่อเจ้านางสุคันธามีชนมายุได้ยี่สิบสองปี เจ้าแก้วนวรัฐซึ่งเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ ได้ส่งคนมาสู่ขอราชธิดาเจ้าฟ้าก้อนแก้วเพื่อเข้าพิธีเสกสมรสกับเจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่ ซึ่งเป็นโอรสองค์เล็กขององค์ท่าน ทั้งนี้เป็นไปเพื่อเจริญไมตรีระหว่างเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงตุงให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯก็ตัดสินพระทัยให้เจ้านางสุคันธาเข้าพิธีนี้ โดยก่อนการจัดพิธีเสกสมรส เจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯได้แจ้งต่อข้าหลวงอังกฤษเพื่อขออนุมัติการเสกสมรส พิธีถูกจัดขึ้นที่หอหลวงโดยเจ้าฟ้ารัตนก้อนแก้วฯเป็นเจ้าภาพทั้งหมดในงาน ส่วนผู้แทนเจ้าแก้วนวรัฐ คือ เจ้าหญิงทิพวรรณ กฤดากร ชายาในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช อุปราชมณฑลภาคพายัพ และเจ้าหญิงบัวทิพย์ธิดาองค์ใหญ่ของเจ้าแก้วนวรัฐ งานนี้เป็นงานเฉลิมฉลองครั้งยิ่งใหญ่ในเชียงตุง หลังจากนั้นจึงเดินทางมาอยู่ที่เชียงใหม่และมีโอรสธิดาคือ ๑. เจ้ารัตนินทดนัย ๒. เจ้าวิไลวรรณ ๓. เจ้าสรรพสมบูรณ์ ๔. เจ้าไพฑูรย์ศรี ๕. เจ้าวีรยุทธ

บทส่งท้าย

ในชีวิตของเจ้านางสุคันธา ได้ผ่านเรื่องราวต่างๆ มากมาย ทั้งในช่วงที่ระบบเจ้านายยังคงเป็นที่เคารพสูงสุดของชาวเชียงตุง และดำเนินสู่การเปลี่ยนแปลงของระบบเจ้านายในเชียงใหม่ เพื่อเข้าสู่ยุคปัจจุบัน จึงนับได้ว่า ชีวิตของท่านเป็นส่วนหนึ่งของหน้าประวัติศาสตร์ทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมประเพณีอันมีค่ายิ่ง

๑๔๙

เจ้านางสุคันธาได้ถวายงานรับใช้เบื้องพระยุคลบาทสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในพิธีทูลเกล้าฯ ถวายบายศรีทูลพระขวัญ ซึ่งทางจังหวัดเชียงใหม่จัดขึ้นเฉลิมฉลองในโอกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถมีพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้รับเกียรติให้เป็นผู้ผูกข้อพระกรถวายพระพร และอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๕๓๙ ที่ทางจังหวัดเชียงใหม่จัดพิธีบายศรีทูลพระขวัญในโอกาสที่เชียงใหม่มีอายุครบ ๗๐๐ ปี

เชิงอรรถ

๑ สุรัสวดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** กรุงเทพ : สำนักพิมพ์อมรินทร์ ๒๕๓๙ หน้า ๑๘๘-๑๘๙.

๒ จิตติ เทพรัตน์ **จากเจียงตุ๋งมาฮอดเจียงใหม่บ้านไทยเขินวัดนันทราม** ๒๕๔๕ หน้า ๒๖-๒๗.

๓ **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง** ๒๗ ม.ค. ๒๕๓๓.

๔ **ชีวิตเจ้าฟ้า** อนุสรณ์งานประชุมเพลิงเจ้าฟ้าขุนศึก เม็งราย ๔ มีนาคม ๒๕๓๘.

๕ บทความตอนนี้เป็นข้อเขียนของเจ้าวิไลวรรณ ณ เชียงใหม่.

๖ บทความนี้ได้เรียบเรียงขึ้นจากหนังสือ **ความทรงจำที่เมืองเชียงตุง** ซึ่งบุตรธิดาและทายาทของเจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่ และไพศาล จั่วทองได้ร่วมกันจัดทำขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ของเจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๔๖.

ภาคผนวก

คณะกรรมการมูลนิธินวราชดำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือ

แนะนำผู้เขียน

มณี พยอมยงค์	ศาสตราจารย์เกียรติคุณ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
สรัสวดี อ๋องสกุล	รองศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
สุเนตร ชุตินธรานนท์	อาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โยชิยูกิ มาซูฮารา	นักวิจัย ศูนย์การสำรวจภาคสนาม ประจำประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มหาวิทยาลัยโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น
ขวัญดี อัตวาวุฒิชัย	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปัจจุบัน นักวิชาการอิสระ
คมเนตร เชษฐพัฒนวนิช	นักวิชาการอิสระ (ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)
ณัฐกานต์ ลิ่มสถาพร	นักประพันธ์อิสระ (ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาบริหารวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)
ภักดีกุล รัตนา	อาจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่
ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปัจจุบัน อาจารย์พิเศษ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
พิเชษฐ ตันตินามชัย	บรรณรักษ์ ห้องสมุดประชาชนอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่
เบญจวรรณ ทองศิริ	รองศาสตราจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปัจจุบัน อาจารย์พิเศษ ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

นรินทร์ ทองศิริ	รองศาสตราจารย์ คณบดี คณะอุตสาหกรรมเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๓๖ - ๒๕๔๐ ปัจจุบัน ที่ปรึกษาโครงการระหว่างประเทศ องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO-UN)
รัศมี แดงสุวรรณ	ผู้อำนวยการโรงเรียนดาราวิทยาลัย เชียงใหม่
เทียนฉาย กีระนันทน์	อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๙ - ๒๕๔๓ ปัจจุบัน ศาสตราจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สมโชติ อ๋องสกุล	รองศาสตราจารย์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ปลายอ้อ ทองสวัสดิ์	ผู้ช่วยฝ่ายเศรษฐกิจ และพาณิชย์ สถานกงศุลใหญ่อเมริกา เชียงใหม่
ฟอลเกอร์ กราบอฟสกี้ (Volker Grabowsky)	ศาสตราจารย์ สถาบันชาติพันธุ์วิทยา มหาวิทยาลัยมึนสเตอร์ ประเทศเยอรมัน
กฤษณา อโศกสิน	ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป พ.ศ. ๒๕๓๑
คุณหญิงวิจันทรา บุนนาค	กรรมการ มูลนิธิอนุเคราะห์คนพิการ (อดีตประธาน ๓ สมัย)
ประพันธ์ ศิริมณี	อาจารย์ โรงเรียนหางดงรัฐราษฎร์อุปถัมภ์ อำเภอหางดง เชียงใหม่
วิลักษณ์ ศรีป่าซาง	อาจารย์ แผนกวิชาภาษาไทย คณะวิชาศึกษาทั่วไป สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตภาคพายัพ
เจ้าวรจักร ณ เชียงตุง	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปัจจุบัน ประธานกรรมการ A.U.T. Co. Ltd.
เจ้าวิไลวรรณ ณ เชียงใหม่	ประกอบธุรกิจส่วนตัว
ไพศาล จั่วทอง	อาจารย์ ภาควิชาวิศวกรรมโยธา คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ดรรชนีภาพ

กองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	ภาพที่ ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๑๐๗, ๑๐๘, ๑๑๐, ๑๑๒, ๑๑๓
คาร์ล บอค (Carl Bock), หนังสือ Temple & Elephant	ภาพที่ ๔๙, ๕๐, ๕๑, ๑๐๙, ๑๑๑
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	ภาพที่ ๘๗, ๘๙, ๙๐, ๙๒, ๙๓, ๙๔
คุณเจ้าดารารัตน์ ณ ลำพูน	ภาพที่ ๑๔๑, ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๔๕
คุณหญิงเจ้าระวีพันธ์ สุจริตกุล	ภาพที่ ๔๖
เจ้าวรจักร ณ เชียงตุง	ภาพที่ ๑๓๒, ๑๓๓, ๑๓๔
เจ้าวิไลวรรณ ณ เชียงใหม่	ภาพที่ ๑๔๖, ๑๔๗, ๑๔๘, ๑๔๙
นที ทองศิริ	ภาพที่ ๖๖, ๖๗, ๗๙
ทินกร อัศวรักษ์	ภาพที่ ๓๓

นงเยาว์ กาญจนจารี, หนังสือดารารัศมี หน้า ๕๑	ภาพที่ ๖๘, ๙๕, ๙๖, ๑๐๐
นรินทร์ ทองศิริ	ภาพที่ ๓
นวลฉวี เสนาคำ	ภาพที่ ๗๓
นิตยา ใจงิ้วคำ	ภาพที่ ๑๑๕
บัญชา กล้ากฤษ และเพื่อน	ภาพที่ ๒๔
บุญเสริม สาตราภัย	ภาพที่ ๕๒, ๑๒๕
บุญเสริม สาตราภัย, หนังสือลานนาไทยในอดีต ๒๕๒๒	ภาพที่ ๖๑
พิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่	ภาพที่ ๓๑, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๓๗, ๓๘, ๓๙, ๔๑, ๔๒, ๔๓, ๔๔, ๔๕, ๔๗, ๖๙, ๗๒, ๗๘, ๘๕, ๘๖
ยุพยงค์ วิจิตรศิลป์	ภาพที่ ๑๑๖
โยชิยูกิ มาซูฮาร่า	ภาพที่ ๒๐, ๒๑
โรงเรียนดาราวิทยาลัย	ภาพที่ ๘๐, ๘๑, ๘๒, ๘๓, ๘๔
วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่	ภาพที่ ๑, ๒, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๒, ๑๓, ๑๕, ๒๒, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๓๒, ๔๘, ๕๓, ๕๔, ๕๕, ๕๗, ๕๘, ๖๒, ๖๓, ๖๔, ๖๕, ๗๐, ๗๑, ๗๔, ๗๕, ๗๖, ๗๗, ๘๘, ๙๗, ๙๙, ๑๐๑, ๑๐๒, ๑๐๓, ๑๐๖, ๑๑๘, ๑๑๙, ๑๒๐, ๑๒๑, ๑๒๒, ๑๒๓, ๑๒๔, ๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๑
วัดขุนเส ต.หนองควาย อ.หางดง จ.เชียงใหม่	ภาพที่ ๖๐
วัดไชยมงคล (วัดปากล้วย)	ภาพที่ ๕๙
วัดป่าเป้า ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	ภาพที่ ๑๑๗
วัดพระธาตุดอยตุง	ภาพที่ ๑๔
วัดพระพุทธบาทสี่รอย	ภาพที่ ๕๖
สมชาย วรศาสตร์, สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ	ภาพที่ ๑๐๔
สรัสวดี อ๋องสกุล	ภาพที่ ๑๐, ๑๖, ๒๓
สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา	ภาพที่ ๔๐
สุรศักดิ์ ศรีสำอาง	ภาพที่ ๑๑
โสภา เมืองกระจ่าง	ภาพที่ ๑๓๕, ๑๓๖, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๓๙, ๑๔๐
อนันตชัย นิมมานเหมินทร์	ภาพที่ ๑๘, ๑๙
อนันตชัย นิมมานเหมินทร์, พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จ.เชียงใหม่	ภาพที่ ๑๗
อนันตชัย นิมมานเหมินทร์, หอศิลปวัฒนธรรม จ.เชียงใหม่	ภาพที่ ๑๐๕, ๑๑๔
อายันต์ สุคนธเวศ	ภาพที่ ๙๘

รายชื่อผู้บริจาคเงินสนับสนุนการพิมพ์หนังสือ

๑. ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด (มหาชน)	๑๐๐,๐๐๐ บาท
๒. เจ้าวรจักร ณ เชียงตุง	๑๐๐,๐๐๐ บาท
๓. บริษัท บริการเชื้อเพลิงการบินกรุงเทพ จำกัด (มหาชน)	๑๐๐,๐๐๐ บาท
๔. คุณโสภา เมืองกระจ่าง บริษัท รจนานันท์ จำกัด	๑๐๐,๐๐๐ บาท
๕. คุณธนี พหลโยธิน	๑๐๐,๐๐๐ บาท
๖. คุณเจ้าดารารัตน์ ณ ลำพูน	๑๐๐,๐๐๐ บาท
๗. บริษัท หลักทรัพย์ไทยพาณิชย์ จำกัด	๕๐,๐๐๐ บาท
๘. การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (แม่เมาะลำปาง)	๓๐,๐๐๐ บาท
๙. คุณปวิตร คชเสนี	๒๐,๐๐๐ บาท
๑๐. คุณชูชัย ชัยฤทธิเลิศ ตระกูลชัยฤทธิเลิศ	๒๐,๐๐๐ บาท
๑๑. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร มูลนิธิสงเคราะห์ครอบครัวทหารผ่านศึก	๑๐,๐๐๐ บาท
๑๒. บริษัท เอ็น.วาย.ซูการ์ จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๑๓. ดร.พาชื่น รอดโพธิ์ทอง บริษัท ลิเบอร์ตี้ประกันภัย จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๑๔. คุณวัชระ ตันตรานนท์ บริษัท วีกรุ๊ปคอนสตรัคชั่น จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๑๕. คุณแทนธวัช-คุณศิริน เรืองศร บริษัท ไพรม แมนชั่น จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๑๖. คุณงามนิจ เรืองศร บริษัท ไพรม แมนชั่น จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๑๗. คุณณรงค์-คุณวลีพร อิงค์ธเนศ บริษัท โอเรียนตัล อีเลคโทรนิกส์ ดีไอซ์ จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๑๘. คุณเกียรติศักดิ์-คุณวัลภา จิรกัญจนะ Motion Packaging Co.,Ltd.	๑๐,๐๐๐ บาท
๑๙. คุณสุรินทร์ นาคศุภมิตร บริษัท เอส.อาร์.ทอย. (ไทยแลนด์) จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๐. คุณวโรดม กอนุประพันธ์ บริษัท โอเวอร์ ซีส์ เรยอง อิสตัสเตรียล จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๑. คุณธนประเสริฐ-คุณพรรณวรท สมิทธิเนตย์ บริษัท ภูมิพลังทอง จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๒. คุณนันทพร สิริโชติคุณากร บริษัท นันทพร ซิลลด์ฟาร์ม จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๓. คุณวรศิษฎ์ อิศรเสนา ณ อยุธยา	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๔. บริษัท กำแพงเพชรวิวัฒน์ก่อสร้าง จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๕. คุณกาญจนา สายสิริพร บริษัท โอ.ซี.ซี. จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๖. คุณพนิดา ชอบวณิชชา บริษัท ขวัญเรือน จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๗. คุณสิทธิชัย เจริญขจรกุล โอเชี่ยน กอล์ฟ	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๘. คุณสักก์ดนัย ณ เชียงใหม่	๑๐,๐๐๐ บาท
๒๙. คุณอรวลัญช์ มายะการ บริษัท อินเตอร์เนชั่นแนล แลบบอราทอรีส์ จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๓๐. คุณวันเพ็ญ เจิมประไพ สถาบันสุขภาพและความงาม แจ่มจันทร์สมุนไพรและแจ่มจันทร์กรุ๊ป	๑๐,๐๐๐ บาท
๓๑. คุณสมจิต แก่นสาร บริษัท วิจิตรพลชัย จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๓๒. ดร.สร้อยเพชร เรศานนท์ บริษัท บาซโทลด์ จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๓๓. คุณทินกร อัศวรักษ์ บริษัท คูโด้ จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๓๔. เจ้ากอแก้ว ประกายกาวิล ณ เชียงใหม่ บริษัท ประกายกาวิล จำกัด	๑๐,๐๐๐ บาท
๓๕. บริษัท เอส แอนด์ พี ซินดิเคท จำกัด (มหาชน)	๑๐,๐๐๐ บาท
๓๖. บริษัท ซุปเปอร์ไลท์ เอ็ม.เค.เอส.โฮลดิ้ง จำกัด	๕,๐๐๐ บาท

คณะกรรมการจัดทำหนังสือ

ที่ปรึกษา

นายสุวัฒน์ ตันติพัฒน์ | คุณหญิงเจ้าระวีพันธุ์ สุจริตกุล

ที่ปรึกษาบรรณาธิการ

รศ.สมโชติ อ๋องสกุล

บรรณาธิการ

เจ้าวงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

รศ.สรัสวดี อ๋องสกุล | คุณชนิดา ณ เชียงใหม่

กองบรรณาธิการ

รศ.ดร.นรินทร์ ทองศิริ | รศ.เบญจวรรณ ทองศิริ
คุณนวลศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา, | อ.ไพศาล จั่วทอง
คุณสิริพร แสงไชย

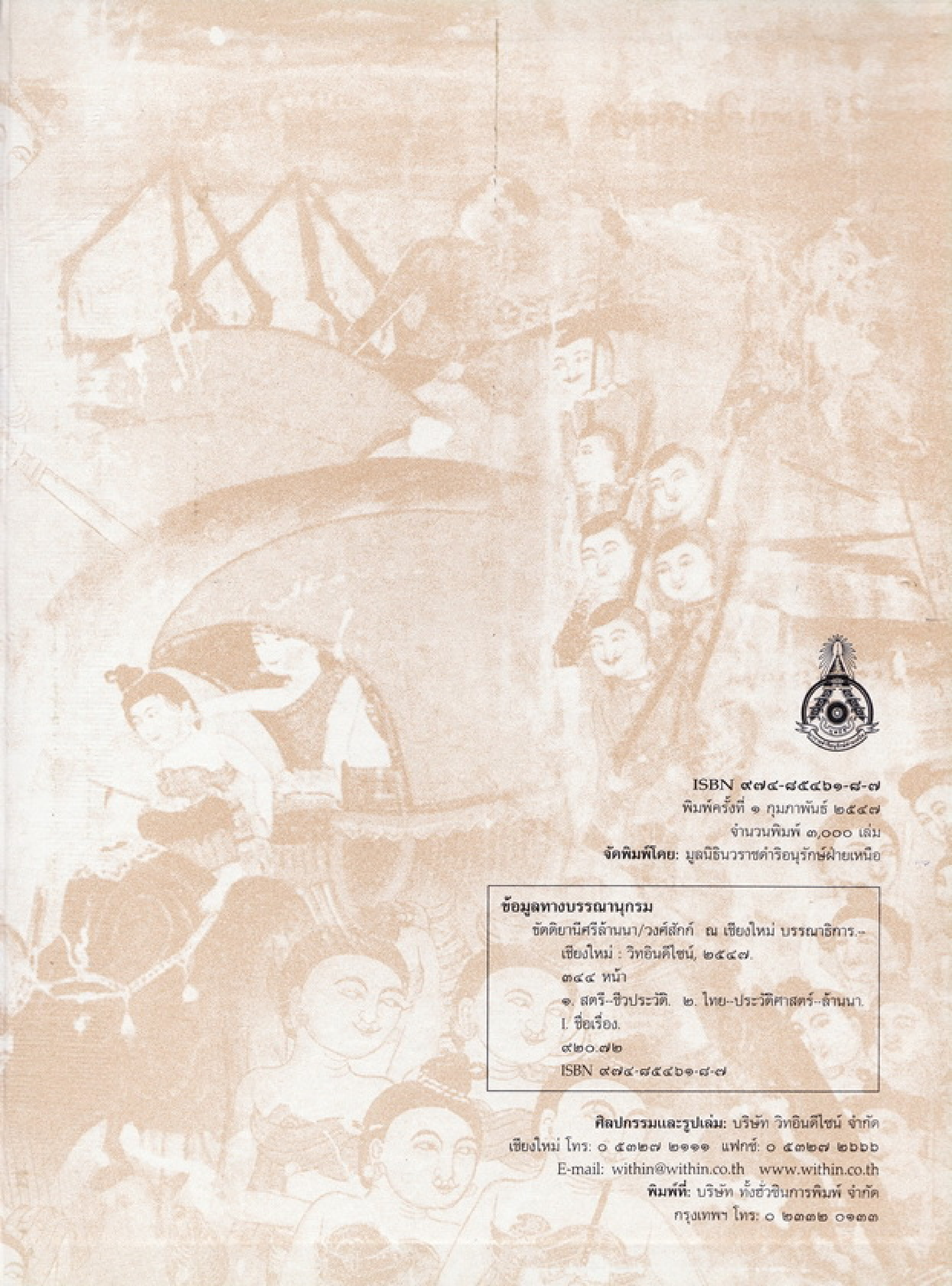
ฝ่ายภาพ

อ.ดร.นที ทองศิริ | คุณอนันตชัย นิมมานเหมินทร์

คณะกรรมการฝ่ายหาทุน

คุณหญิงเจ้าระวีพันธุ์ สุจริตกุล | คุณหญิงวิจันทรา บุนนาค
คุณอุดม พัวสกุล | คุณเจ้าดารารัตน์ ณ ลำพูน
ม.ร.ว.พัฒนฉัตร รพีพัฒน์ | คุณโสภา นันทขว้าง
เจ้าวรจักร ณ เชียงตุง | คุณชนิดา ณ เชียงใหม่
เจ้าทิพย์สมาตร์ ณ เชียงใหม่ | เจ้ากอแก้ว ประกายกาวิล ณ เชียงใหม่
คุณนพภาภรณ์ ศรีพันนา | คุณบพิตร วิทยาวิโรจน์

ISBN ๙๗๔-๙๕๔๖๑-๘-๗
พิมพ์ครั้งที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗
จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม
จัดพิมพ์โดย: มูลนิธินวราชต่ำริอนุรักษ์ฝ่ายเหนือ

ข้อมูลทางบรรณานุกรม
ขัตติยานีศรีล้านนา/วงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ บรรณาธิการ.--
เชียงใหม่ : วิทอินดีไซน์, ๒๕๔๗.
๓๔๔ หน้า
๑. สตรี--ชีวประวัติ. ๒. ไทย--ประวัติศาสตร์--ล้านนา.
I. ชื่อเรื่อง.
๙๒๐.๗๒
ISBN ๙๗๔-๙๕๔๖๑-๘-๗

ศิลปกรรมและรูปเล่ม: บริษัท วิทอินดีไซน์ จำกัด
เชียงใหม่ โทร: ๐ ๕๓๒๗ ๒๑๑๑ แฟกซ์: ๐ ๕๓๒๗ ๒๖๖๖
E-mail: within@within.co.th www.within.co.th
พิมพ์ที่: บริษัท ทั้งฮั่วซินการพิมพ์ จำกัด
กรุงเทพฯ โทร: ๐ ๒๓๓๒ ๐๑๓๓